DR
1352
.C37
v.2
IMS

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
APR 2 6 1990
Toronto, Ontario

CARNIOLA

IZVESTJA
Muzejskega društva za Kranjsko

MITTEILUNGEN
Des Museal-Vereines für Krain

COMPTES-RENDUS
de l' Association du Musée de Carniole

Uredniki: Die Redakteure:

Dr. Jos. Gruden, Dr. Jos. Mantuani, Dr. Gv. Sajovic,

Rédacteurs

Nova vrsta — Neue Folge

LETNIK II.

Nouvelle Série

V LJUBLJANI 1911

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA KRANJSKO

TISK J. BLASNIKA NASLEDNIKOV

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/carniolaizvestja02muze

INDEX.

Zgodovinski del. Historischer Teil. Histoire.

Razprave.	Abhandlungen.	Dissertations.	Pag.
Dr. Janko Lokar, Iz Bele Krajine	— Aus Weißkrain	— Étude sur la „Bela krajina“ [Blanche-Carniole]	1, 122
Fran Podkrajšek, Kužno znamenje ob „Zeleni Jami“	— Die Pestsäule an der „Zelena Jama“	— Un souvenir de la peste dans la „Zelena Jama“ [Grotte verte]	31
A. Aškerc, Kapitulacija ljubljanske trdnjave pred Francozi l. 1809	— Die Kapitulation der Laibacher Festung vor den Franzosen im Jahre 1809	— Capitulation de la Citadelle de Laybach devant les Fraçais en 1809	35
Dr. Fr. Bučar, Račun o slovenskim artikulama od Trubara	— Die Rechnung über Trubars sloven. Artikel	— Une note sur les articles Slovènes de Mr. Trubar	44
M. Kos, Zemljiške razmere v Selški dolini l. 1630	— Aus Selzacher Urbaren 1630	— Inventaire de bienfonds de la vallée de Selzach en 1630	46, 260
K. Kovač, Beiträge zur Geschichte Krains	=	— Études sur l' histoire de la Carniole	51 159 340
V. Steska, Usoda cerkva na Kranjskem v jožefinski dobi	— Das Schicksal der Kirchen Krains im josefinischen Zeitalter	— Le sort des eglises en Carniole aux temps de Joseph II.	147
R. Maister, Vipava prenočišče cesarja Karola VI.	— Wippach als Absteigquartier Karls VI.	— Wippach, pied—à—tere de l' empereur Charles VI.	156
K. Pick, O čolnih na Savi in Ljubljanici	— Über die Fahrzeuge auf der Save und dem Laibachfluße	— Les embarcations sur la Save et le fleuve de Laybach	172
Janko Barlé, Ljubljanski kongres od 1821	— Der Laibacher Kongreß 1821	— Le Congrès de Laybach en 1821	239
A. Aškerc, Francoska posadka na Gradu pa Ljubljančani l. 1813	— Die französische Besatzung auf dem Kastell und die Laibacher 1813	— La Garnison française à Laybach et les habitans en 1813	248
Bergdirektion Idria, Die I. Okkupation Idrias durch die Franzosen im Jahre 1797	=	— La première occupation d' Idria par les Français en 1797	251
Dr. Fr. Bučar, O nakladama nekih slovenskih protestantskih knjiga	— Über die Auflagen einiger sloven. protestantischer Bücher	— Éditions de quelques livres protestans slovènes	286
R. Perušek, O nekaterih imenih livad in krajev	— Über etliche Flur- und Ortsnamen	— Sur quelques noms des champs et des lieux	343

Slovstvo.	Literaturbericht.	Cronique des Livres.	Pag.
Sauer Aug., Aus J. Grimms Briefwechsel mit slavisch. Gelehrten [dr. J. Lokar]	=	— La Correspondance de M. Jacques Grimm et des savants slaves	102
Dr. Murko M., Zur Kritik der Geschichte der älteren südslavisch. Literaturen [I. Modic]	=	— Études critiques de l' ancienne littérature des Slaves meridionaux	103
Dr. Murko M., Das Grab als Tisch [dr. J. Lokar]	=	— Le Tombeau remplaçant la table	104
K. Miklitsch, Die Lederzunft in Neumarktl [M. Pajk]	=	— La Corporation des maîtres en cuir á Neumarktl	107
P. v. Radics, Alte Häuser in Laibach [M. Pajk]	=	— Les anciennes maisons de Laybach	108
Moser K., Alte und neue prähistor. Karsthöhlenfunde von Nabresina [J. Breznik]	=	— Les trouvailles préhistoriques anciennes et récentes dans les Grottes du Karst	109
Dr. Schmid W., Archäologischer Bericht aus Krain [M. Pajk]	=	— Comptes-rendus archèologiques de la Carniole	110
Dr. Schmid W., Ausgrabungen in Emona [M. Pajk]	=	— Les fouilles à Émona	111, 315
Dr. Gruden J., Zgodovina sloven. naroda [dr. J. Mantuani]	=	— L' Histoire des Slovènes	113
P. v. Radics, Nach der französischen Zwischenherrschaft in Illyrien 1813 [M. Pajk]	=	— Après l' interrègne français en Illyrie en 1813	114
Dr. Mandić M., Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878 [dr. J. Mal]	— Geschichte der Okkupation Bosniens und der Hercegovina [Dr. J. Mal]	— L' Histoire de l' Occupation de Bosnie et l' Herzégovine	115
Steska Vikt., Slikar Janez Wolf [dr. Jos. Mantuani]	— Der Maler Johann Wolf [Dr. J. Mantuani]	— Le peintre Jean Wolf	215
Zgodov. društvo v Mariboru, Spominu Stanka Vraza [dr. Fr. Ilešič]	— Zur Erinnerung an Stanko Vraz [dr. Fr. Ilešič]	— En la mémoire du Stanko Vraz	312
Dr. Schmid W. — Šubic I., Die Konservierung der röm. Stadtmauer [M. Pajk]	=	— Conservation du mur d' enceinte romain	320
Pick K. — Dr. W. Schmid, Die römische Savebrücke bei Črnuče [M. Pajk]	=	— Le pont romain de Save près de Černuče	321
Dr. Schmid W., Prähistorische Forschung in Innerösterreich (1905 do 1910) [M. Pajk]	=	— Les recherches préhistoriques en Autriche des Alpes	322
Dr. Pivko Lj., Zgodovina Slovencev II. [dr. Jos. Gruden]	— Geschichte der Slovenen II [dr. Gruden]	— L' Histoire des Slovènes II	323

			Pag.
Barlé Janko, Povijest Turopoljskih župa [dr. Jos. Gruden]	— Geschiche der Pfarreien v. Turopolje [dr. J. Gruden]	— L' Histoire des paroisses de Turopolje	
Ljubša Mathias, Christianisierung der Diöz. Seckau [dr. Jos. Gruden]	=	— La christianisation de l' évêché du Seckau	324
			324
Dr. Traversa Ed., Das Triaulische Parlament bis zur Unterdrückung der Patriarch von Aquileia durch Venedig [dr. Jos. Mal]	=	— Le Parlement frioulien jus qu' à la suppression du patriarcat d' Aquilée	
			325
Komatar Fr., Neue Türkenhilfordnung für Krain 1557 [M. Pajk]	=	— Une nouvelle loi sur l' impôt contre les Turcs pour la Carniole	327
Komatar Fr., Kostanjeviške mestne pravice [M. Pajk]	— Das Stadtrecht von Landstraß [M. Pajk]	— Droit de bourgeoisie de Kostanjevica	328
Dr. Polec I., Krain u. das allg. bürgerliche Gesetzbuch [M. Pajk]	=	— La Carniole et le droit civil	328

Mali zapiski.	**Notizen.**	**Mélanges.**	
M. Pajk, Profesor Jos. Apih †	— Professor Jos. Apih †	— † Le professeur Jos. Apih	119
M. Pajk, Il. Bistrica — trg	— Illyr. Feistritz — ein Marktflecken	— La bourgade d' Illyr. Feistritz	122
Dr. J. Mantuani, Poročilo o dež. muzeju „Rudolfinum" za l. 1910	— Musealbericht f. d. Jahr 1910	— Compte rendu du Musée de 1910	127
Dr. J. Mantuani, I. Vurnik, podobar in c. kr. konservator †	— I. Vurnik, Bildhauer und k. k. Konservator †	— Mr. I. Vurnik, sculpteur et imp. r. conservateur	227
Dr. J. Mantuani, Akademični slikar Ivan Grohar †	— Der akadem. Maler Ivan Grohar †	— Mr. Jean Grohar, peintre	228
M. Pajk, Poročila c. kr. centr. komisije na Dunaju o Kranjski	— Mitteilungen der k. k. Zentralkommission in Wien über Krain	— Le bulletin sur Carniole de l' imp. r. Commission Centrale de Vienne	229, 340
I. Šašelj, Iz spominov na lakotno l. 1817.	— Das Hungerjahr 1817	— La Famine en 1817	230
I. Šašelj, Kako nastajajo včasih krajevna imena	— Über die Entstehung von Ortsnamen	— De l' origine des noms de lieu	230
Fr. Levec, Radovljica a ne Radolica	— Radovljica — nicht Radolica	— Radovljica, pas Radolica	231
V. Steska, Požar v Tržiču 1811	— Die Feuersbrunst in Neumarktl 1811	— L' Incendie à Neumarktl	231
R. Perušek, K Šašljevim „Bisernicam iz belokranjskega narodnega zaklada"	— Zusätze zu Šašeljs „Bisernice"	— Encore un mot sur les „Bisernice" de M. Šašelj.	233
Dr. Schmid Walt., Hofrat Arn. Luschin v. Ebengreuth zum 70 Geburtstage	=	— Le 70e anniversaire du Mr. le Conseiller aulique Arn. Luschin de Ebengreuth	337

			Pag.
Aškerc A., Kako se je godilo ljubljanskim kadilcem v francoski dobi	— Wie es den Laibacher Rauchern z. Franzosenzeit erging	— Ce que l' on raconte des fumeurs de Laybach à l' époque française	338
Aškerc A., Raab, doslej neznan župan ljubljanski	— Anton Raab, ein bisher unbekant. Bürgermeister von Laibach	— Raab: le maire inconnu de Laybach	339
Aškerc A., H kronologiji ljubljan. županov.	— Zur Chronologie der Laibach. Bürgermeister	— De la suite des maires de Laybach	339
Pajk M., Resselova spominska plošča v Pleterjih.	—Die Resselgedenktafel in Pleterje	— La pierre commémorative de M. Resel	342
Aškerc A., Odgovor „Vedi“	— Entgegung d. „Veda“	— Une réponse à la „Veda“	340
Corrigenda	=	=	346

Prirodopisni del.

Naturhistorischer Teil.

L' Historie naturelle.

Razprave.

Abhandlungen.

Dissertations.

I. Hafner, Verzeichnis der bisher in Krain beobacht. Großschmetterlinge	=	— Tableau de grands papillons que l' on a trouvés jusq' á present en Carniole	58, 290
Alfonz Paulin, Die Schachtelhalmgewächse Krains u. d. benachb. Gebiete Küstenlands	=	— Equisetinae de la Carniole et du littoral	74
Dr. J. Ponebšek, Melanistična lesna sova	— Melanisticher Waldkauz	— Syrnium aluco v. melan.	175
Dr. Gv. Sajovic, Ornitologika za l. 1910	— Ornithologika f. d. Jahr 1910	— Notes ornithologique en 1910	183
K. Stranetzky, Krystallisation des Gypses bei der mikrochemischen Analyse	=	— L' Analyse mimicroscopique de la cristallisation du gypse	193
K. Stranetzky, Einiges über krystallisierten Gyps von Idria	=	— Le Gypse cristallisé d' Idria	310

Slovstvo.

Literaturbericht.

Chronique des livres.

Perko Andr., Die Adelsberger Grotte in Wort u. Bild [M. Pajk]	=	— La Grotte d' Adelsberg peinte et décrite.	115
Seidl F., Die in Krain 1908 beobacht. Beben [dr. Gv. Sajovic]	=	— Le sismographe en Carniole	117
Hafner J., Makrolepidopteren von Görz und Umgebung [dr. Gv. Sajovic]	=	— Les grands papillons de Gorice et de ses environs	118
Justin R., Über drei neue Centaurea Hybriden [dr. Gv. Sajovic]	=	— Sur trois nouveau hybrides des „Centaurea“	118
Dr. Krebs N., Die landeskundl. Literatur der österr. Karstländer 1897—1904 [dr. Cerk]	=	— La Litérature géographique sur le Karst autrichien	216

			Pag.
Dr. Grund A., Zur Frage des Grundwassers im Karst [I. Sbrizaj]	—	— La Question de la nappe souterraine en Karst	218
Kišpatić M., Der Sand von Sansego bei Lussin und dessen Herkunft [F. S.]	—	— La provenance et la nature des sables de Susego près de Lussin.	219
Dr. Regen Johann, Verschiedene insektenbiolog. Studien [dr. L. Poljanec]	—	— Quelques études biologiques sur des insectes	221
Glowacký Jul., Die Moosflora der Julischen Alpen [A. Paulin]	—	— La mousse dans les Alpes Juliennes	223
Dr. Marek R., Waldgrenzstudien in den österr. Alpen [dr. Cerk]	—	— Les Études sur les lisières des Alpes Autrichiennes.	328
Teller R., Geologie des Karawankentunnels [F. S.]	—	— La Géologie de la Galerie des Karavankes	332
Dr. Zarnik B., Einige zoolog. Abhandlungen aus dem Jahre 1911 [dr. P. Grošelj]	—	— Essays zoologiques de 1911	335
Dr. Keissler K. v., Planktonuntersuchung. in einigen Seen der Julischen Alpen in Krain [dr. P. Grošelj]	—	— Les Recherches des planctons dans les lacs des Alpes Juliennes en Carniole	336
Mali zapiski.	**Notizen.**	**Mélanges.**	
M. Pajk, Die Funkenwarte in Laibach	—	— Radioconduction à Laybach.	122
A. Paulin, Janchens Cistaceen Oesterreich-Ungarns	—	— Les Cistacées de l'Autriche-Hongrie	122
Dr. Gv. Sajovic, Muzejsko poročilo za l. 1910 (prirodop. del)	— Musealbericht f. d. Jahr 1910 (Naturhistorischer Teil)	— Compte rendu du Musée de 1910 (Sect. de l' Historie naturelle)	142
Fr. L[evec], Slavec na Gorenskem	— Die Nachtigall in Oberkrain	— Le rossignole dans la Haute-Carniole	234
Dr. J. Ponebšek, Gozdna raca	— Die Brautente in Krain	— Le canard Lampronessa sponsa	235
Društveni vestnik.	**Vereinsmitteilungen.**	**Chronique de la Société.**	123, 238, 346
Slike.	**Bilder.**	**Illustrations.**	
Nekatere arheologične najdbe na Kranjskem iz l. 1907—1909	Einige archäologische Funde in Krain in den Jahren 1907—1909	Quelques Trouvailles archéologiques en Carniole de 1907 à 1909	Tab. I.-III.
Tipi čolnov na Ljubljanici	Schiffstypen auf dem Laibachflusse	Les types des embarcations sur le fleuve de Laybach	„ IV.
† Ivan Grohar	† Ivan Grohar (Maler)	† Mr. Jean Grohar	„ VII.
Nekatere emonske fikopontni	Einige Ausgrabungen aus Emona	Quelques fouilles à Emone	„ VIII.
Malčevi kristali	Gypskrystalle	Les Cristallisations gypse	„ V.-VI.

Iz Bele Krajine.

Spisal dr. Janko Lokar.

Tri glavni poti vodijo s Kranjskega k Belokranjcem[1]: Novo mesto-Metlika, Kočevje-Črnomelj in Straža-Kump-Matel (= Matthel).

Najlepša je vožnja črez Gorjance. Ko se vzpenja tvoj voz po lepo izpeljanih ovinkih na sedlo omenjenega gorovja, na „Vahto", ti plava oko po lepi Dolenjski. Pod teboj se vije zelena Krka tiho in lahno okoli Novega mesta kot mlada nevesta „krog ženina, ljubo ga objemaje, ko mora proč od nje na tuje kraje." Stolp kapiteljske cerkve kipi ponosno v zrak in pozdravlja mnogoštevilne bratce, raztresene po lepo zeleni, dosti skrbno obdelani ravni ali po prijaznih holmih, v katerih zelenju se skrivajo beli domovi ali vabljivi dolenjski gradiči. Mehovo, ki bi motilo s svojimi močnimi stolpi, s sivim zidovjem in z imponirajočo lego na strmem stožcu, leži na tvoji desni v razvalinah. Tem prijazneje te pozdravlja na robu obzorja Trška gora s Hmeljnikom. V njenih kleteh se preganjajo duhovi in sanjajo sladke želje. Pozorišče Trdinovih bajk in povesti se razprostira okrog tebe.

Hitro dospeš na sedlo Gorjancev. Še nekaj trenutkov — in Bela Krajina se odpre tvojim očem. Na levo in desno je opasana s hribovjem. Zdi se ti, da se to vzdiguje iz ravnine, ki jo zapira proti Hrvaški Kolpa. A ta ravan je razjedena od večjih ali manjših drag, po katerih raste stelja, leskovina in brinje. Gozdičev ali lepega drevja vidiš malo na njej, malo tudi polja in selišč. Nehote ti pride vse ono na misel, kar si čital o ubožnosti teh krajev.

Pot Kočevje-Črnomelj je pa pusta. Med dolgočasnimi hišami in nič boljšimi kočevskimi obrazi te vodi po nerodovitni, peščeni zemlji. Celo grmičevje raste klavrno, zato pa poganja tem bujneje kopinje. Tudi cerkvice, pokrite z deščicami in zidane v drugačnem slogu kot naše, se ti zde neprijazne, otožne in zapuščene. Na Vidmu zapaziš na desno dolgo, precej globoko zasekano dolino. To so Poljane[2], jako zanimiv del Bele Krajine. Končujejo ga precej visoki hrvaški hribi, pod katerimi se vali po globoki strugi Kolpa. Z Gorjancev ne vidiš

[1] O Belokranjcih sem že pisal v 210. št. Slovenskega Naroda l. 1903.

[2] Obsegajo župnije Stari trg in Vrh in deloma Nemško Loko in Spodnji Log.

te doline, ker jo zakriva Griška, Tanška, Poljanska in Zapujska gora; to gorovje se imenuje kratko tudi samo Poljanska gora. Zato pa gledaš z njih lahko na Klek, na naš Blocksberg.

Proti kočevski strani dela mejo Poljanske doline Nemška Loka, vas, katere „purgarji" — tako se imenujejo sami — so politično jako probujeni in zagrizeni Nemci. Kraj leži v kotlu. Odtod se vzpenja cesta, ki nas pripelje po precej neprijetno zavitem klancu v Nemško Loko, polagoma kvišku. Na desni in levi te spremljajo bukovi gozdi, a na levi so redkejši, pomešani z lazi in s košenicami. Med njimi vidiš tuintam, zlasti na bokih pusta kočevska gnezda, obdana od malih, kamenitih njivic. Pri Miklarjih, nekdanji lovski hiši knezov Auerspergov, se odpre razgled po drugi polovici Bele Krajine. Vtisk je mnogo ugodnejši od onega, ki ga dobiš z Gorjancev. Vidiš več obdelane zemlje, vmes pa temne smrekove in zelene hrastove lozice, prepletene z dolgimi vrstami deviških brez. Zadnje nam s svojo belino posebno omilijo pokrajino. V daljavi, na tebi nasprotnem levem koncu Belokrajine, zagledaš kotlino, kjer leži Metlika. Za njo se razprostirajo na vznožju Gorjancev po dobri kapljici znani vinogradi. Vlečejo se mimo Semiča do Vinice, kjer jo zavijejo na eni strani k Adlešičem in njihovim sosedom, na drugi pa k Poljancem.

Pod teboj leži Črnomelj, glava Belokrajine, ki šteje zdaj približno 2600 prebivalcev. Če ga gledaš tako od daleč, se ti zdi, da ne moreš najti kmalu lepše ležečega in prijaznejšega mesteca, tako očarajoče leži ob Dobljičici in Lahinji in tako veličastno dviga glavo vprek streh njegova župna cerkev, motreč z viška nehanje ljudi pod seboj, mereč jim ure in deleč jim delo. Ako stopiš vanj, se ti seveda precej ohladi navdušenje.

Najlepša pa je zame Bela Krajina, če jo gledam s tretje ceste — dolgočasna pot je in vodi ali črez Laze, ali črez Črmošnjice —, stoječ malo niže od Kump-Matla. Odtod se nam pokaže vsa: borna in otožna, pa tudi lepa in vesela. Ko sem jo opazoval odtod ob velikih počitnicah leta 1909., sem rekel sam pri sebi z Župančičem:

vem — teh krajev ne pozabi,
kdor se svetlobe njih je nasesal!

(Pokopališče sv. Barbare).

Pozdravljena mogočna Krupa, pozdravljene lesene hišice, s katerih oken lije po steni nagelj, rdeče se peneč slap, pozdravljene tihe zidanice, pozdrav vam, trtj, polj, pašniki in loze! Kako lepo sanjate na toplem belokranjskem solncu! Toda pod Kump-Matlom začne že skoro riti sovrag vaših sanj. Šumelo in bobnelo bo zamolklo; prikazali se bodeta veliki žareči očesi in za njima sto

in sto lučic. Vaše sanje pa izginejo in z njimi vaša mehkoba, vaša lepota. Vstajale bodo zidane hiše, mrzle in hladne, zemljo bodo preorali in prekopali in ji vzeli poezijo, pa se poizgubi vaše ljudstvo med trdimi, trezno računajočimi došleci. Zato sem se namenil, da izpregovorim najprej o Belokranjcu samem, potem pa o nekaterih posebnostih njegove domovine.

I.

Oznaka Belokranjcev.

Belokranjci so tih, miren, dobrodušen in vljuden rod. Njihova vljudnost meji včasih že na preveliko ponižnost, katere se ne otresejo niti v svobodomiselni Ameriki. Noben Belokranjec ne gre mimo tebe, da te ne bi pozdravil. Že na tem spoznaš, da si med čisto drugim svetom, kakor si ga često vajen. Postrežejo ti z najboljšim, kar premore hiša, in ne gledajo pri tem na morebitno lastno korist. Njihova nadarjenost je znana. Novomeška gimnazija je dobivala vedno svoje najrazboritejše dijake iz Bele Krajine. Poleg tega so ukaželjni. Čitanje je njihovo veselje. Nekateri časopisi prihajajo mednje v lepem številu. Najbolj jih zanimajo slovenski listi iz Amerike, ker jim poročajo o dragih onkraj morja, od katerih jih dobivajo. Ti časopisi romajo v več vaseh od hiše do hiše, kakor se bere navadno vsako amerikansko pismo v par hišah.

Pri kmetijstvu ne kaže Belokranjec preveč starokopitnosti in nezaupanja do modernega gospodarstva. Nekateri so celo tako prevzeti od veselja do napredka, da trpe tuintam vsled prenagljenosti škodo. Splošno so Belokranjci dobri kmetovalci, pridni in skrbni, toda v zadnjem času jih kvari Amerika. Tu se odvadijo deloma poljskega dela, deloma pa oslabe vsled truda v rudokopih. Večji del belokranjskih Amerikancev dela namreč pod zemljo. Tudi si privoščijo lahko v Ameriki kot dobro plačani delavci dobro in tečno hrano — te so i potrebni, — katere jim pa ne more nuditi domača gruda. Zato gledajo nanjo mnogi bivših Amerikancev z nekim pomilovanjem. Tuja slava jih mami in le bridke izkušnje v tujini vrnejo nekaj teh izgubljenih sinov domovini.

Toda večina ne pozabi nikdar domačije. V prejšnjih letih, ko še ni bilo pol Bele Krajine v Ameriki, niso bila redka pisma, v katerih so naznanjali, da se jim sicer ne godi slabo, a da nima Amerika tako lepih krajev, kakor so belokranjski. Najhuja pa bi jim bila smrt na tujem, kjer bi ne prelil nihče solze za njimi in bi ne bilo znamenja za njihov grob. Zavidi so se živi pod tujo zemljo.

dičili so jo z deli svojih rok, a večno bi ne hoteli počivati v njej. Še v rovih jim je obsevala mračne misli zarja domačih poljan. In če jim je odrekla usoda zadnjo željo in so omahnili v tujini v smrt, so vedno dali zvoniti njihovi ljudje v domači cerkvi.

Zdaj je seveda drugače. Zbog prevelikega izseljevanja so se navadili Belokranjci tako tujine, da jo smatrajo nekateri za domovino, še preden se spravijo dobro na pot. A prirojena ljubezen do rodne zemlje se zrcali najlepše v tem, da hvali vsak Belokranjec svojo vas za najlepšo, svoje njive za najboljše, svoje vino za najslajše, če je tudi morda najbolj kislo. Človeka sili včasih smeh, kadar sliši tako-le samohvalo, ki je često v kontradiktoričnem nasprotju z resnico.

To, da se je navadil Belokranjec tako hitro Amerike, je nekoliko v zvezi z njegovo lahkomiselnostjo, katere mu je podelil Bog precej. Na jesen ti prodaja včasih pridelke brez skrbi, na spomlad pa mora kupovati živež za drag denar. Znani so mi tudi slučaji, da je prodal na sejmu par volov, denar pa zapravil s prijatelji, ali da se je peljal v Karlovec, tam zakvartal voz in konja in prišel peš domov, a ne preveč potrt. Zato in vsled svoje odkritosrčnosti in dobrodušnosti tudi ni za trgovca razen Poljanca, ki je rojen trgovec in pravdar. Če nisi prav zvit, se ti obnese po navadi kupčija z njim slabo.

Žive se Belokranjci od poljedelstva, živinoreje in vinarstva, ki se pa kljub ugodni legi in zemlji ne more razviti zavoljo slabega izvoza. Dosti ne potrebujejo, ker so skromni. Meso jedo le ob večjih praznikih in kvečemu še ob nedeljah. Začinjujejo si z mastjo in lojem, a tudi brez zabele jedo. Izjemo delajo zopet Poljanci, ki si privoščijo mesa tudi ob delavnikih. Priča tega je razmeroma veliko število njihovih mesarjev. Razvadila jih je trgovina po Nemškem. Sicer je Belokranjec zadovoljen, če ima polič vina in kos ovsenega kruha. Njegova navadna hrana je krompir, zelje, korenje in debelačni žganci. Neki osebenik v Kotu ob Kolpi je izrekel nekoč zelo značilne besede: „Ko bi bil jaz cesar, bi jedel samo slanino in ajdovo povitico“.

Kakor sem že omenil, si služijo v zadnjem času kruh precej v Ameriki. Nekateri hodijo tudi na Hrvaško, v Bosno in Hercegovino tesat in hiše stavit; drugi so zopet nemškarji, to se pravi: s košem na hrbtu prodajajo po vaseh od hiše do hiše razno drobnarijo, kakor robce, nogavice, nože, vrvice za čevlje, sladkor, vžigalice, niti, sivanke, glavnike, ogledalca, orglice in podobno. Nemškarijo pa po goratih krajih Koroškega (tu so prodajali prej na steklo slikane podobe), Zgor. Štajerskega, Solnograškega, Dolenjega in Gorenjega

Avstrijskega, Češkega . . . ., a največ belokranjskih nemškarjev zahaja na Bavarsko in v Švico. Kruh je trd in zaslužek zavisen od tega, kako se preživlja nemškar. Čim več strada in čim bolje si ume poiskati brezplačnih prenočišč pri dobrih ljudeh, tem več denarja prinese domov. Nemškarji odhajajo z doma na jesen, po končanem delu, in se vračajo na pomlad, tesarji so pa pozimi doma. Ker nosijo nemškarji težke koše, dobe vsi neko posebno hojo, po kateri se lahko takoj spoznajo.

Tesarjenje prinaša manj kot nemškarjenje, dasi slove nekatere belokranjske vasi po spretnih tesarjih, tako na primer Grič, Dobljiči, Jerneja vas, Dragovanja vas, zlasti pa Finki in Tanča gora.

Tudi amerikanski kruh je trd. Po mojem mnenju Amerika Beli Krajini več škodi kakor koristi, in veseli me, da so istih misli i nekateri preprosti Belokranjci, zlasti bivši Amerikanci. Brez ozira na to, kar sem že povedal, da se namreč belokranjski Amerikanci neradi poprimejo poljskega dela, kadar se vrnejo, — nekateri se ga vsled pohabljenosti sploh ne morejo poprijeti, — jim tudi sicer ne zaleže tuji denar, kar jim ga še ostane, če odštejejo stroške za vožnjo tja in nazaj. Ker odidejo najboljše moči, primanjkuje doma delavcev, ki so zaradi tega zelo poskočili v ceni. Polje se obdeluje slabo in postaja nerodovitno. Nekaterim se ga celo ne ljubi obdelovati. Človeku je kar težko pri srcu, ko vidi tuintam sredi poletja najlepše njive prazne. Še celo toliko se ne potrudijo, da bi pokosili travo, ki je zrasla sama od sebe. Rajši kupujejo živež zase in za živino. Krivo je temu edino to, da se zanašajo preveč na Ameriko. V tej lenobi, bodisi veliki ali majhni, pa trpi nravno življenje, zlasti zakonska sreča. Moški puščajo žene same doma, često že teden po poroki, in žive tudi sami v daljnem svetu. Otroci nimajo brez očeta pravega nadzorstva, ker se mater ne boje. V mladih letih začno pohajkovati, kaditi in piti. Za delo jim ni, saj je Amerika. Večkrat jim dajejo pri pijači potuho celo matere same, ki se vdajajo v svoji brezskrbnosti alkoholu. Neredko naletiš na 6—10letne otroke, ki pijo rakijo skoro kakor vodo[1]. Matere se jim često le smeje, češ to bodo korenjaki, saj daje rakija moč . . . Iste zapravljajo na najlahkomiselnejši način denar, ki jim ga pošilja mož za poplačilo dolgov. Ta pride domov, najde oskrunjeno zakonsko posteljo, denarja nič, dolg pa stari . . . Često se vrne nazaj v Ameriko z namenom, da pozabi domačijo, često se vda sam udobnemu življenju, le malokdaj porabi vso moč za to, da se vzdigne.

[1] Neka mati mi je rekla: „Ne znam, kaka je damdanes deca. Zjutraj ne molijo, ampak samo vpijejo: »Rakije! Rakije!«"

V bahavosti, ki si jo prisvoje Belokranjci večjidel v Ameriki, tudi gospodarijo slabo, domov prišedši. Lične lesene hiše podirajo navadno in stavijo namesto njih prostorne zidane, često brez preudarka. Mnogo jih je, ki spravijo komaj golo zidovje pod streho, pa morajo že zopet iti črez morje, ker jim je zidanje izpraznilo žepe. Včasih se kmalu vrnejo in dokončajo pričeto delo, včasih pa puste, da razje neurje zidovje, in potegnejo vso rodbino za seboj, odkoder jih ni nikdar več.

Žalostna je ta slika, pa bi jo lahko še povečal.

Ko bi ne poznali Belokranjci Amerike, bi rekel, da je njihovo nravno življenje vzorno, ker se ne nagibljejo po naravi prehudo k nobeni vrsti strasti. Niso niti spolno razuzdani, niti ne pijančujejo, igrajo itd. Nezakonske matere imajo pri njih precej težko stališče. Uboja, ropa ali velike tatvine ne pozna pravi Belokranjec, izvzeti so Poljanci prejšnjih let. Versko prepričanje je pri njem globoko ukoreninjeno. Za prvega gospoda mu velja duhovnik. Vendar je pri tem toliko razsoden, da ne odreče podpore sinu, ki je dovršil srednje šole in se ni hotel posvetiti duhovskemu stanu, dasi hiša, ki šteje med svoje svečenika, uživa na Belokranjskem spoštovanje. Tudi pozabavlja rad belokranjski seljak nad cerkvenimi razmerami, a njegova kritika se ne nanaša nikdar na vero samo. Najbolj pobožni so Šokci in Poljci, t. j. prebivalci semiške in podzemeljsko-metliške okolice. Sploh prekaša metliški sodni okraj črnomaljskega v pobožnosti. Po navadi Belokranjec ne kolne. Če ga pa prime jeza, ne zaostaja v tem oziru za bratom Hrvatom in ti zarobi take kletvice, da se ti kar tema dela pred očmi. V kletvah so posebno iznajdljivi Poljanci, ki znajo prekleti vsak del telesa na najoriginalnejši način in se ne boje niti carja, niti Boga, kadar kolnejo.

Vraže so razširjene po Beli Krajini še zdaj. Pogostokrat vidijo coprnice, zlasti odkar rodi zopet trta. Zastorjeno je še vedno marsikomu, oziroma njegovim živalim. Videl sem sledeči slučaj: neki prašič se je držal žalostno. Mimo je prišla soseda, šestdesetletna starka, in potolažila gospodinjo: „Ne bojte se! Prašiču ne bo hudega, videle so ga samo zločeste oči“. Nato je potegnila z notranjim delom svojega krila trikrat po prašičevem hrbtu, govoreč nekaj, česar ni bilo mogoče razumeti. Pri vsakem potegljaju je pljunila črez svoje rame.

Nekateri Belokranjci, oziroma nekatere Belokranjice slove med svojimi rojaki kot dobri zagovorniki urokov. Hodijo jih klicat na pomoč celo iz tujih vasi. Pri živalih pomagajo zagovori le, če so nad deset kron vredne. Zagovorov ne zaupajo oni, ki jih vedo, niti najboljšim prijateljem, ker izgube na svoji moči. Če bi jih povedali

petim, bi bili zagovori popolnoma brez moči. V moji domači vasi, v Dobljičih, je bil Čičin Matel, neki kočevski črednik s Tople rebri (Warmberg, Belokranjcem znan kot Bumperk), na glasu kot najboljši zagovornik kačjih pikov. Mož je že mrtev. Njegovo slavo uživa zdaj Hrela iz Jelševnika, ki zagovarja uroke in bolezni, zlasti pri živini.

Tudi otroci imajo svoje vraže. Za ptičja gnezda si ne povedo nikdar pod streho, ker pridejo sicer nad mladiče mravljinci. Kdor pa gre na Gregorjevo pred solnčnim vzhodom nabirat na tnalo tresek, najde vsa gnezda.

Zdravijo se Belokranjci tudi na lastne načine. Če se n. pr. kdo pretegne, mu poveznejo na popek ali v njegovi bližini na trebuh navadno kupico. Da se prime bolje kože, nakapajo nanjo nekoliko goreče svečice, ki jo postavijo pod kozarec. Ker zadnja porabi kisik, je zunanji zračni pritisk tolik, da tlači trebušino v kupico. Te ne odtrgajo, ampak jo puste stati, dokler se ne prevrne sama. Včasih traja to pol dneva.

Za uspešno sredstvo zoper jetiko smatrajo mast zaklanih psov. To si sevro in jo pijo. Kaj radi hodijo k nekaterim babam, ki so na glasu kot zdravnice ali vedežice. Najostudnejša vraža je ta, da je treba odreti žival na živem, ako hočemo dobiti od nje uspešnega leka. Jako dobro pa poznajo zdravilno moč posameznih rastlin.

Izmed belokranjskih praznih ver omenim še sledeče: na badnik ne sme priti prva v tujo hišo ženska, ampak moški, ki dobi rakije. Nekatere hiše naprosijo kakega moškega, naj ne pozabi priti rano k njim. Če bi prestopila ženska prva prag tuje hiše, bi ne nesle kokoši. Na pust je pa narobe. Tu mora priti ženska prva in plesati v hiši. Potem je repa debela. Na badnik se tudi ne sme sedeti na mizi, ker dobiš potem na sedalu preveč tvorov.

Moški so na Belokranjskem žilave, vitke, visoke, redkeje srednjevelike postave. V ravnini (Poljci) so za spoznanje nižji od onih na hribovitem svetu. V obraz niso pravi Belokranjci debeli, ampak imajo izrazito koščeno obličje. Izvečine so zarjavelih, ne rdečih lic. Oči so temnorjavih, prav redko sivih; lasje so jim črne ali kostanjeve barve. Brade ne nosijo kakor sosednji Kočevarji, pač pa brke, katerih si nikdar ne brijejo. I ženske so visoke, zelo krepke rasti, temnorjavih oči in polnih prsi. Lase imajo temnokostanjeve, pogosto čisto črne. Nekoliko svetlejših las so nekateri otroci, ki pa dobe z leti večinoma temnejšo barvo. Belokranjice imajo kot dekleta še precej okrogla, tudi rdeča, ne samo zarjavela lica, kot žene pa obledijo in ovenejo po navadi naglo. Uničuje jih pač težko delo.

Rod je torej zdrav in postaven. Nekoč mi je rekel neki Tančan: „Slab mož, ki ne more izpiti „ferklja“ (1 $^1/_2$ litra) vina, stoječ bos na snegu“. Največji belokranjski korenjak zadnjih let je Zapujec Lovretič (po domače Brele), kovač po poklicu, ki se pusti za polič sladke kapljice suvati z žrdjo v trebuh in skoči za isto ceno črez široke in globoke prepadnice.

Če so Belokranjci v družbi, so radi veseli. Zdravic in drugih pesmi znajo polno. Tudi sami radi pojejo. Poleg mehkih, pogosto sentimentalnih liričnih pesmi imajo tudi junaške o kraljeviču Marku, o carju Lazarju, o hajdukih in drugih osebnostih. Pa te pesmi že izginjajo. Mladi ženski svet, ki bi jih moral peti svojim otrokom, jih ne pozna več in poje namesto njih z navdušenostjo razne cerkvene ali vsaj pobožne.

Narodni ples Belokranjcev je kolo, ki pa tudi izumira. Plesali so ga in ga deloma še plešejo na velike praznike in sicer na prostem sredi vasi. Najčešče ga plešejo v Starem trgu in v Predgradu, in sicer najrajši na Štefanje, na Janževo, na Novega leta dan, na Sv. Tri kralje, na vezamski in binkoštni ponedeljek ter na Petrovo, a nobeno leto več vse te dni. Igrajo ga vedno popoldne po končanem nauku, in sicer izprva le dekliči. Primejo se za roke, prepevajoč pesmi, n. pr. sledeči:

Igraj kolo, igraj kolo
na dvadeset i dva!
U tem kolu, u tem kolu
lepa Meta igra.
Lepa Meta, lepa Meta
med'na usta ima.
Da me hoče, da me hoče
poljubiti ž njima!
Ljubi Meta, ljubi Meta,
koga imaš rada!
Nemoj ljubit, nemoj ljubit,
koga nemaš rada![4]

ali

Igraj kolo, igraj kolo na dvadeset i dva!
U tem kolu, u tem kolu troje kolo igra.
V prvem kolu, v prvem kolu Damjana junaka,
v drigem kolu, v drigem kolu ljuba Damjanova,
v tretjem kolu, v tretjem kolu neznan Andjelija.
Puška puči, puška puči iz tretjega kola
in udari in udari Damjana junaka.
Pravo mesto, pravo mesto ga je udarila,
pravo mesto, pravo mesto u srce junaško.

[4] Ime se ravna po plesalkah. Prim. v Štrekljevi zbirki št. 5187.

Skočila je, skočila je ljuba Damjanova,
rezala je, rezala je vezane rokave
in vezala in vezala njeg've grde rane.

Takih pesmi od kola je polno. Navedel bi jih lahko več, a tu ni prostora zanje, ampak v Štrekljevi zbirki. Ti sem objavil za zgled in zato, ker jih nima Štrekelj, ali vsaj v tej obliki ne.

Poleg pesmi od kola pojejo kolaši tudi take, ki se čisto nič ne tičejo plesa, n. pr.:

Pobelelo polje, pobelelo polje
z ovcama, z ovcama.
Obsijalo nebo, obsijalo nebo
z zvezdama, z zvezdama.
Ne imele ovce čobana —
več ima eno dite Jakove —,
vile so mu srce zvadile.
„Ali poznaš, sinko, koje so?"
„Ja jih poznam, majko, vse truje:
ta prva si bila majka ti,
ta druga je bila sestrica,
ta tretja je bila ljubica.
Ti si, majko, srce vadila,
oj sestrica tanjar držala,
oj ljubica milo plakala"

ali

Široko je Drinopolje, polje široko.
Po njem pride mlad Elija na konju-vranu.
Spazila ga Drinopoljka, lepa divojka.
„Uzmi mene, mladi momče, da idem s tabo!"
„Široko je Drinopolje, utrudiš se ti.
Duboko je silno morje, utopiš se ti.
Visoka je Šar-planina, umoriš se ti".
„Ja preidem širno polje, cvetje bereči,
ja preplivam silno morje, vence pleteči,
ja prešečem Šar-planino, Boga moleči".
„Ajde dakle, Drinopoljka, lepa divojka!"

Te pesmi sem čul v Predgradu.

Kolo plešejo, da se prestopajo najprej počasi, potem pa vedno hitreje. Kadar kolajo prav hitro, to se pravi, kadar skačejo, nehajo prepevati. To naglo stopicanje in udarjanje ob tla imenujejo kolo „za groš". Če plešejo „za groš" pozimi, ko so oblečene v zabunce (o teh pozneje), se drže za žepe.

Ob kraju kola imajo mizico in stol z godcem in vedrom vina. Tu stoje fantje, ki si vzemo zdaj in zdaj iz kola kako dekle in plesejo z njo v krogu kolašev navadne plese, n. pr. polko. Večkrat stopijo fantje posamezni tudi v vrsto deklet in plesejo z njimi kolo.

o katerem je priobčil Ivan Navratil v Ljubljanskem Zvonu l. 1888. daljši spis.

Na Vrhu plešejo dandanes kolo najrajši pozimi na kakem travniku. Število igrajočih deklet in fantov je enako. Spočetka pleše eno dekle samo na sredi kroga. To si izbere potem fanta in pleše ž njim. Ko odplešeta, ostane fant na sredi in si izbere plesalko, prejšnja pa stopi v krog. Nato ostane to dekle in si izvoli fanta itd.

Jezik Belokranjcev je lep, blagozvočen, bogat in poln poezije. Belokranjec govori posebno rad v pregovorih in podobah, da včasih kar strmiš nad načinom njegovega izražanja. Iz pisem najpreprostejših kmetov veje poezija in pismo marsikatere matere svojemu otroku čitaš kot pesem, polno ljubezni in lepote. V svoje pisanje vpletajo radi stihe. Ko sem se obrnil zaradi nekaterih podatkov na svojo sorodnico Marijo Bižal v Predgradu, je napisala na zadnjo stran kuverta:

Rajžaj, rajžaj, pismo moje,
dokler najdeš ljube svoje!

Govore pa Belokranjci različno, nekateri bolj hitro, drugi bolj počasi, celo prav počasi. Prvi v tem oziru so Tančani, ki pa tudi pri delu niso posebno urni. Belokranjščina ne pozna enotnosti, zlasti naglas se menja, in je drugačen celo v vaseh, ki so oddaljene samo po pol ure hoda. Pa tudi besedni zaklad kaže raznoličnost. Brezdvomno izvira to od tega, odkod so se naselili Belokranjci na sedanjih tleh in kako so se potem mešali. Tu imata jezikoslovec in zgodovinar še mnogo jako zanimivega, a ne lahkega dela.

Belokranjci so dandanes kajkavci. Oni ob Kolpi pa zahajajo še vedno v što-narečje, zlasti če govore ob slovesnih prilikah. Na svoj jezik so ponosni in gledajo z nekim preziranjem na „črne“ Kranjce, češ: „Kaj hočete vi!? Mi govorimo, kakor pišejo v bukvah“.

V tem poglavju sem govoril in govorim v naslednjih skoro le o rimsko-katoliških Belokranjcih. Ti so se že veliko bolj odtujili srbohrvaškim rojakom, kakor na pr. Bojančani ali Vlahi. Šola in cerkev vplivata na njihov jezik in ga izenačujeta slovenskemu književnemu, prosveta pa zatira njihove narodne zanimivosti.

II.

Narodna noša.

Kakor jezik, tako različna je tudi narodna noša v Beli Krajini. Posebno ženska pozna toliko inačic, da spozna domačin navadno že po noši, iz katere župnije je kdo. Razlike se nanašajo na kroj.

Zato opišem tu belokranjsko narodno nošo le splošno. Vse malenkostne razlike bi pa itak težko predočil z besedo, zato bi treba slik, katerih pa ne more dati Muzejsko društvo svojemu izvestju iz gmotnih ozirov.

Belokranjice oblačijo na svoj život namesto srajce „rokave", to je kratko, platneno srajčico z rokavi. Pokriva jim rame, pleča, prsi in hrbet do pasa. Poljanke nosijo te „rokave" spredaj na prsih precej globoko odprte ter si jih zapenjajo na prsih z raznovrstnimi „kljufami" (brošami). Te so izdelovali v Predgradu iz rumene žice in iz koraldnih zrn. Koralde si obešajo Poljanke in nekatere druge Belokranjice iz krajev bliže Kolpe tudi okoli vratu, in sicer navadno po tri vrste, izmed katerih je vsaka druge barve, vse so pa debelozrnate. Kupujejo jih na Hrvaškem, v prvi vrsti v Karlovcu. Poljanski „rokavi" imajo kratke, le do laktov segajoče, široke rokave, pri drugih Belokranjicah pa segajo do zapestja in so navadno ozki, okoli Vinice in Adlešičev pa zopet široki. Rokavi Poljank imajo zadaj nekako dva decimetra širok „kolar", ki pada po plečih, oni drugih Belokranjic ga pa nimajo, ampak so brez ovratnika ter nabrani spredaj na prsih v mnoge, ozke, na hrbtu pa v široke gube in okrašeni z raznimi vezeninami po ramah, na prsih in na zapestju. Radi kratkih rokavov si natika Poljanka po zimi na podlaktnico volnene naroke, ki si jih spleta sama iz bele volne, med katero vpleta za okras drugobarvno volno, poleti pa nosi roke do laktov gole.

Od pasu doli nosi Belokranjica belo platneno „robačo", pozimi dve: dolenjko in gorenjko. Vise ji na ramenkah doli od ram in segajo do nožnih členkov. Gorenja robača je pri Poljankah „krišpana", to se pravi na nečki nabrana v vodoravne gube. Pri vsakem pranju jo morajo iznova „krišpati". Ostale Belokranjice nosijo gladke robače, le tuintam jih naberejo v pokončne gube. Pri Poljankah so „nakrispani" tudi rokavi „rokavov", stan pa ne. Poljanke si prepasujejo robačo z rdečim pasom, ki je približno 10 *cm* širok in tako dolg, da si ga ovijejo dvakrat okoli života in zadaj zavežejo. Tkejo jih same iz rdeče barvane preje, med katero vtikajo modre in zelene niti. Na koncu pasa so sesukane niti v več vrvic, katere visijo prepasani Poljanki kot rep po robači in segajo do členkov. Na koncu repa so privezani „bombaki", t. j. volnene kroglice. Ostale Belokranjice se prepasujejo s kupljenimi pasi raznih barv, ki se spredaj z železno sponko zaspenjajo. Viničanke nosijo poljanskim enake, le nekoliko ozje pase, a brez repa. Vse Belokranjice imajo platnene, raznobarvne ozke, od pasa malo pod kolena segajoče predpasnike.

Pozimi in tudi ob slabem vremenu oblečejo vrhu teh oblačil še belo, sukneno, do kolen segajočo suknjo, takozvani zabunec, ki ima dolge, bolj ozke rokave ali je pa tudi brez njih ter se zapenja spredaj na prsih in na trebuhu s škabicami ali s sponicami. Ta zabunec je po vsej Belokrajini po kroju zelo enak, le obšivi na robeh so po raznih krajih različni. Poljanke nosijo zeleno, Vrhovke modro, Poljčice rdeče obšite zabunce. Žene nosijo tudi kožuhe z lepimi vezeninami na prsih. Pod zabunce si oblačijo kaj rade „rekeljce“, t. j. bele volnene jopice z rokavi. Glavo pokrivajo Belokranjice ali z belimi platnenimi pečami, ali pa z robci. Najbolj priljubljeni, zlasti pri dekličih, so robci rdečih barv s franžami, imenovani suknenci (mali in veliki). Peče krase z vezeninami. Omožene ženske nosijo v Poljanah na kitah pod pečo še bel platnen „pocélj“, neke vrste čepico iz belega platna. Nosijo ga tudi brez peče.

Poleti hodi Belokranjica navadno bosa; pozimi si obuva na noge volnene nogavice: po nekaterih krajih rdeče, v Poljanah bele, vrhu teh pa črne čižme-zapletače, katere zovejo Poljanci postole. Nogavicam pravijo, če so iz finejše volne (nosijo jih samo ob nedeljah in praznikih), hábene hlače, ako so iz domače volne, stopane (napravljene v stopah od Stoparjev, prebivalcev enakoimenovane vasi dolske občine), a barvastim suknene hlače. Hábene hlače dobivajo iz Ljubljane in Kočevja. Če gredo v mesto ali kam med tuje ljudi, nesejo čižme v rokah in jih obujejo šele malo pred ciljem. Ob suhem vremenu nosijo namesto usnjenih čižem tudi čarape, ki jih pletejo iz bele volnene preje in jih podšivajo na podplatih z debelim belim domačim suknom. Bojančanke pletejo in nosijo čarape tudi iz rdeče pobarvane volne, ki si jih lepo okrase s srebrno in z zlato, med volno vpleteno srmo.

Moški nosijo dolge, skoro do kolen segajoče srajce, robače, in široke bregeše iz debelega domačega platna, in sicer tako, da oblečejo robačo vrhu bregeš ter je ne zatikajo zanje. Črez pas se prepasujejo z bolj ali manj širokim usnjenim pasom z železno zaponko ali pa nosijo okoli pasu pedenj širok „čemer“ iz rdečega usnja, ki se zapenja s sponkami na jermencih in jim služi obenem za žep, ker spravljajo vanj ali zanj denar, uro, žepni robec, pipo, nož . . . Bregeše nimajo namreč žepa. Kdor se prepasuje z navadnim pasom, si devlje imenovane reči v nedrije. Na nogah nosijo navadno čižme ali škornje, redko opanke, na glavi pa črn klobuk-zajčak (kriljak ali škrlak); le Poljanci se pokrivajo z rdečo kapico, enako oni Ličanov. Za poletje jim zadostuje ta obleka. Pozimi oblečejo nad bregeše bele, ozke suknene hlače iz domačega sukna. Žepi so spredaj. Hlače

se oprijemajo nog tesno in se oblačijo pod čižme ali škornje. Ob straneh in pri žepih so okrašene s plavimi trakovi (obšivi). Nad robačo nosijo „lajbec" in suknjo, oboje iz belega domačega sukna, le „lajbec" (brez rokavov) je včasih plav. Suknja se zapenja z medenimi gumbi in ima pokonci stoječ ovratnik. Mnogi si oblečejo tudi v najhujšem mrazu poleg „lajbeca" namesto suknje že pri ženskah omenjeni „rekelje". Poljanci se nosili vrhu vse te obleke pozimi in ob slabem vremenu nekak dolg plašč s pelerino iz črnomodrega sukna, takoimenovano „kabanico" (podobno haveloku). Povsod pa si videl Belokranjca in ga izvečine še srečavaš s črez ramo obešenim torbačkom ali veliko torbo, katere pokrovec dičijo dolge, rdeče ali plave volnene franže.

Vso omenjeno obleko izdelujejo Belokranjci sami. Ženske si kupujejo le robce za glavo, predpasnike in deloma nogavice, moški pa čemere in torbačke, in sicer od karlovških jermenarjev, pohajajočih belokranjske sejme.

Platno delajo iz preje od lanu ali konopelj. Iz lanene preje je tanje kot ono iz konopelj. Zadnji je debelejše in trpežnejše, zato pridobivajo platno večjidel samo iz konopelj.

Ko dozore konoplje ali lan, jih populijo in razgrnejo po travi kake rebri, da se zgodnjajo na rosi. To traja tri do štiri tedne. Potem odpeljejo konoplje (lan) domov ter jih stolčejo na tolkači. Ta sestoji iz dveh močnih, lepo obtesanih panjev. Eden je debelejši (precej) in krajši (ne veliko) kakor drugi. Krajši je na enem koncu čisto izdolben, sicer pa manj, tako da je izdolbina nekoliko strma. Po tej izdolbini je umerjen daljši panj, ki se položi vanjo in na mestu najglobokejše izdolbine s krajšim panjem z močnim, vodoravno ležečim lesenim klinom zveže. Na nasprotnem koncu, kot sta zvezana, ima tudi gorenji panj kratke ravne rise, ki odgovarjajo onim dolenjega. Med tema panjema se stolčejo konoplje ali lan s tem, da udarjajo eden ali dva ali pa tudi več ljudi — preveč jih seveda ne sme biti — z gorenjim panjem, stoječ na njem, ob dolenjega. Da ohranijo ravnovesje, se drže tolkači za kak močen drog, navadno za žrd.

Stolčene konoplje (lan) posuše na pečnici in jih sterejo nato na trlicah, da spravijo iz njih popolnoma pezdirje. Trlice so kot vsako belokranjsko orodje kaj enostavne. V zemljo sta zabita kola, na katera sta pritrjeni vzporedno deščici, med katerima se dviga in pada kot rezilo pri nožu tretja daljša deščica. Povesmo (predivo) izsmukajo potem na „ahlah", t. j. na deski, ki ima na enem koncu zabitih več vrst z ostrino pokoncu stoječih žrebljev, po katerih ga vlečejo. Očiščeno povesmo zvijejo v kodelje, potem ga pa spredejo

predice na kolu. Tako nastane preja, katero zvijejo na motovilu v podolgaste zvitke. Te skuhajo večkrat v kotlih v lugu, jih operejo in stolčejo s pralnicami ali tolkalnicami (podobne so ploščatim polenom). Nato jih zvijejo na motovilu v klopke, katere dobi tkalec, da jih stke v platno. Iz tega si šivajo poleg obleke zlasti plahte, v prejšnjih časih pa tudi robce.

V tkanje so dajali klopke večkrat Kočevarjem, zlasti v Tirošt (Dürrach), prav veliko so pa tudi sami tkali. To delo je šlo počasi od rok. Statve se dobe še sedaj v marsikaki vasi na Belokranjskem, tako na pr. v Starem trgu, v Sodevcih, v Radencih, v Dečini, v Dobljičih, pri Kraljih, razmeroma največ jih je pa v dragatuški, adlešiški in viniški župniji.

Rekel sem ravnokar, da je šlo tkanje počasi od rok in da se dobe statve še zdaj marsikje v Beli Krajini; zdaj namreč ne tko več Belokranjci, oziroma prav malo. Narodna noša gine vidoma. Pri moških je že skoraj izginila, le tuintam, zlasti pozimi, vidiš kakega starca v narodni noši. To je seveda velika škoda v gmotnem in zdravstvenem oziru. Domača obleka velja namreč primeroma prav malo. Zdaj stane meter platna 50—60 vinarjev. Z ozirom na zdravje pa ima bela obleka pred črno to prednost, da je lažja in hladnejša v hudi belokranjski vročini. Vrhutega se hitreje zamaže in jo je treba velikokrat prati in snažiti. A žalibog bo Belokrajina kmalu samo po imenu še bela. Sicer pozivljajo zadnji čas nekateri časopisi (na pr. Slovenski Dom, prej pa Belokranjec) Belokranjce, naj ne opuste svoje slikovite narodne noše, toda ljudje, ki pišejo to, ne poznajo toka časa in njegove moči, sicer bi vedeli, da je njihovo pisarjenje zaman. S kulturo, z napredkom pride v vsako deželo mnogo dobrega in obenem zlega. Pohvalno pa moram omeniti gospodično Bavdekovo, učiteljico na Vinici, ki se trudi, da bi ohranila vsaj lepo domače vezenje, in uči tega po starih vzorcih svoje učenke. To je edina pot, po kateri očuvamo lahko nekaj starin pri noši, pa tudi drugod. Na tem polju ima na pr. ljubljanska obrtna šola hvaležno delo in jaz si le želim, da bi ga ne zanemarjala.

Ker sem govoril spredaj o konopljah, naj omenim še, da delajo Belokranjci iz njih tudi konopce, seveda ne iz enakih kot platno, ampak iz črnih, semenskih. Te konoplje morajo ležati nekaj časa na dežju, da oderejo lahko z njih ličje, iz katerega spletajo vrvi na vretenu. V nekaterih vaseh se zberejo možje vsako leto na pepelnico in jih napletejo za vso vas.

Z narodno nošo izgine na Belokranjskem lep del domače obrti. O neki drugi, ki tudi že umira, izpregovorim v naslednjem

odstavku. Prej pa opozarjam še na F. K. v. Goldensteinovo sliko „Ein Brautzug aus der Gegend Pölland in Unterkrain," julijsko prilogo „Carniolie" l. 1844. iz črez osemdeset slik narodne noše obsegajoče Korytkove zbirke, in na slike v Šašljevih „Bisernicah iz belokranjskega narodnega zaklada" (II. zvezek).

III.

Lončarstvo.

Lonce narejajo sedaj na Belokranjskem samo še v vaseh Grič, Dolenja in Gorenja Podgora. Pred kratkim so jih delali tudi pri Kraljih, pri Vidoših in v Zagozdacu. Izdelujejo jih ženske vsake starosti: žene in dekliči, žgo jih pa moški. Delajo jih iz brne (nekaka ilovica) in neke vrste kremenca, ki ga zovejo lončarski kamen.

Brno kopljejo samo v Kanižarici pri Dobljičih. Dobljiško in Jernejsko polje (pašniki, porasli večinoma z brezami in s hrasti, redkeje s smrekami ali z bori) onkraj (računano od Dobljič) ceste Črnomelj-Vinica so kopači brne čisto prerili. Prej so kopali zastonj, ne oziraje se na lastnika zemljišča, zdaj pa zahtevajo posestniki odškodnino, ki je pa majhna. Znaša namreč od konjskega tovora ali voza dvajset vinarjev. Gričani imajo torej brno blizu, a Podgorcem je daleč. Odkar je izdelana cesta iz Črnomlja v Kočevje, jo ti večinoma vozijo, prej so jo pa le tovorili. Vsak konj je nesel dve vreči: na vsaki strani eno, včasih pa se je zavalil nanj še gospodar. Podgorci so imeli v to svrho neke vrste tovorna sedla — delali so jih sami —, na katera so nalagali vreče. Ako je bil konj jak, so mu vrgli med omenjeni vreči črez hrbet še tretjo, ki se je opirala na ostali dve. Po brno so hodili Podgorci navadno v družbi, najmanj po dva, da so si pomagali pri kopanju in nalaganju. Njihove karavane je bilo videti često smešno: suha kljuseta so stopala enakomerno, držeč glavo pokonci liki vojaški konji, kadar se postavljajo ob zvokih godbe. Toda tem revnim živalim ni igrala godba, temuč jih je silil k označeni hoji težki tovor.

Lončarski kamen se dobi na Belokranjskem redko v bližini omenjenih vasi. Najbolj čislajo onega od Mačkove vasi pri Kočevju, kjer se nahaja v veliki množini. Na Belokranjskem samem ga kopljejo in krčijo, kjer ravno najdejo kako žilo, a ga je jako malo. Kopali so ga na pr. za kočevskimi njivami pri Črnomlju, na Usarju pri Otovcu in v gričkih kosenicah. Najdejo ga pa še vedno med drugim kamenjem, zlasti v prepadnicah.

Voz lončarskega kamena stane dve kroni.

Način izdelovanja je sledeči: Brno zgnetejo in jo zmešajo s kamenom, katerega najprej stolčejo in potem na žrvnih v drobno moko zmeljejo. Brez kamena ne bi držali lonci, ampak bi razpadli. Za izdelovanje uporabljajo lesen kolovrat (tako imenujejo orodje za izdelovanje loncev), ki je čisto enostaven. Na štirinožnem stojalu se vrti v vodoravni ravnini na navpični osi nataknjena, okroglo izžagana plošča (kolo). Lončarica se usede h kolovratu, vzame kepo zgnetene brne in jo položi na kolo, ki ga zavrti parkrat. Vsled sredobežne sile se razplošči kepa po vrteči se okrogli plošči. To je dno bodočega lonca. Nato jemlje lončarica kepo za kepo, jih gnete v okrogle klobase in pritiska ob rob narejenega dna. Z eno roko vrti kolo, s prsti druge pa gnete neprestano brno in napravlja tako stranico lonca. Če je brna presuha, oziroma pretrda, pomoči kos usnja v vodo in drgne ž njim ob narejeni del lonca. Da se pa začne ta širiti, vrti lončarica hitreje kolovrat in vleče nekoliko tudi sama brno na zunanjo stran. Tako dobi lonec trebuh. Ko je dosti širok, nagiba delavka brno s prsti na notranjo stran: lonec se zožuje. Na vrhu mu naredi rob s tem, da pritiska z lesenim klinčkom (drvcem) na sukajoči se lonec. Kjer se dotika klinček brne, se zoži lonec, nad klinčkom pa leze brna zaradi sredobežnosti na zunanjo stran. Tako nastane rob. Da je lonec gladkejši, pritiska obenj usnjato krpo, medtem ko vrti kolovrat in ž njim lonec, kar sem deloma že omenil.

Lonci, o katerih govorim, nimajo navadno ročev; le manjšim jih narede kar z roko in jih pritisnejo ob lonec.

Ko so lonci gotovi, jih razpostavijo po policah, da se osuše. Črez nekaj dni jih denejo v peč, pripravljeno kot za peko kruha, da se čisto presuše. Potem jih žgejo. Za to imajo nakonci vasi poseben prostor. Na pališčU zlože lonce v kopico; manjše vtaknejo v večje. Nato jih obdajo z dolgimi, suhimi bukovimi poleni, ki jih postavijo v piramido. Njeno sredino tvorijo pokonci stoječe kalanice. Ako imajo dosti loncev, pridejo za poleni zopet lonci, za temi polena itd. Kadar so lonci tako razgreti, da žare kot razbeljeno železo, jih vzamejo s kolci iz ognja in jih potaknejo za trenutek v vodo, ki jo imajo v lesenem koritu zraven kurišča. V vodi so namočene hrastove skorje in korenine od stelje. Od tega dobe lonci lepo črnosvetlo barvo. Če padejo lonci pri dogorevanju kalanic v napačno lego, da bi se ne ožgali povsod dobro, jih obrnejo s kolci.

Na ploščo kolovrata vdolbe vsak lončar svoje znamenje, kakor križ, križ v krogu, navpično črto v krogu ali kaj sličnega.

Ta znamenja se poznajo na dnu lonca. Po njih razločujejo lončarji svoje blago.

Lonce žgo navadno v mraku, po končanem dnevnem delu, in jih nažgo na eni grmadi 30—40 v vrednosti 12—15 K. Noč se ulega na zemljo. Povsod vse tiho, mirno. Le nakonci vasi švigajo iskre kvišku, ogenj se vzpenja v poltemo in nejasno razsvetljuje ob njem se gibajoče postave . . .

Lonce prodajajo po sejmih ali jih vozijo po vaseh. Podgorci jih radi tovorijo na konjih. Na že omenjeno sedlo privežejo z jermeni in vrvmi lese — na vsako stran dve —, med te pa zložijo lonce. Navadno gredo proti Fari, Kostelu, Banji Loki, Moravicam in v druge kraje ob Kolpi. Gričani jih vozijo na sejme v Črnomelj, na Vinico, v Semič, Metliko in še celo v Novo mesto. Cena loncev se ravna po velikosti: od 6 vinarjev do 1·40 K. Na enem sejmu skupi lončar 25 do 50 K za voz loncev. Ženske imajo te lonce jako rade, ker so trpežni. Posebno griški lonci so na glasu. Baje se skuhajo v njih najboljši žganci. V Novem mestu so se ženske zanje kar jagmile kljub lončarjem okoli Šent Jerneja.

Jeseni gredo belokranjski lončarji „na barat", t. j. lonce zamenjavajo za zrnje in krompir. Na enem „baratu" dobi za voz lonec do 10 mernikov zrnja (ajde, debelače, pšenice, rži, zmesi, žita). Krompir dobivajo večidel pri Kočevarjih; k tem pa ne hodijo radi.

Belokranjski lončarji so izdelovali tudi slepice za navadne, preproste hišne peči. Slepice so bile štirivoglate, votle. Taka peč je veljala 8—10 K. Razen slepic so žgali črepinje, latvice in pokrovke za lonce. Črepinja je nekaka glinasta skleda, ki so jo poveznili na ognjišču na prosto (ne ukvašeno) testo in pokrili z živo žerjavico, da se je speklo testo v prosti kruh. Na strani ima črepinja nekaj podolgastih odprtin, podobnih onim pri domačih hranilnikih (prašičkih), in na dnu ročaj, kjer so jo prijeli, ko so jo poveznili. Latvice so neke vrste koze za peko kokoši in klobas ter imajo obliko kokošjega telesa.

Lončarska obrt izgine na Belokranjskem v nekaj letih popolnoma. Na Griču se peča ž njo le še pet rodbin. A tudi na Podgori ponehuje.

Z zidanimi hišami dobivajo Belokranjice štedilnike in železne lonce, hude nasprotnike domače obrti.

O belokranjskih lončarjih je napisal v „Dom in Svetu" l. 1903. na str. 291. nekaj vrstic Janko Jovan v svojem spisu „Domači obrti na Kranjskem". Njegove netočnosti sem deloma že popravil z zgornjimi vrstami, deloma jim dodam sledeče pojasnilo: O pečnicah ni

govora pri belokranjskem lončarstvu, ampak le o prostornih pališčih; na njih pali vsak svojo grmado. Pač pa so kurišča skupna: na Griču so tri, dve na Dolenjem, eno na Gorenjem. Ženske ne izdelujejo loncev zato, ker se izseljujejo moški v Ameriko, ampak je razdeljeno delo že od nekdaj tako, da moški samo pripravljajo materijal in potem žgo. Da ni izseljevanje v Ameriko edini vzrok propadanja belokranjske lončarske obrti, sem že omenil. Novi način stavljenja hiš izpodrine ravnotako lončarstvo, kakor je pregnal petrolej razsvetljavo z leseno lučjo. Belokranjci na pr. so si svetili ž njo še pred tridesetimi leti. Ob zimskih večerih so si jo „naribali“ iz bukovih ali hrastovih bakel in jo postavljali v posebne svečnike, imenovane tudi čelešnike, kjer je gorela. Zdaj jo samo cepajo ali tešejo, da podkurijo gospodinje ž njo ali da si svetijo ž njo, če gredo kam v temnih nočeh.

Ljubljanski muzej hrani tak „ribežen“.

IV.

Ženitovanjske navade.

Kakor drugod, se pozna novi čas tudi pri ženitovanjih. Mnoga so že čisto preprosta.

Belokranjec se ženi navadno v predpustu.

Kadar se hoče oženiti, pošlje najprej „polha“, t. j. strica ali kakega drugega sorodnika ali tudi soseda vprašat dekletove starše, ali so mu pripravljeni dati hčerko. Če so zadovoljni, pridejo črez teden dni pravi prosci: oče z ženinom in s kakim drugim moškim sorodnikom (navadno s stricem) ali s kakim ženinovim prijateljem. V hiši, kamor pridejo, jim prineso na mizo jabolk, orehov, lešnikov[5] — hranijo jih leto dni ali še več samo, da jih imajo, če pridejo snubci — in jih pogoste nato z govedino, s prekajenim svinjskim mesom (gnjat in pleče hranijo vso zimo za prosce), s kokošimi, prostimi (brez kvasa) poviticami (povalnicami), z vinom in z drugim. Pri tej priliki se pogode tudi za doto in se zmenijo, kdaj bo pir. Ženinov oče, oziroma njegov zastopnik ima pri tem glavno besedo. Prosce obdarujejo z novimi rdečimi robci, da nesejo v njih jedil domov, predvsem ženinovi materi. Začetkoma govore prosci le o vsakdanjih rečeh: o blagu, o letini, o kaki nesreči itd., potem pa povedo kar naravnost, da so prosci, ki so prišli prosit hčer.

Čas do poroke — navadno so trije tedni, t. j. čas oklicev — imenujejo zaroke. V teh dneh ne sme iti nevesta v mlin zaradi

[5] Da se motijo ž njimi, dokler niso gotova druga jedila.

bodočih otrok, tudi ne sme hoditi bosa, da bi ji kdo ne podvrgel česa in bi ne zbolela.

Na pirovanje povabi ženin svoje sorodstvo in prijatelje (sosede), nevesta pa svoje. Vabit gresta od ženinove strani ženin z očetom, od nevestine oče s kakim sorodnikom, navadno s svojim bratom. Nevesta si izbere „vojačico" (tovarišico) iz sorodstva (sestro) ali tudi ne. V prejšnjih časih — pred tridesetimi leti — je morala biti vojačica omožena, zdaj si izbere nevesta za družico le kako dekle. Tudi ženin si izbere izmed svojih gostov tovariša.

Dan pred poroko[6] prideta oče in starejšina z ženinom in z nekaterimi svati na nevestin dom po „skrinjo", katero naložé na voz in odpeljejo (prim. izraz „skrinjo peljajo" za „balo ali bališ vozijo"). Poleg skrinje dajo nevestini starši, če le morejo, ženinu tudi jagnje, ozaljšano s trakovi in s cvetlicami. Razume se samo ob sebi, da pogoste vozce imenitno.

Poroka je navadno v ponedeljek ob desetih z mašo; pirovanje traja večinoma tri dni, t. j. do srede zvečer[7].

Prvi dan je pir na nevestinem domu. Tu ukazuje ženinov starejšina. Pogosto je na vsem piru samo en starejšina, in sicer od ženinove strani. Drugi dan je ženitovanje v ženinovi hiši, kjer vlada nevestin starejšina. Starejšino določijo nevestini, oziroma ženinovi starši. Žena starejšinova je vedno starejšinka.

Preden odidejo k poroki, jedo (juho, govedino, kruh, zdaj se krepčajo tudi s kavo) in pijo. Kadar pride čas poroke, se razvrste svati v red. Starejšina izvrši hišno poroko: ženin in nevesta skleneta roki kot pri poroki, starejšina ju poškropi z blagoslovljeno vodo ter jima želi srečno zvezo. Sliši se jok. Nevesta se poslavlja od staršev, bratov, sester in drugih dragih. Nato se podajo v cerkev.

V Poljanah je šel poprej splošno spredaj zastavonoša z zastavo[8]: na rdeče, modro, zeleno, oziroma sploh pisano pobarvanem kolcu sta obešena domača pisana otirača in več rdečih robcev s franžami; na s traki okrašenem, debelo-betičastem koncu kolca pa je nataknjeno jabolko ali kupovna roža. Zastavonoša je neprestano vriskal in skakal pred svati, ki so dajali duška svojemu veselju z ukanjem in s prepevanjem. Največ so peli o kraljeviču Marku. Godel jim je kvečemu

[6] Na ta dan gresta ženin in nevesta skupno k izpovedi in obhajilu. Ž njima vred prejmeta omenjena zakramenta starejšina in vojačica.

[7] Prej se je vršila poroka ob sredah. Ker so pa jedli se v petek mesne jedi, so jo preložili na ponedeljek.

[8] Za zastavo so imeli pri župniku železen obroč, kamor so po zatikali za čas cerkvenega opravila. V Trg so prišli pred kakimi petindvajsetimi leti Podgorci zadnji z zastavo k poroki.

kak fant, pa samo na orglice. Zdaj izvečine ne poznajo več zastavonoše[9]. Namesto njega gre prvi godec s harmoniko, za njim kot prvi par tovariš z nevesto, kot drugi ženin s tovarišico, kot tretji starejšina s starejšinko in nato paroma drugi svati. Včasih pa so se razvrstili tako-le: starejšina s svojim drugom (prvi par) in nato vsi drugi moški v parih; za njimi prva nevesta z vojačico, nato ostale ženske in deca. Iz cerkve pa gre že od nekdaj ženin z nevesto, tovariš s tovarišico, sicer se vrši odhod v istem redu kot prihod. Po končanem cerkvenem opravilu se podajo naravnost v gostilno za toliko časa, da je doma vse pripravljeno. Včasih so v gostilni do dveh, treh popoldne.

Med potom v cerkev delita v domači vasi v Poljanah starejšinka in tovarišica, v črnomaljski župniji samo prva na kose narezano pogačo znancem, odnosno gledalcem. Pri bogatejših nevestah dele tudi denar. V nekaterih vaseh jemljejo, v cerkev grede, s seboj pogačo, da ne zapravijo toliko v gostilni.

Ko dospejo iz cerkve, oziroma krčme pred domačo hišo, steče nevesta naenkrat pred drugimi svati vanjo. Domači zapro naglo vrata, nevesta si pa privošči nekoliko jedi in pijače. Naši ljudje smatrajo namreč za nedostojno, da bi nevesta dosti jedla in pila na ženitovanju. Odtod izhaja izraz „ne drži se kot kmečka nevesta!“, ako hočemo koga do tega pripraviti, da bi bolj jedel in pil. Svati, ki ne morejo za nevesto v hišo, začno razbijati na vrata. Hišni oče stopi vun; v eni roki ima liter vina, v drugi liter vode. Nemirne goste vpraša, česa želijo. Ti mu odgovorijo, da je tu gostilna — že prej zabodejo vejico v streho —, in zahtevajo pijače. Hišni oče jim je da. Ko izpijejo oni liter vina, hočejo še več, toda gospodar jih zavrne, da nima gostilne, in izdere vejico iz strehe. Po dolgem prerekanju priznajo svati, da niso prišli pravzaprav v gostilno, ampak da iščejo nevesto, prikrito v hiši. Oče pravi, da ne ve za nobeno nevesto pod svojo streho, da je šla najbrž dalje ali pa je celo cesto zgrešila. Medtem prineso iz hiše iz slame narejeno nevesto, če morda to iščejo svati. „Ta ni prava; drugo nam dajte!“ se glasi teh odgovor. Slamnato nevesto sučejo semintja in jo raztrgajo med raznimi burkami in šalami. Večkrat — često poleg slamnate neveste — porinejo skozi vrata med svate najprej kako staro ženico, imenovano „špiter“. Ker se ne zadovolje svati ž njo, jim pokažejo nekoliko mlajšo, navadno tovarišico. Pa tudi te ne marajo svati, dasi pričajo njihovi dovtipi, da

[9] V vrhovski župniji prihajajo še zdaj z zastavo. Zastavonoša je navadno ženinov brat, zastava pa je slovenska trobojnica. Nikdar je ne nesejo skozi vrata v hišo, ampak jo podajo skozi okno.

jim je ljubša od prve. Nato šele se odpro vrata in prava nevesta se prikaže, veselo pozdravljena od svatov.

Ta prizor traja včasih precej časa in je jako šaljiv, zlasti če sta hišni oče in govornik svatov — posebno ta — mojstra besede. Prisostvuje mu navadno vsa vas.

Vsi gosti se podajo nato v hišo. Za sredo mize sedeta ženin in nevesta, poleg te vojačica in tovariš. Zraven ženina sede starejšina s starejšinko in potem po vrsti ostali svati, razdeljeni po bližnjem ali daljnjem sorodstvu.

Starejšina ima dosti dela, ker je takorekoč hišni oče. Pravi hišni oče skrbi le za to, da je na mizi vedno dosti vina, hišna mati pa se briga le za jedi. Če se hoče kdo odstraniti, mora prositi starejšino za dovoljenje, da zna, kje je. Kogar ni dolgo nazaj, tega gredo iskat. Starejšina sam pa mora imenovati svojega namestnika, če ima izven hiše, n. pr. doma, kak opravek. Svati ne smejo biti namreč nikdar brez poglavarja.

Ko sede nevesta k mizi, vzame na kolena majhnega, okoli pet let starega fantička, kolenčiča. Dolgo ga seveda ne drži, a ga vzame črez nekaj časa zopet k sebi. Nekatera nevesta si izbere dva kolenčiča. Kolenčič dobi v dar kolač. Na tem so upodobljene iz testa podobe raznih domačih živali. Ta kolač visi na steni, navezan na pisanem otiraču. Poleg njega visi velik kolač, ki pripada nevesti — imenujejo ga tudi vrtanj. Če ima nevesta dva kolenčiča, vise na steni vsega skupaj trije kolači.

Vsa hiša je znotraj ozaljšana. Na stropu visijo lepi robci, jabolka, orehi, lešniki itd.

Pred jedjo moli starejšina. Najprej jedo juho, potem govedino s hrenom in kruhom, pečenko (svinjsko ali telečjo) s salato, kuretino, suho svinjsko meso z zeljem, proste povitice in pogačo, t. j. bel ukvašen kruh, ki ga jedo le ob redkih prilikah, n. pr. o godovanju. Po darih pride še pečeno jagnje. Seveda si ne smemo misliti, da bi bile to vse jedi; naštel sem le glavne, privoščijo si pa še marsikaj. Jed zalivajo pridno z vinom. Vmes popevajo domače popevke ter napijajo z zdravicami vsakemu po vrsti. Število zdravic je veliko. Predvsem napije starejšina nevesti in ženinu, pa tudi vsaki imetnejši osebi na piru.

Izmed napitnic navajam za zgled sledeče:

I.

Na sveti nije lepšega,
niti prijetnejšega
nek' s prijateli,
koji su vredni,
skup' živeti.

Primi, ženin (tu se napije osebi), čašico,
pa nam napij zdravico!
Bog zna, li k leti
bomo-li na sveti
skep' živeli.

II.

Lepo ime Pavel,
sam Bog te živi!
Puna čaša vinca
pred tabo stoji.
Ako spiješ ovo čašo,
vreden jesi ljubo našo,
koja ti dovoli,
Pavel, rožica[10].

III.

Oj, Mare, pij, pij!
Ta glažek izpij!
Saj angelček varuh
ti zraven stoji.
Mare, no, no,
ne gledaj na to,
saj Jezus, Marija
nas vabe v nebo.

IV.

Solnce sije, luč gori,
pred tabo, Ive, glaš stoji.
Trinke, trinke, trinke Wein,
če ga spiješ, pa si fajn.
[Če malo izpije:]
Prav malo ga znaš, prav nič ga ne znaš.
Ta mojster ni nič bil,
ki tebe pit' učil.
[Če dosti izpije:]
Prav dobro ga znaš,
po moški ga znaš.
Ta mojster dober bil,
ki tebe pit' učil[11].

Dari se začno po odredbi starejšine navadno okrog desetih. Nanje čaka dosti tujih darovnikov, prijateljev in znancev, ki čakajo pojoč pri odprtih vratih. Za svatovskimi mizami stoje svati, na sredi ženin in nevesta. Prednje postavi starejšina krožnik, pokrit z belim

[10] Prim. v Štrekljevi zbirki št. 5671—5682: „Prelepo ime I., sam Bog naj te živi!"
[11] Prim. v Štrekljevi zbirki št. 5711—5719: „Solnce sije, luč gori".

prtom. Prvi dan obdarujejo nevesto, drugi dan ženina. Svati in drugi darovniki vabijo k darom, prepevajoč na Vrhu sledečo pesem:

Hvaljen Jezus in Marija
bodi naša tovar'šija!
Lésem, lésem, ljubi čača,
lésem, lésem pristopljajte,
svojo hčerko darovajte!

V zakonski stan je zdaj stopila,
od Vas bi rada dar dobila.
Če ji Bog da poživeti,
vse Vam želi povrneti.

Lésem, lésem, ljuba mama,
lésem, lésem, pristopljajte,
itd.

Lésem, lésem, ljubi brati,
lésem, lésem pristopljajte,
svojo sestro darovajte!
itd.

Lésem, lésem, ljube sestre,
itd.

Lésem, lésem vsa rodbina,
lésem, lésem pristopljajte,
našo nevesto darovajte!
itd.

[To kitico pojejo, dokler ni darovala vsa rodbina.]

Lésem, lésem, pajdašice,
lésem, lésem pristopljajte,
svojo pajdašico darovajte!
itd.

Lésem, lésem, ljubi fantje,
lésem, lésem pristopljajte,
našo nevesto darovajte!
itd.

Lésem, lésem, vsi sosedi
lésem, lésem pristopljajte,
našo nevesto darovajte!
itd., t. j.

nova imena se vpletajo, drugo ostane. Konec se pa glasi:

Odpirajte stare mošnje,
darovajte nove groše!
Ki kaj misli,
naj brž pribsni,
ker je to ta zadnji čas!

[To kitico ponove dva- ali trikrat.]

V Dobljičih pojejo Vrhovcem podobno:

Hvaljen Jezus in Marija
in vsa sveta kompanija!
Lésem, lésem, hišni oča,
lésem, lésem pristopajte,
svojo hčerko darovajte!

Ona v zakon je stopila,
samski stan je zapustila
in bi rada dar dobila.

Enako kličejo k darom ostale, in sicer v tem-le redu: mater, brate, sestre, strice, tete, druge sorodnike, prijatelje in, kar je še darovnikov. Ko se bližajo dari h koncu, kličejo zamudnike z besedami:

Lésem, lésem pristopajte,
pristopajte, ne štentajte,
nevestico darovajte!

Ona v zakon je stopila,
samski stan je zapustila
in bi rada dar dobila.

Ki kaj misli, brž pritisni!
Če ji Bog da poživeti,
saj vam želi spovrneti.

Kadar pojejo to, vlada največje veselje.
Predgrajci in Tržani zovejo k darom:

Pristopljajte, darovajte
našo mlado nevestico!
Ajd k daro-o-om!

Listjarice, pajdašice,
tovar'šice in sestrice,
ajd k daro-o-om!

Zadnji verz ponavljajo in na dolgo vlečejo. To je uvod k darom. Nato pozovejo starejšino, naj jih odredi, češ

Vstan' se gori, starejšina!
Doba ti je.
Ako mi se gor ne vstaneš,
zamer ti je.

Potem vabijo k darom mater in očeta:

Zgrnjaj, majka, bele rube!
Doba ti je.
Daruj, čačka, šare voli!
Doba ti je.

Daruj, majka, bele rube!
Doba ti je.
Ako mi jih ne daruješ,
zamer ti je.

Pesem traja do zvršetka darovanja, samo naslednja imena pridevajo: stara mati, dede, bratec, sestra, stric, ujec, strina, ujna, potem imena drugih sorodnikov, sosedov itd. Kaj naj daruje, ne povedo pri vseh, ampak pojejo n. pr. samo:

Daruj, striče, nevestico!
Doba ti je.
Ako mi je ne daruješ,
zamer ti je.

Tuji darovniki dobe pri darih kruha in vina. V ta namen stoji pri vratih mizica z vinom in narezano pogačo. Deli pa zato določena ženska izmed svatov. Nepovabljeni fanti in dekleta smejo šele po darih plesati. Plešoč, jedoč in pijoč čakajo nato jutra. Navadno dobe vedro vina.

V prejšnjih časih so udarjali v Poljanah moški svati med dari z lesenimi krožniki po mizi, dokler jih niso razbili.

Vsak darovalec poklekne na klop pred mizo, za katero stojita poročenca, vrže dar na krožnik, poda nevesti roko, jo objame in poljubi. Nevesta plaka medtem neprestano. Tudi ženina, starejšino in starejšinko poljubljajo, včasih pa tudi druge svate. Pri tem se spominjajo svoje ljubezni in kmalu se jokajo vse ženske.

Daruje se zdaj navadno denar. Prej so prinašali tudi druge dare, n. pr. predivo, platno, robce in podobno.

Tovariš in tovarišica se tudi obdarujeta, a že pred poroko. Prvi da drugi lep svilen naglavni robec in nekaj denarja. Ona se pa spomni njega z žepnim robcem. Najbolj čislajo rdeče robce s slikami sv. Jurija ali Radeckega.

V prejšnjih časih so poznali na piru samo lesene krožnike, pili so iz majolik, vrčev in poličev ter jedli skupno iz velikih skled. Kuretino, jagnje itd. so prinesli celo na mizo na velikih lesenih krožnikih in dolžnost starejšine je bila, da je zrezal meso na kose, katere so nabadali z vilicami. Medtem ko je rezal starejšina kokoši, so peli svati:

Čiba, čiba, jarčica,
nesla drobna jajčica,
aš, aš, kokodaš [*].

Za drugo perutnino poznajo zopet druge besede.

[*] Prim. v Štrekljevi zbirki št. 5320.

Zdaj ima vsak svat svoj krožnik, nož, vilice in deloma kozarec, meso pa zrežejo že v kuhinji. Važna dolžnost starejšine je, da nanuja goste z jedjo in vinom po svoji najboljši moči.

Belokranjsko pirovanje je zelo živahno. Svati uganjajo najrazličnejše šale; najznačilnejše so večinoma enake. V črnomaljskem okraju se n. pr. našemi godec, pride s košem na hrbtu v hišo in ponudi starejšini, naj kupi vina od njega, češ: „Veliko svatbo imate danes pri vas. Slišal sem, da vam je že zmanjkalo vina; kupite ga od mene!“ Svati s starejšino pokušajo po vrsti vino, nakar se pogodi starejšina zanj. Kolikor obljubi za liter, toliko mora plačati vsak par godcu za sviranje. — Včasih pa se preobleče godec v mesarja in prižene kravo v sobo. Kravo predstavljata fanta: sklonjena naprej se držita drug drugega. Pregrnejo jih s plahto ali s kakim drugim odevalom. Sprednji fant drži pred svojo glavo na burklah nataknjen črn lončen lonec, skozi katerega molita roglja burkel. To je kravja glava. Godec ponudi starejšini kravo naprodaj. Dolgo se pogajajo in preiskujejo kravo. Vse se smeje okoli nje. Ko je pogodba sklenjena, se ponudi godec, da hoče kar on pobiti kravico. Izza pasa vzame sekirico in udari po loncu, ki se razbije, fanta se pa zvrneta po tleh. Nato uideta med splošnim smehom iz hiše. Za kolikor so se pogodili za kravo, toliko morajo plačati svati kuharicam.

Pred kratkim časom so bili še vsi moški in vse ženske na svatbi v nedeljski narodni noši. Nevesta je bila oblečena tako kot druge ženske, a vedno v novo obleko, le na glavi je imela po vsej Belokrajini šapelj in dva venca (venec se imenujejo tudi pisani traki, ki padajo po tilniku). Zlasti Poljanke so imele krasne šaplje, napravljene iz šopkov in trakov. Vrhu navadne obleke je imela nevesta vedno, tudi poleti, zabunec. Moški so imeli v gumbnicah šopke in rdeče robce (vsak po enega). Te je morala darovati nevesta svatom. Sedaj se ne vidi več na svatbah tako oblečenih moških ali vsaj samo tuintam. Barvasta (črna) obleka gospoduje na pirih pri moških skoro izključno, pri ženskah pa v veliki meri.

Goldensteinova slika ne odgovarja resnici. Ženski sta prej Tančanki (deloma Kočevarici) kakor Poljanki. Pri moškem manjka pri nekoliko previsoki kapici črna roža; tudi se nihče več ne spominja, da bi nosili Poljanci kdaj rdeče kabanice. Poljansko kabanico vidiš na sliki „Landestracht aus der Gegend von Billichgraz“ — rokavov seveda ni imela —, kožuh — manjkajo mu vezenine — istotam, hlače na podobi „Landestracht aus der Gegend von Prem in Innerkrain“, celo moško obleko iz zapujske in tanške okolice

na sliki „Landestracht aus Ofsiunitz, Bezirk Gottschee". Kako so si zavezavale Poljanke peče, poglej na ženski iz Polhovega Gradca!

Na nevestinem domu ostanejo svati prilično do štirih zjutraj. Predno odpeljejo nevesto na ženinov dom, želi starejšina poročencema še enkrat srečo in se zahvali staršem za gostijo (svati stoje med govorom). Navadno pravi, da so hoteli iti svati naprej, ker jim je rekel hišni oče, da ni gostilne pri hiši, a da so vendar počakali in bili pogoščeni kakor v nobeni gostilni.

Kadar gre nevesta od mize, da jo odpeljejo na ženinov dom, mora vedno malo za seboj potegniti mizni rob (prt). To stori zavoljo drugih deklet, da jih potegne takorekoč za seboj v zakonski stan in jim ni treba vleči vsako pepelnico ploha. Če ne napravi tega, ji dekliči zelo zamerijo. Ker sem ravno pri vražah, omenim še to, da pazi nevesta, kadar kleči z ženinom pred oltarjem, da ji ne poklekne ženin na krilo, ker bi imel v tem slučaju vso oblast nad njo. Pač pa skuša ona poklekniti na njegove hlače ali na suknjo, da dobi gospodstvo nad njim. Tudi ima nevesta vedno denar pri poroki, ker ji potem nikdar ne zmanjka.

Na ženinovo domačijo spremijo nevesto samo ženinovi svati. Oni, ki imajo blizu svoje stanje, gredo domov spat; drugi prenoče pri ženinu ali pri sosedih kar na tleh na slami. Enako spe nevestini svati. Nevesta mora, ko vstane, pomesti ženinovo hišo in iti po vodo. Na tem potu deli pogačo.

Popoldne se začne ženitovanje na ženinovem domu. Nevestini svati, imenovani „ruharji", se zberejo v nevestini hiši in pridejo z nevestinim starejšino na ženinov dom, kamor prinesejo stegno pečenega jagnjeta, svinjskega prekajenega mesa in pogače; ženinovi svati so pa itak že tam [1]. Na tem pirovanju ima nevestin starejšina prvo besedo in sploh njeni svati prednost, ker so gosti, kot so bili na nevestinem domu ženinovi. Natančno toliko časa, kolikor so ostali ti v nevestini hiši, smejo ostati nevestini svati v ženinovi. Prej se ne dado odpraviti, a dalje se zadržati nimajo pravice. To noč, pravzaprav jutro, spe svati enako kot prvo: eni na ženinovem, drugi na nevestinem domu, oziroma v njega obližju. Ko vstanejo, se zopet goste, vsaka stranka zase. Razidejo se šele proti večeru.

Kadar odhajajo ruharji, dobe s seboj iste jedi, kakor so jih prinesli, in sicer v isti množini.

---

[1] [illegible] na nevestinem, drugi na ženinovem domu. — [illegible]

Ko peljejo svati nevesto na ženinov dom, jim zastavijo pot domači fanti. Črez pot potegnejo vrv ali zvežejo, če se hočejo bolj postaviti, robce črez pot in zahtevajo od svatov odkupnino, da jim vzamejo dekle. Odkupnino pa terjajo le takrat, če gre nevesta v drugo vas. Namesto ženina se pobota s fanti starejšina.

Kadar se vzdignejo svati, da spremijo nevesto na ženinov dom, zapojejo v Predgradu dekleta iz domače vasi, katerih je kar belo na veži:

Oj z Bogom, z Bogom, sada na razstanku!
Oj ja odhajam, z Bogom, vas ostavljam.
Oj z Bogom, majka, ker si me rodila,
oj z Bogom, selo, kjer sem se kojila.

Oj z Bogom, z Bogom, mili bratci moji,
oj z Bogom, z Bogom, drage sestre moje,
oj z Bogom, z Bogom, verne pajdašice!
Oj ja odhajam, z Bogom, vas ostavljam.

Vrhovke pa pojo pri slovesu in odhodu neveste:

Le jemlji, le jemlji, hčerka slovo
od svoj'ga čačke lepo!
Ki so te skojili in lepo zredili,
zdaj hočeš zapustiti jih.

Le jemlji, le jemlji, hčerka, slovo
od svoje mame lepo!
Ki so te skojili in lepo učili,
zdaj hočeš zapustiti jih.

Le jemlji, le jemlji, sestrica, slovo
od svojih bratov in sester lepo!
Se z njimi skojila in lepo zredila,
zdaj hočeš zapustiti jih.

Z Bogom, z Bogom, mili oče,
z vami ostat' mi ni mogoče.
Dajte vi mi žegen svoj,
da od hiše gre z menoj.

Z Bogom, z Bogom, ljuba mati,
z vami ni mi prebivati.
Dajte vi mi žegen svoj,
da od hiše gre z menoj.

Z Bogom, z Bogom, sestre, brati,
z vami ni mi prebivati.
Odpustite meni zdaj,
če sem se zamer'la kaj.

Enako se poslovi nevesta še od tovarišic, fantov in od vseh znancev v vasi.

Te pesmi so znamenje za splošen jok.

Prepevajoč spremijo dekleta nevesto do mesta, kjer ji pridejo nasproti dekleta iz ženinove vasi. Če pa ni teh iz jeze, da se je oženil njihov fant v drugi vasi, jo spremijo celo v vas samo. Zadnje velja seveda samo za slučaj, da nista preveč oddaljena ženinov in nevestin dom. Sicer gredo ž njo samo do konca vasi. Pa ta lepi običaj že gine. Pri že omenjenem pojemanju veselja do narodnih pesmi se tudi ne moremo čuditi, ako čujemo včasih le jok in vzdihe, kadar se poslavlja mlada od rojstne hiše.

Prvo nedeljo po poroki se snidejo zopet bližnji (po sorodu in kraju) svati na nevestinem domu, kjer jih še enkrat dobro pogoste. Isti dan razdeli nevesta svoj vrtanj med prijateljice, kadar gre k maši. Enaka gostija je prihodnjo nedeljo v ženinovi hiši.

K koncu omenjam, da imajo Vrhovci neko posebno ženitovanjsko navado: Tisti dan, ko je poroka, pride ženin s svojimi svati na vse zgodaj na nevestin dom. Veliko jim je na tem, da dobe vse ljudi na nevestinem domu še speče. Pred poroko jedo in pijo. Cerkveno opravilo se vrši tudi navadno ob desetih v ponedeljek. Ko je to končano, se podajo vsi v gostilno. Potem pa gre ženin s svojimi svati na svoj dom, nevesta s svojimi pa na svojega. Proti večeru šele pride ženin s svojimi svati v nevestino hišo, v katero jih pa ne spuste takoj, ampak po dolgem pričkanju. Došleci pravijo, da so ostavili nekaj v hiši itd. Končno jih sprejmejo pod streho, a pod pogojem, da bodo pili samo vodo in jedli le kruh, vse to pa naprej plačali. To tudi store ženinovi svati. Denar se jim povrne potem v hiši.

V.

Krst.

Otroka nese botra, ki jo spremlja boter, takoj drugi ali še tisti dan po porodu v pisani, lepo izrezljani zibki ali kar v nečki na glavi h krstu. Otrok je pokrit po životu z rdečim robcem, na glavi pa z belo pečo, okrašeno z raznobarvnimi, ozkimi traki. Črez sredo je prevezana zibka s širokim, rdečim trakom, zavezanim vrhu zibeli v pentljo. Če pelje pot črez most, mora nesti boter zibko z otrokom na drugo stran vode, da bi se dete ne poščivalo.

Po krstu kreneta boter in botra v gostilno in povabita s seboj cerkovnika. Denar za pijačo da otrokov oče. Boljši botri ga sicer vzamejo, a ga po krstu vrnejo otrokovemu očetu, ker plačajo vse iz svojega. V krčmi kupita botra za 20 vinarjev belega kruha in ga

polijeta vsoga z vinom. Mlada mati ga mora doma pojesti. Kadar prideta botra domov, se prične pojedina. K tej sta povabljena botrova žena in botrin mož, tuintam kaka teta, vedno pa ženska, ki pomaga pri porodu. A izučene babice niso te pomagačice, temveč je navadno v vsaki vasi kaka ženska, ki se razume na porodniški posel. Ako ne utegneta priti botrova žena in botrin mož, neseta po pojedini boter in botra vsak poln robec jedi domov. Jed in pijača sta tudi edino plačilo belokranjskih babic. Le, če so revne, dobe povrhu zrnja ali moke.

Črez teden dni prinese botra detetovi materi „pogačo“ in zopet črez teden dni botrova žena. Sicer se ne drže strogo tega, da bi morala prinesti botra prva pogačo, včasih jo prinese prej tudi botrova žena, kakor se ravno dogovorita botra in botrova žena. Babica in vsak član družine, tudi dekla in hlapec, dobe svoj hlebček, otrokova mati pa velik hleb belega kruha (pogače). Ta je tako velik, da je vreden 3—5 kron. Poleg tega prinese botra (botrova žena) tudi masla, jajec in vina, sama pa dobi nazaj velik kos materine pogače. Vrhutega jo dobro pogoste detetovi starši. Pogačo prineso navadno tudi bližnje sorodnice, tako da jih dobi nekatera mati kar po 6—8. Če živi še mati otročnice, se spomni ta najprej hčere s pogačo.

Svojemu „piljenku“ dasta boter in botra črez tri mesece ali pol leta, najmanj pa v teku enega leta „krizelnik“, t. j. srajčico ali obleko kot krstno darilce. Če pa umre otrok, preden dobi krizelnik, mu dasta botra v grob venček ali robec. Včasih mu tudi hitro kupita srajčico ali obleko, da ga pokopljejo v njej. Ako bi mu ne dala „krizelnika“, bi ju terjal še na onem svetu.

Peti teden gre otročnica v upeljevke, t. j. k maši-upeljevki. Otroka nese babica. Pred upeljevkami ne sme iti mlada mati pod tujo streho, ker pridejo za njo miši in podgane. Če pride kljub temu, so sosede nanjo zelo hude in vržejo po navadi za njo vse smeti, kar jih imajo pri rokah, da ne ostanejo omenjene živali pri hiši, ampak odidejo z otročnico. Omenjenega roka se pa ne drže več natanko. Vsled raznih poslov so primorane iti nekatere v upeljevke že po treh tednih ali celo štirinajstih dneh.

Otročnica čaka v zakristiji duhovnika, ki jo popelje v cerkev. V začetku in na koncu maše ter pri povzdigovanju prižge svečo, ki si jo prinese z doma. Sveča je blagoslovljena in iste vrste (v klopčič spletena in barvasta), kakor jih hranijo pri hiši za slučaj smrti. Večkat prinesejo tudi samo kos omenjene sveče, zdaj pa opuščajo celo to in jim da svečo cerkovnik, ki jim jo tudi ob imenovanem času prižge. Zato dobi petico, desetico ali pa celo več. Od

doma prinesena sveča je bila, oziroma je vedno v košček novega platna zavita.

Dokler ni otrok dva, tri mesece star, ne sme stopiti noben moški v mraku s klobukom na glavi v hišo, ker prinese sicer s seboj mrak in zboli otrok. Klobuk mora pustiti na veži. To je torej čas, ko stopajo vsi Belokranjci v hiše gologlavi.

Po preteku enega meseca ali tudi pozneje narede botrinje, h kateremu povabijo botre in sorodnike. To je malo ženitovanje, vsaj jedo in pijo ravnotako kot tam. Brez petja tudi ni botrinja. Vsaka povabljena ženska prinese s seboj jajec, oskubljenih (ali vsaj zaklanih) kokoši, svinjskega mesa, pogače itd. Pred odhodom položita na zibko, ki je napravljena, kakor bi šli na krst, boter in botra vsak po dve kroni, včasih pa tudi več. V Poljanah pravijo botrinju „kihljanje“.

Mladi materi se godi v postelji izborno. Zanjo kuhajo, pozneje tudi pečejo samo najboljše stvari, zlasti kokoši. Prvi teden je trikrat na dan na maslu z enim ali dvema jajcema pečeno in s čistim kropom prevreto mačkino zelje. V juho si pa narezuje pogače. To jedo tudi kaj rade z jajci ocvrto. Vino, vedno le staro, išče mož često po celi gori, preden dobi pravega. Ob takih prilikah se ne smili denar Belokranjcu.

V postelji leže Belokranjice različno: dva do tri tedne. Nekatere pa vstanejo že po prvem tednu. Skrb za gospodinjstvo jih pripravi do tega, večkrat pa tudi revščina. Šokice leže po pet, iz hiše pa ne gredo po sedem tednov. Pod zglavjem imajo vedno bariłčck vina, iz katerega prav pridno vlečejo.

Novorojenčke kopljejo Belokranjice samo v vodi, segreti v novih loncih. Če dobi otrok prišče, ga posipljejo z žitom, ki ga smejo porabiti le za kokošjo hrano.

Kužno znamenje ob „Zeleni jami“.

Poroča Fran Podkrajšek.

Star, častiljiv spomenik iz onih dni, ko je naše prednike strašila „črna smrt“, — ta izraz rabi domačemu kronistu Valvazorju za človeško kugo, — takozvano „kužno znamenje“, se je pred lanskim umaknil z Ljubljanskega polja. Po obliki sodeč je bil ta v sedemdesetih letih prošlega veka prenovljeni pomnik ostalina iz druge polovice 16. stoletja. Stal je ob vhodu v „Zeleno jamo“, v bližini

opuščenega železniškega prelaza, preko katerega se je prišlo na Tomačevsko cesto, vodečo mimo Sv. Križa, ob njivah ljubljanskega meščanskega trgovca in posestnika Frana Schantlna, blizu torišča, kjer stoji sedaj „Kolinska tovarna za kavino primes“. To približno 2·5 *m* visoko štirioglato gotiško znamenje je bilo narejeno iz masivnih kvadrov in imelo širok kamenit podstavek. Nad piramidasto strešico, — ki je značilen znak „kužnih znamenj“ po Slovenskem, je stal „patrijarhovski“ križ iz kovanega železa. V dolbinah pod strešico so bile nepo- srednje na kamen z oljnatimi barvami naslikane štiri podobe: Razpeti Kristus z M. B. in sv. Ivanom Blagovestnikom pod križem, sv. Jožef, žalostna M. B. in Šmarna gora s cerkvijo, nad katero se je vzpenjala Bogorodica. Vsled vremenskih vplivov popolnoma izprane slike je dal g. Schantl v sedemdesetih letih minulega stoletja prenoviti; istočasno je ob znamenju posadil dvoje mladih lip in eno jagnjed. Ko je predlanskim ondotnji svet prodal „Kolinski družbi“, je odstranil znamenje ter ga prepustil svojemu zetu, pečarju in tovarnarju Avgustu Drelsetu, ki ga misli renovirati in postaviti ob svojem posestvu v Črni vasi na Ljubljanskem barju. Na mojo prošnjo bo prvotni lastnik izkušal izposlovati, da se ta častiti spomenik Ljubljanske davnine odstopi Rudolfišču, kjer mu je edini najprimernejši prostor, da se tam kot zgodovinska znamenitost ohrani zanamcem. Pripomniti mi je tu, da je med tem g. Schantl umrl dne 30. vel. srpana 1910.

*

Kako je prišlo to znamenje k „Zeleni jami“, kdo ga je postavil, kdaj in zakaj, o tem se do danes še ni našlo pisanih virov in poročil, niti se nam ni ohranilo kakih tradicij. Domačemu zgodovinarju Petru pl. Radicsu se domneva, da „utegne biti mejnik nekdanje gospoščine na Fužinah, ker so se svoje dni, ko še niso bile odpravljene dedne gospoščine, davki imenovanega polja plačevati graščini na Fužinah“[1]. Toda ta hipoteza je brez vsake podlage. Karakteristična oblika pomnikova, piramidasta strešica, slike v kapelicah pod njo, nam jasno pričajo, da je ta spomenik takozvano „kužno znamenje“[2]. Taka znamenja so postavljali naši predniki na krajih, kjer so zagrebali svoje za kugo umrle soobčane, ker jim je javna oblast zaradi velike nevarnosti okuženja zabranjevala, pokopavati jih v te-

[1] Grefe-Radics, Stara Kranjska, zv. II., list 5., kjer je znamenje tudi upodobljeno.

[2] Primeri: A. Koblar, O človeški kugi na Kranjskem v Izv. M. dr. I., pag. 41.

danjih običajnih grobnicah in na pokopališčih okoli cerkva. Ob večji, nenavadni umrljivosti tedanja pokopališča sploh niso zadoščala potrebi.

Znano je, da se je ljubljansko pokopališče pri Sv. Krištofu ustanovilo šele l. 1779.[3] in povečalo že l. 1797.[4]; potem l. 1855. in zadnjič l. 1875., ko so mu pritegnili „Lovševo jamo". Do prvo imenovanega leta je imela Ljubljana svoje edino največje grobje okoli cerkve Sv. Petra. Sicer so umrle znamenitnike tedanje dobe pokopavali tudi po raznih ljubljanskih cerkvah, v „mrtvaški kapeli" pri sv. Jožefu na „Ajdovščini"[5], v križišču in po hodnikih frančiškanskega samostana, ki ga je l. 1784. zatrl cesar Josip II. in določil za licej[6], itd. Toda pretežna večina tedanjih Ljubljancev je našla pri Sv. Petru svojo zadnjo postelj. Zanimivo je dejstvo, da ondi spi smrtno spanje mnogo odličnih kranjskih protestantov, med njimi škocijanski župnik in prelagatelj slovenske biblije, Juri Dalmatin, predikantje: Juri Jurišič, nazvan Juri Kobila, Krištof Fašang, ki so ga le-sem mrtvega prepeljali iz Nadliška, Gregor Vlahovič, Marko Sladič, Ivan Schweiger in Matej Svetič, ki je končal zemski tek v Ravnah[7], rektor Adam Bohorič in drugi.

Tudi roditelja kranjskega protireformatorja, škofa Tomaža Hrena, čakata vstajenja na imenovanem pokopališču[8]. Imenovani vladika je imel šentpetrsko cerkev sploh zelo v čislih.

Ko je leta 1586. strašna morilka rojila po Ljubljani s podvojeno silo, so sklenili mestni očetje, da za okužence zgrade poseben lazaret pri Sv. Petru[9]. Lazaret je mejil neposrednje na šentpetrsko pokopa-

---

[3] Vrhovec, ... o ljublj. pokopališčih; Zborn. M. Sl. III., p. 188. sq.

[4] Archiv f. d. Landesgeschichte d. Herz. Krain I. H., pag. 77.

[5] Nekdanji diskalceatski samostan na Dunajski cesti, po zatriju do l. 1895. deželna bolnica.

[6] Poslopje je stalo na sedanjem Vodnikovem trgu; po potresni katastrofi l. 1895. so ga podrli.

[7] Iv. Vrhovec, l. c., pag. 183. sq.

[8] Iz gorenjih lin šentpetrskega desnega zvonika se danes naznanja smrt župljanov zvon „navček", ki ga je dal vliti obenem z bratom-dvojčkom mu vred vladika Tomaž Hren. V polpreteklem času sta še oba visela pri Sv. Krištofu, dokler jo tam nekako v 60. letih niso zamenili sedanji trije zvonovi. Eden njiju je romal k zvonarju Samassi, kjer je končal svoj zemski tek, drugi pa se naselil pri materi-cerkvi, kjer odslej vrši žalostni posel sla boginje Morane. — Cerkev pri Sv. Krištofu se je zidala l. 1497. (Archiv f. d. Landesgesch . . . . I., pag. 31.) — V njej so imeli ljublj. protestantje svoje prve shode, na katerih je propovedoval Primož Trubar (Iv. Vrhovec, l. c., pag. 187).

[9] Valvasor XV., pag. 506 in Vrhovec, Die Hauptstadt Laibach, pag. 180.

lišče; samo zid z vrati ju je ločil[10]. Mrtvih okužencev torej ni bilo daleč odnašati.

Izvestno pa je izredno obilna košnja „božje dekle“ v letu 1586. in kasneje preskoraj „božji vrt“ pri Sv. Petru prenapolnila s svojim plenom. Kam zdaj z mrliči?

Strogi predpisi so velevali: Vun iz bližine mesta, vun na polje; zdrava pamet pa: s premim potem od šenpetrskega lazareta, kjer ne biva živa duša!

Oddaljeno dovolj, menim, in pripravno v tak namen se je vrstnikom videlo obližje, kjer je kesneje mnogo let zijala „Zelena jama“, blizu tam, kjer se danes razprostira razsežna „Kolinska tovarna“.

Tja gori so iz šentpetrske bolnice prisiljeni grobokopi vlačili žrtve grozodejke kuge in tam zagrebali te nesrečne naše prednamce.

A ko se je strašna morilka poslovila, vsaj začasno, od bele Ljubljane, ko so se pradedje naši pomalem oddahnili in se počasi otresli groznega strahu, so se spomnili rajnih svojcev, ki počivajo na neposvečenem kraju gori na Ljubljanskem polju. In postavili so jim na grobišču ob „Zeleni jami“ običajni spomenik, „Kužno znamenje“, ki naj opozarja mimoidoče, da se z molitvijo spominjajo nesrečnežev, poznemu vnuku pa pripoveduje, da mu na tem kraju spe predniki, ki jih je vzela „črna smrt“.

Tako si jaz razlagam postanek „Kužnega znamenja“ ob Zeleni jami in mislim, da se nisem motil.

*

Ta-le članek sem imel že končan, ko sem dobil še nekaj opore v podkrepilo svoje gorenje trditve.

Staro znamenje sem pogrešil vprvo gredoč predlanskega dne 20. kimavca k Sv. Križu. Ob njivah, kjer je stalo, so že vzraščala iz tal tovarniška poslopja. Posrečilo se mi je pač, da sem skoraj dognal usodo pomnikovo, ki je domala neznana vsej njegovi nekdanji najbližnji okolici, toda dolgo sem se pehal zaman, da bi zvedel, so li pri kopanju temelja novim zgradbam morda naleteli na človeške kosti. Nade nisem imel velike, vsaj so od dobe, v kateri so — po mojem prepričanju — pokopavali na onem svetu, pretekla že dobra tri stoletja. Naplavljeni grušč je moral že davno razkrojiti vsa okostja. — Na lansko Vidovo sem v Kolinski tovarni slučajno iztaknil delavca Alojzija Käferja, ki mi je v navzočnosti zidarskega polirja

[10] To bolnico za kužne so l. 1749. adaptirali za vojarno in istodobno ji prizidali severni trakt. L. 1779. so ji stavili drugo nadstropje. Zgradba, ki stoji še danes, je sedanja šentpetrska vojarna. (Vrhovec l. c., pag. 186.)

Ivana Rožmana priobčil tele podrobnosti, ki jih treba gledé moje gorenje apodiktične trditve upeštevati kot resne in važne.

Käfer je pripovedoval: „Jaz sem edini še preostali delavec, ki je zaposljen pri zidanju tovarne nepretrgoma od prvega početka do danes. Sprva sem s tovariši, ki so se razkropili na vse štiri vetrove, kopal jarke za bodoči temelj. Pri pretežnem številu poslopij in pri obzidju je temelj jedva **po en meter globok.** Samo za dvoje objektov, namreč za hišo pri vhodu in za tovarniško skladišče, smo kopali globlje, ker so se tam delale podzemske kleti. Na teh dveh krajih smo pri kopanju v večji globini naleteli na človeške kosti; po največ so bile „tiste dolge od rok in nog." Nekoč sem izkopal „zadnji del človeške čepinje" in „pokrov" lobanje, ki je bil precej razklan. Kosti smo puščali med izmetanim gruščem, ki smo ga deloma zvozili v „Zeleno jamo," deloma pa porabili pri nasipanju in planiranju torišča".

Izpoved Käferjeva dokazuje, da so nekdaj ob Zeleni jami pokopavali mrliče. Ti mrliči so morali biti edino le okuženci, ker le take nesrečneže so zagrebali na ravnem polju, oddaljenem od človeških bivališč in ne na običajnih pokopališčih. Ti okuženci so najbrže izdihnili v bližnjem šentpeterskem lazaretu. Če bodo še kdaj kopali okoli „Kolinske tovarne", bodo, po mojem mnenju, gotovo našli še obilico preperelih človeških kosti.

Pobožni naši pradedje so ob Zeleni jami postavili opisano **„Kužno znamenje" tam počivajočim v spomin!**

Kapitulacija ljubljanske trdnjave pred Francozi l. 1809.

(Moitelle in La Marque).

Objavil A. Aškerc.

Meseca maja l. 1809. so se bili Francozi polastili Ljubljane, ki jo je potem Napoleon povzdignil za glavno mesto svoje Ilirije.

Francozi so bili vdrli v mesto brez vsake težave, saj se jim je brez posebnega upora, menda brez prelitja krvi, vdala tudi grajska trnjavska posadka, ki jo je poveljeval stari avstrijski feldmaršal-lajtnant pl. Moitelle.

Moitelle je kapituliral tako hitro in nepričakovano, da so mu nekateri zgodovinarji očitali bojazljivost, kar je sumljivo podobno izdajstvu — torej najhuje, kar se sploh more očitati vojaku.

Moitelleova afera je bila zavita v nekako megleno skrivnost. Morebiti pomore to temino nekoliko razsvetiti arhivski akt, ki ga objavljam zdaj v „Carnioli“.

Monakovski antikvar Rosenthal je bil ponudil začetkom lanskega (1910) leta sedem listov obsezajoč arhivski akt[1], ki se peča z Moitelleovo zadevo. Bivši župan, gosp. Hribar, je na predlog objaviteljev seveda takoj kupil dotične liste za mestni arhiv.

Ti listi obsegajo prvič nekak uvod o zavzetju Ljubljane in nato zanimivo korespondenco med Moitelleom in med francoskim generalom La Marqueom.

Ta uvod je strokovnjaško sestavljena kronika francoskih napadov na Ljubljano in na njeno trdnjavo, obenem pa temeljita opravičba feldmaršala Moitellea zaradi predaje forta.

„Uvod“ je pisan samo v nemškem jeziku, korespondenca pa je sestavljena v francoskem in nemškem jeziku.

Ves material podajam tukaj, natančno prepisan, v izvirnem tekstu.

A. „Uvod“.

„Protocol den 18. Mai 1809.

Diesen Morgen wurden wegen schneller Besetzung der Forts alle Civil Arbeiter abgeschaft, weil die allgemeine Flucht den Feind in einigen Stunden vermuten liess. Der Schlossberg wurde mit einem Bataillon von Simbschön, 1000 Köpfe stark, besetzt, welcher aber nach Aussage der Bataillons-Chefs wie auch der übrigen Officiers aus $\frac{2}{3}$ Patienten bestand. Auf dem Gollberge trafen noch den nämlichen Tag ein: 1 Compagnie von Krainer Kordon (150 Köpfe). Das steirische Landwehr-Bataillon N° 1 (268 Köpfe). Zweite Kompagnie N° 3 (92 Köpfe). Versprengte steierische Landwehr-Bataillon N° 3. u. 4. (56 Köpfe). 3. u. 4. Compagnie vom Krainer Landwehr-Bataillon N° 1 (139 Köpfe). Depôt vom Laibacher Landwehr-Bataillon N° 1 (42 Köpfe). 3 Compagnie vom steirischen Cordon (100 Köpfe). 4. Compagnie Sluiner Grenz Regiment (526 Köpfe). Summa für den Gollberg: 1373 Köpfe, welche durch den Herrn Hauptmann Beschke aufgestellt wurden. Die Landwehr kam ohne Munition, es wurde daher noch welche von der Reserve des F. M. L. Banus von Croatien hinaufgeschaft, mit welcher man sie versah. An Aufführung des Geschützes und Verrammlung der durch den Schnee verursachten Breschen, wie auch der unnötigen Öffnungen wurde mit sehr wenig

[1] Fasc. 1., akt 5 *δ* (delta).

Tätigkeit gearbeitet, weil die von den vielen Märschen äusserst abgematteten Truppen sich kaum rühren konnten. Der Zwischenraum beider Berge war gar nicht verschanzt, weil es an Palissaden fehlte. Abends meldete der bei Waitsch aufgestellte Hussaren Escadron Chef, dass nach Aussage der Bauern die Franzosen sich in denen Gebirgen bis Laak ausdehnten, und dass er sehr leicht seinen Rückzug verlieren könnte, wenn sie vordringen sollten; auf diese Nachricht wurde ihm befohlen, sich zurück zu ziehen, bei denen beiden Brücken über die Laibach Unterofficiers Posten, an denen Schlagbäumen aber Vedetten aufzustellen. An diesem Tage wurden alle ärarial Magazine, sowohl in den Cassernen als auf dem Cziska (= Šiška) Berge geplündert. $\frac{1}{3}$ der Garnison blieb die Nacht durch unter Gewehr.

Den 19. May.

Wurde mit Aufführung des Geschützes und mit der Schanzarbeit fortgefahren, an diesen Tage rückte der Major Graf Thurn mit 3 Compagnien des 1. Laibacher Landwehr Bataillons, 57 Köpfe stark, auf dem Gollberge ein. G. M. Graf Spleny berichtet, dass der Feind sich ruhig in Oberlaibach verhalte und seine Patroillen bis Loog vorpoussiere, dass er durch einen Landwehristen erfahren, dass die Besatzung von Brevald[2] einen 4tägigen Waffenstillstand geschlossen, welcher diese Nacht zu Ende gehe, und dass es capitulieren würde, wenn es nicht von anders her eine Unterstützung erhalte.

F. M. L. Graf Albert Giulay lässt von Ottok aus dem Sautale avisiren, das sein Corps bei Tarvis beinahe ganz versprengt worden, der Ueberrest kaum zwei Bataillons ausmache und bei Assling stehe; er verlangt Auskunft über die Stellung des Feindes bei Laibach. Die Nacht blieb $\frac{1}{3}$ der Garnison unter der Waffen.

Den 20. May.

Wurde der von Sr Kaiserl. Hoheit E. H. Johann an den F. M. L. Banus von Croatien als Courir abgeschickte Graf Strassoldo weiter befördert, wie auch auf Befehl besagten Herrn F. M. L. durch einen Officier als Courir mit einer Depesche für den Herrn Major Feigel von Hohenlohe Dragoner nach Crainburg abgeschickt. F. M. L. Graf Albert Giulay berichtet, dass er sich bis Stein gezogen habe. Fünf schwere Kanonen, wie auch einige Laffeten, welche wegen Mangel an Pferden nicht mehr fortgebracht werden konnten, wurden in dem gewessten Artillerie Depôt vergraben, gegen 3 Uhr Nachmittag meldeten sich 5 Officiere des 2. Landwehr Bataillons, dass in der Gegend von Villach auf den ersten Schuss das ganze Bataillon davon gelaufen, und seine Officiere verlassen habe, da sie keine Mannschaft mitbrachten, wurden sie wieder fortgeschickt. G. M. Graf Spleny meldet, dass er Befehl habe, wenn sich der Feind zu stark nähern sollte, sich unter dem Schutz der Forts zu

[2] Prävald, Razdrto

begeben. Gegen Abend verriet ein grosser Staub die Ankunft des Feindes, die Hussaren zogen sich plänkelnd zurük und der G. M. Graf Spleny meldete von neuem, dass die Stärke des Feindes ihn zwänge, Laibach zu verlassen, welches auch noch die nämliche Nacht geschah. Wegen Unvolkommenheit der Werken, der nicht mehr abzuhelfen war, konnten die noch vorrätigen fünf schweren Kanonen nicht mehr aufgeführt werden. Die halbe Garnison stund die Nacht durch unter den Waffen.

Den 21. May.

Fielen die ersten Schüsse, welche eine Eskadron Cavallerie, die durch den Schlagbaum von Triest in die Stadt marschieren wollte, zerstreuten. Das Fort wurde aufgefordert, sich zu ergeben, wie beiliegendes Original sammt der Copie bezeugt. Um 2 Uhr erfolgte ein zweiter Brief, worauf beiliegende schriftliche Antwort erteilt wurde. Der Feind besetzte einen Teil in der Stadt und von dem Schlossberg wurde auf jede Truppe, die sich sehen liess, stark gefeuert. Nachmittags besetzte der Feind den Cziska Berg und fing an mit der Cavallerie hinter denselben sich auf die Klagenfurter Strasse zu ziehen, wo er dann zwischen dieser und der Wiener Strasse ausser dem Kanonenschuss sich aufstellte; lies sogleich die Crainburger Brücke herstellen und unterhalb der Brücke bei Czernutz eine Schiffbrücke schlagen.

Die Stärke des Feindes belief sich nach eingezogenen Nachrichten auf 3000 Mann Infanterie und 800 Mann Cavallerie. Diese Anzahl war nicht fähig, auf unsere unvollendeten Verschanzungen einen Sturm zu wagen, daher man sich entschloss, nichts von einer Capitulation hören zu wollen. Abends spät kam ein Bote von dem F. M. L. Grafen Albert Giulay, durch welchen avisirt wird, dass er von Stein über Franzen nach Marburg noch diese Nacht abmarschiren würde. Die halbe Garnison blieb in der Nacht unter den Waffen.

Den 22. May.

Wurde den ganzen Tag auf der Stadt zu nahe kommenden Truppen gefeuert, der Feind verlangte die Evacuirung der von uns noch besetzten Teile der Stadt, um sowohl die Einwohner als ihre Häuser zu schonen, es wurde ihm aber abgeschlagen, wie beiliegende zwei Noten bezeugen. Da sich aber der Feind Abends in den Teil der Stadt, den er besetzt hielt, stark vermehrte, blieb die Garnison die Nacht durch unter Gewehr. Noch spät Abends kam ein Rittmeister von Frimouth Hussaren herein, welcher durch die Canonade bewogen sich selbst von dem Stande der Sachen überzeugen wollte; er bat um einen schriftlichen Rapport, um selben den G. M. Grafen Spleny zu übersenden. Während dieser Rapport geschrieben wurde, kam ein Hussar, der ihm ein Billet von seinem anderthalb Stunden enfernten Lieutenant überbrachte, mit der Meldung, dass sich von Sonneg her 800 Mann Cavallerie sehen liessen, und dass

er förchte abgeschnitten zu werden. Der Rittmeister begab sich daher sogleich zurück. Noch diese Nacht erhielt man aus der Stadt die sichere Nachricht, dass Brewalt capitulirt habe.

Den 23. May.

Trotz dem Fleisse und der Anstrengung der Ingenieurs Officiers konnten die Arbeiten doch nicht vorrücken, obschon man die Leute sowol durch Geld als gratis Naturalien dazu aufzumuntern suchte. Den Vormittag wurden einige Collonen Infanterie, die sich der Stadt zu sehr näherten, mit Erfolg beschossen. Sie feurten sich aber und setzten ihren Marsch fort. Gegen Mittag kündigte ein starker Staub, der sich auf der Triester Chaussée schon von Ferne sehen liess, die Ankunft mehrer feindlichen Truppen an. Durch vertraute Leute wurde die Nachricht gebracht, das es der ganze rechte Flügel der Italienischen Armée 200.000 (Mann) stark, unter (dem) Commando des Generals Macdonald sei, für welchen das Quartir im Hause des Baron Zois bereitet werde.

Diese Truppen bezogen ein Lager, teils auf der Höhe von Strobelhof, teils zogen sie sich hinter dem Cziska Berg herum und besetzten alle Dörfer an der Klagenfurter und Wiener Strasse. Ein kaiserlicher Hussar von Frimont überbrachte einen Brief, in welchem man die Bestättigung der Capitulation von Brewald wie auch der Stärke der nach Laibach abmarschirten Truppen fand. Um 6 Uhr lief die verlässliche Nachricht ein, das 10.000 Mann den Befehl erhalten haben, beide Forts mit Sturm zu nehmen, dass die beiden Forts noch diese Nacht fallen müssten, und derohalben denen Truppen Wein, Brandwein und Bier ausgeteilt worden. Da ich in Betrachtung zog, dass beide Forts wegen Unvollkommenheit der fortifications Arbeiten auch schlechter Dotirung an Aritillerie und Munition nicht in dem gehörigen Zustande der Verteidigung sind, so wurden die Herrn Genie- und Aritillerie-Directeurs befragt, ob diese Verschanzungen mehrere Stürme abzuschlagen im Stande wären. Ersterer erklärte, dass zwar die Verschanzungen, obwohl unbeendigt, einen Sturm aushalten könnten, dass aber bei wiederholten Stürmen der Mut der Garnison ersetzen müsste, was denen Verschanzungen an Vollkommenheit fehlt. Letzterer erklärte ebenfalls, dass die Verschanzungen schlecht, ein Sturm möglich abzuschlagen sei, dass jedoch der ganze Munitions-Vorrat in 5000 Flinten Patronen bestünde, von denen selbst einige Kisten durch Nässe verdorben wären, dass auf eine Canone blos 6 Kartetschen Schüsse vorhanden seien, dass bei wiederholten Stürmen daher die Artillerie untätig verbleiben und die Verteidigung blos von der Entschlossenheit der Truppen abhängen würde. Als die übrigen Stabsofficiere und Battaillons Commandanten gefragt wurden, in wieweit man sich auf ihre Truppen verlassen könnte, äusserten sich die beiden Herrn Stabsofficiere der Landwehr, dass zwar ihre Officiers voll guten Willen wären, auf die Mannschaft aber in keinem Falle zu rechnen sei. Der Battaillons

Chef von Simbschön äusserte, dass er einige 100 Mann an dem Tag seines Hinaufmarsches von der letzten Reserve erhalten habe, die kaum die Gewehre zu tragen verstünden; dass ferner, da er noch nicht mit seinem Bataillon vor dem Feind zu kommen seie, auch jene von der ersten Reserve noch keinen Feind gesehen hätten. Es blieben mir daher keine verlässlichen Truppen als 500 Croaten übrig, die die wenigsten Recruten hatten und 250 altgediente von Simbschön, die Cordanisten waren meist real Invaliden.

In diesen Umständen glaubte ich schuldig zu sein, dem Monarchen wenigstens für die Zukunft eine Anzahl Menschen erhalten zu müssen, von denen er Nutzen ziehen könnte. Ich schrieb daher an den französischen General La Marque und verlangte zu capituliren, aus dem Grunde, weil ich keinen Ersatz von unseren Truppen zu hoffen hatte und ich mich selbst mit meiner Garnison überlassen blieb."

B. Korespondenca med Moitelleom in La Marqueom.

Najprej stoji v korespondenci strokovno mnenje vojaškega inženirja o obrambnem stanju grajske trdnjave.

To poročilo se glasi:

„An den k. k. Herrn F. M. L. v. Moitelle.

Schlossberg, den 22. May 1809.

Auf die von S. E. erhaltenen Befehle habe ich die Ehre gehorsamst zu erwidern, das die Forts bei Laibach sich noch in dem nämlichen Zustande befinden, in welchem sie bei der Abreise des Hern F. M. L. und Banus von Croatien sich befanden, welchen ich nach Rücksprache mit meinen Officieren schriftlich erklärte, das die Forts aus Mangel an Zeit in einem Zustande wären, der keine Verteidigung erlaubte. Dass ferner in Anbetracht der schlechten Dotirung an Munition, indem nach Versicherung des Aritillerie Hauptmanns H. d' Avort nur 6 Kartätschen Schüsse für jede Pieçe vorhanden, und ausser dem 60 Patronen, zwar noch einige Kisten mit verdorbenen Patronen vorrätig sind, so erkläre ich, dass diese Forts zwar eine, aber keine wiederholten Stürme abzuschlagen im Stande sind.

Jagardofsky,
Ingenieur Major."

Armée d'Italie.

Au Quartier Général sous Laibach, 21. may 1809.

Le général de Division Maximilien La Marque, Commandant la 3. Division de l'aile droite.

Monsieur le Général,

Je veux éviter des malheurs à la ville de Laibach, qui s' est toujours bien conduit envers l' armée française.

Je Vous somme, de Vous rendre sur le champ avec Votre garnison; Vous connaissez sans doute le sort des troupes, qui ont voulu defendre la Chiusa di Pletz et Malborgetto.

J'ai l'honneur de Vous salver
avec une haute considération
La Marque.

Mein Herr General,

Ich habe Ihre Aufforderung erhalten, um Ihnen aber eine bestimmte Antwort geben zu können, fordere ich einen Waffenstillstand bis morgen 4 Uhr Nachmittag.

Ich ersuche sie, Herr General, die Versicherung meiner Hochachtung anzunehmen.

Laibach, den 22. May 1809. von Moitelle,
F. M. L.

Die Ursache des anverlangten Waffenstillstandes war, Zeit zu gewinnen, die Arbeit an denen noch unvollendeten Werken fortzusetzen.

Au camp devant Laibach 21. may 1809.

Monsieur le Général,

Ma position ne me permet pas d'attendre, si cependant Vous consentez à ne pas tirer du coté de la ville ni sur les trois routes de Crainbourg, de Marbourg et de Neustadt, que j'occupe en ce moment par de Forts, je Vous accorde jusqu'a demain matin à quatre heure du matin.

J'ai vu Vos fortifications imparfaites, elles ne peuvent m'arrêter une heure. Vous connaissez la position de nos armées. Vous êtes trop militaire pour ne pas sentir, combien toute résistance seroit inutile.

J'ai l'honneur de Vous salver
avec une haute considération
Le général de Division
La Marque.

Mein Herr General,

Ich habe den Befehl, mein Äusserstes zu tun, um die Strasse, deren Eröffnung Sie fordern, zu sperren. Ich werde niemalen auf die Stadt schiessen. Wenn sie mich aber darin angreifen, werde ich mich verteidigen.

Ich ersuche Sie, Herr General, die Versicherung meiner Hochachtung anzunehmen.

Schlossberg Laibach den 21. May 1809. Moitelle
F. M. L.

Au camp sous Laibach le 22. may 1809.

Monsieur le général,

Moro, le général commandant en chef le corps de armée m'ordonne de faire occuper toute la ville et de replier Vos postes dans le fort.

Si Vous volez éviter un combat, qui peut entraîner des malheurs pour les hahitants et peut-être la destruction d'une partie de la ville, Vous consentirez à évacuer la partie que Vous occupez, à ne pas tirer dessus ni sur la route, qui lie nos postes.

Si hier je ne me suis pas emparé de toute la ville, c'est que je croyois que le négotiations entamées auroient un meilleur résultat, étant autorisé à Vous accorder les conditions que méritent et Vôtre âge, et Vos services, et la considération que Vous jouissez dans toute le Pais.

J'ai l'honneur de Vous salver
avec une haute considération
Le général de Division
La Marque.

Du fort le 22. may 1809.

[3]

Je suis fâché, M[r] le général, de ne pouvoir retirer mes postes, ou ils sont placés, d'autant plus, qu'ils sont liés à ma conservation, qui dépend de la sûreté de la grande route de la Croatie, que je defendrai et communiquerais tant qu'il est possible. Chef postes et mes piquets comme ils sont placés, ne peuvent jamais entraîner des combats ni la destruction de la ville.

Moitelle.

Nachdem der Herr F. M. L. v. Moitelle als Schloss- und Stadtcommandant die Herren Stabs-Officiere zu sich von der auswärtigen Verschanzung versammelt, um zu deponiren wegen einer Capitulation, zu welcher man aufgefordert war, so gab mir obgesagter Herr F. M. L. gleich die erste Frage, ob ich mit meinem unterhabenden (sic!) Grazer L. W. Bataillon den bedrohten Sturm des Feindes aushalten könnte oder nicht?

Die Antwort war, dass mein Bataillon nur mehr aus 250 Mann bestunde und aus meisten (!) entkräfteten Leuten, mittels (!) der eingerissenen Krankheit einer Dyssenterie behaftet sind, anbei von den (!) obigen Stand nur 130 erheben, die anderen 120 Mann gar noch nie gefeurt, unexerciert sind, von daher moegte eine versammelte Commission

[3] Moitelle je izpustil v tem svojem pismu naslov „Mr le général".

(im Fall kein regulirter Soutien von der Armee nebst Munition ankomme) schliessen (menda: beschliessen!), ob die Truppen einen solchen Sturm aushalten können oder nicht.

Laibach, 23. May 809.

Mahlern $\frac{m}{p}$
Major.

Articles de la Capitulation.

1. Le fort et les redoutes du Camp retranché seront remis demain a 8 heure du matin avec toute l'artillerie et munition dans l'état qu'elle se trouve aux troupes de 2. armée française.

2. La Garnison sortira avec toutes les honneurs de la guerre ses drapeaux et canons, et traversera la ville, deposera les armes sur la chaussée de Ober Laibach et sera prisonnière de guerre et les bas-officiers et soldats conserveront leurs bagage.

3. Messieurs le officiers conserveront leurs épées, armes, chevaux et bagage et seront libre, de se retirer ou bon leurs semblera sur la parole d'honneur de ne point servir sans être échangé; les Noncombattans pourront se retirer et ne tombent point dans le nombre de prisonniers.

4. Les Caisses de la garnison, ainsi que magazins et tout ce qui est propriété de l'état, seront remise a l'armée française.

5. Le pont sur la route de la Croatie sera occupé de se soir par la compagnie de grenadiers français.

6. Mess. les officiers s'engagent a retenir leurs soldats sous leurs drapeaux jusqu'a leurs reddition.

7. La présente capitulation sera soumise à la ratification de Msr. le général en chef.

Moitelle[4]
F. M. L.

Le général de Division commandant la 3. D.
La Marque.

Laibach de fort le 22. may 1809.

Approuvé et ratifié les articles de la capitulation. Laibach, le 22. may 1809.

Le commandant en chef
Macdonald.

---

[4] Aktom je dodan nekl „Anweisungsbogen" iz l. 1805, iz katerega je vredno posneti le to, da je imel Moitelle 947 gld. četrtletne plače.

Račun o slovenskim artikulama od Trubara.

Priopćio dr. Franjo Bučar, Zagreb.

U sveučilišnoj knjižnici u Tübingenu nalaze se četiri omašna fascikula sa natpisom: Slavischer Bücherdruck, u kojima su pohranjeni mnogobrojni spisi i računi, tičući se poglavito hrvatske Ungnadove glagolske i ćirilske tiskare u Urachu. Ti spisi su se sačuvali, te je Ungnad polagao račun pred sveučilištem, je za uzdržavanje svoje tiskare i tamo namještenih osoba primao mnogo milodara od kralja Maksimilijana, vojvode Krištofa Würtemberškoga i od mnogih njemačkih knezova pošto gradova. Slovenskom tiskarom upravljao je Trubar, koji je polagao račune kranjskim staležima, koji su u to ime sa koruškim i štajerskim staležima doprinosili ogromne žrtve. O slovenskim knjigama nisu se svi računi sačuvali, dočim su se za hrvatsku tiskaru skoro svi računi sačuvali. Nekim slučajem sačuvala su se medju aktima hrvatske tiskare i dva pisma, koja se odnose na račune za izdanje Trubarovih slovenskih Artikula god. 1562. To su: Artikuli oli deili te prave stare vere kerszhanske, koje je potanje opisao Elze u svojoj raspravi: Die slovenischen protestantischen Ritual-Streit-, Lehr, und Bekenntniss-Schriften des XVI. Jahrhunderts u časopisu „Jahrbuch des Protestantismus in Oesterreich“, god. 1894 p. 139.:

Fasc. III. 175.

— Verzeichnuß was auf den Truckh der Augsburgischen windischen Confession geloffen. —

Erstlich 1000 Exemplaria yedes Exemplar zu 28 1/2 bogn getrucht, thutt 25.500 bogn, macht 5 ballen 7 riß, ist truckerlohn samt dem Bapir, den Ballen pro 13 gulden gerechnet . . . . . 74 guldn 6 kr.

Item als her Primus Truber erstlich auff den Sonntag quasimodo geniti gen Tübingen khomen, hat er das roß in Herberg zum Hirschn gestelt, alda für das roß vnd den botten außgebn . . . . . 6 batzn.

Item Lorentz Scherer von Laibach, so hern Primo solche windische Confession hett solln helffn abschreibn, ein wochn verzert . 1 Guldn.

Item gemeldter her Primus, in Zeit er zu Tübingn solche Confession truckhn lassen, bei der Mutter im Tisch verzert . . . . 6 guldn.

Item 3 Maß Wein den Tischgesellen für ein anstandt gebn, thuett 3 batzn.

Item 3 Maß Wein den Tischgesellen zu Tittelwein gebn, thuet 3 batzn.

Item der Mutter Roß zu drey malen von Tübingn gehn Aurach gerittn, darfür . . . . . 12 batzn.
Item für Roßlon, als herr Primus zu drey maln auff einen andern Roßn von Tübingn gehn Aurach gerittn, außgebn . . . 1 guldn 3 batzn.
Item als her Primus zum andern maln auff meiner gnaden hern hern Vngnadn etc. Roß gehn Tübingn gerittn, für solch roß verzert 3 batzn.

Summa alles 84 guldn 6 kr.

Jerg Grupenbacher
Buchtrucker zu Tübingn.

Dopisano:

Dise obverzeichnete Rechnung hab ich Truberus durchsehn vnd befinde sie auffrichtig. Primus Truberus.

Fasc. III. 182.

Ich Georg Grueppenbecher Buchtrucker bekhen hiemit an statt vnd von wegen mainer Mutter Madalena weylandt Vlrichn Morharts Buchtrukers zu Tübingn selign nachgelassen Wittib auß crafft von ir meiner Mutter mir deßhalbn gegebnen volmechtign gewalts offentlich mit diser meiner eignen Handtschrifft, das mir auff heutt dato der achtbar vnd fürnem Gabriel Palderstein des edlen vnd wohlgebornen herrn herrn Johan Vngnadn Freyherrn zu Sonnegh etc. Diener für trucker vnd Bapirlohn der Exemplarien der augspurgischen windischn Confession, so yedes Exemplar zu acht vnd zweintzig vnd ein halbn bogn gedruckt vnd in bapir fünff Ballen vnd syben Riß machn, auch von wegn der Zerung, Roßlohns vnd andern auffgeloffnen costens von herrn Primi Truberi derwegn geschehn wol erlegt vnd bezalt hat actzig vier guldn vnd sechs kreutzer, vermög sonderlichn verzeichnus, ime herrn Gabriel deruegen übergebn. Hierumb in crafft als ob laut, so sag ich gedachten Gabriel Baldenstein solcher wohl erlegten vier vnd achtzig guldn vnd sechs Creutzer frey, quitt vnd ledig, mit Vrkundt diß Brieffs so mit gedachter meiner Mutter gewohnlichn Bitschier verfertigt vnd gebn ist den 21 May anno 62. (1562).
L. S.: V. M.

Dopisano:

Dise Quittung soll Fillip Guger in sein Empfang vnd Außgab nemen.

Hans Vngnad
Freyherr, propria manu scripsit.

Zemljiške razmere po Selški dolini leta 1630.[1]

Spisal M. K.

I. Županija Selca.

K Selški županiji spadajo od nekdaj fužine v Železnikih in sicer Zgornje in Spodnje kladivo z dotičnimi hišami, v kolikor so te s svojo urbarščino („Vrbars Zinsz“) v urbarju vpisane.

Dolenja vas.

V tej vasi je 13 kmetov in 26 kajžarjev, med zadnjimi plačujejo trije davek podružnici sv. Miklavža. Kolekture daje selškemu župniku vsak po eno merico pšenice[2], eno merico ajde, eno povesmo prediva in en sir. Cerkovniku pri sv. Miklavžu plačuje vsak po eno polovico[3] belo mešanega žita stare mere, selskima sodnikoma („Landtrichtern“) pa vsak po pol polovice ajde in eno povesmo prediva. Lovskemu mojstru (Jägermeister) daje vsak kmet po eno merico pšenice, a kajžarji mu plačujejo vsak po en petak[4]. Županu se plačuje na njegov račun eno leto po 20, drugo pa 22 krajcarjev. Logarju plačuje vsak na njegov logarski račun vsako drugo leto po 15 krajcarjev. Desetine od 12 kmetij v tej vasi pobira Radovljiško gospodstvo, le Matija Grohar jo daje Kristijanu pl. Sigerszdorffu. Županu daje vsak ob cerkvenem „žegnanju“ po eno južino, in vsako tretje leto, ko je poklon („Pockhlan“), po eno kokoš. Takrat dobiva župan od vsakega kot upravniški dohodek („Pflegsaccidental“) po 10 kr. za oves („Habergeld“) in en petak („Petäckh“), to je 5 črnih penezov, ter 3 jajca.

Matevž Grohar plačuje od svoje kmetije urbarščine 1 gld. 5 kr. in 1 penez, davkov („Steuer“) 2 gld. 40 kr., hišnega davka („Hauszgulden“) 1 gld., nove doklade („Neue Anlag“) 45 kr., novcev za tintnik („Calamärgeldt“) 12 kr., županu na njegov račun („Suppan Raittung“) 22 kr. in logarju na račun („Forstners Raittung“) 15 kr. Skupaj torej 6 gld. 19 kr. in 1 p. V urbarju je tudi navedeno, koliko je posejal vsako leto pšenice, rži, ječmena, ajde, ovsa, lanu, prosa in boba, koliko ima črez zimo živine in da je opravil roboto; — Jera Grohar plačuje od

[1] Ta spis je posnet po tistem urbarju Loškega gospodstva, ki je na kratko opisan v Izvestjih za leto 1897, str. 89.

[2] Kar se tiče velikosti merice, gl. Izvestja za leto 1892, str. 24. En mut je imel dva vagana, en vagan pa tri merice.

[3] Star, ki je bil nekoliko manjši kakor mut, je imel štiri polovice.

[4] Glede vrednosti petaka naj omenim,, da se je za šest petakov dobilo deset krajcarjev takratne nemške veljave. Gl. Izvestja, 1892, str. 25. Kako vrednost je imel denar v tistem času gl. Izvestja, 1892, str. 26—29.

podedovane kmetije po 6 gld. in 22 kr. davščin; — Jurij Gašperšič 6 gld. in 28 kr. — Jurij Pribigoj („Prewigoy"): 6 gld. in 28 kr.; — Tomaž Grošelj. Od svoje kmetije, katero je podedoval, plačuje po 6 gld. in 32 kr.; — Andrej Balantič. 6 gld. in 23 kr. na leto; — Jernej Gašperšič je kupil kmetijo za 500 ogrskih cekinov od g. pl. Eggenberga in plačuje od nje po 7 gld. in 48 kr. Vse je zadolženo; — Jurij Eržen plačuje od svoje, po materi podedovane kmetije po 6 gld. in 29 kr.; — Jurij Mihelač po 6 gld. in 29 kr.; — Matija Grohar: 6 gld. in 32 kr.; — Jera Varl od svoje kmetije skupno s krčmarino po 7 gld. in 8 kr. Zaradi krčmarine ne opravlja vse robote; — Jurij Luznar 6 gld. in 29 kr.; — Marjeta Feman je umrla. Njen sin in naslednik je Jurij. Davka plačuje 6 gld. in 29 kr.

Topolje.

Tu je 6 kmetov, ki spadajo pod podružnico sv. Mohorja v Zabrekvih. Prvi dve kmetiji plačujeta desetino Loškemu gospodstvu, druge štiri pa kaplanu pri sv. Trojici v Loki. Župniku daje na leto vsak kmet po eno merico pšenice, eno merico ovsa ter eno povesmo prediva; župniku, kaplanu in cerkovniku vsak po en sir; podružniškemu cerkovniku po eno polovico prosa in po eno polovico rži ter po en sir; selskima sodnikoma se plačuje po pol polovice ovsa in po eno povesmo prediva; lovskemu mojstru vsak po eno skledo rži, ravnotoliko ovsa ter po en petak. Na dan sv. Petra daje vsak županu nekaj mleka. Les in paša sta skupna, a senožeti ima vsak posebej. Lesa imajo dovolj in zato delajo oglje, kar jim daje mnogo zaslužka. Županu in logarju plačujejo kmetje na njihov račun isto svoto kakor oni v Dolenji vasi.

Adam, sin Martinov, plačuje za svojo izmenjano kmetijo po 5 gld. in 40 kr.; — Andrej Vrhovec po 5 gld. in 40 kr. davka; — Mihael Završnik 5 gld. 44 kr.; — Andrej Rihtaršič od kmetije po 5 gld. in 44 kr.; — Matija, sin Golov, je umrl. Mlajši sin in naslednik se imenuje Gašper. Od kmetije plačuje po 5 gld. in 44 kr.; — Jurij Kos plačuje vsega davka po 5 gld. in 19 kr.

Selca.

Tu je župna cerkev sv. Petra. V vasi je 17 kmetov in 37 kajžarjev, župnik ima tudi posebej svojo kmetijo. Izmed kajžarjev jih spada pet k cerkvi. Polovica kmetov ($8^1/_2$) mora dajati desetino Matiju Mercolu, fužinarju v Kropi, polovico pa domačemu župniku. Župnikova kmetija je desetine prosta. Kmetje dajejo vsako leto župniku po pol polovice pšenice in po pol polovice rži stare mere; cerkovniku pa po eno polovico mešanega žita. Vasi Bukovica, Ševlje, Dolenja vas, Studeno, Češnjica in Rudno morajo opravljati roboto na župnikovi kmetiji. Vsak kmet daje selskima sodnikoma po pol polovice ajde in po eno povesmo prediva,

lovskemu mojstru po en repar kot lovščino („Louschina“). Županu daje vsak na dan pred sv. Petrom toliko trave, kolikor je lahko z eno koso naenkrat pokosi, na dan pred sv. Jernejem pa dobi župan od vsakega po 1 hlebec kruha, 3 jajca in 1 tako težak koš („Khasch“) zelene trave kakor ga more vsakdo nesti; izvzete so le krčme. Kmetje na Studenem, Češnjici, Škovinah, v Smolevi, Ostrem vrhu ter obeh Golicah dajejo županu vsak po en sir. Na županov račun plačuje vsak eno leto po 20, drugo pa po 22 kr.

Logar v Selcih dobiva desetino, katera obsega približno pet polovic žita, od dveh kajžarjev v Golici. Tudi so se nekateri kmetje z njim pobotali zaradi robote. Logar zbira v županijah Rudno, Selca, Strmica, in Stirpnik neki davek in sicer plačujejo po štiri kmetje skupaj 20 kr. Ta davek je ostanek neke tlake. Od tega denarja dobivajo protipisar, župan, selska sodnika in logar vsak po 20 reparjev. Logarju plačuje vsak kmet na račun vsako drugo leto po 15 kr. Les in pašo imajo Selčani skupno, a senožeti imajo posebej. Krčme in planinske kmetije so oproščene robote.

Gregor Feman je kupil svojo kmetijo od brata za 600 ogrskih cekinov. Plačuje po 6 gld. in 53 kr. davka. Voda mu je na posestvih napravila veliko škode; — Boštjan Mihič je dobil kmetijo od Jakoba Grošlja za 600 cekinov. Plačuje po 6 gld. in 53 kr. davka. Robote ne opravlja, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Adam Podreka je kupil kmetijo od Gregorja Lavtarja za 600 cekinov. Plačuje po 6 gld. in 53 kr. davka. Robote ne opravlja, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Ivan, sin Matije Grošlja, je prodal kmetijo Matevžu Grošlju za 970 gld. Davka plačuje po 6 gld in 23 kr., a robote ni treba opravljati, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Školastika Grošelj plačuje po 6 gld. in 56 kr. davka; — Blaž Podreka isto svoto; — Jernej Kalan daje od jako zadolžene kmetije, katero je podedoval, po 6 gld. in 33 kr. Robote ne opravlja, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Matija, sin Marka Grošlja, plačuje po 6 gld. in 27. kr.; — Ivan Hajnrihar: po 6 gld. in 59 kr. Robote ne opravlja, ker daje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Tomaž Blaznik je župan in plačuje po 6 gld. in 34 kr. davka; — Andrej Brce je kupil kmetijo na dražbi za 898 gld., od katere plačuje po 6 gld. in 39 kr. Robote ne opravlja, ker plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine; — Andrej Hafner plačuje za svojo planinsko kmetijo po 7 gld. in 27 kr. davka; — Gašper Varl daje od svoje planinske kmetije po 7 gld. in 33 kr. davka; — Tomaž Blaznik. Dobil je kmetijo na dražbi za 700 gld. in plačuje od nje po 6 gld. in 53 kr. davka; — Lenart Semen daje od svoje zelo zadolžene kmetije po 6 gld. in 27 kr. davka; — Jernej Grošelj 5 gld. in 59 kr.; — Matija Čik. Njegovo kmetijo je kupil Tomaž Blaznik za 680 ogrskih cekinov. Davek znaša 6 gld. in 33 kr., a mesto robote plačuje po 1 gld. in 20 kr. krčmarine.

Studeno.

V tej vasi je deset kmetij in nekaj kajž, ki spadajo pod podružnico sv. Križa. Desetino dobiva Marks Per. fužinar v Železnikih. Od vsakega kmeta dobiva župnik na leto po pol polovice pšenice, ravnotoliko ajde in nekoliko sena. Župnik, kaplan, oba cerkovnika in župan dobivajo vsak po en sir; selska sodnika po pol polovice ajde in po eno povesmo prediva; lovski mojster po en repar lovščine; cerkovnika pri Sv. Križu in pri Sv. Miklavžu vsak po 6 snopov rži in 6 snopov pšenice, a cerkovnik pri fari (selški) po eno polovico žita, po en sir in po eno povesmo prediva. Županu se daje na njegov račun eno leto po 20, drugo pa po 22 kr.; logarju vsako drugo leto po 15 kr. O cerkvenem blagoslovljenju daje vsak podložnik županu po eno južino in vsako tretje leto, ko je poklon, po eno kokoš. Takrat mora dati tudi vsak po 10 kr. za oves. Vsako tretje leto dobi župan o cerkvenem blagoslovljenju po en petak, to je 5 črnih penezev, in 3 jajca. Paša je na Studenem skupna, a senožeti so posebej.

Jera Završnik plačuje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Matija Semen je kupil kmetijo na dražbi od Marksa Starmana za 375 ogrskih cekinov in plačuje od nje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Martin Prevec. Njegov davek znaša 6 gld. in 13 kr.; — Urban Kramar je umrl. Njegov sin Anton plačuje davka 6 gld. in 11 kr.; — Andrej Pfajfar: 6 gld. in 13 kr.; — Peter Rovtar: 6 gld. in 13 kr.; — Jakob Jelenec je kupil kmetijo od Boštjana Jerale za 435 ogrskih cekinov in daje od nje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Marko Starman. Njegovega davka je istotako za 6 gld. in 13 kr.; — Jurij Štefančič plačuje po 5 gld. in 52 kr. davka; — Jakob Kankel je kupil kmetijo od Simona Vogala za 400 ogrskih cekinov in plačuje od nje po 6 gld. in 13 kr. davka.

Češnjica.

Tu je devet kmetov in enajst kajžarjev, ki spadajo pod podružnico sv. Križa. Desetina, ki jo odrajtujejo v Puštal, je istotako urejena kakor na Studenem. Les in paša sta skupna, a senožeti so posebej.

Andrej Prevec plačuje od svoje zadolžene kmetije po 6 gld. in 13 kr. davka; — Ilj Plavec: po 5 gld. in 56 kr. — Gregor Pribigoj 6 gld. in 13 kr.; — Martin Prevec je kupil pred 30 leti kmetijo od Pankracija Semena za 400 cekinov in daje od nje po 6 gld. in 23 kr.; — Ilj Boncelj. Njegov davek znaša 5 gld. in 53 kr.; — Simon Vogal je kupil kmetijo od Adama Arnola za 500 ogrskih cekinov in daje od nje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Ivan, sin Jurija Jelenca, plačuje po 6 gld. in 13 kr. davka; — Gašper Plavec. Kmetijo je kupil Matija Šuštaršič za 730 gld. Davka je 6 gld. in 13 kr.; — Matija Pešec daje tudi po 6 gld. in 13 kr. davka. Robote ne opravlja, ker daje po 1 gld. krčmarine.

Podlonek.

V tej vasi je 6 kmetij, ki spadajo pod podružnico sv. Križa. Župniku daje vsak na leto po eno merico pšenice, enako množino ovsa ter en sir; kaplanu in cerkovniku po en sir; podružniškemu cerkovniku po eno polovico ječmena in en sir. Lovski mojster, selska sodnika in logar ne dobivajo nič. Župan prejema v svoj račun po 10 kr. in po en funt zabele. Desetino pri prvi in četrti kmetiji pobira Loško gospodstvo, desetino ostalih kmetij pa Puštal.

Friderika, hči Boštjana Šmida je umrla. Njen mlajši sin in naslednik je Andrej. Plačevati mora po 5 gld. in 50 kr. davka. — Enako svoto plačujejo: Lenart Gortnar, Ivan Notar, Gašper Šmid, Urša, hči Matevža Večera in Nikolaj Pogačnik.

Kdor ima hišni mlin, plačuje po en groš urbarščine. Razen tega mora še vsak plačevati doklado, ki jo dobiva dežela, in sicer od vedno tekočega mlinskega kolesa po 26 kr. in 2 p., od kolesa pa, ki le včasih teče, po 11 kr. in 1 p.

Mihael Primožič plačuje od ene žage in kajže po 30 kr. urbarščine. Drugih davkov je za 2 gld. in 17 kr., tako da znaša skupna svota 2 gld. in 47 kr.

Skupno plačuje vas Podlonek od „gmajne“, imenovane Lijak („Vylöckh“), po 1 gld. davka.

Zali log.

V tej vasi je šest kmetij in deset kajž, ki spadajo pod podružnico sv. Nikolaja v Sorici. Župniku dajejo na leto po en funt zabele, en sir, pol polovice pšenice, pol polovice boba in od ene ovce volno ali pa eno povesmo prediva. Cerkovniku v Selcih dajejo eno velnico boba ali žita, ako jih je volja; podružniškemu cerkovniku v Sorici pa eno pleče. Cerkvi plačujejo po 11 šilingov. Selškemu županu odrajtuje vsak na njegov račun po 10 kr. in en funt zabele; južine mu ne dajejo. Lovski mojster, selska sodnika in logar ne dobivajo nič. Sorškemu županu daje vsak od senožeti v Grobljah ali nemško „Michael Thall“ po 22 kr., le Peter Čenčič mu daje po 11 kr. Les in paša sta skupna, zadnja je po zelo nevarnih krajih. Desetino od prve in druge kmetije dobiva Loško gospodstvo, od ostalih pa Puštal.

Matija Čenčič je dobil kmetijo zelo zadolženo in daje od nje po 5 gld. in 19 kr. davka. Ima tudi mlin; — Matevž Žontar je zamenjal kmetijo za neke rovte in je dobil še 100 gld. povrhu. Plačuje po 5 gld. in 19 kr.; — enako svoto Neža Pegam in Vid Veber; — Andrej Šraj je kupil kmetijo od Štefana Trojarja in plačuje od nje po 5 gld. in 19 kr. davka; istotako tudi Peter Čenčič.

Vas Zali log ima en mlin z enim kamenom. Tudi plačuje vas od „gmajn“ Poden in Farško brdo po 4 gld. Uporaba te „gmajne“ je bila leta 1627. od komisarja Morharta dovoljena in obdačena.

Škovine.

V tem zaselju, ležečem tik nad Železniki, sta dve kmetiji, ki spadata pod sosesko sv. Antona v Železnikih. Selškemu župniku in cerkovniku plačujeta isti davek kakor druge drugod. Županu dajeta na njegov račun eno leto po 20, drugo po 22 kr., selškemu logarju vsako drugo leto po 15 kr. Les in gmajno imate skupno z Železnikarji, a pritožujeta se, da jim delajo ti veliko škode. Desetino plačujejo v Puštal.

Justin Varl plačuje od svoje zadolžene kmetije po 5 gld. in 9 kr. davka; — Urban Kragelj je umrl. Njegov sin in naslednik je Matevž. Davka je za 5 gld. in 9 kr.

Andrej Megušar. Njegova kmetija leži blizu Ostrega vrha, od nje daje po 5 gld. in 9 kr. davka. Desetino pobira Matija Mercol, fužinar v Kropi.

Smoleva.

Tu so štiri majhne in slabe kmetije, ki spadajo pod podružnico sv. Miklavža. Župniku daje vsaka po eno merico pšenice in isto množino ovsa ter volno od ene ovce, ali pa eno povesmo prediva. Podružniškemu cerkovniku daje vsaka po eno polovico pšenice in eno ječmena; a ona, ki nima pšenice, daje kako drugo žito. Županu daje vsaka kmetija na njegov račun eno leto po 20, drugo po 22 kr., logarju pa vsako drugo leto po 15 kr. Selskima sodnikoma daje vsaka kmetija po pol polovice ovsa in 16 povesem prediva. Desetina je tako urejena, da dobiva po 2 snopa Matija Mercol, fužinar v Kropi, po 1 snop pa Loško gospodstvo, ki jo je pa dalo v najem Juriju Plavcu, fužinarju v Železnikih. Les, paša in senožeti so skupni.

Andrej Županič daje po 5 gld. in 10 kr. davka; — Jurij Županič po 5 gld. in 4 kr. Obema Županičema je kmetiji zapustila njihova mati; — Lovro, sin Tomažev plačuje 4 gld. in 54 kr.; — Marjeta Zupančič 5 gld. in 13 kr. Dalje prih.

Beiträge zur Geschichte Krains.

I. Teil.

Von Karl Kovač.

In den Mitteilungen des historischen Vereins für Krain, Jhg. 1865, hat Bidermann einige Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte Krains aus dem k. k. Statthalterei-Archive in Innsbruck veröffentlicht. Da er das vorhandene Material nicht erschöpft hat, was auch nicht in seiner Absicht gelegen war, so mögen die folgenden Beiträge als Fortsetzung aufgenommen werden. Sie werden noch in einem zweiten Teile ergänzt

werden, insbesondere durch Aktenstücke sowie Auszüge aus den Rechnungsbüchern und den Copialbüchern der l. f. Kanzlei. Für die Urkunden wurde vorläufig das Jahr 1500 als Grenze angenommen, um zuerst das ältere Material zusammenzufassen. Berücksichtigt wurde nur bisher unbekanntes Material.

Der Codex 106, aus dem die in extenso abgedruckten Urkunden, mit Ausnahme der an erster Stelle stehenden vom 25. Juli 1320 stammen, ist ein Copialbuch der Kanzlei K. Heinrichs von Böhmen. Er bildet mit Cod. 105 und 62, aus dem die Auszüge Seite 14 genommen sind, einen Teil der alten Registratur der Tiroler Landesfürsten, welche sich jetzt zerstreut im Haus-Hof- und Staatsarchiv in Wien, im allgemeinen Reichsarchiv in München und in Innsbruck befindet, und mit Ende des 13. Jh. beginnt. Die noch erhaltenen Copiare und speziell die Rechnungsbücher, reichen, allerdings nicht ganz lückenlos, bis zum Jahre 1468, in welchem Jahre dann die geschlossene Reihe der Rechnungsbücher einsetzt. Für die Geschichte des 14. und 15. Jh. stellt dieser reichhaltige Bestand eine Quelle ersten Ranges dar. Für die Geschichte von Krain dürften noch die Codices Nr. 391 und 392 im Haus-Hof- und Staatsarchiv in Wien reiche Ausbeute bieten. Da über diese Registratur von anderer Seite eine zusammenfassende Bearbeitung in Aussicht gestellt ist, so mögen jetzt diese Angaben genügen.

Im k. k. Statthalterei-Archiv in Innsbruck ist noch das Repertorium über das alte Görzer Archiv verwahrt, welches in den ersten Jahrzehnten des 16. Jh. vom Registrator Pusch angefertigt wurde als K. Maximilian I. das Archiv von Schloß Bruck in Lienz in das Schatzgewölbe nach Innsbruck bringen ließ. In ihm ist eine große Anzahl von Urkunden betr. Krain meist in Regestenform verzeichnet. Leider war das weitere Schicksal des Görzer Archivs sehr ungünstig. Ein Teil wurde auf Befehl K. Ferdinands I. 1536 nach Wien gebracht, ein Teil blieb in Innsbruck. Auch in Graz dürfte sich etwas finden lassen.

1320 (?) Juli 25. Görz.

Graf Johann von Kärnten empfielt K. Heinrich seinen „schulmeister" Dyetlein für die Pfarre in Stein.

Meinem herzenlieben vetter dem hohgeboren chunich Heinrich ze Behaim und ze Polan, herzogen in Chernden und grafen ze Tyrol und ze Görz, entbiet ich graf Hans da selben meinen willigen dienst mit ganzen trewen. Lieber mein vetter, ich bitte ev fleizzichlichen, daz ir ev Dyetlein, meinen getrewen schulmaister durch meinen willen laten enpholhen sein umb di chirchen ze Stain[1], di er ze recht haben sol, als ir wol ervindet an den briefen, die er mein liebs muterlin sendet. Dar umb wil ich mich gern darnach richten, daz ich ev ze dienst werd. Der brief ist geben ze Görz an sand Jacobs tag.

Orig. Pap. Siegel verloren. — Abt. Schatzarchiv II. Serie Nr. 3191.

[1] In Krain?

1330 Jänner 20. Trient.

K. Heinrich erlaubt Hertlein von Billichgratz eine Burg zu Billichgratz zu bauen.

Wir Heinrich etc. veriehen etc. daz wir Hertlein von Pilchgrætz unserm rihter etc. und seinen friunden, die reht darzů habent, erlaubt haben ze pawen den Stayn ze Pilchgretz da si von erbschaft reht zů habent, ze unserm dienste und in ze frumen und ze nutze, und sol si unser capitan der iezů etc. noh niemand andrer dann so nindert in der selben gegend dehain ander veste pawen und verhaizzen si dar an ze schermen. Un dar uber etc. Datum in Tridento a. d. millesimo tricesimo die XX. Januarii.

Codex 106. Copialb. K. Heinrichs fol. 11.

1330 Jänner 25. Trient.

K. Heinrich bekennt, daß ihm die Juden in Laibach die Abgabe für ein Jahr von ihrer Bank entrichtet und verlängert ihnen das Privilegium für dieselbe, wofür sie ihm den Schaden, welchen sie gelegentlich mehrerer Ausgaben für ihn in Venzona erlitten, nachsehen.

Nos Heinricus, dei gratia etc. profitemur etc. quod Bonaventura Medicus Arnoldus et socii sui iudei nostri in Laybaco satisfecerunt nobis de pensione cazane in Laybaco ab hinc usque ad festum sci. Michaelis proxime venturum, et ab inde ad tres annos continue subsequentes, ipsam [a] cazanam tenendam per predictum tempus pacifice et quiete. Ipsi vero iudei nobis dampnum, quod in Venzono anno preterito susceperunt occasione expensarum nobis per eos ibidem ministratarum penitus remiserunt, salvis eis litteris nostris pro eisdem expensis nostris in Venzono factis, quas prius ad officiales nostros ipsis dedimus, pro ipsarum expensarum pecunia capitali que littere ipsis pro eisdem expensis inviolabiles permanebunt. In cuius etc. Datum in Tridento anno domini millesimo trecentesimo trigesimo die Jovis post Agnetis.

Codex 106, fol. 9.

a das folgende terminum durchgestrichen.

1330 Jänner 26.

König Heinrich bestätigt die Verleihung von sechs Huben bei Möttling, welche seine Gemahlin Beatrix an Greif von Reutenberg gemacht hat.

Wir Heinrich etc. veriehen etc. daz unser lieben mum, den edle Beatrix, grevin ze Görtz, verliehen hat ze rehtem lehen unserm getriwen Greiffen von Rœutemberch und seinen prüdern und iren erben VI. hüben die gebent [a] sint in der Mettlich [1], die ledich worden sint von Niclawen von Meichawe, die inne gehabt hat der Maurer von dem Nœwnmarcht [2], din selb lehen schaft [3] bestete wir in an des vorgenanten unsers vetterleins stat als ein gerhab in aller der weis, den hantfest der vorgenanten unser

mûmen stet, die si in dar uber geben hat und geben in etc. Datum a. d. MCCCXXX[0] die XXVI. januarii.

Codex 106, fol. 10.

a Wohl verschrieben für „gelegent".

b Das in der Klammer befindliche im Orig. zweimal durchgestrichen.

[1] Metlika = Möttling.

[2] Ist ebenfalls Möttling. Vergleiche übrigens W. Levec, Die krainischen Landhandfesten (Mitteil. d. Inst. f. österr. Gesch. Forsch. 19.) S. 261, Anm. 3.

1330 Februar 8. Meran.

K. Heinrich erteilt den Juden Bonaventura Aaron Pilgrim und ihren Genossen ein Privileg, daß sie, wenn sie mit Jemand abgerechnet hätten, nicht mehr verpflichtet wären, demselben über die gleiche Sache nochmals Rechnung zu legen.

Wir H.(enirich) etc. veriehen etc. daz wir Bonaventurn Aaron und Pilgreimen und iren gesellen unsern juden von Layb(ach), die gnad getan haben: swer mit in ze raitten hat, swenn ein rehten raittunge mit in darumb ze einem mal geschieht und swer mit in ze einem mal also rehten und endhaft raittunge tůnt, dem sůllent si ungepunten sein ein ander raittunge furbaz ze tun. Und gebieten unseren rihtern ze Layb(ach) [a] die iczunt da sint oder fůrbaz rihter da werdent, daz si die selben unser juden dar an schermen. In cuius etc. Datum in Merano a. d. 1330 die Jovis post purificacionem Beate Marie.

Codex 106, fol. 14 b.

a Das hier nun. folgende „und" zweifach getilgt.

1330 August 29.

K. Heinrich bekennt, daß er Peter von Liebenberg $255^1/_2$ Mark Aquilejer u. Grazer Münze auf seine Rechnung von Windisch-Feistritz und Tüffer schulde und schlägt diese Summe zu der alten Forderung, mit welcher dieser auf Tüffer und die Burg Siebenegg verwiesen ist.

Wir H(einrich) etc. veriehen etc. daz wir schuldik worden sein ůnserem getriwen Peteren von Liebenwerch an seiner lesten raitung, die er getan hat von Feustritz[1] und von Tyfer[2], daz sich mit gůter gewizzen und mit rechter raitung erfunden hat vor ůnserem getriwen Greyffen von Reutenberch und H. dem Gralant und Vlreich ůnserem schreiber von Myran, als es in ůnseren raitpůchen geschriben stet und hat ůns aller dinge perichtet gar und gæntzlich des geltz von den vorgenanten vesten und hat ůns hin uber geben von ůnserem gescheft zwai hundert mark aglayer und drithalbt march und funfzech phenning und sein im auch schuldik beliben alter grezer phęnning zwai hundert march und funfthalp und fůnfzik march; ditze gůt alles paidiu aglayer und graezer slach wir im und sein erben sůn und tochtern auf ůnseren satz, den er von ůns inne hat ze Sybenekk[3] und ze Tyuer, in allen den rehten und artikeln, als sein hantfest und brief sprechent, die er vor

von ůns inne hat. Und daz im und sein erben daz stæt peleibe von ůns und von ůnseren erben und von ůnseren nachchomen und unzerprochen, geb wȩ̊r in in diesen prief und disiu hantfestt versigelt mit ȩ̊nserem hangenden insigel. Der prief ist geben auf Tyrol, do man zalte nach christes gebwrt driuzehn hundert iar und dar nach in dem dreizzegistem iar des mittaches nach sand Bartolomeus tag.

Codex 106, fol. 35, alte Pag.

[1] Windisch-Feistritz.

[2] Tüffer.

[3] Schloß Siebenegg bei Ratschach.

undat.

K. Heinrich schenkt mit Zustimmung seiner Gemahlin an das Kloster zu Landstraß fünf mansus bei Möttling (?) drei in Glinek (?) und zwei in Podgorica.

H(einricus) dei gratia universis etc. . . . . Veniens ad nos religiosus vir frater Johannes, abbas fontis sce. Marie in Landestrost[1], cappellanus noster dilectus, inter plures defectus sui monasterii nobis proposuit se et suum conventum in vestitu penuriam maximam sustinere. Subplicans nobis ut sibi et suo monasterio per hoc defectu dignaremur nostram gratiam inpertiri. Nos igitur eorum precibus inclinamur, confidentes de suffragiis orationum fratrum predicti conventus pro remedio anime nostre ac omnium heredum et progenitorum nostrorum cum consensu et voluntate conthoralis nostre, domine Beatrici ac omnium heredum eorundem in subsidium annualis vestitus decem mansos, quorum quinque siti sunt in villa Modoli(i)[2] III. in villa Glunk[3] II. in villa Pȍdgeritz[4] cum omnibus iuribus et pertinenciis suis, scilicet pascuis, pratis, aquis cultis et incultis quesitis et inquerendis locationibus, dislocationibus, actionibus et exactionibus atque iudiciis secundum quod in privilegiis nostris et predecessorum nostrorum continetur, titulo proprietatis, sicut predictos mansos actenus possedimus exemptorum ab omni iure libere advocacie conferimus et perpetualiter possidendos donavimus et donamus eisdem scilicet abbati et conventui supradictis.

Confirmamus promittimus ut abbatem et conventum in hac nostra donacione a quibuslibet offensoribus et infestatoribus fideliter defensare volentes etiam et statuentes ac nostris capitaneis officialibus et judicibus presentibus et futuris districte precipiendo sub obtentu nostre gracie, ut predictos abbatem et monasterium in hac nostre donacionis gratia nostro nominis[a] efficaciter manuteneant et defendant[b].

Scire vos volumus quod de voluntate et consensu consortis nostre ac omnium heredum nostrorum abbatem ac conventum[c] fontis sce Marie in Landestrost in subsidium vestitus eorum dedimus decem mansos et decimam collectorum et decimam in villa, que dicitur Vrezzen[5] in Is[d] pro officio sacristye[e] in remedium anime nostre ac omnium progenitorum et heredum nostrorum ac pro anniversario nostro singulis annis

in eodem monasterio celebrando, et quia in tempore nostre infirmitatis [in privilegio super hoc eis dato expensas][f] gravissime super hoc deliberamus volumus omnino et vobis precipimus sub obtentu nostre gratie, ut hanc nostram ordinacionem et donacionem nullatenus impediatis set efficaciter sine dilacione aliqua promovatis[g] et iuxta singulos articulos privilegiorum super predictos mansos et decimam confectorum abbatem et conventum predictos in bonis supradictis fideliter conservetis. Si qua vero debita in ipsis bonis habere videremini ob respectu nostre dominationis in aliis nostris prediis et reditibus usque ad solutionem vestrorum debitorum vos sine omni nostre contradictione vel oppositione fiducialiter teneatis.

Codex 106, fol. 51 f.

[1] Landstraß.

[2] Möttling (?)

[3] Glinek, westl. von Nassenfuß?

[4] Podgoriza a. d. Save?

[5] Fresen bei Himmelberg in Kärnten?

a Soll heißen „nomine".

b Bis hieher reicht die eigentliche Urkunde. Der Schluß fehlt offensichtlich. Das folgende ist das Begleitschreiben an die l. f. Beamten.

c Statt „abbati et conventum".

d Sehr undeutlich. Eine Erklärung ist mir nicht gelungen.

e „sarcristye".

f Die hier in Klammer befindliche Stelle gehört offenbar hinauf zu „decem mansos" . . . .

g Sollte wohl heißen promoveatis.

undat.

K. Heinrich befiehlt den Deutschordenrittern in Laibach die drei mansus in Draule und einen in Šiška zurückzugeben, weil er durch Ortlin und Marquart von Billichgraz von deren guten Recht auf dieselben überzeugt worden wäre.

Demandavit nobis frater et commendator et conventus domus Theutonicorum in Laibaco quod vos intromi(si)stis[a] de tribus mansis in Dreolach[1] et de uno manso in Cheysse[2], quos ipsi per multa tempora pacifice et tamquam proprios possiderunt; et quia intelleximus per litteras Marquardi et Ortlini[c] de Pilgrez quod nullum ius habemus in eisdem mansis, volumus et precipimus vobis ut predictos comendatores et fratres in possesionem supradictorum mansorum reducatis et sine infestacione et molestacione pacifice tamquam sua bona propria permittatis possidere.

K. Heinrich setzt den Convent von der obigen Entscheidung in Kenntnis.

Sicut demandastis nobis et eciam informati sumus per Marquardum et Ortlinum[c] de Pilgretz, quod nullum jus in quatuor mansis in Dreolach et uno manso in Cheysse habeamus quos quidem judices et officiales nostri in Layb(aco) tamquam nostros occupaverunt et se de eisdem intro-

miserunt, volumus et nostris judicibus et officialibus precipimus presentibus et futuris, quatenus in predictis quatuor mansis nullatenus vos impediant vel molestent, set tamquam proprios tenere et possidere permittant, sicut eos actenus per quadraginta annos et amplius pacifice possedistis.

Codex 106, fol. 51 fl.

a intromissstis.

[1] Draule n. n. w. von Laibach.

[2] Šiška, jetzt Vorstadt von Laibach.

undat.

K. Heinrich verleiht seinem Notar Leonhard, Sohn des Albertus, Bürger von Laibach, eine Mühle bei St. Nikolaus in Laibach und eine andere bei Slape zu Erblehen.

Nos H. ainricus etc. profitemur etc. quod[a] inspectis gratis serviciis nobis per Leonhardum notarium nostrum filium Alb erti de scto Petro civis nostri in Laybaco exhibitis eidem Leonhardo dimisimus et locavimus iure perpetue locacionis sibi et omnibus heredibus suis utriusque sexus unum molendinum situm prope setum Nicolaum in Laybaco quod solvit annuatim tritici modios XVII siliginis et milii modios XV et aliud molendinum situm in loco dicto Zlapp[1] quod solvit annuatim tritici modios VI siliginis et milii modios XI, tenenda et habenda et perpetuo pacifice possidenda quamdiu dictum censum tempore debito iudicibus nostris in Laybaco, qui nunc etc., solverint expedite. Promitimus pro nobis et heredibus nostris predictos Leonhardum et heredes suos ab ipsa locacione non ammovere dummodo, ut predictum est, censum suum etc.; addentes quod si forte anno aliquo ex querra manifesta vel ex combustione aliena vel ex defectu navium ex putredine deficencium censum debitum dare non possent, tunc iuxta predictorum iudicum et aliorum fidedignorum ad hoc deputatorum congruam estimacionem relaxacionem eis debebimus facere graciosam. Volentes et insuper districte precipientes iudicibus et officialibus nostris in Laybaco presentibus et futuris ut dictas naves, si ipsas ex putredine contigat deficere de novo reficere et inibi reponere iuxta antiquam consuetudinem teneantur, quas expensas in reedificatione dictarum navium faciendas ipsis iudicibus promittimus computare.

Codex 106, fol. 39 f.

a Folgen zwei unbesserliche Buchstaben, welche durchgestrichen sind.

[1] Slape bei Zalog.

undat.

K. Heinrich bekennt, daß er Thomas Zedlin von Stain auf dessen Rechnungslegung über das Landgericht (Stain) und das Waldmeisteramt (daselbst) noch 11½ Mark und 25 Denare Aquileyer Münze schulde.

Nos Heinricus etc. profitemur etc. quod anno domini MCCCXXXI die veneris XV marcii in Tyrol[i] vidimus et audivimus racionem per fideles nostros H[einricum] Gralandum[1] et Grytonem de Rextenberch et Vlricum

nostre coquine notarium cum Thoma Zendlino de Stain factam anno domini millesimo CCCXXX^0 die XII maii de annis quinque, videlicet CCC^0 XXI, XXII, XXIII, XIIII et XXV^0 qui tunc expiraverunt in festo sci Oswaldi, de judicio provinciali in Stain et de iure foresti de annis duobus videlicet CCC^0 XXIII et XXIIII, item de decima in Zægor[2] et in Liebeke[3] de anno uno videlicet CCC^0 XIX qui exspiravit in festo sci. Georii tunc preterito, et positis super eum omnibus, que de predictis officiis poni poterant vel debebant de predictis annis et defalcatis distributis et omnibus aliis, que defalcanda erant expedivit nos de predictis omnibus integraliter et in toto et insuper dedit ultra aquilegiensium marcas XI$\frac{1}{2}$ denarios XXV prout eciam patet in littera predicti Vlrici nostri notarii quam habet. In cuius rei testimonium etc.

Codex 106, fol. 59.

[1] Heinricus Gralandus, Vizedom in Krain.

[2] Sagor.

[3] Liebek, Schloß bei Watsch. Fortz. folgt.

Verzeichnis

der bisher in Krain beobachteten Großschmetterlinge.

Von J. Hafner. Fortsetzung.

734. cognata Thubg. Črna Prst, 1500 *m* an Felsen, 30. August (M. H.); Mojstrana, Lichtfang, Anfang Juli (Schwing.); ebenda, 3. März (Winz.).

735. iuniperata L. Lancovo bei Radmannsdorf, 29. Juli, 25. Okt. (M.); Mojstrana und Kronau, ab Mitte Juli Raupen in Anzahl, welche im Herbst stark gezeichnete Falter ergaben (Ing. Kautz). Am Abhange der Opatova gora bei Landstraß, mehrere Stücke aus Wachholdersträuchern gescheucht, 18. Oktober (Hafn., M. H.). Der schöne bläuliche Anflug bei frischen lebenden Exemplaren verschwindet nach dem Tode.

736. siterata Hufn. Laibach, Tivoliwald, an Baumstämmen, fliegt auch zum Licht, September, Oktober und nach der Überwinterung im März, April (Hafn., Spl.); ebenda, Anfang Dezember (Högl.); Stein (Doll.); Voßhütte, 2. Juli (Ing. Schwing.); Landstraß, 7. September, 18. Oktober (M. H.); Wippach, 5. Mai (Hafn.); Budanje ob Wippach, 23. April (Preiss.).

737. miata L. Voßhütte, 2. Juli, ein sehr defektes jedenfalls überwintertes Stück (Schwing.); bei Wippach im Mai von Weiden abgeklopft (Mn.).

738. truncata Hufn. Ziemlich selten. Laibach, Tivoliwald, aus Gebüschen gescheucht, 2. und 18. Juni und am 3. September 1910 ein frisches Stück mit auffallend hellem, gelblichem Mittelfeld (Hafn.); Woch. Feistritz, 2. August (Penth.); Umgebung von Mojstrana (Galv.); Vratatal,

23. Juli 1910 (M. H.); Voßhütte, 8. Juli (Schwing.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Gorjanci, 20. Juni (Hafn.); Wippach, 5. Juli (Karl.).

739. immanata Hw. Velika Planina (Steiner Alpen) 1500 *m* 21. August (M. H.); Črna Prst, aus Fichten gescheucht, 1100 *m*, 7. August (Hafn.), 1500 *m* an Felsen, 30. August (M. H.); Konjščica-Planina (Triglav), 1500 *m* 12. Juli (Dob.). Zweiter Triglavsee, 15. Aug. (Penth.); Wocheiner See, 16. Sept. ♂ und Mangart bei 2000 *m*, Mitte Juli (Preiss.).

740. firmata Hb. Laibach, Tivoliwald, ein Stück, 8. September 1897 im Grase unter einer Föhre gefunden (Hafn.); Mojstrana ein abgeflogenes ♀ (Galv.).

741. aptata Hb. Črna Prst von 1500 *m* ab aufwärts an Felsen, von Mitte Juli bis Ende August 1910, nicht selten (Hafn., M. H.); Vratatal, 900 *m*, 23. Juli 1910 (M. H., Spl.); Golica, 18.—19. Juli 1906, Stol, 29. Juli 1906 (Galv.); Triglav, 2000 *m*, 26. Juli (Spitz); Mangart, 2000 *m*, Mitte Juli (Preiss.).

742. olivata Bkh. Laibach, an Zäunen gefunden, 25. u. 27. August, frisch, 7. September, abgeflogen (Hafn.); Großkahlenberg, 2. September 1910, frisch (M. H.); Ljubnik, 21. Juli (Spl.); Altlack bei Bischoflack, 29. Juli, 19. August (Tavč.); Radmannsdorf, 12. August (M.); Črna Prst, 600 *m*, 21. August 1910 (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli (Schwing.); Velika Planina (Steiner Alpen), 21. August 1910, (Dob.); Feistenberg und Gorjanci, aus Hecken gescheucht, Anfang August (Hafn.); Rudolfswert (Buč.); Franzdorf, an Felsen, 20. Aug. (Hafn.); Senožeče, 27. Sept. (M. H.); Wippach, Lichtfang und an Felsen, 20. August, 3. September (Hafn.).

743. viridaria F. In Gebüschen und an Zäunen. In der Umgebung von Laibach ziemlich häufig, in der zweiten Maihälfte (mitunter schon im ersten Maidrittel) bis Anfang Juli; einzelne Stücke wieder im August (unvollständige zweite Generation). Andere Fundorte: St. Katharina, Blegaš, 1000 *m* 23. Juni, Wocheiner Feistriz, 11. Juni (Hafn.); ebenda, 19. Juni (Dob.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Velika Planina, 21. August (Dob.); Landstraß (M. H.); Gorjanci (Buč.); Loitsch, 2. Juli (Hafn.); Adelsberg, 18. Juni (Hafn.).

744. turbata Hb. Zelenica (Karawanken), 17. Juli, 1200 *m* (Dob.); Črna Prst, 1200—1300 *m*, aus Fichten gescheucht, 19. und 29. Juni (Hafn., Spl.); 17. Juli 1910, frisch (M. H.); ebenda, 25. Juni und Velo Polje, 27. Juni (Flschm., Schwing.); Konjščica-Planina, 1500—1600 *m*, in Anzahl angetroffen, 13. Juli 1910, (Dob.); Mojstrovka, 8. Juli, verflogen (Schwing.), Mangart 2100 *m*, Mitte Juli (Preiss.).

745. kollariaria HS. Zelenica, 17. Juli, 1200 *m* (Dob.); Črna Prst, 29. Juni aus Fichten gescheucht, die ♂♂ meist schon abgeflogen, 1200—1400 *m* (Dob., Hafn.); ebenda 13. Juli 1907, verflogen und 17. Juli 1910 frisch (M. H.); Črna Prst, Voßhütte und Krmatal, 29. Juni 6. Juli, stark verflogen (Ing. Kautz); Velo Polje, 27. Juni (Flschm., Schwing.), Voßhütte, 1.—11. Juli, an düsteren Stellen auf Felsen sitzend.

ein ♂ mit sehr stark verdunkelten fast schwarzen Vorderflügeln darunter (Schwing.); Weißenfels, 8. Juli (M.); Nanos ob Präwald, 1200 *m*, 19. Juni in Anzahl (Preiss.).

a) v. laetaria Lah. Bei der Voßhütte am 19. Juni 1909 ein tadelloses ♀ gefangen (Ing. Kautz).

746. austriacaria HS. Črna Prst, 1400 *m* an Felsen, 29. Juni (Hafn.); Črna Prst, Gipfel, 25. Juni, Maria Theresienschutzhütte, Krmasattel, 27. und 28. Juni (Flschm., Schwing.); Triglav 2200 *m*, 26. Juli, ein auffallend großes ♂ (Spitz). Auffallend stark gezeichnete Tiere (Rbl.).

747. tempestaria HS. Triglavgebiet, von 1700 *m* ab aufwärts bis 2500 *m* auf vegetationslosem Terrain (Dolič-Scharte, Velo Polje, Maria Theresienschutzhütte); Südseite des Prisanig, in beiläufig 1700 *m* Höhe; Mojstrovka, Deschmannhaus, Krmasattel, Obere Krmaalpe (Schwing.); Voßhütte (Ing. Kautz); auch auf dem Grintavec (20. VII. 1896 Luze), auf der Črna Prst (Schwing.) und auf dem Mangart (Ing. Schwing.) erbeutet. Am Grintavecgipfel am 3. August 1906 auf Gerölle und an Felsen beobachtet (Galv.), auf der Črna Prst am 17. Juli 1910 bei 1600 *m* ein frisches ♂ gefangen (M. H.). Im Juli; manchmal jedoch schon Ende Juni verflogen. Die Erscheinungszeit hängt jedenfalls von den Schneeverhältnissen ab.

Im Triglavgebiete wurde das erste Stück (ein ♂) dieses seltenen, sonst nur noch in Südtirol vorkommenden Spanners von Calberla (Dresden) am 5. August 1887 vor der neuen Triglavhütte erbeutet (Rbl.).

748. aqueata Hb. Črna Prst, 23. Juli (Penth.); ebenda bei 1500 *m* an Felsen am 29. Juni 1910 (Hafn.) und am 30. August 1910 (M. H.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (teste Schwing.); ebenda, zahlreich (Winzig); Mojstrovka, 1600—1800 *m*, 8.—10. Juli (Schwing.).

749. salicata Hb. Obergörjach, Juli (Belar); Adelsberg, 20. August (Preiss.). Stammform?

a) v. probaria HS. Mojstrana 30. Juli, Lichtfang ♂. Golica, 18. Juli 1906 Lichtfang (Galv.). An den Nanosabhängen bei der alten Burg Wippach und bei Gradišče, an Felsen und an Steinen sitzend, von Ende März bis Anfang Juni und wieder Ende August, September. Die Falter der zweiten Generation kleiner. Nicht selten. Auch auf dem Nanos ob Präwald bei 1200 *m*, gefunden, 4. Juni (Preiss.).

b) v. abblutaria B. (?) Laibach, 9. Mai (Hafn.), 11. Juni (Spl.); Großkahlenberg, 27. April (Hafn. det. Wagn.).

750. fluctuata L. Nirgends selten, an Mauern, Zäunen und an Baumstämmen. Von Ende April bis September, einzelne Stücke noch im Oktober.

a) ab. costovata Hw. Mojstrovka, 2. Juli (Schwing.); Landstraß, 4. September (M. H. det. Rbl.).

751. didymata L. Črna Prst, 1200—1500 *m* aus Buchen gescheucht, 2., 7., 21. und 30. August 1910 (Dob., Hafn., M. H.), Nicht häufig.

752. cambrica Curt. Voßhütte, 22. Juni 1908 (Ing. Kautz).

753. vespertaria Bkh. In der Umgebung von Laibach an Baumstämmen nahe am Boden sitzend, im September, nicht selten. Andere Fundorte: Stein (Doll.); Črna Prst, bei 900 *m*, 21. August (Hafn.), 30. August (M. H.); Mojstrana, 20. August (Rgr. Kautz); Razor-Planina, zirka 1300 *m*, 16. September 1896, ♀ (Preiss.); Feistenberg, 5. Sept. **(Hafn.); Senožeče (M. H.); Wippach (Hafn.).**

754. incursata Hb. Konsul Vetter-Steig, 1700 *m*, ein verflogenes ♀, 2. Juli (Schwing.).

755. montanata Schiff. In Gebüschen. Stein (Doll.); Feistritztal bei Stein, 26. Juni (Hafn.); Blegaš, 1100—1300 *m*, 23. Juni (Hafn.); Radmannsdorf (M.); Stiege in der Wochein, 9. Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni (Hafn.); ebenda (Penth.); Črna Prst, häufig; Triglav (Penth.); Weg zur Voßhütte, 7. Juli (Schwing.); Golica, 18. Juli (Galv.); Gorjanciberg, 20. und 25. Juni, häufig (Hafn.); St. Anna bei Preserje, 28. Juni und Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.); Wippach, 1. Juli (Preiss.); Nanos, bei St. Hieronymus im Tannenwalde, Ende Juni (Mn.); ebenda **bei 1200 *m*, 11. Juli (Preiss.).**

756. suffumata Hb. Im Walde ob Preska, in Gebüschen, im Juni, nicht häufig (Hafn.); Stiege in der Wochein, 9. Juni (Hafn.); Triglavgebiet (Flschm., Schwing.); Wurzen bei Kronau, 29. Mai (M.); Gorjanci, **20. Juni (Hafn.). Ziemlich selten.**

757. quadrifasciaria Cl. Laibach, Golovec, nicht häufig, in der zweiten Junihälfte und Anfang Juli an Baumstämmen (Hafn., Tavč.); Stein (Doll.); Feistritztal bei Stein, 29. Juni (Spl.); Črna Prst, 600 *m*, 21. August, abgeflogen; Obergörjach, Lichtfang, Ende Juli (teste Schwing.); Landstraß, 5. August (M. H.); Feistenberg, Mitte Juli, ein verflogenes Stück (Hafn.) Gorjanci, 19. Juni, 7. Juli (Buč.); Rudolfswert, Lichtfang, 26. Juli (Spl.); St. Anna bei Preserje, 28. Juni (Hafn.). Nirgends häufig.

a) ab. thedenii Lampa. Laibach, 27. Juni 1904 (Hafn.); Stein (Doll.).

758. ferrugata Cl. Überall an Baumstämmen, an Zäunen und in Gebüschen. Mai, Juni und wieder im Juli, August. Ab. confixaria HS. Laibach, 8. Mai 1903 (Hafn. det. Wagn.); Črna Prst, 29. Juni 1907 **(Ing. Kautz.).**

a) ab. spadicearia Bkh. Überall unter der Stammform, auf den Bergen Oberkrains die vorherrschende Form.

759. unidentaria Hw. Laibach, im Mai, Juni und im Juli bis September nicht selten. Črna Prst, 600—700 *m*, 5. Juni (Hafn.), 30. Aug. (M. H.); Mojstrana, 28. Juli, Lichtfang (Galv.); Ratschach und Landstraß in Unterkrain (M. H.); jedenfalls auch anderwärts.

790. pomoetaria Ev. Laibach (Tivoli), Ende April 1903 ein defektes Stück an einem Baumstamme gefunden (Hafn.); Črna Prst 1000 *m*, 29. Juni (Hafn.); Landstraß, 30. Mai (M. H.); Gorjanci (Sv. Jera) zwei abgeflogene Stücke gefangen, 25. Juni und bei St. Niklas am **19. Juni (Hafn.).**

761. designata Rott. Feistritztal bei Stein, 5. Juli 1903 ein zerfetztes Stück aufgescheucht (Hafn.); Blegaš, 1200 *m*, 23. Juni (Hafn.); Wocheiner Feistritz, 11. Juni, Črna Prst, 1400 *m*, 29. Juni, Wocheiner See, 8. Juli, aus Fichten gescheucht (Hafn.); Črna Prst, 17. Juli (Penth.); ebenda bei 1200—1300 *m* am 17. Juli 1910 in Anzahl aus Fichten gescheucht (Hafn. Spl.); St. Johann am Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Vratatal, 23. Juli (M. H., Spl.); Voßhütte, 8. Juli (Schwing.); Wippach, 5. Juli (Karl.).

762. fluviata Hb. Laibach, an Zäunen und an Baumstämmen, August bis November, ziemlich selten; die erste Generation, im Mai, noch seltener. Im Jahre 1900, in der ersten Novemberhälfte, war das Tier bei den Straßenlaternen in Anzahl zu finden. — Mojstrana, Lichtfang, 13. August, frisches ♂ (Rgr. Kautz); Ratschach in Unterkrain, 1. Oktober (M. H.); Rudolfswert, 11. Mai (Buč.); Wippach, Anfang Mai, aus Ahorngebüsch gescheucht (Mn.); ebenda im August (Hafn.); ebenda, 8. Juli, 8. und 10. August (Preiss.).

763. dilutata Bkh. Laibach (Tivoliwald) im Oktober, November an Baumstämmen nicht selten, meist zu ab. obscurata Stgr. gehörig: die Art fliegt auch zum Licht und zum Köder. — Stein (Doll.); Mirnek, 16. September 1896, zwei kleine, sehr helle ♀ ♀ (Preiss.); Voßhütte, 11. Oktober (Ing. Schwing.); Mojstrana, im Herbst, zahlreich (Winz.); Landstraß (M. H.).

764. caesiata Lang. Velika Planina (Steiner Alpen), in Anzahl beobachtet, 21. August 1910 (M. H.); Jelovica bei Radmannsdorf, 3. Aug., 1200 *m* (M.); Črna Prst, 18. Juli (Penth.); ebenda, 1500 *m* an Felsen, von Mitte Juli bis Ende August, nicht selten (Hafn., M. H.); Triglav (Galv., Penth.); Mangart, Ende Juli (Horn.); Golica 18. Juli (Galv.).

a) ab. annosata Zett. Mojstrovka, 1600 *m* (Schwing.).

765. flavicinctata Hb. Laibach, Lichtfang, 31. August 1902 ein frisches ♀ und Anfang September 1909 ein abgeflogenes ♂ (Hafn.); Črna Prst, 1500 *m* an Felsen, von Mitte Juni bis Ende August, darunter bereits am 29. Juni abgeflogene und noch am 30. August frische Stücke angetrofen (Hafn., M. H.); Mojstrana, Lichtfang, Herbst (Winz.); Mojstrovka, 1800 *m*, 10. Juli (Schwing.); Voßhütte, Krmasattel; in Mojstrana anfangs Juli bereits verflogen; daselbst wieder ein frisches ♂, 2. September (Ing. und Rgr. Kautz); Mangart, Ende Juli (Horn., Preiss.).

766. infidaria Lah. Pokljukaschlucht bei Obergörjach (F. Schmidt, Verh. d. zool. bot. Ver. 1866 p. 1000); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.).

767. cyanata Hb. Črna Prst, 1500 *m*, an Felsen, Juli, August, am 28. August (Hafn.) und 30. August (M. H.) noch frisch; Globoka-Paß 17. September, verflogenes ♀ (Preiss.); Mojstrana, Lichtfang, zwei Stücke (Winz.); Mangart, Juli (Horn., Preiss.); Golica, 8. August (Galv.).

a) ab. flavomixta Hirschke. Mojstrovka, 12. Juli (Schwing.).

768. tophaceata Hb. Feistritztal bei Stein, an Felsen, 5. Juli (Hafn.); ebenda, 29. Juni (Spl.); Velika Planina, 21. August (Dob.); Radmannsdorf, 4. Juni, (M.); Črna Prst, 1500 *m*, an Felsen, im Juli (Hafn.); Umgebung von Mojstrana (Galv.); Mojstrovka, 12. Juli (Schw.); Mangart, Ende Juli (Horn.); Mlinegagraben, 9. Juni (Galv.); Ratschach in Unterkrain, 5. Oktober (M. H.); bei Auersperg, 23. Mai (Hafn., M. H.); Oberfeld ob Wippach (Schlucht), 18. Mai, zum Teil bereits abgeflogen (M. H.).

769. nobiliaria HS. Mojstrana, ein ♂ an Felsen, 27. Juli (Rgr. Kautz); Triglav 2300 *m*, 23. Juli, ein ♂ (Galv.); auf den höchsten Stellen des Mangart, selten an Felsen, frisch, Ende Juli, (Horn); ebenda, 27. Juli (Ing. Schwing.); ebenda 2000 *m*, Mitte Juli (Preiss.).

770. adumbraria HS. Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Črna Prst, Lichtfang bei 1400 *m*, 19. Juni (Dob.); ebenda, 29. Juni an Felsen, Mojstrana anfangs Juli an Felsen und am elektrischen Licht (Ing. und Rgr. Kautz); Mojstrovka, 1. Juli ein verflogenes ♀ (Schwing.); Wippach (Schloßpark) und an dem Nanosabhange bei Gradišče, Lichtfang und an Felsen, Ende Juni (21. Juni) bis ins letzte Augustdrittel (Hafn., Preiss., Spl., Wagn.).

771. verberata Sc. Koprivnik und Črna Prst, 24. Juli (Penth.); Črna Prst, Untere Alm, 800—900 *m*, im Grase und an Steinen, im Juli, nicht selten, 1100—1400 *m* im August ziemlich häufig; Voßhütte, 20. August (Ing. Schwing.); Golica, 7. September (Ing. Schwing.); Velika Planina 1500 *m*, 21. August (M. H.); Ratschach in Unterkrain, 20. bis 25. August (M. H.).

772. nebulata Tr. Črna Prst, 1400 *m*, an Felsen, 20. Juni (Dob., Spl.); Mojstrana, 10. Juli (Rgr. Kautz); Mojstrovka, Juli (Schwing.); Voßhütte, 1. Juli, Krnasattel 6. Juli (Ing. Kautz); Belcagraben, 18. Juli (Galv.); Mangart, Mitte bis Ende Juli, 2000—2100 *m* (Preiss.), Wippach, Lichtfang, 24., 27. Juni, Gradišče, 4. August (Preiss.).

773. achromaria Lah. Črna Prst, Untere Alm, 31. Mai, Neuming, 9. Juni, abgeflogen (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, 18. Juni (Ing. Schwing.) und Ende Juni (teste Schwing.); anfangs Juni auf dem südlichen Abhange des Nanos und an den Felsenwänden hinter Zoll (Mn.) Bei der Burg Wippach und bei Oberfeld an Felsen, auch in Mauerlöchern der Ruine, Ende Mai, Juni (einzelne Stücke noch Anfang Juli) und wieder Ende August, Anfang September, nicht selten; die Falter der zweiten Generation kleiner.

774. incultaria HS. Zelenica, (Karawanken), 1200 *m* an Felsen, 17. Juli (Dob.); Črna Prst, 1500 *m*, an Felsen, Ende Juni, Juli, (Hafn., M. H.); ebenda, 11. Juli und im Kottal (Schwing.); Krnatal, 28. Juni (Flschm., Schwing.); ebenda, 30. Juli (Galv.), Mojstrovka, Nordseite, 1800 *m*, 10. Juli (Schwing.), Mangart, 2000—2100 *m* im Juli (Preiss.).

775. frustata Tr. Črna Prst, 1500—1600 *m*, Ende Juni, Juli an Felsen, am 29. Juni bereits abgeflogene Stücke angetroffen (Hafn., M. H.);

ebenda (Penth.); Mojstrovka, Südseite, 1600 *m*, 9. Juli (Schwing.); Kolk, aus einer Felsenhöhle am Südabhange in Menge gescheucht, 9. August (Preiss.); ebenda, 13. August (Wagn.).

a) ab. fulvocinctata Rbr. Črna Prst, 1500 *m*, 28. Juni (Hafn. vid. Bohatsch); ebenda, 20. Juni (Spl.); Mojstrovka, 12. Juli (Schwing.);

776. scripturata Hb. Feistritztal bei Stein, aus Gebüschen gescheucht, 26. Juni (Hafn.); Wocheiner Feistritz (Penth.); Ljubnik, 21. Juli (Spl.); Wocheiner See, aus Fichten gescheucht, 8. Juli (Hafn.); Črna Prst, 1500 *m* an Felsen, in der zweiten Julihälfte und im August, häufig (Hafn., M. H.); Aßlinggraben, 8. August (Galv.); Mojstrana, (Galv.); Mojstrovka (Schwing.); Tschernembl, 1. August (Spl.); Gorjanci, 27. Juni (Buč.); Trauerberg und St. Anna bei Preserje, aus Hecken gescheucht, nicht selten, 23. und 28. Juni; Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.); Senožeče 12. August (M. H.); Gradišče ob Wippach, 26. Juni und Burg Wippach, 7. Juni (Preiss.).

777. riguata Hb. Neuming in der Wochein, 17. Mai, zwei Stücke aus Hecken gescheucht, davon war eins gänzlich abgeflogen (Hafn.). An den Abhängen des Nanos bei Oberfeld, Wippach und Gradišče, an Felsen und an Steinen, häufig, im Mai, Juni und wieder im August. — Puppen unter Steinen gefunden (Mn.).

778. alpicolaria HS. Feistritztal bei Stein, ein Stück (M H. det. Bang-Haas). Datum fehlt.

779. cuculata Hufn. Ziemlich selten, an Zäunen und in Hecken. Laibach, 3. Juni, Großkahlenberg, 28. Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni 1907 (Hafn.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli (Schwing.); Rudolfswert, 11. Juni 1900, Feistenberg, 14. August (Hafn.); Wippach, 27. Juni, 10. und 12. Juli (Preiss.).

780. galiata Hb. Wocheiner Feistritz (gegen Neuming zu) aus einem Gebüsche gescheucht, 31. Mai (Hafn.); Vratatal (Aljaž-Haus), 20. Juli, Golicahütte (Karawanken), 18. Juli (Galv.); Kumberg, 29. Juli (M. H.); Möttling (Cvetko); Landstraß, 25. Mai und e l. 1. August (M. H.); Sovič bei Adelsberg, 18. Juni, an Baumstämmen (Hafn.); Senožeče (M. H.); in der Umgebung von Wippach, insbesondere an den Nanosabhängen nicht selten, von Mitte Mai bis Ende Juni und wieder im August und Anfang September, an Steinen und an Felsen; fliegt auch gern zum Licht. — Auf dem Kolk (Mn.).

781. rivata Hb. In Gebüschen und in Hecken, nicht häufig. Laibach, 2. und 14. Mai (Hafn.) und im Juni (M. H.); Großkahlenberg, (Hafn.); Landstraß, 25. Juni (M. H.); Luegg bei Rudolfswert, 22. Mai (Buč.); Feistenberg, 20., 28. Juli und 10. Aug. (Hafn.); Adelsberg, 18. Juni, ein asymetrisch gezeichnetes Stück: rechts normal, am linken Vorderflügel fehlt die Binde (Hafn.); ebenda, 20. August (Preiss.); Wippach 10. Juni (Karl.); hinter Oberfeld ob Wippach im Juni einige aus Hecken gescheucht (Mn.).

782. sociata Bkh. Überall ziemlich häufig, an Baumstämmen, an Zäunen und in Hecken, von Mitte April bis Juni, und wieder im Juli bis September. Bei einem asymetrisch gezeichneten Stücke fehlt links auf dem Vorder- und Hinterflügel die Mittelbinde, der Mittelpunkt auf dem Vorderflügel, ist vorhanden; rechte Seite normal (Laibach, 26. Mai 1902, Hafn.).

783. picata Hb. In einem Walde bei Feistenberg ein Stück am Stamme eines Kastanienbaumes gefunden, 12. Juli 1900 (Hafn.).

784. alaudaria Frr. Feistritztal bei Stein, 19. Juni, (M. H.) Zelenica, 17. Juli (Dob.); Wocheiner Feistritz, 31. Mai, ein frisches ♀ (Hafn.); ebenda, 14. Juli (Penth.); Črna Prst, 1200—1400 *m* aus Fichten und aus Gebüschen gescheucht, 20. und 29. Juni (Hafn.); Črna Prst, 25. Juni, Velo Polje, 27. Juni, Krmatal, 28. Juni, sehr zahlreich, an feuchten Stellen des Weges, Vratatal, 29. Juni (Flschm., Schwing.); Voßhütte, Lichtfang, 8.—9. Juli (Schwing.); Nanos ob Präwald, 1200 *m*, 4. Juni ein Stück, 19. Juni in Anzahl, darunter auch Übergänge zu ab. culmaria HS. (Preiss.).

785. albicilata L. An Baumstämmen, nicht häuf. Laibach, Golovec, von Mitte Mai bis Ende Juni, ziemlich selten; Stein (Doll.); Feistritztal bei Stein, 5. Juli (Hafn.); Blegaš 1200 *m*, 23. Juni (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juli (teste Schwing.); Feistenberg, 22. Mai (Hafn.); Gorjanci, in der zweiten Junihälfte (Buč., Hafn.); Sovič, 18. Juni (Hafn.); Wippach, Lichtfang, 28. Juni, 1 Stück (Preiss.).

786. procellata F. In Gebüschen und in Hecken, von Mitte Mai bis in die zweite Julihälfte. In der Umgebung von Laibach, nicht häufig; St. Katharina, Ljubnik, Neuming, (Hafn.); Rotweinklamm, 28. Juli (Galv.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juli, (teste Schwing.) Velika Planina, 21. Aug., (Dob.); Kumberg, Ratschach und Landstraß (M. H.); Feistenberg (noch am 7. August frisch) (Hafn.); Gorjanci, in der zweiten Junihälfte, Umgebung von Rudolfswert, von Mitte Mai an (Buč. Hafn.); Reifnitz, 25. Mai, Bevke bei Oberlaibach, 10. Juli (Hafn.); Senožeče sehr häufig (M. H.); Wippach, 11. Juni (Preiss.).

787. lugubrata Stgr. Konjščica-Planina 1500 *m*, 12. Juli (Dob.); Mojstrovka, (ab. ♂), 8. Juli (Schwing.); Landstraß, 2. Juni, 5. August (M. H.); Gorjanciberg, ein Stück aufgescheucht, 20. Juni (Hafn.).

788. hastata L. Črna Prst bei 1300 *m*, ein frisches, kleines, wahrscheinlich zu ab. subhastata Nolck. gehöriges Stück aus einer Fichte gescheucht, 20. Juni (Dob.); Mojstrovka, 1800 *m*, 10. Juli, verflogen (Schwing.); Golica, 28. Juni (Galv.).

789. tristata L. Umgebung von Laibach, Großkahlenberg, St. Katharina, nicht selten auf Waldwiesen und in Waldlichtungen, im Mai, Juni, einzeln wieder im August; Wocheiner Feistritz, 11. Juni (Hafn.); Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.); Golica, 28. Juni (Galv.); Precna bei Rudolfswert, 15. Mai, Trauerberg bei Preserje, Savic bei Adelsberg (Hafn.); in der Umgebung von Wippach im Juni in jungen Gehölzchen (Mr.)

790. luctuata Hb. Scheint bei uns selten zu sein. St. Katharina, 30. Juni (Hafn.); Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.).

791. molluginata Hb. Črna Prst, Mallnerhaus, zirka 1400 *m*, 29. Juni (Hafn.); Mojstrovka, zirka 16. Juli (Rgr. Kautz., Schwing.).

792. affinitata Stph. v. turbaria Stph. Luegg bei Rudolfswert, am 13. und 16. Mai 1909 in Mehrzahl angetroffen, viele Stücke waren jedoch schon abgeflogen (Buč. Hafn.). Die Tiere flogen in jenem Engpaß gegen 3 Uhr Nachmittag aus den Gebüschen am linken Ufer des Prečnabaches über den Weg auf das rechte Ufer in den Schatten. Beim Schlagen auf die Gebüsche wurde jedoch kein Stück herausgescheucht. Prof. dr. H. Rebel bezeichnete die Stücke als eine vielleicht namensberechtigte kleine Lokalform mit rein weißen Hinterflügeln.

793. alchemillata L. In Gebüschen ziemlich selten. Podvtik, 15. August, Wocheiner Feistritz, 31. Juli, Črna Prst, 1400 *m* 29. Juni, (Hafn.); Črna Prst, 17. Juli (Penth.); Krmatal, 28. Juni (Flschm., Schwing.); Kumberg, 29. Juli, Landstraß (M. H.); Feistenberg, 2. August, Preserje. 10. Juli, Sovič bei Adelsberg, 7. August (Hafn.); Senožeče (M. H.): auf dem Kouk an einem Waldrande Mitte Juni aus Gebüschen gescheucht (Mn.). In der Ebene jedenfalls in zwei Generationen.

794. hydrata Tr. Bei Gradišče und bei Maria-Au nächst Wippach aus Hecken gescheucht, 14., 18. und 21. Mai (Hafn.); das Tier fliegt, aufgescheucht, nahe am Boden und setzt sich einige Meter weit ins Gras. — Ende Mai und anfangs Juni aus einem, ganz kleinen Gebüsch von Kornelkirschen gescheucht (Mn.).

a) ab. flexuosaria Boh. Staud. Reb. Cat. p. 304. Ein bei Ratschach in Unterkrain am 1. Mai 1903 gefangenes sehr helles Stück gehört wahrscheinlich dieser Form an (M. H. vid. Rbl.).

795. minorata Tr. Črna Prst und Triglav (Penth.); Črna Prst, 1200—1400 *m*, am 7. August 1910 bei trübem Wetter in Anzahl geflogen, einige Stücke ebenda bereits am 17. Juli erbeutet (Hafn., M. H.); Mojstrana (Galv.); Mojstrovka, 10. Juli (Schwing.); Mangart, 2000 bis 2100 *m*, Mitte Juli (Preiss.); Pokojišče ob Franzdorf, aus einer Hecke gescheucht, 20. August 1899 (Hafn.); Nanos ob Präwald, 1200 *m*, 19. Juni, (Preiss.); Wippach (Burg), Lichtfang 15. August (Hafn.); Kouk 9. August (Preiss.).

796. adaequata Bkh. Feistritztal bei Stein, 29. Juni und 5. Juli, aus Gebüschen und aus Fichten gescheucht (Hafn.); Stiege in der Wochein, 9. Juni und Črna Prst, Untere Alm, 19. Juni, 7. August (Hafn); Vratatal, 23. Juli (Spl.); Mojstrana, (Galv.); Mojstrovka (Schwing.); Mangart (Preiss.); Karawanken, häufig (Galv.); Alpenwiesen des Kouk, Ende Juni (Mn.);

797. albulata Schiff. Großkahlenberg (hinter Rutzing), 22. Mai, St. Katharina, Ende Mai, Juni, in Gebüschen und auf Buchen (Hafn.); Radmannsdorf (M.); Stiege in der Wochein, 31. Mai, 9. Juni, häufig (Hafn.); Črna Prst (Penth.); ebenda, bei 1400 *m*, 20. Juni, in Anzahl

(Dob., Hafn., Spl.): Mojstrana, Lichtfang, 18. Juni (Ing. Schwing.); Želimlje, Auersperg, Reifnitz, 23.—25. Mai, auf Wiesen, in Gebüschen und auf Fichten. Bei einem bei Reifnitz gefangenen ♂ sind die gelben Binden im Wurzel und Mittelfelde der Vorderflügel von schwarzen Querstreifen begrenzt (Hafn.); Nanos ob Präwald, 1200 *m* 19. Juni und Sovič bei Adelsberg, 14. Juni (Preiss.); Wippach, im Mai, Juni des Abends **häufig auf Wiesen (Mn.).**

798. testaceata Don. Laibach, Tivoliwald und Golovec, in Gebüschen und an Baumstämmen, nicht häufig, 3., 18. Juni und 20. Juli (Hafn.); Besnica bei Zadvor, 30. Mai, St. Martin unter dem Großkahlenberge, 31. Mai, Feistritztal bei Stein, 26. Juni, 5. Juli, aus Gebüschen gescheucht (Hafn.); Woch. See, 26. Juni (Flschm. Schwing.); Feistenberg **und Gorjancigebiet, nicht selten im Juni, Juli (Hafn.).**

799. obliterata Hufn. In der Umgebung von Laibach im Erlengebüsch nicht selten, im Mai, Anfang Juni und einzeln wieder Ende Juli, August. — Wocheiner Feistritz 11. Juni (Hafn.); Črna Prst, untere Waldregion, 25. Juni (Flschm., Schwing.); Mojstrovka, Juli (Schwing.); Kumberg, 29. Juli (M. H.); Feistenberg (Hafn.). Jedenfalls auch anderwärts.

800. luteata Schiff. Preska, ein Stück Ende Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni (Hafn.); Krmatal, 28. Juni (Flschm., Schwing); Gorjancigebiet, überall häufig in Gebüschen, Juni, Anfang Juli (Hafn.); Reifnitz, **25. Mai (Hafn.); Wippach, Lichtfang, 27. Juni (Preiss.).**

801. flavofasciata Thubg. Scheint in Krain selten zu sein. Laibach, ein frisches ♀ an einem Zaun gefunden, 1. Juli 1904 (Hafn.); Landstraß, 7. Juli (M. H.); Feistenberg, Anfang August, Licht- und **Köderfang, je ein abgeflogenes Stück (Hafn.).**

802. bilineata L. Überall gemein von Ende Mai bis September. Ab. infuscata Gmppbg. mit Übergängen nicht selten.

a) ab. testaceolata Stgr. Landstraß, Ende Mai (M. H.); Wippach, 16. Juni, je ein typisches und ein Übergangsstück (Preiss.).

803. sordidata F. Feistritztal bei Stein, 5. Juli, in Mehrzahl aus Gebüschen gescheucht, St. Katharina, 25. Juni, 2. Juli (Hafn.); Črna Prst, 1500 *m*, 30. August, abgeflogen (M. H.); Zadnjicatal, 26. Juli (Spitz); Krmatal, 6. Juli (Ing. Schwing.); Landstraß, August (M. H.); Gorjanciberg, 2. und 7. Juli, aus Fichten gescheucht, mehrfach (Buč., Hafn.).

a) ab fusco-undata Don. Zadnjicatal, 26. Juli (Spitz).

b) ab. infuscata Stgr. Gorjanci, 2. Juli (Hafn.);

804. autumnalis Ström. In der Umgebung von Laibach, an Baumstämmen, nicht selten, von Mitte Mai bis Juli; Blegaš, 1000 bis 1200 *m*, 23. Juni (Dob.); Lancovo bei Radmannsdorf, 4. Juli (M.); Wocheiner Feistritz, insbesondere an den unteren Abhängen der Črna Prst, sehr häufig, Ende Mai, Juni, darunter auch ab. obsoletaria Schille (Dob., Hafn.); Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.). — Jedenfalls auch anderwärts.

805. ruberata Frr. Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.); ebenda bei 1400 *m* an einem Baumstamme ein Stück angetroffen, 29. Juni (Hafn.); ebenda, noch am 2. August (Dob.); Voßhütte, 19. Juni, zwei scharf gezeichnete und stark rot gefärbte ♂♂ (Ing. Kautz); ebenda 12. Juli (Ing. Schwing.).

806. capitata HS. Laibach, 25. August, abgeflogen und Landstraß, 25. Juni (M. H.); Gorjanci, (Sv. Jera), 25. Juni, ein defektes Stück (Hafn.); ebenda, 29. Juni, frisch (Buč.).

807. silaceata Hb. Črna Prst, 1200 *m*, 7. August (M. H.); Konjščica-Planina, 1500 m, 12. Juli (Dob.); v. deflavata Stgr. Črna Prst (Penth.).

808. corylata Thnbg. In der Umgebung von Laibach an Baumstämmen, ziemlich selten, im Mai, Juni. Črna Prst, 20. Juni (Ing. Kautz); Luegg bei Rudolfswert, 8. Juni, (Hafn.).

809. badiata Hb. Senožeče im April (M. H.).

810. berberata Schiff. In der Umgebung von Laibach an Baumstämmen und in Hecken, nicht häufig, Mai, Juni und Juli, August; St. Katharina, 24. Mai (Hafn.)j Wocheiner Feistritz (Penth.); Črna Prst bis zirka 800 *m* Höhe, 17., 31. Mai und 11. Juni, in Anzahl, 31. Juli II. Generation (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Galv., Schwing.); Ratschach und Landstraß (M. H.); Feistenberg, 25. und 28. Juli (II. Gener. Hafn.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn); Trauerberg bei Preserje, 30. Mai und Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.); Gradišče und Šturje bei Wippach (Mn.).

811. nigrofasciaria Goeze. Črna Prst, bei 700 *m*, 31. Mai aus einer Fichte gescheucht und bei 1500 *m* am 20. Juni an einem Felsen gefunden, beide Stücke abgeflogen (Hafn.); im Mai bei Oberfeld ob Wippach einige aus Rosenhecken gescheucht, die aber abgeflogen waren (Mn.).

812. rubidata F. In Hecken hie und da. Landstraß, August (M. H.); Feistenberg, 2. und 4. August (Hafn.); Gorjanci, 19. Juni (Buč.); Möttling (Cvetko); Trauerberg bei Preserje, 30. Mai, Wippach, 13. und 26. Mai (Hafn.); Wippach und Gradišče, 30. Juni, 6., 10. Juli und 7. August (Preiss.). — Wahrscheinlich zwei Generationen.

813. comitata L. Bei Laibach im J. 1904 zwei abgeflogene Stücke gefangen; nähere Daten fehlen (Spl.).

814. sagittata F. Wocheiner Feistritz, 20. Juni 1908 (Ing. Kautz).

Asthena Hb.

815. candidata Schiff. In der Umgebung von Laibach auf jungen Hainbuchen, Mai, Juni und (seltener) wieder im August. St. Katharina, Wocheiner Feistritz, 17. Mai, 9. Juni (Hafn.); Rudolfswert, 13. und 16. Mai (Buč., Hafn.); Loitsch, Adelsberg (Hafn.); auf dem Nanos im Juni um junge Buchen (Mn.).

816. anseraria HS. Mojstrana, 22. Juli (Galv.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn.).

Tephroclystia Hb.

817. oblongata Thubg. An Baumstämmen, fliegt auch zum Licht und zum Köder. Laibach, 20. Mai, 22. Juli, 26. August, 15. September (Hafn.); Obergörjach, Lichtfang, Ende Juli, teste Schwing.; Mojstrana, Lichtfang, 26. Juli (Galv.), ebenda, 24. Juli (Ing. Kautz); Landstraß, 20. Mai, 20. August (M. H.), Wippach, 14. Mai, 1. Juni (Hafn.); ebenda, 4. Juli (Preiss.).

818. gueneata Mill. Ratschach in Unterkrain, 2. August 1902 (M. H. det. Wagn.).

819. linariata F. Landstraß, 6. August 1907 (M. H. vid. Rbl.).

820. laquaearia HS. Laibach, an einem Zaun, 18. August, Rudolfswert, 11. Juni (Hafn. det. Wagn.); Landstraß, 3. August (M. H. vid. Rbl.).

821. irriguata Hb. Laibach, Tivoliwald, an Eichenstämmen, im April, Anfang Mai bereits abgeflogen, ziemlich selten; in einem Eichenwäldchen bei Gradišče ob Wippach, 12. April (Hafn.). Das Tier bevorzugt kleinere, knorrige Bäume.

822. pusillata F. Umgebung von Laibach, häufig auf Fichten und an Baumstämmen, April, Mai. Weitere Fundorte: Großkahlenberg, Ljubnik bei Bischoflack, 3. Juni, Wocheiner Feistritz, 17. Mai — 11. Juni, Črna Prst, bei 1200 *m*, 29. Juni (Hafn.); Mojstrana, 18. Juni Lichtfang (Ing. Schwing.), Rudolfswert, 13. Mai, Gorjanci, 20. Juni, Tannenwälder St. Kantian bei Rakek, 5. Mai in Anzahl (Hafn.).

a) ab. tantillaria B. Laibach, 24. April (Hafn. det. Wagn.)

823. indigata Hb. Laibach, Golovec, und Tivoliwald, auf Föhren, an den Stämmen und auf Zweigen, in der zweiten Aprilhälfte und Anfang Mai (Hafn., Spl.); Podvtik, 30. April (M. H.).

824. strobilata Bkh. Laibach, Tivoliwald und Golovec an Fichtenstämmen nicht häufig, Mai, Juni (Hafn.).

825. abietaria Göze togata Hb. Auf Fichten, Laibach, Tivoliwald, ein Stück, 31. Mai (Spl.), St. Katharina, 15. Juni, Wocheiner Feistritz, 11. Juni, (Hafn.), Krnatal, 18. Juni (Flschm., Schwing.), Wippach, 15. Juli, abgeflogen (Hafn.).

826. venosata F. Landstraß, 23. Mai 1904 (M. H.).

827. carpophagata Rbr. Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli, ein frisches ♂ (Schwing. det. Rbl.). Mojstrovka, zirka 1600 *m*, Anfang Juli. Sitzen an sehr trockenen, sonnigen Felsen (Schwing.).

828. euphrasiata HS. Nanos, 5. August, einen Flügel in einem Spinnwebenetz gefunden (Preiss.).

829. pimpinelleta Hb. Gradišče ob Wippach, Lichtfang, 7. Aug. (Preiss.).

830. gemellata HS. Am Nanosabhange bei Wippach (Burg), Lichtfang, 29. Mai, 18. Juni, 9. Juli (Preiss.), 4 und 15. August (Hafn.), Jedenfalls zwei Generationen.

831. distinctaria HS. Črna Prst, 3. Juli, Mojstrana, Lichtfang, 15. Juli, Schwing.); Kronau, 20. Juli, zwei auffallend kleine ♂♂ (Ing. Kautz); Wippach, Lichtfang, 2. August (Preiss.).

832. extraversaria HS. Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (teste Schwing.).

833. absinthiata Cl. Laibach, Lattermannsallee, am Stamme eines Kastanienbaumes ein Stück gefunden, 1. Juni 1903 (Hafn.); Wocheiner Feistritz (Penth.); Landstraß, 6. August 1907 ein großes ♀, von expallidata Gn. kaum zu unterscheiden (M. H., det Rbl.).

834. goossensiata Mab. Landstraß, 15. Aug. 1907 (M. H. det. Rbl.).

835. actaeata Walderd. v. bergunensis Dietze. Črna Prst, 11. Juli (Schwing.); Velo Polje, 27. Juni (Flschm., Schwing.);

836. albipunctata Hw. Laibach, Lattermannsalle, an Baumstämmen, 13., 17. Mai und 28. Juni (Hafn.); Golovec, 27. Mai (Dob.); Mojstrana, 5. August (Galv.); Ratschach, 1. August, Landstraß, 10. Juli (M. H.).

837. vulgata Hw. Laibach, an Baumstämmen, 5. und 12. Juni (Hafn.); Črna Prst, Untere Alm, zirka 800 *m*, Anfang Juni, in Anzahl aus Fichten gescheucht; bei 1200 *m* Ende Juni ebenfalls in Mehrzahl angetroffen (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, 18. Juni (Ing. Schwing.); Ratschach, 5. Juni, Landstraß, August (M. H.); Adelsberg (Sovič), 18. Juni (Hafn.).

838. virgaureata Dbld. Mojstrana, ein geflogenes Stück (Flschm.); Ratschach, 5. Juni, Landstraß, 20. August, (M. H. det. Rbl.); Loitsch, 2. Juli (Hafn, det. Wagn.).

839. trisignaria HS. Črna Prst, Untere Alm, aus einem Gebüsch gescheucht, 19. Juni 1909 (Spl. det, Bohatsch)).

840. lariciata Frr. Mojstrana, 8. Juni (Ing. Schwing.); Voßhütte, 8.—10. Juli, Lichtfang in Anzahl (Schwing.);

841. castigata Hb. Mojstrana, 3. Juli, Lichtfang (Rgr. Kautz).

842. fenestrata HS. Diese sonst nur aus wenigen Gegenden bekannte Art wurde in Krain, und zwar auf der Črna Prst, zum erstenmale am 14. Juli 1880 von Heinrich Groß gefangen (zool. bot. Ver. 1895 p. 22.). Spätere Funde: Črna Prst, 25. Juni 1906 ein ♀ (Flschm.); ebenda, 11. Juli 1906 ein Paar in copula (Schwing.); aus Veratrum gescheucht. Črna Prst, oberhalb des Mallnerhauses auf einer üppig bewachsenen Geröllhalde aufgescheucht, 29. Juni 1907 (Preiss., Hafn., M. H.); ebenda, 3. Juli in Anzahl (Schwing.); ebenda, 28. Juni 1908, 3 ♀♀, abgeflogen (Hafn.); Črna Prst, 1800 *m*, 7. August 1910, frisch (M. H.); Voßhütte, 1. Juli, ein ♂ (Ing. Kautz); Mojstrovka, 1700 *m*, 30. Juni (Schwing.).

843. veratraria HS. Črna Prst, 28. Juni 1908, an derselben Stelle wie feuestrata, in den späten Nachmittagsstunden ♀♀ auf Veratrum beim Eierlegen beobachtet. Ebenda, 29. Juni (Ing. Kautz); Untere Alm, 800 *m* 5. Juni (Hafn.); ebenda am 13. Juli 1907 erwachsene

Raupen in Anzahl gesammelt, davon schlüpften Anfang Mai 1908 nur 6 Stücke, ein weiteres Stück nach zweimaliger Überwinterung (M. H.). Die Art wurde auch bei der Oroženhütte (zirka 1300 *m*) erbeutet (21. Juni 1908, Spl.).

a) ab. eynensata Grasl. Črna Prst, 20. August 1908 (Ing. Kautz); 28. Juni 1908 (Hafn., det. Rbl.).

844. helveticaria B. Ein frisches Stück der dunklen Stammform bei der Voßhütte am 10. Juli aus Juniperus aufgescheucht (Schwing.);

Mojstrovka, 3. Juli in Anzahl, ausschließlich der Stammform angehörend (Schwing.).

a) ab. arceuthata Frr. Voßhütte, 1. Juli, Krmasattel, 6. Juli (Ing. Kautz); Črna Prst, 17. Juli (M. H. det. Rbl.)

845. cauchiata Dup. Feistritztal bei Stein, 5. Juli 1903 ein abgeflogenes ♀ (Hafn. det. Bohatsch.).

846. satyrata Hb. St. Katharina, in der zweiten Maihälfte und Anfang Juni in Anzahl aus Buchen gescheucht (Hafn.); Črna Prst, untere Abhänge 600—800 *m*, 31. Mai, auf Fichten und Buchen sehr häufig, 20., 29. Juni auch bei 1200—1400 *m* angetroffen (Hafn.). Ebenda (Penth.); ebenda bei 800 *m*, Raupen gleichzeitig mit jenen von veratraria auf Veratrum gesammelt, die Falter schlüpften im Mai (M. H.). Mojstrovka, 12. Juli, besonders große Exemplare (Schwing.). Nanos ob Präwald, 1200 *m*, 4. und 19. Juni (Preiss.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn).

847. silenata Stndf. Črna Prst, 29. Juni (Ing. Kautz.).

848. succenturiata L.

a) v. subfulvata Hw. Senožeče, im August (M. H. det. Wagn.).

b) ab. oxydata Tr. Rotweinklamm, 4. September, abgeflogen (Hafn.); Mojstrana, Juli (Galv.); Wippach, 13. August (Spl.).

849. scabiosata Bkh. Črna Prst, Untere Alm, 800 *m*, 5. und 17. Juni aus dem Grase und aus Fichten gescheucht (Hafn. det. Rbl.).

850. impurata Hb. Mojstrana, Lichtfang, 13. Juli, geflogenes ♀ (Schwing.), Vratatal (Aljažhaus), Lichtfang, 20. Juli, zwei Stücke (Galv.); Senožeče, Aug. (M. H. det. Wagn.). Wippach, Lichtfang, Aug., (Hafn., Wagn.).

851. semigraphata Brd. Črna Prst, zirka 1100 *m*, 29. Juni, abgeflogen, bei 1500 *m* an Felsen, 17. und 31. Juli (Hafn.). Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Mojstrovka, 13. Juli (Schwing); Krmatal, 21. Juli (Ing. Schwing.); Stol, Valvasorhaus, 29. Juli (Galv.). Adelsberg, 19. August (Preiss.). Wippach, in Häusern und an den Nanosabhängen an Felsen, Ende Juli bis Ende September, nicht selten.

852. scriptaria HS. Črna Prst, 29. Juni, Voßhütte, 2. Juli (Ing. Kautz), Mojstrovka, 12. Juli (Schwing.). Triglav, 1800 *m*, 23. bis 26. Juli, dann im Zadnjicatal am 26. Juli in Anzahl um blühende Rhododendronbüsche (Spitz); Kottal, 24. Juli, verflogen (Galv.).

853. cucullataria Rbl. Stand. Rbl. Cat. p. 316.

854. plumbeolata Hw. Laibach, Tivolwald, im Grase, 23. Juli, St. Katharina, 24. Mai, Črna Prst, 800 *m*, 5. und 17. Juni, häufig, bei

1400 *m* am 28 Juni, nicht selten (Hafn.); Črna Prst, 20. Juni (Dob.); Vratatal, 1. Juli (Ing. Kautz); Preserje, Ende Juni (Hafn. det. Wagn.); Wippach, Lichtfang, abgeflogen, 22. Juni, 3. Juli (Preiss.).

855. isogrammaria HS. Ratschach in Unterkrain, 15. und 20. Juni (M. H. vid. Rbl.); Wippach, Lichtfang, 10. Juni, 9. Juli (Hafn. det. Bohatsch).

856. tenuiata Hb. Laibach, 1 ♂ und 2 ♀ ♀ in der Wohnung gefangen, 6. und 9. Juni (Hafn. det. Bohatsch).

857. nanata Hb. Laibach, Golovec, auf Föhren, Ende April, Anfang Mai, selten (Hafn.); Mojstrana, 16. Juli (Rgr. Kautz).

858. innotata Hufn. Mojstrana, Lichtfang, 15. Juli, kleine, aber sehr dunkle, scharf gezeichnete Stücke (Schwing. vid. Rbl.).

a) v. fraxinata Crewe. Laibach, Lichtfang, 9. September (Hafn. det. Bohatsch).

859. abbreviata Stph. Laibach, Tivoliwald, an Eichenstämmen, 5. und 23. April (Hafn. det. Wagn.).

860. lanceata Hb. Laibach, Tivoliwald, Köderfang, 17. April, Golovec, aus Fichten gescheucht, 30. April, (Hafn.); Laibach, Tivoli, 20. April 1890 (Bohatsch).

861. sobrinata Hb. Laibach, Lichtfang, 10. September, zwei Stücke (Hafn. det. Wagn.); Mojstrana, Lichtfang, mehrfach (Winz.); Landstraß, 13. September (M. H. vid. Rbl.); Rakek, 22. August, Nanos, 30. Juli (Hafn. det. Wagn.); Senožeče, 10. August (M. H.).

862. ericeata Rbr. Wippach, Burgruine, Lichtfang, 15. Aug. 1907 (Hafn. det. Rbl.).

863. pumilata Hb. Laibach, Golovec, an Baumstämmen, im Juni, Lichtfang, Mitte April, im Oktober und noch am 11. November ein frisches Stück (Hafn.); Landstraß, 5. August (M. H.); Feistenberg (Hafn.); Senožeče (M. H.); Wippach den ganzen Sommer, auch am Köder (Hafn.); ebenda, Lichtfang, 7., 30. Juli und 14. August (Preiss.).

a) ab. tempestivata Z. Feistenberg, Köderfang, 2. August Hafn. det. Bang-Haas). Übergang.

Chloroclystis Hb.

864. coronata Hb. Laibach, Tivoliwald und Golovec, an Baumstämmen, insbesondere an Kastanien; häufig im Juni, einzeln schon im Mai und noch im Juli. Ratschach in Unterkrain, 30. Juni (M. H.); Wippach, 18. Juni, 2 Stücke, abgeflogen (Preiss.).

865. rectangulata L. Laibach, Tivoliwald und Golovec an Baumstämmen, in der zweiten Junihälfte und Anfang Juli, nicht selten. Pölland bei Bischoflack, 23. Juni (Hafn.); Črna Prst, 8. August (M H.); Aßling, 19. Juli (Galv.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni; auch bei Tage sitzend gefunden, 24., 28., Juni, 3. Juli (Flschm., Schwing.); Ratschach und Landstraß (M. H.); Rudolfswert, 15. Juni (Buč.); Adelsberg, 18. Juni (Hafn.).

866. debiliata Hb. Laibach, Tivoliwald und Golovec, an Baumstämmen und in Gebüschen, häufig, Ende Mai, Juni; St. Katharina, 22. Juni (Hafn.); Feistritztal bei Stein, 29. Juni (Hafn.); Ratschach in Unterkrain (M. H.).

867. chloerata Mab. Črna Prst, 3. Juli (Schwing.); Mojstrana, 12. Juli (Rgr. Kautz).

Collix Gn.

868. sparsata Tr. Laibach, Tivoliwald und Golovec, 18. Juni, 10. Juli, St. Martin unter dem Großkahlenberge, 29. Mai, an Baumstämmen und in Gebüschen (Hafn.); Wippach, 7. Juni, abgeflogen (Preiss.).

Phibalapteryx Stph.

869. lapidata Hb. Mojstrana, 1. September am elektr. Licht (Rgr. Kautz).

870. vitalbata Hb. Laibach, Lichtfang, 1 Stück, August (Hafn.); Großkahlenberg, 14. August, aus Gebüschen gescheucht, abgeflogen (Hafn.); Stein (Doll.); Ljubnik, 21. Juli (Spl.); Altlack bei Bischoflack, 19. August (Tavč.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Gorjanci, 25. Juni (Hafn.); Feistenberg, 14. Juli; ebenda, ein aberratives, viel helleres Stück mit verloschenen Zeichnungen, 3. August (Hafn.); Senožeče (M. H.); Umgebung von Wippach, insbesondere an den Abhängen bei Gradišče in Ahornhecken, ziemlich häufig, Ende April bis Juni und wieder im August.

871. tersata Hb. Laibach, selten, Stein (Doll.); Črna Prst, 1500 *m*, 20. Juni, an einem Felsen (Hafn.); ebenda, 30. Juni (M. H.); Neuming, aus einem Gebüsch gescheucht, 9. Juni (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juli (teste Schwing. et Galv.); Ratschach in Unterkrain, 4. April (?) (M. H.); Gorjaneiberg, 20. Juni, Feistenberg, 1. August, Luegg bei Rudolfswert, 13. und 16. Mai, Adelsberg, 18. Juni (Hafn.), in der Umgebung von Wippach häufig in Hecken, fliegt auch gern zum Licht, Ende April bis Ende Juni und wieder im August. Ein dortiges Stück ist gleichmäßig dunkler als normale Stücke, undeutlich gezeichnet (1. Juni Preiss.).

a) v. tetricata Gn. Die Zucht aus Eiern, welche ein im großen Pisnicatale bei Kronau am 27. Juni 1909 gefangenes abgeflogenes ♀ abgelegt hatte, ergab im September einige prächtige Stücke dieser Varietät. (Ing. Kautz det. Rbl.).

872. aemulata Hb. Črna Prst, 1400 *m*, Lichtfang, 19. Juni (Dob.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Voßhütte, 9. Juli, Lichtfang (Schwing.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni, Mojstrovka, 2., 3. und 12. Juli, Kottal, Juli (Galv., Schwing.); sowohl an Felsen sitzend als auch am Lichte, insbesondere aber in den Wurzeln von Baumstümpfen, an sehr düsteren Orten.

Die Schachtelhalmgewächse Krains

und der benachbarten Gebiete Küstenlands.

Von Professor A. Paulin.

Equisetinae *Prantl.*

Schachtelhalmgewächse. — Preslič nice.

Equisetinae *Prantl* Lehrb. d. Bot. 116 (1874); *Luerss.* Farnpfl. 622 (1889). Equisetales *Trevis.* in *Bull.* Soc. It. d. Sc. nat. XIX. 476 (1877); *Sadeb.* in *Engl.* Nat. Pflanzenf. I. 4. 520 (1900). Equisetariae *Aschers.* Syn. I. 2 u. 118 (1896).

Die bei uns und in der Jetztwelt überhaupt lebenden Schachtelhalmgewächse sind ausdauernde krautige Gewächse mit einem unterirdisch kriechenden, verzweigten, mit echten Wurzeln versehenem Rhizome, das alljährlich oberirdische Sprosse entsendet. In ihrem Bau stimmen unterirdische und oberirdische Sprosse im allgemeinen überein. Ein jeder Spross besteht aus einer Reihe von Gliedern (Internodien), welche an den Knoten durch eine Querwand (Diaphragma) getrennt sind. Jedes Internodium geht in einen Blattquirl über, dessen kleine, in der Jugend nicht spiralig eingerollte Blätter zu einer einzigen, das nächst höhere Internodium umfassenden Scheide verwachsen sind, welche aber an ihrem Rande in mehrere Zähne oder Zipfel sich spaltet. In dem Grundgewebe ihrer Organe lassen die Schachtelhalmgewächse hochentwickelte Gefäßbündel unterscheiden und bilden wie die Farn- und Bärlappgewächse (**Filicinae** et **Lycopodinae**) eine der drei Klassen der Gefäßbündelkryptogamen (**Pteridophyta**).

Wie bei den übrigen Pteridophyten findet auch bei den Equisetinen ein ausgesprochener Wechsel zweier Generationen, einer geschlechtlichen und einer ungeschlechtlichen, statt.

Aus den einzelligen Vermehrungsorganen, den Sporen, entwickelt sich die geschlechtliche Generation in Gestalt lagerartiger, grüner, unregelmäßig gelappter Vorkeime (Prothallien), die in der Regel entweder nur männliche (Antheridien) oder nur weibliche Fortpflanzungsorgane (Archegonien) enthalten. Die Antheridien erzeugen in ihrem Inneren spiralig gewundene, mit Cilien versehene, im Wasser

selbstbewegliche, nackte Protoplasmakörperchen, die Spermatozoiden. Die im allgemeinen flaschenförmig gestalteten Archegonien enthalten in ihrem erweiterten, im Gewebe des Prothalliums eingeschlossenen Bauchteile die nackte Eizelle. Durch das Eindringen der aus dem Antheridium frei gewordenen Spermatozoiden in ein Archegonium und Verschmelzung derselben mit der Eizelle wird die Befruchtung der letzteren bewerkstelligt. Aus der Eizelle, die sich nach der Befruchtung mit einer Membran umgibt, geht durch Teilung derselben der Keimling (Embryo) hervor. Dieser wächst zu einer neuen Schachtelhampflanze, dem Sporophyt heran, der die ungeschlechtliche Generation repräsentiert und die Sporen auf ungeschlechtliche Weise erzeugt.

Die Sporen entstehen in sackförmigen Behältern, Sporangien, die sich an der Unterseite schildförmiger, sechseckiger, in der Mitte gestielter Blätter entwickeln. Diese, je 5 bis 6 Sporangien tragenden, von den übrigen in Form ganz abweichenden Blätter werden als Sporenblätter oder Sporophylle bezeichnet. Sie sind am Ende des Stengels zu einem ährenförmigen, Sporophyllstand genannten Gebilde zusammengedrängt.

Die Sporangien haben eine einschichtige, ringlose Wand, die sich nach dem Stil zu mit einem Längsriss öffnet. Die sämtlich gleichartig gestalteten, kugeligen, chlorophyllhaltigen Sporen besitzen zwei Membranen, von denen sich die äußere in Form zweier, an den Enden spatelförmig verbreiteter Spiralbänder, der sogen. Elateren abrollt. Die Elateren sind hygroskopisch, sie rollen sich in der Feuchtigkeit ein und strecken sich in der Trockenheit. Durch diese Bewegungen bewirken sie zunächst eine Auflockerung der reifen Sporenmasse, dienen aber selbst auch den einzelnen Sporen als Flugorgane.

Die Klasse umfaßt nur eine Familie:

Equisetaceae *L. C. Rich.*

Schachtelhalme. — Prêslice.

Equisetaceae *L. C. Rich.* in *Michx.* Fl. bor. amer. II. 281 (1803), *Fleischm.* Umriß d. Fl. Krains 30 (1844), *Luerss.* l. c. 623, *Ascherss.* l. c. 119, *Marches.* Fl. di Trieste e de' s. dintorni 979 (1896—1897) als Ordnung, *Posp.* Fl. d. österr. Küstenl. I. 3 (1897), *Sadeb.* in *Engl.* Nat. Pflanzenf. I. 4. 520 (1900).

Stauden mit oft bis über 1 *m* tief liegendem schwarzem, reich verzweigtem, gegliedertem, an den Knoten mit einzelnen reich verzweigten Wurzeln besetztem Rhizome, das oft zu Knollen verdickte

Verzweigungen und fast senkrecht nach aufwärts kräftige Sprosse entsendet, die dicht unter der Bodenfläche zahlreiche, meist einjährige, selten überwinternde oberirdische, in Internodien gegliederte, chlorophyllose und grüne oder nur grüne Stengel treiben. Die Internodien werden von einem zentralen Luftgang, der Zentralhöhle, durchzogen und besitzen an ihrer Oberfläche parallele konvexe, zweikantige oder mit einer Längsfurche versehene Längsrippen (Riefen, carinae), die in die Zähne der an ihrem oberen Ende befindlichen Blattscheiden auslaufen. Die zwischen den Riefen liegenden Rinnen, welche mit den Riefen benachbarter Internodien alternieren, werden Rillen (valleculae) genannt. Unterhalb jeder Rippe ist ein Gefäßbündel gelagert, welches einen zentralen Luftgang, die Karinalhöhle oder Kantenlücke zeigt. Die Gefäßbündel haben entweder eigene Schutzscheiden oder häufiger eine äußere, oder außerdem noch eine innere Gesamtschutzscheide. In den Rillen liegen die aus je einem Schließzellen- und einem darüber gelagerten Nebenzellenpaare bestehenden Spaltöffnungen und unter ihnen je ein das Internodium vertikal durchziehender, durch Auseinanderweichen und Zerreißen der Zellen des Grundgewebes entstandener Luftgang, die Vallekularhöhle oder Furchenlücke.

Die Stengel sind entweder einfach oder verzweigt und brechen etwaige Äste stets aus den Furchen des Scheidengrundes hervor. Die Äste sind dem Stengel im wesentlichen gleich gebildet oder davon verschieden, im allgemeinen sind sie viel schwächer und mit weniger Rippen, mit oder ohne Zentralhöhle.

Die Blattscheiden, die nach ihrem Vorkommen als Stengel- und Astscheiden unterschieden werden, sind aus so vielen Blättchen verwachsen, als Scheidenzähne vorhanden sind. Sie sind entweder glatt oder häufiger gefurcht, indem ausser den zwischen den Zähnen verlaufenden sog. Kommissuralfurchen, noch auf dem Rücken der Rippen sog. Karinalfurchen vorhanden sind. Die unterste, mit dem Aste aus dem Scheidengrunde hervorbrechende Astscheide, die Asthülle (ochreola), ist von den folgenden Astscheiden immer verschieden.

Die Schachtelhalme sind durch einen großen Reichtum an Kieselsäure ausgezeichnet, welche mehr als die Hälfte der Asche ausmacht und eine bedeutende Härte der Pflanzen bewirkt. Die Kieselsäure hat hier fast ausschließlich ihren Sitz in der Epidermis, deren äußere, dicke Membranen damit inkrustiert sind und oft eine sehr manigfaltige Skulptur aufweisen.

Die zahlreichen kleinen, verkieselten Protuberanzen (Körnchen, Buckel, Rosetten, Ringe, Lappen, Querbänder, Zähne, Stacheln) auf der Aussenseite der Membran verleihen den Stengeln der Equiseten eine große Schärfe, weswegen sie, namentlich jene der kieselreichsten Art *E. hiemale*, früher vielfach zum Polieren von Hölzern benutzt wurden und auch heute noch für diesen Zweck Verwendung finden. Andere Arten, wie *E. silvaticum* und *E. arvense*, werden zum Scheuern zinnener Gefäße nicht selten verwendet und sind daher unter den Namen Zinn- oder Kannenkraut (preslička) bekannt.

Auch in der Volksheilkunde werden die meisten *Equisetum*-Arten verwendet; sie enthalten — unter Zurücktreten des Gerbstoffes und der Phlobaphene — Aconitsäure Equisetsäure und werden als Diureticum benutzt. *E. arvense*, *palustre* und *variegatum* waren früher offizinell als Herba Equiseti minoris, *E. maximum* und *hiemale* als Herba Equiseti majoris.

Die Familie zählt nur eine Gattung:

Equisetum *L.*

Schachtelhalm. — Preslica.

Equisetum *L.* Sp. pl. ed. 1. 1061 (1753), Gen. pl. ed. 5. 484 (1754); *Scop.* Fl. Carn. ed. 1. 172 (1760), ed 2. II. 285 (1771[1]); *Luerss.* l. c. 623; *Aschers.* l. c. 119; *Marches.* l. c. 679; *Posp.* l. c. 2.; *Sadeb.* l. c. 544.

Die Gattung *Equisetum* umfaßt 24 über den größten Teil der Erdoberfläche mit Ausschluß des Saharagebietes und Neuhollands verbreitete Arten. In Europa hat man im ganzen elf Arten beobachtet, wovon in Krain und im benachbarten Küstenland acht vorkommen.

Während unsere *Equisetum*-Arten niedere, höchstens 2 *m* hohe Gewächse sind, haben einzelne amerikanische Typen bedeutend höhere Stengel. So entwickelt das in Peru einheimische *Equisetum Martii* Milde bis 5 *m* hohe und etwas über 1 *cm* dicke Sprosse und das von den großen Antillen über Brasilien bis Chile verbreitete *Equisetum giganteum* L. sogar über 12 *m* hohe, dabei aber auch nur bei 2 *cm* dicke, zwischen den Bäumen kletternde Stengel.

[1] Als Edition-jahr Scopolis Flora Carniolica ed. 2. wird gewöhnlich das Jahr „1772" zitiert. Wie jedoch aus dem Titelblatte eines in der k. k. Lyzealbibliothek zu Laibach befindlichen Exemplars zu ersehen ist, erschien wenigstens zum Teil die 2. Auflage schon „1771". Allerdings deckt sich der Text beider Ausgaben vollends, soweit ich dies aus den gemachten Stichproben ersehen konnte. Ich erwähne diesen Umstand, weil er möglicherweise bei Prioritätsfragen zu berücksichtigen käme. Es wäre übrigens interessant zu konstatieren, ob die 2. Auflage aus dem Editionsjahre 1771 in weiteren Exemplaren in öffentlichen oder Privatbibliotheken vorhanden ist.

Die europäischen Arten verteilen sich auf folgende Gruppen:

Gattung: Equisetum *L.*

1. Untergattung: Malacocaulon *Döll.*

Nebenzellen der Spaltöffnungen in gleicher Höhe mit den übrigen Epidermiszellen, die Spalte unmittelbar nach außen mündend. Ähre stumpf.

Malacocaulon *Döll* Fl. Baden I. 56 (1857). Equiseta phaneropora *Milde* in Jahresber. schles. Ges. f. vaterl. Kult. (1861) 138; *Luerss.* Farnpfl. 647 (1889); *Aschers.* Syn. I. 121 (1896). Euequisetum *Sadeb.* in *Engl.* Nat. Pflanzenf. 1. 4. 545 (1900) als Sektion.

Sekt. 1. ***Equiseta heterophyadica*** A. Br. Fertile und sterile Stengel verschieden, die ersteren wenigstens anfangs bleich, chlorophyllos, ohne Spaltöffnungen, die letzteren stets mit Ästen; Äste ohne Zentralhöhle. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide. Ähre meist hell- oder dunkelbraun.

Equiseta heterophyadica *A. Br.* in Flora XXII (1839) 305; *Aschers.* l. c. 121; *Sadeb.* l. c. 545.

Subsekt. 1. *Equiseta ametabola* A. Br. Fertile Stengel vor den sterilen erscheinend, meist ungefurcht, astlos, chlorophyllos, nach der Sporenreife absterbend.

Equiseta ametabola seu vernalia *A. Br.* l. c. 305; *Aschers.* l. c. 124; *Sadeb.* l. c. 545. Equiseta anomopora *Milde* l. c. 138; *Luerss.* l. c. 672.

1. Equisetum arvense *L.*

2. Equisetum maximum *Lam.*

Subsekt. 2. *Equiseta metabola* A. Br. Fertile Äste gleichzeitig mit den sterilen erscheinend, anfangs astlos, bleich und glatt, nach der Sporenreife die Ähre abwerfend und grüne Äste entwickelnd und den sterilen ähnlich werdend. Ährenspindel markig.

Equiseta metabola seu subvernalia *A. Br.* l. c. 305; *Aschers.* l. c. 121; *Sadeb.* l. c. 545. Equiseta stichopora *Milde* l. c. 138; *Luerss.* l. c. 648.

3. Equisetum pratense *Ehrh.*

4. Equisetum silvaticum *L.*

Sekt. 2. ***Equiseta homophyadica*** A. Br. Fertile und sterile Stengel gleichgestaltet und gleichzeitig erscheinend, von Anfang an grün; etwaige Äste mit Zentralhöhle. Ähre schwarz.

Equiseta homophyadica *A. Br.* l. c. 305 p.; *Sadeb.* l. c. 546. Equiseta aestivalia *A. Br.* l. c.; *Aschers.* l. c. 132.

5. Equisetum palustre *L.*

6. Equisetum limosum *L.*

2. Untergattung: Sclerocaulon *Döll.*

Nebenzellen der Spaltöffnungen unterhalb der Epidermis liegend, Spalte daher nicht unmittelbar nach außen, sondern in einen durch verkieselte Fortsätze der benachbarten Epimidermiszellen bis auf eine kleine, unregelmäßige querlängliche Öffnung ganz bedeckten Vorhof mündend. Gefäßbündel meist mit einer inneren und stets mit einer äußeren Gesamtschutzscheide. Ähren spitz.

Sclerocaulon *Döll* l. c. 65. Equiseta cryptopora *Milde* l. c. 138; *Luerss.* l. c. 730; *Aschers.* l. c. 138. Hippochaete *Milde* Bot. Zeitg. (1865) 297 als Gattung; *Sadeb.* l. c. 546 als Sektion.

Sekt. 3. ***Equiseta ambigua*** Milde. Spaltöffnungsreihen aus 1 bis 4 bei uns meist 1, seltener 2 Linien gebildet. Stengel sommergrün, mit konvexen (nicht kantigen) Rippen. Gefäßbündel mit innerer Gesamtschutzscheide.

Equiseta ambigua *Milde* Sporenpfl. 96 (1865); *Luerss.* l. c. 731; *Aschers.* l. c. 139; *Sadeb.* l. c. 546.

7. Equisetum ramosissimum *Desf.*

Sekt. 4. ***Equiseta monosticha*** Milde. Spaltöffnungsreihen nur aus einer Linie gebildet. Stengel überwinternd, meist astlos, mit zweikantigen Rippen.

Equiseta monosticha *Milde* in Jahresber. schles. Ges. f. vaterl. Kult. (1861) 138; *Luerss.* l. c. 743; *Aschers.* l. c. 141; *Sadeb.* l. c. 546.

Subsekt. 1. *Equiseta hiemalia* Milde. Stengel kräftig, mit schmalen, zwischen den Kanten fast flachen, kaum vertieften Rippen. Scheidenzähne frühzeitig abfallend. Gefäßbündel mit innerer Gesamtschutzscheide.

Equiseta hiemalia *Milde* Monogr. Equis. 173 (1867); *Luerss.* l. c. 743; *Aschers.* l. c. 141; *Sadeb.* l. c. 547.

8. Equisetum hiemale *L.*

Subsekt. 2. *Equiseta trachyodonta* Milde. Stengel mit breiten, zwischen den Kanten meist deutlich vertieften Rippen. Scheidenzähne wenigstens in ihrer unteren Hälfte bleibend.

Equiseta trachyodonta *Milde* Monogr. Equis. 173 (1867) p. p.; *Luerss.* l. c. 761; *Aschers.* l. c. 144; *Sadeb.* l. c. 547.

9. Equisetum trachyodon *A. Br.*

10. Equisetum variegatum *All*

11. Equisetum scirpoides *Michx.*

12. Hiezu noch der Bastard **Equisetum litorale** *Kühlewein* = **E. arvense × limosum.**

Von den in vorstehender Übersicht angeführten Arten finden sich in Krain und im benachbarten Küstenlande folgende: *E. arvense, E. maximum, E. pratense, E. silvaticum, E. palustre, E. limosum, E. ramosissimum, E. hiemale* und *E. variegatum.*

E. scirpoides ist in der mitteleuropäischen Flora mit Sicherheit nur aus Kärnten bekannt, wo diese zierliche Art seinerzeit von Wulfen auf feuchten Wiesen an der Möll bei Heiligenblut gesammelt wurde. Kommt sonst auf Island, auf der Bäreninsel, auf Spitzbergen, in Skandinavien, im nördlichen europäischen Rußland, in Sibirien und Nordamerika vor.

E. trachyodon wurde bisher nur auf der Ober-Rheinfläche zwischen Straßburg und Mainz und im Wollmatinger Ried bei Constanz gefunden. Die unter diesem Namen durch R. v. Pittoni verbreiteten und vom Isonzo-Ufer bei Görz stammenden Pflanzen sind nach Scholz (Jahrsber. St.-Gymn. Görz 1896 p. 28) *E. ramosissimum.*

Der Bastard *E. litorale* wurde mehrfach in Deutschland, ferner in Galizien, Schlesien, Böhmen, Nieder-Österreich, Ungarn, in der Schweiz und im südlichen Frankreich beobachtet, wurde jedoch in den südlichen Alpenländern meines Wissens sicher bisher nicht nachgewiesen.

Bestimmungsschlüssel unserer Arten.

1 *a* **Fertile und sterile Stengel verschieden gestaltet** 2

1 *b* **Fertile und sterile Stengel gleichgestaltet und gleichzeitig erscheinend, grün** 5

2 *a* **Fertile Stengel vor den sterilen erscheinend, astlos, nicht grün, nach der Sporenreife absterbend** 3

2 *b* **Fertile Stengel gleichzeitig mit den sterilen erscheinend, anfangs nicht grün, später wie die letzteren grün werdend und Äste treibend** 4

3 *a* **Scheiden der fertilen Stengel 20—30 zähnig.** Fertile Stengel elfenbeinweiß oder höchstens blaßgrünlich angehaucht, bis 35 (selten 50) *cm* hoch und 6—13 *mm* dick, mit 6—15 einander genäherten, bis 2·5 *cm* langen, anfangs zylindrischen, zuletzt trichterförmigen, am Grunde hell- sonst dunkelbraunen Scheiden und pfriemlich-lanzettlichen, sehr spitzen Zähnen. Ährenspindel hohl. — Sterile Stengel bis 1·5 (selten 2) *m* hoch und bis 10 (seltener 15) *mm* dick, elfenbeinweiß oder etwas blaßgrünlich, flach 20—40 rippig, in den oberen $^2/_3$ bis $^3/_4$ ihrer Länge quirlig verzweigt. Stengelscheiden

zylindrisch, anliegend, am Grunde weißlich, mit sehr schmalen, scharfen Kommissural- und oft undeutlichen Karinalfurchen und 20—40 lanzettlich-pfriemenförmigen, in eine haarartige Spitze vorgezogenen, mit dunkelbraunem Mittelstreifen versehenen Zähnen. Äste meist einfach, in dichten Quirlen, ohne Zentralhöhle, 4—5 rippig, wegen der tiefen Karinalfurche der Rippen 8—10kantig. Unterstes Astglied kürzer als die zugehörige Stengelscheide; Astscheiden grünlich, mit lanzettlich-pfriemenförmigen, schmal weißhäutig gesäumten Zähnen, deren haarartige, bräunliche Spitze bald abbricht. Asthülle hellbraun, meist mit schwarzbraunem Grunde. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum maximum *Lam.*

Großer Schachtelhalm. — Velika preslica.

Equisetum maximum *Lam.* Fl. franç. I. (7) (1778); *Aschers.* l. c. 125; *Marches.* Fl. di Trieste 680 (1896—97). E. Telmateia *Ehrh.* in Hannov. Magazin (1783) 18. Stück. 287; *Fleischm.* Übers. Fl. Krains 30 (1844); *Luerss.* l. c. 673; *Posp.* Fl. oesterr. Küstenl. I. 2 (1897). E. eburneum *Schreb.* in *Roth* Catal. bot. I. 128 (1797).

Diese größte und stattlichste einheimische Art variiert vielfach sowohl hinsichtlich des fertilen als auch sterilen Stengels. Von den zahlreichen unterschiedenen Formen seien folgende erwähnt.

A. Formen des normal fertilen Stengels.

α) **f. humile** (*Milde*) *Aschers.* Der sonst normale fertile Stengel mit der Ähre nur 14 *cm* hoch, die Ähre 7 *cm* lang, die im übrigen normalen Scheiden dicht übereinander sitzend und einander größtenteils deckend.

Equisetum Telmateia f. humilis *Milde* in Denkschr. d. schles. Gesellsch. f. vaterl. Kult. (1853) 187; *Luerss.* l. c. 682. E. maximum C. humile *Aschers.* l. c. 127.

β) **f. frondescens** *A. Br.* *Aschers.* Der normale fertile Stengel in seinem mittleren Teile unter den unveränderten Scheiden grüne, jedoch meist kurz bleibende Äste entwickelnd, der obere Ährentragende Teil aber verwelkend.

Equisetum eburneum f. frondescens *A. Br.* in Sillim. Amer. Journ. XLVI. 88 (1844). E. Telmateia f. frondescens *Milde* Sporenpfl. 101 (1869). *Luerss.* l. c. 682. E. maximum f. frondescens *Aschers.* l. c. 127.

B. Formen des sterilen Stengels mit Sporangienähre.

γ) **f. macrostachyum** *Milde*. *F. Wirtg.* Ähre groß, bis 17·5 *cm* lang, die ihr zäckchen Scheiden denjenigen des fertilen Stengels ähnlich und

dieser Stengelteil astlos; der ganze Stengel oft sehr verkürzt, mitunter nur 10 *cm* hoch, seine Äste im letzteren Falle mit den Spitzen bald nur den Ährengrund erreichend, bald die Ähre mehr oder weniger (bis 10 *cm*) überragend.

Equisetum Telmateia serotinum macrostachyum *Milde* in Nova Acta Acad. Leop. Carol. XXVI. II. 428 (1858); *Luerss.* l. c. 680. E. maximum F. conforme II. macrostachyum *F. Wirtg.* in *Aschers.* l. c. 127.

δ) **f. polystachyum** *(Schmitz* et *Reg.) F. Wirtg.* Der normal gestaltete sterile Stengel trägt eine Gipfelähre und außerdem noch mehrere kleine, normale oder durchwachsene Ähren an längeren oder kürzeren Ästen.

Equisetum Telmateia γ. polystachyum *Schmitz* u. *Regel* El. Bonn. 11 (1841). E. Temateia serotinum polystachyum *Milde* Sporenpfl. 102; *Luerss.* l. c. 680. E. maximum F. conforme I. polystachyum *F. Wirtg.* in *Aschers.* l. c. 127.

C. Formen des sterilen Stengels.

ε) **f. comosum** *(Milde) Aschers.* Stengel bei 70 *cm* hoch, nur in der oberen Hälfte mit aufrecht abstehenden Ästen.

Equisetum Telmateia f. comosa *Milde* in Denkschr. schles. Gesellsch. f. vaterl. Kult. (1853) 188; *Luerss.* l. c. 679. E. maximum B. comosum *Aschers.* l. c. 128.

ζ) **f. breve** *(Milde) Aschers.* Stengel nur bis 30 *cm* hoch, meist schon vom Grunde ästig, mit verkürzten, nur bis 2 *cm* langen Internodien und daher mit sehr genäherten, fast wagrechten Ästen.

Equisetum Telmateia f. brevis *Milde* in Denkschr. schles. Gesellsch. f. vaterl. Kult. (1853) 188; *Luerss.* l. c. 679; *Posp.* l. c. 2. E. maximum b. breve *Aschers.* Fl. Brand. I. 896 (1864), Syn. I. 128 (1896).

η) **f. flagelliforme** *Hay.* Stengel nach oben stark verschmälert, in eine bis 10 *cm* lange, 5—7 gliedrige astlose Spitze ausgezogen.

Equisetum maximum ζ. flagelliforme *Hay.* Fl. Steierm. I. 57 (1908).

Vorkommen. An feuchten, quelligen Stellen, an Gräben und Bächen, namentlich in Waldsümpfen an Berghängen und in Schluchten auf kalkigem und thonigem Boden, meist truppweise oder in größerer Menge gesellig, in den Alpen bis 1400 *m* aufsteigend.

Krain. Im Savetale, namentlich in dessen Seitengräben am rechten Saveufer von Ratschach (bei Steinbrück) bis Salloch (!). Ferner im Tucheiner-, Feistritz-, Kanker-, St. Katharina-, St. Anna- und Zelenicatal, um Neumarktl, Vigaun und Žirovnica, in Jauerburger Gereuth, bei Planina unter der Golica, um Weißenfels, im Planica-, Pišnica-, Vrata-, Kot- und Krmatal, im Rotwein-, Wocheiner-, Selzach- u. Pöllandertal (!). Um Laibach in Schluchten des Dolgi hrib (Golovec), im Iška- und Dobravatal, um Utik und Zwischenwässern (!). Im Borovnicatal bei Franzdorf, um Idria,

Planina und Zirknitz, im Rekatal (z. B. bei Vreme), im Schneeberggebiete, bei der Karlshütte unter der Velika gora, im Hornwald und Uskokengebirge (!). April; Juni.

c) In Gräben am Fuße der Gorjanci bei St. Barthelmae (!) und bei Žirovnica (!).

d) Berghänge bei Neumarktl* (Luerssen l. c. 682), bei Vigaun (!) und Bischoflack (!).

e) Berghänge bei Neumarktl* (Luerssen l. c. 680); im Rotweintal (!) und Besnicagraben bei Salloch (!).

f) Berghänge bei Neumarktl* (Luerssen l. c. 681); bei Zwischenwässern (!), im Boženagraben bei Billichgraz (!), am Fuße des Golovec bei Stephansdorf (!) und sicher noch anderwärts.

g) Bei Podnart (!) und Vigaun (!).

h) Bei Podnart (!), Weißenfels (!) und unter dem Konjski vrh ober dem Wocheinersee (!).

i) Bei Rudnik nächst Laibach (!) und bei Utik (!).

Küstenland. Häufig in Istrien um Villa Decani, Muggia, S. Nicolo d' oltre, Capodistria, Strugnano, Pirano, Buje, Cerovlje, im Tale des Quieto und im Leme-Canal (Pospichal l. c. 2). Gemein im Triestergebiete um Roiano, Barcola, Grignano, S. Anna, Zaule, Ospo, Risano, Sicciole etc. (Marchesetti l. c. 680). Um Görz die gemeinste Art, an allen Bächen und Straßengräben (Scholz in Jahresb. St.-Gymn. Görz 1896, 26). In den Auen des Isonzo, der Versa und Wippach, um Cervignano und Montalcone (Pospichal l. c. 3).

a) Auf gelockertem Boden hie und da: bei Buje an Weinbergsrändern, um S. Nicolo d' oltre u. am Ufer des Risano bei S. Michele (Pospichal l. c.).

b) In verschiedenen Formen um Görz (Scholz l. c.).

Geographische Verbreitung. Von 55° n. B. südlich durch ganz Europa (fehlt in Scandinavien und den russischen Ostseeprovinzen), Kaukasusgebiet, Persien, Nord-Syrien, Ural-Sibirien; Nordwest-Afrika, Madeira, Teneriffa, Azoren, nördliches und nordwestliches Nordamerika südlich bis Californien.

3*b* **Scheiden des fertilen Stengels 6—12 zähnig.** Fertile Stengel hellbraun oder rötlich, bis 20 (selten 35) *cm* hoch und 3—5 *mm* dick, sehr saftig, mit 3—6 meist von einander entfernten, bis 2 *cm* langen, bauchigen bis fast glockenförmigen, weißlichen, nach oben häufig bräunlichen Scheiden und lanzettlichen, zugespitzten, schwarzbraunen, der Röhre gleichlangen, oft zu 2—3 zusammenhängenden, mit einer deutlichen Karinalfurche versehenen Zähnen. Ähre meist langgestielt, eiförmig oder länglich, bräunlich, mit markiger Spindel. —

*) Luerssen schreibt irrtümlich „Neumarkt".

Sterile Stengel meist nicht über 5 *dm* hoch u. nicht über 3 *mm* dick, meist hellgrün (selten fast weiß), 6—19- (meist etwa 10-) rippig, quirlig verzweigt, meist mit astlosem, die oberen Äste weit überragendem Gipfelteile. Stengelscheiden meist gegen den Saum etwas erweitert, mit schwachen Kommissural- und Karinalfurchen und 16—19 (meist etwa 10) lanzettlichen, zugespitzten, schwärzlichen, sehr schmal weißhäutig berandeten Zähnen. Äste meist einfach, seltener verzweigt, meist 4—5- (seltener 6-) rippig; unterstes Astglied viel länger als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle grünlich bis braun, meist matt. Astscheiden grünlich, mit eiförmigen oder dreieckigen, lang zugespitzten, gleichfarbigen oder selten an der Spitze schwarzbraunen, abstehenden Zähnen. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum arvense *L.*

Ackerschachtelhalm. — Njivna preslica.

Equisetum arvense *L.* Spec. pl. ed. 1. 1061 (1753); *Scop.* Fl. Carn. ed. 2. II. 286 (1771); *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 687; *Aschers.* l. c. 128; *Marches.* l. c. 680; *Posp.* l. c. 2.

Auch E. arvense ist eine, namentlich in seinen sterilen Stengeln sehr vielgestaltige Art. Bemerkenswerte, im Gebiete beobachtete Formen sind:

A. Formen des fertilen Stengels.

α) **f. irriguum** *Milde.* Fertile Stengel im Frühjahre erscheinend, nach der Sporenreife (bis auf den oberen Teil) nicht absterbend, sondern mehr oder weniger ergrünend und am unteren und mittleren Teile bis 5 *cm* lange Äste entwickelnd.

Equisetum arvense f. irrigua *Milde* in Bot. Ztg. IX. (1851) 847, Denkschr. d. schles. Gesellsch. f. vaterl. Kult. (1853) 186; *Luerss.* l. c. 696; *Aschers.* l. c. 129. E. arvense b. frondescens *Döll* Fl. Bad. I. 58 (1855).

β) **f. polystachyum** *(Aschers.) Paulin.* Wie *α*, aber die Äste kleine, meist durchwachsene Ährchen entwickelnd.

Equisetum arvense *β*) f. polystachyum *Paulin* Schachtelhalmgew. Krains und Küstenl. in „Carniola" Mitteilg. Mus. Ver. f. Krain, Neue Folge II. (1911) 84. E. arvense C. irriguum l. polystachyum *Aschers.* l. c. 129.

γ) **f. campestre** *(F. W. Schultz) Milde.* Fertile Stengel mit den sterilen gleichzeitig erscheinend und diesen völlig ähnlich, nur eine Ähre tragend.

Equisetum campestre *F. W. Schultz* Prodr. Fl. Starg. Suppl. I. 59 (1819). E. arvense f. campestris *Milde* in Bot. Zeitg. (1851) 848, Sporenpfl. 99; *Luerss.* l. c. 700 p.; *Aschers.* l. c. 130. E. arvense serotinum *G. F. Meyer* Chloris Hanov. 666 (1836). E. arvense rivulare *Huth* Fl. Frankf. 1. Aufl. (1882) 159.

B. Formen des sterilen Stengels.

a) Formen sonniger Standorte. Stengel den meist straffen Ästen gleichfarbig, lebhaft grün.

α) **f. agreste** *Klge.* Stengel aufrecht, meist im unteren $^1/_3$—$^1/_2$ seiner Länge astlos; Äste unverzweigt, in der Regel 4rippig, aufrecht, bis 12 (selten 20) *cm* lang.

Equisetum arvense a. agreste *Klinge* Arch. f. Nat. Liv-, Esth- u. Curland. 2. Ser. VIII. 372 (1882); *Luerss.* L. c. 693; *Aschers.* l. c. 130.

β) **f. ramulosum** *Rupr.* Stengel aufrecht, kräftig, meist vom Grunde an reichästig, Äste mehr weniger reich verzweigt.

Equisetum arvense f. ramulosum *Rupr.* Symb. ad hist. et geogr. pl. ross. 87 (1845); *Luerss.* l. c. 693; *Aschers.* l. c. 131.

γ) **f. decumbens** *G. F. W. Mey.* Stengel liegend, an der Spitze aufsteigend, vom Grunde an reich verzweigt, mit meist 4kantigen, einseitig aufsteigenden, den Hauptsproß nicht selten überragenden, oft wiederholt verzweigten Ästen.

Equisetum arvense f. decumbens *G. F. W. Meyer* Chloris Hanov. 666. E. arvense b. ramulosum f. decumbens *Luerss.* l. c. 694.

δ) **f. alpestre** *Wahlenb.* Stengel liegend, an der Spitze aufsteigend, bis 16 (selten 25) *cm* lang, 5—9kantig, mit oft gebogenen und sehr verkürzten Internodien u. einseitig aufsteigenden, in der Regel einfachen, 0·6—7 *cm* langen, etwas starren, 4—5kantigen Ästen.

Equisetum arvense f. alpestris *Wahlenb.* Fl. Lappon. 296 (1812). E. arvense b. ramulosa f. alpestris *Luerss.* l. c. 694. E. arvense b. ramulosum 2. decumbens γ alpestre *Aschers.* l. c. 131.

b) Schattenform. Stengel blässer grün als die mehr oder weniger schlaffen Äste, zuweilen fast elfenbeinweiß, aufrecht, in der unteren Hälfte meist astlos.

α) **f. nemorosum** *A. Br.* Stengel bis 1 *m* hoch, kräftig, mit 12—16 schwächer gewölbten Rippen. Äste 1·5—3 *dm* lang, 4rippig, unverzweigt oder spärlich verzweigt, meist horizontal abstehend oder überhängend, oft mehr weniger blaugrün.

Equisetum arvense f. nemorosa *A. Br.* in *Döll* Rhein. Fl. 27 (1843). *Luerss.* l. c. 695; *Aschers.* l. c. 131. *Posp.* l. c. 2.

Vorkommen. Auf feuchten Wiesen und Äckern, auf Dämmen, in Gebüschen und an lichten waldigen Stellen, namentlich auf lehmigen

Sandboden, meist gesellig, oft in großen Mengen und dann als schwer ausrottbares Unkraut äußerst lästig. April, Mai; Juni, Juli.

Krain. Um Laibach und in Ober-, Inner- und Unterkrain allgemein verbreitet und häufig, in den Alpen bis über 1700 *m* aufsteigend.

α) Am Laibacher Moor bei Bevke (!) und bei Kašelj (!) nächst Laibach.

β) An denselben Lokalitäten (!) wie *α*.

γ) Selten bei Kaltenbrunn (!), Strahomer (!) und Stranska vas nächst Laibach.

δ) Auf Äckern und an Wegen um Laibach und auch anderwärts häufig.

ε) An feuchten buschigen Stellen und in Hecken nicht selten.

ζ) Die häufigste Form auf Äckern, namentlich am Laibacher Moor sehr verbreitet.

η) Unter dem Mali Stol in den Karawanken (!), im Vratatale (!) und im Siebenseentale (!) in den Julischen Alpen.

ϑ) An feuchten, waldigen Stellen und in Gebüschen, hie und da, z. B. bei Utik (!), im Dobravatal (!), im Ločnicagraben (!), im Feistritztal bei Stein (!), bei Weißenfels (!); bei Prem im oberen Rekatale und im Tale der Suhorica und Sušica (Pospichal l. c. 2); Luegg bei Rudolfswert (!), am rechten Saveufer bei Sava (!).

Küstenland. Auf Äckern in Friaul, bei Monfalcone, Bestrigna, Ruda, an der Sdobba; auf Wiesen um Cormons, Görz, Zaule; auf dem Eisenbahndamme bei Rubbia; in den Mulden Berkins; auf lehmigen Hängen bei Klanic; um die Seen von Doberdo, Pietra rossa und Čepić; im Tale der Wippach und ihrer Nebenflüße; dann in den Flußtälern Inneristriens: an der Foiba und dem oberen Quito, weiter südlich nicht mehr (Pospichal l. c. p. 2). — Häufig bei Longera, Naklo, im Tale S. Clemente, Sicciole (Marchesetti l. c. p. 680.) — Um Görz bei Lucinico, im ganzen Coglianer Gebiet, Panovitz, Karst (Scholz l. c. p. 25).

ϑ) In Istrien in der Mulde von Obrou und im Tale der Suhorica (Pospichal l. c. p. 2).

Geographische Verbreitung. Ganz Europa (hauptsächlich in Nord- und Mitteleuropa); Asien vom Ural und Kaukasus bis Japan und Nord-China und südwärts bis in den Himalaya; Nord-Afrika; Kanarische Inseln; Capland; Nordamerika südlich bis zum 36°.

4 *a* **Scheiden der fertilen Stengel trichterförmig, bis 1·5 *cm* lang, graugrün oder rötlich, mit 10—16 weißlichen, trockenhäutigen, meist braun gestrichelten und mit dunkelbraunem Mittelstreifen versehenen Zähnen,** mit schmalen aber scharfen Kommissural- und undeutlichen oder fehlenden Karinalfurchen. Scheidenzähne breitlanzettlich, spitz, so lang als die Scheiden-

röhre, nur an der Spitze frei, am Grunde insgesamt oft mit dunkelbrauner und darüber oft noch mit schmaler hellerer bis weißlicher Zickzackbinde. Fertile Stengel anfangs meist gelbbraun, seltener weißlich, unten deutlich gerieft, nach der Sporenreife im unteren Teile Äste entwickelnd und die Beschaffenheit der sterilen Stengel annehmend, oberwärts nur unvollkommen ergrünend. Ähre meist langgestielt, länglich, selten oval, gelblich oder grünlich bis schwarzbraun, mit markiger Spindel. — Sterile Stengel bis 5 *dm* hoch und bis 3 *mm* dick, grau- bis apfelgrün, mit 8—20 (meist aber nur 15) konvexen, rauhen Rippen, meist nur in der oberen Hälfte ästig. Stengelscheiden zylindrisch-glockenförmig, einschließlich der Zähne bis 8 *mm* lang, grün, 8—20 zähnig, mit schmalen, aber sehr scharfen Kommissural- und sehr schwachen Karinalfurchen. Scheidenzähne lanzettlich, schmutzig- bis bräunlichweiß, mit dunkelbraunem Mittelstreifen, stets kürzer bis etwa nur $\frac{1}{3}$ so lang als die Scheidenröhre. Äste meist nicht verzweigt, 3- (selten 4—5-) rippig, ziemlich fein, horizontal abstehend oder überhängend; unterstes Astglied meist etwas kürzer als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle hellbraun; Astscheiden mit eiförmigen, spitzen Zähnen. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum pratense *Ehrh.*

Wiesen-Schachtelhalm. — Travniška preslica.

Equisetum pratense *Ehrh.* in Hannov. Magazin (1784), 9. Stück, 183; *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 660; *Aschers.* l. c. 122; E. umbrosum *J. G. F. Meyer* in *Willd.* Enum. hort. Berol. 1065 (1809).

E. pratense variiert wie auch das nächstverwandte E. silvaticum im allgemeinen wenig Beachtenswerter, weil von der gewöhnlicher Form

f. praecox *Milde* in Nova Acta Acad. Leop. Carol. XXVI. 2. 439 (1858); *Luerss.* l. c. 666; *Aschers.* l. c. 123) des fertilen Stengels ziemlich abweichend, ist die Form

f. serotinum *Milde* Fertile Stengel schon grün, kräftig gerieft und rauh sowie mit Astanlagen erscheinend und letztere noch vor der Sporenreife weiter entwickelnd, aber der untere Stengelteil astlos bleibend. Scheiden kurz, zylindrisch-becherförmig. Ähre kurz länglich, oval oder fast kugelig.

Equisetum pratense f. serotinum *Milde* in Nova Acta XXVI. 2. 439; *Luerss.* l. c. 666; *Aschers.* l. c. 123.

Vorkommen. In schattigen Wäldern und Gebüschen, in Auen und feuchten Wiesen auf humosen Sandboden, meist truppweise oder oft gesellig in größerer Menge. April, Mai.

Krain. Anscheinend selten, vielleicht aber auch oft übersehen. In feuchten Auen bei Radomlje (!). Bei Selo, bei Ob.-Tuchein (Šafer in lit.) und auf feuchten Wiesen am Ulrichsberg und bei Tujnice (Theinitz) nach Robič in Hayek-Paulin Fl. d. Sanntaler Alpen in Abh. ZBG. Wien (1907), IV. 2. 77. Nach Fleischmann l. c. 30 auf Wiesen in Ober- und Unterkrain, besonders am Jančberg und bei Oberlaibach. Wurde an letzterer Lokalität von H. Landesgerichtsrat Mulley vergeblich gesucht.

Küstenland. Im Görzer Gebiete auf Feldern bei Lucinico und am Bachufer beim Boschetto (Scholz l. c. 26).

Geographische Verbreitung. Nord- u. Mitteleuropa, letzteres jedoch mit Ausschluß von Holland, Belgien, Frankreich und Südwest-Deutschland; Kaukasus, Sibirien; Nordamerika südlich bis Canada und Wisconsin.

4 *b* **Scheiden des fertilen Stengels bauchig bis glockenförmig, 2 bis 2·5 *cm* lang, am Grunde grünlich, oberwärts fuchsrot, mit häutigen, fuchsroten, mit dunklerem Mittelstreifen versehenen, ihrer ganzen Länge nach zu 2—7 verwachsenen und so 2—4 bauchige Lappen bildenden Zähnen,** ohne Karinal- und mit schwachen Kommissuralfurchen. Fertile Stengel bis 30 *cm* hoch, anfangs fleischrot bis blaßbraun, deutlich gerifft, schon zur Sporenreife fast bis zur Spitze Äste entwickelnd, in ihrer ganzen Länge ergrünend und so völlig die Beschaffenheit der sterilen Stengel annehmend. Ähre meist lang gestielt, eiförmig bis länglich-kegelförmig, hell- bis rotbraun, mit markiger Spindel. — Sterile Stengel 6 (selten bis 8) *dm* hoch und unten bis 5 *mm* dick, hellgrün, später zuweilen unterwärts bräunlich, mit 10—18 (meist aber 14) zweikantig abgeflachten, rauhen Rippen, in dem oberen $^3/_4$ bis $^1/_2$ ihrer Länge ästig. Scheiden zylindrisch-becherförmig, einschließlich der Zähne bis 1·5 *cm* lang, unterwärts grün, oberwärts fuchsrot, trockenhäutig, ohne Karinal- und mit schwachen Kommissuralfurchen; Scheidenzähne fuchsrot, mit dunkelbraunem Mittelstreifen, wenig länger als die Scheidenröhre, zu 2—5 verwachsen und so 3—4 stumpfliche, bauchige Lappen bildend. Äste sehr lang und dünn, oft bogig aufsteigend und zuweilen an der Spitze überhängend, 4—5rippig, verzweigt, mit 3rippigen, öfter noch einmal verzweigten Ästchen;

unterstes Astglied am unteren Stengelteile kürzer, am oberen länger als die zugehörige Stengelscheide. Primäre Asthüllen fuchsrot. Ast- und Ästchenscheiden mit lanzettlichen, pfriemenförmig zugespitzten, auswärts gebogenen Zähnen. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum silvaticum *L.*

Wald-Schachtelhalm. — Gozdna preslica.

Equisetum silvaticum *L.* Sp. pl. ed. 1. 1061; *Scop.* l. 285; *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 648; *Aschers.* l. c. 121; *Marches.* l. c. 680.

E. silvaticum variert unter allen Arten am wenigsten. Von der gewöhnlichen Form (f. praecox *Milde* in Nova Acta XXVI. 2. 433; *Luerss.* l. c. 655; *Aschers.* l. c. 122) des fertilen Stengels mehr verschieden ist die der analogen Form des E. pratense (cf. p. 87) entsprechende

f. serotinum *Milde.* Stengel schon mehr oder weniger grün und (oft nur an den untersten, oft schon an allen Internodien) mit kräftiger entwickelten und bereits mit Kieselzähnen besetzten Riefen, sowie mit kurzen Ästen versehen hervortretend und letztere schon vor der Ausstreuung der Sporen weiter ausbildend.

Equisetum silvaticum f. serotina *Milde* in Nova Acta XXVI. II. 433 (1858); *Luerss.* l. c. 655; *Aschers.* l. c. 122.

Vorkommen. Auf feuchten Stellen in Wäldern und Gebüschen und auch auf Waldwiesen in der Berg- und Voralpenregion, meist gesellig und oft größere Strecken überziehend. April—Juni.

Krain. Hie und da in den Steineralpen, Karawanken und Julischen Alpen. Selo bei Ob.-Tuchein (Šafer in lit.). Unter dem Kankersattel (Ost- u. Westseite!), auf der Dobrča bei Neumarktl (!), unter der Belščica (!), bei Planina unter der Golica (!), im Kottal (!), im Rotweintal (!), auf der Pokluka (!) und Jelovica (!), bei Davča ober Zarz (!), am Blegaš und sicher noch anderweitig. Nach Fleischmann, dem das Vorkommen im Gebiete der Alpen unbekannt war, bei Seisenberg (?) und Pölland (?) in Unterkrain. Der von Luerssen l. c. 660 (resp. Milde) für Krain zitierte Standort „Maria Trost" liegt nächst Graz in Steiermark.

f. serotinum Bei Planina (!) und im Rotweintal (!) mit der gewöhnlichen Form.

Küstenland. Im Görzergebiete an schattigen Orten bei St. Mauro und Cronberg (Scholz Jahresb. St.-Gymn. Görz 1896, 26). In Istrien bisher nur an feuchten Stellen in der im sog. Berkingelande gelegenen Mulde von Obrov (Marchesetti l. c. 680).

Geographische Verbreitung. Nord- und Mitteleuropa; Nord-Spanien (Pyrenäen), Piemont, Thracien, Cypern. Nord-Asien bis südlich zum Altai, der Songarei und Daurien, ostwärts bis zum Amurlande; Nordamerika südwärts bis Oregon, Ohio und Virginien.

5 *a* **Ähre stumpf, Stengel glatt oder kaum rauh, nicht überwinternd** 6

5 *b* **Ähre bespitzt, Stengel mehr oder weniger rauh, meist überwinternd** 7

6 *a* **Stengelscheiden oberwärts mehr oder weniger erweitert, fast kreiselförmig, locker anliegend, 6—10zähnig.** Stengel bis 5 *dm* (selten 1 *m*) hoch und bis 3 *mm* dick, meist verzweigt, tief 4—12- (meist 6—10-) furchig, mit wenig rauhen, stark konvexen (ungefurchten) Rippen und sehr enger Zentralhöhle. Scheiden einschließlich der Zähne bis 18 *mm* (meist ca. 6—12 *mm*) lang, grün, mit tiefen Kommissural- und schwachen Karinalfurchen. Scheidenzähne kürzer als die Scheidenröhre, breitlanzettlich, spitz, völlig oder nur oberwärts schwarzbraun, mit breitem, weißem Hautrande u. Längsfurche am Rücken. Äste aufrecht abstehend, meist unverzweigt, meist 5- (selten 6—7-) rippig; unterstes Astglied kürzer als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle meist glänzend schwarz. Zähne der Astscheiden breit lanzettlich, aufrecht. Ähre länglich bis lineallänglich, schwärzlich, mit hohler oder markiger Spindel. Gefäßbündel mit äußerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum palustre *L.*

Sumpf-Schachtelhalm. — Močvirna preslica.

Equisetum palustre *L.* Sp. pl. ed. 1. 1061; *Scop.* Fl. carn. l. c. 286; *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 704; *Aschers.* l. c. 132; *Marches.* l. c. 681; *Posp.* l. c. 3.

Variert namentlich in bezug auf die Verzweigung. Die Hauptformen lassen sich folgend gruppieren.

α) **f. verticillatum** *Milde.* Stengel aufrecht, ästig; Äste 2—30 *cm* lang, allseitig, aufrecht abstehend, meist unverzweigt, keine Ähren tragend.

Equisetum palustre f. verticillata *Milde* in Nova Acta XXVI. 2. 460; *Luerss.* l. c. 709; *Aschers.* l. c. 132. E. palustre *α.* typicum *Posp.* l. c. p.

) f. **ramulosum** *Milde*. Stengel aufrecht, meist nur oberwärts ästig, bis fast 1 *m* hoch; Äste allseitig, schlaff überhängend, bis 35 *cm* lang, keine Ähren tragend, zuweilen mit einzelnen kurzen Ästchen.

Equisetum palustre f. ramulosa *Milde* Sporenpfl. 109; *Posp.* l. c. 3 p. E. palustre f. verticillata subf. ramulosa *Luerss.* l. c. 710; *Aschers.* l. c. 133.

) f. **decumbens** *Klge.* Stengel niederliegend, einseitig aufrecht beästet, Äste keine Ähren tragend.

Equisetum palustre f. decumbens *Klinge* Arch. f. Nat. Liv-, Esth- u. Curland 2. Ser. VIII. 404 (1882). E. palustre A. verticillatum 2. decumbens *Aschers.* l. c. 133.

) f. **polystachyum** *Weig.* Stengel ästig; alle Äste oder nur diejenigen der mittleren bis oberen Wirtel Ährchen tragend.

Equisetum palustre f. polystachyum *Weigel* Fl. Pomer. Rug. 187 (1769); *Luerss.* l. c. 711; *Aschers.* l. c. 133. E. palustre β. polystachyum et γ. ramulosum p. *Posp.* l. c. 3.

) f. **simplicissimum** *A. Br.* Stengel fast oder meist völlig astlos, zuweilen am Grunde mit dünnen, stengelähnlichen Ästen, 8—11 rippig.

Equisetum palustre f. simplicissimum *A. Br.* in Sillim. Amer. Journ. XLVI. 85 (1844); *Luerss.* l. c. 712; *Aschers.* l. c. 133. E. palustre f. simplex *Milde* in Nova Acta l. c. 460. E. palustre α. typicum *Posp.* l. c. p.

) f. **nanum** *Milde.* Stengel astlos, zu mehreren aus einem Rhizomaste entspringend, liegend oder aufsteigend, bis 15 *cm* lang, sehr dünn, 4—5 rippig.

Equisetum palustre f. nana *Milde* in Verh. ZBG. Wien XIV (1864) 13. E. palustre f. simplicissima subf. nana *Luerss.* l. c. 713; *Aschers.* l. c. 134.

Vorkommen. In Sümpfen, Gräben, an Ufern, auf feuchten bis sumpfigen Wiesen und auch auf Äckern, meist gesellig und oft in großer Menge, nicht selten in Gesellschaft mit E. arvense, in den Alpen bis 2150 *m* aufsteigend. Juni—September.

Krain. Häufig in der Umgebung Laibachs, namentlich am Laibacher Moor (!), im Iškatale (!), am Fuße des Šiškaberges (!), im Dobravatal (!), bei Oberlaibach (!), bei Utik (!), Vižmarje (!), Ježica (!), Snebrje (!), Zadobrava (!), Lustthal (!), Salloch (!), Kašelj (!), Kaltenbrunn (!). Ferner bei Jarše (!), Dob (!), Lukovica (!), im Tucheinertal (Šafer in lit.), bei Stein (!), Kreuz und St. Martin (!), im Kankertal (!), um Neumarktl (!), Vigaun (!), Zirovnica (!), Weißenfels (!), im Vrata- und Rotweintal (!), bei Veldes (!), Wocheiner-Feistritz (!), bei Sairach (!), um Idria (!), im Wippachtal (!), um Adelsberg (!), Planina (!), Zirknitz (!), bei Vrem im Rekatale (Marchesetti l. c. 609), bei Großlaschitz (!), Reifnitz (!), um Gottschee und Mötling (Fleischmann l. c. 10), bei Breitenau nächst Rudolfswert (!), bei Weißkirchen (!) und St. Bartlmä (!).

α) Gemeine, an allen Standorten häufige Form.

β) In schattigen, feuchten Gebüchen bei Utik (!), im Boženagraben bei Billichgraz (!), bei Weißenfels (!) und Zirknitz (!).

γ) Auf feuchten Äckern am Laibacher Moor nicht selten.

δ) Hie und da, z. B. bei Bevke (!), Kaltenbrunn (!), Radmannsdorf (!), in Rotweintal (!), bei Zirknitz (!), bei Weißkirchen (!) und wohl noch anderwärts.

ε) Seltener als α, aber einzeln wohl an den meisten Standorten gemeinsam mit α.

ζ) Meist nur in der subalpinen und alpinen Region vorkommende Kümmerform. Auf der Belščica (!) und ober Planina unter der Golica (!) in den Karawanken. In Planica- und Vratatal (!), auf Malopolje (!) und im Kiese am Wocheinersee (!) in den Julischen Alpen.

Küstenland. Im ganzen Gebiete verbreitet (Pospichal l. c. 3), in Istrien südlich jedoch nur bis zum Quieto (Marchesetti in Aschers. l. c. 132). Um Görz an Bachufern beim Boschetto und bei Cronberg, in Wassergräben der Wiesen im Rosentale und im Sumpf Liserto bei Monfalcone (Scholz l. c. 28). Bei Barcola, Zaule, Ospo, Klanec, Risano und Pirano (Marchesetti l. c. 681).

α) und ε) Im ganzen Gebiete gemein, meist in großer, weite Wiesenstrecken bedeckender Menge (Pospichal l. c.).

β) Am Rande eines Tümpels auf den Hügeln von Grimalda und im Röhricht eines brackigen Sumpfes auf den Dünen von Grado (Pospichal l. c.).

δ) Bei der Fontana S. Niceforo unterhalb Pinguente (Posp. l. c.).

Geographische Verbreitung. Europa außer Südspanien und Sicilien; Cypern, Kleinasien, Kaukasus; Nordasien, Japan und nördliches Nordamerika.

6 *b* **Stengelscheiden zylindrisch, enganliegend, 10—30- (meist 15 bis 20-) zähnig.** Stengel bis 1·5 *m* hoch und bis 8 *mm* dick, einfach oder in der oberen Hälfte ästig, dunkelgrün mit 10 bis 30 (meist 15—20) sehr flach konvexen, kaum vortretenden Riefen, daher äußerlich ungefurcht, glatt, nur weißlich gestreift, mit sehr weiter Zentralhöhle. Scheiden einschließlich der Zähne bis 1 *cm* lang, alle glänzend, wie lackiert, die untersten schwarz, genähert, die oberen grün, entfernt, ohne oder mit schwachen Kommissural- und ohne Karinalfurchen. Zähne $^1/_3$ so lang als die Scheidenröhre, lanzettlich bis dreieckig-pfriemlich, zugespitzt, völlig oder nur oberwärts glänzend schwarz, mit sehr schmalem, weißem Hautrande, ohne Längsfurche am Rücken. Etwaige Äste aufrecht abstehend bis ausgebreitet, unverzweigt, stumpf 4- bis

11rippig: unterstes Astglied etwas kürzer als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle glänzend dunkelbraun. Zähne der Astscheiden lanzettlich-pfriemenförmig, aufrecht. Ähre eiförmig bis länglich, dunkelbraun, mit hohler Spindel. Jedes Gefäßbündel mit eigener Schutzscheide, daher das Gewebe des Stengels nicht in einen inneren und äußeren Zylinder trennbar:

Equisetum limosum *L.*

Schlamm-Schachtelhalm. — Grezna preslica.

Equisetum fluviatile u. E. limosum *L.* Spec. pl. ed. 1. 1062. E. fluviatile *Scop.* l. c. 286. E. limosum *Schk.* Krypt. Gew. 2. 175 (1808); *Fleischm.* l. c. 30; *Luerss.* l. c. 715; *Posp.* l. c. 3. E. Heleocharis *Ehrh.* Hannov. Mag. (1783) 286; *Aschers.* l. c. 134.

Auch E. limosum ist in bezug auf die Verzweigung sehr veränderlich. Die wichtigsten diesbezüglichen Formen sind:

α) **f. Linnaeanum** *Döll.* Stengel fast oder völlig astlos, meist 15- bis vielriefig.

E. limosum f. Linnaeana *Döll* Fl. Bad. I. 64 (1855); *Luerss.* l. c. 718. E. limosum *L.* l. c. E. heleocharis B. limosum *Aschers.* Fl. Brand. I. 900 (1864). Syn. I. 136.

β) **f. verticillatum** *Döll.* Stengel vielrippig, mehr oder weniger regelmäßig oder unregelmäßig quirlästig. Äste ohne Sporangienähren.

Equisetum limosum var. verticillatum *Döll* Fl. Bad. I. 64; *Luerss.* l. c. 720. Equisetum fluviatile *L.* l. c. E. heleocharis A. fluviatile *Aschers.* Fl. Brand. I. 900, Syn. I. 135.

γ) **f. polystachyum** *Lej.* Stengel reich quirlästig, alle oder wenigstens die oberen Äste Ähren tragend.

E. limosum f. polystachyum *Lejeune* Fl. Spa. II. 274 (1813); *Luerss.* l. c. 720. E. heleocharis A. fluviatile II. polystachyum *Aschers.* Syn. I. 136.

Vorkommen. In Sümpfen, schlammigen Gräben, an Fluß- und Teichufern, mit den untersten Internodien im Wasser stehend, seltener auf sumpfigen Wiesen und sandigen Uferplätzen, in den Alpen bis 1800 *m* aufsteigend. Juni—September.

Krain. In Wassergräben und Tümpeln hie und da am Laibacher Moor, so bei Črnuče (β), Zelimlje (β), unter der Pleševica (β) bei Bevke (β), Log (β), Freudental (β). Um Laibach in Gräben an der Bahnstrecke hinter der Tabakfabrik, am Fuße des Šiškaberges (β), bei Utik (β), am Bachufer

bei Zadobrava (!), bei Kašelj (!), in Kaltenbrunn (!). Im Tucheinertal (Šafer in lit.). An den Bahnstrecken zwischen Kressnitz und Salloch (!) und zwischen Krainburg u. Radmannsdorf (!), bei Vigaun (!), Žirovnica (!), unter der Belščica (!), bei Weißenfels (!), im Vratatal (!), um Veldes (!), im Wocheinertal (!); in Innerkrain bei Planina und Zirknitz (!); in Unter-Krain bei Weißkirchen (!) und Zameško (!).

α) Die gewöhnliche an allen Standorten vorkommende Form.

β) An denselben Standorten wie α, jedoch weniger häufig, an manchen Lokalitäten ganz fehlend.

γ) Wie es scheint selten, bisher nur in der Umgebung Laibachs am Bachufer bei Zadobrava (!), und am Rande eines Tümpels hinter Oberšiška (!).

Küstenland. In Sümpfen, sehr selten. Bis jetzt bloß in den „Paludi" von Castelleto bei Cormons (Pospichal l. c. 3). Der von Krašan (in österr. botan. Zeitschr. 1863, p. 11) zitierte Standort bei Görz beruht nach Scholz (l. c. 27) auf einer Verwechslung.

Geographische Verbreitung. Nord- und Mitteleuropa, im Süden im engeren Mittelmeergebiet selten; in Italien südlich der Arno-Linie, auf der Balkanhalbinsel südlich vom Balkan ganz fehlend; Nord-Asien und Nordamerika.

7 *a* **Stengelrippen am Rücken nicht gefurcht. Stengel mit 8—20 konvexen, rauhen Rippen, graugrün, nicht überwinternd, meist ästig,** seltener einfach, liegend bis aufrecht, bis 1·5 (selten 2) *m* hoch u. bis 8 *mm* dick, oberwärts oft verdünnt. Stengelscheiden einschließlich der Zähne bis 22 *mm* lang, trichterförmig bis fast glockig, unter den Zähnen (an frischen Pflanzen) oft etwas verengert, mit tiefen und schmalen Kommissuralfurchen und meist deutlich 1—3 furchigen Rippen, einfarbig grün oder oberwärts bräunlich. Zähne ungefähr $^1/_3$ so lang als die Scheidenröhre, mit beibendem, dreieckigem, schwarzbraunem, weiß berandetem Grundteile und pfriemenförmiger, weißer oder bräunlicher, zuletzt meist abfallender Spitze. Äste bis 25 *cm* lang, meist unverzweigt, 5—9 rippig; unterstes Astglied meist sehr kurz, höchstens halb so lang als die zugehörige Stengelscheide. Asthülle glänzend schwarz oder am Grunde grün, mit meist braunen, häutigen Saumlappen. Astscheiden stets verlängert, sonst den Stengelscheiden ähnlich. Ähre sehr kurz gestielt, oval bis länglich, dunkelbraun, mit markiger Spindel. Gefäßbündel mit äußerer und innerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum ramosissimum *Desf.*

Ästiger Schachtelhalm. — Vejnata preslica.

Equisetum ramosissimum *Desf.* Fl. Atl. II. 398 (1800); *Luerss.* l. c. 731; *Aschers.* l. c. 139; *Marches.* l. c. 681. Equisetum ramosum *DC.* Syn. pl. fl. Gall. 118 (1806); *Posp.* l. c. 3. E. elongatum *Willd.* Sp. pl. V. 8. (1810).

E. ramosissimum ist eine sehr variable Art, die ihren größten Formenreichtum in den außereuropäischen Verbreitungbezirken (Asien, Afrika und Amerika) entwickelt. In den von uns herangezogenen Gebieten wurden folgende Formen beobachtet:

α) **f. pannonicum** *(Kit.) Aschers.* Stengel aufrecht, bis 5 *dm* hoch und 2·5 *mm* dick, 5- bis 11 rippig, astlos oder nur mit einzelnen Ästen. Scheiden grün.

Equisetum pannonicum *Kit.* in *Willd.* Sp. pl. V. 6. (1810). E. ramosissimum II. 1. a. pannonicum *Aschers.* l. c. 140. E. ramosum f. virgatum *A. Br.* in Flora XXII. 308 (1839); *Posp.* l. c. 3. E. ramosissimum f. virgatum *Milde* Sporenpfl. 118; *Luerss.* l. c. 736. E. illyricum *Hoppe* p. sec. *Milde* l. c.

β) **f. gracile** *Milde.* Stengel niederliegend bis aufrecht, mit regelmäßigen, mindestens 2—3 zähligen Astquirlen, sonst wie α.

Equisetum ramosissimum f. gracile *Milde* Sporenpfl. 117; *Luerss.* l. c. 738; *Aschers.* l. l. 140. E. ramosum f. gracile *A. Br.* l. c.; *Posp.* l. c. 4.

γ) **f. simplex** *(Döll) Milde.* Stengel einzeln oder gebüschelt, 0·8—1 *m* hoch und bis 5 *mm* dick, 8—16 rippig, fast stets astlos; Scheiden grün.

Equisetum elongatum f. simplex *Döll* Fl. Bad. I. 66. (1855). E. ramosissimum f. simplex *Milde* Sporenpfl. 118; *Luerss.* l. c. 4; *Aschers.* l. c. 140. E. ramosum β. simplex *Posp.* l. c.

δ) **f. altissimum** *A. Br.* Stengel einzeln, bis 2 *m* hoch und bis 6 *mm* dick, 14—26 rippig, reich verzweigt, freudig grün. Untere Scheiden in ihrer ganzen Länge, mittlere oberwärts fuchsrot; Scheidenzähne meist schwarzbraun bis schwarz. Äste bisweilen Ährchen tragend (subf. polystachyum *Luerss.* l. c. 740).

Equisetum ramosissimum f. altissimum *A. Br.* in *Milde* Sporenpfl. 117; *Luerss.* l. c. 740. *Aschers.* l. c. 140. E. elongatum γ. ramosissimum *Milde* in ZBG. Wien XIV. Abh. 13 (1864). E. ramosum δ. elongatum *Posp.* l. c.

Vorkommen. Auf sandigen und kiesigen Stellen, auf sandigen Äckern, Rainen und Triften, in sandigen Wäldern und an steinigen Abhängen, besonders an Fluß- und Bachufern und da auch in Ufergebüschen, seltener in Sumpfwiesen. Juni, Juli.

Krain.

α) Unweit von Stunja (nächst Haidenschaft) in Innerkrain nach einem dieser Form zugehörigen Stengel zu schließen, der mir vor Jahren

von einem meiner Schüler als an der genannten Lokalität vorkommend nebst anderen bei Sturija (und Görz) gesammelten Pflanzen überbracht wurde. Das Vorkommen bei Sturija würde nicht befremden, da diese Art im benachbarten Görzergebiete verbreitet ist.

δ) In feuchtwarmen Hecken bei Prem im oberen Rekatale (Pospichal l. c. 4).

Da E. ramosissimum in Südsteiermark an der Straße zwischen Tüffer und Römerbad (Krašan in Hayek Fl. v. Steierm. I. 62) und im Feistritzgraben bei Drachenburg (Preissmann bei Hayek l. c) sowie im benachbarten Kroatien bei Agram (Milde Monogr. Equiset. 458) verbreitet ist, wäre nach dieser Art in Unterkrain am rechten Saveufer zwischen Ratschach (bei Steinbrück) und Rann zu suchen, insbesondere zwischen Gurkfeld und Rann, wo das Terrain ein dem Gedeihen dieser Art sehr zusagendes wäre.

Küstenland. Hie und da auf feuchten Wiesen bei Greta, Zaule, im Rosandratale, bei Risano, Isola, im Dragognatale und am Timavo (Marchesetti l. c. 681); an sandigen Stellen bei Cronberg nächst Görz (Scholz l. c. 28).

α) Im Gerölle und Ufersande des Isonzo und seiner Nebenflüsse (Versa, Brazzano), der Rosandra und Dragogna; in den Alluvien bei Ronchi, Redipuglia, Aris; um den Čepićsee und Arsa-Fluß; auf der Riva lunga bei Monfalcone und den Dünen von Grado und Primero (Pospichal l. c. 4).

β) In feuchtwarmen Hecken bei Monfalcone (Mad. Marcellina), S. Paolo, Canziano, Staranzano und sonst vielfach in Unter-Friaul; ferner bei Barcola nächst Triest, Salcano nächst Görz, Boljunc im Rosandratale und in dem hochgelegenen Tale von Valmovras in Istrien (Pospichal l. c.).

γ) Im groben Flußkiese des Isonzo bei Görz u. Salcano (Pospichal l. c.).

δ) Unter der Eisenbahnbrücke am Isonzo bei Görz (Scholz l. c.); im Ufergebüsch bei Russiz an der Versa und bei Porto Rosega nächst Monfalcone (Pospichal l. c.).

Geographische Verbreitung. Fär-Öer-Inseln (ein ganz isoliertes Vorkommen). Mittel- und Südeuropa (Mittelmergebiet), unteres Donaugebiet, Süd-Rußland; Asien von Süd-Sibirien bis Persien, Nilgerris und China; im größten Teile von Afrika (incl. Madagaskar); Amerika von Britisch Columbien bis Chile.

7 *b* **Stengelrippen am Rücken deutlich (wenn auch schwach) gefurcht. Stengel meist überwinternd, unverzweigt oder am Grunde mit einigen stengelähnlichen Ästen** 8

8 *a* **Stengel 8—34-, meist 10—20 rippig. Stengelscheiden zylindrisch, eng anliegend** (selten etwas locker), **mit meist frühzeitig abfallenden Zähnen. Pflanze ansehnlich.** Stengel dunkelgrün, 0·5—1·3 *m* hoch und 3—6 *mm* dick, meist aufrecht,

fast stets astlos, höchst selten am Grunde armästig, mit schmal zweikantigen, nur schwach gefurchten, kaum rinnigen, sehr rauhen Rippen. Scheiden einschließlich der Zähne bis 1·5 *cm* lang, mit schmalen Kommissuralfurchen und meist flachen, 3 furchigen Rippen, meist zweifarbig, weißlich oder bräunlich, am Grunde und am Saume mit schwarzbrauner Querbinde. Scheidenzähne schmal lanzettlich-pfriemenförmig, schwarzbraun, mit weißhäutig berandetem Grundteile, meist frühzeitig abfallend und einen stumpf gekerbten Rand zurücklassend, nur an den obersten Scheiden öfter bleibend. Ähre eiförmig bis länglich, sehr kurz gestielt, braun bis schwärzlich, mit engröhriger Spindel. Gefäßbündel mit äußerer und innerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum hiemale *L.*

Winter-Schachtelhalm. — Zimska preslica.

Equisetum hiemale *L.* Sp. pl. ed. 1. 1062; *Luerss.* l. c. 743; *Aschers.* l. c. 141.

E. hiemale weist zwei Formenreihen auf, die eine umfaßt Formen mit überwinternden Stengeln und eng anliegenden Scheiden, — die andere Formen mit sommergrünen Stengeln und oberwärts abstehenden Scheiden.

Die beiden gewöhnlichsten Formen sind:

α) **f. genuinum** *A. Br.* Stengel überwinternd, 3—12 *dm* hoch, normal astlos, 18—34 rippig, mit eng anliegenden Scheiden. Scheidenzähne **größtenteils oder sämtlich frühzeitig abfallend.**

E. hiemale f. genuinum *A. Br.* in Flora XXII. 308 (1839); *Luerss.* l. c. 748; *Aschers.* l. c. 142.

β) **f. Moórei** *(Newm.) Aschers.* Stengel nicht überwinternd, 2—10 *dm* hoch, fast stets astlos, 8—18 rippig, schmutzig-oder graugrün. Scheiden verlängert, oberwärts abstehend, bald einfarbig bleichgrün, bald nur am Saume oder auch am Grunde mit schwarzer Querbinde und der mittlere Teil grün oder rotbraun gefärbt. Scheidenzähne zumal an den oberen **Scheiden meist bleibend.**

Equisetum Moórei *Newman* Phytol. V. 19 (1854). E. hiemale B. L. a. Moórei *Aschers.* l. c. 143. E. palustre *Schleich.* exs. p. non *Döll.* E. hiemale f. Schleicheri *Milde* in Ann. Mus. Lugd. Bat. I. 3. 68 (1863), *Luerss.* l. c. 751.

Vorkommen. Auf sandigen, feuchten Stellen in Wäldern, auf Waldwiesen, an schattigen aber auch sonnigen Abhängen, an Gräben und Ufern, stellenweise häufig, oft gesellig. Im Süden mehr in höheren Lagen, bis 2300 *m* aufsteigend. Sporenreife Mai bis September.

Krain. *α*) Nach mündlicher Mitteilung des verstorbenen Museal-kustos K. Deschmann und einem eingesehenen Belegexemplar im Breganagraben bei Groß-Dolina, knapp an der kroatischen Grenze unweit Samobor. Findet sich nach Schlosser et Farkaš-Vukotinović (Fl. Croatica p. 1325) nicht selten im benachbarten Kroatien um Samobor.

Nach Šafer (in lit.) soll *α*) auch bei Nevljica (Neul) nächst Stein und *β*) eingangs des Feistritztales bei Bistričica unweit Stranje vorkommen. Da ich keine Belegexemplare dieser angeblichen Funde gesehen und Šafers Determinationen, insofern es sich um kritische Formen handelt, zur Vorsicht mahnen, vermag ich nicht zu beurteilen, in wieweit die erwähnten Standortsangaben ihre Richtigkeit haben.

Küstenland. Görz, am linken Isonzo-Ufer unweit Strazig (Krašan in Scholz l. c. 29). Nach dem von Scholz l. c. entworfenen Bestimmungsschlüssel gehören die Vorkommen bei Strazig zu *α*.

Geographische Verbreitung. Europa mit Auschluß des eigentlichen Mittelmeergebietes; Nord-Asien; Turkestan; Japan; Nordamerika.

8 *b* **Stengel 4—12-, meist 6—8 rippig. Stengelscheiden nach oben glockig erweitert, mit bleibenden Zähnen. Pflanze klein.** Stengel gebüschelt, gras- bis graugrün, meist nur bis 3 *dm* lang und 2 *mm* dick, niederliegend bis aufsteigend, mit breit 2kantigen, deutlich gefurchten, rauhen Rippen, meist einfach, seltener am Grunde mit einigen Ästen. Stengelscheiden einschließlich der Zähne bis 10 (meist nur 3—6) *mm* lang, mit sehr schmalen Kommissuralfurchen und meist 3furchigen Rippen, grün, an der Mündung mit schwarzer Querbinde. Scheidenzähne mit bleibendem, eiförmigem bis länglichem, häutigem, ganz weißem oder häufig von einem braunen oder schwarzen Mittelstreifen durchzogenem Grundteile und plötzlich aufgesetzter, grannenförmiger, abfallender Spitze. Ähre eiförmig bis länglich, sitzend, schwarz, mit hohler Spindel. Gefäßbündel mit äußerer und innerer Gesamtschutzscheide:

Equisetum variegatum *All.*

Bunter Schachtelhalm. — Pisana preslica.

Equisetum variegatum *All.* [in *Schleich.* Catal. pl. Helv. ed 2. 27 (1807) ohne Beschreibung und] bei *Weber* u. *Mohr* in Bot. Taschenb. auf d. Jahr 1807, 60; *Luerss.* l. c. 765; *Aschers.* l. c. 145; *Posp.* l. c. 4.

Von den zahlreichen beschriebenen Formen dieser vielgestaltigen Art habe ich bisher folgende beobachtet:

α) **f. caespitosum** *Döll.* Stengel bis 25 *cm* hoch, mit meist 6—7 scharf zweikantigen Rippen und mehreren grundständigen, bogig aufsteigenden, gleichstarken Ästen. Zähne der kurzglockigen, mit schwarzem Saume versehenen Scheiden mit schwarzem Mittelstreifen.

Equisetum variegatum f. caespitosum *Döll* Fl. Bad. I. 71 (1855) *Luerss.* l. c. 769; *Aschers.* l. c. 146.

β) **f. alpestre** *Milde.* Stengel nur bis 15 *cm* lang, seine meist hin und her gebogenen Internodien mit 6—9 scharf zweikantigen Rippen. Scheiden fast ganz schwarz.

Equisetum variegatum f. alpestre *Milde* Sporenpfl. 126; *Luerss.* l. c. 770; *Aschers.* l. c. 146.

Vorkommen. Auf feuchten, sandigen, kiesigen oder moorigen Stellen, an Teich-, Bach- und Flußufern, meist gesellig und oft große Flächen bedeckend, bei uns hauptsächlich in der subalpinen Region. Juli—September.

Krain. Wie es scheint, nicht häufig, vielleicht aber oft auch übersehen. In Tucheinertal (Šafer in lit.). Ober dem zweiten Weißenfelser See in der Lahn unter dem Mangart (!), im Pišnicatal (!) und im Vratatal unweit des Touristenhotels (!). Bei Kobila nächst Idria (Milde Monogr. Equiset. 588; Luerss. l. c. 778). Letzterer Standort wird von Milde und Luerssen irrtümlich für Küstenland zitiert.

α) Im Pišnica- und Vratatal (!).

β) In der Lahn unter dem Mangart (!).

Dürfte sich voraussichtlich auch im Kulpatale am linken in Krain gelegenen Kulpaufer finden, da selbes nach Schlosser et Farkaš-Vukotinović (Fl. Croatica p. 1325) am rechten kroatischen Ufer an mehreren Stellen, so z. B. bei Plemenitaši gegenüber der in Krain gelegenen Ortschaft Radenz nachgewiesen wurde.

Kommt im benachbarten Kärnten auf Geröllfeldern am Raibler See vor (Pacher Nachtr. z. Fl. Kärnt. p. 8).

Küstenland. Bei Görz an den Ufern des Wildbaches beim Boschetto und an den Ufern der Peumezza (Scholz l. c. 28). In einer schlammigen Alluvialmulde unter dem Eisenbahndamm an der Straßenscheide Gradisca-Cormons (Pospichal l. c. 4).

Geographische Verbreitung. Nord- und Mitteleuropa bis Südfrankreich und Norditalien. Fehlt in Dänemark und im europäischen Rußland mit Ausnahme von Finnland und der Ostseeprovinzen. Sibirien. Nordamerika südlich bis 40° n. Br.

Den im vorstehenden Bestimmungsschlüssel gegebenen Diagnosen der einzelnen Arten sei schließlich noch hinzugefügt die nähere Beschreibung des Bastardes

× Equisetum litorale *Kühlew.*

E. arvense *L.* × E. limosum *L.*

Equisetum litorale *Kühlewein* in *Ruprechts* Beitr. z. Pflanzenk. d. russ. Reiches IV. 91 (1845); *Luerss.* l. c. 722. E. inundatum *Lasch* in *Rabenh.* Bot. Centralbl. 25 (1846). E. arvensi × limosum *Lasch* Bot. Zeitg. 1857. 505. E. arvense × heleocharis *Aschers.* l. c. 136.

Sterile und fertile Stengel gleichgestaltet, liegend bis aufrecht, bis 8 *dm* lang und 5 *mm* dick, grün, wenig rauh, schwach querrunzelig, 7—16- (in der Regel 12—14-) rippig, selten völlig astlos, allermeist schon vom Grunde an oder bei Wasserformen erst höher bis von der Mitte ab regelmäßig und dicht quirlästig, jedoch die obersten 3—6 Knoten wieder nackt und dieser Stengelteil häufig ruthenförmig verlängert. Zentralhöhle weniger weit als bei E. limosum. Jedes Gefäßbündel mit eigener Schutzscheide. Scheiden bis 12 *mm* lang, im unteren Teile des Stengels zylindrisch u. anliegend, im oberen Stengelteile allmählich mehr trichterförmig u. die obersten glockig, mit schwachen Kommissural- u. meist nur die oberen mit deutlichen Karinalfurchen. Zähne $^1/_4$—$^1/_3$ so lang (nur an den obersten Scheiden $^1/_2$ so lang) als die Gesamtscheidenlänge, lanzettlich bis lanzettpfriemenförmig, nur an der Spitze oder völlig schmutzig schwarzbraun, mit schmalem, weißem Hautrande. Äste fast stets unverzweigt, 3—7- (in der Regel 4—5-) kantig, mit Zentralhöhle oder (die 3-, bisweilen auch die 4 kantigen) ohne solche, ihr unterstes Glied meist etwas kürzer (selten etwas länger) als die zugehörige Stengelscheide. Asthüllen hell- bis dunkelbraun, mit breit-eiförmigen bis dreieckigen, zugespitzten Zähnen. Astscheiden nur wenig erweitert, mit lanzettlichen bis lanzett-pfriemlichen, oft etwas auswärts gebogenen, gewöhnlich braun- bis schwarzspitzigen und am Grunde sehr schwach weißhäutig gerandeten Zähnen, ohne Karinalfurche. Ähre auf dem letzten, 0·5—3 *cm* langen, dünnen, fleischroten, sehr hinfälligen Stengelinternodium meist ziemlich lang gestielt, selten in der obersten Scheide sitzen bleibend, klein (meist 4·5—10, selten 15, bisweilen nur 2 *mm* lang), eiförmig bis länglich, meist gelblich u. am Grunde u. auf dem Scheitel blaßrot, selten hellbraun bis schwarz, stets geschlossen bleibend, mit engröhriger Spindel. Sporen klein, verkümmert, fast immer ohne Elateren und ohne Chlorophyll.

Obige Beschreibung des E. litorale veranschaulicht die intermediäre Stellung desselben zwischen E. arvense und E. limosum.

Der Stengel weist dadurch, daß er mangels einer Gesamtschutzscheide der Gefäßbündel nicht in 2 Zylinder trennbar ist, auf E. limosum, steht aber andererseits durch seine tieferen Rillen und durch die wenn auch geringere Rauhigkeit den sterilen Stengeln des E. arvense nahe.

Die Stengelscheiden sind im unteren Stengelteile anliegend wie bei E. limosum, nach oben aber allmählich erweitert und mit einer (wenn auch schwachen) Karinalfurche versehen wie bei E. arvense.

Die Äste weisen stärkere Riefen und Rillen auf, als die des E. limosum, andererseits sind diese wieder weit schwächer entwickelt, als bei dem in der Rauhigkeit der Astriefen wieder nahestehenden E. arvense. In den 4 kantigen Ästen des E. arvense fehlt die Zentralhöhle stets, bei E. litorale ist sie in solchen Ästen häufig, bei E. limosum immer vorhanden. Das unterste Astglied nähert sich in seinem Längenverhältnis zur zugehörigen Stengelscheide bald demjenigen des E. limosum, bald dem von E. arvense, erreicht aber niemals die Länge wie bei letzterer Art.

Die Ähre nähert sich in ihrer Färbung, zumal aber in der Beschaffenheit ihres Stieles viel mehr derjenigen der normal fertilen Stengel des E. arvense, als derjenigen des E. limosum. Ihre Spindel zeigt nicht die weite Höhlung jener des E. limosum, ist aber auch nicht markig, wie bei E. arvense, sondern der intermediären Stellung entsprechend enghöhlig.

E. litorale wächst an ähnlichen Standorten wie die Stammarten und mit diesen meist vergesellschaftet, tritt aber in größerer Menge nur auf feuchtgrundigem Boden auf, fruktifiziert am häufigsten auf Äckern (Mai—Juli) und nur sehr selten in Sümpfen.

Nach Šafer (in lit.) soll E. litorale in Tucheinertal vorkommen. Ob Šafer seine vermeintlich diesbezüglichen Funde richtig gedeutet, mag dahingestellt bleiben. Da E. litorale, das in vielen Einzelgebieten beobachtet wurde, gar nicht so selten auftritt, ist natürlich dessen Vorkommen auch bei uns an beiden Eltern gemeinsamen Standorten nicht ausgeschlossen und es sei daher dieser Bastard den Jüngern der scientia amabilis besonderer Aufmerksamkeit empfohlen.

Slovstvo.

Sauer August, Aus Jacob Grimms Briefwechsel mit slavischen Gelehrten. Prager Deutsche Studien, Prag 1908. Achtes Heft, S. 585 bis 629.

In meiner Anzeige dieser Arbeit Sauers (s. Carniola 1909, S. 61—65) sprach ich die Meinung aus, daß das von Sauer verbesserte Datum der von ihm veröffentlichten Abschrift eines Briefes Grimms an E. H. Costa falsch sei, und hielt das Datum der Abschrift für richtig. Nun bin ich in der Lage mitzuteilen, daß ich nicht geirrt habe. Der betreffende Brief wurde anläßlich des Costaschen „Nachrufes an Jacob Grimm" (in der Monatsversammlung des historischen Vereines vom 8. Oktober 1863) in den „Mitteilungen des historischen Vereins für Krain" auf Seite 70 des Jahrganges 1863 abgedruckt. Da sich Sauer in seinem Aufsatze über die schwere Zugänglichkeit der erwähnten „Mitteilungen" beklagt und da die von ihm mitgeteilte Abschrift ungenau ist, lasse ich hier den Brief, wie er in den „Mitteilungen" veröffentlicht wurde, folgen:

Verehrter Herr!

Entschuldigen Sie die verspätete Antwort auf Ihre gütige Zuschrift vom 28. Juni. Ich erkenne es für eine große Auszeichnung, daß der histor. Verein für Krain mich als Ehrenmitglied aufzunehmen beabsichtigt. Da man mit der Eisenbahn Laibach leicht erreichen kann, wollte ich wohl noch ein Mal, im Alter jetzt schon von 74 Jahren, in jener anziehenden Gegend einige Tage verweilen, selbst auf die Gefahr hin, wenn mich Gott dort abberufen sollte, vor dem Kirchhof begraben zu werden. Aber eine Menge unablässiger Arbeiten hält mich fest.

Terstenjak's Forschungen sind mir noch unbekannt, aber Sie machen mich gespannt darauf.

Ihre Bibliografie der Rechtsgeschichte ist im höchsten Grade brauchbar, und ich danke für das willkommene Geschenk.

Sollte der Verein nicht Sammlungen von Sagen, Sitten und Gebräuchen nach den von Panzer in Baiern, Rochholz in der Schweiz, Schönwerth für die Oberpfalz gelieferten Mustern empfehlen und aufmuntern? Slavisches es könnte slavisch mitgetheilt werden, wie es von Kulda in Mähren geschieht.

Mit wahrer Hochachtung und Ergebenheit

Jacob Grimm

Berlin, 5. Sept. 1858.

Dr. Lokar.

Murko M. Dr., Zur Kritik Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen. Laibach. Kommissionsverlag L. Schwentner 1911. Str. 36.

Večina strokovnih listov je prinesla o Murkovi zgodovini starejših jugoslovanskih slovstev pohvalne ocene. Izjemo dela tu samo kritika v Jagićevem „Archiv f. slaw. Phil.", Bd. 32. iz. 1910. izpod peresa dr. Vl. Čorovića, ki je po večini samo popravljen prevod kritike istega pisca v **„Srpskem književnem Glasniku"**.

Čorović se v svoji recenziji ne ozira na celo delo Murkovo, ampak samo na del o srbski književnosti. Ni mu všeč način Murkovega dokazovanja, Murkove razdelitve snovi, označenja posameznih literarnih struj in dob, pa tudi ne način navajanja dotične znanstvene literature. Reči moram, da se kritik le preveč izgublja v posameznosti in malenkosti. Mesta, ki mu pri Murku ne ugajajo, so često samo slabo stilizirana, da jih kritik ni razumel ali napak razumel, semtertja včasi tudi kaj pregledal. Tudi zahteva preveč, če hoče imeti v knjigi takega obsega, kakor je Murkova knjiga, cele razprave, namesto samih zaključkov. Nelojalno je, če kljub zagovoru Murkovemu v „Vorwortu" dela samega očita pisatelju pri navajanju znanstvene literature stranske namene. Neopravičeno je očitanje, da snov ni prav razdeljena, literarne struje ne pravilno označene, ker nam kritik sam ne pove, kaj je tu napačnega, niti ne razodene, kako si on misli označbo in razpredelbo snovi. Dokazov za precej drzno trditev torej manjka; predrzna, ker presumarična in nedokazana, pa je obsodba: „Statt dessen macht das Werk auf uns den Eindruck eines Notitzbuches mit mehr zufälligen und häufig oberflächlichen Bemerkungen und Beobachtungen, die alles eher als zutreffend sind, einer wenig selbstständigen und wenig tief durchdachten Darstellung; überhaupt findet man in dem Buche haupsächlich einen gewandten Causer, der viel spricht ohne eigentlich viel zu sagen, hinter dem der Mann der strengen Wissenschaft stark zurückbleibt." Kako se je pač Čorović upal to sodbo izreči o celi knjigi, ko se omejuje sicer v svoji kritiki samo na srbsko književnost! V znanstvenem listu, kakor je „Archiv", bi taka kritika pač ne smela zagledati belega dne. Zato se pa obrača Murko v svoji brošuri „Zur Kritik Geschichte der älteren südslaw. Litteraturen" skoro bolj proti uredniku „Archivovemu", dvornemu svetniku Jagiću, ki je kritiko v svojem listu ponatisnil in se tako po besedah Murkovih „identificiral z gospodom Čorovićem" ter je zato tudi z njim soodgovoren za neutemeljeno kritiko, kakor proti mlademu Čoroviću, čigar izvajanja Murko pobija točko za točko, navajajoč v svoj prid kritike drugih znanstvenikov, očitajoč Čoroviću netočno in nepravilno citiranje mest iz svojega dela. Kot protikritika nam je Murkova brošura dobrodošla, pa tudi kot komentar k posameznim, nejasnim in slabo stiliziranim mestom v njegovi literarni zgodovini, ki je celaj tu odločneje pojasnjuje in utemeljuje. *Lador Modic*

Murko Matthias, Das Grab als Tisch. Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Band II, Heft 1, Seite 79—160. Heidelberg 1910.

V tej razpravi govori Murko o zelo razširjenih gostijah na čast mrtvim. Predvsem se ozira na Slovane. Pri nekaterih izmed teh so namreč omenjene pojedine zelo v navadi. Goste se na grobovih ali poleg njih na pokopališču, oziroma v pridvoru cerkve, pa tudi doma ali kar pod milim nebom, in sicer ali takoj po pokopu, ali ob določenih dneh, ki so posvečeni spominu umrlih.

Te pojedine, h katerim se poda ljudstvo na pokopališče često v procesijah, se končajo neredko kot prave orgije. P. Čubinskij pripoveduje o njih (Trudy IV, 711—712) glede Malorusov, da se napolni pokopališče s častilci mrtvih kmalu po dvanajstih. Skoro vsak grob je pokrit s čistim domačim prtom. Na grob polože kruha, rdečih jajec in papir s kadilom. Pop opravi svoje molitvice in pobere z vseh grobov darila. Nato sedejo sorodniki okoli groba, ki jim služi za mizo, pijo najprej kozarček žganja, želeč umrlemu nebesa, in se lotijo nato s seboj prinesenih jedi in pijač. Ženske pijo tuintam likerje, žgane iz meda in višenj ali drugega sadja, po navadi pa pijejo z moškimi vred žganje. Proti koncu pogoste berače. Ti nosijo s seboj posebne posode za žganje, ki jim ostane. Zvečer se čuje na različnih straneh pokopališča žalovanje. Rdečih obrazov in kalnih oči je vedno več. Berači pojo verske pesmi. Mnogo žensk, ki jih premaga žganje, se zgrudi na tla, kjer zaspe in ostanejo vso noč. Svoje sanje pripovedujejo potem za resnico.

Kakor pri Malorusih, tako se končajo tudi drugod te-le gostije po navadi s pijanostjo, naj se že vrše kjerkoli. Mladina se vdaja v tem času ponekod spolnim razuzdanostim.

Dnevi, ko se vrši omenjeno češčenje mrtvih, imajo različna imena. Izhajajoč od načela, da je kulturna zgodovina zelo potrebna za etimologijo in narobe, preiskuje Murko v imenovanem spisu izvor, razširjenost in način češčenja mrtvih z omenjenimi gostijami ter razlaga izraze, ki so ž njimi v zvezi, torej „besede in stvari“. Povod za razpravo mu je dal maloruski glagol trapezuvati, katerega navaja B. Hrinčenko v najnovejšem slovarju ukrajinskega jezika samo v pomenu „jesti, južinati (kositi)“, medtem ko ga poznata Želechivskyj in Vasmer v pomenu „sedmino obhajati“. Murko je zasledoval ta glagol in dognal, da je trapeza (gr.) v pomenu sedmine, zlasti one na grobu, zelo razširjena v jezikih Slovanov grške in grško-katoliške (zedinjene na Gališkem) cerkve.

Murkovo delo je pravzaprav dopolnilo razprave Strzygowskega v W. u. S. I, 70 sl., v kateri je opozoril na rabo sigmolike mize pri krščanskih in arabskih nagrobnih kamenih in pri oltarnih ploščah, ter Meringerjeve tozadevne razlage na podlagi češčenja mrtvih (ib. 181 sl.).

Svoj spis je razdelil Murko v sledečih sedem poglavij: I. Slovanske sedmine na pokopališču po pogrebu; II. Gostije Slovanov na grobeh ob

dnevih, posvečenih spominu mrtvih; III. Gostije Slovanov na grobeh ob dnevih Vseh vernih duš in njihovo praznovanje dedov. Pogoščenje umrlih pri tujih narodih na Ruskem; IV. Starokrščanske agape in njihove mize; V. Grška τραπεζα in druge na češčenje umrlih se nanašajoče tujke v slovanskih jezikih; VI. Rimsko-grški vpliv na pomladansko češčenje umrlih pri Slovanih: stckrsl. rusalija, srb. (d)ruzicalo, rus. radunica; VII. Lat. silicernium, silicern(i)us. Toda kljub sedmim oddelkom manjka razpravi preglednosti, kar jo močno kvari. Na vsak način bi si bil moral izbrati Murko drugo motrišče pri razdelitvi tvarine, dasi priznavam, da je snov sama na sebi v tem oziru precej nehvaležna. Ravno zato pa je **tem bolj potrebna lepe razpredelitve.**

Kar se tiče podane tvarine, nam jo nudi Murko deloma na podlagi lastnih opazovanj, deloma na podlagi mnogoštevilnih virov. Glede teh pravi v uvodu (str. 80), da se je omejil z ozirom na program lista „Wörter und Sachen" le na najvažnejše podatke moderne folklore. To pa je napačno stališče. Podal naj bi nam bil ali samo one zanimivosti, ki jih je videl sam na svojih potovanjih, ali pa naj bi bil izkušal po možnosti porabiti vse tozadevno slovstvo. Tako pa pogrešam v njegovi razpravi mnogo zanimivih virov. Zlasti Slovenci smo s tem njegovim delom lahko nezadovoljni. Skoro vse, kar pove o nas (besede iz Pleteršnika izvzamem), je tu-le stavek (str. 83) iz Valvazorjeve „Ehre des Herzogtums Krain": „Pri Slovencih so prinašali na Gorenjskem še v 17. stol. kruha in svinjine na grob". Trstenjakovih spisov, n. pr. onega v „Steierm. Zeitschrift" (1845), kjer piše, da nastavljajo Slovenci v nekaterih hišah vernim dušam hren, da se morejo ž njimi poživiti, ne omenja Murko, enako ne Dr. Josipa Pajka „Črtic iz duševnega žitka štajerskih Slovencev" (1884), kjer bi našel zanimivega gradiva. Hkrati naj bi pogledal v Pajkove „Praznoverske bajke in šege med štajerskimi Slovenci", Kres 1882, kjer piše med drugim: „V Ruškej župniji v Lobnici na Pohorji so se ohranile te-le prazne vere: Kdor k polnočnicam prvi v crkev pride, vidi copernice, če v večno luč krajcar dene. — Kdor pri polnočnicah, dokler »sanktus« zvoni, trikrat okoli crkve leti, dobi kučmo, ktera ga nevidljivega stori. To vero imajo tudi v Konjicah" (str. 271). Tudi Navratilovih „Slovenskih narodnih vraz in praznih ver" (Letopisi Matice Slovenske) iščeš zaman v Murkovi razpravi. Navratil piše n. pr. na str. 137. l. 1892.: „Tako verujejo i koroški Slovenci, da pridejo »dušni večer« verne duše na svoj poprejšnji dom. Domači jim pripravijo na mizo »hleb in vrček piva«. Na Koroškem nahajaš pa to navado le še na jezikovni slovensko-nemški meji: v Rožu je že skoraj izginila" ali „Štajerski Slovenci okoli Dobja postavijo na vseh svetnikov dan, t. j. »na večer pred Dušnim« čez noč vino za verne duše na mizo. Ista navada je tudi med Slovenci na **panonski strani" itd.**

Da se ni oziral Murko na iste snovi se dotikajoče drobtine, ki so raztresene po raznih listih, je umevno, toda vsaj v glavne vire bi bil moral pogledati. Tako pa se skoro zdi bralcu njegovega dela, da mu podobnega

gradiva pri Slovencih, dasi postavljajo še zdaj po vsem Slovenskem vsaj kupico vina na mizo, da bi pile verne duše v noči od Vseh svetnikov na dan vernih duš. V okolici Planine (na Notranjskem), Vač in Vrhnike ter pri ogrskih Slovencih (Bratonci, Gumilice, Motovilci) pa nastavljajo rajnim poleg vina tudi hleb črnega (ajdovega) kruha. Skoro gotovo pa imajo tudi drugod še to navado. Okrog Kranja, Loža, Planine (notranjske) in Smlednika — za te kraje vem jaz — dele beračem pred praznikom Vseh svetnikov „prešce" (preštice), t. j. hlebčke črnega kruha, da bi molili za duše rajnih (gl. tudi Navratilov imenovani spis l. 1892., str. 136). V radovljiški okolici nastavljajo poleg vina tudi vodo. Na Vačah izlijejo, če kdo umre, takoj po smrti vso vodo, kar je je pri hiši, da se umije v njej duša umrlega.

To so same zanimive stvari, ki bi prav lepo spadale v okvir Murkovega dela. Enako bi ne škodilo, ko bi zapisal pri razlagi besede „karmina", kar pravi o njej Pajek na 218. strani „Črtic": „Pri sv. Jurju za Ščavnico pa v Lotmergu imenuje se pojedina, ki se napravi pogrebcem, kármine. Beseda izvira gotovo od glagola krmiti. Miklošičev slovar ima: »Krůmů, m. cibus. Kormú«". Da ne velja ta razlaga, je gotovo, a zanimiva je s folklorističnega stališča. Poleg oblik kármina in karmine (mn.), ki jih navaja Murko po Pleteršniku, je treba omeniti tudi obliko kermína, e (Bratonci, Gumilice). Sicer se popolnoma strinjam z Murkovo razlago besede „karmina". V njeno podkrepljenje omenjam, da imenujejo Belokranjci peto črno mašo za umrlim „mašo z libero ali s karmino".

Karmina se imenuje pri Slovencih pojedina, ki se vrši takoj po pogrebu ali v hiši umrlega, ali v gostilni. Nanjo so povabljeni bližnji sorodniki in oni, ki so imeli kaj opraviti s pokopom. Sedmina ali osmina ima deloma isti pomen kot karmina, navadno pa se imenuje tako maša, ki se bere sedmi ali osmi dan po smrti. Tej maši ne sledi pojedina.

Narokovanje žen pri pogrebu je znano Belokranjcem. O njem je pisal v Novicah Kobe, pa tudi Štrekelj ga omenja v svojem izdanju slovenskih narodnih pesmi.

K ruskemu „navij deń" bi pripomnil Murko lahko slovenski nâvček (das Zügenglöcklein), k slovenskemu risalščaku pa še risâlski prid. Pfingst —, n. pr. risalska nedelja. Literaturo za ta pojem nam navaja lepo Krek v svoji knjigi „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte", katerega bi Murko lahko tu imenoval, kakor ga je pri izrazih strava in trizna. Ko sem bral imena Rosalija crkva, sveta Bogorodica Rusalija ali sveta Trojica Rusalija, mi je prišlo na um, da so istega izvora tudi Rosalnice (Tri fare) pri Metliki.

Tolstaja subbota Belorusov se imenuje pri Belokranjcih debela sobota, podobno vsem Slovencem znanemu debelemu četrtku.

Stolica pomeni v Beli Krajini majhen, štirinožen stolček, oziroma enako mizico. Na stolici kleče n. pr. ali drže na njej noge.

Navada, metati na mesto, kjer se je kdo ponesrečil ali usmrtil ali pa je bil usmrčen, kamenje in dračje, je Slovencem znana.

Opozarjam tudi na Zupanove „Erinnerungen aus Illyrien" (Illyrisches Blatt, 1831, Nr. 16), kjer piše: „. . . Zu Parenzo sieht man ferner noch die verschiedenen gemauerten Abtheilungen für die vier Classen der ehemaligen öffentlichen Busser, und am andern Ende des Doms an der Evangelienseite des Altares im Chore das Triclinium, oder den Saal, in welchem die Agapen oder Liebesmahle der Christen gehalten wurden".

V svojih etimologičnih razlagah se mi zdi Murko srečen. Posebno poučna se mi zdi ona latinskega izraza silicernium, ki nam jasno kaže, **koliko pomaga jezikoslovcu znanje kulturnih razmer.**

Razpravo krasi več slik. Glede „pritvora", ki nam ga tudi kažejo slike, omenjam, da imajo podobne prizidke tudi cerkve na Slovenskem, na Belokranjskem skoro vse cerkvice na kmetih, n. pr. sv. Ana pri Tanči gori, sv. Tomaž na Tanči gori, Marija Pomočnici v Rodinah, sv. Anton v Kovači vasi, sv. Juri v Dolu pri Kolpi, romarska cerkev na Žežlju pri Vinici (v njem spe romarji na stelji) itd. Prizidek je naslonjen pri vratih (te cerkve imajo navadno le ena vrata) k cerkvi in ima svojo streho, ne iste s cerkvo. Seveda ne služi istemu namenu, o katerem govori Murko, ampak je postavljen po mnenju ljudi zato, ker je cerkev sama premajhna. Ker se pa pozna, da je sezidan v istem času kot cerkev, se morda ne motim, če vidim v teh prizidkih isti slog (izvor ne morem reči), kakor ga nam kažejo cerkve s pritvori, o katerih govori Murko.

Snov Murkove razprave „Das Grab als Tisch" je splošno zanimiva. O tem nam priča med drugim tudi „Illustrirte Zeitung" Leipzig, ki je prinesla v št. z dne 16. febr. t. l. članek „Volksleben der bulgarischen Kunst" **s sliko „Zadušnica" od Ivana Mrkvička.** *Dr. Lokar.*

Karl Miklitsch, Die Lederzunft in Neumarktl. (Laibacher Zeitung 3.—6. X., 8. X., 10.—15. X., 17.—19. X. 1910).

Ta razprava spada med najobširnejše o zadružništvu (cehovstvu) na Kranjskem; sestavljena je na podlagi izvirnih listin, ki jih ima spravljene sedanji tržiški župan Mally. — Pisatelj zasleduje začetke usnjarske obrti, ki še danes slovi v Tržiču, a ne sega daleč nazaj. V srednjem veku je v Tržiču cvela železna industrija, ki je pa v drugi polovici 16. stoletja nazadovala, ker je tedaj promet preko Ljubelja pešal in so železo rajši izvažali preko Pontablja v Italijo. L. 1596. je Tržič veljal kot propadel („abgekommen"). Iz tega in morda še iz drugih vzrokov so iskali Tržičani kot nadomestilo novo obrt, ki bi se mogla okoristiti z izvrstnimi vodnimi silami izpod Karavank. Zato so se v 17. stoletju z vnemo poprijeli strojarstva in usnjarstva. Prvič slišimo o tržiški usnjarski zadrugi l. 1662; takrat ji je cesar Leopold I. podelil posebne svoboščine. Zadružniki so se imenovali do 18. stoletja „Löderer und Cordubanmächer".[1] L. 1689. je požar upepelil Tržič in tudi zadružniške svo-

[1] Kordovan (po španskem mestu Cordoba) je fina vrsta usnja, strojenega iz kozjih ali ovčjih kož.

boščine so pogorele. L. 1701. so dobili usnjarji novo listino z 38 točkami, ki jih pisatelj deloma dobesedno navaja. Zavetniki zadruge so bili sv. Andrej, sv. Florijan in sv. Juri. L. 1738. se imenujejo poleg usnjarjev in izdelovalcev korduana tudi že irharji, pripravljalci usnja (Lederzurichter) in krznarji. Torej je napredovala obrt. V starem rokodelskem urbarju so našteti vsi mojstri, ki so izvrševali obrt dne 1. januarja 1748. l.; to so bili: Matthäus Topporischa, Primus Teuerschuch, Urban Notsch, Kasper Pollagkh, Johannes Mally, Jakob Topporischa, Michael Topporischa, Georg Mayerschitsch, Matthias Mally, Michael Primiz, Peter Somiz, Matthias Dornig, Simon Texter, Primus Mally, Franz Primoschitsch in Sebastian Pollakh. — Iz naslednjih let do 1762. nahajamo ista rodbinska imena izvzemši Primca, Somca in Texterja; novi imeni iz te dobe pa sta: Kraill in Deu (3 krat!). Ista rodbinska imena se ponavljajo tudi v poznejši dobi z malimi izjemami; usnjarska obrt se je pač podedovala od očeta na sina; neradi so sprejemali v zadrugo mojstra iz druge rodbine. L. 1788. je bilo v Tržiču 14 usnjarskih mojstrov in 16 delavnic; največ so takrat izvažali na Hrvaško in Ogrsko. Danes je v Tržiču le 6 strojarjev. Zadruga je prenehala, a nekateri cehovski običaji so se ohranili do najnovejše dobe. Še pred nekaterimi leti je bila navada, da so vsako leto na „strojarsko nedeljo“ (nedeljo po Sv. Rešnjem Telesu) najstarejšega strojarja z godbo spremili iz stanovanja v zadružniško gostilno, kjer je bila pojedina. Še pred nedolgim časom so se vsa zborovanja strojarjev vršila vpričo odprte zadružne skrinje. Najstarejši strojar je otvoril zborovanje z besedami: „Ich melde mit Gunst, die Lade ist offen“ in navzoči so odgovorili: „Wir sagen mit Gunst, wir sehen sie“. Danes je zadružna skrinja spravljena pri županu Mallyju; v njej se nahajata poleg listin usnjarske zadruge še krasno izdelana zadružna kupica in zadružni pečat z letnico 1665. *M. Pajk.*

P. v. Radics, Alte Häuser in Laibach. I. Das „Hotel zum Elefanten“. — II. Die St. Peterskaserne. — III. Vom ehemaligen „Horn“ auf dem Schloßberge. — IV. Das Haus Gruber. — V. Das Haus Kastner. (Laibacher Zeitung 2. in 3./VI. — 29. in 31./VIII. — 1. in 2./XII. — 15. in 16./XII. — 24./XII. 1910). — Alte Häuser in Laibachs Umgebung. I. Ober- und Unterrosenbach (istotam 24./XII. 1910).

Tudi v preteklem letu je zaslužni historiograf nabral zgodovinskih podatkov o starih ljubljanskih hišah. — L. 1552. je potoval nadvojvoda Maksimilijan (poznejši cesar Maksimilijan II.) iz Španskega na Dunaj, kamor je dospel 7. maja. Peljal se je preko Krasa in Ljubljane; imel je s seboj slona, doslej v Avstriji neznano žival, ki je zbudila povsod velikansko pozornost. V Ljubljani je slon počival v hlevu gostilne, ki so jo odslej imenovali „Pri slonu“. To zgodbo navaja že Vrhovec,[2] a ne

[2] Die Hauptstadt Laibach, str. 186.

omenja ne letnice niti cesarja Maksimilijana. — Valvasor pripoveduje o znamenitem „rogu" na ljubljanskem gradu. To so bile neke vrste avtomatičnih orgelj, ki so igrale 5 komadov. Podobno godalo („Hornwerk") se nahaja še danes na gradu Hohensalzburg v Salzburgu in svira 9 komadov. — Gruberjeva hiša v Rožni ulici štev. 21 je bila od l. 1740. do 1766. last slikarja Franca Jellouschka. — Kastnerjevo hišo na Dvornem trgu štev. 1 je zgradil l. 1827. znani prirodopisec Ferdinand J. Schmidt. *M. Pajk.*

D. L. K. Moser, Alte und neue prähistorische Karsthöhlenfunde von Nabresina. Sonder-Abdruck aus Band XCVII, Nr. 24 des Globus, illustr. Zeitschrift für Länder- u. Völkerkunde. Verlag von Friedr. Vieweg & Sohn in Braunschweig 1910.

Na dnu kadunjaste vdrtine, ki leži vzhodno od Opčin, Proseka in Nabrežine, se nahaja navadno pod previsečo skalno steno polno manjših in večjih votlin, ki jih imenujejo domačini „pejca". Te votline je natančneje preiskoval tržaški prof. dr. Moser in skušal potem na podlagi raznih najdenin dokazati, da je stanoval v njih najstarejši človek teh pokrajin. Kraški troglodyt je bil majhne postave, sicer pa čokat in močnih kosti. Preživljal se je z ribištvom in lovom. Sprva so bile te votline obljudene le od časa do časa, ko je pa udomačil pračlovek kozo, ovco, govedo in prašiča (ostanki teh v jamini ilovici in jaminem pepelu) se je naselil v njih stalno.

Moserjeve izkopine, segajo nazaj v razne dobe. V zgornjih plasteh se nahajajo poleg ostankov rimskih amfor, s katerimi so najbrže zajemali rimski kamnoseki vodo, ostanki razbite posode, narejene na lončarskem krogu in okrašene z raznimi črtami, dalje bakrene fibule in obroči, železne igle itd. Pod temi plastmi sledijo menjajoč se plasti iz pepela in ilovice. V zgornjih pepelnih plasteh se nahajajo lupine raznih školjk in polžev tako: ostrig, klapavic, čepkov, nadalje artefakti iz kresilnika, kosti in jelenovega rogovja, oglajene sekire iz kamena in ostanki posod. V najstarejših spodnjih plasteh ni nobenih ostankov lončene posode, pač pa prežagane školjke (slikarska in rečne bisernice), oglajene ali prevrtane hišice navadnih polžev, razdvojeni oklepi močvirne sklednice, igle iz jelenove kosti in orodje iz kresilnika, ki pa se od zgorejšnjega razlikuje. Ostanki sesavcev so v spodnjih plasteh jako redki. Moser je našel le ostanke kune, jazbeca, vidre, bobra, jelena in divjega prašiča ter neke vrste koze. Moser meni, da dokazujejo te živali, da je moral prvi kraški človek živeti neposredno po diluviju, po izumrtju velikih jamskih zoparic in da je morala biti hydrografija popolnoma drugačna. Reka naj je tekla tedaj še po površju.

V najstarejših plasteh je našel Moser kladivo in kij, obtolčena iz gostega peščenca. Kladivo je nekoliko navrtano. Najznamenitejše najdenine iz teh plasti naj bi bile risarije na kosteh, na pr. človeška postava, ki stoji med dvema drevesnima deblomi, vtolčena s par črtami na

izbočeni strani neke kosti, dalje v velikih potezah vrisana podoba mrjasca na kosu obrezane čeljusti, ali želva vdolbena na zaogljeneli kosti.

O vseh teh najdeninah je pisal in predaval prof. Moser že večkrat. Tako je predaval tudi lansko leto v „Anthropologische Gesellschaft“ na Dunaju, kjer pa je naletel pri diskusiji, kakor že preje večkrat, na odločen odpor. Priznani strokovnjaki J. Szombaty, prof. Hoernes in R. Much, so povdarjali, da je večina Moserjevih izkopin ponarejena, ali pa napačno določena, zlasti da so ponarejene vse risarije, in sicer namenoma, in da so iz teh razlogov tudi vse ostale Moserjeve trditve in navedbe zelo nezanesljive. (Prim. Mitteil. der Anthrop. Gesell. in Wien. XXXX. B., III.—VI. H., str. [4.] in str. [34.]). *Jos. Breznik.*

W. Schmid, Archäologischer Bericht aus Krain. (Jahrbuch für Altertumskunde IV. Bd., Heft 1—2, S. 90—110, Wien 1910).

Tu poroča dr. W. Schmid obširneje o nekaterih arheologičnih najdbah zadnjih let, ki jih je le nakratko omenil v muzejskih poročilih za leto 1906. (posebna izdaja str. 11.), 1907. (v Carnioli 1908 str. 3) in 1908. (v Carnioli 1909 str. 3 in str. 166—168). — Ko opisuje štiri bronaste srpe iz Male Račne pri Čušperku, daje pregled vseh do zdaj na Kranjskem najdenih srpov; med njimi ločimo dva tipa: peschierski in tip švicarskih mostišč. — Najvažnejše je poročilo o mostišču pri Notranjih goricah na Ljubljanskem barju. Nekaj sledov so odkrili že l. 1857., a temeljito je preiskal to mostišče šele dr. Schmid l. 1907. in 1908. — Mostišče se nahaja severovzhodno od vasi, na vzhodni strani proge Južne železnice. Koli so v neenakih razdaljah zabiti v jezersko dno: po 2 do 9 kolov stoji na 1 m^2. Čestokrat so poleg starih trhlih zabiti novi oporni koli. Navadno so bili iz hrastovega, topolovega in jelšovega lesa, smrekovi so redki; v premeru imajo po 20—25 *cm.* — Ilovnati predmeti so narejeni s prosto roko brez lončarskega kroga, a dosti spretno. Popolnoma ohranjeno je le pet posod, druge so vse razbite. Ornamentika je zelo primitivna, osem vrst ornamentov se je dalo določiti; med njimi prevladujejo bradavičasti (Warzenornament) in grahasti (Tupfenornament); neki lonec kaže vrvičasti ornament (Schnurornament)). Glinaste vrtalke imajo troje oblik: koničasto, dvokoničasto in ploščnato. — Iz kamna so balte (Steinbeile), kladiva, tolkači, puščice, noži, žage, brusi, žrnve in pa metalni, likalni ter vrtilni kamni. Žrnve so dokaz, da so se mostiščarji bavili s poljedelstvom; kakšno žito so mleli, se ne dá dognati. — Koščeno orodje se v tem mostišču ne nahaja v tolikem številu kakor v iškem. Našli so 19 mlatov (Hammerbeile) iz jelenovega rogovja ter večje število bodal, puščic, šil in strgal. Čekani divjega prašiča in medveda so služili kot kleščasto orodje. Pet malih kosov volovskih nožnih kosti so izvotljili in prevrtali; najbrž so jih rabili kot piščalke, kar potrjuje dotični poizkus. Med kostmi ubitih živali najdemo one divjih prašičev, bobra, volka in tura. Med domačimi živalmi

stoji na prvem mestu barjansko govedo. Mostiščarji so se torej bavili z živinorejo in z lovom. — Rastlinski ostanki mostišč so neznatni: nekaj lešnikov, drenovih pešak in lupin povodnjega oreha. Našli so lesen korec, narejen iz hrastove korenine in z ognjem izvotljeno. — Mostiščarji so se krasili s prevrtanimi čekani divjih prašičev, barjanske svinje, volka in medveda; lesene jagode so služile kot obeski. Iz ostankov rdečila sklepamo, da so svoje telo tetovirali. — **Primitivni ornamenti ilovnatih posod zaostajajo zelo za** bogato keramiko iških mostiščarjev; mostišče v Notranjih **goricah pripada torej starejši stopnji neolitske dobe**, znano mostišče na Igu pa mlajši stopnji neolitika. Ne vemo, so li ti mostiščarji prostovoljno zapustili stavbe na koleh in se preselili na Ig ali v Ljubljano, kjer je bilo tudi mostišče ob Gruberjevem prekopu, Malem grabnu in v Trnovem. Morda sta jih pregnala povodenj ali sovražni meč; o eni teh stavb je dokazano, da je pogorela. — Študijo o mostišču v Notranjih goricah pojasnjuje dvoje načrtov in 14 slik.

Nadalje poroča dr. Schmid o založni najdbi orožja iz hallstattske dobe na griču Tržišče pri Cerknici; odkril jo je neki kmet l. 1909. Dodanih je osem slik. Ob robu skale je bilo nad 60 sulic zapičenih v zemljo (55 jih hrani sedaj deželni muzej), nekatere imajo obliko vrbovega, druge trstovega lista. Na nasprotni strani skale je bil zakopan bronast šlem, napolnjen z bronastimi in železnimi sekirami, prstani, konjskimi uzdami in raznim železjem. Pod šlemom in krog njega je ležalo več železnih zakrivljenih mečev in sekir. Vse je dobro ohranjeno, posebno železni predmeti, ki so bili tako malo zarjaveli, da so jih mogli po Kreftingovem načinu elektrolitičnim potem očistiti rje, kar se dozdaj pri hallstattskih najdbah ni posrečilo. Sekire so deloma uhljaste (Lappenbeile), deloma tuljavaste (Tüllenbeile); pri eni sta toporišèni uhlji lepo okrašeni s trikoti in žlebiči. Vse imajo hallstattski značaj. — Najlepša najdba je bronasti kupljasti šlem, ki je narejen iz enega kosa, pokrit s svetlozeleno patino. Šlem ima krajce in je okrašen z 2 *mm* globoko temenasto drago; na obeh straneh sprednjega dela so vzboknjene volute; vrh temenenaste drage so luknjice za šlemov okras. Ta šlem je odličen prirastek arheologične zbirke deželnega muzeja, njegova oblika odgovarja najstarejšemu tipu etruščanskega šlema. Založna najdba v Tržišču je torej iz prve polovice 6. stoletja, na meji starejše in mlajše stopnje hallstattske dobe.

M. Pajk.

Dr. Walter Schmid, Ausgrabungen in Emona X.—XIV. Bericht. Laibacher Zeitung, 19., 20. VII., 30. VIII., 27. IX., 27., 29. X. 1910[1].

Dr. Schmidova nadaljnja izkopavanja kažejo vedno bolj razločno načrt stare Emone. Mesto je bilo zelo pravilno zgrajeno in je imelo

[1] Glej „Rimska Emona ...“ Carniola 1910, str. 111—11[illegible].

obliko pravokotnika; vzhodna in zahodna stranica sta merili po 510 *m*, južna in severna po 435 *m*. Severni in južni del obzidja je štel po 5 stolpov in dvoje vrat, zahodni in vzhodni po 6 stolpov in po ena vrata, skupaj je imela Emona 22 stolpov in 6 vrat. Interturrium, t. j. razdalja med središčema dveh sosednjih stolpov, je znašala v severnem in južnem obzidju povprek 66 *m*, v zahodnem in vzhodnem po 80 *m*. Emonske ceste so se križale pravokotno. Vrata zahodnega in vzhodnega obzidja je spajal decumanus, ki je mesto razpolovil, dvoje cardines[2], ki sta vezala vrata v severnem in južnem obzidju, sta delila mesto na tri dele. Povsem enako razdeljena je bila rimska kolonija Timgad v Alžiru. Širokost cest menjava med 11·40 in 12·20 *m*. Ločimo starejše in novejše ceste; prve — iz Avgustove dobe — ležé 1·40 *m* pod sedanjo površino. Na vzhodni strani sedanje Emonske ceste do Ljubljanice se je razprostiralo predmestje; najbrž je spadalo obližje Špitalskega mostu in Glavnega trga do Stolne cerkve k temu predmestju, zakaj rimski vodovod, ki prihaja z Golovca, drži preko trga Pred škofijo in je brezdvomno preskrbljeval z vodo hiše pod Gradom. — Dr. Schmidu se je dozdaj posrečilo odkriti na Mirju 15 hiš; zaznamoval jih je v svojih poročilih z rimskimi številkami in z imeni. (št. II. Primitivianova[3], št. IV. zlatarjeva[4] itd.) Hiše so različne velikosti, zlatarjeva na pr. je 34 *m* široka in 60 *m* dolga, hiša V. je le 17 *m* široka in 49·80 *m* dolga. Vse hiše stoje posamez, obdane od vseh 4 strani po cestah, v nobenem slučaju se ni dalo dognati, da bi se dotikale sosednje hiše; hišnih sklopov torej ni bilo. Emona je imela potemtakem značaj poljedelskega mesta, čigar prebivavci so zunaj obzidja obdelovali svoje polje in svoje njive.

Izkopavanja v tem delu Emone nudijo jasno sliko o kanalizaciji, ki so jo izvršili šele v 3. stoletju[5].

Med izkopanimi predmeti je zopet večje število umetnin. V kirurgovi hiši[6] so dvignili dobro ohranjen mozaik iz druge polovice

[2] Eden od njiju je bil sedanje Gradišče.

[3] Carniola 1910, str. 116.

[4] Istotam, str. 117.

[5] Oni kanal, ki je bil podoben vodovodu (glej Carniola 1910, str. 116) je — kakor je zdaj razvidno — vendarle kloaka, ki teče pod II. mestno ljudsko šolo na Zoisovi cesti v Ljubljanico. Pač pa so se našli sledovi rimskega vodovoda severno od Mirja ob Rimski cesti. — Po tej kloaki je tekla jako dobra pitna voda, ki se je izlivala v Ljubljanico na levem bregu ob južnozapadnem koncu Šentjakobskega mostu. To vodo so v prejšnjih časih pili vozniki in delavci, ki so skladali na Bregu vozno blago, ki je prihajalo po Ljubljanici v mesto; hodili so pa z vrči ponjo tudi Krakovčanje in stanovniki iz Šentjakobskega okraja in z Brega. Do izliva je držala lepa steza in izliv sam je bil obdan z rezanim kamenjem. Ko so l. 1870. zidali II. mestno šolo, so kloako, ki je šla ravno pod šolskim poslopjem, napeljali v bližnji cestni kanal. Ljudje so bili pa neizrečeno nejevoljni, da so jim vzeli tako imenitno vodo iz dozdevnega „rimskega vodovoda“. Fr. L.

[6] Carniola 1910, str. 114.

4. stoletja s črnobelo bordiro, v sredi z bršlinovo lozo, ki je razdeljena na 3 vejice. Hipokavstov so našli vobče v vsaki hiši po enega, le v hiši VI jih je bilo pet. Tu so odkrili oltar, ki je bil posvečen „Veliki materi bogov" Rhea-Kybele, ki so jo častili za rimskih cesarjev kot zaščitnico polja in vinogradov. To je dozdaj prvi spomenik te boginje, ki se je našel na Kranjskem. — Ob oglu hiše VI. je stala ob cestnem odrivaču bradata herma iz kristalastega apnenca; delo je iz 4. stoletja. — Iz 1. stoletja po Kr. je mičen koščen pokrovček; tu je upodobljen oborožen Amor, ki beži pred nenavadno velikim zajcem. — Skrbno izdelan je majhen bronast rog s cvetjem, najbrž spada h kaki Fortuni. — Najbolj dragoceni najdbi sta dva bronasta kipa. Eden predstavlja žensko, toda ogenj je kip zelo poškodoval, le gube njene obleke se razločujejo bolje. Izvrstno ohranjen je drugi kip: nekdaj pozlačen plešast pigmej z močnim nosom, zabreklimi ustmi in krepkim falom; ta drastični kip zbuja tudi še danes naš smeh. — Umetna obrt je cvela v Emoni. Med svetilkami so dragoceni eksemplari: tu vidimo mrjasca, ki mu na hrbtu čepi lovski pes, tam zopet križ z enakimi prečniki. Pozornost zbujata železen vrč nenavadne oblike z ročajem in ličasta žara, tretja, ki se je našla dozdaj na Kranjskem. Ne manjka predmetov iz terre sigillate in stekla ter toaletnih potrebščin; našli so tudi kos dragocenega zelenega porfirja verde antico. Pogled v kulturno življenje 4. stoletja po Kr. odpirajo ilovnati kalupi pogač nekakih „malih kruhkov", po 16 do 26 *cm* v premeru, ki so okrašeni s podobami. Največji kalup predstavlja cesarsko zmagoslavje: Na bogatookrašenem četverovprežnem vozu stoji cesar v popolni opravi; venča ga plavajoča boginja zmage. Konji imajo s ploščicami okrašene uzde, na čelih jim visé obeski v obliki polumescev, tudi po vratu in prsih nosijo lišp. Po dva konja vodi glasnik, eden od njiju nosi trofeje. Na tleh pred konji leži premagani sovražnik. Drugi kalup kaže boga Herma s šakalovo glavo (egiptovski vpliv), tretji istega boga, sedečega na kozlu s popotnim klobukom na glavi; na četrtem vidimo Minervo s sulico in z ovalnim ščitom. — Izkopali so tudi uteži: na dveh straneh naploskane kamenite kroglje iz podpeškega dolomita, po 10, 20, 50 in 80 rimskih funtov (1 r. funt = 327 *gr*), toda resnična teža se ne ujema povsem z naznačeno. Našli so več malih predmetov iz brona, kakor fino zapono, okove za pohištvo, šestilo in strgač za telovadce. *M. Pajk.*

Gruden, prof. dr. Jos., Zgodovina slovenskega naroda. 1. zvezek. Celovec, Družba sv. Mohorja, 1910.

Meseca januarja so odkrili pri rovanju na Vrhu pri Stopičah več človeških okostnic iz rimske dobe. Ker so se pri kopanju i okostnice i pridejane posode razbile, so mi primesli možje Grudnovo knjigo, da mi s sliko v njej dopovedo, kakšna je bila uničena posoda. To je pojav, ki sam govori dovolj jasno v prilog knjigi, ki je pisana poljudno, a na

znanstveni podlagi. Opira se na moderna naziranja, a ne zataji pri tem pisateljeve individualnosti. Čita se izpodbudljivo in gladko. Zgodovinsko-filozofsko naziranje sloni na kulturnih faktih. V periodizacijo se pisatelj ni spuščal, ampak je podal vrsto „zgodovinskih slik“, ki so lepo zaokrožene in med seboj zvezane.

Prvi zvezek prinaša za vpeljavo kratek obris prazgodovinske in rimske dobe; potem obravnava naselitev Slovencev, kralja Samo, boje z Langobardi, kulturno življenje naših pradedov, pokristjanitev Slovencev in njihovo razmerje s Franki, cerkveno organizacijo po sv. Cirilu in Metodu, Madjarske navale, ustanovitev Velike Karantanije, prihod Nemcev, sv. Hemo, gradove, samostane, cerkvene razmere in versko življenje: ogromna snov iz 1500 let! Drugi zvezek naj obravnava približno 400, tretji okoli 100, četrti nekako 200 in peti malo nad 100 let. Pri vsakem drugem bo laže zmoči nameravano snov, nego je to bilo v prvem. A če se je to že v prvem razmerno prav dobro posrečilo, se imamo tem več nadejati od drugih.

Nekatere stvari so seve še preporne. Žito so mostičarji nedvomno pridelovali, če so bili sosedje stalno naseljenih narodov, osobito v poznejši dobi. Tudi so bile stavbe na koleh v mnogih krajih z „bronovo kulturo“ istočasne. Žal, da se iz najdenin ne more z gotovostjo sklepati na socialno organizacijo.

Trditev, da so šele „tujci“ učili Slovence staviti zidana poslopja, ni dovolj jasna. Vsekako so to znali davno pred l. 821. in 836.—859., ko sta jim pošiljala patriarh Fortunat in nadškof Liutpram delavcev. Umetnost je vobče preskrčeno obravnavana. Narodna in nabožna pesem naj bi se vsaj omenila, istotako ples. Še v IX. veku je bil plešoč Slovan z godalom v roki tipičen (cf. Ermenrich, Epistola). Da je bil po Kocelovi smrti (okoli 874.) zadnji ostanek slovenske samostojnosti za v e d n o uničen, se zgodovinsko ne da podpreti. — Življenje na gradovih je preveč na kratko obravnavano, legenda o sv. Hemi preveč na široko. — Zelo želeti bi tudi bilo, da bi g. pisatelj vire jasneje označil, ker je knjiga namenjena tudi naši učeči se mladini. Tako n. pr. stran 14. odgovor slovenskih poveljnikov, ki ga sporoča Menander Protector; ali str. 34., kjer se imenuje „neki zgodovinski vir“, ki je življenje ss. Marina in Amiana; na isti strani je omenjen pohod Slovencev v Pongau, ki je zabeležen v kratkih pripomenkih (breves notitiae), ki jih je izdal opat V. Hauthaler in jih je po njem posnel prof. Kos. *Mantuani.*

P. v. Radics, Nach der französischen Zwischenherrschaft in Illyrien 1813. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Theaters in Laibach. (Laib. Zeitung 12./XI. 1910).

Zur Zeit der französischen Zwischenherrschaft wurde in Laibach das deutsche Theater durch die italienische Oper ersetzt. Als jedoch im Herbste 1813 die Franzosen den Österreichern weichen mußten, öffnete das ständische Schauspielhaus wieder seine Tore der deutschen Muse.

Am 19. Dezember 1813 fand die Eröffnungsvorstellung der Saison 1813—1814 mit einem Festabende statt, wobei ein patriotisches Lied in 9 achtzeiligen Strophen gesungen wurde: „Frohlocken und Wappengruß des Österreichischen Adlers". Der Kapellmeister Wenzel Müller, der sich damals in Wien eines Rufes erfreute, setzte es in Töne. Dieses Gedicht erscheint hier das erstemal abgedruckt. Im weiteren folgen Darlegungen über die bedeutendsten Vorstellungen der Spielzeit 1813 auf 1814. *M. Pajk.*

Dr. Mihovil Mandić, Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878. Izdala Matica Hrvatska. 1910. (Str. VII + 100).

Takozvana aneksija Bosne in Hercegovine 5. okt. 1908 je dala povod predoznačeni knjigi, ki pa se nam ne predstavlja kot samostojna razprava s povsem novimi podatki, marveč je pisatelj le zbral ter sistematično uredil doslej objavljena nemška Veltzé, Fournier in hrvatska dela; tudi memoari so prišli do veljave.

Pisatelj nam poda v I. delu svoje razprave kratek pregled socialnih in pravnih razmer podložnikov teh dežela pred okupacijo, omenja raznih fermanov, ki se nikdar izvršili niso, vsled česar so sosednje velevlasti dobile, pod pretvezo zaščite turške raje, ugodno priliko vmešavati se v notranje zadeve ter upravo otomanske države. Zaključek raznih diplomatičnih pogajanj je bil, da je Rusija pritrdila, da si Avstrija obe deželi trajno osvoji. V miru, sklenjenem z visoko porto v San Stefano l. 1878, pa se je hotela oprostiti obveznosti teh pogodb, ker bi po tem miru ne dobila Avstrija po sklenjenem dogovoru z Rusijo iz leta 1872, 1876 ter 1877 Bosne in Hercegovine, marveč se je obema dala samouprava. Berolinski kongres 1878 pa je pooblastil Avstro-Ogrsko, da naredi v razdejanih deželah zopet mir in red ter pomaga, da si prebivalstvo gospodarsko opomore. Ta del okupacije se obravnava jako obširno, ker je pisatelj uporabljal predvsem vojno-zgodovinske vire kljub temu pa pogrešam tozadevnih memoar, ki jih je izdal pl. Andrejka). Zatem se nam poda h koncu še kratek obris delovanja Avstrije v Bosni po okupaciji. Da bi pa dobili popolno sliko o uspehih avstrijske uprave, bi trebalo nepristransko preštudirati ministrske „Izvještaje o upravi Bosne i Hercegovine" l. 1906—1908, jih vsestransko oceniti in objektivno presoditi ter si tako ustvariti jasno kulturno sliko obeh dežel.

Dr. Mal.

G. And. Perko, Die Adelsberger Grotte in Wort und Bild. Adelsberg 1910. Herausgegeben vom Komitee für den Bau eines internationalen Museums für Höhlenkunde in Adelsberg. — Postojna 1910. 4°, 78 str. 50 slik, 4 mali, 1 velik načrt. Cena: 10 K.

V zadnjih letih je prišlo preiskavanje kraških jam v nov tir. Da bi zbudil večje zanimanje za Postojnsko jamo ter privabil več tujcev v čudoviti podzemeljski svet, je napisal jamski tajnik Perko to knjigo.

V prvem delu — do str. 24. — pripoveduje zgodovino Postojnske jame ter Postojne sploh, popisuje nakratko notranjski Kras in razlaga postanek svetovnoznane jame. Pivka, ki se izliva tik vhoda v Postojnsko jamo, je ustvarila one velikanske prostore, po katerih danes hodi na tisoče tujcev; v starodavnih časih je tekla skozi sedanjo „Cesarja Ferdinanda jamo", a vsled zemeljskih vdorov je preložila svojo pot: njena sedanja struga leži niže; zdaj teče Pivka do Otoške jame, potem do Magdalenskega brezdna in po nadaljnjih dobrih 4 *km*, od katerih je 1600 *m* še nepreiskanih, se izliva v Malograjsko jamo pri Planini. Prejšnja struga je zdaj suha in, odkar jo je zapustila Pivka, so tam nastali kapniki v najraznovrstnejših oblikah. Ves kompleks Postojnske jame obsega 20.790 *m*; med vsemi dozdaj znanimi evropskimi jamami je potemtakem največja. Od imenovane vsote odpada le 4300 *m* na običajno „pot za tujce"; pota po sosednjih malo obiskovanih jamah so dolga 3570 *m*, jame reke Pivke in njenih podzemskih pritokov (Črna, Otoška, Malograjska jama in dr.) pa obsegajo 12.920 *m*! — Najvišji vrh Trnovske planote ni Mrzavec (1408 *m*), kakor piše Perko, temveč Mali Goljak (1495 *m*)[1]. „Nanos" ni ime kakega vrha (Perko piše: „Nanosberg"), kakor beremo tudi po drugih knjigah, temveč narod imenuje „Nanos" ves južni del Hrušice. Nanos je torej planota; iznad nje se dvigajo kot najvišji vrhovi Suhi vrh (1313 *m*), Debeli vrh (1299 *m*) in Pleša (1261 *m*). Ferdinand II. je postal šele 1619. l. cesar; 1616. je bil nadvojvoda. Valvasorjevo monumentalno delo je pač več kot „Reisewerk" (str. 11). Znameniti Vipavec na dvoru cesarja Friderika III. se je pisal Andrej Baumkircher, ne Baumkirchner (str. 76).

Od str. 27. dalje popisuje Perko podrobno Postojnsko jamo; kaže posamezne čudovite kapniške tvorbe in razlaga postanek nekaterih. Najlepši kapnik je „zastor"; najveličastnejši prizor pa nudi razgled z najvišje točke v Postojnski jami, s Kalvarije. Pisatelj nas pelje tudi v malo obiskovane stranske jame; tja spremljamo z napetostjo drznega preiskovalca, ki ga ne strašijo globoka brezdna niti potuhnjene kraške vode; s trepetajočim srcem se peljemo z njim na Tartarsko jezero in poslušamo skrivnostno šumenje reke Pivke. Najkrasnejša vseh dozdaj znana kapniška jama v Evropi je po Perkovem mnenju „Nova jama" za „Kalvarijo"; leži že izvùn „poti za tujce".

Na str. 35. ter 55.—56. govori nakratko o favni postojnske jame, ki obsega 19 vrst; na str. 57.—59. pa navaja vse odlične goste vladarskega rodú, ki so posetili jamo. — V dodatku k opisu Postojnske jame razpravlja še o jamah in vodnih razmerah Planinske ter posebno Cerkniške kadunje; ozira se tudi na Predjamo in na pokrajino med Grčarevcem in Logatcem, ki je glede jam danes še povsem nepreiskana.

Perkova knjiga je namenjena širšemu občinstvu, zato ne navaja pisatelj nikjer literature, čeravno jo ponekod pogrešamo. Odločno se iz-

[1] Čudno je, da meri „Veliki" Goljak 1481 *m*, „Mali" pa 1495 *m*.

reka proti Grund-Penckovi teoriji o kraški nadanji vodi in zasleduje tudi po kraških jamah tekoče reke. Tako presoja to najbolj preporno točko kraškega problema[2] s praktičnega stališča izkušanega raziskovalca jam. — Nekatera slovenska krajevna imena je pisatelj grdo skazil. Tako piše: Rackbach, Suhadulza, Jersanova dolina, Piavze, Kolesivka (menda tiskovna pomota namesto „Koliševka"), Gartschariutz in dr. — Tiskovnih pomot kar mrgoli: Gebierge (str. 7), Schlott (str. 7), Plate (str. 8), Jochann (str. 10) in tako dalje skoro na vsaki strani; te pomote v tolikem številu čitatelja zelo motijo. — Slike, s katerimi je knjiga bogato opremljena, so brez izjeme prav dobro uspele.

Cena knjigi je precej visoko nastavljena radi mnogih slik in ker je čisti dobiček namenjen skladu za zgradbo mednarodnega muzeja za preiskavanje jam s sedežem v Postojni. Knjigi je pridejan tiskan poziv na občinstvo, naj prispeva k zgradbi s primernimi darovi. V pozivu, ki ga je podpisal stavbni odbor, beremo besede „Adelsberger Grotte, die bekanntlich ein Staatsgut ist". Ta stavek bi bil lahko izostal, ker še ni povsem dognano, je li Postojnska jama državna ali mestna postojnska last; o tem si bodo še prejalislej juristi belili glavo.

Perkovo knjigo „Die Adelsberger Grotte" priporočamo najtopleje vsakemu, ki se hoče vtopiti v tajinstveno lepoto našega kraškega podzemlja in jo uživati z enakim umevanjem, enako ljubeznijo, kakor jo kaže priznani speleolog Perko v tem delu. *M. Pajk.*

F. Seidl, Die in Krain 1908 beobachteten Beben. Allg. Bericht und Chronik der in Österreich beobachteten Erdbeben. Offiz. Publikation der Direktion der k. k. Zentralanstalt für Meteorologie u. Geodynamik. Nr. V. 1910, pag. 109—138.

V zadnjem času ponehuje brezdvomno na Kranjskem potresno delovanje, kajti število opazovanih sunkov pada leto za letom. Tako nam izkazuje potresna kronika za Kranjsko v l. 1906 105, v l. 1907 60 in v l. 1908 le 46 sunkov. Seveda je ostalo vsako leto mnogo slabotnejših potresnih pojavov neopaženih, kljub temu si pa lahko napravimo iz podanih poročil poprečno sodbo o potresnem gibanju.

Na Kranjskem je bilo l. 1908 naznanjenih 46 potresnih pojavov: 27 sporadičnih in 19, ki so jih čutili na dveh ali več krajih hkrati. Izmed poslednjih so imeli trije sunki svoje izvorišče v sosednjih deželah, 16 jih je pa bilo autohtonih, ki so se sprozili v 8 izviriščih po enkrat, oziroma dvakrat. L. 1908 se je pojavilo najkrepkejše in najobširnejše potresno gibanje v liljskem okraju 3. oktobra. Premer potresnega ozemlja je znašal približno 80 *km*. Splošno navajajo poročila o tem potresu bobnenje, zatem valovanje, oziroma podzemni sunek srednje vrste, ki je povzročil rahlo tresenje in ropotanje raznih predmetov. Sunek, ki so ga čutili tudi mnogi na prostem, ni napravil nikakšne škode. Jačji je bil tudi potres, ki se je pojavil v višnjegorski okolici

[2] O tej stvari bo še letos poročala „Carniola".

8. aprila; premer potresnega ozemlja je znašal 70 *km*. Vsi ostali sunki pa spadajo med slabotne potresne pojave.

Kakor vedno je bilo tudi to leto ponoči več potresnih sunkov (30) kakor pa podnevi (16). Z ozirom na letni čas pa pripade večje število sunkov pozimski dobi (29), manjše poletni dobi (17).

Mnogoštevilna poročila je razvrstil poročevalec spretno in pregledno po mesecih. Posameznim mesecem je pridejal kratek in stvaren pregled. Mesečne preglede pa zaključuje zanimiv splošen celoletni pregled z dvema tabelama. Tovrstna poročila bi gotovo marsikoga zanimala, ako bi bila občinstvu bolj dostopna. *Dr. Gv. Sajovic.*

J. Hafner, Makrolepidopteren von Görz und Umgebung. Separatni odtis iz „Entomologische Zeitschrift“ 1910, p. 20. in nasl.

Za proučavanje zemljepisne razširjatve živali je natančno spoznavanje pokrajinskega živalstva (lokalne favne) neobhodno potrebno, zakaj vsaka zemljepisno opredeljena pokrajina ima svoje posebno živalstvo. Pri tem proučevanju so zelo zanimive obmejne vrste, ki se nahajajo na mejah sosednjih pokrajin in na katere moramo polagati veliko važnost.

J. Hafner je priznan metuljčar (lepidopterolog), ki skrbno zbira in opazuje ter vestno beleži zanimive pojave v pokrajinskem življenju metuljev. Navedeni zaznamek goriških metuljev je na ta način zasnovan kakor Hafnerjevo odlično delo „Verzeichnis der bisher in Krain beobachteten Großschmetterlinge“, objavljeno v Carnioli l. 1909, 1910, 1911. Pri vsaki vrsti so navedeni važnejši znaki, zanimivi življenski pojavi, način lova, najdišče in metuljčarji, ki so se z njo že bavili. Vse to oživlja sestavek tako, da ga čita z zanimanjem in pridom tudi dotičnik, ki se ne bavi specielno samo z metulji. — V celem navaja zaznamek 587 vrst, ki jih je opazoval Hafner za svojega bivanja v Gorici od majnika 1905 do avgusta 1908. Del teh beležk je priobčil dr. Galvagni v svojem delu „Beiträge zur Kenntnis der Lepidopterenfauna der Adriatischen Inseln“ (Mittlg. d. Naturwiss. Vereins an der Universität in Wien, Jahrg. VII., Nr. 5—10 pag. 154—254).

Iz gori navedenih razlogov so Hafnerjevi lepidopterologični zapiski splošne važnosti; znameniti so predvsem za goriško favno, za kranjsko pa le toliko, kolikor pridejo vpoštev obmejne vrste. *Dr. Gv. Sajovic.*

R. Justin, Über drei neue Centaurea Hybriden. Österr. botanische Zeitschrift 1910, Nr. 12, Pag. 456 uf.

Med glavinci (centaurea) je hibridizacija zelo pogosta. Na krajih, kjer rastejo raznovrstni glavinci skupaj, najdemo navadno tovrstne hibride v pretežni množini. Leta 1906 je popisal R. Justin v 7. štev., „Österr. botan. Zeitschrift“ hibridsko vrsto centaurea Haynaldi Borb. × plumosa Lam. = centaurea Vossii Just. V zadnjem času je našel na svojih botaničnih pohodih še tri nove hibride glavincev in sicer:

1. **Centaurea carniolica Host. × marcroptilon Borb.** = centaurea Puppisii Just., ki jo Justin označi takole: Perennis, Caulis erectus, angulatus, scabriusculus, ramosus. Folia radicalia petiolata, ovata, integra vel lyrata, serrata; caulina sessilia, lanceolata, remote denticulata. Folia omnia viridia, subtus canescentia, scabriuscula. Capitula in ramis singularia, ovata. Squamae virides, striatae. Appendices recurvae, fuscae, pectinato-fimbriatae. Corollae persicinae vel roseae. Achaenia puberula, epapposa. Floret Julio, Augusto. — Na Dolenjskem raste okrog sledečih krajev: Trebelno, Mokronog, Krško, Radeče, Črnomelj itd.; na Gorenjskem je znana iz Bistriške doline med Kamnikom in Stranjami.

2. **Centaurea carniolica Host. × pseudophrygia C. A. Mey.** = centaurea Robičii Just. Justin navaja sledeče znake: Perennis, Caulis erectus, angulatus, scaber, ramosus, rarius simplex. Folia radicalia petiolata, caulina amplexicauli-sessilia; omnia viridia, scabriuscula, late lanceolata, dentata. Capitula in ramis singularia, subglobosa. Squamae virides, striatae. Appendices recurvae, fuscae, pectinato-fimbriatae. Corollae purpureoroseae. Achaenia glabra, vi papposa. Floret mense Julio. — Raste na gozdnih parobkih in po košenicah Begunjščice.

3. **Centaurea carniolica Host. × pannonica Heuff.** = centaurea Pospichalii Just. z naslednjo karakterizacijo: Perennis. Caulis erectus, strictus, angulatus, glaber, ramosus. Folia radicalia petiolata, caulina sessilia, glabriuscula, lanceolata, integra. Capitula in ramis singularia, ovatoglobosa. Squamae pallidae, virides, striatae. Appendices scariosae, albido testaceae vel fuscae, fimbriatae. Corollae roseae. Achaenia grisea, puberula, epapposa. Floret Julio, Augusto. — Nahaja se povsod, kjer rasteta prvotni vrsti na Kranjskem in sosednjem Primorskem. Važnejša najdišča so: Kum na Dolenjskem, Bistriška dolina pri Kamniku, Savska dolina pri Kropi in Radovljici, Reka pri Ilirski Bistrici i. dr.

Navedeni članek je zanimiv donesek k spoznavanju kranjske cvetane.

Dr. Gv. Sajovic.

Mali zapiski.

Prof. Josip Apih †

Dne 19. januarja t. l. je nenadoma preminul v Celovcu odlični slovenski zgodovinar Josip Apih. Bil je rojen 16. marca leta 1853. v Zapužah med Radovljico in Begunjami, je služboval na deželni višji realki v Novem Jičinu (Neuitschein) na Moravskem, od l. 1892. pa na c. kr. moškem učiteljišču v Celovcu; v zadnjih letih je bil ravnatelj zasebnega učiteljišča sester uršulink v Celovcu.

Apiha je predvsem mikala domača zgodovina v 18. in 19. stoletju in na podlagi večinoma arhivnih virov je nabral ogromno tvarine za spoznavanje naše preteklosti v zadnjih dveh vekih. V študiji „Ustanovitev narodne šole na Slovenskem“ (Letopis Matice Slov. 1894 in 1895) podaja po arhivnih virih najprej vpogled v skrajno primitivne šolske razmere v dobi od leta 1740. do 1770., ko je izšla znamenita resolucija cesarice Marije Terezije, da je šolstvo državna zadeva („die Schule ist und bleibt allzeit ein politicum“). Potem popisuje, kako je izkušala vlada ideje organizatorja avstrijskega šolstva, opata Felbigerja, uveljaviti na Slovenskem, a je zadela radi nemškega učnega jezika na velike težave. Apih slika posebej postanek ljudske šole na Kranjskem, kjer si je pridobil velike zasluge Blaž Kumerdej, na Primorskem, Štajerskem in Koroškem; potem preide na šolstvo za cesarja Jožefa II., ko je imel velik vpliv na razvoj avstrijskega šolstva Slovenec Jožef Špendov, nižjeavstrijski šolski nadzornik; s šolsko reformo leta 1805. zaključuje. O koroškem šolstvu te dobe je pisal razpravo „Die theresianisch-josefinische Schulreform in Kärnten“ v celovški „Carinthiji“ l. 1903. in 1904. — Tudi gospodarske razmere za Marije Terezije je proučaval Apih. Tako je nastala študija „K obrtni politiki 18. veka“ (Izvestja Muz. dr. 1894), kjer slika kranjske cehe, ki se bojujejo proti izvrševanju obrti na kmetih in varujejo ljubosumno druga proti drugi svoje zastarele predpravice. — Neugodne finance Novega mesta v 18. stoletju spoznavamo iz razprave „K zgodovini novomeški v 18. veku“ (Izvestja Muz. društ. 1892), ki izpopolnjuje nekatere podatke Vrhovčeve „Zgodovine Novega mesta“.

Stanove, pravosodstvo (rokovnjači!), šolstvo in agrarne razmere Kranjske v predmarčni dobi popisuje v razpravi „Deželni stanovi kranjski od l. 1818. do l. 1847.“ (Letopis Matice Slov. 1890); tvarino je največ zajel iz deželnega arhiva v Ljubljani. Nekako nadaljevanje te študije pa je najodličnejše Apihovo delo „Slovenci in 1848. leto“ (izdala Matica Slov. 1888, 302 str.). V pestrih slikah iz revolucijskega leta kaže Apih, kako so ideje onega časa našle primeren, četudi skromnejši odziv v malem, za velike dogodke še nepripravljenem slovenskem narodu; nepobitno dokazuje, da je l. 1848. začetek narodnega gibanja na Slovenskem in da so Slovenci šele takrat postali narodna individualnost. Poleg tiskanih virov so mu služili predvsem ustni podatki slovenskega narodnega boritelja iz l. 1848., vladnega svetnika Antona Globočnika pl. Sorodolskega, ki je deset let pozneje sam svoje spomine objavil v Izvestjih Muz. društ. leta 1898. („K petdesetletnici slovenske narodne zavednosti“). Za zgodovino slovenskega preporoda sta Apihova knjiga in Globočnikova razprava glavna vira. Nemško občinstvo je seznanil Apih s svojimi študijami o l. 1848. v razpravah: „Die Slovenen und die Märzbewegung von 1848“. „Die slovenische Bewegung im Frühjahre und Vorsommer 1848“. „Die Slovenen und der konstituierende Reichstag 1848/49“. „Die

Slovenen und das österreichische Verfassungswerk von 1848 49" (Helfert, Österreichisches Jahrbuch, Wien 1890, 1892, 1894 in 1896). V kratkem članku „K zgodovini 1848. l." (Ljubljan. Zvon 1889) piše o jugoslovanskem protokolu vseslovanskega shoda v Pragi.

S prej imenovano knjigo je Apih proslavil 40 letnico vladanja cesarja Franca Jožefa I., ob 50 letnici pa je podaril slovenskemu ljudstvu ilustrovano knjigo „Naš cesar" izdala družba sv. Mohorja l. 1888). V poljudni obliki pripoveduje o radostnih in žalostnih dnevih iz življenja našega vladarja. A knjiga je več kot navaden življenjepis: hkrati popisuje Apih veliki kulturni in gospodarski napredek Slovencev v dobi 50 let; tako je ta knjiga nekaka kulturna zgodovina Slovencev od l. 1848. do 1898.; v njej se lepo izpopolnjujeta avstrijsko domoljubje in slovenska narodna zavednost.

V starejšo kranjsko zgodovino je segel Apih z razpravo o „Žigi Herbersteinu" Letopis Mat. Slov. 1885), onem slavnem kranjskem plemenitašu iz Vipave, ki je v 16. stoletju sodobnikom „odkril" maloznano „Moskovijo" Rusko). — Zgodovinske študije so dovajale Apiha tudi k slovstvenim vprašanjem (K zgodovini „Popotnika" v Ljublj. Zvonu 1888); bavil se je nadalje s statistiko „Statistika članov Matice Slovenske" v Ljublj. Zvonu 1889 in „Statistična črtica dijaštva avstrijskih visokih šol" v Ljublj. Zvonu 1890); bolj feljtonističen značaj ima črtica „Velegrad" Ljublj. Zvon 1885). Dvoje spretnih razprav nam je podaril v spisih „Židovstvo" (Letopis Mat. Slov. 1886) ter „Plemstvo in narodni razvoj" (Ljublj. Zvon 1887). Prvo je povzročilo antisemitsko gibanje, ki se je tedaj v Avstriji vedno bolj širilo; Apih zasleduje ta antagonizem Indoevropcev proti Židom daleč nazaj v zgodovini ter najde njega vzroke v povsem različnem fizičnem in duševnem ustroju teh dveh plemen. V essayu „Plemstvo in narodni razvoj" dokazuje, kako kvarno je bilo za Slovence, da so zgodaj izgubili svoje plemstvo, zakaj do novejšega časa so radi vladajočega fevdalizma plemenitaši odločevali v zgodovini narodov in plemstvo je, četudi po krivici, na zunaj zastopalo vsak narod. Apih trdi celo, da Slovenci nimajo svoje zgodovine, ker so le bolj pasivno sodelovali pri važnih dogodkih slovenske zemlje; „niso se borili za svoj narod; kri, ki so jo prelivali v hudih bojih, ni plodila tal narodnih interesov, ni pospeševala narodnega razvoja. Borili smo se, trpeli smo za tujo stvar". A po teh pesimističnih izvajanjih kaže na novodobni demokratični razvoj, ki se je emancipiral od plemstva; zato kliče na koncu svoje razprave: „Priborimo, pridelajmo si novodobno plemstvo!" Ako Apih ponekod v tej razpravi še zastopa zastarelo Herderjevo naziranje o staroslovenski „miroljubnosti" in krotkosti, mu moramo ugovarjati, stari Slovani so bili bojeviti, kakor njih sosedje, a manjkalo jim je germanskega zmisla za državno organizacijo.

Zadnje Apihovo delo je „Zgodovinska učna snov za ljudske šole (snop. I—IV. 1902—1905, snop. V. skupno z dr. M. Potočnikom), ki jo je izdala „Slovenska Šolska Matica" v zbirki „Realna knjižnica".

Tudi v tej knjigi se izkazuje Apih kot temeljitega poznavalca naše kulturne zgodovine, ki jo tu podaje v lahko umljivi obliki (Prim. med drugimi poglavja o srednjeveških mestih, o reformah Marije Terezije in cesarja Jožefa II.!), škoda le, da ni tvarine razdelil na posamezne, zaokrožene učne slike; zakaj ravno takih, pa ne celotne zgodovine, si je želelo učiteljstvo ljudskih in meščanskih šol, ki mu je namenjena ta knjiga.

Josip Apih je bil blaga duša, odličen učitelj in iskren prijatelj mladini. Med našimi domačimi zgodovinarji zavzema eno prvih mest. Kdorkoli se bo vprihodnje bavil s kulturno in politično zgodovino Slovencev v zadnjih dveh stoletjih, bo vedno moral segati po Apihovih delih, ki imajo trajno vrednost. Naj v miru počiva v slavni zemlji karantanski!

M. Pajk.

Ilirska Bistrica — trg. Njegovo Veličanstvo je povzdignilo vas Ilirsko Bistrico dne 29. januarja t. l. v trg. Prijazni trg v rodovitni dolini Notranjske Reke ima po zadnjem ljudskem štetju z dne 31. dec. 1910. l. 877 prebivalcev. *M. Pajk.*

Die Funkenwarte auf dem Laibacher Realschulgebäude. Auf Veranlassung des Leiters der Laibacher Erdbebenwarte des Landesschulinspektors A. Belar, wurde im Oktober 1910 vom Freiherrn Anton von Codelli auf der Warte des Laibacher Realschulgebäudes eine Empfangsstation für Funkentelegraphie eingerichtet. Dieselbe bezweckt eine rasche Verständigung der Erdbebenwarten untereinander und eine präzise Zeitbestimmung durch telegraphische Aufnahme des Mitternachtszeichens; sie soll auch Messungen auf dem Gebiete der atmosphärischen Elektrizität dienen. *M. Pajk.*

In meiner *„Janchen's Cistaceen Oesterreich-Ungarns"* betreffenden Besprechung in „Carniola" 1910 (3. und 4. Heft p. 276—280) habe ich die einzelnen Arten unter den vom Verfasser angewendeten Namen angeführt.

Die Entscheidung, die der im Vorjahre in Brüssel stattgefundene internationale botanische Kongreß bezüglich der „totgeborenen" Namen getroffen hat, macht nun auch bei den Cistaceen einige Namenänderungen notwendig. Statt Helianthemum hirsutum (Thuill.) Mérat muß es jetzt heißen Helianthemum ovatum (Viv.) Dun und sttatt Fumana nudifolia (Lam.) Janchen muß es jetzt heißen Fumana vulgaris Spach. *A. Paulin.*

Popravki k članku „Iz Bele Krajine". Na str. 2. čitaj v 22. vrsti (od zgoraj 26.000. Na str. 2. v 4. vrsti (od spodaj) trtja, polja. Na str. 3. v 3. vrsti (od zgoraj) vaše ljudstvo se pa poizgubi. Na str. 6. v 1. vrsti (od zgoraj) večidel. Na str. 6. v 18. vrsti (od zgoraj) dasi uživa hiša . . . Na str. 9. v 1. vrsti (od spodaj) stopijo posamezni fantje. Na str. 13. v 18. vrsti (od zgoraj) zadnje. Na str. 13. v 19. vrsti (od zgoraj) večidel. Na str. 18. v 9. vrsti (od spodaj) kokošmi. Na str. 21. v 8. vrsti (od spodaj) imenitnejši. Na str. 23. v 15. vrsti (od spodaj) fanti.

Društvene vesti.

Novi člani „Muzejskega društva za Kranjsko“. Gospoda Josip Jeglič, šolski vodja v Selcih nad Škofjo Loko, in Izidor Modic, c. kr. učiteljiški profesor v Ljubljani, C. kr. moško učiteljišče v Ljubljani. **„Društvo slovenskih tehnikov“ na Dunaju.**

Občni zbor „Muzejskega društva za Kranjsko“ se je vršil 21. **februarja 1911.**

Gospod predsednik dež. nadzornik Fr. Levec pozdravi občni zbor, veseleč se, da kažejo člani zanimanje za društvo. Omenja, da sicer društvo napreduje dasiravno počasi; število društvenikov narašča, dviguje se tudi društveno delovanje. Napredek se kaže na vseh straneh in to je gotovo veselo znamenje. Prej ni imelo nobenega doma, nobene pisarne, sedaj smo dobili svojo društveno sobo, svojo čitalnico. Lahko bi bilo delovanje društva še uspešneje, pa podpore so društvu za nekaj let vsaj deloma izostale, društvo je zato zabredlo v dolgove, in ti sedaj društvo tarejo in ovirajo uspešnejše delovanje. Odbor štedi in striže kjer more, pri vsem tem pa si društvo brez podpore odločilnih faktorjev ne pomore na trdne noge. Seveda tako daleč društvo še danes ni, kakor si je to predstavljal njegov ustanovitelj Dežman, ki je menil društvo naj bi postalo središče vsega delovanja v domoznanstvu; tudi periodičnih shodov še ni bilo mogoče vpeljati, kakor nam tudi manjka znanstvenih predavanj, ali predsednik upa, da tudi to, kar še ni — še pride. Društveno delovanje so omogočile v prvi vrsti različne podpore, izreka torej zahvalo slavni učni upravi, zahvaljuje slavni deželni odbor vojvodine Kranjske in ravnateljstvo deželnega muzeja, zahvaljuje urednike in sotrudnike, kakor tudi pregledovalce društvenih računov, sploh vse, ki so kaj pripomogli k **napredku društva.**

Število članov sicer raste, ali včasih pa tudi smrt poseže v to število. Ugrabila nam je smrt zvestega dolgoletnega člana Janeza Ažmana, župnika in duh. svetnika v Gorjah, umrl je tudi odlični zgodovinar in sotrudnik Josip Apih, c. kr. profesor v Celovcu. Občni zbor počasti spomin teh mož, in vstane v znak sožalja.

Društveni tajnik dr. Jos. Cerk poroča o delovanju društva v minolem letu. Poudarja da je bilo društvenemu odboru mogoče, da je del obljub, ki jih je obljubil na lanskem občnem zboru, v letošnjem letu tudi res izvršil. Danes je društvena čitalnica popolnoma urejena, napravljeni so dolični katalogi in vsem društvenikom bo od 1. marca t. l. dalje dvakrat na teden mogoče posečati društveno čitalnico. Tako

se bo izpolnila slednjič, dolgo gojena želja društvenikov, publikacije pa, ki jih društvo dobiva v zamenjavo bodo prišle do prave veljave.

Tudi druga odborova želja da postane „Carniola“ središče vsega znanstvenega delovanja vsaj na Slovenskem, se čedalje bolj in bolj udejstvuje. Različna društva so izrekla željo, naj bi izhajali njihovi sestavki v „Carnioli“ tako n. pr. „Društvo za raziskovanje podzemskih jam na Kranjskem“, tako še le pred kratkim „Goriško muzejsko društvo“; čedalje več odličnih slovenskih znanstvenikov se zbira pod okriljem „Muz. dr. za Kranjsko“, čedalje mnogovrstnejši in zanimivejši so Carniolini članki. Društvo je pravo pogodilo, ko je strnilo nemško in slovensko glasilo v enotno poliglotsko.

Seveda se širi tudi notranje delovanje društva. Vsled vprašanja prof. Komatarja v Kranju, kako misli društvo podpirati raziskovanje raznih listin in rokopisov, je odbor sklenil, da se bo odslej nahajala v „Carnioli“ stalna rubrika „Arhivalna poročila“, kjer se bo lahko na kratko poročalo o različnih, Kranjsko zadevajočih listinah ne samo iz naših domačih ampak tudi tujih arhivov in knjižnic.

Letos je društvo imelo 5 odborovih sej, lansko leto le 3. V odborovih sejah se je sklepalo o publikacijah in različnih tehničnih preuredbah v društvu. Odbor je sklenil da lahko vsak pisatelj zahteva 25 odtiskov svojega članka; nadalje, da je vsak pisatelj sam odgovoren za vsebino in obliko.

To je delovanje društva v prošlem letu. Slika je nekoliko bolj vesela kot prejšnja leta, društvo se je pričelo gibati, začetek je storjen in zato smemo upati v boljšo bodočnost. Takrat, ko bo društvo združevalo vse slovenske učenjake in znanstvenike, ko bo „Carniola“ glasilo vseh, ki se znanstveno gibljejo in delujejo, takrat bo „Muzejsko društvo za Kranjsko“ doseglo svoje cilje in smotre, svesto si, da tvori tako važen del slovenskega znanstvenega gibanja.

Društveni blagajnik prof. Milan Pajk poroča o društvenem denarnem stanju. Povdarja, da vlada med letošnjimi izdatki in dohodki nekako ravnotežje, to je da je v tem letu društvo aktivno, da pa neugodno vplivajo na društveno blagajno dolgovi iz prejšnjih let. Društveni dohodki so letos manjši, ker je dobilo društvo lansko leto od kranjskega deželnega odbora 1200 K izredne podpore, izdatki pa nekoliko večji, veliko je stala društvo preuredba v društvu, oprema društvene sobe, zamenjava in ekspedicija publikacij, nabava tiskovin itd. Nekaj teh izdatkov za drugo leto odpade. Navzlic temu pa ima društvo 2481 K 35 vinarjev primanjkljaja, in ako ne dobi od drugod pomoči, se ne bo moglo izkopati iz dolgov, dasi je naraslo število članov od l. 1905 od 202 na 305.

Računski zaključek za l. 1910.

Št.	Dohodki	K	h
1	Prenos iz l. 1909	271	78
2	Obresti poštne hran. za l. 1909	2	51
3	Članarina	1633	—
4	Podpora naučnega ministrstva za l. 1910.	800	—
5	Podpora deželnega odbora za l. 1910	800	—
6	Za prodane stare letnike in številke	164	04
	Skupaj	3671	33

Št.	Izdatki	Posebej K	Posebej h	Skupaj K	Skupaj h	OPOMBE
1	Dolgovi iz l. 1909:					*) Ako odštejemo od te vsote 271 K 78 h (prenos iz leta 1909), ostane 2054 K 56 h, t. j. lanjski primanjklj. (Glej „Carniola" 1910, str. 184!)
	a) Preostanek tiska in brošir. „Izvestij"	1128	—			
	b) Preostanek tiska in brošir. „Carniole"	1158	64			
	c) Tiskovine	21	—			
	d) Poštni zavoji	18	70	*2326	34	
2	Uredniške nagrade l. 1910.	—	—	300	—	
3	Pisateljske „ l. 1910	—	—	719	—	
4	Tisk in brošir. „Carniole" 1910	—	—	2409	87	
5	Slike v „Carnioli" l. 1910	—	—	54	72	
6	Poštni zavoji	—	—	17	30	
7	Tiskovine	—	—	29	70	
8	Eksped. in drugi pošt. izdatki	—	—	158	94	
9	Oprema društvene sobe	—	—	20	06	
10	Za kupljene stare publikacije „Muzejskega društva"	—	—	23	75	
11	Znižana članarina pri društvu „Anthr. Gesell." na Dunaji	—	—	**10	—	**) S tem društ. izmenjava „Muz. društvo" svoje publikacije.
12	Postrešček za pobiranje član.	—	—	25	—	
13	Muzejski sluga	—	—	58	—	
	Skupaj	—	—	6152	68	
	Če se odštejejo dohodki	—	—	3671	33	
	Ostane primanklјaj	—	—	2481	35	

Račune pregledala in našla v redu:

Fran Podkrajšek m. p. **Ivan Vrhovnik** m. p.

V LJUBLJANI, dne 31. decembra. 1910.

Milan Pajk m. p., blagajnik.

Muzejski ravnatelj dr. Mantuani poroča o delovanju uredniškega odseka, ki je imel več sej; pri teh se je sklepaio o obsegu publikacij in o razpravah, ki se naj priobčijo v „Carnioli".

Pregledovalca računov g. Fr. Podkrajšek in župnik g. I. Vrhovnik, izjavita, da sta vse račune in računske knjige natančno pregledala in našla vse v najlepšem redu, predlagata naj da občni zbor blagajniku absolutorij, kar se sprejme enoglasno.

Pri slučajnostih utemeljuje dr. Gv. Sajovic predlog društvenega odbora naj slavni občni zbor izvoli šolskega svetnika Alfonza Pavlina za častnega društvenega člana. Poudarja, da šteje slovenska zemlja le malo malo uglednih učenjakov. Prof. Pavlin je priznan botanik, njegovi spisi ne veljajo nekaj samo doma, ampak uživajo priznanje vsega znanstvenega sveta. Vsak kdor ga pozna ve, kako skromen in priljuden da je, kako pa da mu je na srcu tudi naša ožja domovina. Njegovo znanstveno delovanje se je pričelo takorekoč z l. 1882 s sodelovanjem pri izdaji velikega Kernerjevega dela „Flora exsiccata Austro-Hungarica", ves čas je proučeval posebno domačo floro in priobčeval rezultate svojega raziskavanja v uglednih strokovnih listih in samostojnih publikacijah. Bil pa je tudi od početka član našega društva, udeleževal se še v prejšnjih časih prirodopisnih znanstvenih večerov, nastopil tudi sam kot predavatelj, in ostal do sedaj zvest sotrudnik naših publikacij. Ako mu je dala za njegovo delovanje priznanje tujina, potem se toliko bolj spodobi, da mu ga damo tudi mi in da ga počastimo tudi mi. To pa stori društvo, ako ga imenuje svojim častnim članom. Predlog dr. Sajovica sprejme občni zbor enoglasno med glasnim odobravanjem.

G. Podkrajšek potem vpraša, je li društvo kaj ukrenilo glede spominske plošče na rojstni hiši Valvasorjevi. Predsednik odgovori, da se je odbor o tem posvetoval in prišel do spoznanja, da za sedaj društvo ni v položaju, da bi moglo kaj v tem oziru storiti, ker tega ne dovoli slabo denarno stanje. V debato poseže tudi ravnatelj deželnega muzeja dr. Mantuani, ki je mnenja, da je tudi težko ploščo kam vzidati. Predsednik poudarja, da bi moralo društvo tudi za druge slovenske pisatelje skrbeti kot n. pr. za Linharta, ali društvo ne more, lahko pa bi Pisateljsko društvo tukaj vmes poseglo. Sklene se, da se vsa ta stvar prepusti Pisateljskemu društvu.

Ko občni zbor odobri še čitalniški red, ki ureja poslovanje in uporabo čitalnice in kjer se sklene, da je čitalnica dvakrat na teden v torek od 2—4. popoldne in v četrtek od 4—6. popoldne odprta, zahvali pedsednik še enkrat člane za udeležbo in zaključi občni zbor.

Poročilo

o deželnem muzeju „Rudolfinum“ za leto 1910.

Podal ravnatelj dr. Jos. Mantuani.

Deželni muzej vzdržuje in upravo nadzoruje vis. deželni odbor **vojvodine Kranjske.**

Predsednik: dvorni svetnik Fran pl. *Šuklje*, deželni glavar, itd.
Referent: dr. Ivan *Zajec*, deželni odbornik, itd.

MUZEJSKO OSOBJE.

Ravnatelj: dr. Jos. *Mantuani*, c. kr. profesor, itd.
Adjunkt: dr. Jos. *Mal* (zgod. oddelek),
Asistent: dr. Gvidon *Sajovic*, gimn. učitelj (prirodopisni oddelek).
Preparator: Frančišek *Dobovšek*.
Nadzornica tkanin: gospa Marija *Mantuani*.
Pisarniška pomožna sila: gdč. Ana *Kušar*.
Vratar in hišnik: Jos. *Šenk*.
Snažiteljica: Frančiška *Maver*.

Častna služba muzejskih poverjenikov.

Andrejka Rudolf pl. Livnogradski, c. kr. okr. komisar v Postojni.
Baraga Janez, nadučitelj na Koroški Beli.
Berlic Janez, duh. svetnik, župnik v Srednji Vasi v Bohinju.
Humek Martin, deželni sadjarski nadzornik.
Jelovšek Gabriel, veleposestnik na Vrhniki.
Kappus Adolf pl. Pichlstain, župan v Kamni Gorici.
Kušar Janez, župan v Notranjih Goricah pri Ljubljani.
Lavtižar Jožef, župnik v Ratečah na Gorenjskem.
Lokar Janko, šolski vodja v Hrušici pri Ljubljani.
Loušin Franc, nadučitelj v Vinici.

Megušar Rihard, nadučitelj v Podzemlju.
Podlogar Leopold, kaplan v Dobu.
Ruper Janez, poštar pri sv. Križu blizu Kostanjevice.
Sedlar Avgust, c. kr. finančni koncipist v Črnomlju.
Šašelj Janez, župnik v Adlešičih.
Šetina Franc, nadučitelj v Črnomlju.
Strahl Karol, vitez, graščak v Stari Loki.
Završnik Hubert, c. kr. notar v Žužemberku.
Zois Michelangelo, baron, c. kr. okr. komisar na Dunaju.
Zurc Jože, župan v Kandiji pri Novem mestu.

Muzejska kronika.

Po triletnem odmoru je prevzel deželni muzej od „Muzejskega društva“ 3./I. vse periodične tiskopise, ki jih dobiva omenjeno društvo v zameno za svoje publikacije. S tem je dobila knjižnica prirastek 207 številk s 1357 zvezki.

4./II. in dalje se je udeležil muzej akcije, ki jo je pričela arheološka komisija češke akademije za vedo in umetnost v prilog zakonu v varstvo zgodovinskih spomenikov. Načrt, ki ga je vložil eksc. baron Helfert v gosposki zbornici, se premalo ozira na razne provincialne razmere in odnošaje, kar ne more biti koristno za njegovo udejstvovanje.

26./II. je bilo deželnemu muzeju zavzemati svoje stališče proti akciji gosp. prof. Karola Glaserja na Dunaju, ki je nasvetoval, da naj dež. odbor dovoli nekaj stotin kron v to svrho, da se nakupijo narodopisni objekti in se podarijo avstr. narodopisnemu muzeju na Dunaju. Ravnateljstvo muzeja je izjavilo, da mora v prvi vrsti skrbeti za domači muzej, kjer se zadevno blago po pravici išče, a da se nasvetu g. profesorja lahko tako ugodi, da se pošilja muzejsko blago na posodo v razstavo na Dunaj, kjer se izloži pod lastnim imenom. V domačem muzeju se nameravajo menjajoče se izložbene prireditve.

28./II. je vis. dež. odbor imenoval volonterja dr. Josipa Mala asistentom.

9./III. je vložil muzej prošnjo na deželno vlado potom dež. odbora za dovoljenje lova na razne živali v znanstvene svrhe. S tem je bilo zagotovljeno pridobivanje živalstva za zoološke zbirke v lastni režiji. Več gospodov, ki so lastniki lova, je dalo

velikodušno dovoljenje, da sme muzejski preparator v njihovem revirju loviti vsakovrstno živad, ki ne spada med lovsko divjačino.

9. III. je moralo muzejsko ravnateljstvo na svojo srčno žalost odkloniti povabilo severno-češkega obrtnega muzeja v Liberci, da naj priredi risarsko razstavo v svojih prostorih. Ta razstava bi bila dala brezdvomno mnogo izpodbude, osobito v tehnični in metodični smeri. A žalibog da za take prireditve ni prostora; v preteklem letu pa je bilo to še huje zaradi mnogih tehničnih preustrojb.

9. in 10. III. se je od strani muzeja prekopala njiva na obronku v vrtu Florijana Lisjaka v Štepanji Vasi. Ko so bili nekateri dnevniki že več dni poročali o najdenih „lobanjah", je naposled lastnik prosil, da se stvar preišče. Posrečilo se je eno dozdevno „lobanjo" celo dvigniti. Ta edini nepoškodovani kos se je v muzeju po preparatorju Dobovšeku previdno iz prstene odeje izluščil in opral. S pomočjo tega eksemplarja ni bilo le mogoče dognati, da so dozdevne „lobanje" želvini oklopi, ampak tudi vrsto želv. Znanstveno je rešena ta zadeva v vsem obsegu v spisu asistenta dr. Sajovica v „Carnioli", 1910, str. 178 nsl.

16. III. je deželni muzej izrekel pismeno sožalje c. kr. osrednji komisiji za umetn. in zgod. spomenike na Dunaju ob smrti njenega predsednika eksc. barona Helferta.

22. III. je muzej kopal za poizkušnjo v Malem Črnelu pri Stičini. Ondi je izkopal kmet Škufca nekaj rimskih starin, ki so se pa večinoma podrobile. Zdelo se je potrebno, da se prekoplje dotični svet zaradi tega, da se dožene, je li bila tam rimska naselbina. Izkopalo se je v teku enega dne osem grobov, ki so pa bili vsi zelo priprosti in revni, tako da se ni izplačalo dalje prekopavati. Vendar se je njiva vzela za vse slučaje na tri leta v najem proti temu, da se plača lastniku odškodnina samo tedaj, ako bi se res kopalo.

2. IV. in nsl. se je udeležil deželni muzej lovske razstave na Dunaju, in to v paviljonu vojvodine Kranjske (58 predmetov), v paviljonu za promet tujcev (13 predmetov) in v retrospektivnem oddelku (105 predmetov), skupaj torej s 176 predmeti.

20. IV. je deželni muzej prijavil svojo udeležbo na mednarodnem ornitološkem kongresu, ki se je vršil v Berolinu od dne 30. maja do 4. junija 1910.

Nasproti pa se mu iz raznih razlogov ni bilo mogoče udeležiti shoda avstrijskih umetniško-obrtnih muzejev v Sarajevu,

ki se je vršil meseca avgusta, in je torej moral povabilo v sporazumu z dež. odborom negativno rešiti.

20. IV. je moral muzej tudi odkloniti udeležbo na mednarodni higienični izložbi v Draždanih, to pa v prvi vrsti radi pomanjkanja materiala, ki se je začel šele nabirati.

28./V. je visoki deželni odbor imenoval preparatorja Frana Dobovška definitivnim uslužbencem.

28./V. Istočasno se je mudil omenjeni pripravnik z ravnateljem dež. muzeja v Turnski graščini na Dolenjskem, kjer se je prevzemala oprava in knjižnica po grofu Ant. Auerspergu (Anastasius Grün).

Ko je prodal grof Erwin Auersperg svoje Turnsko posestvo gg. Antonu Kotniku in Jos. Lenarčiču, je določil v kupni pogodbi z dne 3. decembra 1903 v 3. točki nastopno: „Die komplette Einrichtung des sogenannten Anastasius Grün'schen Zimmers samt der Bibliothek, worüber ein Inventar einverständlich errichtet wird, wird den Herren Käufern mit der Einschränkung übergeben, daß dieselbe im Schlosse Thurn am Hart zu verbleiben hat, solange die jetzigen Käufer oder ihre Familien Besitzer des Schlosses bleiben, nachher aber an das Museum Rudolfinum in Laibach übergeben werden muß". (Zemljiške deske št. 1540/3 B. Reg. št. 3364.) Po smrti g. Ant. Kotnika je dež. posl. gosp. Lenarčiču postalo to posestvo breme. Zato ga je prodal „Hrvatski banki za parcelaciju i naseljevanje u Zagrebu" glasom kupne pogodbe z dne 31. marca 1910, a opravo pesnikove sobe izročil deželnemu muzeju.

29./V. je javil župan Rižnar ekspresno, da so se odkrile pri podiranju stare župne cerkve v Radečah pri Zidanem mostu freske na stenah ter pozval ravnatelja, da naj pride na lice mesta. Takoj drugo jutro se je odpeljal ravnatelj tja, a ni mogel ničesar ukreniti v prilog muzeju, ker je bila istočasno obveščena centralna komisija brzojavno naznanila, da pride njen izvedenec doli. A tega tri dni ni bilo; podjetnik pa ni mogel prekiniti demoliranja za toliko časa. Ko je torej dospel izvedenec, akad. slikar g. Viertelberger z Dunaja, je bila večina fresk popolnoma uničena. Tako je prišel deželni muzej po redu birokraškega postopanja ob vrlo zanimive, deloma tudi umetniško velepomembne srednjeveške slikarske spomenike. — Kamenitne dele stare cerkve, gotske in romanske, dobi muzej v kratkem.

9./VI. je začel Jernej Pečnik z obhodi pregledavanje okr. glavarstva Kočevskega. Prehodil je nastopne kraje: Banja Loka, Colnarje, Cvišlarje, Dolga vas, Dule, Fara pri Kostelu, Gornja vas, Hrib, Kočevje, Koprivnik, Koflarje, Kostel, Krkovo, Laze, Lienfeld, Mačkova vas,

Mala gora, Maverc, Mozelj, Nova Sela, Ograja, Onek, Osilnica, Podstenje, Rajšele, Rheintal, Römergrund, Sernjak, Slavski Laz, Srednja vas, Vrbovec, Vrh in Žapuže. Na podlagi njegovih poročil se bodo dotična ozemlja, kjer so arheološke postojanke ali dokazane ali vsaj v domnevi, natančneje preiskala.

30. VI. se je ustanovila nova kulturna korporacija za deželo Kranjsko: deželni umetniški svet. Naloga mu je, skrbeti za deželne umetniške zbirke, pospeševati moderno umetnost, podpirati umetnike in umetniški naraščaj, nadzorovati nove umetniške stavbe in tvorbe. — Svoje delovanje začne ta svet z mesecem januarjem 1911.

16. VII. se je odkrilo v Kranju pri kopanju temelja za vrtno ograjo ob novi sirotišnici več prazgodovinskih ostankov. Preč. g. dekan A. Koblar je takoj obvestil o tem deželni muzej z vabilom, da naj svet prekoplje. Ravnateljstvo je takoj odredilo, da gresta muzejski preparator g. Fr. Dobovšek in Jernej Pečnik na lice mesta in naj po pismeno podanem navodilu svet prekopljeta. To se je izvršilo. Odkrilo se je več prazgodovinskih grobov, v istih osem posod in več kovinskih predmetov. Posebno ena posoda je zanimiva, zato, ker je prva te oblike. — Kadar bodo še drugi deli tega vrta prekopani, poda ravnateljstvo podrobneje poročilo.

10. VIII. je obvestil blag. gosp. Vladimir Vojska o najdeninah na svojem stavbišču v Novem mestu in obljubil, da dovoli o priložnem času deželnemu muzeju prekopati svoj svet brezplačno. To se bode svoj čas izvršilo.

18. VIII. je prišla ponudba od posestnika gosp. Rugelna v Št. Rupertu, da bi muzej prekopal ondi najdene gomile. Tudi to bo muzej izvršil; a gomile se bodo pred natančneje preiskale, če niso že načete ali celo izkopane; potem bo mogoče skleniti pogodbo s posestnikom.

21. IX. se je oddala zbirka faksimiliranega sadja iz muzejskih zbirk v dež. kmetijsko šolo na Grmu, kamor po pravici sodi, ker ima večji pomen za praktično nego za znanstveno polje.

30. IX. je vis. dež. odbor odobril na predlog muzejskega ravnateljstva udeležbo pri retrospektivni jubeljni umetniški razstavi v Jakopičevem paviljonu na podlagi načrta, tičočega se muzejske lasti. Muzej je bil torej zastopan s 37 umotvori, (akvareli, gouache, tuš, oljnate slike).

24. X. je ljubljanska mestna občina prepustila muzeju svet nekdajnega vojaškega preskrbovališča za prekopavanja glede rimskih starin. Ker se ima to izvršiti v sporazumu in v zvezi s

c. kr. centralno komisijo, mora ravnateljstvo čakati najprej njenega odloka.

21. X. je zaključil muzejski preparator g. Fran Dobovšek svoje lovske pohode in ekskurzije (vsega skupaj 20) in predložil celotno poročilo.

29./X. je muzej prevzel ostanke graščinskega arhiva v Turnskem gradu na Dolenjskem, dar hrvatske banke za parcelacijo in naseljevanje. Za kulturno zgodovino vojvodine Kranjske mnogo zanimivega materiala.

2./XI. je bil muzejski ravnatelj z g. prof. dr. Žmavcem na „Anžlovem“ pri Šent Vidu poleg Stičine. Ondi so bili izkopali lepo žensko glavo od belega marmorja. Soha je bila brezdvomno importirana helenistiška umetnina. Kjer se je izkopala glava — ki je sedaj po posredovanju č. g. Jerneja Koviča, kaplana v Št. Vidu, last deželnega muzeja, — tam je bilo pričakovati tudi še drugih spomenikov. Ravnatelj muzeja in g. prof. dr. Žmavc sta naredila na repišču, kjer so bili izkopali omenjeno glavo, poizkušnjo, ki se je tako obnesla, da se bode njiva sistematično prekopala. Vreme je žalibog branilo, da se ta namera ni že izvršila.

5./XI. Lovske razstave v Ljubljani se je udeležil tudi deželni muzej z vsemi onimi predmeti, ki jih je bil razstavil na Dunaju.

16./XI. je dalo muzejsko ravnateljstvo vis. dež. odboru izpodbudo za novo akcijo, proseč ga, da naj blagoizvoli s posebnim dopisom opozoriti vsa županstva na delovanje deželnega muzeja, na njegove naloge in njegove dolžnosti in da naj v svojem področju gredo muzejskim uslužbencem, kadar prihajajo v njihove občine v muzejskih poslih, kolikor mogoče na roke.

24./XI. je prejel deželni muzej od c. kr. deželne vlade dolžnostne izvode izza treh let, skupaj 167 knjig.

25./XI. se je deželni muzej udeležil dražbe v „Doroteju“ na Dunaju, kjer so se razprodajale zbirke rajnega dvornega igralca Mitterwurzerja. V teh zbirkah je bilo več pokrajin, risanih od našega rojaka in bivšega profesorja na dunajski umetniški akademiji, Lovre Janše. Dražil je za muzej gosp. voditelj bakrorezne zbirke v c. kr. dvorni knjižnici, dr. F. M. Haberditzl — in sicer brezplačno. Muzej je kupil tem potom osem izbornih pokrajin našega domačega umetnika.

29./XI. je prejel muzej od velerodnega gospoda Nikolaja viteza Gutmansthala zaokroženo zbirko grških glinastih sohic (Tanagra). S tem je prišel v naš domači ustav prvi zasnutek zbirke, ki naj podaja obiskovalcem pojem o grški kulturi na polju umetne obrti.

11. XII. se je udeležil deželni muzej oficielno od Slovenske Matice prirejene Vrazove akademije po svojem asistentu dr. Jos. Malu.

22. XII. je stopil muzej v svrho pridobitve umetnin tičočih se Kranjske v dotik z g. Ladislavom pl. Beneschem, c. in kr. podpolkovnikom na Dunaju. Zbirka se bode pregledala in precenila in potem se bodo pogajanja zaključila.

22. XII. je ponudil g. prof. K. Moser v Trstu našemu muzeju preiskovanje in prekopavanje t. zv. Mušje Jame pri Danjah blizu Škocijana, kjer je dosedaj kopal dvorni muzej. Dasi jama ni več na Kranjskem, se ta ponudba ni kratkomalo odklonila, temveč sklenilo, stopiti v nezavezen pogovor. Ker se je med tem prijavil zopet dvorni muzej z vsoto, s katero naš muzej ne more tekmovati, se je ta neobvezna akcija tem laže opustila, ker leži jama izvun deželne meje.

23. XII. je bilo obračunati z vdovo po rajnem fotografu in geoplastu Lergetporerju za dosedaj izvršeni del pridvižnega zemljevida (1 : 25.000). Dovršeni ste dve tretjini. Glede nadaljevanja bo ukrenil vis. deželni odbor.

Poset v muzeju se je vrlo dvignil. V poročilnem letu 1910 je posetilo skupaj 18.422 oseb, to je malone polovica ljubljanskega prebivalstva. S to številko se sme Ljubljana z vsakim drugim mestom v Avstriji kosati. — Od te vsote je bilo 14.210 rednih obiskovalcev (to je pri prostem vstopu ob nedeljah in četrtkih), 3768 korporativnih posetov (šol, društev) in 444 plačanih od posameznikov, večjidel skozi Ljubljano potujočih tujcev. Na poset posameznih mesecev ima vreme velik vpliv, na drugi strani pa tudi počitnice v poletnih mesecih. In naposled je omeniti tudi, da se interesirano prebivalstvo še vedno ne more iznebiti naziranja, da je muzej ob slabem vremenu zaprt. Tega ni več; na izvajanja kulturnih nalog vreme ne more in ne sme vplivati.

Podvig obiskovanja je v prvi vrsti pripisovati novo uvedeni periegezi, ki jo izvršujejo ob prilikah korporativnih posetov muzejski uradniki. Samo tedaj, ako javijo spremljujoči p. n. profesorji, učitelji in učiteljice, da bodo vodili sami, ne razlaga muzejski uradnik.

A navzlic vsemu temu kažejo za l. 1910. še ugodne številke v zimskih mesecih, kako nujno potrebna da je vpeljava centralne kurjave. Nemogoče je posetnikom prestajati v premrazenih sobah in vztrajno proučevati izložene stvari. Nemogoče je pa tudi urejevanje eksponatov po uradnikih. Istotako škoduje marsikaterim predmetom hudi mraz, ki se komaj meseca maja ublaži. Sme se trditi, da muzej brez centralne kurjave ne more izpolnjevati svoje kulturne

naloge. Zato vis. deželni odbor proučava in pretresa to velevažno vprašanje, ki se bode prej ali slej nedvomno ugodno rešilo.

Za posamezne mesece se menjajo številke tako:

Mesec	Redni poseti	Korporativni poseti	Plačani poseti	Skupaj
Januar	864	—	9	873
Februar	829	87	13	929
Marec	1223	178	27	1428
April	1005	241	26	1272
Maj	1769	556	46	2371
Junij	1202	927	34	2163
Julij	1406	42	65	1513
Avgust	941	634	102	1677
September	1527	198	49	1774
Oktober	1750	591	28	2369
November	986	192	32	1210
December	708	122	13	843
	14210	3768	444	18422

Glede prometa pri uporabi knjižnice in arhiva za letos ni mogoče dognati stanja nasproti prejšnjim letom. Knjižnica je izposodila 112 strankam 185 knjig; arhiv 8 strankam 524 arhivalij (aktov) in 4 rokopise. Izposodilo se je torej 120 strankam 709 kosov pisane in tiskane literature. Razen tega se je posluževalo knjižnice in arhiva na licu mesta 14 strank, med temi jih je bilo 9 izvun dežele živečih učenjakov, pisateljev in drugih interesentov.

Na zunaj si je muzej razširil stik z domoljubnimi rojaki. To se je najbolje javilo v dejstvu, da so došla od njih v 23 slučajih poročila o razmerah in slučajno najdenih starinah. To gibanje in živahnejše zanimanje nam daje trdno upanje, da se bode dala organizacija muzejskih mandatarjev racionalno zaokrožiti, izpopolniti in preustrojiti v pomožni aparat, s katerim bo mogoče dvigniti zmisel za domačo zgodovino.

To je tem nujnejša potreba tudi zato, ker nam je realizirati dva obsežna, med seboj spojena načrta: to je umetniška topografija dežele Kranjske in pa zgodovina in ustroj slovenske kmečke hiše, narodne noše, ljudske estetike v oblikah, barvah in drugih življenskih pojavih. S študijami o kmečki hiši se je s pod-

poro vis. dež. odbora pričelo, glede drugih umetnin se vrše važna pogajanja. Za znanstveno delo je zbran krog sotrudnikov za obe zadači, a se še vedno izpopolnjuje in širi. Za umetnostno topografijo je najden tudi že eventualni založnik pod egido naše „Leonine". — Da je pri tem delu prisojena muzeju velevažna in odločilna naloga, ni treba posebej poudarjati.

Vrlo vzradostljivo je tudi dejstvo, da se občinstvo vedno bolj spominja domačega ustava s tem, da ponuja svoje kulturnozgodovinske stvari na prodaj ali pa jih daruje, če to utrpi.

Darov je dospelo v muzej 186 v 2813 kosih, v vrednosti K 14.130·73.

S preuredbami se je nadaljevalo. Pisarniški in drugi administrativni prostori so se docela ustrojili. Meseca aprila se je izvršila preselitev iz prvega nadstropja v pritličje. Predavalnica se je izpopolnila s tem, da se je obesil in opremil lestenec in pa vdelal stik za močan električni tok, namenjen obločnici za skioptikon. Projekcijski aparat za diapozitive in episkopijo se je naročil pri Ed. Liesegangu v Düsseldorfu.

V zbirkah se je popolnoma pregledala in preuredila narodopisna skupina po nadzornici gospé Mariji Mantuanijevi, kateri je pomagala gdč. Ana Kušarjeva. Gospa nadzirateljica izvršuje svoje delo iz zanimanja za stvar, popolnoma brezplačno.

Dalje se je tehnično preuredila muzejska knjižnica. To ogromno delo je bilo mogoče izvršiti samo vsled idealne požrtvovalnosti gospoda dr. Jos. Stareta, ki ni samo svoj lastni čas in svojo izvedenost v literaturi brezplačno posvetil muzeju, ampak tudi delavno silo svojega sluge dal na razpolago. Istotako si je stekel trajnih zaslug za muzejsko knjižnico s tem, da je pomankljive vrste knjig izpopolnil s svojimi darovi ali pa jih je naprosil pri zadevnih založništvih in društvih. Tehnično delo je malone dovršeno. Tekom leta 1911. se bodo pomnožile police in potem bo mogoče knjige definitivno razporediti in spisati katalog.

Delo v arhivu se je pričelo s tem, da se posamezne listine zbirajo, urejujejo in določujejo. Za vsako listino se posebe naredi regest in se izpišejo vsa osebna in krajevna imena. Listine, kolikor jih je kronološko uredil prejšni prezaslužni arhivar, preč. g. dekan A. Koblar, ostanejo v tem redu.

Za ureditev numizmatične zbirke so se ustvarili jedva predpogoji: popravile so se omare in izpopolnile police v njih. Nabavlja se tozadevna moderna literatura.

Novi priraščaj.

Kulturno-zgodovinski, znanstveni in obrtopisni oddelek.

I. V arheološkem oddelku.

Kupljeno: 1 bronast rimski novec (Augustus, s. b.).

Darovali so: Dr. Jos. Starè: 1 rimski bronasti novec (Antoninus Pius, m. b.). — Jernej Pečnik: 1 železno sulico. — Kooperator Jernej Kovič: 1 marmornato žensko glavo. — Posestnik Al. Martinčič: 1 prazgodovinsko bronasto sekiro z uhlji. — Župan Henr. Medved: 1 prazgodovinsko bronasto sekiro z uhlji, 1 okrašeno bron. zapestnico, 1 bronasto zaponko. — Č. g. župnik F. Avsec: 1 glinast lonček, 1 malo zaponko in 1 balzamarij (rimske dobe). — Dalje se je izkopalo 24. septembra na obronku pod cerkvijo v Št. Jurju pod Kumom: 2 veliki bronasti zaponki, 1 srednja (brez igle) in 1 mala. Več delov bronovin in glinastih posod; 1 amfora, 1 vrč, 1 železni nož. — Č. gosp. dekan A. Koblar v Kranju: izkopnine, odgrebene 14. julija na sirotišniškem vrtu, in sicer: 1 trinogato glinasto posodo posebno zanimive oblike iz prazgodovinske dobe, 1 bronasto dolgo iglo, dele železne konjske uzde in več delov udrtih žar. — Na Anžlovem v Št. Vidu pri Zatičini se je izkopal ob priliki poizkušnje dobro ohranjen rimski bronast novec oglejskega kova (m. b. Constantius II.), ki ga je lastnik, posestnik Franc Anžlovar, prepustil muzeju zastonj. — Graščak g. Nikolaj vitez Gutmansthal je podaril 1 celo starogrško piksido s pokrovom (rdeče podobe, V. vek pr. K.), 94 kosov velike starogrške posode (krater) z rdečimi podobami, belim nadevkom in pozlačenjem (IV. vek pr. Kr.), 1 odlomek starogrške nastenske podobe (pinaks), s črnimi podobami in svetlim nadevkom za ženski inkarnat, obleko itd. (VI. vek pr. Kr.), 1 odlomek starogrške grobne posode za dišave (lekitos), z belim dnom in rdečimi podobami v konturah (IV. vek pr. Kr.). Dalje 9 grških sohic od gline (Tanagra), 18 posameznih glavic od podobnih sohic in 12 raznih drobcev, izmed katerih so nekateri še arhaični (VIII. do VII. vek pr. Kr.).

II. V kulturnozgodovinskem oddelku.

1. Umetnine. Kupljeno: Sv. Janez Krstitelj, oljnata skica na platnu od J. Wolfa. — Samostan Bistra, oljnata slika na platnu iz l. 1724. — Mati Božja, akvarel na pergamenu. — Immaculata, olj. slika na pločevini. — Sv. Frančišek, stigmatizacija, oljnata slika na

platnu, 18. vek. — Kranjica z „avbo", oljnata slika na platnu od J. Koudelke. — Kranjica s pečo, oljnata slika na platnu od J. Koudelke. — Portret gospe Langusove, oljnata slika na platnu od M. Langusa. — Osem koloriranih ujedkovin, risbe L. Janše: Enzersdorf, Herzogenburg, Lichtenstein, Neulengbach, Praga (Višehrad), St. Christophen, Stixenstein, Worms, Sv. Anton Puščavnik, silhoueta od črnega papirja.

Darovali so: Gosp. dr. Jos. Starè: 1 baročen relikviar. — Gosp. Vid Bratovž: 2 banderski sredini, na obeh straneh poslikane: 1. *a)* Sv. Ana in Joahim pripeljeta Marijo v tempelj, *b)* Sv. Jurij. 2. *a)* Sv. Janez Krstitelj, *b)* Sv. Gregor. — Vis. dež. odbor: Marija pomagaj, oljnata slika na platnu, 18. vek. — Samostan preč. oo. Frančiškanov v Kamniku s pridržkom lastninske pravice: Žalostna Mati Božja pod križem, lesena baročna soha (1·24 *m* vis.). — Sv. Janez pod križem, lesena baročna soha (1·24 *m* vis.). — 2 angela na oltarnih volutah, leseni sohi (0·87 *m* vis.). — 2 žalujoča angela ob križu, leseni sohi (0·65 *m* vis.). — 2 angela ob tabernakeljnu, stoječa, leseni sohi (0·45 *m* vis.). — Bog Oče, lesena soha (0·67 *m* vis.). — Sv. Joahim, Sv. Ana, Mati Božja in Ježušček, lesena skupina (0·76 *m* vis.). — Kristus od mrtvih vstal, lesena soha (0·64 *m* vis.). — 3 piramide za relikvije, brez svetinj, lesene 1·01 *m* vis.). — 2 stari svetilki od medi, posrebreni, brez verig. — 3 deli baročnega nastavka za sveče, leseni. — Nastavek za sveče v podobi potlačenega loka, lesen. — 1 stara kapalnica za svečnik, železo. — 1 okvir, baročen, mehek les. — Objokovanje mrtvega Kristusa, drobna plastika, skupina od prepojenega mavca. — Steklena čaša, na stojalu, s pokrovom, brušena. — 1 sveženj liturgične obleke, oziroma tkanin zanjo (2 burzi, 5 velumov za kelih, 2 plaščeka za ciborij, 2 velika naramna velума, 3 razdejane kazule, 1 konec nepristnih obrobkov, 4 kosi tkanine (svile), 1 potezalo za zvonec, vezen. — G. Ciril Pire v Kranju: Podobo „Zadnja večerja," oljnata slika od Bizjaka (Wissiak), na platnu. — Vis. dež. odbor: „Roman", oljnata slika na platnu od Vl. Bukovaca. — „Ulica v Begunjah", risba s svinčnikom, r. Marko Rašica. — „Križev pot v Begunjah", risba s svinčnikom, r. Marko Rašica. — „Amica quies", oljnata slika na platnu, sl. Em. Vidović. — „Na sedlu", oljnata slika na platnu, sl. Iv. Grohar. — „Svež sneg", oljnata slika na platnu, sl. Rih. Jakopič. — „Breze", oljnata slika na platnu, sl. M. Jama. — „Študija", oljnata slika na platnu, sl. I. Klemenčič. — „Iz mestnega loga", oljnata slika na platnu, sl. S. Magolič. — „Dečck", pastel, sl. H. Šantel. — „Ribiška koča", oljnata slika na platnu, sl. P. Žmitek. — „Gozdna tišina", oljnata

slika na platnu, sl. P. Žmitek. — „Coklar“, akvarel, sl. P. Žmitek. — „Iz Jesenic“, akvarel, sl. P. Žmitek. — „Dvorišče“, akvarel, sl. P. Žmitek. — G. ravnatelj Ivan Šubic: „Jurij Šubic“, doprsni kip od mavca na hrastovem stojalu, mrtvaško masko (mavec) slikarja Jur. Šubica, obe od kiparja Repiča. — Gimn. ravnatelj gosp. dr. Aleks. Pucskó: „Žanjice“ in „Zdrava Marija“, oljnati sliki na platnu od M. Jame, po naročilu umrle gospe Polakove, vdove po ing. Vilj. Polaku v Tržiču, ki je želel, da prideta sliki v „Rudolfinum“.

2. Portreti. — Darovali so: Gosp. A. Janesch, tovarnar: Omar-Paša, litogr.; Kosuth, litogr. — Notar g. Luka Svetec: Lastni portret, fotografija. — Gosp. dr. Jos. Starè: dve skupini ljubljanskih meščanov, daguerotipiji.

3. Vezenine. — Darovali so: Eksc. grof K. G. Pettenegg: 3 kanonske tablice, besedilo z roko pisano, okvirji z roko vezeni s svilo in zlatom. — Polic. nadkomisar g. Iv. Robida: tablico z ostanki sv. Celestina mučenca, dno vezeno. — Č. g. župnik Fr. Steržaj na Koprivniku: 1 platneno palo, vezeno, 1 platnen velum, vezen, 1 platnena burza, vezena, 1 burza od belega atlasa, vezena.

4. Narodopisni, zgodovinski in obrtni objekti:

a) Obleka.

Kupljeno: 1 zlatovezena „avba“.

Darovali so: Č. g. župnik Fr. Steržaj na Koprivniku: 3 cele zavijače („aptahe“) in 8 robov od zavijač, 1 čepico in 1 čop za klobuk.

b) Orodje in posode.

Kupljeno: 1 majolika (B·M·). — Lesena čutara na jermenu. — Meh za moko. — Meh pihalnik. — Rog za smodnik. — Cinast stroj za klobase. — 1 majolika (pesareška). — 1 bosanski handžar z vjedkovanim napisom. — Cinasta posoda: bokal, polič, maselc, pol maselca in stroj za klobase. — Mesarska torba z usnjem obšita.

Darovali so: Neimenovan: 1 železen ključ. — Gdč. Marija Rozman: palico z izrezljano račjo glavo, lončen svečnik, usnjat pas za denar, mrežo za lov čebelnih rojev, pokrivalo od mreževine zoper čebelin pik. — P. Ananija Vračko, O. F. M., gvardian v Kamniku: bel kozarec z vtisnjenimi okraski.

c) Pohištvo in spomeniki.

Kupljeno: 2 dekorativna, vzboklo okrašena ploščeka od medi.

Darovali so: G. dr. Jos. Starè: Brušeno stekleno kupico z zalito petico (iz Zagorske steklarne). — Vis. dež. odbor: 2 stari zrcali, 3 lesene, pozlačene lestence, dva ornamentalna nastavka s kranjskim grbom, 1 kovinsko svetilko (empire), miniaturski vzorec

za ograjo pred deželi. bolnico, 3 nastenske svečnike. — Rodbina Zarnik na Krtini (s pridržkom lastninske pravice): tri železne (kovane) nagrobne križe. — G. Lj. Cunder, gostilničar „pri ruskem carju" na Ježici: gostilničarsko kazalo od železne pločevine s podobo carja Aleksandra I.

d) Nakit.

Kupljeno: 1 šestkaratni zlat prstan z granati. — 1 bakreno broško.

Daroval je: Gosp. dr. Jos. Starè: 1 zlat uhan (zamorčka) emajliran, s štirimi brušenimi granati.

e) Zgodovinski in družabni spomini.

Darovali so: Tovarnar g. H. Janesch: Vojno suknjo ljubljanske narodne garde iz l. 1848. — Dež. poslanec g. Jos. Lenarčič na Vrhniki je oddal na podlagi kupne pogodbe iz l. 1903 opravo, ki jo je rabil nemški pesnik grof A. Auersperg (Anast. Grün) v Turnskem gradu. Ta oprava sestaja iz grodlnaste garniture, iz druge garniture od črešnjevine, pisalnik in naslonjač od črešnjevine, 3 mizice, visok pisalnik, 3 etažere, 2 stojalca za pipe, viseča poličica, zibel od orehovine, visoka vitrina od hrastovine, 3 velike omare za knjige od hrastovine, sobno latrino z orehovino obloženo, paravent, 9 oljnatih slik, 5 litografij, 1 zrcalo, 3 karnise za zavese, več uteži za papir, 2 svečnika, več okamenin, 3 fotografije, 22 pip od „morske pene", priprave za kajenje in tobak. — Vis. dež. odbor: stanovsko zastavo vojvodine Kranjske. — Eksc. nadškof grof K. G. Pöttickh-Pettenegg: 1 tipar. — Komornik baron Oton Apfaltrern: Grb dežele Kranjske, posnet po oficielni knjigi avstrijskih grbov na Dunaju.

5. Numismatična zbirka.

Kupljeno: 4 bronaste rimske novce: *a)* Augustus (v. b.), *b)* Trajan (v. b.), *c)* Gordian III. (v. b.), *d)* Maximianus Hercules (s. b.). — Srebrn groš (Leopold I. 1669), srebrna šestica (Leopold I. 1689), srebrn groš (Franc I. lotarinški 1758), 3 srebrne avstr. dvajsetice 1830, 1835, 1837. — Petkopeknik, baker, carinja Katarina II. 1765. — Beneški „mezzanino", srebrn (doža Andr. Dandolo 1343—1354). — 2 beneški srebrni (mistura) „liretti" (doža Alvise Pisani 1734). Srebrn Dubrovniški tolar 1776. — Srebrna dvajsetica Ferdinanda I. Bourbon 1795. — Srebrn Nizozemski totar (= 2 ½ gld., Viljem III. 1850). — Srebrn Saški tolar, Friedrich August 1823. — Srebrn Bavarski novec (3 krajcarji, Max Josef 1825). — Srebrn Beneški „quarto di Giustina" (doža Nicolò De Ponte).

Darovali so: G. dr. Jos. Starè: 1 cekin cesarja Franca I. iz l. 1806, v svilenem mošnjičku, 1 srebrno dvajsetico iz l. 1852. —

G. Jernej Pečnik: Bronast Ferarski novec iz l. 1622. — Gosp. Fran Zajec, urar v Ljubljani: 1 spominsko svetinjo. — G. dr. Jos. Starè: 3 spominske svetinje Leona XIII. in 1 svetinjo Vipavskega Taborja 1870.

6. Arhiv.

Darovali so: Tovarnar g. H. Janesch v Ljubljani: 6 povesmov aktov, 2 konvoluta tiskovin, letakov. — Dež. poslanec in tovarnar gosp. Jos. Lenarčič, na podlagi kupne pogodbe z l. 1903: 3 snopiče aktov in pisem, 1 urbar, 1 dnevnik za gospodarstvo. — Hrvatsko-slavonska banka za parcelaciju i naseljevanje: vse še ostale arhivalije iz Turnskega gradu, pet zabojev. — C. kr. davčni urad Vel. Lašče: Glavni zemlj. odvezni knjigi občin Cesta in Zdenska vas. — Gosp. dr. Manfred Ragg, Upwey, Woodfort Green (Essex), Anglija: Odlomek mandata zadevajoč desetino Lud. pl. Thurn (de dto. Gradec 1571) in komisijski protokol v zadevi zoper Volbenka Paradeyserja (de dto Laze 1611). — Upravništvo deželnih dobrodelnih zavodov (Gust. Nebenführer): 12 pisem javnopravnega značaja iz zbirke p. Fausta Gradiška (Gradischegg) iz l. 1759—1808. — Gimn. ravn. v Rudolfovem: 2 pergamentni listini (1746 in 1751) in 1 papirnato (1754).

7. Knjižnica. — Kupljeno: Wurzbach, Biogr. Lexicon, 60 zv. (antikv.). — Rechbach, Observationes ad stylum curiae . . Carnioliae. — 1680 (antikv.) Kuchlbecker, Allerneueste Nachrichten. 1732. (antikv.). — Drexler-List, Tafelbilder, s. a. (antikv.). — Dom in Svet, letn. III. (antikv.). — Generalindex zum Journal f. Ornithologie, Jahrg. I—XVII. (antikv.). — Archival. Almanach, 1909. — Kirchner, Darstellung des ersten Menschenpaares. 1903. (antikv.). — Adamy, Architektonik des oriental. Altertums. — Architektonik der Hellenen. — Architektonik der Römer (vse antv.). — Ilg, Goldschmiedekunst u. Steinschliff. 1895. (antikv.). — Ebe, Die Schmuckformen der Monumentalbauten. 1896. (antikv.). — Dressler's Kunstjahrbuch. — Österr. Kursbuch. — Leben der Heiligen (z bakrorezi; antikv.). — Periodični izhajajoči strokovni časopisi: Anthropos. — Mitteilungen d. k. k. Instituts f. österr. Geschichtsforschung. — Altertümer unseres heidn. Vorzeit — Archäologischer Anzeiger. — Römisch-german. Zentrallblatt. — Kunst. — Kunst und Kunsthandwerk. — Kunstwart. — Museumskunde. — Wörter und Sachen. — Klassiker der Kunst. — Hayek, Flora von Steiermark. — Calve, Käferbuch. — Ornithologisches Jahrbuch. — Österr. botanische Zeitschrift. — Seitz, Großschmetterlinge. — Thomé, Flora. — Kosmos. — Litterar. Zentralblatt. — Allg Litteraturblatt.

Darovali so: G. dr. Jos. Starè: Numerirano krasotno izdajo Prešernovih poezij. — Eksc. K. G. grof Pöttikh-Pettenegg. Ludwig und

Karl Grafen Zinzendorf. — Ideen über Errichtung eines Heroldamtes. — Sphragistische Mitteilungen aus d. Archiv des Deutschen Ritterordens. — Gutachten zum Lippeschen Erbfolgestreite. — Geschichte des Wappens der Stadt Wien. — Dr. Jos. Starè: Deschmann, Führer. — 7 hrvatskih knjig. — Dr. F. Wieser v Lincu: Steierm. Tabakindustrie im 18. Jahrhundert. — Vitez Klucaric v Straßburgu (Alzacija): Zehn Jahre im Kampfe für den größten deutschen Architekten P. Flötner. — Dr. Jos. Starè: Schkriner-Richer, Svetu pismu. — Otto, Der Schlüssel zur Botanik. — Pekec-Burger, Razlagane dopoldane očitne službe božje. — Goldschmidt, Paris. — Hauser, Post- und Eisenbahnkarte. — Dr. A. Ginzberger (Dunaj): Eine Exkursion auf den Krainer Schneeberg. — Preč. kn.-šk. ordinariat v Ljubljani: Catalogus cleri, 1910. — Prof. Dr. Trabert: Die Geschwindigkeit der Erdbebenwellen in verschiedenen Tiefen. — Prof. Pavlović: Ornitološke beleške iz muzeja srpske zemlje. — Mestni muzej v Badnu (Niž. Avstr.): Wagenhofer, Führer durch das Kaiser Franz-Josef-Museum in Baden. — Dež. posl. J. Lenarčič (na podlagi kupne pogodbe): okrog 2500 knjig iz nekdajne posesti grofa A. Auersperga. — Mestni policijski nadkomisar Ivan Robida: 32 raznih knjig, letakov, okrožnic, itd. — Vis. dež. odbor: Floriantschitsch, Zemljevid dežele Kranjske. — C. Karinger, bivši trgovec: Anton Karinger, Biographie. — C. kr. fin. prokuratura: 11 raznih letnih poročil, katalogov, osobstvenih imenikov, i. dr. — Baron Jul. Lazarini, Boštanj: Maks grof Barbo, Was mir mein Vater erzählte (18 izvodov), M. grof Barbo, Die Ameise, (litografirano, 5 izvodov). — Dr. Jos. Starè: 3 računske zaključke Kranjske hranilnice. — Marija Rozman (po gdč. Mar. Klinar): Babo, Ackerbauchemie; Vilsecker, Lehre vom röm. Choralgesange; Officium defunctorum. — Dr. Jos. Starè: 17 slovenskih, čeških in nemških razprav. — Letna poročila od I. drž. gimnazije, II. drž. gimnazije, nemške drž. gimnazije, drž. realke v Ljubljani, drž. gimnazije v Rudolfovem, obrtne šole, dekl. liceja, dekl. šole pri sv. Jakobu, II. mestne deške šole, nemške ljudske šole. — C. kr. ministerstvo za bogočastje in pouk: Archiv für slav. Philologie, letnik XXXI. Letni poročili „Joaneja" in štajerskega deželnega arhiva. — Dr. Jos. Starè: Perpetua. — Dalje 51 raznih knjig, osobito literature nabožne in zabavne vsebine. — Muzejski kuratorij v Kraljevem Gradcu: Letno poročilo. — Dr. Evg. baron Müller v Celoveu: Zur Geschichte der Herren von Stroblhof (na stroju tipkano). — Prof. dr. K. Moser v Trstu: Alte und neue prähist. Karsthöhlenfunde von Nabresina. — Muzej v Cincinnati (Amerika): 4 poročila. — Dr. Jos. Starè: 14 muzikalij (slovenskih skladateljev); Fabiola ali cerkev v katakombah. —

Dež. odbor vojvodine Kranjske: Poročilo kranjskih dobrodelnih zavodov (5 izvodov). — Kanonik Iv. Sušnik: P. v. Radics, Die Jagd in Krain. — Fr. Schumi: Die Liebe, (Letnik VII., št. 1—10). — Dr. Jos. Starè: Šubic Simon, Telegrafija. — Tvrdka J. Giontini (po dr. Staretu): 32 knjig iz lastne zaloge. — Pedagoški muzej v Tokiju (Japonsko): Short Account of the Tokyo educational Museum. — Dr. Jos. Starè: Deutscher Kalender für Krain 1905 do 1908. — Österr. Postzeitungs-Liste, 1908. — Koledarček družbe sv. Mohorja, 1864. — Cvetje iz vrtov sv. Frančiška, letnik 21.—27. — Dragotin Hribar (po dr. Staretu): Ilustrovani narodni koledar za leto 1901, 1902, 1903, 1904, 1905. — Vodstvo družbe sv. Cirila in Metoda: 13 knjig svoje zaloge. — Dr. Jos. Starè: 25 knjig Matice hrvatske. — Arheologično-epigrafični seminar na dunajski univerzi: Jahreshefte des arhäol.-epigr. Seminars der Wiener Universität (Jahrgang XIII.) — Dr. K. pl. Keissler: Keissler, Planktonuntersuchungen in einigen Seen der jul. Alpen in Krain. — Samostan čč. oo. Frančiškanov v Kamniku: 8 starih liturg. knjig. — Dr. Jos. Starè: Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine. — 6 knjig Matice hrvatske. — C. kr. dež. predsedstvo: 167 knjig (dolžnostnih izvodov). — Dr. Jos. Starè: 7 knjig Matice hrvatske za leto 1910. — Šolski svetnik L. Kurz pl. Goldenstein: Satter-Ranftl, Ludwig Ritter v. Kurz Thurn-Goldenstein (biografija).

Poročilo o prirodopisnem oddelku za l. 1910.

Poroča dr. Gv. Sajovic.

Mineralogična in paleontologična zbirka.

V zbirki idrijskega rudokopa smo nanovo razstavili vzorce tehnično obdelanega cinobra.

Prirastek: 2 kosa jantarja iz Aucklanda (Amerika), podaril g. Ulrik Steindl; kos litega železa, podaril č. g. Fran Avsec, župnik v Št. Juriju pod Kumom; 2 okameneli školjki (venericardia spec.?, pecten spec.?) iz Vinivrha nad Belo Cerkvijo, podaril č. gosp. Anton Žnidaršič, župnik pri Beli Cerkvi; okamenina iz dunajske kotline, podaril gosp. prof. dr. K. Wessely z Dunaja.

Botanična zbirka.

Umrli gospod Jernej Bahovec je podaril veliko kresilno gobo (polyporus fomentarius), ki jo je dobil v Cerovju nad Radensko dolino pri Grosupljem.

Zoologična zbirka.

Brezvretenčarji.

V šolski zbirki žuželk se je oddelek metuljev pomnožil in veči del tudi prenovil. Pričela se je sestavljati zbirka metuljčkov (microlepidoptera) in inozemskih metuljev; izdatno sta se pomnožili velika razstavljena in magazinirana zbirka kranjskih metuljev.

Prirastek: 4 drobnozrnati morski ježki (echinus microtuberculatus) iz tržaškega zaliva, podaril g. dr. Gv. S.; skorpion (scorpio europaeus L.) iz Ljubljane, podaril art. stotnik g. G. Veith; skorpijon (scorpio europaeus) iz goriške okolice, podaril g. Fr. Bibič; 3 doma vzgojeni suhi proti (bacillus rossii F.), podaril g. Fr. Dobovšek; na ekskurziji v Vipavi je ujel muzejski preparator g. Fr. Dobovšek 7 bogomoljk (mantis religiosa L.).

Na ekskurzijah je nalovil muzejski preparator gosp. Fr. Dobovšek za:

a) veliko zbirko kranjskih metuljev 57 vrst — med njimi redkejših 39 vrst — v 130 eksemplarjih. Med temi so zanimive in redke naslednje vrste in različki: pieris manni ab. erganoides Stef. ♀ (Vipava, 4. IV.), pieris manni Mayer ♂ (Vipava, 4. IV.), melitaea athalia ab. corythalia Hb. (Boh. Bela, 13. VII.), melitaea trivia Schiff. (Vipava, 9. VI.), argynnis niobe trans ad ab. pelopia Dorini (Sv. Katarina, 12. VII.), argynnis niobe eris ab. obscura ♀ Spul. (Boh. Bela, 13./VII.), lycaena argus L. ♀ (Golovec, 10. VII., z močno širokim pasom), taeniocampa munda ab. immaculata Stgr. (Golovec, 16./IV.), nudaria mundana L. ♂ (Št. Vid nad Vipavo, 10. VI.), phalaeropteryx praecellens Stgr. ♂ in ♀ (Vipava, 4./IV.);

b) magazinirano zbirko kranjskih metuljev, ki je narasla za 76 vrst v 356 kosih, tako da šteje koncem leta 1910 86 vrst dnevnikov v 477 kosih in 102 ponočnjaka v 326 kosih. Ta zbirka je služila predvsem v zamenjalno svrho. Med letom se je zamenjalo mnogo domačih vrst z inozemskimi ter se s tem pridobilo za

c) zbirko inozemskih metuljev 52 vrst v 54 kosih. Najvažnejši med njimi so: morpho peleides, papilio daunus, pap. v zestos, pap. calliste, hyperchiria metzli, doritis thetis;

d) zbirka malih metuljčkov šteje 35 vrst v 61 kosih. Redkejši med njimi so: pionea forficali L. (Vipava, 18. VI.), pyrausta nubilalis Hb. (Vipava, 18. VI.), zophodia convolutella Hb. (Vipava, 18./VI.), ephestia kuehniella Hb. (Vipava, 9./VI.), euplocamus anthracinalis Sc. (Vipava, 19./VI.), cnephasia incertana Fr. (Vipava, 19. VI.).

Skupni prirastek v skupini brezvretenčarjev šteje 167 vrst v 490 eksemplarjih.

Vretenčarji.

V skupini vretenčarjev se je najbolj pomnožila ornitologična zbirka, kar je v prvi vrsti zasluga g. dr. J. Ponebška. Pričelo se je tudi z zbirko ptičjih mehov, ker v znanstvene namene nikakor ne zadostuje sedanja zbirka nagačenih in razstavljenih ptic.

Prirodopisni oddelek se je udeležil I. lovske razstave na Dunaju, kjer je razstavil več zanimivejših vrst kranjskega živalstva.

I. Ribe (pisces): —

II. Dvoživke (amphibia): veliki pupek ♂ in ♀ (molge cristata Laur., ♂ et ♀) iz Mestnega loga pri Ljubljani, pod. g. dr. Gv. S.; mali pupek ♂ in ♀ (molge vulgaris L., 3 ♂ et ♀) iz Mestnega loga pri Ljubljani, pod. g. Fr. Dobovšek; sekulja (rana temporaria L.) na ekskurziji na Črno prst ujel v višini 1100 *m* muzejski preparator g. Fr. Dobovšek.

Navedenih vrst ni bilo dosedaj razstavljenih v muzejski zbirki.

III. Plazilci (reptilia): 3 živorodni martinčki ♂ (lacerta vivipara Jacq. ♂) iz Mestnega loga pri Ljubljani, podaril art. stotnik g. G. Veith; *nabrežni martinček* ♀ *(lacerta muratis Laur. subsp. neapolitana v. fiumana Werner* ♀*)* na ekskurziji v Vipavi ujel muzejski preparator g. Fr. Dobovšek — prvi tovrstni, na Kranjskem opazovani eksemplar, določil herpetolog g. Fran Werner, profesor na dunajskem vseučilišču; kobranka ♂ (tropidonotus tessellatus Laur. ♂) in smokulja ♂ (coronella austriaca Laur. ♂), obe iz kokriškega dola pri Kranju, podaril g. dr. Gv. S.; črnica (zamenis gemonensis Laur. var. carbonarius Bonap.), na ekskurziji v Vipavi ujel muzejski preparator g. Fr. Dobovšek; progasta kača ♂ (coluber quator-lineatus Lacep. ♂) iz Zadrske okolice. podaril art. stotnik g. G. Veith.

Izmed naštetih vrst še ni imela muzejska zbirka treh vrst.

IV. Ptice (aves):

a) Darila: grahasta tukalica ♂ (gallinula porzana L. ♂) iz ljubljanske okolice, podaril g. Fr. Dobovšek; melanistična lesna sova (syrnium aluco L. var. melan.) z Dolenjskega, podaril g. dr. J. Ponebšek; delno-belična vrana (corvus cornix L. alb. part.) iz Stranj pri Kamniku, podaril g. Fr. Stele; 3 kobilarjevi zametki (oriolus oriolus L. embr.) iz Dolenjskega, belični vrabec (passer domesticus L. var. alb. tot.) iz Vel. Lašč, podaril g. dr. J. Ponebšek; belični vrabec (passer domesticus L. var. alb. tot.) tudi iz Vel. Lašč, podaril gosp. Fr. Dobovšek; 2 mala krivokljuna ♂ (loxia curvivostra L. ♂) iz litijske okolice; rumeni strnad ♂ in 4 ♀ (emberiza citrinella L.) z domžalskega, oziroma ljubljanskega polja; poljski škrjanec ♂ in ♀ (alauda arvensis L. ♂ et ♀) z domžalskega polja; brglez ♂ (sitta caesia Wolf.

♂): siva pevka ♂ (accentor modularis L. ♂) in vrbova listnica ♂ (phyloscopus rufus Bechst. ♂) iz domžalskih logov; obvodni kos ♀ (cinclus aquaticus Bechst. ♀), izredno bel pod vratom in po prsih, iz tržiške okolice; vse podaril g. dr. J. Ponebšek; črnoglavi menišček ♂ (dermophrys rubronigra Hdgs. ♂) iz Vzhodne Indije; podaril g. dr. Gv. S.

b) Na pohodih je pridobil za muzejsko zbirko g. dr. J. Ponebšek naslednje vrste: 2 rjava srakoperja ♂ (lanius collurio L. ♂), ustr. pri Logatcu, oziroma Preserju; šojo ♂ (garrulus glandarius L. ♂) iz preserske okelice; 2 kalina ♂ in ♀ (pyrrhula pyrrhula europea Vieill. ♂ et ♀) iz logaške okolice; 2 gozdna škrjanca ♂ in ♀ (lullula arborea L. ♂ et ♀) iz preserske okolice; belorepca ♂ (saxicola oenanthe L. ♂), ustr. pri Logatcu. — Muzejski preparator g. Fr. Dobovšek je pridobil na pohodih: zelenonogo tukalico ♂ in ♀ (gallinula chloropus L. ♂ et ♀), ujeto na ljubljanskem barju pri Studencu, stržka ♀ (troglodytes troglodytes L. ♀) in dolgorepko ♂ (aegithalus caudatus L. ♂) ujeta pri Mostah v ljubljanski okolici.

c) Zamenjava: *poljska kanja (circus cyaneus L.)*, ustrelj. leta 1908. v bitenjskem lovišču pod Sv. Joštom; *stepna kanja* ♀ *(circus macrourus Gm. ♀)*, ustr. pri Voklem na Gorenjskem leta 1908, prvi v muzeju za Kranjsko določeni eksemplar. Zamenjal ju je z drugimi nagačenimi pticami g. prof. J. Bučar v Kranju.

d) Kupljeno: *gozdna raca (aix sponsa L. ♂)* enoletni mladič, prvikrat pri nas opazovana ptičja vrsta, ustreljena na tolmunih med Kosezami in Zgornjo Šiško; črna liska ♂ (fulica atra L. ♂) iz Dobrave na Dolenjskem; rdečkasto-rujava lesna sova ♀ (syrnium aluco L. ♀) iz Soteske pri Sv. Jakobu; veliki srakoper ♂ (lanius excubitor L.) z nenavadno izrazitimi valovitimi pegami na prsih, ustr. pri Dolskem.

Od naštetih vrst se jih je nagatilo 18 v 24 kosih, v mehovih maga**z**iniralo 8 v 13 kosih, kobilarjevi zametki so se shranili v alkoholu.

V. Sesalci (mammalia):

a) Darila: planinski zajec (lepus variabilis Pall.) iz Loma pri Sv. Katarini nad Tržičem, podaril g. H. Roblek iz Tržiča; dvoglavo jagnje (ovis aries), podaril g. J. Demšar iz Tržiča; hermelin (putorius ermineus L.) iz Ljubljanske okolice, podaril g. Fr. Dobovšek.

b) Kupljene: ježevec (hystrix cristata L.) iz Sev. Afrike — za muzejsko zbirko nova vrsta; mlad prašič z dvojnim rilcem (sus scrofa domesticus).

Prirastek vretenčarjev: 41 vrst v 60 kosih.

Celotni prirastek prirodopisnih zbirk v letu 1910. znaša 214 vrst v 557 kosih.

Prirastek prirodopisnih del v knjižnici:

Darila: prof. Trabert: Die Geschwindigkeit der Erdbebenwellen in verschiedenen Tiefen (Mitteilung. der Erdbebenkommission, Nr. XXXVII.); Dr. L. K. Moser: Alte und neue praehist. Karsthöhlenfunde von Nabresina (separatni odtis iz časopisa „Globus“ 1910); Dr. Aug. Ginzberger: Eine Exkursion auf den Krainer Schneeberg (separatni odtis iz „Oesterr. botan. Zeitung“ 1909); prof. Pavlović: Ornitološke beleške iz muzeja srpske zemlje (separatni odtis iz „Nastavnika“); kanonik Iv. Šušnik: P. v. Radics, Die Jagd in Krain.

Muzejsko društvo je odstopilo knjižnici: 40 prirodopisnih časopisov in izvestij v 81 letnikih, oziroma iztisih.

Nakupljena prirodopisna dela: Kobell's Taffeln zur Bestimmung der Mineralien; Tschermak: Lehrbuch der Mineralogie; Glowacki: Die Moosflora der Julischen Alpen; Wettstein: Handbuch der systematischen Botanik, BS. II.; Stromer: Lehrbuch der Paläozoologie; Keller: Die antike Tierwelt; Claus-Grobben: Lehrbuch der Zoologie; Poljanec: Prirodopis živalstva; Gangelbauer: Die Käfer von Mitteleuropa, Bd. I.—III.; Reichenow: Die Kennzeichen der Vögel Deutschlands; Neumann: Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas, Bd. I.—XII.; General-Index zu den ersten 17 Jahrgängen des Journals für Ornitologie (1853—1867).

Naročene periodično izhajajoče prirodopisne publikacije: Oesterreichische botanische Zeitschrift; Hayek: Flora von Steiermark; Thomé-Migula: Kryptogamen-Flora von Deutschland; Calwer: Käferbuch; Seitz: Die Großschmetterlinge der Erde; Tschusi zu Schmidhoffen: Ornithologisches Jahrbuch; Kosmos: Handweiser und ordentliche Veröffentlichungen.

Izdaja in zalaga „Muzejsko društvo za Kranjsko“ v Ljubljani.

Tisk J. Blasnika nasled.

Posoda z vrvičastim ornamentom iz Notranjih goric.

Last deželnega muzeja. Fot. Fran Dobovšek.

Kamenite balte in kamenita kladiva iz Notranjih goric.

1—6, 9—11 balte z ušesom. — 7 balta brez ušesa. — 8, 12, 15, 20 tolkači in kladiva. — 13, 14, 16—19 ploščnate sekire.

Last deželnega muzeja. Fot. Fran Dobovšek.

(Iz „Jahrbuch für Alterfumskunde" IV. Bd., str. 96 in 97.)

Zakrivljeni meči iz Tržišča pri Cerknici.

Kupljasti šlem iz Tržišča pri Cerknici (od spredaj).

Kupljasti šlem iz Tržišča pri Cerknici (od strani).

Last deželnega muzeja. Fot. Fran Dobovšek.

(Iz „Jahrbuch für Altertumskunde" Bd. IV., str. 108 in 109.)

Tab. III.

Usoda cerkva na Kranjskem v jožefinski dobi.

Viktor Steska.

Jožefinska doba ni bila prijazna veliki množici cerkva, zato so dvorni odloki celo ukazovali, da se morajo nekatere cerkve zapreti. Dvorni odlok z dne 14. februarja 1784. je veleval, naj se zapro vse stranske cerkve in kapele, ki niso v zvezi s kako župno cerkvijo ali s kakim samostanom in kjer je že v istem kraju kaka župna ali podružna cerkev. Dvorni odlok z dne 30. januarja 1785. je pa to zapoved nekoliko omilil, češ, da sme cerkev, ki je v kakem kraju edina, ostati, čeprav je le podružnica [1].

Tudi še pozneje so dohajala razna določila glede teh cerkva. Deželna vlada je pa morala skrbeti, da so se določbe resnično izpolnjevale. Postopati pa je morala sporazumno s škofijstvom.

Duh tedanjega časa veje iz dotičnega medsebojnega dopisovanja.

Na podlagi listin ljubljanskega knez. škof. ordinariata [2] naj tu omenim nekatere cerkve, ki so bile tedaj obsojene na smrt. Nekaj cerkva si je rešilo življenje, drugim se ni dal preprečiti razpad.

Okrožni urad v Ljubljani je 24. aprila 1789. pisal notranjeavstrijskemu guberniju v Gradec:

Ko je nadškofijski konzistorij ljubljanski semkaj izkazal one podružnice, ki bi se morale vsled več visokih predpisov in vsled pojasnila z dne 23. dec. 1788. št. 33.404 zapreti, in so se po raznih pospešilih dobili inventarji teh cerkva, se predlaga glavni izkaz in pričakuje nadaljnjih odredb, če morda ne kaže, kakor pri odpravljenih bratovščinah, glavnice, gotovino in dragocenosti izročiti takoj verskemu zakladu, paramente pa konzistoriju v razdelitev ubožnim duhovnijam, drugo orodje in nepremičnine pa na dražbi prodati in izkupilo oddati verskemu zakladu.

[1] Johann Schwerdling, Praktische Anwendung aller k. k. Verordnungen in geistlichen Sachen vom J. 1740 – 1790.

[2] Fascikel Zatvorjene cerkve.

N. a. gubernij v Gradcu je 7. maja 1789. to poročilo okrožnega urada ljubljanskega poslal ljublj. ordinariatu v izjavo, ali naj se brez pomisleka zapro v izkazu zaznamovane podružnice in stranske cerkve po predlogu okrožnega urada, ali naj nekatere ostanejo, da se tako ugodi dvornemu odloku, ki je nedavno izšel.

Ordinariat je n. a. guberniju 30. maja 1789. odgovoril, da se strinja s predlogi, ker so se dekani tudi tako izrazili.

Izkaz, ki ga omenja okrožni urad ljubljanski, sledi tu:

Glavni izkaz imovine v ljubljanskem okrožju se nahajajočih zaprtih cerkva, ozir. takih, ki se bodo zaprle ali pa zopet odprle:

V dekaniji kamniški: v župniji kamniški:

1. sv. Mihaela cerkev,
2. sv. Doroteje (30·26 gld.),
3. sv. Magdalene.

Te tri že prej zaprte cerkve[3], stoječe na pokopališču, so pri zadnjem požaru pogorele.

4. Sv. Janeza Krstnika,
5. Žalostne Matere božje[4]. Ta cerkev je bila na predlog ordinariatov zopet odprta.

V kranjski dekaniji: v župniji kranjski:

1. špitalska cerkev 380 gld. 34 kr.,
2. karner 155 gld. 32 kr.,
3. kapucinska cerkev.

V župniji Preddvor:

1. sv. Nikolaja v Mačah 807 gld. 43¼ kr. Premoženje se je preneslo k novi župni cerkvi v Predosljih,
2. sv. Lovrenca na gori,
3. sv. Jakoba na gori.

V župniji Šmartin pri Kranju:

1. Šmarjeta na gori . . . 836 gld 56¾ kr.,
2. sv. Magdalene na Okroglem.

V starološki župniji:

1. sv. Nikolaja v Bitnjah. (Ni še določeno, da bi se podrla),
2. sv. Vida. Nima imetja; vzdržuje jo prejšnja.

Škofja Loka, mesto: Sv. Trojice 1870 gld. 3 kr. in 1750 gld. ustanovnega denarja.

---

[3] Stale so tik župne cerkve na Šutni, krog katere je bilo pokopališče. Valvasor jih popisuje v 3. delu E. d. H. Kr., str. 810.

[4] To je tronadstropna kapelica na Malem gradu, ki se imenuje tudi sv. Eligija. Tretja kapelica je sv. Petra. V Valvasorjevem času se je maševalo le v kapeli sv. Eligija.

V škofjeloškem vikariatu:

1. sv. Uršule v Pevnem,
2. sv. Filipa in Jakoba,
3. sv. Lovrenca na Breznici,
4. špitalska cerkev. Vsled ordinariatnega predloga se zopet odpro.

V dobski dekaniji: v župniji Krašnji:

sv. Neže na Golčaju 118 gld. 6 kr.

V dekaniji in župniji mengeški:

1. sv. Primoža in Felicijana v Loki,
2. sv. Križa na Vranšici (Uranschitz),
3. sv. Florijana v Trzinu,
4. sv. Pavla,
5. sv. Mavrica v Šmarci.

V črnuški župniji: sv. Janeza v Nadgorici; v dolski župniji:

1. Matere božje v Vinjem,
2. sv. Agate, 24 gld. 30 kr.,
3. sv. Katarine, 68 gld. 24 kr.

V poljanski dekaniji, v žirovski župniji: sv. Katarine na Špehu 414 gld. 32 kr.

V javorski župniji: sv. Brikcija v Četeni ravni. Bode se zopet odprla.

V železniški dekaniji, v župniji selški: sv. Trojice. Brez imetja.

V dekaniji Marijinega Oznanjenja v Ljubljani: v župniji Ig: sv. Uršule 965 gld $4\frac{1}{2}$ kr.

V dekaniji Ježica, v župniji D. M. v Polju: sv. Jakoba 355 gld. $40\frac{1}{2}$ kr.

V cerkljanski dekaniji, v župniji Šent Jurij: sv. Katarine. Brez imetja.

V sorški župniji: sv. Jakoba na Petelincu 89 gld. 57 kr.

1. Med cerkvami, ki so bile razpadu določene, je bila tudi tronadstropna kapelica na Malem gradu v Kamniku, ki je redek spomenik romanske dobe na Kranjskem in vsled tega neprecenljiv biser med našimi starinskimi spomeniki. Meščanom gre zasluga, da so kapelico ohranili in rešili.

Kamniški župnik in dekan Branca je poslal 23. maja 1794. nadškofijskemu ordinariatu ljubljanskemu prošnjo kamniške občine, da naj se zopet odpre podružnica sv. Eligija. Prošnjo toplo podpira, češ, da so vzroki, ki jih navaja občina, upravičeni; če se kapelica odpre, bo ta okolnost mnogo pripomogla k časti božji in njegovih svetnikov in k izpodbudi vernikov. Da pa župna cerkev ne bo glede dohodkov prikrajšana, predlaga, naj se ji dovoli samo enkrat na leto, kako nedeljo, slovesna služba božja, darovanje pa naj pripade župni cerkvi.

Ordinariat je prošnjo z dopisom z dne 3. junija 1794. poslal c. kr. deželnemu glavarstvu (Landeshauptmannschaft) s pripombo, da se ne pomišlja prošnje priporočiti, ker naj bi se ohranile podružnice ondi, kjer so v tolažbo ljudstvu, kjer jih lastno premoženje vzdržuje, ali pa kjer jih verniki podpirajo.

Kamniški dekan je 23. junija 1794. podrezal radi njene rešitve.

C. kr. deželno glavarstvo je odgovorile 23. avgusta 1794.: Ker je cerkev sv. Eligija le mala kapela, ker sta v mestu še dve podružnici, ker prošnje ni podpisala občina, ampak krojaška in ključavničarska zadruga in se ta ni zavezala skrbeti za ohranitev kapele, se prošnji ne more ugoditi, dokler se dotičniki ne zavežejo skrbeti za ohranitev kapelice.

Med tem je vložila prošnjo tudi kamniška občina, naj se od 15. okt. 1887. zaprta kapela „Žalostne M. B.“ na Malem gradu zopet odpre. Občina sporoča: 1) da je cerkev z dvema kapelama mestu v okras, da je dobro ohranjena, da se v njej opravljajo ustanovne maše Jere Vider in pobožnosti krojaške zadruge; 2) ima popoln inventar; 3) se zavezuje mestna občina skupno s krojaško bratovščino ohraniti kapelo v dobrem stanju brez vsakega prispevka verskega zaklada.

Ordinariat je prošnjo predložil c. kr. deželnemu glavarstvu in 5. novembra 1794. je že prišlo dovoljenje, da se sme kapela zopet odpreti, ker je vsled zaveze zagotovljena njena ohranitev.

Zavezno listino je krojaška in ključavničarska zadruga spisala 10. oktobra 1794., češ, da bodo (simul et in solidum) ohranili kapelo v dobrem stanju, preskrbovali vse potrebščine brez bire ali miloščine ali prispevkov verskega zaklada, ampak da bodo potrebno dajali iz mojstrskega imetja.

2. Okrožni urad v Novem mestu prosi z dopisom 17. avgusta 1794. izjave glede podružnice N. Lj. G. na Gori (St. Jörgenberg) v vikariatu Sv. Križa pri Litiji. Občina želi, naj se zapre in imovina odda župni cerkvi, ki nima dovolj dohodkov in se nahaja v slabem stanju.

Trebanjski dekan odsvetuje zatvoritev, ker je pokopališče s cerkvenikom potrebno vikariatu. Patronat zatiške gosposke se občinski nameri ne protivi.

Lani je bilo pri tej cerkvi 37 gld. 12 kr. dohodkov in 161 gld. 48$\frac{2}{4}$ kr. izdatkov, ostalo pa je gotovine 59 gld 15$\frac{2}{4}$ kr., glavnice 150 gld, vina za 8 gld. 30 kr., posojila 314 gld. 8$\frac{2}{4}$ kr., v zakup danih posestev (Realitäten) za 350 gld.

Ordinariat je odgovoril 13. avg. 1794. okrožnemu glavarstvu: Občina želi zatvoritev, da bi se iznebila cerkvenikove bire. Župnik in dekan zagovarjata nadaljnji obstoj cerkve radi imetja in pokopališča. Zato svetuje ordinariat, naj se cerkev ohrani, cerkveniku pa naj soseska določi dohodek, oziroma naj ga podružnica vzdržuje, če ji bo to mogoče.

3. Notranjeavstrijski gubernij v Gradcu odgovarja 1. julija 1790. ordinariatnemu predlogu z dne 7. marca 1790., da ne more kar na

kratko zapreti podružne in romarske cerkve v Novi Štifti pri Ribnici „so lobwürdig und zweckmäßig der gemachte Antrag zur Handhabung des neuen unverfälschten Gottesdienstes und zur Verdrängung der demselben nachteiligen Mißbräuche auch ist, so kann man doch bey den dermaligen Umständen den erwünschten Gebrauch hievon nicht machen", ker temu nasprotuje odredba z dne 12. dec. 1788. in sedanji čas, ki bi lahko povzročil med nevednim, v tej točki ne dovolj poučenim ljudstvom hrup in nemir. Za sedaj ne ostaja drugega, kakor da nadpastir prepove vsa druga duhovska opravila razen tihih sv. maš; ljudstvo naj se pa dobro poučuje.

Glede imetja te romarske cerkve bi se ga smelo toliko, kolikor se ga lahko pogreši, porabiti za bodočo župno cerkev v Dolenji vasi, ali pa za ubožno župno cerkev v Ribnici. V tem oziru naj se pa še počaka mnenje novomeškega okrožnega urada, ki je dobil obenem nalog, naj vsako nerodnost v Novi Štifti ordinariatu naznani.

Ordinariat je ribniškemu župniku naročil 14. jul. 1790., naj pazi na zlorabo pri Novi Štifti, da se ljudstvo ne bo nebrzdano vedlo in da se pouči glede paganskih navad, ki ne služijo v čast božji službi. Tako bodo ljudje sami zahtevali izpremembo.

4. Deželna vlada sporoča 6. sept. 1794. ordinariatu, da prosi soseska Javorovica, naj se zopet odpre šentjernejska podružnica sv. Ožbalta. Vlada s svoje strani otvoritev dovoli. Zato je ordinariat 12. sept. 1794. naročil dekanijskemu uradu v Kostanjevici, naj cerkev zopet otvori in župnika obvesti, da ni ugovora proti pobožnostim, ki so bile v tej cerkvi navadne pred zatvorom. To se dovoli, ker je cerkev daleč od župne cerkve, ker je v hribih in ker je ohranjena v dobrem stanju.

5. Deželna vlada pošilja 11. julija 1798. ordinariatu v izjavo prošnjo sosesk v Žlebeh in na Golem brdu, naj se zopet odpre cerkev sv. Jakoba na Petelincu.

Ordinariat je prošnjo podpiral in zato je deželna vlada 25. avg. 1798. dovolila otvoritev pod pogojem: 1) da bosta omenjeni soseski skrbeli za ohranitev cerkve in za vse potrebščine; 2) da služba božja ondi ne bo v škodo župni cerkvi.

6. Soseski Grahovo in Martinjak v dekaniji Lož (sedaj cerkniški) prosita 13. sept. 1784. za otvoritev podružnice sv. Miklavža in sv. Florijana. Ordinariat je 26. sept. 1784. odgovoril c. kr. deželnemu glavarstvu, da ne ugovarja otvoritvi, ker bodo ljudje skrbeli za ohranitev cerkve, ker ne ugovarjata niti patron, niti dekan in ker je koristno za razširjevanje božje službe, toda treba iz ljudstva spraviti napačno pojmovanje, kakor bi molitev v eni cerkvi več koristila, kakor v drugi.

7. Soseska podružnice sv. Križa pri Zagorju je prosila, naj bi se ondi zopet dovolila sv. maša. Ordinariat je 8. julija 1794. naročil dekanu na Vačah, naj se izjavi o prošnji. Ta je odgovoril 16. avgusta 1794., da cerkve ni treba odpreti: 1) ker je majhna, bolj kapela kakor cerkev; 2) nima fonda; 3) soseska šteje le 6 kmetov; 4) je le pol ure do

sv. Planine, kamor se je teh 6 hiš pripisalo, ko se je cerkev zaprla; 5) radi teh vzrokov so pred več leti zaprli cerkev. Za otvoritev se je najbolj potegoval umrli Ozegovec, ki je proti vsem odredbam med duhovnim opravilom vino točil.

Župnik v Zagorju piše 5. okt. 1795. ordinariatu: Na odlok z dne 25. avgusta 1795. se izjavljam: Podružnica sv. Križa spadajoča k lokaliji Sv. Planina, je bila zelo majhna, bolj kapela kakor cerkev. Pred kakimi 15 leti, ko je pripadala še zagorski župniji, je bila razsvečena; nekaj malenkosti je bilo vporabljenih pri zidanju tukajšnje župne cerkve. Župna cerkev, ki je zadolžena, ne bi mogla tega povrniti. Ker pa spada ta podružnica sedaj k lokaliji, ki nima nobene druge podružnice, ne bi bila odveč. Vendar naj bi se poprave izvršile brez škode tukajšnje župne cerkve.

Ordinariat je 3. nov. 1795. župniku v Zagorju sporočil, da je dovoljeno zopet odpreti cerkev Sv. Križa, ki bo popravljena, kar naj naznani ključarjema.

Poprava se pa ni tako hitro izvršila, kakor je bilo upati.

Graščina Gallenberg je 7. januarja 1799. prosila v imenu imenovane soseske, naj se podružnica Sv. Križa zopet odpre.

Nato je 23. januarja 1799. ordinariat dovolil, da dekan cerkev zopet blagoslovi, ker se je soseska zavezala, da bo cerkev popravila in vzdrževala.

8. Soseska Sv. Magdalena na Gori pri Idriji prosi, naj se cerkev zopet odpre, ki jo je župnik v Spodnji Idriji zaprl. Cerkev je soseska sezidala in jo tudi ohranjuje. Obljubljeno jim je bilo, da dobe svojega duhovnika, ker je ondi že kakih trideset let beneficij.

Ordinariat je naročil župniku v Spodnji Idriji, naj se izjavi, zakaj je ključe vzel.

9. Okrožni urad v Novem mestu piše 11. febr. 1795.: Soseska zaprte podružnice sv. Mohorja in Fortunata v Črneči vasi župnije Sv. Križa pri Kostanjevici se zavezuje, da hoče cerkev popraviti in jo v dobrem stanju ohraniti, če se ji zopet odpre. Patronatska gosposka Kostanjevica in dekan soglašata s tem, ker 1) mnogi ta dva svetnika zaupljivo časté; 2) ker hoče soseska cerkev s svojimi sredstvi popraviti; 3) ker s tem ne bodo imele domače razmere nobene škode; 4) ker ne bo oškodovana župna cerkev, in ker se ne bo vpeljalo romanje; 5) cerkev so nizko cenili radi velike oddaljenosti in radi preobilice ondi se nahajajočega gradiva. Ordinariat naj se torej izjavi, vpošteva pa naj razloge, ki jih navaja soseska: 1) občina je sama ustanovila cerkev; 2) pred 4 leti jih je le malo glasovalo za zatvoritev; 3) je cerkev prostorna in tričetrt ure od Čateža in Sv. Križa oddaljena, in bi lahko bila kdaj lokalijska cerkev; 4) cerkev se še vedno lahko zapre, ko bi je soseska ne vzdrževala; 5) jo bo soseska preskrbela z zvonovi in mašnim oblačilom.

Ordinariat je odgovoril 19. febr. 1795., da se popolnoma strinja s predlogom; zato je vlada 11. marca 1795. dovolila otvoritev cerkve in ordinariat je 26. marca 1795. naročil dekanu v Kostanjevici, naj cerkev zopet odpre.

10. Lokalist na Bučki piše, da mu je okrožni urad v Novem mestu sporočil vladni odlok z dne 11. febr. 1795., naj se zaprta podružnica sv. Petra na Stopnem (zu Stampf) prepusti soseskam za napravo župnišča. Prosi torej pooblastila za eksekriranje oltarjev, kar mu je ordinariat dovolil 29. maja 1795. Cerkev je ohranjena.

11. Dekan na Raki, Janez Hrušaver, prosi 24. junija 1800. v imenu župnika v Čatežu, naj se ustreže soseski v Stankovem, da se zopet odpre že tri leta zaprta cerkev sv. Petra, kjer naj bi bila božja služba, kakor poprej. Zato naj ordinariat pooblasti duhovnika, ki bi blagoslovil razsvečeno cerkev, kjer so med tem časom celo živino klali. Soseska jo bo vzdržavala v dobrem stanju. Ordinariat je 29. junija 1800. dekanu odgovoril, naj semkaj sporoči, zakaj se je cerkev zaprla; ali je potrebna za božjo službo in ali je ne bo soseski pretežko popravljati.

12. C. kr. uprava državnega posestva v Ljubljani piše ordinariatu 24. junija 1805.: Že leta 1800. je ordinariat svetoval, naj se odda velika samostanska cerkev v Bistri deželni vladi, ker se srenje, ki so bile pod lokalijo Bistro, niso potegnile zato, da bi se pred leti opuščena lokalija zopet ustanovila. Ker je sedaj cerkev namenjena naprodaj, da se podere, in je dražba cerkvene oprave že določena na 27. junija 1805., se prosi ordinariat, naj pooblasti vrhniškega dekana, da cerkev razsveti. — Precej drugi dan 25. junija 1805. je ordinariat to dekanu naročil.

13. C. kr. okrožni urad v Ljubljani je pisal 14. decembra 1808. ordinariatu: C. kr. deželna vlada je 16. maja 1798. št. 2968 dovolila, da se zida župnišče v Ihanu. Za stroške bi prispevali:

patron	741	gold.	$55\frac{1}{2}$ kr.
dominiji	751	„	29 „
podložniki	588	„	$39\frac{1}{4}$ „
	2082	gold.	$3\frac{3}{4}$ kr.

Radi raznih okolnosti se ni zidalo in slutnja je upravičena, da bi se dandanes vsled draginje ne moglo zidati po tedanjem proračunu. Da se pa primanjkljaj pokrije, je graščina Dol predlagala, naj se podružnica sv. Nikolaja v Goropeči proda z dominikalnim zemljiščem, ki spada k njej, in sicer zato: 1) ker je pripravna hkrati z zemljiščem za prodajo; 2) ker se le trikrat na leto ondi mašuje (osmo nedeljo po binkoštih in dvakrat na poljubni delavnik); 3) ker hodijo vsi ljudje k službi božji v Ihan; 4) ker so cerkev po starem izročilu sezidali sosešcani, čeprav ni dokaza; 5) ker se soseska ne upira zatvoritvi, želi pa ohraniti cerkev, pa je vendar ne popravi kljub temu, da preti razpasti. — Naj se torej ordinariat izjavi, preden se predlog predloži vladi.

Ordinariat je 31. dec. 1808. odgovoril, da ne ugovarja zatvoritvi, samo da se mu naznani vladni ukrep, potem bo potrebno odredil glede eksekriranja cerkve.

14. C. kr. gubernij je sporočil ordinariatu dne 16. febr. 1817. predlog c. kr. višjega rudarskega ravnateljstva v Idriji z dne 6. febr. 1817. glede uporabe cerkve sv. Trojice za skladišče živega srebra: V Idriji se bo podrla stara šola in sezidala nova, ki bo služila samo za normalko in za dva razreda latinskih šol. Treba bo torej skladišča za živo srebro, ki je doslej v stari šoli. Za to bi bila primerna cerkev sv. Trojice, ki se več ne rabi v bogoslužne namene. Ordinariat naj se torej izjavi, če nima kaj pomislekov proti temu. Ordinariat je poslal ta dopis v izjavo župniku v Idriji. Župnik Ludovik baron Rauber se izjavlja o predlogu 7. marca 1817.: Cerkev se rabi prvi dan križevega tedna, ko gre tja procesija iz župne cerkve. Nima patrocinija, ker je premajhna za božjo službo. Cerkev, zlasti kor razpada; nima nikakega imetja, niti svojih paramentov, niti svoje oprave, za vsak slučaj se morajo potrebne stvari prenesti iz župne cerkve; zato se tudi računi delajo skupno z računi župne cerkve. V šolskem poslopju je skladišče živega srebra. To poslopje razpada, ker ga razganja teža živega srebra, kakor se splošno govori. Dobro bi torej bilo, da se skladišče prestavi v cerkev.

Zoper tako uporabo cerkve pa govore sledeči razlogi: 1) je ta cerkev stara in stoji blizu kraja, kjer so pred 300 leti našli živo srebro; 2) je vsled svojega položaja v sredi mesta za slučaj kake nesreče pri župni cerkvi, ali ob času poprave, kaj pripravna, da se v njej shrani presveto R. T. Drugi dve podružnici sta preoddaljeni. V sili bi se seveda mogla uporabiti tudi grajska kapela.

Ordinariat je 13. marca 1817. pisal guberniju, da ne ugovarja predlogu c. kr. višjega rudarskega urada, ker razlogi, ki jih občina navaja proti uporabi cerkve za shrambo živega srebra, niso dovolj tehtni. Cerkev je vendar ostala.

15. Gubernij piše 24. maja 1820.:

C. kr. oprava državnih posestev je stavila predlog, naj se nekdanja samostanska, sedaj nepotrebna cerkev v Kostanjevici razsveti, da se bo mogla prodati na dražbi notranja oprava, cenjena na 1497 gold. 40 kr. Zato naj se potrebno ukrene, ali pa naj se navedejo vzroki proti razsvetbi. Kostanjeviški župnik je sporočil ordinariatu, da ni ugovora proti podiranju samostanske cerkve, saj je že slaba in mestu nič ne koristi, ker je predaleč; hkrati se je priporočil za več predmetov cerkvene oprave v korist župni cerkvi. Ordinariat je na to 8. julija 1820. odgovoril guberniju, da ne ugovarja, če se cerkev razsveti in prosi, naj se v priloženem zapisniku zaznamovani predmeti izroče župni cerkvi. Hkrati je ordinariat krškemu dekanu naročil, naj cerkev razsveti. Gubernij je pa 21. julija 1820. odgovoril, da naj se cerkveno predstojništvo udeleži javne dražbe in omenjene predmete kupi.

Cerkveno predstojništvo v Kostanjevici je 27. junija prosilo tudi za deset okenskih omrežij, ako se cerkev podre.

Tu naj sledi zapisnik predmetov, ki jih je želela dobiti župna cerkev sv. Jakoba v Kostanjevici od samostanske cerkve.

Štev. 3. Marmornati stranski oltar sv. Križa z menzo . 18 gld.

Štev. 13. Marmornati stranski oltar Marijin studenec (Maria-Brunn) . . . . . 18 „

Opomba. Mesto dveh starih, komaj vidnih na moker omet slikanih stranskih oltarjev.

Štev. 9. Dva velika črna marmornata kropilna kotla na kamenitih podstavih, stoječa nasproti stranskemu oltarju sv. Ksaverija . . . . . 6 „

Štev. 24. Spovednica iz mehkega lesa, ker je v župni cerkvi le ena sama . . . . . 40 kr.

Štev. 34. dva navadna mesingasta osem funtov težka svečnika . . . . . 2 gld.

Štev. 22. Dve svetilnici iz pločevine na gorenjem oddelku klopi . . . . . 1 „

Štev. 36. Dvanajst stenskih svetilnikov izrezljanih v podobi križa in z barvo obrobljenih, večinoma poškodovanih . . . 36 kr.

Štev. 38. Star zvonček . . . . . 30 „

Štev. 44. Vzidani črnomarmorni zakristijski umivalnik . 3 gld.

Štev. 45. Zraven spadajoči cinasti umivalnik . . . . 15 kr.

Štev. 54. Korna ograja iz črnega marmorja . . . . . 7 gld.

Štev. 55. Ograjno okrasje iz železa, na strani proti cerkvi pozlačeno . . . . . 4 „

Star zvon 9 centov 40 funtov (cent à 50 gld.) . . . 470 „

Opomba. Župna cerkev ima tri zvonove. Veliki zvon ima 11 stotov, srednji 5, mali 1 stot. Ker je zadnji premajhen za cerkev, naj se ga dene v stolp na župnišču, da bo služil za šolski zvon. V cerkvi pa naj bo kupljeni zvon, drugi zvon.

Štev. 59. Velika stolpna ura, ki bije ure in četrtinke . . 5 gld.

Opomba. V župni cerkvi bije ura le ure in gre slabo.

Štev. 60. Srebrni kelih s paleno (1 funt 26 lotov) 12 lotni po 45 kr . . . . . 13 gld. 30 kr.

Opomba. Pri župni cerkvi je en kelih srebrn, drugi deloma srebrn, tretji pa sploh ni srebrn.

Štev. 61. Pušica za sv. krizmo in za sv. olje iz 13lotnega srebra $13\frac{1}{2}$ lota težka, lot po 1 gld . . . 13 gld. 30 kr.

Štev. 62. Črn prten mašni plašč s takšnimi obrobki 1 „ 30 „

„ 63. Pisan svilen mašni plašč . . . . . 3 „ — „

„ 64. Zeleno pisan mašni plašč . . . . . 3 „ 90 „

„ 65. Modri mašni plašč . . . . . 2 „ — „

„ 66. Dva humerala . . . . . — „ 30 „

„ 67. Dva svilnata cingula . . . . . — „ 4 „

Štev. 68. Štiri mašne srajce iz navadnega platna	2	gld.	— kr.
Štev. 69. Dva oltarna prta	—	„	14 „
Štev. 70. Zakristijska obrisača	—	„	1 „
Štev. 71. Mrliški prt	—	„	30 „
Skupaj . .	598	gld.	10 kr.[5]

Opomba. Teh predmetov nima župna cerkev.

Dekan je ordinariat vprašal, kako naj oltarje razsveti. Ordinariat mu je 10. avg. 1820. odgovoril, naj v svoji navadni obleki, ne v cerkvenem oblačilu, vzame iz posvečenega oltarja svetinje in jih pošlje škofijstvu. Portatile naj odvzame in križce s kladivom naseka.

Dekan je to storil. Pri svetinjah ni našel napisov.

16. Lovro Okorn, župnik na Veliki Dolini, prosi 22. avg. 1821. nasveta, kaj mu je storiti, ker želi grof Nikolaj Auersperg, lastnik mokriškega gradu, prenesti kapelico. Podstav oltarne menze je zidan, plošča je kamenita. Na pokrovcu grobka je patriarhalni križ z letnico 1720. — Navod se mu je dal po raznih poizvedbah 26. sept. 1821.

Vipava, prenočišče cesarja Karola VI.

Rudolf Maister.

Cesar Karol VI. je izdal na Dunaju 20. sušca 1728. patent, v katerem obljublja duhovščini in plemstvu poknežene grofije goriške „die hergebrachte gewöhnliche Erb-Huldigung in Unserer geliebten Gefürsteten Grafschaft Görz zu empfangen“ in sicer v nasprotju s svojimi kronanimi predniki zato tako pozno po zasedenju prestola (1711), ker „die Zeit und Leuffe nicht wohl zugegeben: anjetzo aber Uns Gnädigst entschlossen haben solchen Actum homagii nunmehro würklich für sich gehen zu lassen und Uns den zwainzigsten des bevorstehenden Monaths Junii lauffenden Jahres (1728) auf die Reiß begeben“.

Ti „Leuffe“, ki so Karola ovirali, da ni prišel prej v naše kraje sprejet običajni poklon, so pač znani. Saj je prišlo prva leta njegovega vladanja na Kranjsko in v sosedstvo vse mogoče v posete: črne koze, lakota, kuga in Turek. Razen tega pa je bil zamotan Karol na jugovzhodu v vojno s Turki. Vzrokov torej dovelj, da je zadrževal potovanje.

[5] Recte 604 gld. 10 kr.

Kako počasi so potovali v letu 1728. cesarji, kaj šele drugi ljudje, je razvidno iz dejstva, da je zapustil Karol 20. junija Dunaj, dospel pa v Vipavo šele 1. septembra, torej v — 73 dneh. Bržkone je vrinil mnogo odmorov v to že zelo zamudno potovanje.

Iz Celovca, kjer se mu je poklonila Koroška, je odpotoval 24. avgusta črez Ljubelj na Kranjsko, dospel 26. avgusta v Ljubljano, odšel od tod po končanih ceremonijah 30. avgusta v Gorico in prenočeval med potjo na Vrhniki, v Postojni in Vipavi.

Omenjeni cesarski patent, ki ga je podpisal Karol lastnoročno, mi je izročil rajni grof Lanthieri leta 1908., ko sem bil ob vojaških vajah v Vipavi, to pa s pogojem, da stvar svoj čas objavim. Ni mi znano, če je bil patent namenjen vipavski graščini, ali komu drugemu, ker je na hrbtu listine le zaznamovano: „Lt | Lanthieri? | P. den 20. Marty In Betröf der Huldigungs Tour". Tudi ne vem, če je podpisal Karol vse te patente lastnoročno. Tej listini je bil priložen ukaz iz Ljubljane glede priprav za Karola in njegovega mnogoštevilnega spremstva prenočevanje v Vipavi.

Pod ukazom, ki je datiran z: „Laijbach | den 1. Aug. 1728" je tiskano: „Seyfried Joseph Bonaventura von Werthentall | als Einer Löbl. Landts: zu Sr. Röm. Kayserl: auch Königl: Catholischen Majesthet ein Reisebestellter Ordinirungs Commissarius".

To je tisti Werthentall (Ceremoniencommissär), kateremu je podaril Karol v Ljubljani spominski novec z demanti.

Zanimivi Werthentallov ukaz, ki tvori košček kranjske zgodovine, podajam v sledečem doslovno:

ORDINANZ.

Die Herrschaft Wippach wirt wegen Zukhunft Sr. Kays. Mays. allerhöchst deroselbst Hoffstatt auch Vermuetlich: Zallreichen anhangs auf den 1. | 7ber[1] auf die Nacht in den Schloß, daselbst nachfolgendte Veranstaltung: Und Besorgungen in den Markht in Tempore Vorzukheren wissen.

1mo solten die Fleischhakhers Von 30. | und 31. | Aug: auch 1. | 7ber Inclus: mit genuegsamb: geschrotten Fleisch, so woll Von Gesundten Rindt: alß Kalb: Und Schäbß Fleisch Versorgen sein, auf das durch diese 3 Täg an deme Kein abgang Erscheine.

2do solten die Wirthsleut mit genuegsamb Gericht Und wenigst dryerley Sorten weins Versorgen sein

[1] 7ber = September

3 tio: solten die Päkhen sich Befleißen woll außgebachenes weiß: auch schorschitzen Brodt in Genuegsammer quantität iisdem Diebus Zum Verkauff Zu haben.

4 to: solte Jedes Haus in den Markht Wippach sich Befleißen wenigstens 2 Paar gemester Copeiner Und 6 Bis 8 Paar Hiendel in der Beraitschaft Zu haben, mehr durch diese 3. Täg. mit Genuegsammen Schmalz. Salz. Greißelwerkh. Gewürz. Auch Öell Und Eyßig Versorgen Zu sein.

5 to: Wirt sÿe Herrschaft Wippach souíll als Jmmer möglich, sich mit allerley Willprath. Und Fegeln Zu Versorgen Befleißen. Alle dise Haubt Erfordernußen die Von mir 2 Täg Beuor in allen Heysern Undtersuecht Zu werden haben. Und die Herrschafft 8 Täg Beuor auf Jrher Verandtworttung schon Eingericht Zu fünden hat. sint nicht Vor die Kays. Hoffstatt selbsten, die à carte ichre Besondere Besorgung Bestellet hat. sondern Vor die Mittreisendte Ministers. Postschafters. Hoff Cavalliers. auch Kays: Rath. Und Beambte Gegen Paar daruor[2] Einzunem̄en Habendte Bezallung ordinieret.

Fehrers soll sÿe Herrschafft Wippach den 30. | Aug: in den Markht Wippach Ein schmiden Zu Bestellen, Und deme sich mit Kolben Eysen. Huff. Und Negeln in genuegsam̄er quantitet zu Versorgen, Zu ordiniren. ansonst aber auch ob deme folge Gelaistet. Bey scharffer Verandtworttung Bey Zeitten nachzußegen Und Meine Undtersuchung derohalben mit nichts Zugewartten wissen.

Mehr wirt sye Herrschafft 3 Täg Vor den 1. | 7bēr zu Bessern Undterkhomen der Kays: Hoffstatt in den Markht Wippach alle Heyser. Und dern Zim̄er Zu Räumen, außzulächen[3], auch die Ställ Zu seybern Und Bestens Zuezurichten Lassen wissen.

Insimili Solte die Herrschaft Wippach wenigstens mit 1000. Schäb Strho Versorgen sein. Und solche denen sye Begehrenden, gegen Bezallung Zu Reichen haben.

Schlüßlichen werden hiemit alle diese observationes auch auf den 7. | 7bēr: alß an welchen Tag Abends Sr. Kay: May: wider nacher Wippach Von Görz Zurukh Eintreffen. Renouieret, Und wirt sye Herrschafft auf dise andermächlige Gleiche

[2] daruor = davor, vorher.

[3] außzu**lächen** (iz**plah**niti) = ausschwemmen.

Besorgungen Bestens. Übrigens aber Bedacht sein, daß den 1. | 7bēr alberaith in den Ganzen Markht wenigstens vor 800. pferdt Paaren Von Prettern[4] Vor die auch MittKomendte Ministers-pferdt an alle Heyser Inwerths angeschlagener schon anzutreffen sein werden.

Laybach | den 1. |
Aug 1728

(Kranjski grb z veliko krono med dvema palminima vejama)

(Gori omenjeni tiskani Werthentallov podpis)

Beiträge zur Geschichte Krains.

I. Teil.

Von Karl Kovač. Fortsetzung.

1295

Rechnung d. Hainrichs Celnarius (Kellner) von Brixen und Klausen.

„Item eidem domino H. (etwas vorher genannt Rubinarius) et magistro Ber. sapine quando iverunt in Carniola pro II. equis libr. LXXXV et pro duabus sellis libr. X. Item duobus servis euntibus cum eis" etc.

Codex 279 der k. k. Statthalterei-Archiv in Innsbruck, Tirol. Rechnungsbuch de a 1293 - 96, fol. 11.

1299

Rechnung des H. prepositus de Inspruk, Pfleger von St. Petersberg.

„Item vicedomino Carniole Lauano libr. XVIII. Ludowico notario domini H. nuncio".

Codex 10 des allgem. Reichsarchivs in München. Tirol. Rechnungsbuch de a 1299 - 1303, fol. 7 b.

1302

Rechnung des Gotslinus, Richters in Enn.

„Item de libris LX de Feo, prestatore de Laibaco, pro honorantia".

Ebenda (Codex 10 München), fol. 73.

---

[4] Paaren Von Prettern = Bretterbahre = Futterraufe. Po deželi sem še tuintam čul: „polóži sena v pare!" = jasli.

Notizen aus den Tiroler Rechnungsbüchern:

1309

„Item anno predicto obligavit Grifoni et tribus fratribus suis omnia bona patriarchatus sita iuxta Weichselberg, quae habet comes H(einricus) de Gőrtz et omnia bona similiter ad patriarchatum spectantia, que tenet comes M(einhardus) de Ortenburch pro[a] ipsorum purchhůta preterita non defalcanda".

Codex 105 (Schulden und Pfandschaften-Verzeichnis in Tirol und Kärnten unter H. Otto und K. Heinrich 1308—16), fol. 34.

a Hier ist ein unleserliches Wort durchgestrichen.

1309 November 8. Meran.

Gralandus, Vizedom in Krain verspricht dem Hainrico de Perschindes, consanguineo dominí Hainricí marschalchí de Laubers die 302 Pfund Veroneser Parvuli, welche derselbe Herzog Otto geliehen hatte binnen Jahresfrist zu bezahlen und verpfändet dafür seinen ganzen Besitz.

Orig. Perg. Instrument des Notars Michael. — Abt. Schatzarchiv, II. Serie, Nr. 635.

1311

„ . . . . anno predicto dux (Otto) obligavit Ortolfo de Gretz[1] sex mansos, sitos iuxta Stain in Carniola in loco crucis pro aquileg. marc. XXX nihil defalcando in sorte principali".

Ebenda, fol. 5_1.

[1] Billichgraz.

c. 1315

Herzog Heinrich von Kärnten schreibt an Chunrat von Aufenstain, Marschall in Kärnten unter anderem, dass er dessen Bitte betr. das durch den Tod Amelrichs von Pettau frei gewordene Schloss Wildenberg und die Ernennung seines Sohnes zum Hauptmann in Krain willfahren werde, wenn er selbst in Kärnten erscheinen werde.

Concept auf Pap. — Abt. Schatzarchiv, I. Serie, Nr. 6581.

1320

Rechnung des Wernturus de Tablato, Richters in Gries.

„Item tenebatur sibi veron. marc. CL ratione capitantatus (!) dō existente in Carniola tempore provisorum".

Cod. 11 des allgem. Reichsarchives in München. Tirol. Rechnungsb. de a 1317—23, fol. 121 a.

1327

Item eidem Haupoldo[1] pro uno equo ab eo empto et dato abbati de Landestrost . . . . Veron. marc. X.

Codex 62 Raitb. K. Heinrichs von Böhmen 1327 und Margarethas von Tirol 1355, fol. 11₁.

[1] Dieser Haupold wird kurz vorher als „caniparius", Schatzmeister, bezeichnet.

1354 März. 31. Laibach.

Pilgreim vom Grades, Verweser des Herrn von Lichtenstain zu Laibach, beurkundet, dass Mikel der Greiffenvelser gegen Chunrat, Burggrafen von Vels eine Klage wegen Vorenthaltung eines Leibeigenen zum erstenmale angemeldet habe und setzt den Tag der Verhandlung über 14 Tage an.

Orig. Pap. Siegel des Ausstellers rückwärts aufgedr. grösstenteils abgefallen. — Abt. Schatzarchiv, II. Serie, Nr. 951.

tum:

Vom 18. Aug. desselben Jahres ist eine zweite, bis auf einige unwesentliche Abweichungen gleichlautende Urkunde datiert; da dies nicht dem damals geltenden Rechtsgang, nach welchen vielmehr nach der fruchtlosen erster Vorladung, noch ein zweiter, ew. noch ein dritter zu Tag aberaumt werden musste, so scheint hier ein Fall von Parteilichkeit seitens des Verwesers vorzuliegen.

1360 Dezember 19. Mördlingen.

Herzog Rudolf IV. beauftragt Alb(erte)n von Puchhaim, houbtmann in Steyr, und in Chrayn, Michel von Vylanders in seiner sache so er mit Hansen von Stain ze schaffen hat ze unterstützen.

Geben ze Nördlingen an samztag vor sant Thomas tage anno sexagesimo.

Orig. Pap. mit rückwärts aufgedrücktem, jedoch stark beschädigtem rotem Siegel. — Schatzarchiv, II. Serie, Nr. 3258.

1382 Juni 19. St. Veit in Kärnten.

Herzog Leopold III. befiehlt Jörg von Gufidawn dem Gothard den Kreyger, phleger ze Krain, sein heyratsgut dafur im Gries gestanden ist gemäss den Verschreibungen, welche darum gemacht wurden, herausgegeben sammt den bisher aufgelaufenen Zinsen.

Geben an phinztag nach sand Veits tag.

Orig. Pap. mit rückwärts aufgedrücktem beschädigtem rotem Siegel. — Schatzarchiv, II. Serie, Nr. 3259.

1385 October 13. Brixen.

Gothart von Krayg bekennt, dass ihm B. Friedrich und das Capitel von Brixen die Herrschaft Veldes, welche sein Bruder, weil. Chunrat von Kreyg, Hauptmann in Kärnten für 2000 fl. dargestrektes Capital, 500 fl. welche zur Einlösung des Gerichtes Stainach darauf geschlagen wurden, 330 fl., die für Bauten am Schlosse verausgabt und 170 fl. die zur Rücklosung dreier zur Herrschaft gehörigen Huben an Joh. dem Seepacher gezahlt wurden, im ganzen also für 3000 fl. pfandweise innegehabt hatte, für die gen. Summe als Pfand übergeben haben und stellt mit Jörg von Gufidaun, Matheys von Reiffenstain, Friedrich von Wolkenstain und Jörg dem Sebner als Mitgeschworenen den üblichen Revers aus.

Siegler: der Aussteller und die letztgenannten Mitgeschworenen. — Libellus veterum diplomatum etc. (Brixener archiv. Lade 70, Nr. 3), fol. 59 b fl.

1386 Dezember 18.

B. Friedrich (von Erdingen) von Brixen schlägt die ihm von Gothart von Kreyg zu der von Herzog (Leopold III)[a] geforderten Zahlung der Annaten vorgestrektem 1000 fl., welche am 2. Februar und am 24. April nächsten Jahres fällig seien, auf dessen Pfandherrschaft Veldes und verspricht zugleich dieselbe innerhalb der nächsten 10[a] (?) Jahre nicht abzulösen.

Siegler: der Aussteller, das Capitel u. Hans von Chyens, Dechant. — Ebenda fol. 3 a.

a Nicht lesbar, da der rechte obere Rand abgerissen ist.

1386 Dezember 19.

B. Friedrich (v. Erdingen) von Brixen schlägt die 1000 fl., die ihm Gothart von Kreyg dergeliehen, zu den 3000 fl. welche dieser von seinem Bruder Chunrat von Kreyg auf seiner Pfandherrschaft Veldes in Krain liegen hat, und verpflichtet sich für sich und im Namen des Capitels die genannte Pfandherrschaft innerhalb der nächsten 10 Jahre von St. Georgen aus gerechnet (24. April 1387) nicht einzulösen, mit der Bedingung, daß obgen. Gothart von Kreyg jedes Jahr 100 fl am Capital abziehe und die Untertanen bei den alten Rechten belasse und ihnen keine neue Abgaben auflege; nach Ablauf der 10 Jahre solle die Angelegenheit neu geregelt werden.

Siegler: Der Aussteller, das Capitel und Dechant Hans von Chyens. — Ebenda, fol. 4 a.

1395

B. Friedrich (v. Erdingen) von Brixen verleiht auf Bitten Gothart von Kreyg, Hauptmanns auf Veldes, dessen Gattin u. A. dessen Diener Merkchlein, Sohn des Albrecht von Vern seiner Gattin Elspet u. ihren Leibeserben eine Hube „ze Veldes under der vesten gelegen in dem

dorf“: welche von weil. Reyman gekauft worden ist und die jetzt Pawl bebaut zu Lehen gegen einen jährlichen Zins von 2 Kapaunern.

Ebenda, fol. 79 b.

1397 Juni 12. Wien.

H. Wilhelm von Österreich befreit den Bischof Bertold von Freising und dessen gesammte Amtleute und Untertanen in Krain sowie der Windischen Mark von der Gerichtsbarkeit der Schranne zu Laibach und unterstellt sie seiner besonderen Gerichtsbarkeit.

1404 Februar 19. Wiener Neustadt.

Herzog Ernst von Österreich verleiht dem Hochstift Freising in Steir, Kärnten und Krain unmittelbaren Gerichtsstand vor dem Landesherrn.

Copien saec. XV 1. — Abt. Schatzarchiv, I. Serie, Nr. 8801.

1405 Juli 20. Görz.

Heinrich und Johann Meinhart, Grafen zu Görz und zu Tirol etc. bekennen, dass ihnen Gotthard Kreyger und dessen Gattin Anna 105 Mark geliehen hatten und verpfänden denselben dafür ihren Anteil an dem Gerichte zu Vels und an der Vogtei in Wochein.

„Geben zu Gôrtz an sand Margretentag“

Copie auf Pap. unbesiegelt. — Schatzarchiv, II. Serie, Nr. 2496.

1430

(Friedrich d. ä.) verleiht Niklas dem Dreissiger und Anna, dessen Gemahlin, als Lehenträgern der Tochter der Letzteren aus ihrer ersten Ehe mit Christoph, den von diesem innegehabten Hof zu Oberlaibach „in dem niderndorf“ zu rechtem Erblehen.

Concept auf Pap. — Abt. Chronolog. Fridericiana.

1431 vor März 4.

Graf Hermann von Cilli verpflichtet sich der Entscheidung der Komission, welche zur Übernahme der von ihm an die Herzoge Friedrich d. Ä. und d. Jüng. sowie an Herzog Albrecht übergebenen Schlösser und Güter Stettenberg, Weichselberg, Aych (Dob), Archawicz, in der „Metligk“ (Möttling), ferner die Städte und Märkte Landstrass, Rudolfswert, Littai und St Veit, welche sie nach dem Tode Friedrichs von Ortenburg, in dessen Pfandbesitz sie waren, erworben hatten, in allen Teilen Folge zu leisten; falls sich diese nicht einigen sollte, so wolle er sich dem Schiedsspruch des E. B. Johann von Salzburg und Friedrichs von Pettau, Obrist-Marschall in Steiermark, unterwerfen.

Ungefähr gleichzeitige Copie auf Papier — Abt. Chronolog. Fridericiana

1431 März 7. Brixen.

(H. Friedrich d. Ä.) bestätigt dem Nix Paradiser für denselben selbst und als Lehenstrager Jörgen Paradiser eine Reihe von ihrem Vater weil. Thoman Paradiser erblich auf sie gefallene Zehende zu rechtem Lehen, nämlich: einen Zehend von 4 Huben zu Nadgoritz, von 3 Huben zu Stranstorff (Stranska vas), von 3 Huben ze Varstnegk (?), ze Tsceplach (Čeplje), zu Skonutsch (?), Replach (Kärnten?).

Concept auf Papier, linker Rand abgerissen, daher vieles nicht leserlich. — Abt. Fridericiana, Chronolog. Bestand.

1431 März 7.

(Friedrich d. Ä.) verleiht dem Wido Spengelawer, Richter zu Laibach, die von Niklas Gallenberger und Hanns Wernburger an denselben verkauften und ihm aufgesandten Zehenten, nämlich: 3 Huben zu Lukowicz (bei Oberlaibach) und einen Zehenden zu St. Mertten (an der Save) zu Erblehen.

Concept auf Papier. — Abt. Chronolog. Fridericiana.

1431 März 7.

(H. Friedrich d. Ä.) bestätigt dem Lienhart Werder für denselben selbst, Gruna, Elzbeth und Anna dessen Schwestern die von ihrem Vater weil. Thoman Weder erblich an sie gefallenen näher genannte Zehende bei Ober-Laibach, Brezovice, Schweinpühl.

Con. auf Papier; linker Rand abgerissen. — Abt. Fridericiana. Chronolog. Ser.

1433 November 5. Wiener Neustadt.

H. Friedrich d. J. benachrichtig H. Friedrich d. Ä. daß Graf Friedrich von Cilli den Bau einer Burg auf einem nicht näher genannten Orte trotz mehrfachen Verbotes fortsetze.

Orig. Pap. mit Verschlußsiegel. — Abt. Chronolog. Fridericiana.

1433 Dezember 22.

H. Friedrich d. J. berichtet an H. Friedrich d. Ä., daß er vernommen habe, daß das Schloß Adelsberg mit dem Boninzelli nicht gut versorgt sei, die deutschen Söldner vertrügen sich nicht mit den italienischen; auch Wippach sei als Grenzfestung in den Händen der Wittwe nach weil. Sigmund Rettweger nicht gut aufgehoben; ferner gebe es Anstände mit der Pflege und Feste Eppenstein, welche die Wittwe nach weil. Ambros der Moyker aufgesandt hatte, weil Wilhelm Obdacher, welchem sie zugedacht war, sie nicht annehmen wolle.

Orig. Pap. Verschleßsiegel aufgedr. — Abt. Chronolog. Fridericiana.

1433 Dezember 22. Wiener Neustadt.

H. Friedrich d. J. schreibt an H. Friedrich d. Ä., daß er auf seine Aufforderung hin, dem Grafen Friedrich von Cilli den Bau einer Burg

in Krain einzustellen, dem Hauptmann und Vizedom von Krain, Prenner und Jacob Lamberger einen diesbezüglichen Auftrag erteilt habe; sollte dies nichts fruchten, so wolle er einen Tag nach Marburg berufen und die Angelegenheit daselbst zur Sprache bringen.

Orig. Pap. Verschlußsiegel aufgedr. — Abt. Chronolog. Fridericiana.

1434 November 19.

H. Priedrich d. Ä. beauftragt Jörg. Apholtrer, Pfleger zu Landstrass, über das ihm auf einer besonderen Beilage mitgeteilte Gesuch einer gewissen Magdalena Wilpacherin die nöthigen Erhebungen ze pflegen.

Orig. Mand. Pap. Verschlußsiegel aufgedr. — Abt. Chronolog. Fridericiana.

1435 Februar 6. Wien.

H. Friedrich (der Ältere?) verlängert den Bürgern und Leuten der Herrschaft Laak die Zollfreiheit „durch den Seyrach gen welinhen launden".

Conc. auf Pap. — Abt. Fridericiana, unsign.

1443 November 1 — **1444** November 1.

Register Andrä von Holneckg.

Fol. 53 *b*). „Junemen . . . von Casparn Melzer, phleger in Weichselberg LXXV libr. III. sol. VII den von den nuzen und renten des obgenannten jars. Die L libr. sind im in der raittung gelegt, dann umb die ubermass hat er mein quittung".

Fol. 54. „von herrn Jörgen Tschornomel durch seinen bruder Casparn Tschornomel CXXX gulden ducaten vom viztumb ampt in Krain auf mein quittung".

Codex 158 des k. k. Statthalterei-Archives in Innsbruck. — Rechnungsbuch H. Albrechts 1443—45.

1444 Mai 16.

Jörg von Tschernembl, Vizedom in Krain, urteilt in dem Streite zwischen den Bewohnern des Dorfes Kreuz bei Krainburg und den Edlen Jörg Lamberger und Hans Paradeiser um die Alpen Javornik und Tegasitz dahin, dass es bei dem alten Herkommen zu verbleiben habe, wonach den Bewohnern von Kreuz die Benützung der Alpen gestattet sein solle, wofür sie aber den genannten zwei Edelleuten einen näher bezeichneten Zins zu entrichten hätten.

Orig Pap jedoch nicht besiegelt. — Abt. Maximiliana II. b 20.

1449 September 26.

K. Friedrich III. befiehlt Flebusch vom Tura, seinem Hauptmann zu Mitterburg, die Bürger dieser Stadt bei ihren Freiheiten zu lassen und sie darin zu schützen.

„Geben zu Laran, an Freitag vor sannd Michelstag".

Orig Perg mit rückwärts aufgedr Siegel — Abt Sigmundiana VIII, Nr 5.

1458 September 11. Bruneck.

Dompropst Jacobus von Brixen, setzt auf Befehl des Cardinals Nicolaus von Cusa, Bischofs von Brixen (in Origin. in der Beilage dd. 1458 Sept. 9) Jörg von Krey, Hauptmann in Krain in das Schenkenamt des Bistums ein und übergiebt ihm eine Reihe näher bezeichnetes Lehen in Tirol, welche weil. Kaspar Gschiesser innegehabt hat.

Orig. Pap. mit angehängtem Siegel des Ausstellers. — Brixener Archiv, Urk., Nr. 2555.

und

H. Friedrich der Ältere als Vormund der Söhne seines Bruders Ernst verleiht Herman von Cilli das Dorf und župe Comey (Komaj) in der Herrschaft Adelsberg und den Turn ze Krainburg.

Der Obige bekennt für sich und als Vormund seiner Vettern, dass ihm Graf Hermann von Cilli die Festen und Schlösser Landstrass, Weichselburg, Stättenberg und Neustadt (Rudolfswert) rückerstattet habe und verspricht von demselben über seine bisherige Verwaltung keinerlei Rechenschaft zu fordern.

Ungefähr gleichzeit. Cop. auf Pap. saec. XV. — Abt. Pest-Archiv XXXVII/33.

1473 November 3. Freising.

B. Johann (IV. Tuelbek) von Freising antwortet auf ein Schreiben H. Sigmunds von Österreich betr. Getreidelieferung im Pustertal, daß er selbst durch die Türkeneinfälle in seinen Herrschaften Klingenfels und Laak großen Schaden erlitten habe, der Markt „Guetenwerd" sei ihm vollständig eingeäschert worden.

Orig. Pap. Verschlußsiegel aufgedr. — Abt. Chronolog. Fridericiana.

Urbare.

A. Landesfürstliche Urbare.

1. Beschreibung der Einnahmen und Ausgaben einiger Gerichte in Krain v. J. 1539.

Fol. 1. Ober Stain das urbar.

Nota: „An Eritag nach Margareta anno domini etc. XXXIX[ten] hat Sigmund Lamberg an stat veilent Jacoben Lambergers, seines vaters, die nuz und gülte der vessten und urbars ze Ober Stain von zwai ganzen jaren, di sich ze sand Jorgen tag nächstvergangen geendet haben, presentibus Jeorio Tscharnoml, vice domino, et Vanhero Fuxperger" etc.

Fol. 2. Das gericht, das ze Stain.

„ 7. Laundstrost mit seinen embtern.

„ 15. Goritchach.

Fol. 17. Weichselberg.
„ 19. Indicium in Rudolfsverd.
„ 22. Mitterburg, pheuniggült.
„ 24. Frayn.
„ 25. Gallenberg.
„ 28. Ig das Ambt.
„ 31. Pemont.
„ 36. Stetemberg.

Heft von 41 Papirbl. in Kleinfolio, davon 38 beschriebene. — Urbare Nr. 202. (Alte Signatur).

2. Ein ähnliches Bruchstück, der lezte Teil eines grösseren Urbars. Ungefähr gleichzeitig.

Fol. 114. Das Gericht ze Stain.
„ 123. Hasberg.
„ 124. Triest das ampt.
„ 126. Gallenberg.

Von da an nur Nachträge. — Urbare Nr. 201. (Alte Signatur).

3. Urbar von Naklo. (Nakel bei Krainburg).

„Urbar register des ambts nagkel, so durch röm. kais. Maj. rat und reformierer beriten und verschriben vorden ist anno domini etc. LXXXVIII." (durchgeschrieben).

Weiter unten steht von anderer Hand Peter Dwornigk. 1500 und 1501. Am Schlusse des Urbars, auf der letzten Seite stehen die beiden Unterschriftrn: Steffan Rengkh und Erasmus Brawnwart.

Papierheft in Kleinfolio, 17 Bl. — Urbare Nr. 199. (Alte Signatur).

4. Diesem ähnlich das „Urbar von Crewtz" (Kreuz bei Krainburg).

Papierheft in Folio, 21 Bl. — Dem obigen beigeheftet.

5. Urbar der Herrschaft Adelsberg v. J. 1515.

Auf dem vorderen Deckblatte: „Urbar Register auff Adlsperg gehorund. des XV. jars" Auf der Rückseite der Vermerk: „Erzherzog Carln zuegehörig 1574".

Das Urbar ist sorgfältig und übersichtlich angelegt. Am oberen Rande einer jeden Folioseite steht der Name der Ortschaft mit der Anzahl der Huben. Etwas tiefer folgen dann die Namen der Innhaber der letzteren mit der Angabe ihrer Giebigkeiten. Am unteren Rande jeder Folioseite ist regelmässig die Summe der Beträge vermerkt, welche aber meist durchgestrichen ist. Paginierung ist von moderner Hand. Auf Fol. 361 ist der Gesammtbetrag aus den 235 genannten Huben mit 398 Pfund und 36 Schilling angegeben.

Heft von 46 Papierfoliobl. davon 38 beschrieben. — Urbare Nr. 176 (Alte Signatur).

6. Adelsberger Urbar.

Ist dem vorhergehenden ähnlich, enthält meist die gleichen Orts- und Personennamen, doch ist es von anderer Hand geschrieben und sind die eingetragenen Summen verschieden. Auf Fol. 29, findet sich der Anfang einer Urbars Verbesserung: „Bennentlicht den Zehent zu Adelsperg des 1503 jars". Demnach dürfte dieses Urbar in die vorhergehenden Jahre fallen.

Heft von 31 beschrieben Papierfoliobl. — Urbare Nr. 477. (Alte Signatur).

B. Urbar der Herrschaft Veldes aus den Jahren 1602—5.

1. Auf dem Einband: „Urbari der Herrschaft Veldes in Crain 1602". Das Urbar ist sehr sorgfältig und übersichtlich angelegt. Jede Folioseite ist durch sechs Vertikalstriche in sechs Columnen geteilt. Die ersten vier, bezeichnet mit 605, 604, 603 und 602, enthalten die Vormerke, ob die Zahlung in diesen Jahren 1605 etc. geleistet worden ist. Die fünfte Columme, räumlich die weitaus grösste, ist ausgefüllt von den Namen der Hubeninhaber und den verschiedenen Abgaben, welche diese zu leisten hatten. In der letzten Columne endlich sind die Geldbeträge eingetragen, welche am unteren Rande einer jeden Folioseite zusammen gerechnet werden. Auf der Innenseite des vorderen Einbanddeckels ist eine Art Register:

Am Haart oder Nadobrautz — Fol. 1.
Kharner Vellach, Karoschka Wella — Fol. 11.
Am Pach oder Napototzy — Fol. 39.
Scherounitz oder v scherounizy — Fol. 40.
Doßlauitsch — Fol. 50.
Hoff Dorf oder Dorska vaß — Fol. 52.
Neudorf, Nova vaß — Fol. 60.
S. Jobst, Möschnach — Fol. 67.
Wunsach, Sapullschach — Fol. 68.
Khaier, V Kouary — Fol. 69.
Reifen oder Ribnič — Fol. 70.
Im Duell — Fol. 78.
Correitten oder Corritimb — Fol. 82.
Wodoschitz — Fol. 84.
Radmannstorff, v Radoulizy — Fol. 92.
Zellach oder na Seelly — Fol. 93.
Kuplenich — Fol. 102.
Ässer und Seepach, Ußärere und Vießenizy — Fol. 105.
Wacheiner Vellach, Wachinskä Velä — Fol. 112.
Undter Wacheiner Völlach — Fol. 130.
Schalckendorff, Salletschach — Fol. 131.

Auritz, Sagorizy — Fol. 139.
Velldeß oder V grade — Fol. 143.
Retschitz, na Reschitze — Fol. 169.
Am Millpach — Fol. 184.
Pogloschitz, na pogolschitzy
Undter Göriach, spodne gorzäne — Fol. 198.
Rädewein, Radouina — Fol. 206.
Ober und undter Laas — Fol. 218.
Vischellniz — Fol. 225.
Buechaimb — Fol. 230.
Asp oder v saspee — Fol. 246.
Am Forscht bey Crainburg sa vorschtom — Fol. 248.
Volgt bei Wachein zw. Feistritz — Fol. 253.
Daß theutsche gereuth ob Feistritz — Fol. 282.
Savitz — Fol. 290.
Am vellat, na pollech — Fol. 302.
Fürtten — Fol. 309.
Mitterdorf, sredna vaß — Fol. 320.
Kherschdorf, v zeschnitze — Fol. 329.
Neuming — Fol. 363.
Wittnach — Fol. 376.
Vogthayen — Fol. 378.
M. L. Fr. in Wörth bey Sct. Johannes — Fol. 378.
Wittnach, vogtey — Fol. 380.
Neyming, vogtey — Fol. 381.
In der Auer, vogtey — Fol. 383.

Volgt was man von dieser Herrschaft Veldeß auf Radmanstorff zw geben hatt — Fol. 384.
Urbari verpeßerung a. 1630 — Fol. 385.
Urbarsverbeßerung auf 1604 jar — Fol. 386.
Urbarsverbeßerung auf 1605 jar — Fol. 387.
Auf das 1606 jars — Fol. 387.
Gilten steur laut sonderbaren steuerpnech — Fol. 388 Fol. 388, und 389 leer
Ausgab von der Herrschaft Veldes — Fol. 390.

Beigebunden war noch ein Heft von 67 Papierfolioblättern, das jedoch herausgerissen wurde und jetzt lose eingelegt ist. Auf dem vorderen Deckblatt befindet sich die Aufschrift: „Der herrschafft Velldes steuerbuch 1602—5 jar". Etwas unterhalb steht: „Diese steuern berait und gibt man auf Läibach. Die steuer aber der untersassen im urbar so wol wochenpfenning und Carlstetter robot bleibt der herrschaft", von derselben Hand, welche die zahlreichen Vormerke im Urbar herrühren. Eingetragen sind die Abgaben von den Huben selbst, der sog. Vochenpfennig, der sog. Karlstädter Batzen, auch mitunter Karlstädter Robot genannt und,

dieses allerdings nicht regelmässig, das Aufgebotsgelt. Die Rubriken für diese Abgaben finden sich auch im Urbar, sind jedoch unausgefüllt. Die Anlage ist ganz gleich der im Urbar, nur sind Nachträge und Ausbesserungen weit seltener.

Starker Band im Leder gebunden von 477 Papierfolioblättern, wovon 390 beschrieben, ist vorläufig unter die Codices eingereiht. Unsign.

Akten.

I. Grössere Aktenbestände.

1. Akten betr. Zollsachen in Krain und Triest a. d. Jahre 1558—64.

Darunter: Akten betr. das Gesuch des Malteser Ordens um zollfreien Bezug von Holz für ihre Schiffe, 1561. Akten betr. Zollrückstände von Kaufleuten am Zoll zu Laibach, 1564. Dabei auch eine Übersicht über die aufgelaufenen Rückstände der Jahre 1561—63.

Bericht der Stadt Laibach über den Ertrag der Maut daselbst sammt einer Übersicht v. J. 1532, mit Copien älterer Privilegien, besonders von K. Maximilian I.

Abt. Pestarchiv X. 35.

2. Akten betr. Wald- und Bergwerkssachen in Kärnten und Krain a. d. J. 1559—64.

Darunter: Mandat Ferdinands I. an die n. o. Raitkammer betr. die Verschreibung des Raimund und Hieronymus Fugger, Gabriel von Ortemburg u. a. auf das Bergwerk in Idria, 1542 Juli 10, Wien.

Mandat Ferdinands I. betr. Einsetzung einer Kommission zur Kontrolle der Amtsführung des Waldmeisters in Friaul, Istrien und am Karst, Hieronymus von Zara, 1538 Jänner 23, Prag.

Mandat Ferdinands I. an die Bergwerksgesellschaft in Idria, für die dortigen Schützen einen Berghammer oder ein Stück Tuch im Werte von 15 guld. als Preis auszusetzen, 1561 Jänner 24, Wien.

Akten betr. das Gesuch des Paul Pregel u. Genossen um Errichtung eines Hammerwerkes in d. Herrsch. Wippach 1561.

Akten betr. Ausfehr von fertigen Rudern aus den Krainischen Forsten.

Abt. Pestarchiv XIV. 1002.

3. Akten betr. verschiedene Innerösterreichische Angelegenheiten, Kriegssachen, Besoldungen etc. 1559—64.

Darunter: Mandat K. Ferdinands I. wegen Besoldung mehrerer Richter in Krain, 1560 Dezemb. 9, Wien.

Abt. Ambraser Akten VI. 85.

4. Akten betr. Religionssachen in Steiermark, Kärnten und Krain, die Correspondenz E. H. Ferdinand mit E. H. Maximilian II. puncto Hilfeleistung gegen die Protestanten, 1604—10.

Abt. Leopoldinum, Kasten A., Nr. 364.

5. Ausweise über Einnahmen und Ausgaben der Kameralgefällenämter Steiermark, Kärnten und Krain, aus den Jahren 1561—64.

Darunter: „Landt Crain auszug".

„Auszug" des Aufschlagamtes zu Laibach 1561—64.
„ „ Vizedomamtes zu Laibach 1561—64.
„ „ Einnehmeramtes in Triest 1561—64.
„ „ Waldmeisteramtes in Friaul, Istrien und im Karst 1561—64.
„ „ Urbaramtes in Görz 1561—64.
„ der Maut in Görz 1561—64.

Sämmtlich in zwei Exemplaren.

Abt. Ferdinandeum. Fol. 105, Fasz. 111.

3. Brixener Archiv, Lade 136. „Veldes".

Diese Abteilung des Brixener Archiv, in welcher früher die meisten Urkunden und Akten betr. Veldes enthalten waren, und die nach den Angaben im Generalrepertorium des Brixener Archivs sehr reichhaltig gewesen ist, besteht jetzt blos aus einem dünnen Faszikel, in welchen nur mehr bedeutungslose Reste verblieben sind. Der grösste Teil wanderte nach Wien in das Haus-, Hof- und Staatsarchiv, ein anderer Teil blieb in Brixen.

Der Inhalt besteht aus Quittungen, meist aus der Hauptmannschaft Herbarts von Auersperg, Überschläge von Baukosten, Reparaturen, Revierrechnung u. a.

Darunter: „Beyleuffige oder ungefährliche überschlagung der gepew und pesserung, so am schloß Veldes in Crain" etc. 1562. Koncept von 6 Folioblättern.

Original der Verleihungsurkunde von 1558 April 29, womit die f. b. Kommissäre Herbart von Auersberg die Herrschaft Veldes übergaben.

Verzaichnus, was im 67 und 68 guten jar auf das gebey aufgegangen, aufgestellt von Haus Diener. 8 Papierblätter in Folio.

Bericht des Pflegers von Veldes Adam Pipan über seine Einnahmen und Ausgaben vom 14. März 1629.

Akten und Rechnungen betr. Feststellung des Ertrages der Herrsch. Veldes. 14 Stück, darunter: Überschlag oder Ertragnus der Herrschaft Veldes von Georgi 1682 — Georgi 1613. 6 Papierbl. Summarischer Überschlag und reduction der Herrschaft Veldes ordentliche und extra ordentlichen einkhommens. 15 Bl. und 10 Bl. Beschreibung der Herrschaft Veldes gefäll und ausgabung, ferner ist interessant eine Übersicht über sämmtliche zur Herrschaft Veldes gehörigen Huben, Untertanen

Abgaben etc. in Form einer Tabelle 100 × 35 *cm* als Ergänzung zu dem oben beschrieben grossen Urbar von Interesse.

V. Einzelne Akten.

1. Supplik des Stadt Rudolfswert an K. Maximilian in verschiedenen Angelegenheiten: betr. Stadtmauern, einer neuen Brücke und den Brückenzoll, die Mauten in Reutenberg, Raschitz, Seisenberg, Weichselberg u. a. Holzrechte und Zwistigkeiten mit dem Pfleger in Meichau. Orig. mit aufgedruckten Stadtsiegel, undat.

Chronolog. Abt. der Maximiliana.

2. Bericht der l. f. Kommissärre, Ulrich, Abt. von St. Paul und Hanns Mannsdorfer, welche zur Entgegennahme der Erbhuldigung nach Krain delegiert worden waren, über ihre diesbezügliche Verhandlungen mit der Landschaft spec. über die Bestätigung der Landesfreiheiten. Mit einer Abschrift der Urkunde, mit welcher die Kommissäre bestätigen, dass sie in die Landesfreiheiten Einsicht genommen haben, als Beilage. 1520 Juli 11. Laibach.

Abt. Miscellanea Nr. 363.

3. Bericht der f. b. Brixnerischen Kommissäre, Georg Bartlmä von Adrian zu Wörburg, Propst von Werth, Hanns Gaudenz Leopold von Schwarzhorn, Pfleger zu Velthnrus und Christof Karl Weidmann, Hauptmann zu Buchenstein über die Visitation der Herrschaft Veldes. 1622 Mai 23—30.

Ungefähr gleichzeitige Copie in Heftformat. — Brixener Archiv, Lade 144, Nr. 13. littera.

O čolnih na Savi in na Ljubljanici.

Ing. Karel Pick.

Tovorni promet je bil za prebivalstvo Kranjske skozi stoletja največjega pomena, zakaj poljedelstvo mu ni dajalo zadostne prehrane, trgovina pa se je razvijala na Kranjskem radi ugodne zemljepisne lege med Italijo, vzhodom in severnimi deželami. Iz Kranjske se je izvažalo poglavitno železo, živo srebro, les, platno, steklo, rešeta, vosek, med ter živina, dovažala pa so se laška in štajerska vina, laško olje ter sol od morske obali.

Razen tega je bil živahen promet z žitom, zlasti v časih, ko je bila slaba letina na Laškem.

Le-to se je dovažalo iz Ogrskega in Banata proti Trstu in Reki. Blago se je nalagalo, dokler so bile slabe poti, v sodih (bariglah) na

konje, pozneje, ko so bile poti popravljene, tudi na domače vozove, ter po uredbi cest od dobe Karla VI. sem tudi na parizarje. Središče vsega prometa je bila Ljubljana. Sem so dovažali blago od severa po glavni cesti, od Vrhnike po naravni vodni poti, Ljubljanici, ter od hrvaške meje po Savi.

Radi varnosti plovbe se je urejala poglavitno Sava, in je mogoče zasledovati to stremljenje od 15. stoletja do dobe, ko so zgradili južno železnico. Daljša skrb je bila ureditev plovbe čez prage in slape na Ljubljanici med Ljubljano in Studencem. Enako z uredbo rek so se izboljševala tudi prometna sredstva, čolni.

Valvasor omenja na Savi ladje izdolbene iz enega debla, ki so nosile 30 starih stotov.

P. Gabriel Gruber, ki je bil imenovan leta 1773. za navigacijskega (plovbenega) svetnika na Kranjskem, je izboljšal tip savskih ladij. Poklical je namreč z Laškega — najbrž iz Benetk, kjer je bila takrat velika šola za zgradbo ladij — „enega iz najzmožnejših graditeljev", ki je izgotovil modele, po katerih so se delale ladje.

To je najbrž oni tip z nosom, ki ga sedaj rabijo splošno po Savi.

Največje ladje, iz dobe najbolje razvite plovbe, ki so nosile 5—6000 stotov žita, „barketoni", od čolnarjev „bertoni" imenovane, so plovile med Zemunom in Siskom, od Siska do Radeč so plovile ladje, noseče 1000—1200 stotov, ki so jih imenovali „barcele" ali „sepserine", ladje od Radeč do Zaloga „tombasi" ali prosto „ladje", ki so nosile 280—380 stotov[1].

Pri Zalogu je plovba nehala, zakaj kanalizirano progo med Zalogom in Ljubljano so rabili radi slabo urejenih 4 plovnih kamer od leta 1739. samo skozi 19 let.

Mirni tok Ljubljanice, kakor tudi to, da je bila le-ta od Save po slapovih in pragovih ločena, je zahteval drugi tip ladij.

Gotovo tudi tukaj, kakor na Savi, je ustrezal primitivni kulturi prvotnega ljudstva čoln, izdolben iz enega debla, če je m o ž n o s o d i t i i z o s t a n k o v l a d i j, k i j e b i l a n a j d e n a n a b a r j u p o d s o t o o v e č j i i z u r j e n o s t i p r v o t n e g a l j u d s t v a, k i j e p r e b i v a l o n a b a r j u.

Na Ljubljanici so razločevali dva tipa čolnov: manjšega, t. zv. brodnika ali streharja („Oblagkh") (Tab. IV. *a*) 6·50—7 *m* dolgega, so rabili tudi za prevažanje ljudi ter je bil za to opremljen s streho.

V Valvasorjevi dobi je bil ta manjši tip izgotovljen iz enega izdolbenega debla (Einbäumler).

[1] [illegible] take ladje, [illegible] velikosti in [illegible] glej: Premner(?) Carniolia 1840, p. 57. — Müllner: „Die Fahrzeuge und der Verkehr auf der Save", Argo 1899, p. 10[illegible]

Posestniki teh čolnov, katerih je bilo skupaj 50, so bili združeni v cehu „malih čolnarjev".

Ladij je bilo 180; nosile so po 40 stotov.

Pozneje so delali večje čolne, noseče po 60 stotov, ki so bili sestavljeni iz več kosov, imeli so pa še vedno obliko podolgastega korita (Tab. IV. *b*). Število njih posestnikov, ki so stanovali v Ljubljani, na Igu, Loki, v Podpeči in na Vrhniki, je naraslo na 90.

Večje blago so prevažali po velikih plitvih ladjah, dolgih 18—20 metrov, nekako trikotnega prereza z ozkim dnom, ter zgoraj 2·5 *m* širokih.

Takih čolnov je bilo sedem.

Pri prevažanju večjega tovora so zvezali po dva taka čolna v ladje.

Ti čolni so bili last erarja in so se dajali v najem sedmim „velikim čolnarjem".

Razen tega so rabili za prevažanje peska „peskar", ki je bil nekoliko večji nego strehar, ter za ribarstvo 4 do 5 *m* dolg čoln, imenovan „škatlja"[2].

Trgovsko življenje je bilo koncentrirano v Ljubljani „na Bregu", kjer se je nahajal tudi do leta 1849. c. kr. carinski in mitninski urad[3]. K temu je spadalo 7 velikih skladišč v skupni ploskvi 1236 kvadratnih sežnjev.

Vse to pa, po trditvi Henrika Coste iz leta 1848.[4] ni zadostovalo, zakaj zlagalo in nalagalo se je tukaj na leto približno 2,000.000 stotov blaga, ki je dohajalo na 1000 velikih in 35.000 malih kmečkih vozovih ter na okoli 900 ladjah.

Življenje na Bregu opisuje v dopisu z leta 1803. neki francoski častnik takole[5]:

„Im Hafen an den Ufern der Laibach herrscht eine außerordentliche Betriebsamkeit; große schwere beladene Frachtwägen kommen an und gehen ab. Packträger u. Karrenschieber sind in beständiger Tätigkeit, und allenthalben wird man eine gewisse Wohlhabenheit gewahr, die man immer in großen Handelsorten anzutreffen pflegt."

---

[2] Müllner, „Die Zukunft der Stadt Laibach", Argo 1901, p. 27, 46.

[3] Tega leta je bil premeščen na južni kolodvor.

[4] Heinrich Costa, „Reiseerinnerungen aus Krain" 1848, p. 24.

[5] „Briefe eines französischen Offiziers", Leipzig 1803, p. 96.

2. Cerkev Sv. Lovrenca; 3. Bistriški dvor; 4. Baron Erbergova h.; 5. Zoisova h.; 6, 7. Gasparinijevi h.; 11. Baron Codellijeva h.; 12. Qualizijeva h.; 13. Del „Lontovža"; 14. Glavni 17. Grof Gallenbergova h.; 18. Grof Engelshausova h.; 19. Grof Lambergova h.

Slika 1. **Čolnarsko življenje »Na Bregu« v Ljubljani okoli l. 1780.**

Original v deželnem muzeju Rudolfinum.

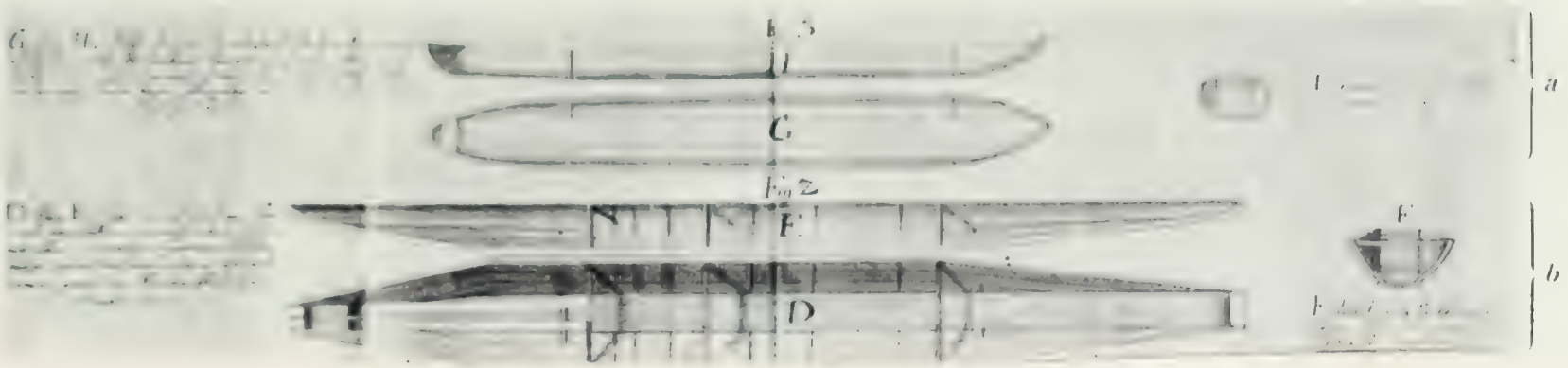

Slika 2. **Tip malega in velikega čolna na Ljubljanici.**

Iz arhiva c. kr. deželne vlade v Ljubljani.

Tab. IV.

Melanistična[1] lesna sova.

Spisal dr. Janko Ponebšek.

Znano je, da nas nenavadne in redke prikazni vedno bolj zanimajo kakor navadne vsakdanjosti, to je že v človeški naravi. Vendar so pa vse take prikazni patologične, ker zdravo je, kar je pravilno. Nepravilnosti, bodisi v obliki, bodisi v barvah, najdemo povsod v naravi, pri rudninah, v rastlinstvu in pri živalih.

Namenil sem se natančneje pretresovati le nepravilnosti v barvah pri naših pticah in posebe, kakor kaže že naslov tega spisa, hočem ob kratkem navesti, kar nam je znano o melanizmu pri naši lesni sovi — nem. Waldkauz, lat. Syrnium aluco (L.), — ker ima naš deželni muzej slučajno to redkost v svoji zbirki.

Preden pa navedem posamezne slučaje, moram, pojasniti kar vemo dozdaj o melanizmu. Na vprašanje, kaj je pravzaprav melanizem, odgovoriti moram odkrito, da tega niso še dognali. Vsi pisatelji, ki so se bavili z melanizmom, so našteli le posamezne slučaje te barvne nepravilnosti, ki so jim bili znani iz raznih muzejev in znanstvenih zbirk, jedra se pa sploh niso lotili.

Najbolje bo, če pretresamo melanizem v zvezi z albinizmom, ker je albinizem ravno nasprotje melanizmu, to se pravi: vzroki melanizmu so ravno nasprotni okolnostim, ki provzročajo albinizem:

[1] Jaz pišem „melanističen“ za „melanistisch“ in „albinističen“ za „albinistisch“, „melanizem“ za „Melanismus“ in „albinizem“ za „Albinismus“. Beseda „beličenje“, ki nam jo hočejo vsiliti za „Albinismus“, ni ne etimologično in tudi ne stvarno utemeljena. Menda mi ni treba posebej poudarjati, da se moramo z vso silo upreti takim skovankam, ki nasprotujejo etimologičnim pravilom in ki tudi ne zadenejo v živo bistva pojmov, ter tem skovankam zastaviti pot v našo še mlado ornitologično literaturo. Da se torej stvar vsestransko pojasni in dokončno s pota spravi, sem se obrnil za svet do jezikoslovca, g. kustosa L. Pintarja, ter ga naprosil, da izreče o tem svoje mnenje. Gospod kustos, ki je s prirojeno mu ljubeznivostjo moji prošnji ustregel, piše o tej stvari takole:

„Za Albinismus in Melanismus bo menda kazalo pridržati tujke „albinizem“ in „melanizem“, kakor za Germanismus in Optimismus tudi rabimo tujke „germanizem“ in „optimizem“, pa tudi dotični pridevniki se bodo ravnali po analognih zgledih kakor dramatičen (dramatisch) tipičen (typisch) itd., torej albinističen (albinistisch) in melanističen (melanistisch). Izraz „beličenje“ in temu analogno seveda „erničenje“ pa kratkomalo ni vreden niti počenega groša, če so ga tudi v znanstvenih listih (Izvestja muzej. društva, XIX. letnik) izkušali naši znanstveniki uveljaviti ter ga vrniti v našo knjižno slovenščino — drzen poizkus, ki prejasno kaže, kako potrebno bi bilo, da bi se naši pisatelji in uredniki poleg svoje stroke tudi nekoliko več brigali za znanje, oziroma učenje slovenščine.

pri albinizmu splošno ali krajevno nedostajanje črnega barvila (pigmenta), pri melanizmu preobilnost črnega barvila. Usojam se tu navesti, kar pravi dr. Viljem Blasius, ki je predelal in podpolnil z rezultati novih raziskovanj to tvarino v „novem" Naumannu, „Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas" na 124. str. splošnega dela v I. zvezku, kjer piše, da je melanizem patologična barvna izpremememba, „bewirkt durch einen Überfluss an schwarzem Pigment, der es verursacht, dass die Federn eine dunklere Farbe annehmen. Solche Färbungen sind z. B. beim Dompfaff, der Feldlerche, dem Sperlinge, der Birkhenne, der Schnepfe u. s. w. bekannt. Melanistische Stücke der Schnepfe sind als *Scolopax Sabini* beschrieben; ein partieller Melanismus ist z. B. bei *Sylvia Heineckeni*, einer Färbungsabweichung der Mönchgrasmücke, angenommen", albinizem pa patologična barvna izpreminjava „hervorgerufen durch das Fehlen des schwarzen Pigments entweder in dem gesamten Gefieder oder lokal bewirkt durch Verletzung der Pulpa oder des Keimes der im Wachsen begriffenen Feder. Man kennt z. B. ganz weisse Schwarzdrosseln, Schwalben, Stare, Krähen, Laubvögel, Sperlinge u. s. w." Ti definiciji je smatrati za nekak posnetek uspehov vseh dosedanjih raziskavanj. Globlje v bistvo dosihmal ornitologi niso prodrli.

O. Kleinschmidt bo, kakor mi je pisal, v kratkem priobčil nekaj o melanizmu pri sovah v svojem neperiodičnem časopisu „Berajah". Sodeč po temeljitosti in bistroumnosti, ki preveva vse spise tega na-

Beličenje ne more biti nič drugega nego glagolnik ali substantivum verbale od izmišljenega glagola „beličiti" in ta glagol „beličiti" bi se dal izvajati le iz samostalnikov „belica" ali „belič". Kakor je n. pr. „uresničiti" (v resnico izpremeniti), „ošpičiti" (špico narediti), „opravičiti" (pravico dokazati), „krotičiti" in „krotovičiti" (krotice ali krotovice delati pri predvi), „kopičiti" (kopice delati) itd., prav tako bi bilo tudi „beličiti" (belice delati) in „beličenje" potemtakem — izdelovanje belic. Vsi taki izimenski glagoli 4. vrste so pa transitivni in njihovi glagolniki torej aktivnega pomena, ki označujejo le neko dejanje, nikakor pa ne stanja in bivanja, soštva in lastnosti. — Če je kak predmet bel, tedaj je to njegovo soštvo belost, belota ali beloba ali beloča, nikdar pa ne beljenje. — „Besediti" pomeni govoriti resne, moške besede, deminutivum „besedica" pa izgubi nekaj svoje veljave, da kar čutimo njeno malopomembnost, in zato je tudi iz tega deminutiva izvedeni glagol „besedičiti" nekako zaničevalnega pomena, češ „govoriti drobne in prazne besede, ki ne zaležejo dosti" (schwatzen) in od tod „besedičenje" = prazno govorjenje. — Mislim, da je iz navedenih razlogov vsakdo lahko izprevidel, da je „beličenje" res popolnoma bosa iznajdba, ki mora pod klop. Če se pa kdo hoče na vsak način ogniti tujkam in ga tisto oblikovanje na „-ičen" tako mami in mika, — no potem pa ima drugo pot, češ kakor imamo samostalnike „rdečica" (die Röthe), „rumenica" (die Gelbsucht), „bledica" (die Blässe), tako si lahko tudi mislimo, dasiravno je v Pleteršniku ne najdemo, analogno tvorbo „belica"

darjenega in marljivega ornitologa, bo ta članek epohalnega pomena, ki ga tudi „Carniola" ne bo smela prezreti.

Po gornjem citatu dr. Viljema Blasiusa melanizma ni najti pri vseh ptičjih vrstah, temveč le pri nekaterih, kakor je dosihdob dokazano. Ravno taka je z albinizmom. Le to lehko trdimo, da je albinizem pogostejši kakor melanizem.

O geografični razširjenosti ozir. pogostnosti bele in črne barve pa pravi dr. Viljem Blasius na gori navedenem mestu str. 123., „daß hochnordische Tiere, vermutlich wegen knapper Ernährung, allgemein weißere Färbung besitzen, was allerdings auch zum Teil als Schutzfärbung zu deuten ist, während mit fettreichem Samen reichlich gefütterte Zimmervögel eher zu einer dunkleren Färbung hinneigen". Jaz bi šel pa še korak dalje in trdil, da najdemo največ albinističnih ptic posameznih vrst v severnih krajih, kjer jim za živež včasih tudi poleti trda prede, največ melanističnih ptic pa je v tropičnih, ozir. južnejših krajih, kjer živé pozimi in poleti v izobilju, o čemer bomo še pozneje govorili.

Po teh splošnih opazkah o melanizmu preidimo k naši melanistični lesni sovi in poglejmo, kako je z melanizmom pri tej vrsti. Predvsem moram poudariti, da so melanistične lesne sove prav redke, kar hočem dokazati s slučaji, ki so mi znani

I. iz ornitologične literature, kolikor mi je je na razpolago,

II. iz ptičje zbirke deželnega muzeja za Bosno in Hercegovino v Sarajevu,

---

(die Weiße) in v tem slučaju bi dobili iz „belica" pridevnik „beličen", kakor iz „bledica" dobimo pridevnik „bledičen" (bleichsüchtig). Iz pridevnika „beličen" je pa edino mogoč samostalnik beličnost, kakor imamo iz „bledoličen" samostalnik „bledoličnost" ali pa iz samostalnika „polovica" pridevnik „polovičen" a iz tega pridevnika zopet samostalnik „polovičnost", die Halbheit; resnica, resničen, resničnost — pravica, pravičen, pravičnost — itd. Jezik očistite pegi!"

Gosp. kustosu Pintarju se prav toplo zahvalim za to temeljito pojasnilo in na usluge, ki jo je storil ornitologični stroki, ter pristavim, da Nemci, ki so znani puristi in hočejo, posebno v zadnjem času, naenkrat iztrebiti vse tujke, rabijo oba izraza „Melanismus" in „Albinismus" nezpremenjena, in ne spominjam se, da bi bil kje naletel na pristne nemške izraze za ta dva pojma. Le župnik O. Kleinschmidt, ki je, če ne najboljši, pa gotovo najbistroumnejši nemški ornitolog, rabi v svojem časopisu „Falco" (letnik 1908., št. 3., str. 37) za „Albinismus" izraz „Farbentod", kar bi se reklo slovensko „barvna omrtvelost", da tako ločimo natanko normalno belost ali „brezbarvnost" od albinizma ali „pobelelosti" v pravem znanstvenem pomenu te besede.

Tudi tu mi je priskočil g. kustos Pintar radovoljno na pomoč ter pravi o besedi „Farbentod" tole:

„Poleg tranzitivnih glagolov 4. vrste ima slovenščina tudi vzporedne oblike napravljene po 3. vrsti, ki so pa intranzitivnega značenja, oboji so seveda izmenski

III. iz privatnega poročila g. O. Reiserja, kustosa ravnokar imenovanega muzeja,

IV. pa s podatki iz naše ožje kranjske domovine.

I. ornitologična literatura.

1. Avgust pl. Pelzeln je v „Verhandlungen der kaiser.-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. Herausgegeben von der Gesellschaft. Jahrgang 1865, XV. Band. Mit 25 Tafeln und einer Photographie. Wien, 1865“ na str. 911—946 priobčil obširno razpravo „Über Farbenabänderungen bei Vögeln“, kjer govori o albinizmu, melanizmu in eritrizmu sploh in o posameznih stopnjah teh barvnih nepravilnosti, potem pa našteva vse slučaje, ki so mu znani iz dunajske cesarske ornitologične zbirke, kjer je tačas služboval kot kustosov pristav. — Na str. 939 omenja dveh melanističnih lesnih sov rekoč:

„Syrnium aluco (L.). Baumkautz. Ein Weibchen, ganz dunkelbraun, mit wenig deutlicher Zeichnung von Sr. Durchl. Fürst Bathyani im Jahre 1811 zu Geschenk.

Ein im Ganzen noch dunkler erscheinendes Exemplar mit tiefschwarzer Zeichnung auf dunkel rostfarbenem Grunde ist ein Geschenk Sr. Excellenz des Grafen Grünne im Jahre 1855.“

Pripomniti moram, da se te razprave A. pl. Pelzelna gori nalašč nisem dotaknil radi tega, ker sem tam navedel Blasiusovo naziranje

---

n. pr. počrniti (4. v.), črno narediti, toda počrneti (3. v.), črn postati; oslepiti (4. v.) slepega narediti (blenden) n. pr. Odisej je obra z žarečim drogom oslepil, toda oslepéti (3. v.) slep postati, vid izgubiti (erblinden) n. pr. revež je na stare dni oslepel; oslabiti (4. v.) schwächen, toda oslabéti (3. v.) schwach werden, particip „oslabél“ (schwach geworden) in od tod samostalnik „oslabélost“ (Entkräftung). — Po isti analogiji dobimo tudi „pobeliti“ (4. v.) belo pobarvati in „pobeléti“ (3. v.) weiß werden, part. „pobelél“ weiß geworden, kakor „zarjavel“ verrostet in „ogorél“ von der Sonne gebräunt. Od tega deležnika „pobelél“ se dalje lahko izvede samostalnik „pobelélost“, ki bi tudi utegnil služiti za albinizem. Od pridevnika „mrtev“ imamo samostalnik „mrtvost“, napravimo pa od njega tudi lahko neprehoden glagol (3. vrste) „omrtvéti“ absterben, torej glede barve omrtveti ali živost barve izgubiti vsled nedostatnosti barvila ali pigmenta; potemtakem bi lahko menda za fehlfarbig oder farbentot rabili izraz „barvno omrtvel“ in za Farbentod „barvna omrtvelost“. Živali, pri katerih se je pojavil delni ali parcielni albinizem, pravimo da so lisaste ali lisave, potemtakem bi morda lahko imenovali delni albinizem z domačim izrazom „lisavost“, delni melanizem pa „marogavost“ (?) — Po moji sodbi torej utegne za Farbentod prav dobro služiti izraz „barvna omrtvelost“; kdor pa ima proti njemu kak tehten pomislek, naj se mojemu nasvetu upre, da stvar pravično doženemo in si razjasnimo, kaj je prav, kaj ne.“ — Tudi za to bodi gosp. kustosu iskrena zahvala. *Pisatelj.*

o melanizmu po stanju raziskovanj l. 1905, ko je izšel I. zvezek Naumanna.

Ne morem si kaj, da ne bi tu omenil treh slučajev eritrističnih lesnih sov, ki jih navaja pl. Pelzeln na str. 943 svoje gori imenovane razprave rekoč:

„Syrnium aluco (L.). Unsere Sammlung besitzt von der röthlichen Varietät ein Weibchen aus Laibach von Baron Zois und ein Männchen aus Österreich von Sr. Majestät Terrasse, dann ein Exemplar im Nestkleide, aus demselben Neste mit einem graulichen am 15. Mai 1852 im Brzezaner Kreis in Ostgalizien; das letzte ist ein Geschenk des Grafen Wodzicki".

Navedel sem pa to iz tehle vzrokov:

a) iz samega domoljubja, ker je med temi tudi samica s Kranjskega, ki jo je podaril baron Zois;

b) ker je treba „Sr. Majestät Terrasse" radi boljšega razumevanja pojasniti, in sicer kaj je bila ta ploščad (terasa) in v kaki zvezi je bila s ptičjo zbirko. Avg. pl. Pelzeln[2] piše o tej terasi tole:

„Vom Jahre 1806 an wurden Vögel, welche in der kaiserlich. Menagerie zu Schönbrunn, auf einer Terrasse der kaiserlichen Hofburg, welche zu diesem Zwecke im Jahre 1812 neu eingerichtet wurde, oder in der kleinen Menagerie, welche Josef Natterer sen. bereits im Jahre 1800 am kaiserlichen Naturaliencabinete angelegt hatte, eingegangen waren, der Sammlung eingeliefert, und diese Bereicherungen bildeten stetig sich wiederholende Acquisitionen, von welchen jene aus der Menagerie zu Schönbunn bis auf den heutigen Tag fortdauern, während die Terrasse und die Cabinetsmenagerie seit dem Jahre 1848 aufgelassen worden sind."

Iz tega kratkega poročila pa tudi izvemo, da ptica ni bila ustreljena ali ujeta, temveč da je v jetništvu poginila, kar za barvno izpremenjavo morda ni malega pomena.

c) Če so pa te takoimenovane eritristične lesne sove rjastordeče (rostrot) ali lisičjerdeče (fuchsrot) barve, potem pa moram povedati, da take lesne sove pri nas niso tako posebno redke. (O teh niansah glej: „Naumann, Naturgeschichte der Vögel Mitteleuropas". V. Band, S. 35. Anm. 1 nove izdaje iz l. 1899.), in

d) je gotovo, da je ta sova poginila pred l. 1848., ker so bili tega leta opustili ploščad na cesarjevem dvoru.

[2] Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums. Geschichte der Säugethier- und Vogel-Sammlung des k. k. naturhistorischen Hofmuseums. Wien, 1890. (Separatabdruck aus Band V., Heft 4.), str. 322.

Predavanje G. Frauenfelda na zborovanju dné 4. febr. 1853. l. (Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins in Wien. Band III. Jahr 1853. Sitzungsberichte S. 39) se ne dotika melanizma.

2. Starejšina avstrijskih ornitologov g. Viktor vitez Tschusi pl. Schmidhofenski omenja v svojem sestavku „Ornithologische Mittheilungen aus Österreich“ (1870) melanistično lesno sovo samico, ki jo je dobil dne 12. decembra 1870. z južnega Ogerskega in pravi (Journal für Ornithologie 1871, str. 117):

„Syrnium aluco, Sav. Aus Süd-Ungarn wurde mir den 12. Dezember eine prachtvolle Varietät dieser Eule zugesandt. — Der ganze Oberkörper ist schwarzbraun, der Schleier schwarz, der Unterkörper, die Schwung- und Steuerfedern braun. Am Kopf und an der Brust finden sich einige normalgefärbte Federn. — Dieses Kleid erinnert an das, welches die junge Uraleule trägt.

Die Section zeigte, dass es ein Weibchen war.

Die Sammlung der k. k. zoolog.-botan. Gesellschaft besitzt ein ähnlich gefärbtes Exemplar“.

Katerega izmed pod 1) naštetih eksemplarov je g. pl. Tschusi tu imel v mislih, ne morem zanesljivo povedati.

3. Zdaj pa pojdimo z S. A. Buturlinom v ruski Kavkaz in v Transkavkazijo, odkoder so nam znane tri melanistične lesne sove kot „Syrnium wilkonskii“ Menz. Natančnejši podatki so na str. 333 in 334 časopisa „Journal für Ornithologie“ za leto 1907.

4. V literaturi naletimo še na rjavočrno lesno sovo z Ogrskega; o njej piše rajni A. pl. Mojsisovics na str. LXXXVI. „Mittheilungen des naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark“. Jahrgang 1890. Graz 1891. tole:

„Ein sehr auffälliges Exemplar von Syrnium aluco L. mit braunschwarzer Gesammtfärbung erwarb das Landes-Museum im Herbste 1890 aus Ungarn, es erinnert an ein junges Exemplar von Syrnium uralense Pall.“

II. Muzej v Sarajevu.

V deželnem muzeju za Bosno in Hercegovino v Sarajevu sta pod zap. št. 203 in 204[3] dve samici te barve; obe je ustrelil Dragičević in sicer prvo navedeno starko dne 15. maja 1889. pri Bosenski

[3] Die Vogelsammlung des bosnisch-hercegovinischen Landesmuseums in Sarajevo. Enthaltend die während der Jahre 1887—1891 gesammelte Avifauna des Occupations-Gebietes. Bearbeitet von Custos O. Reiser, Budapest. Mai 1891.

Rači, drugo, mladico, pa istega leta v močvirju Gromzel pri Bosenski Rači: najbrže sta to mati in hči; pri obeh stoji v katalogu pripomba „(mit starkem Melanismus)".

III.

To me je napotilo, da sem se obrnil do muzealnega kustosa g. O. Reiserja, slovitega raziskovalca balkanske avifavne, češ, morda dobim od njega nadaljnjih podatkov o melanističnih lesnih sovah. In nisem se motil. V svoji brezprimerni ljubeznivosti je odgovoril na moje vprašanje in pisal dné 7. novembra 1910. iz Sarajeva med drugimi osebnimi zadevami o stvari, ki o njej govorimo, tole:

„Betreffs Melanismus bei Syrnium aluco bin ich der Ansicht, daß dies häufiger vorkommt, als man annimmt. Hier sind seither noch 3 Fälle vorgekommen:

a) bei Tuzla in der Sammlung Fritsch (jetzt Custos in Salzburg);

b) Eigentum des Realschuldirektors Luka Karaman hier aus der Umgebung von Sarajevo;

c) 1 dunkel schwarzbraunes Exemplar aus der Umgebung von Tešanj in unserer Musealsammlung.

Ferner ist mir bekannt, daß ein fast schwarzes Exemplar aus der Umgebung von Constantinopel sich in dieser Stadt in der Sammlung der französischen Schule aufbewahrt befindet."

Gosp. kustosa najprej toplo zahvalim za njegovo dobrotljivo poročilo in za preprijazno dovoljenje, da smem vsebino njegovega pisma priobčiti.

Potem moram omeniti, da o prvih treh sovah dozdaj, kolikor se vem spominjati, nisem nikjer nič čital; pač pa mislim, da je v zadnjem odstavku predstoječega pisma omenjena, pri Carigradu ustreljena sova identična z ono, ki je bila popisana v angleškem ornitologičnem časopisu „The Ibis" iz l. 1876. na str. 63, kakor pravi S. A. Buturlin v svojem gori navedenem članku (Journal für Ornithologie 1907, str. 334).

IV.

Ko smo tako prebredli in preiskali skoraj pol sveta, vrnimo se domov na Kranjsko, kjer so ustrelili, kolikor mi je znano, dozdaj dve melanistični lesni sovi. Obe sta iz gozdnate Krakovščine, ki je zahodni del rodovitnega Krškega polja in ki je pri Zameškem in pri Mršečni vasi ob Krki prav močvirnata[1].

[1] Fr. Orožen, „Vojvodina Kranjska", str. 59.

Dne 26. sušca 1906. je ustrelil c. kr. davčni nadupravitelj g. Rudolf Achtschin iz Kostanjevice prvo melanistično sovo, sedanji c. kr. evidenčni nadgeometer gospod Alfonz pl. Gspan jo je pa nagačil z razprostrtimi perotmi; l. 1909. jo je g. Achtschin podaril deželnemu muzeju v Ljubljani.

Drugo tako sovo je dobil g. pl. Gspan, kakor se ve še natanko spominjati, prvi teden sušca l. 1908., ravno ko se je selil v Ljubljano, da jo nagatiti; prinesel mu jo je oskrbnik g. Karol Stoviček, sedaj v Leskovcu pri Krškem. G. Stoviček je to sovo ustrelil tudi v Krakovščini in sicer najbrže v nedeljo dne 1. sušca 1908. Da je bilo to ravno v nedeljo, sklepa g. pl. Gspan iz tega, ker je hodil g. Stoviček navadno le ob nedeljah na lov, ko je imel več časa, med tednom pa prinesel, kar je namenil za nagačenje. Ta ptica je zdaj v prirodoznanski zbirki meščanske šole v Krškem. Taka barvna redkost ima le znanstveno vrednost, v učne svrhe so pa normalni eksemplari veliko boljši, zato bi svetoval muzejskemu vodstvu, naj pridobi to sovo za muzej, ravnateljstvo meščanske šole pa naj vzame zanjo lesno sovo navadne barve.

Spola pa niso ugotovili ne pri prvi in tudi ne pri drugi sovi.

Ako vzamemo v roke atlant, vidimo, da so vse gori naštete melanistične lesne sove iz južnejših krajev zmernega pasu in niti ena iz severnih krajev. Dr. Pavel Leverkühn, znamenit poznavatelj ornitologične literature, ki ga je neizprosna smrt pobrala v najlepši moški dobi († 5. decembra 1905. v Sofiji, star šele 39 let), je pregledal zbirke vseh večjih muzejev na Nemškem (Hannover, Hamburg, Bremen, Göttingen, Kiel, Metz, Kolmar), na Danskem (Kodanj) in na Nizozemskem (Leiden, Haarlem, Amsterdam in Rotterdam). Svoje zapiske je obelodanil Leverkühn v letnikih 1887., 1889. in 1890. že večkrat imenovanega časpisa „Journal für Ornithologie“. Ne smem trditi, da bi bile vse ptice v pregledanih muzejih iz severnih krajev, a značilno je, da Leverkühn ne navaja niti ene melanistične lesne sove.

Svoj domnevek, da je melanizem prirojen južnejšim krajem, albinizem pa severu, sem sporočil kustosu g. Reiserju, na kar mi je odgovoril v svojem gori navedenem pismu takole:

„Ob wirklich der Albinismus mehr dem Norden als dem Süden eigen ist, müßte wohl erst bewiesen werden. Die auf der Jagdausstellung zahlreichen Farbenspielarten von Fuchs und Hase zeigen, daß im hohen Norden beide Extreme beisammen zu finden sind.“

Pripomniti moram tudi, da imajo živali v južnejših deželah navadno hrane v izobilju, v severnih krajih pa morajo večkrat stradati.

Nestrpno pričakujem spisa župnika O. Kleinschmidta; ko bom o tem članku v „Carnioli" poročal, bom opisal natanko naši dve sovi, ki bosta takrat združeni že v muzeju, kakor sta bili tačas, ko sta še živeli v Krakovščini.

Preden pa končam, moram omeniti, da so jajca lesne sove tako podobna jajcem kozače — nem. Habichtseule — lat. Syrnium uralense (Pall.), — da jih nevešče oko ne more razločiti, kar so brezvestni sleparji-prekupčevalci že večkrat zlorabili, ker eno kozačino jajce velja 18 nemških mark, jajce lesne sove se pa dobi povsod za 60 Pf. Znano pa je, da se dobe kozače svetle barve do popolnoma temnih. Ologi so že večkrat rešili sistematike iz velikih zadreg opozorivši jih, da so ptice, ki nesó podobna jajca, sorodnejše kakor bi se dalo na prvi pogled iz njihove zunanjosti sklepati. Morda se iz sličnosti jajec obeh vrst da razlagati tudi melanizem pri lesni sovi in kozači, le da so temne kozače pogostejše kakor melanistične lesne sove, ki pa nagibajo zopet k erytrizmu. — Seveda je treba natanko razločevati med adherentnimi, podedovanimi barvami in pa med onimi nepravilnostimi, ki nastanejo vsled preživljalnih in morda še drugih razmer.

Ornitologika za leto 1910.

Dr. Gvidon Sajovic.

V prvi januarjevi polovici je vladalo milo zimsko vreme, le 12. je padlo nekoliko snega. **Prezimovanje** ***(hiematio)*** se je nadaljevalo torej razmeroma ugodno. Ptice so našle na prostem dovolj hrane, zato so bila tačas mestna krmišča zapuščena. Samo vsakdanje pernate obiskovalce si lahko videl pri njih.

Huje in ostreje je nastopila zima v drugi polovici omenjenega meseca. Obilni sneg, ki je zapadel in obležal dolgo časa, in ostri mraz sta prizadela pticam mnogo gorja. V mnogoštevilnih jatah so pribitele v bližino človeških bivališč. Mnoge so onemogle na potu in popadale premrle v sneg, kjer so poginile.

Po ljubljanskih cestah in v okolici so našli ljudje mnogo ščinkavcev in čopastih škrjancev napol zmrzlih v snegu. Sam sem pobral v Ljubljani na Poljanski cesti 24. januarja opoldne dve pinoži, ki sta se premetavali onemogli v snegu. Tega dne sem opazil prvikrat v tej zimi večje družbe *pinož (Fringilla montifringilla L.)* v Ljubljani;

v Kranju sem jih opazoval že v pričetku meseca. — 27. januarja se je ustavila proti večeru na nekem ljubljanskem vrtu sredi mesta jata upehanih in sestradanih *jerebic (perdix, perdix L.),* ki so jih polovili kar z rokami. — *Golob-pismonoša (columba l. tabellaria)* se je zaletel na Posavje, kjer se je nastanil v perutninski hišici „Pri Urbančku". Na levi nogi je imel pozlačen obroček z znakom 4213/90 Anvers. Gotovo ga je oviralo na potu skrajno neprijazno vreme. — O omenjenih dogodkih so poročali tudi ljubljanski dnevniki: Sl. N.[1] S.[2] L. Z.[3] (vsi št. 22).

Za jatami manjših ptic so prišle ujede. V večjem številu se je pojavil v Ljubljanski okolici *navadni čuk (athene noctua Retz.)*; javljenih mi je bilo 6 slučajev in sicer: 14./I. (♂), 23./I. (dva ♂), 24./I. (♀), 29./I. (♂) in 28./II. (♀). Pri Zalogu so dobili 24./I. rdečkastorjavo samico *lesne sove (syrnium aluco [L.] ♀).* — J. Toman je ustrelil 4./II. v Moravčah *mišjo kanjo ♀ (buteo buteo [L.] ♀)*; K. T. pa 13./II. samico in samca iste ptice pri Veliki Loki. — V precejšnjem številu se je pokazal na ljubljanskem polju tudi *kragulječek (accipiter nisus L.),* ki je v naši deželi sploh dobro poznana stalna ujeda. Pri Škofji Loki so bili 10. in 12. februarja ustreljeni trije kraguljčki: 2 samici in 1 samec.

Prvi ščinkavec se je oglasil s svojim značilnim „grič, grič" 6. februarja. Slišal sem ga v ljubljanski „Zvezdi" na kostanjih ob $7^3/_4$ uri zjutraj. Jutro je bilo jasno, toda mrzlo in snega je bilo še vedno dovolj. Na smrekah ob Knezovi cesti za I. državno gimnazijo v Ljubljani je opozarjalo 10. istega meseca *par kalinov,* ♂ in ♀ *(pyrrhula pyrrhula europea Vieill.,* ♂ *et* ♀*)* s svojim zategnjenim klicem „diu, diu" mimogredoče na veliko bedo ptic. Bil je oblačen in mrzel dan. V Dolskem pri Dolu pa so opazovali 28. omenjenega meseca *velikega srakoperja,* ♂ *(lanius excubitor L.,* ♂*),* za naše kraje precej redkega prezimovalca. Bil je samec z izrazitimi, sivimi, navprek valovitimi progami na prsih. Beli zrcalci na korenu letalnih peres sta bili primeroma ozki in ločeni, krajša letalna peresa pa belo obrobljena.

Pomladanska selitev ptic (migratio verna) iz južnih krajev se je pričela zgodaj. Med prvimi prišleci sem tudi letos opazil *kavke (colaeus monedula [L.]).* Videl sem jih 9. januarja v stoglavih jatah, ko so se izpreletavale z glasnim krikom nad kokriškimi pečinami pri Kranju. Bil je mrzel in jasen zimski dan. Kljub poznejšemu snegu so ostale na svojih gnezdiščih. V Ljubljani sem opazil kavke šele

[1] Sl. N. = Slovenski Narod.
[2] S. = Slovenec.
[3] L. Z. = Laibacher Zeitung.

30. januarja na zvoniku protestanske cerkve. (L. Z. štev. 33 je naznanil njihov prihod v Ljubljano šele 11. februarja).

18. januarja so se prikazale ob Gruberjevem jarku v Ljubljani *taščice (erithacus rubeculus [L.])*; dne 15. februarja pa ravnotam *bele pastaričice (motacilla alba L.). — Prve sljuke (scolopax rusticola L.)* so prišle v ljubljansko okolico pričetkom meseca marca. „Lovcu“[4] (štev. 3) se je sporočilo, da je opazil in ustrelil g. dr. L. 4., 6. in 7. marca več sljuk na Dobravi pri Ljubljani. 6. marca so opazovali tudi na Dolskem 6 sljuk. — V noči od 4. na 5. marca so letele *divje gosi in race* vprek Ljubljane v velikih jatah. Glasno kričeč so krožile nekaj časa nad mestom, nato so odletele v severni smeri. Nebo je bilo deloma oblačno, ozračje mirno. Na Ljubljanskem barju, kjer so prezimovale *divje race (anas boschas L.)* skoraj vsako leto v večjem ali manjšem številu, so izostale to zimo. Tudi pri Grosupljem in pri Horjulju jih ni bilo. Ob nastalih povodnjih pa so se pojavile vsakikrat v večjih jatah in sedale ob naplavinah, nikdar pa ne ob glavni strugi. Kakor hitro je padla voda, so odletele tudi race. O tem pojavu, ki je vsekakor zelo zanimiv, je poročal „Lovec“ (štev. 3).

Petje prvega poljskega *škrjanca (alauda arvensis L.)* sem slišal 15. marca na Kodeljevem pri Ljubljani. Bil je oblačen in vetrn popoldan. — Dan kasneje sem zapazil nad muzejem v Ljubljani par *postojk (cerchneis tinnuncula L.)*, splošno so se pa vrnile postojke koncem marca in prve dni aprila. — Na Ljubljanskem barju se je ustavila 28. marca precej močna jata *štorkelj (ciconia ciconia L.)*, ki pa so po kratkem odpočitku takoj nadaljevale svojo pot proti severnejšim krajem. („Lovec“ št. 4.)

Gozdni mojster pl. Zhuber je poročal (L. Z. št. 81), da je videl dne 7. aprila *lastavice (hirundo rustica [L.])* v Soteski pri Dolenjskih Toplicah; istega dne so jih opazili tudi v Domžalah in dva dni pozneje v Radovljici na Gorenjskem. (G.[5] št. 17.) V nedeljo (10. apr.) popoldne so poletavale lastavice v večjem številu ob Kamniški Bistrici pri Spodnjih Domžalah. Ozračje je bilo nemirno, nebo deloma oblačno, srednja temperatura je znašala 9·7. V Postojni je opazil St. Arko prve lastavice 11. apr., v Ljubljani sem jih pa videl šele 15. aprila ob $1^{3}/_{4}$ popoldne. V tem času so bile te ljubke selilke tudi v Kranju že na svojih gnezdiščih. Z ozirom na navedene podatke moram omeniti, da so se vrnile prve lastovice leta 1909. nekoliko dni (v drugi polovici marca) prej v deželo.

[4] „Lovec“ je glasilo „Slovenskega lovskega društva“.
[5] G. = Gorenjec.

Kukavica (cuculus canorus L.) je zakukala 13. aprila v Krški dolini na Dolenjskem (Sl. N. štev. 87), tri dni kasneje pa pri Radovljici na Gorenjskem (G. št. 17). Na Šmarjetni gori pri Kranju sem jo slišal 17. aprila dopoldne; na Golovcu pri Ljubljani in v hostah pri Črnučah se je pa oglasila 19. aprila. Dospela je torej k nam istočasno kot pred letom.

Takoj po dohodu ptic se je pričelo **parjenje in gnezdenje (aves coniugentes se et nidos facientes).** Da so stalne ptice prehitele v tem došle selilke je docela razumljivo.

Kaj živahno so snubili letošnje leto *divji petelini (tetrao urogallus L.)* s svojim zaljubljenim spevom. Kolikor morem povzeti iz objav v časnikih je ustrelil prvega divjega petelina dr. Premrov 7. aprila pri Litiji, kjer so se oglašali petelini letos zelo pogosto, (Sl. N. 9. aprila 1910). Imenovani lovec jih je ustrelil sam 14. Splošno je pa pelo največ petelinov v gorenjskih loviščih, toda tudi njihovi tovariši na Dolenjskem so se glasili pridno. Tu so se zaredili zlasti v Ribniški dolini, mnogo jih je bilo ustreljenih na Veliki gori, toda čuti jih je bilo tudi na Mali gori in v lovišču Dolenje vasi. Na Notranjskem je ustrelil 12. aprila ravnatelj J. Brinar divjega petelina na Javorniku. To je prvi petelin, ki je bil ustreljen v zadnjih desetletjih v prostranih postojnskih loviščih. M. Tavčar je dobil 13. julija v blejski okolici na prostem *divjo kokoš (tetrao urogallus L. ♀)* z devetimi, šele par dni starimi piščanci; najdišče v višavi, približno 1100 *m* nad morjem. Z ozirom na pozni čas, je to zanimiv slučaj. Podrobneje je poročal o posameznih slučajih „Lovec“ (štev. 4—7), odkoder sem posnel nekatere podatke.

Dne 7. majnika med 3. in 4. uro popoldne je slišal g. dež. šolski nadzornik Fr. Levec na potu Podnart-Podbrezje v hosti ob cesti slavčevo petje. Znan posestnik mu je pojasnil, da prihaja *slavec (erithacus luscinia L.)* v ta kraj redno dve ali tri leta zapored, potem nekaj let izostane, a se zopet pokaže. Poje 10 do 14 dni, nato utihne, ker odleti proti Štajerskemu.[6]

Dr. J. Ponebšek je prinesel v deželni muzej dne 22. junija *tri kobilarjeve embrione (oriolus oriolus [L.] embr.),* ki jih je dobil iz kostanjeviške okolice. Bili so že skoro popolnoma razviti.

V Dolenjskih Toplicah sem zapazil v začetku julija tri *liščekova (carduelis carduelis L.)* gnezda z mladiči, ki so bili godni v vseh treh gnezdiščih med 12. in 14. julijem. Splošno sem opazoval v okolici Dolenjskih Toplic zelo mnogo liščekov.

V tem času sem prejel poročila o naslednjih ustreljenih ujedah: *poljska kanja (circus cyaneus L.)* 5./VII. pri Mostah pri Ljubljani,

[6] Glej „Male zapiske.“

19. VII. istotam *škrjančar (falco subbuteo L.)*; *čuk (athene noctua Retz.)* 13. VII. v Soteski pri Sv. Jakobu; lesna sova *(syrnium aluco L.) na Kalu pri Št. Janžu.*

Jesensko selitev (migratio autumnalis) so otvorile običajne selilke: kobilar, kukavica, hudournik, i. d. Postojke in lastovice so izginile v drugi avgustovi polovici, vendar so se mudile zadnje po nekaterih krajih še v pričetku septembra. Pri Lescah na Gorenjskem so videli zaostalo *mestno lastavico (delichon urbica L.)* celó 30. okt. Bil je najbrže slaboten mladič, nezmožen daljnega pota v Afriko. Mestne lastavice niso več ponekodi tako pogostne, kakor so bile. Tako mi je znano, na pr. za mesto Kranj, da je bilo ondi med leti 1896—1901 mnogo gnezd mestne lastavice. Toda leto za letom se je krčilo njih število in sedaj so že zelo redka. Nasprotno so se pa pomnožila gnezda *kmetiške lastavice (hirundo rustica L.)*. Zanimivo bi bilo preiskati v tej zadevi vso našo deželo. Nehote mi prihaja na misel vprašanje, ali ne izpodriva močnejša kmetiška lastavica manjše mestne.

Zelo zgodaj so se pokazale letošnjo jesen *sloke (scolopax rusticola L.)*. Prvo je zapazil g. Avčin 21. septembra pri Dobu, zatem so se pojavile: 22. IX. v lovišču Brezovica; 3. in 4. X. pri Dobu, pri Kamniku, pri Kočevju in v Šalkovi vasi; od 3. do 22. X. v lovišču Habah; 5. X. na Lipi pri Komnu, kamor pridejo navadno šele koncem imenovanega meseca. Po mnenju ornitologa g. dr. J. Ponebška so to sloke, ki so gnezdile, oziroma se izvalile v Alpah; zakaj prve severne sloke so prišle v Nemčijo šele 11. IX. V dokaj velikem številu so se pojavile sloke topot tudi na Dolenjskem, zlasti v novomeški okolici, kjer baje celó prezimujejo (po „Lovcu“ 1910 št. 10 in 1911 št. 1 in 2).

V prvih dneh oktobra so letele mnogobrojne jate *škorcev (sturnus vulgaris L.)* v severovzhodni smeri vprek Ljubljane. Ob tem času se jih zbira mnogo v velikih družbah po dolenjskih vinogradih. Odpravijo se pa ti, vinogradnikom zelo neljubi gosti šele koncem oktobra v južne kraje (L. Z. št. 226). — V začetku oktobra je vjel ribič M. Rataj v past za vidre pri Otočcu na Dolenjskem *črnega pomorskega vrana (phalacrocorax carbo L.)*, ki je 85 *cm* visok in meri razpet 115 *cm*. Hrani ga prirodopisna zbirka c. kr. gimnazije v Novem mestu (L. Z. štev. 227). Ta ptica zelo redkokedaj obišče naše kraje. Ornitologična zbirka deželnega muzeja v Ljubljani hrani 7 eksemplarjev. Kranjsko je označeno kot najdišče le pri enem in sicer je padel pri Planini novembra leta 1855. (inv. št. 681). En eksemplar je iz Segedina (aprila leta 1886. ustr. Kossler; inv.

štev. 686); izmed ostalih je pri dveh označen letni čas (inv. št. 678 19. XII. 1895.; inv. št. 867, 24./II. 1897), drugi (inv. štev.: 682, 679, 683) so brez podatkov. Najbrže so pa bili ustreljeni na Kranjskem.

Na dragomeljski Gmajni je bil 9./X. ustreljen *puklež (gallinago gallinula L.)*, ki je zaostal po mnenju dr. J. Ponebška pri nas še od pomladanske selitve („Lovec" št. 10). — *Siva čaplja (ardea cinerea L.)* se je pojavila 10./IX. pri Medvodah; mesec pozneje so videli ptico iste vrste pri Idriji. — *Šmarnico ali lipko (erithacus titys L.)* so opazovali 27./X. v okolici Postojne. Bila je mlada samica. 28./X. pa so naznanili z Dolenjskega starega samca. Obe ptici sta bili na potu v južnejše kraje (L. Z. 31./X.).

Ob Savi pri Trbovljah blizu kranjsko-štajerske meje je bil ustreljen 6./XI. *srednji žagar (mergus serrator L.)*, ki se tudi ne seli ravno pogostokrat skozi naše kraje. Prebiva po severni Evropi in Aziji, na zimo se pa pomakne do Sredozemskega morja, do Kitajskega in severnega-amerikanskega obrežja. Potuje navadno ob morskih obalah, malokdaj po notranji celini. Na Kranjskem se pojavijo semintja posamezni eksemplarji ob Savi, Ljubljanici in Krki. V muzejski zbirki je razstavljenih 5 samcev in 2 samici z naslednjimi podatki: 5./XI. 1864., ♂, najdišče neznano (inv. št. 638); leta 1893. na Ljubljanskem barju, ♂ (inv. št. 779); 23./XI. 1898. ob Ljubljanici, ♂ in ♀ (inv. št. 827); 7./XII. 1905. ob Ljubljanici, ♀ (inv. št. 641); inv. št. 639 (♂) in 640 (♂) so brez podatkov.

Vremenske razmere so bile v zadnji tretjini leta za ptičji rod dokaj ugodne, le novembra in v pričetku decembra je močno deževalo. Pričetek **zimskega življenja (hiematio)** ni prinesel pticam nič hudega. Na prostem so dobile dovolj živeža in ni jim bilo potrebno prosjačiti zanj okoli človeških bivališč.

Ostrokljuni roparski zarod ujed je bil letošnje leto precej številen. Kragulji, kanje, lesne sove in čuki so se pojavili po vsej deželi. Sporočenih mi je pa bilo le nekaj slučajev: *kanja ali mišar (buteo, buteo L.)* 15./IX. pri Postojni; 9./X. v Kranjski okolici na Struževskem polju; 15./X. pet istovrstnih ujed pri Sostrem (občina Hrušica); 6./XI. na Besniškem polju pod Sv. Joštom. — *Kragulj (astur palumbarius L.)* 4./X. v okolici Soteske pri Št. Jakobu; v pričetku novembra na Sorškem polju. — *Lesna sova (syrnium aluco L.)* 28./X. pri Slamni vasi v Metliški okolici (dve samici); 17./XI. na Golovcu ♂ — *Čuk (asio otus L.)* 16./IX. ♀ na Metliškem polju; 31./X. ♂ na Kalu pri Št. Janžu; v drugi polovici novembra ♂ na Okroglem ob Savi.

Najzanimivejša prikazen med ujedami je bila *kozača ali veliki skovik (syrnium uralense Pall.)*, ki se je pojavil to leto precej številno. Prvega so zapazili 10./IX. pri Borovnici, zatem so ga zalotili še v sledečih krajih: 22./X. ♀ pri Krški vasi in 26./X. ♂ pri Metliki, 13. XI. pa staro, izredno lepo samico v Udnem borštu pod Karavankami (občina Naklo). Kozača je severna sovja vrsta, ki se pojavi včasih v naših krajih v večjem številu. Ob takšnih invazijah ostanejo pri nas poedinci in se sparijo. Zato je kozača splošno pri nas redka; na Gorenjskem jo dobe le semintja; bolj pogosto je baje razširjena po Dolenjskem in Notranjskem. Fran Erjavec, poroča da gnezdijo kozače blizo grada Kolovca na Kranjskem in jih je mnogo na Dolenjskem in Notranjskem[7]; nadalje omenja F. Schulz v svojem zaznamku kranjskih ptic[8], da gnezde te ujede v Tivolskem gozdu pri Ljubljani; dr. V. J. poroča „Lovcu" (št. 12, 1910.), da gnezdi veliki skovik po bukovih in gabrovih gozdih na Dolenjskem; meseca majnika leta 1899. je bila ustreljena stara samica te vrste v Udnem borštu (hrani jo sedaj prirodopisna zbirka dekliškega liceja v Ljubljani). V ornitologični zbirki deželnega muzeja v Ljubljani je dvanajst velikih skovikov ali kozač. Pri dveh izmed njih niso navedeni nikakršni podatki (inv. št. 80 melanistična vrsta in inv. št. 90), pri ostalih so naslednje označbe: leta 1857. pri Otočcu na Dolenjskem, ustr. grof Margheri (inv. št. 87); leta 1858. v ljubljanski okolici, pod. N. Hoffmann (inv. št. 89); leta 1859. pri Trebnjem (melanistična vrsta), pod. K. Gressl (inv. št. 81); leta 1861. v Mestnem logu pri Ljubljani (melanistična vrsta, ustr. I. Götzl, inv. št. 83); leta 1864. pri Podpeči, pod. I. Roth (inv. št. 88); leta 1875. pri Mokricah na Dolenjskem, ustr. grof Turjaški (inv. št. 85); leta 1882. pri Hrastniku, ustr. G. Gosslath (inv. št. 86); leta 1886. v Tivolskem gozdu ustr. Galle (inv. št. 82); brez letnice sta eksemplarja z Dolenjskega (inv. št. 84) in iz Predjame (inv. št. 721). — Domovje velikega skovika je Skandinavija, severna Rusija in Sibirija. Gnezdi pa tudi v Češkem lesu, po Karpatih in semintja po Avstrijskih alpah. K pravim našim stalnim pticam ga bodemo mogli prištevati šele tedaj, kadar se bode resnično dokazalo v več slučajih njegovo gnezdenje po Kranjskem.

Krokarja (corvus corax L.) je ustrelil 21./X. pri Slamni vasi v Beli Krajini lovec g. Guština. Na Kranjskem biva krokar še poredkoma po Alpah in v Beli Krajini, splošno ga pa moremo prištevati

[7] Fran Erjavec, „Domače in tuje živali v podobah", IV. del, 2. snopič, strani 329—331.

[8] Ferd. Schulz, „Verzeichnis der in Krain beobachteten Vögel". Mitteilg. des Museal-vereines f. Krain, Jahrg. 1890.

našim redkejšim pticam. Dr. J. Ponebšek je opazoval 3 pare krokarjev 7. X. 1906. pri Jelševniku, nepodpisani opazovalec prirode pa poroča „Lovcu“ o krokarjih, ki jih je opazoval in zasledoval na Dolenjskem. („Lovec“, leta 1910. št. 10. in 12; leta 1911. štev. 1). Nadalje mi piše g. J. L., da gnezdijo krokarji na Belokranjskem v Poljanski gori, odkoder prihajajo zlasti julija in avgusta v dolino in krožijo visoko nad vasmi. Videl jih je ponavadi dopoldne in vedno le po dva skupaj. Njihova običajna pot je od Jelševnika črez Kvasico proti Vinici. Včasih lete tudi prav nizko nad njivami. V gori sami ni naletel nikdar na krokarja.

Med redkimi gosti (rarae aves in Carniola a. 1910.), ki so se letošnje leto mudili v naši deželi, je bil v največjem številu zastopan *mali krivokljun (loxia curvirostra L.),* ki je zaostal še od lanske invazije. Opazoval sem jih v ljubljanski okolici in pri Kranju po vseh okoliških iglatih gozdovih. Prihajali so celo v mesto, kjer so se podili po kostanjih „Zvezde“ ali po kostanjih, ki stoje ob cesti proti „železnemu mostu“ pri Kranju. Ko je dozorevalo seme solnčnic, so prihajali mnogoteri krivokljuni na polje in zelnike, gostit se z oljnatimi rožki te rastline. Čeprav so se pri tako mnogoštevilni invaziji gotovo mnogi krivokljuni sparili in so gnezdili, se mi vendar ni posrečilo dobiti v roko krivokljunovo gnezdo. Kljub vsestranskim naročilom nisem prejel niti poročila o njegovem gnezdišču. Gnezdili so krivokljuni na vsak način, zakaj ptičarji v Kranju so imeli meseca julija in avgusta med ujetimi krivokljuni zelo mnogo mladičev. Na jesen so krivokljuni v velikem številu zapustili naše kraje.

Na Barju pri Ljubljani je bila ustreljena 6./IV. ujeda iz rodu *kanj (circus),* ki se nahaja sedaj v privatni posesti g. Poklukarja. Ornitolog dr. J. Ponebšek jo je domnevno označil za vrsto *stepne ali dalmatinske kanje (circus macrourus Gm.).* Skozi našo deželo se napoti ta roparska selilka le redkokdaj in je bila sedaj prvič opažena. Najbrže se je ločila od kake invazijske jate in je zablodila na svojem poletu k nam. Sicer je bila mlada samica *stepne kanje (circus macrourus Gm.* ♀ iuv.*)* ustreljena že leta 1908. 16. nov. pri Voklem na Gorenjskem, toda določena je bila v deželnem muzeju s prijaznim posredovanjem dr. J. Ponebška šele letos. Pri tej priložnosti se je dognalo, da je muzejska zbirka kanj nezanesljivo in pomanjkljivo zaznamovana. Med označenimi eksemplarji je brezdvomno tudi nekaj stepnih kanj. Toda določitev teh je brez zadostnega primerjalnega materiala vsled velike medsebojne podobnosti posameznih vrst zelo težavna. — Splošno prebiva stepna kanja po vzhodni Evropi in srednji Aziji; na zimo se seli v Indijo in Afriko. Od svojih sorodnic

se loči po izrazitem in polnem vencu na glavi. Letalna peresa so zožena zunaj do četrtega, znotraj do tretjega peresa, krovno perje na perutih pa sega na prvem letalnem peresu ravno do kota notranje zareze.

K redkim ptičjim gostom spadajo tudi *veliki skovik — syrnium uralense Pall.* (glej odstavek „zimsko življenje" na strani 189), *črni pomorski vran — phalacrocorax carbo (L.)* in *srednji žagar — mergus serror L.* (gl. odstavek „jesenska selitev" na str. 187 in 188).

Prvikrat se je pojavila na Kranjskem 6. XII. *gozdna raca (lampronessa sponsa L.)* ♂ iuv. na tolmunih med Kosezami in Zgornjo Šiško. Natančneje o tej severno-ameriški ptici, ki se le redkokdaj pokaže v Evropi, poroča dr. J. Ponebšek na str. 234.

Izvredno barvno perje (aves pennis insolite tinctae) se je opazilo pri treh ptičjih vrstah in sicer:

Melanistična lesna sova (syrnium aluco L. v. melan.) ustreljena 26. III. pri Krakovem v kostanjeviški okolici. Po dr. J. Ponebšku jo je podaril gosp. R. Achtschin deželnemu muzeju v Ljubljani. Natančnejše podatke glej v dr. J. Ponebškovem sestavku v tej štev. na str. 181.

Na kamniškem polju pri Stranjah je ustrelil 5. majnika l. 1910. g. Fr. Stele *delno belično sivo vrano (corvus cornix L. v. alb. part.)*, ki se je potikala ondi v družbi svojih sivih sester že dve leti. Po telesnem razvoju se ne loči od normalno razvitih, perje pa je mnogo svetlejše, tako da se je ločila od svojih tovarišic že v daljavi. Na glavi in grlu je svetlo črna, zgornje krovno perje na perutih je črnikasto rjavo, letalna in krmilna peresa so pa pepelnato rjava s temnejšimi lisami. Sicer čisto pepelnato krovno perje po ostalem telesu je bledo, zamazano-rjavkasto-sivo. V muzejski zbirki se nahajata dva popolna in en delen vranji beličnik.

Iz Velikih Lašč na Dolenjskem je prejel dr. J. Ponebšek *popolnega vrabčjega beličnika (passer domesticus L. v. alb. tot., iuv.)* in ga podaril deželnemu muzeju. Navedeni beličnik je pravkar goden mladič snežno belega perja po vsem telesu. Oči so bile jasno-rožnato-rdeče, kožica na kljunu in nožicah pa bledo-rdečkasto-rumena. Iz ravno tega kraja sem dobil tudi leta 1909. popolnoma beličnega vrabca (glej Carniola leta 1910., zv. 1. „Ornitologika za leto 1909").

Pri **različnih beležkah (varia)** moram omeniti lep napredek v razvoju *slovenske ornitologične literature*. Predvsem gre za to zasluga „Slovenskemu lovskemu društvu", ki priobčuje v svojem glasilu „Lovec" sestavke o ptičah in je odmerilo tudi v „lovskem naharbtniku" primeren kotiček ornitologičnim notican, ki jih z večo

roko urejuje ornitolog dr. J. Ponebšek. Izmed poslednjih sem važnejše že omenil, daljši ptičji članki splošnega značaja so pa sledeči: dr. Sch., Ruševec — Juraj Lubič, Kragulj — dr. Viktor Jeločnik, Jereb — F. K., Race ob Adriji — M. Hanzlovsky, Nekaj o sloki — dr. J. P., Prepelica — A., Nekaj o jerebu — Trzinski, O kozicah.

Važen dogodek pretečenega leta je 20. julija izdani *zakon za varstvo ptic (lex avium tutelae pro Carniola),* ki je stopil v veljavo dne 20. septembra. Splošno pomeni razveseljiv napredek. S posebnim veseljem so pozdravili ljubitelji ptic vest, da je ustavljeno s tem zaenkrat neusmiljeno lovljenje in davljenje *cip (anthus pratensis L.)* in brinjevk (turdus pilaris L.); tudi vse ostale ptice je prepovedano loviti ali preganjati na katerikoli način, izvzete so le v dodatku navedene ptice. Pri obsodbi omenjenih škodljivcev bi se pač morala upoštevati dva momenta: 1) razmerje med napravljeno škodo in koristjo, 2) redkost posameznih ptičjih vrst.

Ponovno omenjam pri prvi točki *mišjo kanjo (buteo buteo L.),* ki je za poljedelca neprecenljive važnosti. *Rörig* se je pečal v letih 1897—1907 obširneje s kanjo (Arb. a. d. biol. Abt. in Ges. Amt) in je preiskal želodec 1210 kanj. V njih je našel 67% mišjih preostankov, nekaj odstotkov je odpadlo na plazilce in razni mrčes, na malo divjačino pa le 7·1% vseh ostankov. Poznani ornitolog *Rey* je dobil leta 1907. v 18 kanjinih želodcih samo v enem slučaju ostanke žuželk, sicer izključno le mišje. Isto so pokazale preiskave na 16 kanjah leta 1908. (Ornithologische Monatschrift 1907—1908). *Heindl* je dognal, da so se izredno pomnožili gadje in modrasi po posameznih krajih na Štajerskem vsled doslednjega zatiranja kanje. (Gefiederte Welt 1908). Mnenje našega prirodopisca *Frana Erjavca* o kanji sem že lani navedel (Carniola 1910, str. 46). — *Vollhofer* se je bavil natančneje s *povodnjim kosom (cinclus cinclus L).* ter je pregledal 500 želodcev te ptice. V njih je bil neznaten del preostankov le manjvrednih ribic, ki jih rabijo ribiči največ za vado. Večji del ostankov je pa pripadal žuželkam, košarjem in mehkužcem, katerih večina je škodljiva ribarstvu (Zeitschrift der ung. Versuchanstalt in Schemnitz). *Fran Erjavec,* ki je opazoval sam večkrat to ptico, piše o njeni prehranitvi: „V vodi in ob vodi pobira vodne žužke, črve in drugi mrčes“ (Domače in tuje živali, III. del, str. 124). Povodni kos torej ribarstvu neprimeroma več koristi kakor škodi. — Pa tudi pri nekaterih drugih ptičah bi se morala nekoliko bolj uvaževati korist.

Zakon za varstvo ptic bi se moral ozirati dalje na redke ptičje vrste, ki so sicer škodljive, toda so pravi kras prirode in deloma

že izginjajo iz naših pokrajin, oziroma sploh izumirajo. Prav vsled malega števila ne povzročajo te ptice občutne škode. Prepovedati bi se moralo njihovo preganjanje v krajih, kjer sploh ne morejo škodovati, ob času gnezdenja pa povsod. Ne oropajmo iz samogoltnih ozirov zaradi par kosov divjačine prirode njenih krasot!

V letošnjem poročilu sem zbral le najvažnejše in nekatere bolj zanimive podatke o ptičjem življenju naše dežele. Za mnogotere prispevke in pojasnila se moram zahvaliti gosp. dr. J. Ponebšku, nadalje muzejskemu preparatorju g. Fr. Dobovšku in preparatorju g. I. Herfortu. Porabil sem tudi važnejše tozadevne vesti raznih listov, ki sem jih navedel pri uporabi beležk.

Poročilo seveda ni popolno, ker je to nemogoče pri tako malem številu opazovalcev. Moja želja je, da bi se zbudilo med toliko ptičjimi prijatelji nekoliko več veselja do opazovanja, saj nudi malokatera zabava toliko užitka kakor opazovanje mnogoličnega ptičjega življenja. Pred vsem je treba dognati vprašanje, katere ptice gnezdijo pri nas in kako so razširjene po deželi. Te hvalevredne naloge se je lotil g. dr. J. Ponebšek. Kdor bi imel kaj dotičnega gradiva ali ga hotel in mogel nabrati, naj ga pošlje imenovanemu gospodu ali pa uredništvu „Carniole", ki bo sprejelo in priobčilo tudi vsako drugo ornitologično poročilo ali opazko z veseljem.

Krystallisation des Gypses bei mikrochemischer Analyse.

Von Prof. Kajetan Stranetzky in Idria.

Die Bildung von Gypskrystallen aus schwefelsauren Lösungen wurde seit Bořicky als mikrochemische Reaktion für Calcium verwertet. Schon E. Bořicky, H. Haushofer, H. Behrens, R. Brauns, O. Maschke und H. Rosenbusch haben auf die verschiedene Form dieser Gypskryställchen hingewiesen.

Bei der Behandlung der Kieselfluoride mit chemisch reiner verdünnter Schwefelsäure beobachtete E. Bořicky (pag. 22) auf Kieselfluoridkryställchen des Calciums einen dichten Bart farbloser, strahlig aggregierter, sehr langer monokliner Nadeln und Säulchen von Gypskrystallchen.

Sehr eingehend beschreibt K. Haushofer (1885. p. 32) die beim Nachweis des Calciums auf folgende Weise erhaltenen Gypskrystalle. Die zu prüfende Substanz wird entweder mit konzentrierter Schwefelsäure bis zur Trockene abgeraucht, der Rückstand mit Wasser digeriert, oder wenn die in Salzsäure löslich ist, mit dieser zur Trockene verdampft, der Rückstand mit Wasser aufgenommen und mit einer geringen Menge verdünnter Schwefelsäure versetzt. Von der so erhaltenen Lösung läßt man einen Tropfen auf einem Objektträger verdunsten; dabei scheiden sich am Rande des Tropfens, bei rascher Ausscheidung gewöhnlich mikroskopische sternförmig gruppierte Aggregate und Büschel feiner Krystalnadeln ab, bei langsamer durch Form und optisches Verhalten sehr gut charakterisierte stets auf (010) liegende Gypskryställchen. Diese sind:

1. Nach der Prismenkante (110) gestreckte Täfelchen und Säulchen mit der Komb. (010) (110) ($\bar{1}11$) oder (010) (110) (111) ($\bar{1}11$)

2. Nach der Polkante der neg. Hemipyramide (111) gestreckte, mit der Komb. (010) (111) (011) oder dazu noch mit einem untergeordnetem Prisma (110). Doch ist die Komb. (010 (110) (111) vorherrschend bei beiden Formen. Nach Haushofer bilden die Auslöschungsrichtungen:

Mit der vorderen Prismenkante	51^{0}[1]
	39^{0}
„ „ Polkante der negativen Hemipyramide (111) . . .	14^{0}
	76^{0}
„ „ „ „ positiven „ ($\bar{1}11$) . .	15^{0}
	75^{0}
„ dem Hemidoma (011)	42^{0}
	48^{0}

Es wurde gemessen der Winkel:

Zwischen der Fläche (100) und (101)	$127^{0}\ 31'$
„ „ Kante (110) und ($\bar{1}11$)	$114^{0}\ 25'$
„ „ Polkante (111) und (011)	28^{0} —

3. Zwillinge nach dem ersten Gesetze mit der Komb. (010) (110) (111) und dem einspringenden Winkel von 105^{0} resp. 76^{0} sind häufig, während ($\bar{1}11$) seltener auftritt und den einspringenden Winkel von 130^{0} bildet. Nicht selten begegnet man der Komb. (010) (111) ($10\bar{1}$).

4. Zwillinge nach dem zweiten Gesetze sind nicht näher beschrieben worden und sind nur abgebildet. Fig. 18. k, 2, m, pag. 33[2].

H. Behrens (1895. p. 68) erhielt durch Zusatz von löslichen Sulfaten oder kleinen Quantitäten von Schwefelsäure zu Lösungen

[1] D. h. 51^{0} vorn oben und 39^{0} vorn unten.

[2] Es sind dies, sowohl Berührungs- als auch Durchkreuzungszwillinge.

von Calciumsalzen, aus neutralen und schwach angesäuerten Lösungen, die Gypskrystalle in dünnen monoklinen Prismen (15—90 μ).

Die Abscheidung gelang am besten aus sehr verdünnten Lösungen. Starke Säuren veranlaßten die Bildung von Büscheln und Fächern dünner spitzer Nadeln und verminderten die Empfindlichkeit der Reaktion. Zur Herstellung der normalen Kriystallbildung, bediente sich Behrens des Zusatzes von Natrium oder Ammoniumacetat. Er beobachtete Krystalle, deren schiefe Endflächen (65° 36') durch eine Hemipyramide gebildet werden. Einzelne Individuen zeigten einen spitzen Winkel von 53°, der Begrenzung durch die zweite Hemipyramide (52° 29') entsprechend. Der Auslöschungswinkel beträgt 53°; er kann durch veränderte Lage der Krystalle bis 43° herabgedrückt werden. Außer den Zwillingen mit dem einspringenden Winkel von 130° (Schwalbenschwanzzwillinge), führt er die minder häufig auftretenden X-förmigen, durch Verwachsung zweier Krystalle nach dem Klinopinakoid entstandenen. Diese erscheinen beim Einschalten des Gypsblättchens rot, I. Ordnung im polarisiertem Lichte dreifärbig.

Den vom K. Haushofer und Behrens beschriebenen, nach der Prismenkante gestreckten einzelnen Formen, gleichen die bei R. Branns abgebildeten (1896. p. 35, Fig.), die aus einer Calciumlösung mit verdünnter Schwefelsäure erhalten wurden. Es sind monokline Täfelchen oder zu Gruppen verwachsene spießige Kryställchen und Zwillinge[3].

Dieselbe Formen beobachtete H. Rosenbusch (1904, p. 438) wobei er die Zwillingsbildungen als Berührungs- und Durchkreuzungszwillinge erwähnt. Die Form (010) (110) (11$\bar{1}$) scheint er besonders häufig angetroffen zu haben. Von ihm wurden die Silikate mit Fluss- und Schwefelsäure aufgeschlossen. Sobald nun der Kalkgehalt des Silikates ein geringer ist, geht bei einem Überschuß von verdünnter Schwefelsäure aller Kalk ohne Rückstand in Lösung und es scheiden sich am Rande des Tropfens die erwähnten charakteristischen Säulchen und Blättchen samt sternförmigen Gruppen ab. Um bei der Ausscheidung des Gypses das Verdunsten des Wassers zu beschleunigen, wurden die Präparate mit einem Pappendeckelschachtelchen, das mit starkem Alkohol befeuchtet wurde, bedeckt.

Der erste, der sich mit den mikroskopischen Studien über die Krystallisation des Gypses aus Lösungen mit Lösungsgenossen befaßte, ist der Medizinal-Assessor a. D. Dr. Otto Maschke. Er erkannte den Einfluß der Lösungsgenossen: Eosin, Hämatoxylin und Gummi

[3] Nach der Abbildung zu urteilen, auf (010) liegende mit der Kombination (010) (110) (111), sowie (010) (110) (111) mit einer untergeordneten ($\bar{1}$11) ausgebildete Krystallchen. Zwillinge nach (100).

arabicum auf die Krystallgestalt des Gypses, indem er Krystalle aus solcher, sowie aus zusatzfreier Lösung untersuchte. Sein Tod verhinderte die Veröffentlichung seiner Betrachtungen. Erst H. Vater verarbeitete die von O. Maschke hinterlassenen Präparate und Aufzeichnungen. Aus dieser Untersuchung ergibt sich: Die von Lösungsgenossen unbeeinflußte Gestalt des Gypses ist vermutlich die Kombination (010) (110) (101) in langprismatischer Entwicklung.

Im Folgenden sollen die Krystallformen besprochen werden, wie sie sich aus den von mir angewandten Lösungen gebildet haben:

Diese Lösungen sind:

1. Lösung von Chlorcalcium mit freier Salz- und Schwefelsäure.
2. „ „ Gyps im Wasser.
3. „ sub 1. mit Ammoniak versetzt bis *a)* zur schwach alkal. Reaktion.

Lösung sub *a)* mit Ammoniak versetzt bis *b)* zur stark alkal. Reaktion.

4. Lösung von Chlorkalk im Wasser bei Gegenwart von Sulfaten wie: $Cu\,SO_4$, $Fe\,SO_4$, $Zu\,SO_4$, $Ni\,SO_4$, $Mg\,SO_4$ mit und ohne Spuren von Borax.

5. Alle vorangegangene Lösungen bei Gegenwart von Chlornatrium.

Zum Schluß will ich einige Versuche über künstliche Darstellung der Gypskrystalle besprechen. Anhangsweise folgen auch einige Beobachtungen am Gyps aus der Braunkohle von Falkenau.

1. Bestimmung der Formen aus saueren Lösungen von Chlorcalcium mit Überschuss von $H_2\,SO_4$.

Herstellung der Lösung und der Präparate.

Kalkspat ($Ca\,Co_3$) wurde in verdünnter Salzsäure aufgelöst, die Lösung filtriert. Von dieser wurde mit einem Kapillarröhrchen ein Tropfen auf einem Objektträger mit sehr verdünnter Schwefelsäure versetzt, worauf die Bildung der Gypskrystalle nach der Reaktion $Ca\,Cl_2 + H_2\,SO_4 = Ca\,SO_4 + {}_2H\,{}_2O$ erfolgte. Es ist gut mit sehr verdünnten Lösungen zu arbeiten. Zur Beschleunigung des Verdunstens von Wasser wurde das früher erwähnte Verfahren mit dem Pappendeckelschachtelchen angewandt. Nach Behrens hat man das auch zur Vermeidung der Konzentration stark verdünnter Säuren zu tun. Da sich nach dem Verdunsten von Wasser bei allen Versuchen Chloride bilden, oder bei Versuchen mit Ammoniak als Lösungsgenossen Ammoniaksalze, die das Präparat für die Untersuchung unge-

eignet machen, muß man dieselben entfernen, indem man das Präparat mit einem Tropfen Wasser befeuchtet. Dadurch werden die Salze gelöst, und es kommen die gebildeten Gypskryställchen zum Vorschein. Da Gyps schwerlöslich ist, ist dieses Verfahren zugleich vorteilhaft für den Nachweis der Gegenwart des Gypses. Es ist am besten die Präparate noch in etwas feuchtem Zustande zu untersuchen. Alle Versuche wurden mit kalten Lösungen und ohe Deckglas vorgenommen. Es sei hier schon erwähnt, daß auch alle übrigen Versuche auf dieselbe Weise ausgeführt wurden, wobei bei der Herstellung der Lösungen der Lösungsgenosse immer zuerst zur Calciumlösung zugesetzt worden ist.

Bildungsweise der Krystalle.

Diese ist im Ganzen sehr manigfaltig. In größter Menge treten Krystalle am Rande des Tropfens auf, während gegen die Mitte zu, nur vereinzelte Gruppen und freiliegende einzelne einfache Individuen, sowie Zwillinge oder Gruppen derselben zu finden sind. Es bilden sich säulen-, tafel- und nadelförmige monokline Krystalle, die in freien oder halbfreien, fächer-, büschel-, stern- und rosettenförmigen Gruppen oder freiliegend, lose auftreten. Rosettenförmige Gruppen vom igelartigen Aussehen, werden immer von Zwillingsbildungen (Durchkreuzungszwillinge) nach (101) und nadelförmigen Krystallen gebildet. Am äußersten Rande des Tropfens erscheinen dendritische Bildungen mit zuweilen spießigen am Ende gebogenen und vielfach gespaltenen Krystallen.

Einfache Formen.

Charakteristisch für diese Lösung ist außer den soeben erwähnten Bildungen, auch die durch optisches Verhalten sehr gut charakterisierte Form, die immer nach der *c* Axe, resp. der Prysmenkante (110) *f*[4] gestreckt erscheint, selbst wenn sie tafelförmig ausgebildet ist. Die Auslöschungsrichtung *c*, dieser stets auf (010) *b* liegenden Krystalle bildet mit der *c* Axe einen Winkel von 36° 30'[5]. Als vorherrschend ist die Kombination (010) (110) (111) *b*, *f*, *l* aufzufassen (Fig. 1 und 2). Häufig ist auch die Kombination (010) (110) (111) ($\bar{1}$11), wobei die positive Hemipyramide immer untergeordnet ist (Fig. 3 und 4). Desgleichen kommt aber auch die Kombination (010) (110)

[4] Die Flächenbezeichnung wurde nach Goldschmidt's Tabellen vorgenommen.

[5] Dr. Gust. Tschermak, Lehrbuch der Mineralogie p. 205. V. Aufl. 1897. — Raf. Brenmosa, Über einen Gypszwilling aus der Umgegend v. Oviedo. — N. J. f. Min. 1889, I. 58.

(101) für sich allein, oder wieder mit einem untergeordnetem Hemidoma ($\bar{1}01$) vor. Nicht selten treten Krystalle mit einem steilen negativen Orthodoma, das mit der *c* Axe einen spitzen Winkel von 26° bildet (Fig. 5 *e*), was den Indices der Fläche 301 entspricht, berechnet 26° 50′ 36″. Alle solche Formen zeigen kein Symmetriezentrum. Die gegenüberliegende Fläche würde als ($10\bar{1}$) *t* bestimmt, so daß die vorliegende Kombination als (010) ($10\bar{1}$) (301) (110) aufzufassen ist. Bei allen Krystallen sind die Prismen und Pyramidenflächen sehr schwach entwickelt, doch kann man beide mit stärkerer Vergrößerung besonders mit dem Heben und Senken des Tubus, sowie seitlicher Beleuchtung deutlich wahrnehmen. Zwischen den in den Fig. 1, 2, 3, 4 abgebildeten extremen Fällen gibt es allerlei Übergänge. Hat man es mit der Polkante der positiven oder negativen Pyramide zu tun oder mit dem positivem oder negativem Orthodoma, geben uns die Auslöschungsrichtungen genaue Auskunft. Es bildet die Auslöschungsrichtung *α*:

Mit der Polkante der negativen Pyramide (111) *l* . . .	14°
„ dem Orthodoma (101) *d* gemessen	15°
berechnet	15° 6′
„ der Polkante der positiven Pyramide ($\bar{1}11$) *n* . . .	75°
„ dem Orthodoma ($\bar{1}01$) *t* gemessen	77°
berechnet	77° 41′

Es wurde gemessen der Winkel zwischen:

f (110) und *l* (111) . . .	127°	berechnet . . .	127° 24′ [6]
f (110) und *n* ($\bar{1}11$) . .	114°	„ . . .	113° 57′

Setzen wir das Volumen der Krystalle gleich dem einer gleichgroßen Kugel, so betragen die auf $r = 1$ bezogenen Zentraldistanzen im Mittel für je 10 Messungen, wie folgt[7]:

Für die Fläche:

(110) *b* . . .	0·2 (0·05—0·7)	($\bar{1}01$) *t** . . .	11·4(4—20)
(110) *f* . . .	0·5 (0·26—0·62)	($\bar{1}11$) *n* . . .	10·45(3·8—18·8)
(101) *d** . .	9·2 (3·5—16·11)	(110) *f***) . .	0·52(0·3—0·7)
(111) *l* . . .	8·5 (3·23—14·43)		

[6] Nach Goldschmidt's Tabellen.

[7] Die Länge und Breite wurde mittels der Verschiebung des Mikroskoptisches, die Dicke mittels der des Kompensationsstreifens im Kompensator von Babinet gemessen.

**) Vordere Kante, da die Fläche (100) niemals bei allen Versuchen beobachtet wurde.

Zwillingsbildungen.

1. Zwillinge mit der Zwillingsebene 100.

Diese kommen als Berührungszwillinge vor. Es ist zu erwähnen, daß sie, bei den direkt auf dem Objektglase vorgenommenen Versuchen, nach dem Verdunsten des Wassers äußerst selten beobachtet werden konnten. Wurde jedoch ein Tropfen aus einer stehen gelassenen Lösung genommen, so wurden auch diese häufiger neben den übrigen Formen beobachtet. Sie zeigen eine deutliche Zwillingsnaht, welche mit der Auslöschungsrichtung c einen Winkel von $36^0\ 30'$ bildet. Ihre Kombination ist entweder (010) (110) (111), manchmal mit der Andeutung einer untergeordneten negativen Hemipyramide ($\bar{1}11$). Sehr selten wurde neben dem einspringenden Winkel 104^0—106^0, was der Kombination (010) (110) (111) entspricht, der von 130^0 beobachtet, gebildet von den positiven Hemipyramiden. ($\bar{1}11$). Streifungen oder Blätterdurchgänge wurden nich beobachtet (Fig. 6 und 7).

2. Sehr häufig sind Zwillinge nach dem zweiten Gesetze: Zwillingsebene die Fläche (101). Diese zeigen manchmal eine Streckung nach der Zwillingsebene (Fig. 8), und in diesem Falle immer deutliche Streifungen und Blätterdurchgänge parallel (110). Die Zwillingsnaht ist deutlich und bildet mit der Auslöschungsrichtung c den Winkel von 15^0. Es wurden folgende Arten von Zwillingsbildungen nach diesem Gesetze beobachtet:

Die selten auftretenden Berührungszwillinge, mit nach der c Axe und nach der Zwillingsebene gestreckten Individuen. Beide zeigen einen einspringenden Winkel von 104^0—106^0, was der Kombination (010) (110) (111) entspricht, die fast immer mit einer untergeordneten Hemipyramide ($\bar{1}11$) auftritt. Von den ersteren erscheinen gewöhnlich knieförmige Krystalle (Fig. 9), von den letzteren aber fast immer derart ausgebildet, daß das Prisma (110) gekrümmt ist und die Flächen (101) resp. (111)—(301) mit einander verfließen, ferner auch die entgegengesetzte, durch die beiden Hemipyramiden bewirkte Begrenzung krummflächig erscheint (Schwalbenschwanzzwillinge (Fig. 10 und 11). Doch findet man auch solche, bei denen das Prisma (110) eben ausgebildet erscheint (Fig. 10). Es sei erwähnt, daß diese Zwillinge in sehr schwach alkalischen Lösungen häufiger sind, als in den übrigen. Sie treten erst auf etwas Zuschuß von Ammoniak auf[*].

Wachsen die beiden Individuen fort, so bilden sich die in Fig. 11, 12, 8 und 13 dargestellten Durchkreuzungszwillinge. Diese

[*] Ebenso bei der später erwähnten $Ca\,(OH)_2 + H_2SO_4$

sind sowohl regelmäßig entwickelt mit ebenen Flächen (Fig. 8 und 13), als auch mit gekrümmten unregelmäßig entwickelten Flächen beobachtet worden (Fig. 11 und 12). Die Kombinationen sind: (010) (110) (111) ($\bar{1}$11), letztere immer untergeordnet; ziemlich häufig auch mit einer steilen in der Zone (010) (201) oder (010) (302) liegenden Pyramide, die nicht bestimmt werden konnte, und der Kombination (010) (110) ($\bar{1}$11) (Fig. 11 und 13). Es wurde gemessen der spitze Winkel zwischen (110) und (302) gleich 42° 50', berechnet 43° 6' 22"; die Auslöschungsrichtung α bildet mit der Fläche (302) den Winkel von 6° 30'. Ebenso wurde gemessen für (201) gleich 36° und α gleich 6°, was den erwähnten Indices entspricht. Nebst diesen sind auch häufig nach der *c* Axe gestreckte vollkommene Durchkreuzungszwillinge (Fig. 14), sowie solche mit einem rechten (Fig. 15) oder linken Penetrationszwilling (Fig. 16). Alle mit der Kombination (010) (110) (111) und einer untergeordneten positiven Hemipyramide ($\bar{1}$11) oder ohne dieser, seltener mit dieser allein (010) (110) ($\bar{1}$11) oder ($\bar{1}$01) (Fig. 17).

Mit derselben Kombination treten auch auf, die mit eingeschaltetem Gypsblättchen im polarisiertem Lichte dreifärbig erscheinenden (nach Behrens nach dem Klinopinakoid verwachsenen) Durchkreuzungszwillinge (Fig. 18, 19, 20). Als sehr seltener Fall ist ein Berührungszwilling mit dem einspringenden Winkel von 95° beobachtet worden, was der Begrenzung von (010) (110) ($\bar{5}$09) entspricht, da die Auslöschungsrichtung α mit der Fläche ($\bar{5}$09) 27' *b* einen Winkel von 63° zeigte (Fig. 21).

Die an den Zwillingen (Fig. 14) gemessenen Zentraldistanzen betragen wie folgt, für die Fläche:

			Für das I. Ind.				Für das II. Ind.
(010) *b*	0·17	(0·02—0·4)		(010) *b*	0·14	(0·03—0·20)	
(110) *f*	0·28	(0·23—0·42)		(110) *f*	0·29	(0·21—0·50)	
(111) *l*	5·5	(1·5—10·4)		(111) *l*	5·—	(1·3—11·4)	
($\bar{1}$11) *n*	7·4	(2·8—16·8)		($\bar{1}$11) *n*	7·—	(3—17)	
(110) *f***	0·22	(0·1—0·4)		(110) *f***	0·20	(0·13—0·42)	

Ebenso ist für die Zwillinge (Fig. 6) gefunden worden, für die Fläche:

(010) *b* . . .	0·18	(0·16—0·22)	
(110) *f* . . .	0·24	(0·20—0·28)	
(111) *l*	6·2	(4·5—7·8)	
($\bar{1}$11) *n* . . .	8·1	(6·1—14·7)	

2. Bestimmung der Formen aus neutraler (zusatzfreier) Lösung.

Herstellung der Lösung und der Präparate.

Fein pulverisierter Gyps wurde mit destiliertem Wasser aufgenommen, in einer Platinschale erwärmt, die Lösung filtriert. Von der abgekühlten Lösung wurde ein Tropfen auf einem Objektglase verdunsten gelassen. Es ist besser gesättigtere Lösungen zu verwenden, da sich sonst meist nur Kristallskellete bilden.

Bildungsweise der Krystalle.

Auch hier geht die Krystallisation vom Rande des Tropfens aus. Die Krystalle liegen meist einzeln. Die Berührungszwillinge nach beiden Gesetzen treten zurück und sind fast ausnahmslos nur am Rande des Tropfens zu treffen. Gleich den büschel- und fächerförmigen Gruppen, welche von den, nach der *c* Axe gestreckten Krystallen gebildet werden, sind sie immer am Rande angewachsen. Die Durchkreuzungszwillinge nach 100 liegen immer einzeln.

Einzelne Formen.

Charakteristisch für diese Lösung ist das Auftreten nach der *a* Axe, resp. Polkante der neg. Hemipyramide (111) gestreckter Krystalle, neben den nach der *c* Axe gestreckten, sowie fast das gänzliche Fehlen der positiven Hemipyramide ($\bar{1}11$) oder Orthodomas ($\bar{1}01$), welche sich manchmal nur in einer schwachen Rundung andeuten und zwar immer nur an den nach der *c* Axe gestreckten Krystallen (Fig. 22). Als vorherrschende Kombination wurde (010) (110) 101 beobachtet (Fig. 23), doch wurde neben dieser, obwohl sehr selten die Kombination (010) (110) (111) beobachtet (Fig. 24). Nicht selten tritt die Kombination (010) (110) (101) mit einer untergeordneten Endfläche (001) *c* auf (Fig. 25). Auch bei den nach der *c* Axe gestreckten Krystallen finden wir die Kombination (010) (110) (101) (Fig. 26), und die Kombination (010) (110) (111) (Fig. 27). Manche Krystalle zeigen an einem oder beiden Enden gekrümmte Flächen, welche aus in einander verflossener Endfläche, sowie dem negativen Hemiorthodoma bestehen und zuletzt eine deutliche Pyramidenfläche zeigen (Fig. 32). Was die Formen anbelangt, sind zwischen den säulenförmigen nach der *c* Axe, und den nach der *a* Axe gestreckten Krystallen, sehr verschiedene Übergangsformen zu finden.

Bemerkenswert ist, daß die am Rande des Tropfens auftretenden säulenförmigen Krystalle, welche fächerförmig angewachsen erscheinen, mit der negativen Hemipyramide nach oben gewendet sind, wodurch dieselbe deutlich sichtbar wird (Fig. 28). Häufig wurden nach der *c* Axe, sowohl als auch nach der *a* Axe gestreckte Krystalle mit der Kombination (010) (110) und einer in der Zone (010) (201) (Fig. 29); (010) (302) (Fig. 30); (010) (305) (Fig. 31) liegenden unbestimmbaren Pyramide beobachtet. Sie weisen kein Symmetriezentrum auf. Der spitze Winkel zwischen (110) und (305) wurde gemessen gleich 61°; berechnet 61° 58′ 13″. Desgleichen bemerken wir oft auch die Kombination (010) (110) (301) ($\bar{1}0\bar{1}$).

Bei den nach der *a* Axe gestreckten Krystallen wurden gefunden die Zentraldistanzen wie folgt, für die Fläche:

(010) *b* . . .	0·29	(0·22—0·32)	(001) *c* . . .	0·88	(0·78—0·95)
(110) *f* . . .	0·78	(0·70—0·83)	(110) *f*** . .	0·97	(0·86—1·05)
(101) *d* . . .	0·70	(0·68—0·76)			

nach der *c* Axe gestreckten Krystalle:

(010) *b* . . .	0·60	(0·02—0·91)	(111) *l*	2·4	(1·2—4·4)
(110) *f* . . .	1·2	(0·4—4)	(110) *f*** . . .	1·09	(1—2)
(101) *d* . . .	2·9	(1·4—4·8)			

Zwillingsbildungen.

Die Berührungszwillinge mit der Zwillingsebene 100 (Fig. 6 und 7) sind sehr selten, und sind im Gegensatz zu den aus der vorigen Lösung beobachteten kurzsäulenförmig. Sie sind am Rande des Tropfens mit dem Ende des ausspringenden Winkels angewachsen, so daß man immer nur den einspringenden Vinkel beobachten kann. Dasselbe gilt für die Berührungszwillinge nach (101) (Schwalbenschwanzzwillinge), die niemals ohne gekrümmte Flächen zu sehen sind, und sich so verhalten, wie die in Fig. 10. Auch Durchkreuzungszwillinge mit den schon erwähnten Kombinationen (Fig. 12), treten nur selten auf. Sehr häufig begegnet man den Durchkreuzungszwillingen nah (100), deren einzelne Individuen nach der *a* Axe gestreckt sind und manchmal überhaupt keinen seitlichen einspringenden Winkel zeigen. Dieser wird meist von den Endflächen (001) gebildet und beträgt 162°. Die Kombination dieser Zwillinge ist immer (010) (110) (101) (001) (Fig. 33). Neben diesen bemerken wir aber auch die Kombination (010) (110) (101) mit dem einspringenden Winkel von 105° resp. 75°, gebildet von den Flächen (101) (Fig. 34).

Doch kommt auch bei diesen manchmal die Endfläche *c* (001) untergeordnet vor.

Da diese Zwillinge (Fig. 39) ohne seitlichen einspringenden Winkel ein sehr gleichmäßiges Wachstum zeigen, so wurden für dieselben die Zentraldistanzen gemessen. Es wurde gefunden für die Flächen:

010	*b*	0·33	(0·29—0·4	Für das I. Ind.	010	*b*	0·25	(0·18—0·30) Für das II. Ind.
110	*f*	1·16	0·9—1·37		110	*f*	0·91	(0·66—1·17)
101	*d*	0·86	0·67—0·99		101	*d*	1·15	(0·59—1·45)
001	*c*	1·06	0·83—1·23		001	*c*	1·43	(0·73—1·8)
110	*f***	1·38	1·1—1·6)		110	*f***	1·11	(1—1·2)

Sehr selten kann man Zwillinge nach 100 beobachten, welche dieselbe Ausbildung zeigen, wie die Zwillinge des Orthoklases nach dem Karlsbadergesetze (Fig. 41 und 42). Alle erwähnte Formen zeigen sowohl rechte als auch linke Penetrationszwillinge.

3*a*. Bestimmung der Formen aus schwach alkalischer Lösung.

Über die Herstellung der Lösung und der Präparate wurde bereits gesprochen. Was die Bildungsweise anbetrifft, so finden wir hier meist freiliegende Formen; diese verhalten sich ähnlich, wie die aus neutraler Lösung.

Einzelne Formen.

Die Krystalle sind sowohl nach der *c* Axe, als auch nach der Polkante der negativen Hemipyramide gestreckt. Daran treten alle schon erwähnten Kombinationen, doch sind hier die Pyramiden vorherrschend. Hervorzuheben wäre, daß die Schwalbenschwanzzwillinge besonders häufig sind und manchmal sehr schön ausgebildet erscheinen. Neu tritt hinzu die Kombination (010) (110) (103) *b*, *f*, *l* (Fig. 51), doch ohne Streifungen. Der spitze Winkel zwischen (110) und (103) wurde gemessen 70°, nach Goldschmidts Tabellen 70° 36'. Ebenso treffen wir hier zum erstenmale die nach 100 verzwillingten Durchkreuzungszwillinge mit der Kombination (010) (110) (111) mit dem einspringenden Winkel von 105° wie sie in Fig. 37 und 38 erscheinen. Die Zentraldistanzen wurden an folgenden Kombinationen gemessen:

010 110 111 nach der Polkante der negativen Hemipyramide gestreckt.

(010) (110) (103) nach der *c* Axe gestreckt;
(010) (110) 101)*[9] (111) ($\bar{1}$01)* ($\bar{1}$11) nach der *c* Axe gestreckt.

Es wurde gefunden bei der Kombination (010) (110) (111) für die Fläche:

(010) *b* . . .	0·34	(0·29—0·42)	(111) *l* . . .	0·76	(0·46—0·91)
(110) *f* . . .	1·—	(0·69—1·5)	(110) *f*** . .	1·63	(1·2—2·1)

bei der Kombination (010) (110) (103) für die Fläche:

010) *b* . . .	0·15	(0·1—0·25)	(103) *l*	3·6	(3·1—3·9)
(110) *f* . . .	0·56	(0·5—0·72)	(110) *f*** . . .	1·9	(1·7—2·5)

bei der Kombination (010) (110) (101)* (111) ($\bar{1}$01)*) ($\bar{1}$11) für die Fläche:

(010) *b* . . .	0·22	(0·12—0·33)	($\bar{1}$01) *t** . .	2·5	(1·2—3·—)
(110) *f* . . .	0·51	(0·36—0·61)	($\bar{1}$11) *n* . . .	2·3	(1·2—2·8)
(101) *d** . .	2·—	(1·1—2·5)	(110) *f*** . .	0·62	(0·45—0·70)
(111) . . .	1·8	(1·1—2·3)			

3 *b*. Bestimmung der Formen aus stark alkalischen Lösungen.

Hier liegen die Krystalle durchwegs frei, entweder in rosetten- und sternförmigen von Doppelzwillingen gebildeten Gruppen. Es bilden sich aus dieser Lösung durchwegs Durchkreuzungszwillinge nach 100 mit dem einspringenden Winkel von 105° nach der *c* Axe gestreckt und der Kombination (010) (110) (111) (Fig. 39) im polarisiertem Lichte; sie treten zu Doppelzwillingen nach (101) zusammen. Bei dieser Art der Verzwillingung kommen auch die einfachen Zwillinge nach (100) [nicht Penetrationszwillinge] vor, wie in Fig. 40. Die Ausbildung wird noch komplizierter, indem Durchkreuzungszwillinge auftreten, wie in Fig. 41. Dabei können auch die Zwillingsindividuen nach (100) sich durchdringen (Fig. 42), und zwar sowohl als rechte, als auch als linke Penetrationszwillinge. Die auf solche Weise entstandenen Vierlinge bilden die oben erwähnten Gruppen vom rosetten- und sternförmigen Aussehen. Diese Krystalle sind sehr selten schön ausgebildet, weshalb auch die Zentraldistanzen nicht gemessen werden konnten.

[9] Die mit * bezeichneten Flächen sind nicht vorhanden, sondern wurden logarithmisch berechnet.

4. Bestimmung der Formen aus Lösungen von Chlorkalk im H_2O bei Gegenwart von Sulfaten: $Cu\,SO_4$, $Fe\,SO_4$, $Zu\,SO_4$, $Ni\,SO_4$ und $Mg\,SO_4$ mit und ohne Spuren von Borax.

Herstellung der Lösung und der Präparate.

Festes Chlorcalcium wurde in destilliertem Wasser aufgelöst, die Lösung filtriert. Von dieser wurde ein Tropfen mit einem Kapillarröhrchen auf einem Objektträger mit einer der erwähnten Sulfatlösungen, die auf dieselbe Weise hergestellt wurden versetzt, worauf nach dem Verdunsten des Wassers die Gypskryställchen abgeschieden wurden.

Bildungsweise der Krystalle.

Die ersten vier Lösungen verhalten sich gleich. Es bilden sich zuerst am Rande des Tropfens büschelartige Gruppen, welche aus einfachen Krystallen, sowie Zwillingen bestehen. Gegen die Mitte zu, finden wir meist vereinzelte sternförmige Gruppen mit schön ausgebildeten Zwillingen (Schwalbenschwanzzwillingen), die fast immer mit dem ausspringenden Winkel angewachsen sind. Zwischen diesen Gruppen befinden sich einfache freiliegende Individuen, die sehr selten sind. Auch bei der letzten Lösung finden wir solche Gruppen, doch liegen hier die meisten Krystalle frei, besonders bei der Lösung mit Spuren von Borax, die beinahe den Typus der zusatzfreien zeigt.

Einzelne Formen.

In den ersten vier Lösungen können wir folgende Formen beobachten:

1. Nach der c Axe gestreckte Krystalle mit den Kombinationen und Ausbildung wie in Fig. 1, 2, 3, 4. Außer diesen auch mit der Kombinationen (010) (110) (301).

2. Äußerst selten nach der Polkante der negativen Hemipyramide (111) gestreckte Individuen (Fig. 24).

Von den Zwillingen erscheinen:

3 Sehr häufig schön ausgebildete Schwalbenschwanzzwillinge (Fig. 10 und 11) oder seltener Durchkreuzungszwillinge nach demselben Gesetze (101) (Fig. 12), jedoch niemals mit der positiven Hemipyramide ($\bar{1}11$), mit immer gekrümmten Flächen oder wie in Fig. 14—20.

4. Selten sind Berührungszwillinge (Fig. 6 und 7) und Durchkreuzungszwillinge (Fig. 37 und 38) nach 100 zu treffen. Diese wurden niemals freiliegend angetroffen.

Andere Formen konnten nicht beobachtet werden.

Was die Lösung $Mg\,SO_4$ mit und ohne Spuren von Borax betrifft, so treten in dieser alle bis jetzt besprochenen Formen auf. Erwähnenswert ist das häufige Auftreten der Kombination (010) (110) (111) (011), und von den Zwillingsbildungen, die neu dazutretenden Durchkreuzungszwillinge nach (100) mit dem einspringenden Winkel von 130°, gebildet von den positiven Hemipyramiden ($\bar{1}11$). Die Fig. 43 zeigt uns einen solchen im polarisierten Lichte. Sind dieselben nach der Zwillingsebene gestreckt, so zeigen sie eine deutliche Streifung parallel der positiven Hemipiramide ($\bar{1}11$) (Fig. 44.). Nicht selten erscheint die in Fig. 45 abgebildete Verzwillingung nach (100) und (101) mit der gewöhnlichen Kombination. So wie die sub 1) besprochenen Formen aus Lösungen mit Überschuß von $H_2\,SO_4$, verhalten sich auch die aus der Lösung $Ca(OH)_2 + H_2\,SO_4$ abgeschiedenen. Auch auf Zuschuß von Ammoniak wurde dasselbe Verhalten wie sub 3 *a)* und *b)* konstatiert.

5. Bestimmung der Formen aus allen vorangegangenen Lösungen bei Gegenwart von *Na Cl*.

Die Herstellung der Lösung und der Präparate wurde in der üblichen Weise vorgenommen.

Was die Bildung der Formen anbelangt so sehen wir folgendes:

Bei Lösungen ohne Durchkreuzungszwillinge nach (100) (Fig. 37 und 38) treten solche auf Zuschuß von *Na Cl* auf. Besonders charakteristisch zeigt sich das bei der Lösung $Ca(OH)_2 + H_2\,SO_4$. Hier treten auf Zuschuß von *Na Cl* alle anderen Formen vollkommen zurück und es bilden sich nur die in Fig. 38, 39, 40 und 42 abgebildeten schon sub 3 *b*) beschriebenen Zwillinge, jedoch zum Unterschied von diesen, mit sehr stark ausgebildeten Prismenflächen (110).

Außerdem sind einige Formen ohne Symmetriezentrum, die aus der Lösung $Mg\,SO_4 + Na\,Cl + Ca\,Cl_2$ besonders häufig aufreten zu erwähnen. Dieselben zeigen folgende Kombinationen:

(010) (110) (111) (001) ($11\bar{1}$) häufig (Fig. 46);
(010) (110) ($\bar{1}01$) (101) (Fig. 47);
(010) (110) ($00\bar{1}$) ($\bar{1}01$) (Fig. 48) und
(010) (110) (011) ($\bar{1}01$) (Fig. 49).

Die an denselben gemessenen Zentraldistanzen ergaben wie folgt für die Fläche:

(010) *b* . . .	0·10 (0·05—0·12)	($\bar{1}01$) *t* . . .	3·52 (1·5—4·—)
(110) *f* . . .	0·89 (0·49—1·2)	($\bar{1}11$) *n* . .	2·80 (1·5—3·7)

(001) *c* . . .	3·2	(1·3—4·3)	(110) *f*** . .	0·9	(0·6—1)
(101) *d* . . .	2·7	(1·4—3·5)	(011) *v* . . .	2·9	(1·2—4)
(111) *l* . . .	2·5	(1·2—3·3)			

A. Lacroin übergoß Flussspat mit H_2SO_4 und gab nach Aufhören der Gasentwicklung Wasser zu, dekantierte und ließ den Brei von unzersetztem Fluoritpulver und etwas gefälltem Gyps in einem unvollkommen verschlossenem Gefäße bei niedriger Temperatur stehen. Nach 4 Monaten war die ausgetrocknete Masse ganz überzogen mit 2 *mm* langen Gypskrystallen der Komb. (010) (110) (111), meist Zwillingen nach (101). Sie zeigen dieselbe Form, wie aus der Mutterlauge von Salzen von Bex.

Habitus säulen- oder tafelförmig. Zu St. Denis beobachtete er als Kesselstein eines Destillationsapparates eine Kruste von faserigem Gyps und auf dieser 1 *cm* lange farblose Krystalle der Kombination (010) (110) ($\bar{1}$13) und Zwillinge nach (101); die Fläche ($\bar{1}$13) ist stark gerundet und mit einer Calcitschichte überzogen.

Senarmont erhielt als Absatz in einem Wasserbade kleine, Krystalle, tafelförmig nach (101), begrenzt von (010) (110). Letztere Form bildet an einem Ende anscheinend eine schmale Pyramide, am anderen einen einspringenden Winkel.

Nach Cl. Winkler enstanden Krystalle von Gyps aus den zur Verarbeitung auf Schwefel gelangenden Laugen der Sodarückstände bei der Sodafabrikation. Es sind 1 *cm* und mehr lange wohlausgebildete Krystalle, oft Zwillinge.

Von A. Gorgeau wurde ein Niederschlag von Calciumsulfit in einer, mit SO_2 gesättigtem wassergefüllten, verschlossenen Flasche mehrere Jahre aufbewahrt, worauf sich der Niederschlag mit 1—2 *cm* langen, 1—2 *mm* dicken Gypskrystallen bedeckte, welche zum Teile Zwillinge nach (100) waren, an denen die Formen (110) und (010) gemessen werden konnten.

E. Rhodes hat in und unter den Haufen von Alkalifabrikationsabfällen nadelförmige Krystalle reinen Gypses von mehr als 2·5 *cm* Länge gefunden.

Die künstliche Darstellung von Gyps.

Hier sollen einige Versuche künstlicher Darstellung von Gyps besprochen werden. Die Versuche waren:

1. Wechselwirkung verdünnter Lösungen (Diffusion) nach Mâce[10].

2. Trennung der Lösungen durch eine poröse Thonzelle nach Fremy[11].

[10], [11] R. Brauns chem. Mineralogie, p. 144, 1896.

3. Einwirkung von Lösungen auf feste Körper nach Beequerel [12].

Nach der ersten Methode wurde mit folgenden Lösungen gearbeitet: $Ca\,Cl_2 + H_2\,SO_4$, wobei $Ca\,Cl_2$ einmal sauer, einmal neutral genommen wurde; $Mg\,SO^5 + Ca\,Cl_2$ (neutral) und $Ca\,(OH)_2 + H_2\,SO_4$. Das Verfahren ist folgendes: Man füllt Becherglas bis zur Hälfte mit $Ca\,Cl_2$, ein zweites mit verdünnter Schwefelsäuere. Die Verbindung beider Flüssigkeiten stellt man durch einen Faden oder Filtrierpapier her. Bei den so angestellten Versuchen, hatte sich aus beiden Lösungen am Grunde des Becherglases mit $H_2\,SO_4$, eine gewölbte Kruste gebildet an deren Innenseite 1—5 *mm* lange, sehr dünne, nadelförmige Gypskrystalle in Büscheln beobachtet werden konnten, mit der Kombination (010) (110) (111), selten mit einer untergeordneten positiven Hemipyramide $(\bar{1}11)$.

Zwillinge nach (100) wurden nur als Berührungszwillinge mit dem einspringenden Winkel von 105° beobachtet, während solche nach (101) nicht gefunden werden konnten.

Viel kleiner waren die Formen aus der Lösung $Mg\,SO_4 + Ca\,Cl_2$, nämlich $^1{}_2$—1 *mm* groß, meist am Grunde des Becherglases mit $Mg\,SO_4$ einzeln liegend. Hier begegnen wir aber durchwegs alle Formen, einfache, sowie Zwillingsbildungen, die schon bei der mikrochemischen Analyse beobachtet wurden. Zu erwähnen wäre die neu beobachtete Zwillingsbildung nach (100) mit zwei einspringenden Winkeln, deren einer, gebildet von den positiven Hemipyramiden $(\bar{1}11)$ gleich 130° beträgt, der andere gebildet von den negativen Hemipyramiden 105° zeigt, was also der Kombination (010) (110) (111) $(\bar{1}11)$ entspricht (Fig. 50).

Die Lösung $Ca\,(OH)_2 + H_2\,SO^4$ zeigte nach derselben Zeit (1—$1^1/_2$ Monat), lange, sehr dünne, nadelförmige Kryställchen meist Zwillinge nach (100), unter welchen man sehr häufig solche ohne einspringende Winkel beobachten kann. Es sind dies sowohl Berührungs- als auch aus diesen zusammengesetzte Durchkreuzungszwillinge, welche im polarisiertem Lichte 8 färbig erscheinen. Ihre Kombination ist (010) (110) (111) (Fig. 51 und 52). Größere Individuen $^1/_2$—1 *cm* und mehr, wurden im selben Zeitraume, nach folgendem Verfahren erhalten. Chlorcalcium wurde in einem kleinem Fläschchen mit Wasser bis zum Halse des Fläschchens versetzt, die Halsöffnung mit Baumwolle zugestopft. Das ganze wurde in ein Becherglas gestellt, und darüber sehr verdünnte Schwefelsäure gegossen, worauf sich nach dem Verdunsten des Wassers zuerst an der Wand des Becherglases, dann auch am rande des Halses und auf der Baumwolle, die erwähnten Nadelförmigen Gypskrystalle, einfache Formen und Zwillinge nach

(100) mit der gewöhnlichen Kombination bildeten. Schlechtere Resultate wurden erzielt nach der Methode von Frémy. Der Versuch wurde auf folgende Weise ausgeführt: Eine poröse Thonzelle wurde in ein Becherglas gestellt, und dieselbe mit Chlorcalciumlösung angefüllt. Darauf wurde das Becherglas mit sehr verdinnter Schwefelsäure bis zum Rande der Thonzelle angefüllt. Es bildeten sich nur höchstens $^1/_2$ *mm* lange sehr dünne Gypskryställchen, die dieselben Formen zeigten, wie die früher erwähnten.

Am schönsten bildeten sich Krystalle aus, nach einer, nach Mace und Drevermann, von F. Cornu modifizierten und mir mitgeteilten Methode, nämlich mittels Diffusion der $H_2\,SO_4$ durch Pergamentpapier u. Kieselgallerte in der sich festes Chlorcalcium befand [13]. Dieser Versuch wurde auf folgende Weise ausgeführt:

Aus Kieselsaurem Natron und Salzsäure wurde die Kieselsäure — Gallerte hergestellt, diese mit verdünnter Schwefelsäure mehreremale gewaschen und durch ein reines Tuch gepresst. Darauf wurde in einem Becherglase auf eine Schichte Gallerte, ein Schichte festen Chlorcalciums gegeben, bis das Becherglas gefüllt wurde. Nachdem die Öffnung mit einem Pergamentpapier bedeckt worden war, wurde das Ganze in ein zweites Becherglas gestellt. Dieses wurde nun mit sehr verdünnter $H_2\,SO_4$ so angefüllt, daß sie bis über das Pergamentpapier zu stehen kam. Es ist ratsam das erste Bächerglas mit Gallerte nicht ganz anzufüllen, da sich auf der Oberfläche derselben, unter dem Papier Krystalle bilden und diese dadurch beim Wachstum gehindert werden könnten. Es bildeten sich in 3 Monaten in der Gallerte sowohl, als auch an der Wand des Becherglases, sehr dünne Gypskrystalle. Dieselben treten in der Gallerte büschelig, sowie einzeln liegend auf und sind mehrere *cm* lang. An der Wand können wir 1—2 *cm* lange Krystalle in sternförmigen Gruppen beobachten. Sie zeigen dieselben Formen wie die schon besprochenen.

Alle so gewonnen Krystalle konnten wegen ihrer geringen Dicke oder Größe nur mikroskopisch untersucht werden.

Zum Schluß wären noch die, mir vom H. Dr. Hlawatsch überreichten, vom H. prof. Klaudy aus einer molekularen Lösung von Ammoniumsulfat durch Einwirkung auf Zement gewonnenen Gypskrystalle, für die ich den Herrn meinen Dank ausspreche, zu erwähnen. Dieselben könnten wegen ihrer Größe und Dicke mikroskopisch bestimmt werden. Einige wurden der Messung am Goniometer unterworfen. Es sind meist säulenförmige, manchmal fast ebenmäßig ausgebildete nach der *c* Axe gestreckte Krystalle mit der Kombination

[13] Einwirkung von Flüssigkeit auf feste Körper (Becquerel).

(010) (110) (111), zuweilen mit dem Hemidoma (011) v oder einer untergeordneten Hemipyramide ($\bar{1}11$). Es wurden aber auch die Kombinationen (010) (110) (111) ($\bar{1}11$) und (010) (110) (210) (111) beobachtet.

Es wurde gemessen die Prysmenzone u. zw. für (010) (110) im Mittel 55° 42′, nach Goldschmidt 55° 44′; für (010) . (210 im Mittel 71° 4′, nach Goldschmidt 71° 11′. Andere Zonen waren wegen Beschädigung zur Messung nicht geeignet. Die Auslöschungsrichtung α bildet mit der c Axe den Winkel von 36° 30′ oder 37°. Häufig sind die Berührungszwillinge nach (100). Zu diesen kommen auch die Durchkreuzugszwillinge nach (101) (Fig. 14, 15, 16). Die ersteren zeigen sowohl den einspringenden Winkel von 150°, als auch von 130° mit den für diese Winkel charakteristischen Kombinationen.

Literatur und historischer Überblick.

1885. A. Lacroix (in Macon), Künstliche Darstellung von Gyps, G. Z. f. K.*, Bd. X., p. 634.

1888. Des Cloiceaux, Zusammenstellung der Formen des Gypses, G. Z. f. K., Bd. XIV., p. 272.

1892. A. Lacroix (in Paris), Über künstliche Gypszwillinge, G. Z. f. K., Bd. XX., p. 281.

1896. Cl. Winkler (in Freiberg), Über künstliche Mineralien im Großbetriebe, G. Z. f. K., Bd. XXV., p. 614.

1896. A. Georgeau (in Paris), Künstliche Darstellung von Gyps, G. Z. f. K., Bd. XXVI., p. 109.

1903. E. Rhodes (in Liverpool), Über (Selenit) Krystalle aus den Abfalhalden der Alkalifabriken bei Widnes.

Über den Gyps von Falkenau.

In der Braunkohle von Falkenau beobachtet man öfters Blättchen und Schüppchen. Löst man diese mit einer Nadel vorsichtig ab und untersucht sie unter dem Mikroskop, so zeigen dieselben, durch Form und optisches Verhalten alle Eigenschaften des Gypses. Die Auslöschungsrichtung α bildet mit der c Axe einen Winkel von 37°. Die Kombination (010) (110) (111) ist als vorherrschend zu betrachten. Häufig tritt eine sehr gut entwickelte Pyramide ($\bar{1}11$) dazu, was auch bei der Kombination (010) (110) (101) für die Fläche ($\bar{1}01$) gilt. Auch hier wurden Krystalle ohne Symmetriezentrum vorgefunden. Es wurden folgende Kombinationen beobachtet:

1. (010) (110) (111) (001) ($11\bar{1}$), 111 ohne paralleler Gegenfläche; (Fig. 53).

2. (010) (110) (111) ($\bar{1}11$) (Fig. 54).

3. (010) (110) (103) (Fig. 55).

4. (010) (110) (111) nach der Polkante der negativen Hemipyramide gestreckt. (Fig. 56).

5. (010) (110) (101) ($\bar{1}01$) und

6. (010) (110) (101) $\bar{1}01$ letztere mit paralleler Gegenfläche (Fig. 57).

Die für diese Kombinationen gemessenen Zentraldistanzen betragen wie folgt, bei der 1. Kombination für die Fläche:

(010) *b*	0·45	($10\bar{1}$) *t**	1·50
(110) *f*	0·71	($11\bar{1}$) *n*	1·40
(101) *d**	1·30	(001) *c*	1·70
(111) *l*	1·20	(110) *f***	0·89

bei der 2. Kombination für die Fläche:

(010) *b*	0·25	($\bar{1}01$) *t**	1·90
(110) *f*	0·78	($\bar{1}11$) *n*	1·80
(101) *d**	1·70	(110) *f***	1·00
(111) *l*	1·60		

bei der 3. Kombination für die Fläche:

(010) *b*	0·42	(103) *l*	1·30
(110) *f*	0·71	(110) *f***	0·90

bei der 4. Kombination für die Fläche:

(010) *b*	0·69	(110) *f***	2·00
(110) *f*	2·60	(101) *d**	1·70
(111) *l*	1·60		

bei der 6. Kombination für die Fläche:

(010)	0·20	($\bar{1}01$)	2·90
(110)	1·00	(110) *f***	0·85
(101)	2·50		

Blätterdurchgänge sind sowohl parallel dem Prisma als auch der positiven Hemipyramide beobachtet worden. Nach langem Suchen konnte nur ein einziger Durchkreuzungszwilling mit der Kombination (010) (110) (111) ($\bar{1}11$) und der Verzwillingung nach (101) *d)* festgestellt werden; doch auch dieser war sehr schadhaft.

Ergebnisse.

1. Aus Lösungen mit Überschuß von H_2SO_4 wurden als einfache Formen immer nach der *c* Axe ausgestreckte Krystalle mit den Kombinationen (010) (110) (111), (010) (110) (111), ($\bar{1}11$), (010) (110) (101), 010 (110) (101), ($\bar{1}01$), 010 ($10\bar{1}$) (301) (110) ohne Symmetriezentrum beobachtet.

Als Zwillingsbildungen kommen:

a) Zwillinge mit der Zw. Eb. 100 als Berührungszwillinge mit der Kombination (010) (110) (111) oder (010) (110) (111) ($\bar{1}11$) und dem einspringenden Winkel 104^0—106^0, sowie 130^0 der Kombination (010) (110) ($\bar{1}11$) entsprechend.

b) Zwillinge mit der Zw. Eb. (101) als Berührungszwillinge nach der Zw. Eb. und der *c* Axe gestreckt, mit dem einspringenden Winkel 104^0—106^0 und der Kombinatton (010) (110) (111). Nach der *c* Axe gestreckte Zwillingsbildungen sind immer knieförmig. Nach der Zw. Eb. gestreckte Schwalbenschwanzzwillinge treten immer erst auf etwas Zuschuß von Ammoniak auf. Berührungszwilling mit dem einspringenden Winkel von 95^0 der Kombination (010) (110) ($\bar{5}09$) entsprechend wurde als seltener Fall beobachtet.

2. Als Durchkreuzungszwillinge mit ebenen und gekrümmten Flächen und den Kombinationen (010) (110) (111) ($\bar{1}11$)*, (010) einer in der Zone (201) (010) oder (302) (010) liegenden unbestimmbaren Pyramide und (010) ($\bar{1}11$). Nach der *c* Axe gestreckte Durchkreuzungszwillinge mit linken und rechten Penetrationszwillingen und der Kombination (010) (110) (111) ($\bar{1}11$)*, (010) (110) ($\bar{1}11$) oder (010) (110) (101) ($\bar{1}01$). Die mit eingeschaltetem Gypsblättchen im polarisiertem Lichte 3 färbig erscheinenden Durchkreuzungszwillinge mit denselben Kombinationen.

2. Aus neutralen (zusatzfreien) Lösungen wurden als einfache Formen nach der *c* Axe und nach der *a* Axe, resp. Polkante der negativen Hemipyramide gestreckte Krystalle mit meist fehlender ($\bar{1}11$) oder ($\bar{1}01$) beobachtet. Vorherrschende Kombination ist (010) (110) (001), manchmal untergeordnet mit ($\bar{1}01$), sehr selten (010) (110) (111), häufig als (010) (110) (301) ($\bar{1}0\bar{1}$), (010) (110) und in den Zonen (010) (201), (010) (302) und (010) (305) liegenden unbestimmbaren Pyramiden. Zwischen den säulenförmigen nach der *c* Axe und denen nach der Polkante der Pyramide, resp. *a* Axe gestreckten Krystallen gibt es verschiedene Übergänge.

Als Zwillingsbildungen kommen vor:

a) Berührungszwillinge sub 1 *a)* selten u. mit der Zw. Eb. nach (101), kurzsäulenförmig immer am Rande des Tropfens angewachsen. Ebenso Schwalbenschwanzzwillinge.

b) Durchkreuzungszwillinge mit der Zw. Eb. (101) und den schon erwähnten Kombinationen sind selten. Dazu treten sehr häufige Durchkreuzungszwillinge mit der Zw. Eb. (100) deren Individuen

Die mit * bezeichneten Flächen sind untergeordnet.

nach der *a* Axe gestreckt sind. Der einspringende Winkel von 105° resp. 75° oder 162° dieser wird gebildet von den Flächen (001). Daraus folgt die Kombination (010) (110) (101) allein oder (010) (110) (101) (001)*. Dazu treten noch Durchkreuzungszwillinge mit rechten und linken Penetrationszwillingen und dem Typus der Krystallgestalt des Orthoklases nach dem Karlsbadergesetze und der Kombination (010) (110) (111) oder (010) (110) (111) ($\bar{1}11$)*.

3 *a)* In schwach alkalischen Lösungen treten als einfache Formen die sub 2. erwähnten mit vorherrschender negativen Hemipyramide auf mit der neuen Form (010) (110) (103).

Als Zwillingsbildungen kommen vor noch:

Neben allen anderen schon erwähnten Zwillingsbildungen sehr häufig Schwalbenschwanzzwillinge. Neu erscheint die Verzwillingung nach 100 mit dem einspringenden Winkel von 105° und der Kombination (010) (110) (111) wie sie in Fig. 37 und 38 abgebildet ist.

3 *b)* Die Formen aus stark alkalischen Lösungen sind durchwegs **Zwillingsbildungen:**

Durchkreuzungszwillinge Fig. 39, nach 100 und der Kombination (010) (110) (111) und dem einspringenden Winkel von 105°, treten zu Doppelzwillingen nach 100 zusammen. Kompliziertere Formen der Durchkreuzungszwillinge nach (101) aus einfachen nach 100 (Fig. 40) zeigt (Fig. 41) mit rechten oder linken Penetrationszwillingen (Fig. 42).

4. In Lösungen von Chlorkalk in H_2O bei Gegenwart von $CuSO_4$, $FeSO_4$, $ZuSO_4$, $NiSO_4$ treten nach der *c* Axe in Fig. 1, 2, 3, 4 abgebildete Formen mit der neuen Kombination (010) (110) (301) auf, selten sind Formen nach (111) wie Fig. 24.

Als Zwillingsbildungen kommen weiter vor:

Sehr häufig Schwalbenschwanzzwillinge (Fig. 10 und 11) seltener Durchkreuzungszwillinge nach demselben Gesetze Fig. 12, ebenso, doch niemals freiliegend, die nach 100 (Fig. 37 und 38) und die Berührungszwillinge (Fig. 6 und 7).

In der Lösung $MgSO_4 + CaCl_2$ mit und ohne Spuren von Borax tritt zu der einfachen Form häufig die Kombination (010) (110) (111) (011). Zu den Zwillingen treten die Durchkreuzungszwillinge mit dem einspringenden Winkel von 130° nach 100 mit der Streifung parallel 111 (Fig. 44). Nicht selten ist die nach 100 und 101 in Fig. 45 abgebildete Verzwillingung. Aus der Lösung $Ca(OH)_2 + H_2SO_4$ abgeschiedenen Formen verhalten sich je nach der Behandlung wie die sub 1. und sub 3 *a)* und *b)* besprochenen.

5. Alle erwähnten Lösungen zeigen auf Zusatz von *Na Cl* die Tendenz zur Zwillingsbildung. (Fig. 37, 38, 39, 40). Außerdem wurde in der Lösung *Mg* SO_4 + *Na Cl* + *Ca* Cl_2 ein besonders häufiges Auftreten von Formen ohne Symmetriezentrum beobachtet. (Fig. 46, 47, 48 und 49).

Diesen Beobachtungen nach zeigen bei der mikrochemischen Analyse die Gypskrystalle in manchen Fällen Formen, welche einer niederen Symmetrie entsprechen, als sie sonst an den Gypskrystallen beobachtet wird.

Bei den Versuchen: Über die künstliche Darstellung von Gyps ergaben sich 2 neue Formen:

1. Die in der Lösung *Mg* SO_4 + *Ca* Cl_2 beobachtete Zwillingsbildung nach 100 mit zwei einspringenden Winkeln von 105° und 130°, was der Kombination (010) (110) (111) ($\bar{1}$11) entspricht.

2. Die in der Lösung *Ca* $(OH)_2$ + H_2SO_4 auftretende Bildungen nach 100, Durchkreuzungs- u. Berührungszwillinge, welche im polarisierten Lichte 8 färbig erscheinen. Die Berührungszwillinge zeigen keinen einspringenden Winkel. Die Kombination dieser Zwillinge ist (010) (110) (111). Sonst wurden bei allen Versuchen immer einige Formen beobachtet, welche für die betreffende Lösung charakteristisch sind.

Die Länge der gewonnenen Krystalle schwankt, bei geringer Dicke und Breite, von $^1/_2$ *mm* bis zu mehreren *cm*.

Auch in der Braunkohle von Falkenau wurden Formen ohne Symmetriezentrum angetroffen, während sie sonst die gewöhnlich auftretenden Flächer (010) (110) (111) ($\bar{1}$11) (001) (103) ($\bar{1}$01) (101) zeigten.

Litteraturüberblick.

1850/66. P. Harting, Het. Mikroskop. Deutsche Originalausgabe. 2 Aufl. Braunschweig 1866. 2. 142—216.

1867. G. Rose, Über Darstellung krystallisierter Körper mittels des Lötrohres, und über Darstellung der Titansäure in ihren verschiedenen allotropischen Zuständen. Monatsber. B. A. 1867. 129—147. 450—464.

1877. E. Bořicky, Elemente einer neuen chemisch-mikroskop. Mineral- und Gesteinsanalyse. Arch. der naturw. Landesdurchforschung von Böhmen 3 Prag 1877. 80. S.

1880. K. Haushofer, Über die mikroskopischen Formen einiger bei der Analyse vorkommenden Verbindungen Z. X. 4. 1880. 42—56.

1881. H. Behrens, Mikrochem. Methoden zur Mineralanalyse. Akad. Versl. en Meded. 17. 1881. 27—73.

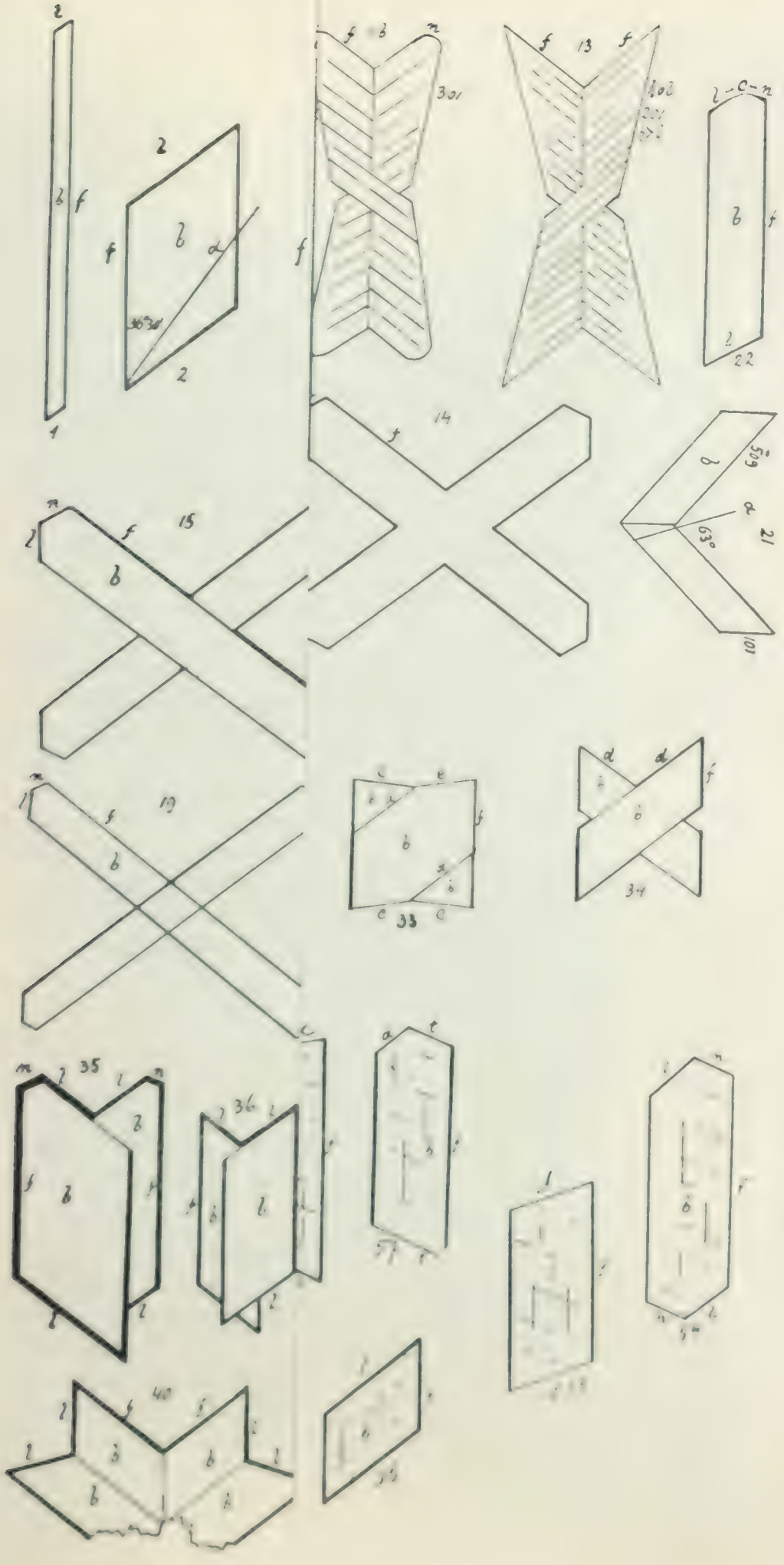

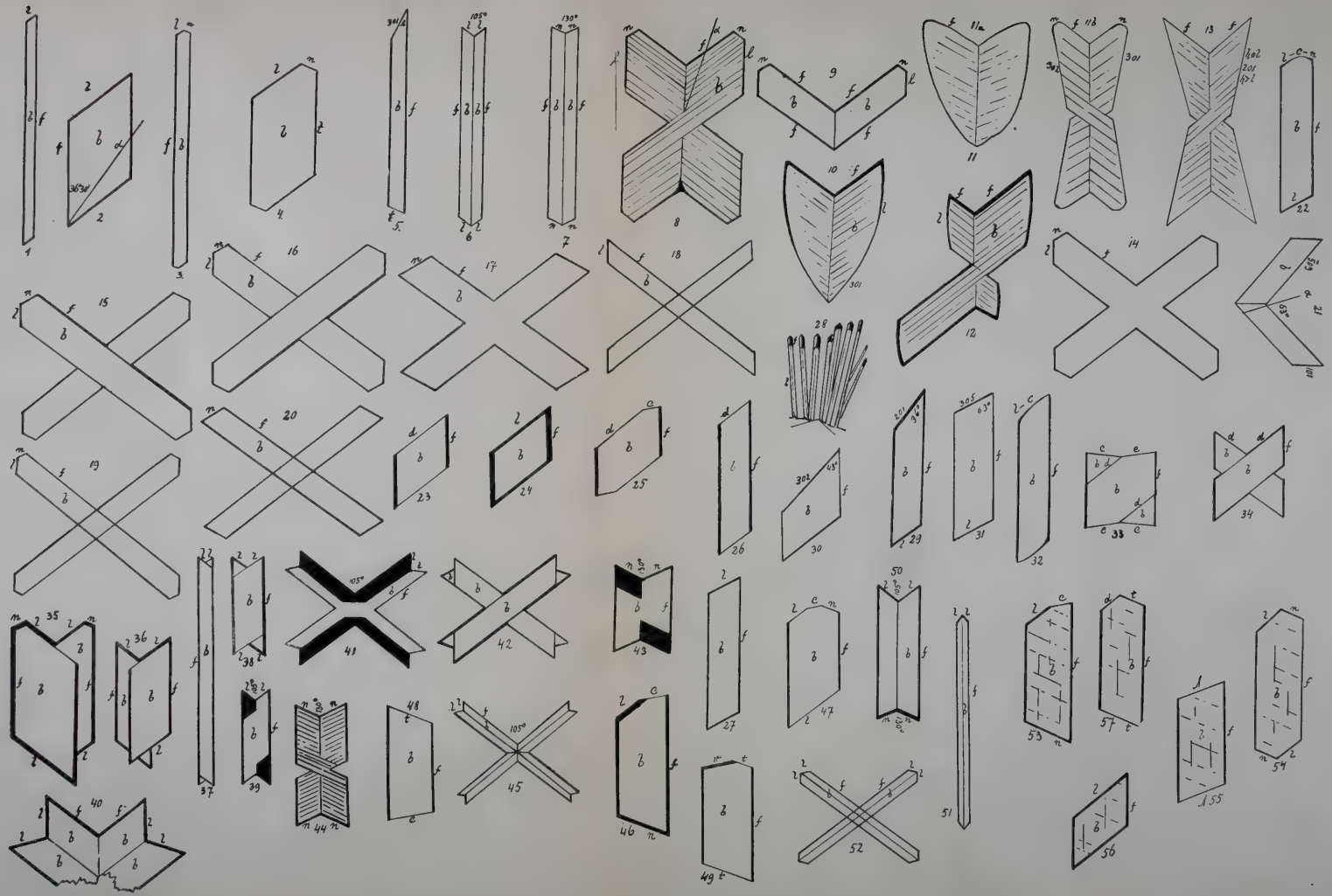

1883 85. K. Haushofer, Mehrere Aufsätze in S. M. A. 1883. 436—448. 1884. 590—604. 1885. 206, 226; 403—414.
1885. K. Haushofer, Mikroskopische Reaktionen, Braunschweig 1885. 162. S.
1885 88. A. Streng, Über einige mikroskopisch-chemische Reaktionen. N. J. 1885. I. 21—42; 1886. I. 49—61; 1888. II. 142—150 S. a. Fuchs — Streng — Brauns, Anleitung zum Bestimmen der Mineralien. 4. Aufl. 1898. 69—108.
1886. C. Klement und A. Renard, Reactiones microchimiques, Brunelles 1886.
1891. H. Behrens, Reaktionen f. mikrochemische Mineralanalysen. N. J. B. B. 7. 1891. 435—470.
1892. L. Burgeois, Analyse microchimique. Extrait du Dictionaire de Chimie de M. Wurtz. 2e Supplément publié sous la direction de M. Friedel, Paris 1892. 14. S.
1894. C. A. Mc. Mahon, Notes on the micro-chemical Analysis of rock-macking minerals. Min. mag. 10. 1894. 79—122. Ref. Z. X. 25. 1896. 292—294.
1895. H. Behrens, Anleitung zur mikrochem. Analyse. Hamburg-Leipzig 1895. 224 S. (2. Aufl. 1900).
1896. R. Brauns, Chemische Mineralogie.
1898. J. L. C. Schroeder van de Kolk. Kurze Anleitung zur mikroskop. Krystallbestimmung. Wiesbaden 1898. 59. S.
1900. H. Behrens, Mikrochemische Technik. Hamburg-Leipzig 1900. 68. S.
1900. Otto Maschke, Studien über die Krystallisation des Gypses. N. J. f. Min. 1901. II. p. 358. Groth Zeitschr. f. Kryst. Bd. 33. 1. H. p. 57.
1904. H. Rosenbusch u. E. A. Wülfing, Mikroskopische Physiographie der petrographisch wichtigen Mineralien p. 435—450.

Slovstvo.

Steska Viktor, Slikar Janez Wolf (1825—1884). Pomnoženi ponatisk iz „Dom in Sveta". V Ljubljani, 1910. Natisnila „Katoliška tiskarna".

Naš marljivi zasledovalec življenskih razmer, tičočih se domačih umetnikov, nam je podaril nov sad svojega truda; opisal nam je Janeza Wolfa. Ta životopis sloni na obsežnih študijah, dasi je pisan v poljudni, lahko umljivi obliki. Prinesel ga je „Dom in Svet"; a g. pisatelj ga je v razširjeni obliki priredil za ponatisk v priročni knjižici. Delce krasi in pojasnjuje 17 autotipij. V prvem delu riše Wolfovo umetniško delovanje. Razvidno je iz tega, da je ustvaril Wolf po raznih krajih na Kranjskem in v obmejnih deželah nad 50 večjih umotvorov, osobito slik na presno

in lepo vrsto posameznih manjših. Omeniti je še kulis za male diletantske odre. Eno zadnjih del na tem polju so kulise za Marijanišče. — Za večje freske si je ustvarjal oljnate skice, ki so se večinoma pogubile. Eno tako skico (sv. Janez krsti Jezusa) je kupil dež. muzej na retrospektivni razstavi v Jakopičevem paviljonu. Izvršil je to podobo na vnanji plati severne stene v ljubljanski stolnici kot fresko. — Drugi del se bavi z Wolfovimi osebnimi razmerami, odkar se je bil oženil. — Tretji del opisuje stik s prijatelji, sovrstniki in učenci. Da je bil s tedanjimi umetniki znan, je naravno; Langus, Franke, Egartner, Kurz-Goldstein, Hynais, Karinger so spadali v to vrsto. Njegovi učenci so Ant. Ažbè, Jan. Šubic, Sim. Ogrin, Lud. Grilc; pod njegovim vplivom so Anton Jebačin, Ivan Borovsky in Karol Karinger. — V četrtem poglavju priobčuje sodbo o Wolfovih umetniških kvalitetah, oslanjajoč se na izreke umetnikov, ki so ga poznali. V podporo je dodana vrsta originalnih pisem. — Popraviti je nekaj tiskovnih pomot. Na str. 107 (zadnja vrsta) beri Tiepolove (mesto Tripolove); str. 112 (7. vrsta od zdolaj) beri: Steinleja (mesto Steineja); v nastopni vrsti bi bilo po mojem naziranju bolje pisati Ary Schefferja (mesto Arie). Tudi bi bilo želeti, da bi dobivali životopisi, čeprav so majhni, kazala za imena in reči; vsakdo vé, koliko pridobi knjiga s tem v naši dobi brzega življenja.

Posebej pa je poudarjati vestnosti pisateljeve pri citiranju. Od kogar je kaj izvedel, tega je omenil kot svoj vir, tudi tedaj, če je bilo dotično obvestilo podrejenega pomena. Tu imamo zgled, kako je v času modernega naziranja glede duševne lasti postopati — kar se pa često ne dogaja.

Lično knjižico je toplo priporočati vsakomur, ki se zanima za zgodovino umetnosti. *Mantuani.*

Krebs N. Dr., Die Landeskundliche Literatur der österr. Karstländer in den Jahren 1897—1904 iz leta 1906., in članek pod istim naslovom o kraški literaturi za l. 1905—1908 iz leta 1910.

Oba članka sta izšla v knjigi „Geogr. Jahresbericht aus Österreich“. in nam podajata skrbno sestavljeno sliko znanstvenega raziskavanja na Krasu. Ker je ravno omenjena doba za raziskavanje Krasa in za spoznavanje njegovih posebnosti važna, sta tudi članka dobrodošla; ne navajata nam namreč suhoparno dotične literature, ampak spravita vsa raziskavanja na posameznih poljih v celoto. Tako dobimo vpogled v ves razvoj raziskavanja in po zaslugi avtorjevi spoznamo, kaj je bolj in kaj je manj važno, kaj se da dalje razvijati in kaj je že v prvih početkih ponesrečenega.

Podlaga vsemu morfologičnemu spoznavanju je geologija. Ta opravlja ono podrobno, a ogromno delo, na katerega podlagi šele geomorfologija lahko postavlja svoje teze, na katero podlago naslanja svoja mnenja. V naši ožji domovini so delovali in deloma še delujejo geologi F. Koßmat,

Diener in Fr. Katzer. Ti nam večinoma sami podajajo rezultate svojega raziskavanja; tako Diener v svojem delu „Bau und Bild der Ostalpen und des Karstes", v najnovejšem času pa posebno Koßmat, ki deluje v prehodnem svetu med Alpami in Krasom. Podaja nam lepo geomorfološko sliko planote Lokovec, planote med Idrijco in Vipavščico, tektonično zgodovino Trnovskega gozda, Čepovanske doline; vipavskofliševo korito je jarek med dvema vzpetinama. Njegovo delovanje sega do Ljubljanske kotline, južnozapadni del kotline — sedanje barje — smatra Koßmat za zasuto dolino. Dolenjska, kjer čaka vse polno problemov rešitve, še nima svojega geologa; Gorjance raziskuje Gorjanović-Kramberger.

Za spoznavanje kraških prikazni deluje zlasti Cvijić, ki se peča predvsem s kraškimi dolinami, polji in ponori. Grund išče v podzemski talni vodi, ki sedaj pada, sedaj vstaja v teh podzemskih izdolbinah, vzrok za vse najzanimivejše prikazni kraške hidrografije. Po pravici smatra referent to delo kot eno najzanimivejših o Krasu. Profesor Penck podaja s popolno mirnostjo in samozavestjo starega delavca na podlagi najnovejših raziskavanj celoten pregled čez kraški fenomen in izkuša razviti, kakor je to sploh njegova navada, kar celotne vrste o razvitku kraških prikazni. Krasen historično-morfologičen pregled nam nudi Ed. Richter v „Beiträge zur Landeskunde Bosniens und der Herzegovina", Cvijić pa slika morfologijo jadranskega stopnjevitega Krasa v svojem delu „Bildung und Dislozierung der dinarischen Rumpffläche". Grund se vedno bolj izpopolnjuje, svoje nazore deloma modificira in obenem tudi precizira; v tem zmislu je izšlo delo „Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges".

Tudi o kraških jamah imamo vse polno del in raziskovalcev, žal, da mnogi teh nimajo onega spoznavanja in obzorja, ki bi ga pri takem delu želeli. Referent pravi, da so mnogi raziskovalci kraških jam, kakor Perko in Mühlenhofer, Grundovi teoriji zelo nasprotni, pravi, da imajo kot raziskovalci veliko spretnost, da pa poznajo kraško literaturo samo deloma. V drugih strokah smo še jako zaostali, ker se sami premalo brigamo za svojo domovino. Novejših del nimamo. Seidlovo „Podnebje Kranjske" se konča l. 1902. E. Mazelle popisuje klimo Trsta, podnebje Istre je obdelal N. Krebs. Beck v. Mannagetta raziskuje v botanično-geografičnem smislu rastlinstvo kraških dolin in Trnovskega gozda, nam podaja sliko rastlinskega razvoja v izhodnih Alpah in izkuša določiti mejo med sredozemskim, ilirskim in srednjeevropskim rastlinstvom. Nekatere manjše razprave se pečajo s posameznimi rastlinskimi skupinami naših krajev. Etnografija je pri nas tudi še v povojih. Jireček opisuje Romane in Slovane v Dalmaciji z zgodovinskega stališča, Murko jugoslovansko hišo, Dachler popisuje tipe kmetskih hiš v Avstriji in omenja tudi Kranjsko, Sašelj primaša folkloristične stvari iz Bele Krajine, in najnovejše delo o Beli Krajini primaša dr. Lokar. Na polju historičnega zemljepisa omenjamo Laukorja, posebno važna pa je razprava E. Richterjeva „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. Herzegovina 1907"

Antropogeografija in gospodarska geografija sta pri nas še neznani in o trgovini, industriji in prometu v večjem merilu pri nas še govoriti ne moremo, ker še nimamo dotičnih šol in si moramo pravi trgovski stan šele ustvariti. *Dr. Josip Cerk.*

Grund A. Dr., Zur Frage des Grundwassers im Karst. Mitteilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien 1910, Band 53., No. 11 und 12.

Der Verfasser, bekannt in der Karstliteratur durch das Werk „Die Karsthydrographie" (Geogr. Abhandlungen von Penck, VII./3. 1903), sah sich in seinen „Beiträgen zur Morphologie des Dinarischen Gebirges" (ebenda, IX./3. 1910) veranlaßt darzulegen, daß sich das Dasein der Höhlenflüsse mit der Karstwassertheorie durchaus verträgt; in obiger Abhandlung ist er neuerdings auf den Gegenstand zurückgekommen, da inzwischen neue Ablehnungen seiner Theorie veröffentlicht wurden.

Die Opponenten geben das Grundwasser entweder nur im seichten Karst zu, weil hier die undurchlässige Unterlage des Kalkes nahe der Oberfläche liegt, oder sie negieren dasselbe im Karst überhaupt und führen alle hydrographischen Erscheinungen in diesen Gebieten auf die Existenz von Höhlenflüssen zurück.

Grund sagt nun, daß es neben den in Höhlen fliessenden Grundwasseradern noch engere, für den Menschen unpassierbare Spalten und Klüfte, ferner Schächte, die ebenfalls bis zum Grundwasserniveau mit Wasser erfüllt sind, gibt, und diese Flußhöhlen, Schächte und Klüfte bilden in einem homogenen Karstkalk ein zusammenhängendes Netz, in denen sich mit hydrostatischer Notwendigkeit ein Niveau einstellen muß, bis zu welchem alle Hohlräume des Karstes mit Wasser angefüllt sind.

Das Schwergewicht seiner Theorie lag daher vor allem auf diesem Niveau und seinen im Karst sehr bedeutenden Schwankungen. Daß die Zirkulation in den obersten Teilen dieses Netzes vielfach flußartig ist, habe er nie bestritten. Die Beobachtungen von fliessendem Wasser in benachbarten Höhlen in mehreren Horizonten besagen seiner Ansicht nach für die Karstgrundwassertheorie gar nichts, denn das sind nur die für die Sickerwasserzone oder für das Gebiet der Vertikalentwässerung des Karstes typischen Erscheinungen.

Die verschwindenden Flüsse sinken nämlich dort, wo sie den Karstkalk hoch über dessen Karstwasserniveau treffen, nicht sofort senkrecht zu demselben hinab, sondern eilen diesem schräg abwärts zu, bald mit schwächerem, bald mit stärkerem Gefälle, mit Kaskaden, Wasserfällen und Stromschnellen. Die teilweise Abdichtung des Bettes mit der Sedimentführung des Flusses befähigt diesen eben, seinen Lauf in den Kalk hinein fortzusetzen.

In diesem Falle zeigen die Flüsse Unabhängigkeit von einander in der Höhenlage und in benachbarten Höhlen kann man tiefer eindringen, ohne auf Wasser zu stoßen.

Wenn daher behauptet wird, im Karste gebe es nur unterirdisches Flußwasser, während das Grundwasser im losen Material (Schutt, Schotter etc) vorkomme, so zeigt dies von einer sehr engen Auffassung des Begriffes „Grundwasser".

Unter Grundwasser ist eben das in den Boden eingedrungene Meteorwasser, sobald dieses die Vertikalbewegung des Einsickerns mit der horizontalen Bewegung zur Quelle vertauscht hat, zu verstehen, mag sich nun diese Bewegung in porösem oder in klüftigem Gestein, oder im Schotter, Sand oder in einer Breccie vollziehen, da nicht in diesem Material das Charakterisierende für das Grundwasser erblickt werden kann, sondern im meteorischen Ursprung und in der Herkunft aus Sickerwasser.

Dr. Grund bemüht sich in seinen Ausführungen durch scharfsinnige Argumente die Opponenten der Kartswassertheorie zu widerlegen, wozu er nicht selten mit großem Geschick ihre eigenen Gegenbeweismittel benützt.

Die interessanten und lehrreichen Ausführungen Dr. Grunds verdienen auch seitens derjenigen, die sich praktisch mit hydrotechnischen Fragen in den Karstgebieten beschäftigen, volle Beachtung, sie lösen manches scheinbare Rätsel der Karsthydrographie in sehr befriedigender Weise.

I. Sbrizaj.

M. Kišpatić, Pesek otoka Sušaka pri Lošinju in njegov izvor. (Der Sand von Sansego bei Lussin und dessen Herkunft. Verhandlungen der Geologischen Reichsanstalt in Wien. Oktoberheft 1910, pag. 294—305).

Neumorno delavni mineralog in petrograf zagrebškega vseučilišča, profesor M Kišpatić, je zasledil novo pot, ki vodi do spoznanja, kako je nastal pesek otoka Sušaka pri Lošinju v Adriji in poroča o svojem proučavanju v članku pod navedenim naslovom. Pri tem se odličnì veščak dotika tudi vprašanja o postanku „rdeče prsti" (terra rossa), ki je značilno svojstvo posebnosti bogatega kraškega sveta. To je povod, da o Kišpatićevi študiji poročamo na tem kraju primeroma obširno.

Mali otok Sušak ima le 3 *km²* površja. Kameneni temelj mu tvori apnik kredne tvorbe, ki je tudi na Krasu jako razširjen. Apnikova podlaga toliko da sega nad morsko površje. Na njej leži plast drobnega peska, debela 90 *m*. Iznenadem se vprašamo, od kod je pač prišel ta drobni kremenjakov pesek s primešanimi apnikovimi zrnci in blestečimi luskicami bele slude? Saj so vendar hrvatska in dalmatinska obal in takrat tudi pred njo ležeči otoki zgrajeni skoro zgolj iz apnika! Otok Sušak je vsled te sestave v svojem okolišu liki oaza v puščavi, je

istinita geološka znamenitost in uganka. Izkušali so jo rešiti že mnogi geologi (Fortis l. 1771, Lorenz l. 1859, Marchesetti l. 1882, Leonardelli l. 1884, Stache l. 1888 in 1889, Salmojraghi 1907). Prvi, ki si je ustvaril pravo podlago za vsestransko razmotrivanje vprašanja, je bil Salmojraghi (Sulla origine padanna della sabbia di Sansego, R. Inst. Lomb. d. sc. e lett., Milano 1907). Proučeval je s pomočjo sedanje mikropetrografske metode nele pesek s Sušaka, nego tudi z več točk jadranske obali. Našel je, da se pesek z otoka Sušaka strinja po svoji rudninski snovi s peskom reke Po. Na temelju svoje preiskave se je Salmojraghi odločil za mnenje, da je Sušaški pesek nastal v dobi, ko je bila na mestu severne Adrije še suha zemlja, ki jo je preplavljala reka Po, ko je tekla čez njo. Ker teče Po na precejšnjem prostoru preko kristalastih skrilavcev, je reka odnesla njih preperelo, nadrobljeno snov tja do Sušaka in jo ondi odložila. Jadranska trdna zemlja je odtlej greznila in morje jo je zalilo. Le nekateri oddelki so se izdržali. Tak oddelek je otok Sušak po mnenju italijanskega veščaka.

Kišpatić je čital Salmojraghijevo razpravo, pa se mu ni zdela zadovoljiva. Slučajno bivanje v Kraljevici (v Bakarskem zalivu) je bilo povod, da so njegove misli o tem vprašanju krenile na drugo, novo pot. Ondi se je njegova pozornost obrnila na kremenjakov pesek, ki ga zajemajo z morskega dna iz precejšnje globine. Nalagajo ga na ladje in oddajajo stavbenikom za zidanje. Čudno se je zdelo prof. Kišpatiću, da se nahaja kremenjakov pesek na zgolj apnikovi podlagi. V Bakarskem zalivu je polno podmorskih sladkovodnih studencev. Tik poleg enega izmed njih je zaloga peska. Kišpatiću je prišla misel, da donašajo pesek ti studenci, ki so pravzaprav izlivi podzemeljskih kraških vodotokov. Obenem se je spomnil, da je predstojnik mineraloškega muzeja v Zagrebu, dr. F. Tućan — sledeč pobudi Kišpatićevi — preiskal apnik in dolomit hrvatskega Krasa. Našel je v obojih kameninah primešanih raznovrstnih rudnin, ki so v njih natrošeni v silno malih drobcih. Primes znaša le en odstotek; apnik, oziroma dolomit pa zaležeta vseh drugih 99 %. F. Tućan priobči o svojih najdbah razpravo (v nemškem jeziku) pod naslovom „Die Kalksteine und Dolomite des Kroatischen Karstgebietes“ v „Annales geologiques de la peninsule balkanique“, ki izhajajo v Belgradu. V Kišpatiću se je zbudila tudi misel na Sušak. Šel je tja in je potem v Zagrebu proučil Bakarski in Sušaški pesek. Bilo je zamudno delo, motriti male drobce, ki merijo le 0·05 *mm* do 0·25 *mm* v premeru, in spoznavati, od katerih rudnin so. V ta namen morejo služiti le najsubtilnejša sredstva. V tem oziru prekašajo svetlobni žarki vse druge pomočke. Globok vtisk napravi na nas dejstvo, da nam svetlobni žarki, ki jih pošilja solnce, prinašajo ne le vest o kemijski sestavi ogromne solnčne oble, nego so nam obenem sredstvo, da moremo z njimi pretipati in prepoznati najdrobnejša telesca. Preiskava s polarizacijskim mikroskopom je izkazala prof. Kišpatiću, da so drobci v Bakarskem in Sušaškem pesku v popolnem soglasju od naslednjih rudnin:

kremenjak, več vrst živca, sljude in amfibola, še drugi silikati, limonit in zastopniki drugih oddelkov rudninskega sestava, skupaj nad 22 rudnin. Dr. F. Tućan je proučil tudi kraško rdečo prst in spoznal, da je sestavljena natanko iz tistih rudnin, ki se nahajajo natroseni v apnikih in dolomitih kraškega sveta. Prav tiste rudnine pa sestavljajo Bakarski in Sušaški pesek.

Sedaj je bila notranja zveza premotrenih pojavov jasna, in sicer tako: izpodnebna voda (dežnica in snežnica) raztaplja apnik in dolomit ter odnaša raztopljeno snov, neraztopne rudninske primesi pa ostanejo na mestu in tvorijo rudečo prst, ki pa pokriva površje kraškega ozemlja. Odtod jo dežnica odplahuje in nanaša v lijaste „kraške vrtače" („kraške dolce", „kraške doline"), pa tudi v prepoke, ki preprezajo na vse strani kameneni temelj kraškega sveta. Po prepokah pride v kraške podzemeljske vodotoke in ti nesejo rudninske primesi do izliva v morje in jih ondi odlagajo zrno za zrnom še dandanes v Bakarskem zalivu in pač tudi drugod. Prav tako so nanesli nekdaj Sušaški pesek. To se je zgodilo takrat, ko je ozemlje tega otoka bilo pogreznjeno pod morjem takisto, kakor vsa druga trdna zemlja, ki se je še v mlajši terciarni dobi prostirala na mestu sedanjega severnega dela Adrije. Pozneje pa se je otok dvignil izpod morja. Sledov dviganja sicer ni videti na otoku Sušaku. Pač pa je bil profesor Kišpatić že prej zasledil na otoku Brusniku (pri Visu), da se je ta otok v najnovejši dobi dvignil izpod morja. Opazovanja, ki so ga privedla do tega spoznanja, je obrazložil v razpravi: „Prilog poznavanja vertikalnog gibanja jadranskog morskog dna". Rad jugoslovanske akademije znanosti 1896. *F. S.*

Kreidl Alois Dr.-Regen Johann Dr., Physiologische Untersuchungen über die Tierstimmen (Stridulation von Gryllus campestris), IV. Bericht der Phonogrammarchivkommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1905.

Regen Johann Dr., Untersuchungen über den Winterschlaf der Larven von Gryllus campestris L. Zoolog. Anzeiger, Band XXX., Nr. 5, 1906.

Regen Johann Dr., Das tympanale Sinnesorgan von Thamnotrizon apterus Fab. ♂ als Gehörapparat experimentell nachgewiesen. Aus den Sitzungsberichten der kais. Akad. der Wissenschaften in Wien, Mathem.-naturw. Klasse; Band CXVII., Abt. III., Oktober 1908.

Regen Johann Dr., Kastration und ihre Folgeerscheinungen bei Gryllus campestris L. I. und II. Mitteilung. Zool. Anzeiger, Band XXXIV., Nr. 13, 1909 und Band XXXV., Nr. 14, 15, 1910.

Regen Johann Dr., Untersuchungen über die Atmung von Insekten unter Anwendung der graphischen Methode; Pflügers Archiv, Band 138., Bonn 1911.

Slovenski prirodopisec dr. Ivan Regen, gimn. prof. na Dunaju, je raziskaval že za vseučiliških študij čvrčala ravnokrilcev ter objavil o tem predmetu temeljito razpravo: Neue Beobachtungen über die Stridulationsorgane der saltatoren Orthopteren; Arbeiten aus den zoolog. Instituten zu Wien, Band XIV., Heft 3., 1903.

Čvrčalo skakalcev, izvzemši saranče, je iz povprečne napiljene škripalke pod levim krilom, ki se tare ob ostro letvo na desnem krilu. Krikovec (Gryllus campestris L.) ima na vsakem krilu spodaj škripalko, zgoraj letvo; vendar tare, kakor je dokazal Regen, le desno škripalko ob levo letvo. Čvrčalo lahko primerjamo nazobčani sireni, ki taremo ob njej kos kartona. Višino krikovčevega glasu, to je število zvočnih tresov v sekundi, sta izračunala Kreidl in Regen s fonogrami. Na plošči, ki je posnela krikovčevo čvrčanje, se namreč lahko izmerijo pravilni valovi, ki jih je bilo povprečno 4190 v sekundi. Krikovčev glas se giblje torej v bližini tona c^5 ali

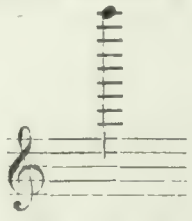

Preizkusila sta ta glas tako, da sta ga primerjela s c^5 = 4138 Galtonove piščali. Dokazala sta dalje, da giblje krikovec krili po 6—8krat v sekundi navzven in navznoter, kar je isto, kakor bi strigel s škripalko v eni smeri 24—32krat v sekundi. Ker se tare na škripalki vsakokrat vsaj 131 zobcev, dobimo število tresov tudi takole: število tresov = $131 \times 32 = 4192$.

Preleteče čvrčanje nastane, ker sozvočijo tenkokožnati oddelki kril, posebno „okence“, „prekotno polje“ in „plunka“. Po ocenjevalčevem mnenju se je treba ozirati tudi na to, da se gibljeta krili; zakaj na ta način zaniše ves zrak, ki je nad gibajočimi se krili in pod njimi, kar znatno krepi glas.

V razpravici o zimskem spanju krikovčevih ličink nas zanima posebno dejstvo, da izločajo ličinke, ki so prezimovale dalj časa pri 0^0 C, na pokrovkah mnogo več črnega barvila kakor one, ki so bile črez zimo na toplem. Ta prikaz dokazuje z mnogimi drugimi vred, da zavisi barva živali prav močno od topline in podnebja, na kar se vse premalo ozirajo sedanji „biologi“.

Kobilice imajo poleg čvrčal ob sprednjih golenih bobničasta čutila, ki smo jih smatrali kot slušala. Pri kobilici Thamnotrizon apterus Fab. ♂ je dokazal Regen s poizkusi, da ta čutila res prestrezajo zvočne trese. Čvrčeča samca se namreč vrstita (alternirata) tako, da odgovarja drugi med odmori prvega. Vrstijo pa se le oni samci, ki imajo

slušala, samci pa, ki jim je Regen odrezal slušala pod stegnom, so sicer glasno čvrčali dalje, a se niso mogli uglasiti.

Ogljikov dvokis (CO_2) vpliva na žuželke uspavajoče kot omamilo. Uporabljajoč ta plin je Regen izrezal krikovcem spolovila, da bi spoznal, v kakem razmerju so spolovila s čvrčali. Poizkusi pa niso pokazali bistvenih razločkov med sklopljenimi in navadnimi živalcami.

Najzanimivejša in povsem izvirna je zadnja Regenova razprava o dihanju žuželk. S pomočjo precej sestavljenega dvoramnega vzvoda, čigar rameni sta si kakor 1 : 14, prenaša pisatelj dihalne gibe spodnjega zadka žuželk v navpični smeri povečane na sajast papir. Ker se giblje papir obenem z izmerjeno hitrostjo mimo pišoče konice, nastajajo na njem značilne krivulje, ki pojasnujejo jako natančno hitrost in način vdiha ter izdiha, sploh vsega dihanja na dotičnem zadkovem mestu.

Pisatelj je preiskal dozdaj samo štiri vrste ravnokrilcev, dva murna (Gryllus campestris L. ♀ in Gryllotalpa vulgaris Latr. ♂), eno kobilico (Decticus verrucivorus L. ♂) in eno saranče (Arcyptera fusca Pall. ♂). Dih se začenja z aktivnim izdihom. Zadek se skrči s pomočjo mišičja in izžene zrak iz vzdušnic. Ko omlahnejo mišice, žuželka vdihava zrak pasivno, ker se zopet širi zadek vsled prožnosti zadkovih obročkov. Dihanje se vrši torej ravno obratno kakor pri človeku in pri sesalcih, ki vdihavajo aktivno, a izdihavajo pasivno.

Vendar nam priložene krivulje še ne podajajo jasne slike o splošnem dihanju zgoraj omenjenih ravnokrilcev. Regen sam priznava, da dihanje ne izpreminja zadka samo v navpični, temveč tudi v prečni in podolžni smeri. Tudi se ne širijo vsi zadkovi obročki enako. Vzdušnice posameznih telesnih obročkov vežeta dve podolžni cevi; kdo ve, se li med dihanjem ne preliva zrak iz zadka v oprsje in obratno?

Velike iznajdljivosti in marljivosti bo treba, da se dokaže medsebojno razmerje vseh navedenih činiteljev in da se načrtajo končne dihalne krivulje. Prepričan sem, da premaga pisatelj vse težave ter nam poda v kratkem znanstveno jasno sliko o dihanju žuželk.

Prof. Leopold Poljanec, Maribor.

Jul. Głowacki, Die Moosflora der Julischen Alpen. Abhandl. d. k. k. zoolog. botan. Gesellschaft in Wien, Bd. V., Nr. 2, p. 1—48, Jena 1910.

Ein wertvoller Beitrag zur Kenntnis der Moosflora der Julischen Alpen. Die sorgfältige Zusammenstellung basiert auf des Verfasser eigenen Funden, den Aufsammlungen von Krupička und Šafer und den Fundortsangaben, die namentlich in den bryologischen Arbeiten Sendtners, Juratzkas (publ. von Breidler und Förster), Limprichts und Müllers (in Rabenhorst Kryptog.-Flora), Wallnöfers und Lottlesbergers angeführt werden. Auch ein die Moose Krains, der Julischen Alpen und des Gebietes von Görz behandelndes Manuskript des hervorragenden Bryologen J. Breidler war dem Ver-

fasser zur Verfügung. Ein Paar diesbezügliche Publikationen hat Verfasser übersehen. Es sind dies K. Deschmanns Notiz im 2. Jahresh. d. Ver. d. krain. Landes-Museums 1858, A. Müllners Beiträge zur Moosflora Krains in Argo, Zeitschr. f. Krain. Landeskunde II. Jahrg. (1893) und S. Robič, Kranjski mahovi in Izvestja muzej. društva za Kranjsko, let. III. (1893). Die in letzterer Arbeit auf das Gebiet der Julischen Alpen bezugnehmenden Funde sind jedoch zumeist berücksichtigt, da dieselben von Juratzka und Breidler, welche durchwegs die von Robič (und auch von Šafer) gesammelten Moose bestimmten, in ihren Schriften registriert wurden.

Die Gesamtzahl der publizierten Formen beläuft sich auf 565 Arten mit 132 Varietäten. Hievon entfallen auf die Lebermoose 110 Arten mit 14 Varietäten, auf die Gattung Sphagnum 14 Arten mit 10 Varietäten und auf die Laubmoose 441 Arten mit 108 Varietäten.

Neu beschrieben werden *Orthotrichum tomentosum* Głow. vorkommend bei der Roten Wand auf dem Mangart; *Bryum carniolicum* Głow., von Krupička bei Studorf in der Wochein und vom Verfasser im Trieglavgebiete auf dem Kredarica-Rücken, auf der Konjska planina und auf Malopolje gesammelt; *Distichium capillaceum* (Sw.) Br. eur. var. *gibba* Głow., ziemlich verbreitet, namentlich an der Predilstrasse zwischen Ober- und Mittelbreth und auf der Somdogna-Alpe; *Barbula convoluta* Hdw. var. *propagulifera* Głow., entdeckt bei Canale und *Brachythecium rivulare* Br. eur. var. *striatum* Głow., aufgefunden in einem Sumpfe auf der Luscharialm bei Tarvis. Sehr willkommen wäre es, wenn der H. Verfaßer Belegexemplare dieser Novitäten sowie Doubletten seiner Funde überhaupt im Moosherbare des krain. Landesmuseums hinterlegen würde.

Da ich mich seinerzeit auch eingehend mit der Moosflora Krains beschäftigt habe, wäre ich in der Lage für viele der in der Rede stehenden Abhandlung publizierten Arten weitere krainische Standorte anzuführen. Doch soll dies gelegentlich an anderer Stelle geschehen. Der Vervollständigung wegen sei hier nur jener wenigen aus dem behandelten Gebiete bekannten, dem Verfasser aber entgangenen Typen gedacht und einiger zum Teil wenigen verbreiteter Arten Erwähnung getan, die Verfasser für Krain gar nicht oder nur von vereinzelten oder nicht näher präzisierten Standorten verzeichnet.

Von den auch im Gebiete der Julischen Alpen nachgewiesenen, vom Verfasser übersehenen Arten wären folgende zu nennen:

Sphagnocoetis communis Nees. — Zwischen Sphagnen auf den Hochmooren der Ribšica (Deschmann l. c. 85).

Sphagnum compactum Brid. — Auf den Hochmooren der Ribšica (Müllner l. c. 37).

Splachnum ampullaceum L. — Auf dem kleineren Moore der Ribšica (Deschmann l. c.).

Bryum uliginosum (Bruch) Bryol. eur. — Auf nassen, versandeten Plätzen bei Moj-trana (Deschmann Exsicc. Mus.-Herb.).

Bryum Funkii Schwägr. — Auf sonnigem, sandig-kalkigem Boden bei Štenge im Wocheinerthal (!).

Myurella Careyana Sulliv. — Wurde von mir im Jahre 1884 an schattigen Kalkfelsen beim Rotweiner Wasserfall aufgefunden. Es scheint dies der einzige im Gebiete der Julischen Alpen bisher nachgewiesene Standort dieses zierlichen, bis zum Jahre 1871 nur aus Vereinigten Staaten von Nordamerika und Canada bekannt gewesenen Mooses zu sein.

Nach Müllner l. c. p. 36 kommt ferner in Oberkrain auch *Fabronia octoblepharis* (Schleich.) Schwägr. vor, ob aber im Bereiche der Julischen Alpen, ist aus der allgemein gehaltenen Verbreitungsangabe nicht ersichtlich.

Von den obbezogenen zum Teil weniger häufigen Arten seien genannt:

Sauteria alpina Nees. — Unter der Škrbina, 1800 *m* (!).

Neesiella rupestris (Nees.) Schiffn. — Krmatal, 1200 *m* (!).

Hypenantron Lindenbergianum (Corda). — Peklo unter der Rjavina, ca. 2200 *m* (!) und unter dem Veliki Draški, ca. 2100 *m* (!).

Riccardia palmata (Hedw.) Lindb. — Bei Nesseltal nächst Weissenfels (!).

Distichium capillaceum (Sw.) Bryol. eur. — Črna Prst (!), Rodica (!).

Distichium inclinatum (Ehrh.) Bryol. eur. — Unter der Škrbina (!)

Seligeria tristicha (Brid.) Bryol eur. — Beim Wasserfall Peričnik (Robič l. c. 71); in der Pokljukaschlucht bei Görjach (Müllner l. c. 35).

Seligeria pusilla (Ehrh.) Bryol. eur. — Beim Ursprung der Savica in der Wochein (Müllner l. c. 35).

Dicranum flagellare Hedw. — Rodica, 1900 *m* (!).

Fissidens bryoides (L.) Bryol. eur. — An Kreidequellen bei Mojstrana (Deschmann Exsicc. im Mus.-Herb.); Radmannsdorf, Rotweinfall und Peričnik (Müllner l. c. 35); Feistritzfall (Berroyer in Juratzka Laubmoosfl.).

Tortella tortuosa (L.) Limpr. var. *fragilifolia* (Jur.). Am Lubnik bei Bischoflack, ca. 800 *m* (!).

Barbula reflexa (Brid.) Brid. — Im Wocheinertal bei Nomenj (!).

Tortula norvegica (Web. fil.) Lindb. — Am Vršič im Sattel zwischen der Mojstrovka und dem Prisanek (Robič l. c. 73).

Racomitrium canescens (Weis.) Brid. — Rotweintal (!).

Orthotrichum speciosum Nees. — In der Wochein (Müllner l. c. 35).

Splachnum sphaericum (L.) Sw. — Auf dem kleineren Moore der Ribnica (Deschmann l. c. 85, Müllner l. c. 35).

Leptobryum pyriforme (L.) Schimpr. — Bei Kronau (Robič in lit.).

Plagiobryum Zierii (Dicks.) Lindb. — In der Pokljukaschlucht (Müllner l. c. 35) und am Vršič im Sattel zwischen der Mojstrovka und dem Prisanek (Robič in lit.).

Bryum compactum (Hornsch.) Schimpr. — Auf der Rodica, ca. 1800 *m* (!).

Bryum turbinatum (Hedw.) Schwäger — Mirnik, am Aufstiege zum Mangart (Müllner l. c. 35).

Bryum cirrhatum Hoppe et Hornsch. — Auf der Črna prst (!) und unter dem Konjski vrh (!).

Bryum erythrocarpum Schwäger. — Bei Veldes (!) und Steinbüchl (!).

Bryum pallescens Schleich. — Unter der Črna gora ober Woch.-Feistritz, ca. 1500 *m* (!) und am Hoč bei Zarz, ca. 1450 *m* (!).

Bryum inclinatum (Sw.) Bryol. eur. — Bei Lancovo nächst Radmannsdorf (!) und im Siebenseentale, ca. 1800 *m* (!).

Mnium stellare Reich. — Beim Ursprung der Wocheiner Feistritz (Deschmann Exicc. Mus.-Herb.) und im Pišnicatal (Exicc. Mus.-Herb.).

Mnium hornum L. — Pokljukaschlucht (Müllner l. c. 36).

Mnium affine Bland. — Bei Krainburg (Robič in lit.).

Amblyodon dealbatus (Dick.) P. B. — Auf feuchtem Konglomerat beim Wasserfall Peričnik (Robič l. c. 111).

Meesea trichodes (L.) Spruce. — Beim Wasserfall Peričnik (Müllner l. c. 36); bei den Weissenfelser Seen (Deschmann Exsicc. Mus.-Herb.).

Bartramia pomiformis (L.) Hedw. var. *crispa* (Sw.) Bryol. eur. — Črna gora ober Wocheiner-Feistritz, 1500 *m* (!).

Philonotis fontana (L.) Brid. — In der Pišnica bei Kronau. (Robič in lit.; Müllner l. c. 36); Unterrotwein (Müllner l. c.).

Timmia norvegica Zett. — Močile bei Kronau (Robič l. c. 112).

Timmia austriaca Hdw. — Unter der Škrbina, ca. 1900 *m* (!); bei Krainburg (Krupička in Rabenh. Kryptog.-Fl. IV. 2. 586).

Buxbaumia indusiata Brid. — Auf der Jelovica (Müllner l. c. 36).

Catharinea angustata Brid. — Beim Ursprunge der Wocheiner Feistritz (Müllner l. c. 36); am Luschariberg (Breidler in Rabenh. Kryptog.-Fl. IV. 2. 597).

Polytrichum alpinum L. — Unter dem Konjski vrh, 1400 *m* (!) und bei der Suha planina unter der Rodica, 1700 *m* (!).

Polytrichum commune L. — Auf der Ribšica und bei Rudno polje (Müllner l. c. 36). Wird am Pokljukaplateau auch von Głowacki erwähnt.

Pogonatum urnigerum (L.) P. B. — Am Porezen (!) und za Črno goro am Wege zur Črna Prst (Müllner l. c. 36).

Myurella julacea (Vill.) Bryol. eur. — An feuchten Felsen im Rotweintal, 700 *m* (!) und im Kottal, ca. 1000 *m* (!).

Anomodon longifolius (Schleich.) Bruch. — Močile bei Kronau (Robič in lit.).

Pseudoleskeela catenulata (Brid.) Lindb. — Am Aufstiege zur Ravnička planina ober Wocheiner-Feistritz, ca. 1000 *m* (!).

Thuidium delicatulum (L.) Mitt. — Bei Nesseltal nächst Weissenfels, ca. 900 *m* (!).

Isopterygium Muellerianum (Schimpr.) Lindb. — Felswände bei Kropp (Müllner l. c. 37). *Prof. A. Paulin.*

Mali zapiski.

I. Vurnik, podobar in c. kr. konservator †. Dne 18. marca 1911 zjutraj ob 3. uri je priminul, 61 let star, v Radovljici mož, ki je bil na Kranjskem prvi tektonični plastik. Bavil se je tudi s kipi; a pretežna večina njegovih umotvorov, ki pripovedujejo o svojem stvoritelju, je tektonična. Na tem polju ni imel tekmeca, ne za kamen, ne za les, ne za druge plastiške snovi. Glede kipov je imel tekmecev z ozirom na zasnovo, osobito „moderno" zasnovo, ne pa z ozirom na tehniko. V svoji preveliki skromnosti je skrbel mnogo bolj za to, da se o njegovih umotvorih ni govorilo, nego za svojo reklamo. Navzlic vsemu temu se je pa zavedal svoje moči in svojega znanja na tem polju. Nadvladal je vse zgodovinske sloge z občudovanja vrednim poznanjem vseh detajlov, bistvenih in nebistvenih, tektoničnih in ornamentalnih. Če je šlo za prilagodenje posamičnih delov (n. pr. tabernakelnov) starejšim še dobro ohranjenim cerkvenim opravam, je bil Vurnik mož, ki je s čudovito gotovostjo pravo pogodil. Sevé, bil je od mladih nog pri svoji stroki, a ne brezuspešno. V prvi vrsti je služil cerkveni umetnosti. Za ta svoj specifikum pa ni proučaval samo knjig o cerkveni umetnosti, ampak vse povprek, govoreče o umetnosti, osobito o plastiki. Ko sem prišel l. 1903. k njemu, me je presenetil z obvestilom, da je mojo knjižico o Klingerjevem Beethovenu takoj naročil in preštudiral; to je bilo samo nekaj dni potem, ko je bila prišla na svetlo. Menda je bil to edini Kranjec, ki jo je res prebavil, navzlic temu, da obdeluje posameznost posameznega umetnika. — Pri svojih novih osnovah se je sicer nepremakljivo držal bistvenih znakov slogovih, a vse delo je bilo vedno osuplivo izvirno, prikladno svojemu ozemlju. Ne bom navajal množice oltarjev, tabernakelnov in dr. (na Brezjah, na Bledu in drugod), ampak omenim le izvirni nagrobni spomenik duh. svetniku Jerebu v Zasipu, pri katerem je zvezal starokrščanske emblème in simbole z modernimi oblikami. Živega so mnogo premalo poznali in ga uvaževali. — C. kr. centralna komisija ni mogla bolje

izbrati konservatorja za II. sekcijo, nego tega moža, ki je bil njej in naši umetnosti najboljša opora. Težka je izguba, ki je zadela Kranjsko s smrtjo tega izbornega človeka. — Have, pia anima! *Mantuani.*

Akad. slikar Ivan Grohar †. Dné 4. maja 1911. je ustavila nemila smrt moža, ki je ravnokar hotel nastopiti novo pot nakvišku. Ivan Grohar se je preselil na lepše livade v stalno stanovanje, kjer ne bo več doživel tako mnogostrokih razočaranj in neuspehov kakor na domači zemlji.

Narodil se je v Sorici na Gorenjskem l. 1867. Bil je sin krepkega gorenjskega kmeta. Vdal je svojemu nagnenju in se posvetil umetnosti. Učitelji so mu bili osobito Bradaška v Kranju, Milanesi v Zagrebu, Schwab v Gradcu, Ažbe v Monakovem: torej prvi in zadnji učitelj mu je bil domačin. To se pravi, vkolikor se da nadvladanje tehnične strani naučiti. Razen tega se je pa sam učil po glasovitih mojstrih; med modernimi mu je bil takrat na vrhuncu svoje slave stoječi Boecklin nekak občudovanec. V Monakovem je stopil Grohar z razhojene ceste, hoteč na svojo roko prekoračiti preraščeno ledino. Glavno orientacijo je pač obdržal. Ko je pa imel priti do gostoljubnih hiš, je izgrešil detajlno smer in je dospel navadno neopažen mimo njih v pustinjo. In seme, ki ga je sejal, ni vzklilo. Zemlja ni bila še pripravljena. „Moderna“ umetnost nima pri nas še prepotrebnih zgodovinskih korenin, nima prave hrane. In tako tudi naš Grohar ni imel hrane, niti telesne, niti duševne. A navzlic temu ni omagal. Poizkušal se je uveljaviti potom razstav. Na prvi slovenski umetniški razstavi (1900) je bil zastopan s 7 slikami. Na drugi (1901) je imel 12 slik-modernih. Bilo je mnogo obetajoče brstje. To je ponesel l. 1904. tudi na Dunaj. Tam je mnogo pripomogel, da so slovenski umetniki priredili razstavo v Miethkejevem salonu. Da so nastopili združeni pod znakom „Sava“, je ponajveč Groharjeva zasluga, ki je z vso vnemo predlog piscev uveljavil, da naj se nazivajo po reki, ki velja za vso Kranjsko. Na Dunaju je tudi dve sliki prodal. To je bil skromen materialen uspeh, ki ga je gledé moralnega pustil na nejasnem. Še isto leto je razstavil več slik v Belem gradu, 1906. v Sofiji, 1907. v Trstu, 1908. v Krakovu, v Varšavi in v Benetkah. Leta 1909. smo videli na I. umetniški razstavi v Jakopičevem paviljonu 14 slik od Groharja, ki je bil tudi član juryje. Leta 1910. je bilo na III. umetniški izložbi v Jakopičevem paviljonu 7 Groharjevih slik. A materialni uspehi so zastajali za najpohlevnejšimi nadami. In Grohar ni obupal. Za l. 1911. je priporočal deželni umetniški svèt na predlog piscev deželnemu odboru, da naj dá Groharju potni štipendij z nalogo, da gre za šest mesecev v Italijo v svrho prostih študij. To se je izvršilo.

Neverjetno je, koliko načrtov se je porodilo v njegovi duši, ko je izvedel, kaj se namerava. Pripovedoval je piscu teh vrstic, katera mesta misli posetiti, kako pot ubrati, kje zvez iskati in osobito kaj bo vse naslikal. Pripravil si je paleto in čopič — a ravno na višku teh priprav izvila mu je nemila smrt stanovske znake: danse macabre — smrtni

IVAN GROHAR.

ples — je pri kraju. Ali se bo javnost — umetniki in občinstvo — ob tem slučaju kaj naučila? Groharju pa bodi blag spomin! *Mantuani.*

Poročila c. kr. centralne komisije na Dunaji o Kranjski. Postojna, rimski grobovi. C. kr. okrajni komisar dr. Andrejka poroča, da so pred 3 leti odkrili na parceli 207 pet rimskih grobov; najdbe so izročili ljudski šoli.

Dražgoše nad Škofjo Loko, restavriranje farne cerkve. C. kr. ministrstvo za bogočastje in nauk je dovolil 500 K podpornega obroka za restavriranje oltarjev in prižnice v farni cerkvi.

Gosteče blizu Škofje Loke, restavriranje podružnice. Konservator Franke poroča, da je slikar Sternén preslikal prezbiterij podružnice v gotiškem slogu; slike se dobro ujemajo s celotnim vtiskom vse notranjščine. Popravljanje cerkve se bo nadaljevalo.

Bodešče pri Bledu, freske v podružnici. Slikar Sternén poroča, da je odkril freske v notranjščini prezbiterija. Na mrežastem svodu je naslikan Zveličar, obdan od evangelistov in angelov, ob stenah v ločnih poljih so naslikani kipi svetnikov in pod njimi stoječi apostoli. Najbolje ohranjena je podoba ob notranji strani slavoloka, ki kaže dvanajstletnega Jezusa v svetišču. Figure so deloma slabo ohranjene, ponekod se vidijo le obrisi in spodnja barvna plast. Slike so sirovi kmečki izdelki, najbrž iz konca XV. stoletja. Centralna komisija predlaga državno podporo, da se osnažijo freske.

Selo pri Ljubljani, štukature v državni kobilarni. Konservator Franke poroča, da je v prvem nadstropju častniške hiše več sob na stropu okrašenih z lepimi, izvrstno ohranjenimi štukaturami iz srede 18. stoletja. Strope nameravajo prezidati, zato je izposlovala centralna komisija, da se štukature ohranijo in osnažijo. Ker so leseni stropniki strohneli, je treba sneti štukature in jih zopet vzidati, ko bodo vloženi novi stropniki. Ta dela se bodo vršila po natančnem od centralne komisije odobrenem načrtu. Tako bodo štukature ohranjene, le okvire štukatur bodo po starih vzorcih nanovo naredili.

Brunik, fara Radeče, restavriranje oltarnih slik. Centralna komisija odobrava načrt za restavriranje zanimive oltarne slike iz 18. stoletja.

Ljubljana, rimske najdbe. Dopisnik dr. Schmid poroča, da so našli pri kopanju temelja Mayerjeve hiše na oglu Franca Jožefa ceste in Beethovenove ulice kos bronastega pasu[1]. Pri zidanju nove ljudske šole na Prulah so izkopali zelo poškodovan rimski mlinski kamen.

Ljubljana, stari „lontovž". Deželni odbor kranjski poroča, da ne bode dal podreti starega lontovža.

Ljubljana, Tržaška cesta, Kongresna lopa. Dopisnik dr. Svoboda poroča, da je šesterokotna kongresna lopa, ki so jo zgra-

[1] V poročilo centralne komisije se je vtihotapila tiskovna pomota; namesto „Gubelbeschlag" beri „Gurtelbeschlag".

dili v spomin na ljubljanski kongres l. 1821., v zelo slabem stanju. Centralna komisija se trudi doseči, da jo popravijo.

Goropeč pri Ihanu, restavriranje podružnice sv. Miklavža. Ministrstvo za bogočastje in nauk dovoli 825 K kot povračilo za stroške dovršene restavracije te cerkve.

Mirnapeč, prezidava farne cerkve. Cerkev je iz romanske dobe, a ladjo so v baročnem času povsem izpremenili. Zvonikova streha je iz začetka 19. stoletja. Ker je cerkev premajhna, jo je treba razširiti. Zato dovoli centralna komisija, da se podere ladja in izpremeni zvonikova streha, toda poprej se morajo stene cerkvene ladje preiskati, če so se ohranile kake freske; ostati morajo gotski obloki prezbiterija in zvonikovo steblo iz romanske dobe. Da bi prizidali še prečno ladjo, se zdi centralni komisiji neprimerno za vaško cerkev.

Mače pri Preddvoru, osušitev podružnice. C. kr. ministerstvo za bogočastje in nauk dovoli 260 K podpore za osušitev cerkve, ki hrani zelo zanimive freske iz srede 15. stoletja.

Sv. Primož nad Kamnikom, podružnica, restavriranje fresk v podružnici. Centralna komisija potrdi z nekaterimi izpremembami predloženi načrt za restavriranje fresk, ki jih je deloma naslikal Elija Wolf (1592).

Radovljica, povišanje zvonika pri farni cerkvi. C. kr. ministerstvo za bogočastje in nauk je nakazal 2500 K kot drugo polovico državne podpore za povišanje zvonika.

Radohova vas pri Stičini, izkopavanja. Tu je dala lani kopati vojvodinja mecklenburška; našli so dvoje sulic, dva lonca in več koralastih kroglic. Lonca sta bila do vrha napolnjena z neko črno tvarino.

Iz „Mitteilungen der Zentralkommission f. Kunst- u. historische Denkmale," Januar, februar, marc 1911. *M. Pajk.*

Iz spominov na lakotno leto 1817. Tega leta je bila, tako pripovedujejo ljudje, kakor drugod po Kranjskem, tudi v Adleški župniji prav huda lakota. Tribuške žene in dekleta so neki, ko so prihajale v Adlešiče na velikonočno izpraševanje, kar siloma jedle svinjsko kuho, ki so polagali prascem. Zatorej so jo morali skrivati pred njimi. Ljudje so mleli tudi oružene „klasunce" t. j. turšične štore, in pekli iz te moke kruh. Za to so jim nadeli potem sosednji Podzemeljčanje ime „Klasunčarji"; s tem jih še dandanes dražijo. A Adlešičani jim niso ostali dolžni in so jim nadejali priimek „plévarji", češ, da pšenico prodajajo, a iz plev delajo in peko kruh. *I. Šašelj.*

Kako nastajajo včasih krajevna imena. V župniji Adlešiči sta dve občini: Adlešiči in Tribuče. Med obe občini pa sega občina Griblje, in sicer med vasmi Bedenj, Dolenjci, Fučkovci. Kako da je ta prav ozki prostor prišel pod Griblje, kamor je pol ure hoda, si ne vem raztolmačiti. Ta prostor je bil dolgo časa neobljuden. Šele pred kakimi 40 leti si je

postavil na njem svojo kočo osobujnik Peter Kralj. Novi priselnik je bil za časa Pija IX. papežev vojak, zato so mu nadeli priimek „Papež". Ker pa prostor, na katerem si je bil postavil kočo, do tja ni imel imena, so ga začeli imenovati „Rim", češ, papež prebiva v Rimu. In tako je postal Peter Kralj — Papež v Rimu. To ime je ostalo, in dandanes pišejo že splošno „Rim" kot krajevno ime. *I. Šašelj.*

Radovljica, a ne Radolica. Ko so se leta 1896. Gorenjci po časopisih potezali za to, da moramo pisati Radolica, a ne Radovljica, sem v „Planinskem Vestniku" (II., 74—75) dokazal, da je ime Radovljica raz jezikoslovno stališče edino mogoče in edino pravilno. Ko sem kmalu nato prišel v Radovljici v družbo omikanih gospodov, so me hoteli kar raztrgati zaradi moje trditve, ki se je zdela vsem smešna. Za moje jezikoslovne dokaze niso bili dovzetni, drugih pa imel nisem. V današnji „Carnioli" nam pa podaja g. dr. Kovač na 168 str. zanimiv zgodovinski dokaz, da je moja trditev resnična. Ondi navaja namreč, da piše urbar blejske graščine iz leta 1602—5: „Radmannstorff", v Radoulizy. Jasno je torej, da so tudi okoli Bleda še pred tristo leti govorili: v Radovljici, a ne v Radólici ali Rádolici. *Fr. L.*

Požar v Tržiču 1811. Tržiški župnik Valentin Prešeren poroča s pismom 16. aprila 1811 ljubljanskemu škofu Antonu Kavčiču o strašnem požarju, ki je po noči 30. marca 1811 upepelil velik del Tržiča (151 hiš, več ko sto delavnic in hlevov) in uničil življenje 73 osebam. Pismo se glasi doslovno: „Euer Bischöflichen Gnaden! Hochwürdigst gnädigster H. H. Ordinarius! Euer Bischöfl. Gnaden werden von der letzthin allhier ausgebrochenen Feuersbrunst gewieß allerhand Sagen gehört haben, welche alle, wie es bey derley Vorfällen gewöhnlich ist, gewieß nicht das Gebrege der Wahrheit haben; der Drang der Umstände, die sich in eins zusamenhäuften, wehrten mir unbedingt meine Pflicht zu erfüllen und Euer Bischöfl. Gnaden eine nähere Nachricht davon zu ertheilen. Es war eben der 30 März in seiner begonnenen 1sten Stunde nach Mitternacht, wo alles im tiefen Schlummer ruhete, als im oberen Ende des Marktes im Zainhammer des Nagelschmied-Gewerken H. Math. Klander das Feuer ausbrach. Von allen Seiten strömmte das erschrockene Volk alsogleich herbey, um das drohende Unglück in seiner Quelle zu ersticken, allein der heftige Nord-Sturmwind, welcher den vorigen ganzen Tag und diese Nacht großlich wüthete, trozte aller Mühe und Arbeit, und allen Feuer-Löschanstalten, und zeigte bald seine monarchisch grausame Herrschaft über die unglücklichen Bewohner, denn in einer Zeit von ¼ Stunde standen 151 Häuser und mehr als 100 Werkstätten und Stallungen in hellesten Flammen, und binnen 2 Stunden lagen sie auch alle zum Teil schon in Deretschen, jede Rettung des Vermögens war unmöglich, und der ins Haus gieng um den Rock zu hollen, ist gewieß auch in der schaudervollen Schutt begraben worden. — Ich überschicke

im Anbuge Euer bischöfl. Gnaden einen Auszug der 73 Verunglückten aus dem hießigen Pfarr-Todtenbuche, welche alle theils in dem Feuer verbrannten, daß man kaum die Menschheit erkannte, theils aber im Rauche erstickten, und auf dem Freithofe einen jämerlichen und herzbrechenden Anblick gewährten, theils aber später darauf einige Tage verschieden, da dem äußerlichen sehr schmerzliehen Brande, der innere das Leben raubte. — Das Weinen, Wehklagen, und das bis an die Verzweiflung gränzende Heulen des Volkes war, und ist unbeschreiblich, welches den Genuß des Osterlames mit den heißesten Tränen mischte, und sich nicht trösten ließ, weil soviele derjenigen nicht mehr sind; Wohlthätige Menschenfreunde haten durch Zuthun ihrer geistl. Obern zum Theil die Trähnen der heißweinenden getrocknet, da sie beträchtliche Vorräthe an Viktualien hieher zur Vertheilung sendeten. Die Stadt Krainburg samt unsern H^rn. Dechant hat sich vorzüglich nachbarlich hervorgethan, der H^r. Pfr. von Naklas und von St. Martin unter Großkahlenberg habenen schöne Hilfe geleistet. H^r. Pfr. von St. Georgen im Felde, von Predaßl, und der H^r. Kurat von Primskau, haben mit ihren, und den Gaben ihrer Gemeinden viele hießiege hungriege gespeiset, H^r. Pfr. von Vigaun und Rodain haben großmüthige Beyträge geliefert, und noch höre ich, daß von mehr andern Orten thätige Beweise der Hilfe, denjenigen einzulaufen haben, die theils von der Feuersbrunst beschädigt, noch gefährlich krank da liegen, theils aber in ihrer Armuth über Berge mit ihren naßen Augen blicken, wocher ihnen die Hilfe zukome und die das Joch viel leichter tragen, wen sie des Mitleidens anderer an sich gewahr werden; Indem ich Euer bischöfl. Gnaden um Verzeihen bitte daß ich so lang kindlich aus der Völle des Herzens in gedränkter Eile geschrieben habe ich die hohe Ehre mich mit gränzenloser Hochachtung zu nennen.

Euer Bischöfl. Gnaden unterthänigster Diener Valentin Preschern, Pfr. Neumarktl, den 16. April 1811.

Francoski intendant za Gorenjsko Baselli se je že 1. aprila 1811 obrnil pismeno do škofa, naj zaukaže cerkveno nabirko za nesrečnike. Pismo se glasi:

Laibach den 1. April 1811 Nr. 915. Mein Herr Bischof! Zwischen den 29. auf den 30. März brach in dem Markt Neumarktl ein so schräkliches Feuer aus, welches durch den starken Wind in der Wuth unterstüzt denen unglücklichen Bewohnern nicht einmal soviel Zeit gönnte, um ganz ihr Leben sichern zu können, soviel bis nun in Erfahrung gebracht wurde, sollen über 80 Personen ein Raub dieser Flammen geworden seyn.

Daher habe ich die Ehre, Sie mein Herr Bischof zu bitten, durch die Landgeistlichkeit die Insassen zur augenblicklichen Hilfsleistung aufzumuntern, indem ich unter einem die Brandsamlung durch den Bezirksrat einleite. Ich habe die Ehre, Sie Herr Bischof, meiner aus-

gezeichneten Achtung zu versichern. Der Intendant von Oberkrain Baselli mp.

An H. Bischof zu Laibach"

(Arhiv. kn. šk. ordinariata v Ljubljani, fasc. Tržič.) *V. S.*

Popravki in dodatki k razpravi o Šašljevih Bisernicah iz belokranjskega narodnega zaklada. Str. 174[4] *balati* je treba izvajati iz nemškega ‚Ballwerfen', metati lopto in potem sploh metati. str. 174[23] *buta* je italijanska beseda ‚botto': udarec, strel, razpôk, padec. Kakor pomenja ‚bunka' najpreje ‚udarec' (srvn. bunken, punken: schlagen stoßen, in potem posledico udarca, ‚bulo': tako pomenja tudi ‚buta' najprej ‚udarec' in potem ‚bulo'. Ženski spol in ‚u' namesto ‚o' je dobila beseda z oslonom na besedo ‚bula'. str. 174_{23}. izbriši: *cansati*, str. 174_{6}. degmant: ἀδάμας, gen. ἀδαμαντος, ὁ. str. 174_{4}. *dižma* iz gr. δεῖγμα, τό: vzorec, primer, dokaz, znak. (V novi grščini se izgovarja ‚γ' kakor ‚ɣ' in za i-jem prehaja v slovenščini ‚g' v ‚ž'). str. 175[11] čitaj: fattucchiáre, m. fattacchiáre. str. 175[15]. *furla, furlati* je treba izvajati iz ital. furia; furiare: jeziti se, razgrajati, hiteti. ‚i' se je izpremenil v ‚l' po primeru: it. schiatta: slov. šklata. str. 294_{7}. *grôcelj* je nastalo iz* gro(h)ot-ьcь-lь. str. 295[11] čitaj ἐπιθύμιον nam. ἐπ. str. 295_{10}. *keliti se* izvajamo iz srvn: këln, keln, koln, kőln, *kellen*, kollen, quälen: stiskati, daviti; trpinčiti, močiti, trapiti, nadlegovati. Kdor se trpinči, ta izkrivlja obraz radi bolečine. str. 295_{14}. *kljup* se ima izvajati iz predloga: kъ in ‚ljubiti', ki se nahajati v srhrv.: sljúbiti se, sljûbîm se: zvezati se; priljúbiti se, priljûbi se: prilega se, stika se. Na koncu besede se ‚b' izgovarja kakor ‚p'. str. 296[4] *kučica*, butorica se ima izvajati iz shr. kûk = slov. kolk: skala, kup, hrib; torej kučica mala skala, mali kup ali hrib in v prenesenem zmislu ‚sveženj' = butora. str. 296[13]. čitaj *lonica* m. lovnica str. 296[21]. *mazana* je it. mezzana = polič. str. 296_{22}. *mùdača* pomenja v shr. isto kar ‚jájara', neka vrsta šljive: die Eierpflaume, prunus domestica = jájača. str. 296_{17}. *nahrdati se*. spada k glagolu hŕdati: glodati. str. 296_{11}. *narúniti* je shr. rúniti = krúniti, rûnîm, krûnîm: drobim, lomim. Isto velja za str. 296_{10} *naskroniti*, kjer je stopil ‚o' na mesto ‚u' kakor v besedah: poškica, Ježoš itd. str. 296_{5} *od-pit* je treba izvajati menda od ‚piti, pijem', ker se iz čepa izliva pijača = solze trsa. str. 297[13]. ζουζούλι, ζουζούλια, ὁ: sviloprejka, svila (in potem vsaka preja). str. 298[3], čitaj ‚puto' mesto ‚put'. str. 298[9] *razčaprati* je isto kar *raz-čapljati*. ‚r' je nastopil mesto ‚-lja' str. 298[20] čitaj *ruten* m. ruter str. 298[22] čitaj *schûren* mesto schüren str. 298_{22}. *sešuljkati* iz sь + šuljkati. Razen shr. ‚došuljati se' primeri še slov. ‚šúliti se': potuhnjeno laziti srvn. ‚schûlen': skrivati se: na skrivnem poslušati. str. 298_{21} čitaj *sèvati*. m. ščvati. str. 298_{18} *skroniti* primeri: naskroniti na str. 296_{12} str. 298_{11} *skurtati* se ima izvajati iz it. besede ‚scuro' temen; ‚t' je intensivni determinativ, kakor pri sešuljkati ‚k', npr. srhr *kliktati = klikati, (klicati)*; *drgetati-drgati, meketati, mektati*, tresti, drnati (mъk) s. *zvektati = zvekati*; *hroptati = hropiti* (smrčati). *graktati grakati* krokati; *treptati (tre[p]nąti) huktati = hukati* vpiti, šumeti.

jektati: jeka = sonus. č. *soptati*: sopsti (sopem) *řehtati* — *rъgati* — *rъzati*, rzgetati. p. *chleptać*: *hlepati*, schlabbern. str. 299^{6}. *šaš* je magj. beseda. ,sás'. str. 299^{9} čitaj ,Schiefer' mesto ,Schiffer'. str. 299^{16} strn. ,scaf (ph)' poleg scaf(ph)o. str. 299_{20} čitaj stvn. namesto srvn. str. 299_{17} postavi za ,pomanj' znak — ; str. 299_{8}. *šupelj* je v zvezi z grško besedo φλός, στυφελός: zbit, čvrst, krepek. glagol στυφελίζω pa pomenja: krepko tepsti, suvati; pôditi, preganjati; grditi, trapiti, nadlegovati. Prostor, od koder koga zapode, ostane prazen. Od στύφω pa je izveden pridevnik στυφ(ε)λός in glagol στυφελίζω. str. 299_{3}. *talpa*, *talpina* je turška beseda, pa menda zverižena iz lat. tabula. str. 300_{22} *vrlec*. Ker je stala pri besedi samo oznaka ,mramor', mislil sem na kamen, ne pa na žival, ki se imenuje tudi mramor (gryllotalpa vulgaris). Beseda je izposojena iz nemščine, bav. das gwerl, kor. werl. Pristavljena je slovenska končnica ,ьcь'. str. 300_{14}. glagol *zamulisati* je izveden iz srvn. mûl, mûle = Maul, slov. mula; muliti pomenja torej z gobcem trgati, dotikati se. Glagol, kterega sem navel je stvn: muljan, (mullan, mullen, mulen, muilen) srvn. müllen, müln : drobiti. str. 300^{1}. ,tapon' je francoska oblika. str. 301_{7} *žmukler* je nastal iz ž + it. *mucchiar* skupljati, kupičiti. str. 301_{7} *jalba* je lat. alba; bela kratka vrhnja odeja duhovnikova; v prenesenem smislu v pomenu, kakršnega ima v Beli krajini. str. 301_{2}. za ,ákis' izbriši vejico. str. 302_{22}. izbriši vse od: ,nima nič . . .' do ,pa ni isto'. srbhr. glagol *skùtati, äm* pomenja: skrivati. str. 302_{11}. *zavet* ni postalo iz zavetrije, nego je le slićnega pomena. Glagol stsl. věštati pomenja: govoriti, poročati, svetovati. ,odvetnik' je torej človek, ki daje svete. obečati (ob-věštati) pomenja: obljubljati. *zavétije*. n. miren kraj, varen kraj; pristanišče.

R. Perušek.

Slavec na Gorenjskem. Na 186. strani današnje „Carniole" pripoveduje g. prof. dr. Sajovic, da sem dne 7. majnika 1910. popoldne na poti od Podnarta do Podbrezja slišal s l a v c a. Čudno se mi je zdelo, da ta ptica pojé tako visoko na Gorenjskem in mislil sem, da se je pri pomladanski selitvi pač nekoliko zakesnela. Slučaj pa je nanesel, da sem šel dne 13. julija 1910. popoldne ravno isto pot. Kar noga mi je zastala, ko prav na tistem mestu spet zaslišim slavčevo petje. Ko to povem g. A. Pavlinu v Podbrezjah, mi to potrdi in še pristavi, da je slavec l. 1910. g n e z d i l v podbreškem gozdu. Naš ornitolog g. dr. Janko Ponebšek mi tega ni hotel verjeti, ker bi ptica kakor on misli, v podbreški hosti ne našla potrebnega živeža. A kaj poreko naši ornitologi, ako povem, da sem letos dne 22. maja 1911. spet na ravnoistem mestu slišal slavca. Poje med *km* 4·0 in *km* 3·6 podkorenske državne ceste ob poti iz Podnarta v Podbrezje na desno. Drugod slavca na Gorenjskem nisem slišal, kakor samo še dne 25. majnika 1909. na poti k Sv. Katarini v Žlebéh pod Jetrbenkom in dne 8. junija 1909 popoldne pod Dobrčo ob poti iz Leš v Begunje, dasiravno v kranjskem in radovljiškem okr. glavarstvu skoro ni kraja, ki bi ga zadnjih petindvajset let ne bil peš

prehodil. Zanimivo bi bilo zvedeti, če je še kdo drugi slavca slišal na Gorenjskem. *Fr. L.*

Gozdna raca. — Že na str. 228. I. letnika „Lovca" sem kratko omenil, da so dne 6. decembra 1910. ustrelili na kalih med Gornjo Šiško in med Kosezami lepega samca gozdne race, ki je menda iz lanskega gnezda. Nemec pravi tej raci Brautente radi njene krasne zunanjosti kar je posneto iz latinske ornitologične nomenklature, t. j. iz imen: Anas sponsa, Aix sponsa, Dendronessa sponsa, Lampronessa, sponsa, ki so jih rabili v navedenem sporedu v ornit. literaturi. Anglež jo je pa nazval po njenem najljubšem bivališču Wood Duck, ker živi na sladkih vodah, najsi bodo že jezera, reke ali potoki, samo da jih obdaja popolnoma ali vsaj deloma gozd; tudi Nemec ji pravi Waldente. Po angleškem, ozir. nemškem izrazu prikrojeno je tudi slovensko ime[1], kakor kaže naslov tega spiska.

Njena pradomovina je Severna Amerika, približno povedano Združene države Severne Amerike. Severne gnezdilke se selijo na zimo v južnejše kraje, race pa, ki gnezdijo v srednjih delih Severne Amerike, prezimujejo tudi tam. Našteti tu vse kraje, kjer so naleteli razni raziskovalci na to raco, bi bilo prezamudno in preutrudljivo, navesti hočem iz literature le ona mesta, kjer je o tem kaj omenjenega, in sicer pride v poštev „Journal für Ornithologie" z nastopnimi letniki in temle strannmi: 1857, 226, 227; 1859, 170, 172, 220, 1861, 344; 1862, 207; 1871, 267, 278, 1875, 381, 382 in 1885, 147 in „Ornitholog. Monatschrift" 1886, 151, (Illinois); 1903, 45 (Wisconsin).

Vse druge navedbe v teh dveh časopisih se tičejo ptičjih razstav, zooloških vrtov, javnih ali zasebnih zbirk, ali so pa ponovne navedbe ravnokar naštetih podatkov.

Pripomniti moram, da je videl K. Pogge celo na Kineškem med drugo divjačino gozdne race, ki so visele na prodaj po prodajalnah ondotnih trgovcev z divjačino. (Ornithologische Monatschrift 1904, str. 254).

V Evropi je bila prva gozdna raca in sicer samec ustreljena dne 13. oktobra 1852[2], tik Berlina na vodovju v kraljevem parku gradu Bellevue, kar opisuje obširno L. Martin v „Journal für Ornithologie" 1853, str. 156—158, raditega najdemo to mesto pozneje v ornitologični literaturi pogosto omenjeno. Nekaj let preje je dobil namreč zoološki vrt v Antwerpenu več parov starih gozdnih rac, ki so se prav izdatno množile tako, da so jih l. 1860., kakor pripoveduje Baldamus (Journal für Ornithologie 1661, str. 151, našteli že 160. Odondod je potem

[1] Z besedo „Brautente", ozir. „Lampronessa sponsa" se ni dalo v slovenščini nič narediti. Pogovoril sem se o tem z g. kustusom L. Pintarjem in prišla sva, pravzaprav prišel je on, do zaključka, da je najboljše ime „gozdna raca". Če pa kdo pozne kak boljši in prikladnejši izraz, mu pa iz srca rada odstopiva prioriteto.
Pisatelj.

[2] V „novem" Naumannu, X. str. 12, stoji menda vsled tiskovne hibe na pačna letnica „1854"

dobil tudi zoološki vrt v Berolinu nekaj parov gozdnih rac, kjer jih goje dandanes v veliki množini. Na Nemškem so potem tekom let postrelili več gozdnih rac, ki so pobegnile iz zooloških vrtov, raznih nemških mest. Vsak tak slučaj je tudi po večkrat natančno zabeležen v ornitologičnih in lovskih časopisih, ki vse tu naštevati bi bilo predolgotrajno.

Tudi k nam v Avstro-Ogrsko se je zaletelo nekaj gozdnih rac. Vse te slučaje, ki so navedeni po raznih ornitologičnih in lovskih časnikih, sem zbral, ter jih podam cenjenim bralcem v nastopnem, razvrščene kronologično po kronovinah:

Gornje Avstrijsko. A. Hödig, upravitelj c. kr. gozdov in domén je ustrelil med 1. in 4. decembrom l. 1890. na severnem koncu Gmundenskega jezera samca in samico.[3]

Nižje Avstrijsko. V. pl. Grossbauer je z Zofijinega mostu opazoval dve gozdni raci, ki sta plavali po Donavskem kanalu navzgor[4]. Bilo je to pozimi. Natančnejšega časa ni nikjer navedenega. Najbrže je bilo decembra 1890. l. ali pa januarja 1891. l.

Štajersko. Največ gozdnih rac se je zaletelo v sosedno deželo na Štajersko. Koncem decembra 1883 so videli na Muri pri Gradcu več teh rac; dne 25. decembra je opazoval lekarnar J. M. Hofmann 3 racmane in 3 race na Muri, ustrelili so krasnega racmana, 2 so pa obstrelili.[5] G. Viktor vitez Tschussi pl. Schmidhofenski, je ta članek priobčil in dostavil še, da so pred več leti na potoku Kamach ustrelili racmana iz trope regeljcev (Anas querquedula L.), pred 3—4 leti pa samico v lovišču Dobl. Dne 4. decembra 1890 je ustrelil c. kr. notar Homann pri Frohnleitenu te vrste raco,[6] ki jo je podaril deželnemu muzeju.

Hrvaško in Slavonija. Pri Begtežu, graščina Kutjevo pri Požegi, je bil ustreljen dne 29. novembra 1890 krasen racman, ki je zdaj v zoološkem narodnem muzeju v Zagrebu; v tem muzeju je še en racman, navedeno pa ni, kje in kdaj je bil ustreljen[7].

Kranjsko. Za našo deželo je gori navedeni racman prvi in edini primerljaj. Gosp. Ferdinand Schulz, ki je to ptico nagatil, trdi, da je ta racman mladič iz lanskega gnezda. Ker je ta gativec imel v rokah že na tisoče živali, mu z mirno vestjo prepustim sodbo o tem vprašanju. Izurjen, star gativec, kakor je g. Schulz, spozna na kosteh in na mesu neovrgljivo starost dotične živali.

G. dr. Oton Heinroth, asistent na zoološkem vrtu v Berlinu in najboljši poznavalec gozdne race, ki sem mu o tej, pri nas ustreljeni

[3] Mittheilungen des ornithologischen Vereines in Wien. „Die Schwalbe," XII. Jahrgang 1891, str. 43.

[4] A. Hugo's Jagdzeitung 1891, str. 74.

[5] Mitteilungen des ornithologischen Vereines in Wien 1884, str. 30.

[6] l. c. Journal für Ornithologie 1892. str. 124, in pa „Mittheilungen des naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark. Jahrgang 1890. Graz 1891. Str. LXXXV.

[7] Glasnik hrvatskoga naravoslovnog društva 1902 str. 28.

raci sporočil in mu obenem javil Schulzovo trditev o njeni starosti, mi piše v pismu z dne 1. februarja 1911 tole: „Ihre Nachricht von dem Erlegen einer Brautente am 6. Dez. 1910 interessiert mich natürlich sehr. Zugleich möchte ich aber fragen, woher sie wissen, daß es sich um einen jungen Vogel handelt, denn gesunde, im Anfang des Sommers bezgl. im Frühjahr erbrütete Tiere sind im Dezember vollständig ausgefärbt und dann nur von einem sehr geübten Sachkenner von älteren Stücken zu unterscheiden. Bei weiblichen Enten ist das Alter wohl überhaupt kaum festzustellen, sobald sie ihr Jugendkleid vermausert haben. Im allgemeinen lege ich allen Jungenten, deren ich habhaft werden kann, Fußringe an; jedoch werden auch immer einige in der Umgegend erbrütet, die dann natürlich nicht in dieser Weise bezeichnet werden können. Ebenso sind die dreijährigen und älteren Vögel im allgemeinen nicht beringt. Das Gefieder ist natürlich bei all unseren Brautenten — wir haben nur freifliegende — tadellos".

Ko sem mu ponovno sporočil, da vztraja g. Schulz pri svoji trditvi, mi je pisal g. dr. Oton Heinroth dne 9. februarja 1911: „Ich kann Sie nur noch einmal darauf aufmerksam machen, daß die Feststellung des Alters bei bereits ausgefärbten Vögeln ungemein schwer ist, bezgl. in diesen Falle nur dann gelingt, wenn man schon sehr viele Brautenten, die durch Fussringe ihre Altersurkunde bei sich tragen, in der Hand gehabt hat. Ich habe immer die Erfahrung gemacht, daß Präparatoren zwar mit großer Sicherheit das Alter eines Vogels angeben, daß sie sich aber, wenn man die betreffenden Stücke nach ihrem Geburtsdatum genau kennt, in sehr vielen Fällen gründlich irren." Oporekati seveda ne morem ne Schulzu ne dr. Heinrothu, vendar bi pritegnil Schulzovemu mnenju. Vsak izkušen gativec vé, da imajo mlade živali finejše meso in mehkejše kosti kakor stare. Resnici na ljubo pa moram poudariti, da slikar naše race v „novem" Näumannu zvezek X., slika I., št. 5. ni prav dobro pogodil. Upam pa, da bomo to nesoglasje na ta ali oni način poravnali; glavna stvar je, da smo spol ugotovili.

Na vprašanje, od kod bi bile vse te race, ki so se k nam zaletele, je težko natanko odgovoriti, gotovo je le toliko, da so iz Nemčije, kjer jih imajo tudi na prostem. O tem mi je pisal g. dr. Heinroth dne 1. februarja tole: „Natürlich ist es unmöglich, die Herkunft Ihres Stückes auch nur in annähernder Sicherheit anzugeben, denn es gibt sehr viele Privatliebhaber, welche Brautenten halten, und auch in vielen öffentlichen Anlagen und anderen zoologischen Gärten werden die Tiere gezüchtet und entgehen dann häufig dem Amputieren eines Flügels. Unter Anderem hat mein Freund, Herrn Dr. C. v. Wissel, Görlitz, Fasanerie Wilhelmshof, stets freifliegende Brautenten, von denen ihm zu seinem Leidwesen bei größeren Ausflügen stets einige abgeschossen werden". Pripomniti moram, da znaša zračna črta Berolin-Ljubljana 720 *km*, ki jo je preletela raca v večjih ali manjših presledkih. Sicer je tudi mogoče, da je naša raca od kod drugod, mimo je Berolina, kjer so jo prezrli in jo

pozabili peroti pristriči. To vprašanje, ki je za nas končno podrejenega pomena, je važnejše za ornitologično vednost in razvozlati bi se dalo z neovržno gotovostjo le tedaj, če bi bila imela raca na nogi pritrjen kak obroček, ki jih v znanstvene svrhe pripenjajo dandanes na raznih ptičjih opazovalnicah ujetim pticam, ki jih potem izpusté, in na ta način doženó, kjer jo ustrelé ali ulové, od kod je in kako daleč je letela.

Kdor želi kaj natančnejšega izvedeti o življenju te race, ki bi jo kazalo tudi pri nas udomačiti, temu bi nasvetoval brošuro, ki jo je spisal že večkrat navedeni dr. Oton Heinroth pod naslovom die „Brautente". Ta spis je izšel prvotno v „Journal für Ornithologie" 1910 na str. 101 do 156; navedeni članek je ponatisnil znani založnik lovskih spisov I. Neumann v Neudammu; brošura velja 2·50 nemških mark, ima VIII + 71 strani in jo krasi 7, večinoma po naravi posnetih slik. Ocenil jo je med drugimi tudi gosp. dr. Karl R. Hennicke v „Ornithologische Monatschrift" 1910, str. 204 in 205, takole: „Das durch zahlreiche photographische Abbildungen auf vier Tafeln und eine Bundtafel gezierte, 71 Seiten umfassende Werk gibt eine genaue Monographie der Brautente, eine Schilderung ihrer äußeren Kennzeichen, ihrer Mauser, ihrer täglichen Lebensgewohnheiten, Bewegungsweisen, Verkehrsformen, Stimme, Fortpflanzung, ihres psyhischen Verhaltens, Notizen über Einbürgerung, Schutz und genaue Beschreibung. Besonders ausführlich ist der Abschnitt über Fortpflanzung in dem das Liebesleben, die Nestsuche, künstliche Nisthöhlen, Gelege, Brut, Ausschlüpfen der Jungen und Verhalten der Mutter zu den Kindern geschildert werden. Eingeleitet wird das ganze durch einen Abschnitt über die Aufzucht junger Brautenten durch Hühnerglucken, über die Stockente als Pflegemutter und über die systematische Stellung der Brautente. Mischlinge finden sich in der Literatur nur mit der Mandarinenente erwähnt. Der Verfasser hat aber noch keinen zu Gesicht bekommen. Es würde zu weit führen, auf Einzelheiten einzugehen, nur das möchte ich betonen, daß das Buch an wichtigen Beobachtungen außerordentlich reich ist. Auch über analoge Verhältnisse bei anderen Vögeln, besonders was Intelligenz und sonstiges psychisches Verhalten angelangt, finden sich äußerst interessante Bemerkungen. Das Buch ist weit mehr als eine einfache Monographie".

Sicer pa delo samo mojstra hvali! *Dr. Janko Ponebšek.*

Društvene vesti.

Novi člani „Muzejskega društva" od 15. aprila t. l. Andrejka pl. Livnogradski Rudolf, c. kr. okrajni komisar v Postojni. — Engelsberger Rupert, enoletni prostovoljec v Ljubljani. — Podboj Štefan, c. kr. gimnazijski profesor v Celovcu. — Stranetzky Kajetan, c. kr. realčni profesor v Idriji.

Izdaja in zalaga „Muzejsko društvo za Kranjsko" v Ljubljani.
Tisk J. Blasnika nasl.

Ljubljanski kongres l. 1821. po dnevniku zagrebškega škofa Maksimilijana Vrhovca.

Priobčil Janko Barlé.

Med najslavnejše škofe zagrebške spada gotovo Maksimilijan Vrhovac. Bil je v svojem času prva oseba na Hrvaškem in njegovo delovanje v javnem življenju je bilo v vsakem pogledu mnogostransko. Če gledamo njegove zasluge na cerkvenem in kulturnem polju, ali če spremljamo njegovo delovanje na političnem, književnem in narodnem polju, povsod moramo občudovati veliki duh in izredne duševne sposobnosti tega velikega škofa.

Vrhovac se je porodil v Karlovcu dne 23. septembra 1752. Oče bil mu je Josip Aleksij Vrhovac pl. Ehrenberg, stotnik v Krajini, a mati Antonija pl. Znika. Najprej se je posvetil vojaškemu stanu in postal praporščak, no kmalo pusti vojaško suknjo in jo zamenja z duhovniško haljo. Posvečen l. 1775. v mašnika, je postal že l. 1784. kanonik zagrebški in l. 1787. rektor generalnega semenišča in bogoslovne fakultete v Budimpešti. Tam ni ostal dolgo, ker je bil še istega leta imenovan škofom v Zagrebu, kar je bil do svoje smrti dne 16. decembra 1827[1].

Za Vrhovčevo delovanje in sploh za tedanjo dobo hrani dragocene podatke njegov dnevnik[2], kateri do sedaj še ni bil porabljen in izcrpan, kakor bi bilo treba. Vrhovac je začel ta dnevnik svojeročno pisati že l. 1801., vendar za prva leta ni tako obširen in natančen kakor kasneje. Posebno zanimiv in važen je od l. 1809. do 1810., ko je bil Vrhovac banski namestnik. Tudi kasneje ga je vodil zelo natančno in ga pisal do 14. oktobra 1825., ko je že druga

[1] Njegovo življenje in delovanje je opisat dr. Velimir Deželić v »Vitezoviću« l. 1904. Pisatelj je v krepkih potezah očrtal delovanje tega velikega škofa, vendar bode treba, da se še podrobno ocenijo njegove mnogostranske zasluge.

[2] Dnevnik se nahaja v nadškofijskem arhivu v Zagrebu.

...ka v dnevnik zapisala besede: „Sub ipso Prandio fatali appoplexiae ictu tactus, in perdurantem valetudinarium statum incidi, ab ulteriori praesentis Diarii Continuatione me impedientem".

Iz tega dnevnika sem izpisal ono, kar govori o ljubljanskem kongresu l. 1821. V Španiji in Portugalu se je vnela l. 1820. vstaja, ki je našla odmev tudi v Italiji. Karbonariji so pridobili v neapoljskem kraljestvu vojsko za svoje osnove, ki se je odpotila proti Neaplju. Kralj Ferdinand I. je moral priseči na španjolsko ustavo iz l. 1812. Tudi v Lombardiji je delalo plemstvo in kler na to, da se Avstrijci odondod spode. Avstrijski minister Metternich, je sklical kongres vladarjev in ministrov za dne 20. oktobra v Opavo, da v tem metežu napravi red. Angleški zastopnik je bil Stewart, francoski Caraman. Ruski car je prišel v spremstvu svojega brata Nikolaja, Capodistrije in Nesselrodeja, a pruski kralj s prestolonaslednikom, Hardenbergom in Bernstorffom. Avstrijski, ruski in pruski vladar so bili iz početka složni, a zastopniki Francoske in Angleške so se držali pasivno. Dne 19. novembra so podpisali ti trije vladarji zapisnik, v katerem izključujejo iz evropejske zveze vsako državo, v kateri bi prevladala revolucija in si prisvajajo pravico, da jo z orožjem upokore. To je bilo naperjeno pred vsem zoper neapoljsko kraljevino. Ker z revolucijonarno vlado niso hoteli obravnavati, so poklicali kralja Ferdinanda početkom januarja 1821. na kongres v Ljubljano. To je v Neaplju razburilo duhove, ki so se šele tedaj malo pomirili, ko je kralj slovesno obljubil, da bo držal svojo prisego. Vendar ko je prišel v Ljubljano, je pristal na Metternichov predlog, da se poprejšnje razmere v njegovem kraljestvu zopet vzpostavijo. Ravno ko je Napolj dobil novo ustavo in kraljevič regent dne 31. januarja 1821. na njo prisegel, so sklenili vladarji, da mora avstrijska in ruska vojska vdreti v neapoljsko kraljestvo. Kralj Ferdinand je proglasil, da je bila njegova prisega prisiljena in zapovedal revolucijonarjem, da odlože svojo oblast. Že v začetku februarja je odšla avstrijska vojska iz Lombardije proti Neaplju, revolucijonarji so bili premagani, parlament razpuščen in karbonarsko društvo razpršeno. Kralj Ferdinand se je povrnil v začetku maja zopet v svoje kraljestvo[3].

Iz dnevnika sem izpisal samo ono, kar govori o tem kongresu. Za našo Ljubljano je jako častno, da je imela nekoliko mescev tako odlične goste v svoji sredi. Bilo je gotovo neprilično za stanovanja, ker je bila Ljubljana takrat še majhna, a razen vladarjev, ministrov,

[3] Gl. Ivan Rabar, »Poviest najnovijega vremena od godine 1815. do godine 1878«, str. 38—40.

škofov in drugih odličnjakov je bilo treba preskrbeti še s stanovanjem in hrano mnogoštevilno dvorjanstvo, častnike in moštvo. Tudi so dan za dnevom potovale skozi Ljubljano razne vojaške čete na svojem potu v Italijo. Bilo je treba poskrbeti tudi za razne zabave. Zato je zanimivo zlasti ono, kar pripoveduje dnevnik o razsvetljavi mesta Ljubljane in o gledališču.

Razen hrvaškega bana in škofa je bilo v Ljubljani takrat več hrvaške gospode. Iz dnevnika vidimo, da je bil Vrhovac cenjen v vladarskih krogih. Za sivolasega bolnega starčka je bilo gotovo neprijetno potovanje v zimi, vendar je bil navajen na razna potovanja, ki so bila v tedanjem času mnogo bolj neprilična kakor sedaj, ko imamo zelo pripravna sredstva komunikacije. V Ljubljano se je takrat potovalo čez Samobor, Novomesto in Trebnje.

Priobčujem sedaj doslovno izpiske iz Vrhovčevega dnevnika.

9. X. 1820. Hora 7ma Matutina suae s. Majestates Pestino discesserunt, pransurae et pernoctaturae Strigonii apud Primatem Regni, inde per Tyrnaviam ad Holisch profecturae. — Ex Holisch sua Majestas Imperator Tropaviam itura, Imperatrix autem et Archidux omnes Viennam reddituri sunt. — Coronae Princeps et Franc. Carolus hodie Visehradum pergunt, ad Vesperum reddituri, crastino autem die per Komaromium ad Holisch profecturi[4].

14. XI. 1820. Sub Vesperam accurrit D. Goldschmidt referens se Vienna nuntium accepisse, quod populus Berolinensis Regem Borusiae detineat, nec admittat, ut Opaviam proficiscatur.

9. XII. 1820. Rumor in civitate confirmat: congressum Opaviensem Labacum transferendum, quem nuntium confirmat quoque Dnus Reuter, qui 3. Vienna abivit et sibi in cancellaria status id asseveratum esse narrat.

10. XII. 1820. Regiminis Crisiensis Battalion unum Zagrabiam sub ductu Colonelli Maroevich advenit, in foro Capitulari revisum per universum Generale Commando, ab Episcopo benedictum cum omni solemnitate . .

11./XII. 1820. Pari ratione, uti heri Crisiense, ita hodie exceptum et benedictum est Battalion S. Georgiense sub ductu Vig. Magistri Oguman. — Utrumque hoc Battalion ordinatum ad Italiam propter Neapolitanos, qui ad novam constitutionem Regno dandam Regem coegerunt, proficiscuntur.

18. XII. 1820. A meridie Labaco accepi Litteras.

---

[4] Bil je takrat Vrhovac v Budimpešti že od 19. septembra, od koder se je povrnil v Zagreb 13. oktobra. Odšel je odsedov s drugimi hrvaškimi delegati, da pozdravi cesarja.

2. I. 1821. Aula Nostra Vienna discessit, versus Labacum, ubi Congressus Opavia eo translatus cum interventu Regis Neapolitani, Caesaris Russici et Regis Borussici celebrabitur.

3./I. 1821. Caesar Russicus Vienna discessit versus Labacum.

6./I. 1821. Litterae Vienna a B. Müller cum itinerario suae Majestatis Opavia Viennam.

7. I. 1821. Litterae Labaco allatae annuntiant, quod 3. & 5. Stabularii caesarei homines 80, Equi currules et sonipedes 115 usque 120, currus nobiliores 22 advenerint.

8./I. 1821. Labaco scribunt, caristiam rerum omnium increscere.

12. I. 1821. Vesperi soliti Lusores: sub actuali Lusu venit Courerius Labaco Locumtenens Regiminis Nassau . . . ad Commendanten Radivojevich, adferens mandatum, ut, cum universa Regimina ex Tyroli et Stiria ad Italiam proficisci debeant, pro servitio Labacum duo Battalion Contiuiarii militis mox et indilate mittat. Officialis Courerius edixit Principem Meternich 4. advenisse Labacum et Zoisianum domum inhabitare: Aquam pro potu ex Görtschach adferri. 6. suam Sacratissimam Majestatem cum universis adjunctis $^3/_4$ ad 2 pomeridianam advenisse. 7. mane Praesentationem omnium in officiis constitutorum fuisse, et hora 10 Sacrum in Ursulinarum Ecclesia. $^3/_4$ ad 3. Imperatorem Russiae advenisse et in Episcopio illocatum a Caesare nostro in scalis osculo exceptum, et acclamationibus populi.

13./I. 1821. dimisi Literas officiali Courerio ad D. Busan sonantes Labacum. Officialis hic tarde a meridie abivit. Commendans Generalis Radivojevich ordinavit, ut unum Battalion e Varasdinensi utroque regimine, alterum e Sluinensi et Ogulinensi composita Labacum transeat.

14./I. 1821. Literae Labaco ab Episcopo ejate et fatales Tergesto, quibus annuntiatur, Sichelburg, Vivodinam ab Episcopatu Zagrabiensi avellanda et Labacensi incorporanda esse, pari ratione Parochias militares Segniensi Dioecesi addici. Quodipsum etiam Vice-Archidiaconus Hansich Carlostadio scribit.

15. I. 1821. Hansich Carolostadio scribit semet resolutionem apud Circuli Capitaneatum in originali legisse, qua mediante disponitur, de altissima suae Majestatis cum praehabita sanctione suae Sanctitatis Pontificiae ddto 7^{mae} Decembris a. p. edito decreto constitutum esse: ut porro stabiliti maneant Episcopatus Goricziensis: Labacensis: Villachensis: Tergestanus et Vegliensis: reducuntur autem Osero, Polla, Cita nova et Cattaro. Segniensis Episcopatus canonice cum Modrusiensi unitus, dividitur ita: ut Modrusiensis Flumine resideat, Segniensis vero statum pure militarem confiniarium pro administratione accipiat, Carlostadium porro cum toto districtu Cis-Colapiano provisorio modo penes Episcopatum Zagrabiensem maneat, avulsis tamen (uti Intimatum 14. hujus Tergesto acceptum continet,) militaribus (proculdubio 6 Parochiis Regiminis Sluinensis) Segniensi: et Vivodina cum districtu Sichelburgensi Labacensi Episcopatibus applicandis.

21./I. 1821. Percepi Literas Labaco a D. Nicolao Busan.

24. I. 1821. Vesperi saltus: de ordine debuisset esse conversatio, sed in gratiam officialium Regiminum St. Georgiensis et Crisiensis, qui hora 12ª pomeridiana cum composito Battalion advenerunt, Labacum pro servitio transeuntes, datus est saltus et coena. Societas erat usque ½ 1 noctis valde bonae voluntatis.

25. I. 1821. In prandio 6 officiales Regiminis St. Georgiensis.

26./I. 1821. Reduces officiales Reg. Vac. Paar. Capitaneus Piazza cum socio Labaco referunt, Episcopum Zagr. expectari Labacae: — caeterum nihil particularis referunt, eo excepto, exercitum austriacum probabilius Padum jam transivisse.

31. I. 1821. Visitavit Domina Comitissa Rogendorf et Comes Auersperg, qui retulit, quod Imperantes Labaci congregati libenter visuri sint, si Comes Banus et Episcopus illuc venerint.

1. II. 1821. Dispositiones feci circa suscipiendum iter Labacum.

4. II. 1821. A meridie hora ½ 3ª per Szamobor Labacum discessi, ubi pernoctavi, sed in continuis caloribus. Mecum fuit Canonicus Host, Caeremoniarius Kraÿl, camerarius et unus Famulus.

5. II. 1821. Mane propriis Equis vectus sum usque Neostadium, ubi acceptis postalibus Equis, vectus sum usque Treffen, in continuis doloribus stomachi, ubi apud praeclarum Decanum Parochum Mussich condescendi, et statim decubui.

6. II. 1821. Circa horam 3am pomeridianam Labacum veni: et ex inviatione Domini Consiliarii Nicolai Busan condescendi in domo Mercatoris Piller in foro principali, ubi ex affectu Baronis Buzzetti quarterium in 4 pulchris Cubiculis consistens, gratis accepi: illudque praeterea commodum habui, quod per domesticam coquam victu et obsequio cum comitibus meis Host et Kraijl, ac universo famulitio consistente in camerario, auriga et 2 Husaris provisus fuerim.

7. II. 1821. Ex praescripto Medici tota die domi mansi: visitarunt me Dominus Busan, Henricus Sermage, Medicus Host, Episcopus Labacensis Grueber, Comes Wurmbrand, suae Sacratissimae Majestatis Imperatricis supremus aulae Praefectus, Episcopus consecrandus Capucinus.

8. II. 1821. Dies natalis Imperatricis: in Cathedrali Ecclesia audivi sacrum, dein visitavi Episcopum Dioec. Gruber, C. Wrbna, Busan, C. Wurmbrand, Episcopum consecrandum. Me visitarunt B. Buzzetti, C. Hohenwarth, Comes Deym: pransus sum domi: — a meridie mansi domi. Vesperi erat per urbem illuminatio, quam aulae inspexerunt: ego domi mansi in societate Domini Nicolai Busan.

9. II. 1821. Accessi suam sacratissimam Majestatem, qui me benignissime excepit et ultra horam mecum cordialiter est locutus: de propinata Dioecesi mea nihil se scire edixit et jussit, ut motiva et idaeam meam repraesentatione mediante exponam. Dein accessi Generalem Kutchera: cui locutus sum de Greth, Marcziani, Radivojevich Generalibus. Inde accessi Coronae Principem: Archiducem Franciscum Carolum, ubi

etiam D^{num} Görök et adjutantium Colonellum Ekard salutavi. Dein visitavi Card. Spina et Secretarium Pontificium Monsignore Mazzio. Aderat apud Card. Spina Episcopus consecrandus in Examine. Pransus sum apud Imperatorem: aderant in prandio etiam Comes Banus et ejus uxor. — Imperatrix erat admodum affabilis; monialibus se daturam opem promisit. A meridie domi existentem visitarunt Comes Deÿm, Prof. Suppan, Capitaneus Bettini.

10./II. 1821. Sacrum audivi in Ecclesia S. Jacobi, olim Jesuitarum, dein visitas feci: apud Archiduces Modenses Franciscum et Ferdinandum, Ruffo Legatum, C. Bellegarde, Principem Metternich. Pransus sum domi, a meridie eram apud Regem Neapolitanum et dein apud Com. Banum.

11./II. 1821. Hora 8va celebravi et sacrum audivi in Cathedrali Ecclesia. Hora 10ma coepit functio consecrationis Episcopi in partibus Infidelium titulo Termopili Pater Joannes de Cuneo Capucinus, Confessarius Regis Neapolitani. — Card. Spina erat Consecrator, ego et Dioec. Labacensis Assistentes Conconsecratores. Pransus sum apud Metternich, ubi conveni cum consiliariis Wacken, Merci, Generali St. Vincent, C. Eszterhazÿ, Secretariis Ottenfels et Kaiserfeld.

12. II. 1821. Dies Natalis suae sacratissimae Majestatis Imperatoris nostri. Hora $^1/_2$ 10 sacrum lectum dixi suis Majestatibus in Ecclesia Ursulinarum: summa Galla. Prandium domi. In aula privative tota aulica familia cum Imperatore Russico et Rege Neapolitano natalem festivitatem in silentio celebravit. Me hac die visitarunt copiosi. Vesperi Illuminatio sat pulchra: aula eam inspexit, excepta Imperatrice, quae ob acceptum nuntium de morte sororis Maximilianae multum afflicta fuit, nec in publicum comparuit.

13./II. 1821. Accessi Imperatorem hora 9^{a} matutina, qui me ipse ad prandium invitavit, dein Archiducem Mod. Ferdinandum, qui addixit, quod proximo die dominico Zagrabiam venturus apud me hospitium accepturus sit, dein Archiducem Franc. Carolum, Cardinalem Spina et Mazzio, hora 12. Imperatorem Russicum, Episcopum Labacensem et Episcopum neoconsecratum: quocum vectus sum ad Regem Neapolitanum, ubi pransi sumus in societate Ducissae Floridiae, uxoris Regis, Card. Spina, Episcopi Dioec. Labacensis et Gubernatoris Labacensis, caeteraeque familiae Regis Neapolitani, Principis Butera, filii Ducissae etc. — Visitavi C. Auersperg Mokriczensem, C. Spork, Porzia, P. Metternich, B. Bussetti, Abramsperg, Kruft, Hohenwarth, Marenczij, Auersperg Raymundum Capit. Circuli. Me quoque vesperi plures visitarunt.

14./II. 1821. Visitarunt me Skodler cum uxore sua, Abramsperg, Host. Ego visitavi Comites Wrbna, Wurmbrand, Capodistria, Bellegarde, Comitissam Lasanzk¨. Pransus sum ad Imperatorem, qui iterum majorem in modum benignum se et gratiosum ostendit. A meridie ego visitavi Busan, Sermage, Thurn, ad me sub vesperum venerunt Episcopus Labacensis, Comes De¨m, Suppan Professor, item Comes Banus cum Comitissa, qui inspexerunt quarterium, quod post meum abitum, Comitissa

incolere desideravit. Supervenit Varadi, tandem et Busan, qui mox ad B. Buzzetti transivit, experturus, quale pretium pro quarterio Comitissae Banissae elocandum exigat, tulitque nuntium, menstrue eum exigere 250 f., et si una theatralem Logiam accipere vellet, additamentum 100 f. in bona moneta, quod ipsum Comitissae notum reddidi eo adito, quod D. Busan commissionem tractatus in se assumpturus sit, et ad Comitissam venturus, ejusque determinationem excepturus.

15. II. 1821. $^1/_2$ 9 matutina Labaco medio postalium Equorum discessi: per St. Marein ad Possendorf, ubi prandium sumpsi, Treffen, Neostadium veni, ubi pernoctavi in diversorio apud Fabiani.

16./II.[5] 1821. Audito apud Franciscanos Sacro, hora 8va Neostadio discessi, per Gutenhof Runam, ubi prandio exceptus sum in diversorio, postalibus equis. Runa vero usque Zagrabiam propriis alodialibus vectus sum et Zagrabiam circa horam 5^{am} pomeridianam adveni. Plures visitae, intra quos Marcziani et Radivojevich, de adventu Archiducis et Labacensibus novis curiosi.

17./II. 1821. Comes Banus Labaco hora 7^{a} verspertina advenit, quem accessi et ab illo iterum ad Radivojevich redivi.

18./II. 1821. Audito et lecto in domestica Capella Sacro, expectavimus Archiducem, qui Samoborino hora 3^{a} pomeridiana advenit. Praesentato Eidem statu civili et militari, paulo post itum ad prandium, quo nobiliter exceptus est. Fuerunt in prandio Archidux cum adjutantius illius C. Fürstenberg, C. Banus, Radivojevich, Marcziani, Greth, Lukavsky, Millos, Episcopus Ztanich, V. Comes Lentulay, Not. Civitatis Stadjdoher, adjut. Seidl, Col. Veyder, 2 officiales, C. Sermage, Can. Hoszt, Vukassovich, Mahanovich, Episcopus Simunich. A meridie inspexit Cathedralem Ecclesiam et ejus Thesaurum, Bibliothecam et Archivum Episcopi. Vesperi indicta est parva Societas virorum et foeminarum pro conversatione et coena, ad quam tamen Archidux non comparuit, colica acrius vexatus, a qua tamen acceptis 2 Lavativis relevatus fuit.

19./II. 1821. Archidux totaliter relevatus a suis corrosionibus 3^{tio} quadrante ad 9 matutinam lustravit civitatem ... .[6] Sub mensa Labaco Archidux accepit Literas per expressum missas: quibus ei significabatur, Principem Gallo, Regenti Neapolitano, quod a Congressu Labacensi attulit, repraesentasse. Regentem vero cum declaratione, quod officiis filii erga Patrem propriis, erga suam uxorem et proles, denique publicis erga nationem ligatus totum decisioni parlamenti nationalis substernat, quod cum Gallo Parlamento retulisset, admonitis repraesentantibus, ut ad evitandum sanguinis effusionem cedant, et se Monarcharum alliatorum voluntati conforment; officia sua omnia resignavit. Archidux hora 7^{a} vespertina ad saltum, quem C. Banus dedit, cui et coenae

---

[5] V dnevniku je zapisano 15./II., kar je gotovo napačno.

[6] Opušča se, kaj je vse nadvojvoda v Zagrebu pregledal in katere osebe so bile pri slovesnem obedu. [illegible]

nobili, interfuit usque $^{1}/_{2}$ 2 noctis, qua reversus est ad arcem Episcopalem.

20. II. 1821. Archidux expedito courerio cum responso ad acceptas heri Labaco Literas $^{1}/_{4}$ ad 10 matutinam discessit per Bellovarinum militare Kanisam et Budam, famulitio in arce Episcopali donavit 150 f. V. V.

24. II. 1821. In novis allgemeine Zeitung legitur Angliae declaratio ore Castelraikii pronuntiata, quod non approbet hostilem agressionem Regni Napolitani.

27. II. 1821. Adnectitur Lista omnium Potentatum et Ministrorum, qui actu Labaci morantur in congressu. Vesperi saltus apud Comitem Banum . . . Comitissa cum filia hora 9ª Labaco advenit, et mox Societati semet adjunxit.

2. III. 1821. Labaci venit Litera, annuntians 23. Februarÿ courerium Neapoli advenisse, qui declarationem ejatis Parlamenti attulit, in qua aperte dicunt, se ingressum militiae in statum Neapolitanum pro belli declaratione consideraturos et Regem suum captivum detineri arbitraturos. Magnam haec declaratio sensationem apud nostrum Imperatorem et universum ministerium excitasse, indeque statim conferentiam generalem ministerialem apud Metternich coadunatam, et declaratio reciproca cum proclamatione et paterna adminitione Regis Neapolitani ad filium dimissa est. — 24. Febr. copiosa tormenta ad Italiam per Labacum transiverunt. — Rex Borussiae vix venturus est Labacum, et Dux Modensis brevi abiturus est Modenam. — 25. Rex Neapolitanus 3. Martii ad Italiam, vicinio futurus exercitui austriaco, abiturus est. — Ducissa Floridia praecedet 28. Febr. — Nugent et Bianchi Labacum advenerunt. Copiosi Courerii ad omnes Europae aulas dimissi sunt. — A meridie visitavit Busan cum sua, qui abiturus est cras Labacum . . .

3./III. 1821. Literae Labaco a Dº Busan Nicolao. Comes Banus D. Seidl S. V. M. Labacum misit pro obtinenda informatione, an sua Majestas Zagrabiam ventura sit, medio Dⁿⁱ Seidl misi responsum ad Comitem Wurmbrandt.

12. III. 1821. Vagi Rumores de exercitu nostro contra Neapolitanos misso: de novis revolutionibus exortis in civitate circumferebantur, quibus nullam fidem adhibui.

13./III. 1821. D. M. C. Aloÿsius Busan Labaco redux Literas a fratre Nicolao attulit.

14./III. 1821. Visitarunt . . . D. A. Busan, qui Labaco adveniens, certum me reddit, nullum meritorium courerium ab exercitu Labacum advenisse et ibidem magnam actu esse solitudinem.

17./III. 1821. Ex Italia nuntius, quod tumultus in Pedemontano statu sit, et Rex in favorem Principis Carignan Regimen resignaverit.

18./III. 1821. Varii iterum rumores sinistri per urbem, ubi e contra relatio ex Italia certum reddit, quod Austriacus exercitus in parte una complectente 2 divisiones ad Aquila remanserit. Frimont vero cum 3 divisionibus per Frascati versus Neapolim properaverit.

22 III. 1821. Radivojevich commendans Generalis fausta nova ab exercitu, quae illi praeterita nocte staffetaliter advenerunt significat. Adnectitur Litera Labaco accepta cum omnibus Bulletin Bellicis, et proclamatione Caroli Felicis Sabaudiensis, fratris Emanuelis Regis, qui in favorem Principis Carignan Regimen resignavit.

28 III. 1821. Literae Labaco insinuant, quod Exercitus Neapolitanus ubique ita se restrahat, ut assequi a nostro milite non possit. Comes Wrbna ad 10 horas processit et nullibi inimicum deprehendit.

4 IV. 1821. Labaco majoris momenti Bulletin de occupatione per militem austriacum urbe Neapolitana et resignatis fortalitiis Gaeta et Pescara.

8 IV. 1821. Labaco percepi Litteras a D. Consiliario Nicolao Busan. Scribunt praeterea Labaco: quod 3ª hujus Te Deum laudamus cum omni solemnitate celebratum fuerit. E manibus Imperatoris nostri ordinem Bavaricum Imperator Russiae in Cathedrali Ecclesia acceperit, quodue functiones Hebdomadae sanctae, signanter lotio pedum Labaci eadem cum solemnitate peragendae sint, sicut fieri solent Viennae, quem in finem etiam nobilis turma Germanica Vienna evocata sit. Aliati Imperatores indignantur Regi Neapolitano, quod Regnum suum non ingrediatur, sed Florentiis incurius rerum suarum haereat.

9. IV. 1821. Gradiscanum Battallion in suo ad Italiam progressu, hodie mane Zagrabiam advenit et adfuit solemni Te Deum laudamus, quod ex dispositione Aulae hodie in Ecclesia S. Marci celebratum est solemniter. . .

15. IV. 1821. Communicavit D. Commendans Generalis Radivojevich duas Litteras, quas Labaco medio Staffetarum accepit: — utraque notum reddit, assultum rebellium Pedemontarum, qui ex Alexandria 14 000 numero fortes versus Novaram processerunt, sed repulsi sunt a Generali Pedemontano Latour et Austriaco Bubna.

16. IV. 1821. Brodense Batalion, quod ad Italiam proficiscitur, bene ordinatum et vestitum, in foro Capitulari congregatum, revisum est a Comite Bano et reliquo Generalatu et officiolatum, ab Episcopo autem Benedictionem accepit.

18. IV. 1821. Labaco refertur quod Supr. Vigiliarum Magister Gattenburg, qua curierius advenerit et deditionem spontaneam fortalitii Alexandriensis retulerit.

19. IV. 1821.[1] Prandio exceptum Capitulum totum et 7 officiales Regiminis Petrovaradiensis, qui cum integro Battalion ad Italiam progredientes, hodie urbem ingressi sunt.

3. V. 1821. Comes Banus Labacum abivit, unde Comes Can. Sermage redivit, qui narravit suas sacratissimas Majestates benignam, reliquos aulicos gratiosam mei memoriam habere. Episcopi Labacensis Litteras attulit.

---

[1] Veliki tetrtek.

7./V. 1821. Labaco nuntius advenit, quod Regnantes circa 15 currentis abituri sint.

8./V. 1821. Excellentissimus Vegh a meridie cellerrimo cursu Labacum profecturus, per Zagrabiam transivit.

17. V. 1821. Aulae Magister refert, Marchionem Caraman, Legatum Gallicum et Comitem Blois Russicum status consiliarium Zagrabiam advenisse[8].

22./V. 1821. Misi litteras Labacum ad Consiliarium Nic. Busan.

28./V. 1821. Litterae Vienna a Neustädter unicam Listam Itineris suae Majestatis Labaco Viennam continens.

12./VI. 1821. Litterae Labaco a Dº Busan.

15. VI. 1821. Gradiscanum Battalion ex Italia advenit: 9 officiales apud me pransi sunt.

26. VI. 1821. Primum Battalion ex Italia veniens Banalistarum primi Regiminis in via ad Petrinam lustratum est.

Francoska posadka na gradu pa Ljubljančani l. 1813.

Objavil A. Aškerc.

Kakor ob zavzetju Ljubljane l. 1809., tako je tudi ob odhodu francoske armade iz Ilirije trdnjava na gradu igrala važno vlogo[1]. Na gradu se je avstrijska posadka pod generalom Moitelleom branila najdalje proti francoskemu vojaštvu, ki mu je poveljeval general Lamarque. In ko je meseca oktobra l. 1813. prihitel avstrijski general baron Fölseis s svojimi krdeli, da prepodi Francoze iz Ljubljane, se je ustavljala tudi njemu najdalje francoska posadka na utrjenem gradu.

General baron Fölseis se je čudil, kako se more ne posebno močna francoska posadka tako dolgo braniti dosti številnejšim avstrijskim četam, naposled pa je izvedel pravi vzrok, ki ga je nemalo iznenadil. Ljubljančani so namreč naskrivaj z živežem podpirali Francoze na gradu! Kako si to razlagamo? Francoska okupacija je bila resda občutno obremenila kranjsko prebivalstvo sploh in Ljubljančane posebej z raznimi vojnimi kontribucijami, pa ko so se bile sčasoma razmere konsolidirale, so pa Francozi pokazali, da

[8] Vrhovca takrat ni bilo v Zagrebu, ker je že 15. maja odšel na svojo graščino Golubovec pri Stubičkih Toplicah.

[1] Glej »Carniolo« 1911, str. 35—44.

niso prišli samo po kontribucije, da niso prišli samo jemat, nego so zavojevanim pokrajinam in mestom tudi prinesli svojo vzorno ustavo in upravo ter svojo svobodomiselno, na višji stopinji stoječo francosko kulturo. Pomislimo samo, kako je maršal Marmont reformiral v Iliriji šolstvo! V Ljubljani je ustanovil celó univerzo — école centrale! — ter mesto povzdignil za glavno mesto vsega ilirskega kraljestva. V Ljubljani so bili najvišji upravni, justični in vojaški uradi vse Ilirije. Blagostanje se je večalo, saj je bila Ljubljana s Trstom vred tudi trgovsko središče Ilirije. Lahko razumemo Vodnika, zakaj je bil zapel: „Napoleon reče: Ilirija, vstan'!" Lahko torej razumemo, zakaj so Ljubljančani kar pred očmi avstrijskega generala Fölseisa simpatizirali s Francozi in jih na tihem podpirali. Vse to razumemo prav lahko s psyhološkega stališča in niti Fölseis jim ni **mogel zameriti.**

Toda Fölseis je moral Francoze pregnati, naj stane kar hoče, in zato je moral prevroče simpatije ljubljanskega prebivalstva siloma zadušiti. Zato je bil izdal dne 1. oktobra 1813. leta nastopni drakonski **vojaški ukaz**[2]:

„Da man in Erfahrung gebracht hat, dasz aus einigen Häusern und von mehreren Inwohnern von hier Lebensmittel aller Art dem Feinde nächtlicherweile zugebracht werden[3] und dasz durch verschiedene Zeichen von den Fenstern mit dem Feinde eine Art Correspondenz unterhalten wird, so sehe ich mich zu dem strengsten Befehl veranlasst, dasz alle rückwärts gegen das Castell führenden Ausgänge, Thüren, Thore aus Gärten, Höfen und Häusern, sowie auch alle gegen das Castell führende Fenster an den unmittelbar an den Schlossberg anstossenden Wohngebäuden zugemauert werden. Der Herr Maire wollen dahero allen betreffenden Hausbesitzern augenblicklich den gemessensten Befehl erteilen, dasz dies ohne Zeitverlust unverweigerlich geschehe. Mehrere k. k. Herren Officiere erhalten den Auftrag, sich selbst zu überzeugen, und mir den bestimmten Rapport von Zeit zu Zeit zu geben. Die rückwärtigen Wohnparteien, welche ihr Licht blos durch diese Fenster erhalten, müssen ausziehen und sich bei ihren Bekannten auf diese ohnedies kurze Zeit einschränken und behelfen.

Ich erwarte, dasz sich die Bürger dieser so nötigen Vorsichtsmassregeln bereitwillig fügen, indem sie die Notwendigkeit dieser Anstalt leicht einsehen werden. Den sich dawider Streubenden

[2] [illegible] (Francoska doba.)

[3] [illegible] — Pesnitve 1910.

werde ich als ein gegen das Allgemeine Beste wirkendes Individuum mit militärischer Strenge zu behandeln gezwungen sein.

Nicht minder ist mir bekannt, dasz auch Vieh auf das Castell gebracht wurde. Ich verbiete somit das Weiden an dem Schlossberg und in der Nähe des Castells.

Damit aus den über St. Florian liegenden zersträuten Häusern nicht dieser Unfug geschehe, so wollen Sie sechs Bürger ernennen, welche mir namentlich angezeigt werden wollen, und diesen zur Pflicht machen, sogleich mit dem Herrn Hauptmann Ende, der bey St. Florian das Piquet hält, alles daselbst befindliche Vieh aufzunehmen, und mir eine Bitte hierüber einzureichen, damit man durch öfteres Visitieren sich überzeugen kann, ob diesem Unfug gesteuert ist.

Ebenso werden diese 1. Bürger der Polizey an die Hand gehen und darauf wachen, dasz die Familien, so in denen an den Schlossberg anstossenden Häusern wohnen, nur so viel Brod und Fleisch täglich in ihr Haus schaffen, als der Bedarf für einen Tag ist.

Alle Wachen und Patrouillen erhalten den Auftrag, jeden ohne Unterschied des Alters oder Geschlechtes niederzuschiessen, der bey Tag oder Nacht Miene macht, sich dem Castell zu nähern.

Es wolle demnach zur allgemeinen Warnung dieses sogleich publiziert werden, sowie jeder eingebrachte Schuldige nach der Strenge der Kriegsgesetze behandelt und füsiliert werden wird.

Laybach am 1. Oktober 1813. **Fölseis m. general p.“**

Fölseisov ukaz je bil ljubljanski župan, baron Codelli seveda še istega dne razglasil Ljubljančanom, pa, kakor se zdi, ukaz ni imel popolnega uspeha. Čeprav so morali od župana imenovani meščani: Knerler, Herleinsberger, Feichter, Sparovitz in Wichowski pomagati stotniku Endeju paziti na francozofile Ljubljančane, vendar so se bila pripetila ob ljubljanski trdnjavi nova „veleizdajstva“. Zakaj dne 3. oktobra je izdal baron Fölseis nov ukaz županu Codelliju:

„An den Herrn Maire Baron v. Codelli!

Nachdem sich die in denen letzt (!) gegen das Castell liegende Häuser noch immer verdächtig machen, dasz Lebensmittel auf die Festung geschleppt werden, so wollen Sie gefälligst die Verfügung treffen, dasz diese Häuser heute noch ganz sicher geräumt werden!

Laybach den 3. Oktober 1813. **Fölseis m. general p.“**

Die erste Okkupation Idrias durch die Franzosen im Jahre 1797.

Vom der k. k. Bergdirektion Idria.

Nach der gegen Ende des 18. Jahrhunderts in Frankreich ausgebrochenen Revolution stand Österreich Jahre hindurch gegen Frankreich im Felde.

Der Operationsplan der Franzosen im Jahre 1797 ging dahin, mit ihren drei Armeen, welche unter dem Befehle der Generale Bonaparte, Moreau und Jourdan standen, konzentrisch gegen Wien vorzurücken, um sich an der Donau zu vereinigen.

Bonaparte, welcher in Italien operierte, teilte seine Armee in drei Kolonnen: die eine unter Joubert sollte zwischen Feltre und Belluno in Tirol einrücken, die zweite unter Massena war zum Vormarsch über Pontebba nach Kärnten bestimmt, während die dritte unter Bonaparte selbst über die julischen Alpen gegen Wien vorrücken sollte; bei Ausführung dieses Zieles besetzten Bonapartes Truppen auch Krain und Idria.

Gleich nach dem Falle der Festung Mantua am 2. Februar 1797 wurde die Gefahr eines feindlichen Einfalles in Krain befürchtet und schon am 9. Februar langte vom Landeshauptmann Grafen von Hohenwart in Laibach die Mitteilung an den Bergwerks-Direktor Bergrat Gottlieb Edlen von Gerstorf ein, daß am 5. Februar nachts mittelst zweier Estafetten besorgliche Nachrichten eingelaufen seien, die, wenn sie sich bestätigen sollten, allerdings einen feindlichen Einfall in Krain möglich machen können, aus welchem Grunde allfällig rätlich erscheinende Anstalten für die Sicherheit der Kassen, Produkte und sonstigen Wertgegenstände ohne Aufsehen einzuleiten wären.

Obwohl tagszuvor günstigere Nachrichten eingingen, daß nämlich die Kassen von Triest und Görz, welche nach Laibach gebracht worden waren, wieder auf ihre Stationen retourniert seien, machte das Bergoberamt in Idria bei so bedenklicher Lage dennoch am 10. Februar der Hofkammer für Münz- und Bergwesen die Anzeige hievon und erbat sich die vorläufigen Verhaltungsbefehle, wie man sich, wenn wieder Vermuten die Gefahr näher kommen sollte, sowohl in Rücksicht des für Spanien erzeugten, in den Magazinen lagernden Quantums von 15.000 Zentner Quecksilber, sowie der Sicherheit des

Werkes selbst benehmen und was allenfalls bei einem feindlichen Einfalle veranstaltet werden solle.

Am 23. Februar langte von der Hofstelle die Weisung ein, sich bei einer drohenden Gefahr fortwährend mit der Landesstelle und dem Militärkommando im genauesten Einverständnisse zu halten und von selben die Anordnungen bezüglich des Rückzuges und der Sicherstellung des ärarischen Gutes anzusuchen.

Indem der Landeshauptmann Graf v. Hohenwart in Laibach die Bereitwilligkeit zur Mitteilung der von den Landesstellen in Görz, Triest und Fiume eingehenden offiziellen Kriegsnachrichten gab und das Bergoberamt auch an den F. Z. M. Freiherrn von Alwintzy wies, erklärte sich am 6. März auch der Landeshauptmann in Görz Graf Raimund v. Thurn bereit, bei Annäherung einer feindlichen Gefahr ungesäumt Nachricht zu geben. Und schon am 20. März langte von demselben die Nachricht ein, dass der Feind die Piave in 3 Kolonnen passiert habe und auch den Tagliamento bereits übersetzt haben soll, daher die Gefahr immer größer werde, ungeachtet diesfalls von Sr. Hoheit dem Erzherzog Karl nicht Offizielles eingelaufen sei. Sollten sich die Umstände zum Vorteil ändern, so will der Herr Graf nicht säumen, weitere Nachrichten zukommen zu lassen. Die gleiche Nachricht kam unter einem auch vom Grafen v. Hohenwart zu.

In der Meinung, dass ein Einfall nur über Wippach und Schwarzenberg erfolgen könnte, sandte das Bergoberamt den Erzwagmeister Karl Kahl und Christof Thurn beritten zur Recognoszierung nach Schwarzenberg und weiter gegen Wippach zu.

Unerachtet aller mit den Landesstellen in Krain und Görz, dem Kreisamte in Adelsberg als auch mit dem kommandierenden Generalen Freiherrn v. Alwintzy gepflogenen Korrespondenz des Bergoberamtes wurde die äußerste Gefahr erst den 20. März abends von Sr. kais. Hoheit Erzherzog Karl aus dem kaum 6 Stunden von Idria gelegenen Hauptquartiere Wippach angezeigt und schon gegen Mitternacht von 22. auf den 23. März kamen feindliche Abteilungen unvermutet über die steilsten und unpraktikabelsten Gebirge, wo man sich keinen Überfall geträumt hatte und okkupierten das Werk und ganz Idria. Da die Arbeiterschaft für den Monat Februar noch nicht ihre Löhne erhalten hatte, wurde derselben knapp vor dem Einfall der Franzosen eine nach Mass ihrer Löhnung proportionale Anticipation von 8, 5, 4, 3 und 2 fl. verabfolgt; diese Anticipation betrug im Ganzen 6364 fl. 41 kr. Auch konnten kurz vorher nur 960 Zentner 50 Pfund Quecksilber und 603 Zentner Zinnober über Ober-Laibach nach Wien in Sicherheit gebracht werden und da sich starker

Schneefall eingestellt, mußten zur ungesäumten Fortschaffung der Werks- und Bruderladen-Kassen, Akten, wichtigen Grubenkarten nnd Kirchengeräte, welche Flucht den Werksbeamten: Kassier von Zergollern, Kontrollor Krampl und Protokollisten Salfund anvertraut war, 30 Bergarbeiter zur Anschaufelung dieser Strasse beordert werden Eine gesteigerte Abfuhr zur Rettung des Quecksilbers und Zinnobers war in der kurzen Zeit aus dem Grunde untunlich, weil die Herschaftsunterthanen vor Allem den Munitions- und Proviant-transport für die österr. Armee unausgesetzt betreiben mußten, wodurch das Zugvieh stark gelitten hat und es an demselben auch mangelte. Ein Verbergen der Produkte wäre ein ebenso gewagter als gefährlicher Schritt gewesen, weil Quecksilber und Zinnober kein Gut ist, das unter vier Augen verborgen werden könnte und auch nicht in Abrede zu stellen war, dass unter den Bewohnern Idrias es doch einige hätte geben können, die sich durch Geld und Versprechungen, an dem es den Franzosen nicht gefehlt hat, zum Verrate und zur Entdeckung des verborgenen Gutes hätten verleiten lassen.

Gleiche Beschaffenheit hätte es mit der Vernichtung der Produkte gehabt und wäre auch ein Befehl dazu ergangen, wäre dieser mit der größten Bangigkeit und Furcht vor der Verantwortung in Vollzug gesetzt worden, weil hiedurch nicht nur die Vernichtung des ganzen Werkes, sondern auch das Leben der Beamten und der Arbeiter aufs Spiel gesetzt worden wäre. Daß diese Erwägungen richtig waren, bestätigten bald die Franzosen selbst durch Wort und Tat, wie später darauf hingewiesen werden wird.

Da Idria mit dem kön. spanischen Hofe einen sechsjährigen Quecksilber-Lieferungskontrakt à jährlich 10.000 Zentner abgeschlo-ßen hatte und das vorhandene Quecksilberquantum für Spanien bestimmt war, konnte auch angenommen werden, daß das Quecksilber von den eingerückten Franzosen als ein auf Rechnung ihres allierten Freundes liegendes Gut respektiert wird. Doch hat Freund gegen Freund so wenig Rücksicht getragen.

Auch bestand die Hoffnung, daß die retirierende österr. Armee nur nach Laibach gieng, um Sukkurs an sich zu ziehen, daß sich diese dann hinter dem Savefluße stellen und halten werde, in welchem Falle der Feind trotz Besitzergreifung Idrias auch nicht 100 Zentner des vorrätigen Quecksilbers hätte wegbringen können, weil das Werk über Sairach und Bischoflack immerhin mit der österr. Armee in Verbindung gestanden wäre, was jedoch durch die Vorgänge am Pontafler Passe nicht zutraf.

Idria liegt weit abseits von den Hauptkommunikationen und war zur Zeit der Franzosenkriege mit der Außenwelt durch die einzige entsprechende Strasse über Dole, Veharše nach Oberlaibach und Laibach verbunden und stand aus diesem Grunde auch unter keiner militärischen Bewachung; daß Bonaparte von der Hauptkommunikation abwich und sich in der größten Eile im schneereichen Winter und über hohe Gebirge den Weg nach Idria bahnte, liegt in der ihm schon lange vorher durch Spione zugekommenen Mitteilung, daß sich in Idria im Quecksilbermagazine ein Vermögen von zwei Millionen Gulden befinde und daß auch die Werkskassen ein ergiebiges Bargeld bergen. Sein Entschluß war Idria zu nehmen und im Falle eines Widerstandes mit Aufbietung aller Kräfte durch Schwert zu erobern.

Wie bereits erwähnt, überfielen die Franzosen Idria gegen Mitternacht vom 22. auf den 23. März 1797 und nahmen noch in derselben Nacht das noch zurückgebliebene geringe Bargeld der Werkskassa im Belaufe von 743 fl. 43 $^1/_2$ kr., sowie jenes der Naturalien-Inspektoratskassa per 299 fl. 52 kr. im Beisein der Werks-Oberbeamten und des Buchhalters gewaltsam durch Erbrechen der Kassatruhen an sich, visitierten sodann die Magazine und versiegelten sie mit dem republikanischen Wappen. Die feindlichen Truppen mußten gleich bei ihrer Ankunft von den Bewohnern Idrias mit Lebensmitteln unnachsichtlich unter sonst zu gewärtigender Plünderung versehen werden und weil wegen der Anwesenheit der Feinde keine Lebensmittel nach Idria gebracht wurden und die Inwohner meist Arbeiter waren, trat an manchen Lebensartikeln bald große Not ein.

Nicht nur Brot, Speck, Eier, Schmalz, geselchtes Fleisch, sogar Schuhwerk mußte an die Franzosen abgegeben werden und litten die Bewohner hiedurch selbst mit ihren Familien bittere Not. Ungeachtet dessen, daß außer der geringen Anticipation kein Werksbediensteter durch drei Monate einen Lohn erhielt, giengen dieselben ihrer Arbeit wie gewöhnlich nach.

Daß Werk besaß in Ober-Laibach ein eigenes großes Magazinsgebäude, welches ein Werksbeamter verwaltete, die dort eingelangten für Idria bestimmten Waaren und Getreidesorten übernahm, deponierte und durch kontraktlich aufgenommene Fuhrleute nach Idria spedierte, sowie den Weitertransport der von diesen überbrachten Idrianer-Produkte besorgte.

Zur Zeit des feindlichen Einfalles befand sich in diesem Ma-Magazine noch ein ansehnliches Quantum Getreide. Um während

des feindlichen Aufenthaltes die Bergwerksangehörigen vor Brotmangel zu schützen, wurde die Veranstaltung getroffen, das in diesem Magazine vorrätig gebliebene Getreide, um nicht in feindliche Hände zu geraten, so bald als möglich an sich zu bringen. Dieses Geschäft zu befördern, die Fuhrleute aufzubringen und das Getreide sicher nach Idria zu schaffen, wurde dem dafür ganz geschickten und energischen Erzwagmeister Karl Kahl aufgetragen und es wurde ihm das wohlverdiente Lob nicht vorenthalten, daß er nicht nur dem Werke durch Einbringung des Getreides außerordentlich gute Dienste geleistet, sondern auch selbst mit Gefahr seines Lebens mitten unter dem Feinde die sonst an ihn vom Oberbergamte ergangenen Aufträge mit bestem Erfolge und Treue in Erfüllung gebracht habe.

Auf der Loitscher Strasse bei Oberlaibah stand ein Rittmeister der Mezaross-Uhlanen auf Vorposten; diesem meldete Kahl, daß sich auf dem Wege von Idria gegen Oberlaibach 52 Zentner von den Fuhrleuten rückgelassenen Zinnobers befinden und in Gefahr stehen, in feindliche Hände zu geraten, auf welche rechtzeitige Anzeige die schleunige Abfuhr des Zinnobers veranlasst wurde, wodurch dieses Zinnoberquantum gerettet war.

Der Gruben- und Hüttenbetrieb wurde während der Anwesenheit der feindlichen Truppen, d. i. vom März bis Anfangs Mai teilweise unterbrochen. Die Grube erzeugte im Monate März 655 Zentner 56 Pfund und im April nur 515 Zentner 34 Pfund an Erz- und Waschgängen; bei der Hütte wurden ungeachtet der Zudringlichkeit der Franzosen die Brennungen verspätet und geringere Setzungen gemacht, um nur weniger zu erzeugen, so daß wirklich nur 218 Zentner 50 Pfund Quecksilber erzeugt worden sind, während die Grubenerzeugung im Monate Februar 1797 12.099 Zentner 51½ Pfund und die Brennhüttenerzeugung im selben Monate 759 Zentner 4½ Pfund Quecksilber betragen haben.

Trotz der großen von den Franzosen erbeuteten Vorräte an Quecksilber und Zinnober vermuteten sie noch immer, daß einiges Gut in der Grube verborgen liege; zu diesem Behufe befuhren sie öfters die Grube bis in die Teufe und durchsuchten die Quecksilberhütte und Zinnoberfabrik.

Von allem Schutze und aller Hilfe entblößt, von keiner Seite auf eine Rettung hoffend, nur das Wohl des Werkes und der Bewohner Idrias vor den Augen habend, hat es der Werksleitung bei der Grausamkeit und Rache des Feindes Mühe, Sorge und Angst genug gekostet, das Werk vor dem gänzlichen Ruin oder Einäsche-

rung zu schützen, da Morain, der Generaladjutant des Divisionsgenerals Bernadotte, öfters die schreckliche Drohung wiederholte, daß wenn sich eine Verleugnung oder Verheimlichung des einen oder des anderen Ärarial-Gutes ergeben sollte, er den Befehl hätte, das ganze Werk mit Feuer und Schwert zu vernichten.

Die Franzosen brachten mittelst militärischer Exekution aus fast ganz Krain soviel Fuhrwerke und Tragtiere nach Idria, als die sukzessive Fortschaffung des erbeuteten Quecksilbers und Zinnobers erforderte.

Mitlerweile, d. i. am 21. April wurde der Waffenstillstand in Idria bekannt und die Werksleitung erhob bei dem französischen Kommissär wegen der fortgesetzten Abfuhr der Produkte Protest. Dieser erklärte jedoch, daß das ganze Gut vor dem Waffenstillstand okkupiert worden sei, daher als ein erobertes Gut der Republik gehöre, indessen habe er doch die diesfällige Vorstellung dem Brigadier in Laibach berichtet, damit dieses nach dem Waffenstillstand rückständige Gut zurück bleiben dürfe. Allein über diese Vorstellung wurde dem Bergrate von Gerstorf mit dem Tode des Erschießens gedroht und die Abfuhr des noch rückständigen Restes durch das von Bonaparte errichtete Central-Gubernium sowie vom General Friant nachdrücklich gefordert und zu diesem Ende ein eigener Kommissär nach Idria beordert.

In den Produkten-Magazinen, welche der französische Kommissär Le Noble beim Einfalle mit dem republikanischen Wappen versiegelt und die Schüßel abgenommen hatte, befanden sich anfänglich 12.785 Kisten á $123^3/_8$ Pfund

Quecksilber	15.773	Zentner	$49^3/_8$ Pfund
ferner 50 Lageln á 150 Pfund und ein weiterer Rest von $1^1/_2$ Pfund . . .	75	Zentner	$1^1/_2$ Pfund
Zusammen .	15.848	Zentner	$50^7/_8$ Pfund
Hiezu kamen am 7. April von der Quecksilberhütte weitere 206 Beutel á 75 Pfund und 28 Beutel á 100 Pfund Quecksilber	182	Zentner	50 Pfund
so daß das Magazin im Ganzen . . .	16.031	Zentner	$^7/_8$ Pfund

Quecksilber barg.

Außerdem waren daselbst verwahrt 653 Lageln mit rohem Zinnober	326	Zentner	50 Pfund
und 416 Beuteln mit gemahlenem Zinnober	104	Zentner	$2^3/_4$ Pfund

im Gesamtwerte von zwei Millionen Gulden.

Am 2. Mai überzeugte sich Generaladjutant Morain persönlich, daß dieses ganze Produktenquantum abgeführt worden sei.

Der Entrepreneur Callot hat ungeachtet der Einwendung des Oberbergamtes auch die während des Waffenstillstandes erzeugten 218 Zentner 50 Pfund Quecksilber an sich ziehen wollen, jedoch nicht erhalten und ist dieses Quantum zurückgeblieben.

Nur ein kleiner Teil der Produkte konnte bei der Hütte versteckt und verheimlicht werden und zwar:

24 Zentner Quecksilber
66 Zenter 50 Pfund rohen Zinnobers
9 Zentner 55 Pfund Vermillon
16 Zentner 81 Pfund Mohr, außerdem
12 Zentner 31 Pfund Putzwerg
3 Zentner 18 Pfund Kretzwerg
12 Zentner Pottasche und
30 Zentner Schwefel.

Nachdem den Franzosen der reiche Fang ohne jedwede Verluste geglückt und das Quecksilber abgeführt worden war, zogen sie Anfangs Mai 1797 von Idria ab, so daß das Bergoberamt am 7. Mai den gänzlichen Abzug der französischen Truppen der Hofkammer berichten konnte.

Ein großer Teil des von den Franzosen abgeführten Quecksilber-Quantums mußte nach Ansicht des Bergoberamtes als vernichtet angesehen werden, indem einiges davon schon mehrere Jahre hindurch gebunden in den Magazinen gelegen und ohne der vor dem Transporte üblich gewesenen Untersuchung der Verpackung dem weiten Transporte in das Venezianische bei schlechter Strasse und unbedeckt bei schlechter Witterung übergeben wurde, so daß vieles davon ausgeronnen sein mußte.

Überdies wurde dem Feinde vom Obersten v. Casimir in Triest ein Quantum von 44 Zentner und 28 Pfund Quecksilber abgenommen, welches sich sodann bei der Militärbehörde in Zengg in Verwahrung befand.

Da es nicht ausgeschloßen schien, daß die mit Zwang zum Quecksilbertransporte aus Idria verhaltenen Fuhrleute unterwegs Quecksilber abgeladen und verborgen haben könnten, wurden die Landeshauptmannschaften in Laibach, Görz und Triest ersucht, im Wege der Kreisämter zu publizieren, daß demjenigen welcher ein etwa verborgenes oder verstreutes Quecksilber ausfindig machen und hievon die Anzeige erstatten sollte, eine Belohnung zugesichert werde. Die gleichen Erkundigungen wurden auch von den Ober-

amtsräten von Passetzky und von Hubert persönlich in Triest beziehungsweise Görz eingezogen, doch führte diese Maßregel zu einem negativen Resultate.

Während des Aufenthaltes der Franzosen in Idria wurde denselben verabfolgt:

Rindfleisch für	319	fl.	22·3 kr.
Getreide für	652	„	65 „
Wein für	1137	„	13·2 „
Hafer und Stroh für	189	„	43·1 „
Umkosten bei der Einquartierung	602	„	03 „
der erlittene Schaden bei diversen Parteien betrug	1667	„	17·3 „
Schuhwerk	142	„	— „
Zusammen .	4711	fl.	25·2 kr.

woraus auf eine nicht besonders hohe Zahl der Franzosen geschloßen werden darf.

Einen genauen Einblick in diese Zwangsverpflegung gestattet ein vom Werksvorstand von Gerstorf verfasstes

Verzeichnis

jener Unkösten, die bei Occupierung und Einquartierung der französischen Herren Offiziere bei mir Bergrath im Schloße anerlofen sind, und was zu ihrer Verpflegung beigeschafft, und erkauft werden mußte.

Den 22. März um 11 Uhr Nachts sind der Adjutant und Commandant Morain, der Capitain Borussie, Braun, und noch andere drey zusammen 6 Herren Offiziere eingetroffen, und haben nebst ihren im Schloße mitgebrachten Ordonanzen verzehrt . . . . 4 fl. 24 kr.

Den 25. März um 12 Uhr Nachts trafen abermal 8 französische Offiziere theils Infanteristen, theils von der Kavallerie hier ein um den ersten Quecksilber-Transport mit Schwarzenberger Saumpferden zu heben, und ließen sich unten im Magazin verpflegen . . . 4 fl. 18 kr.

Den 26. März Nachts um 11 Uhr traf Herr General Mireu mit 12 anderen Herren Offizieren im Schloße ein, speiseten daselbst mit ihren bei sich gehabten Unteroffizieren und Ordonanzen auch 8 an der Zahl, und nahmen hernach das Nachtlager . . . 7 fl. 15 kr.

Den 27. März speiseten alle 13 Personen zu Mittag sowohl, als Abends wieder insgesamt hier . . . 18 fl. 20 kr.

Den 28. März speiseten zu Mittag abermal gesamte 13 Personen allhier im Schloße	8 fl. 34 kr.
machten aber sodann den Antrag, dass von selben einige in andere Häuser einquartiert wurden. Abends verbliebe Herr General, Commandant Dorsain, d' Etat Major Beltre, Morain, der Kriegskommissär le Noble, und 1 Capitän hier	4 fl. 48 kr.
Den 29. März speiseten abermal diese 6 Personen samt ihren Ordonanzen zu Mittag, und Abends hier	8 fl. 54 kr.
Den 30. März, nachdem der Herr General abberufen worden, verblieben Herr Commandant Dorsain, Adjutant Morain, 2 andere Offiziere, und die Ordonanzen, welche zu Mittag, und Abends verpflegt wurden	5 fl. 42 kr.
Den 31. März sind eben dieselben zu Mittag, und Abends verblieben	5 fl. 42 kr.
Den 1. April bis 7. April durch 7 Täge wurden eben auch diese mit ihren Ordonanzen zu Mittag und Abends verköstet	34 fl. 38 kr.
Den 7. bis 30. April verbliebe der Hauptmann Baillasjou samt seiner Ordonanz zu Mittag und Abends zu verpflegen pr. 24 Tage	23 fl. 41 kr.
	Summa: 126 fl. 16 kr.

In voller Würdigung dessen, daß durch die Beharrlichkeit, Bemühung und gute Vorsichten des Bergoberamtes die Grube und sämtliche Werksmanipulationsstätten vor jeder feindlichen Beschädigung geschützt und gesichert worden sind, hat die k. k. Hofkammer für Münz- und Bergwesen mit dem Erlasse vom 26. Mai 1797 dem Bergoberamte und sämtlichen Werkspersonale, die ihrer Pflicht und Obliegenheit treu geblieben und mit Standhaftigkeit jede Gefahr und jedes Ungemach ertragen haben, das verdiente Lob ausgesprochen und gleichzeitig mitgeteilt, dass der Rücktransport der geflüchteten Kassen, Akten und Kirchengerätschaften am 18. Mai von Wien veranlasst wurde, welche am 29. Mai in Idria eingetroffen sind.

Seine Majestät Kaiser Franz I. geruheten außerdem dem Erzwagmeister Karl Kahl, welcher während des Aufenthaltes des Feindes die Faktordienste in Oberlaibach versah und dabei außerordentlich viel Ungemach und Mißhandlungen erlitten hat, nichts destoweniger aber mit großer Klugheit und Standhaftigkeit jeden Schaden abgewendet und der Berggemeinde Idria das ärarische Getreide zukommend gemacht hat, sechs Dukaten Allergnädigst zuzuerkennen.

Am Tage vor dem Einrücken der französischen Truppen in Idria, d. i. am 22. März 1797, zog das ganze Bergwerkspersonale in Prozession in die am Rosenberge gelegene St. Antonius-Kirche um Abwendung der Feindesgefahr und Beschützung des Werkes vor der Devastierung bittend. Da das Werk und ganz Idria tatsächlich vor der Devastierung verschont geblieben sind, machte die Arbeiterschaft das Gelübde, den hl. Antonius als ihren Bergwerkspatron besonders verehren zu wollen und bat das Bergoberamt dahin zu wirken, daß das Fest des hl. Antonius von Padua zum ewigen Andenken und zu schuldiger Dankbarkeit zu einem gebotenen Feiertage erhoben werde. Dieser Bitte konnte jedoch im Einvernehmem mit dem fürstbischoflichen Ordinariate in Laibach bei den obwaltenden Umständen und den noch in Kraft bestandenen Allerhöchsten Anordnungen nicht willfahrt werden.

Der Werksvorstand Bergrat Gottlieb von Gerstorf erlebte im Jahre 1805 einen zweiten Einfall der Franzosen in Idria, welcher aber in dem Auftreten der Feinde dem vorgeschilderten weit überlegen war, so dass der Bergrat von Gerstorf die Folgen der unbeschreiblichen Drangsale, gewalttätigen Drohungen und Chikanen der Feinde nicht ertragen konnte und denselben am 12. Februar 1806 erlag.

Auf der Evangeliumseite außerhalb der Friedhofskirche in Idria hat sich ein Obelisk, das Grabdenkmal des Bergrates Gottlieb von Gerstorf, über 100 Jahre lang erhalten. Was Bergrat von Gerstorf für Idria war, beleuchtet die Inschrift dieses Denkmales zur Genüge. Die Inschrift lautet auf der Vorderseite: „Idria seinem geliebten Bergrat Gottlieb Edlen von Gerstorf. Den 12. Februar 1806“. Auf der Rückseite: „Als dankbare Würdigung seiner seltenen Güte und Menschenliebe“.

Zemljiške razmere po Selški dolini leta 1630.

Objavil M. K. Konec.

Dolenja Golica.

Tu so trije kmetje, ki spadajo pod podružnico sv. Miklavža. Desetino dajejo v Puštal. Župnik dobiva od kmetov vsako leto po pol polovice pšenice stare mere, eno mero ovsa, dva sira, eno povesmo

prediva ali pa volno od ene ovce. Kaplan in cerkovnik dobivata vsak po en sir, podružniški cerkovnik po eno polovico pšenice stare mere in po eno polovico črno mešanega žita. Selska sodnika dobivata po pol polovice ovsa in eno povesmo prediva. Župan in logar dobivata isto, kakor od kmetov v Ostrem vrhu in Smoljevi. Lovski mojster ne dobiva nič. Les in paša sta skupna.

1. Ivan Jelenec plačuje po 5 gld. in 42 kr. davka. — 2. in 3. Ivan, sin Matevžev, daje od ene kmetije po 6 gld. 29 kr., od druge pa po 6 gld. 9 kr.

Penovniki.

1. Tomaž Omota plačuje od zapuščene kmetije po 1 gld. in 6 kr. davka. — 2. Matevž Semen plačuje od zapuščene kmetije po 57 kr. — 3. Anton Semen plačuje isto.

Te tri kmetije so zapuščene. Nahajajo se tam le senožeti, na katerih se nakosi 8 voz sena.

Dobroslica.

Tu sta dva rovtarja, ki spadata pod podružnico sv. Križa. Župnik v Selcih dobiva od vsakega po pol polovice pšenice in po pol polovice ovsa stare mere ter 2 sira, kaplan in prifarski cerkovnik dobivata od vsakega po 1 sir, podružniški cerkovnik po 1 polovico ječmena; lovski mojster, selska sodnika in logar ne dobivajo nič. Županu daje vsak na njegov račun po 10 kr. Desetino od obeh pobira Loško gospostvo, katero jo je dalo v najem Andreju Šmidu za 9 gld. 30 kr. Oba rovtarja žgeta oglje, kar donaša vsakemu na leto okoli 20 šilingov. Paša je skupna. V suhi dolini imata dovolj lesa, ki si ga pa laste Železnikarji.

1. Andrej, sin Mihaela Večera, plačuje po 3 gld. in 28 kr. davka ter po 30 kr. robotnine. — 2. Andrej Šmid po 2 gld. in 30 kr. davka, robotnine pa po 50 kr.

Kajžarji po Selški županiji.

Iz Sele so: Jakob Potočnik, ki ima razen hiše tudi mlin s tremi kameni; Ivan, sin Lenke Miheljačeve, ki ima tudi mlin; Ivan Gortnar ima tudi mlin; Matija Notar; Gregor Ambrožič ima mlin na Hudem[1], ki ga je kupil za 480 cekinov; Marjeta Grohar; Andrej Pešec; Anton Balantič; Matija Trojar.

Iz Dolenje vasi so: Jurij Ulrih; Lenart Vončina; Neža Megusar; Anica Marenčič.

Iz Sele so: Andrej Brce; Lenart Javh; Andrej Pav; Marko Rib-nikar; Matevž Grošelj; Andrej Blaznik; Katarina Bogataj; Matevž Bogataj; Gregor Pogačnik; Primož Strugar; Martin Grošelj; Andrej Grošelj;

[1] Na Hudem se imenuje tudi del Dolenje vasi, ki leži na levem bregu Sore.

Mihael Grošelj; Jernej Dolar; Matija Marenek; Tomaž Grohar; Jurij Čenčič; Jakob Grohar; Blaž Feman; Jakob Gašperšič.

Iz Smoljeve sta: Peter Rejec in Gašper Fijan.

Iz Dolenje vasi so: Luka Grohar; Jurij More; Andrej Gašperšič; Marko Starman; Martin Frade; Neža Cimperman; Martin Trojar; Tomaž Lončar; Jera Kolec („Khollizin"); Gol Notar; Eva Šmid; Ivan Pešec; Simon Vogal; Ivan Jelenec; Boštjan Muhič; Maruša Potočnik; Tomaž, sin Ulrihov; Jernej Rovtar; Ivan Semen; Valentin Kos; Jurij Dolenec; Gregor Marenek; Matija Semen.

Iz Martinjega vrha so: Gašper Trojar, Matevž Martinšek; Jakob Dobre.

Iz raznih vasi so: Matevž, sin Jurijev, v Ostrem vrhu; Mihael Kodermac v Smoljevi; Jakob Starman; Štefan Jemec; Gregor Prevec; Andrej Grošelj; Ivan Grohar; Gašper Potočnik v Martinjem vrhu; Ilj Vidmar v Martinjem vrhu; Matija Pintar; Simon Florjančič; Gregor Pintar v Martinjem vrhu; Jernej Rant v Martinjem vrhu; Andrej Brecelj; Andrej Rovtar; Matevž Grohar; Školastika Šmid; Jakob Semen; Klement Kofler; Špela Leben; Luka, Bolkov sin, na Češnjici; Tomaž Blaznik; Peter Pogačnik; Peter Sušnik v Martinjem vrhu; Jakob Štefančič.

Novinarji.

V Martinjem vrhu: Peter Benedičič; Jurij Pintar; Lenka, hči Jakoba Martinška; Boštjan Okoren; Jera Grošelj; Urban Jan; Ivan Trdina; Simon Kos; Jakob Muja; Ivan Rant; Ivan Štalec; Školastika Županič; Gašper Potočnik; Gašper Benedičič; Tomaž Urbančič; Jernej Dobre; Tomaž Rant; Andrej Tomažič; Mihael Pogačnik; Peter Pintar; Štefan Benedičič; Martin Miklavec; Urban Potočnik; Jurij Kofler; Matija Frölich.

Drugod: Gregor Ažman; Matija Bogataj; Matevž Čik; Matija Feman; Gašper Trojar na Hudem; Blaž Štalec v Golici; Tomaž Čenčič; Mihael Sorčan; Jakob Dobre; Ivan Štalec; Jurij Šmid pod Ratitovcem; Andrej Rejec v Smoljevi; Jurij Sorčan na Zalem logu.

Na Zalem logu so še trije novi kajžarji imenoma Boštjan Čenčič, Pavel Čenčič in Štefan Kofler, ki niso bili še v noben urbar sprejeti.

V Selški županiji naj bi se zvišale davščine in sicer pri rži za tri merice, pri ovsu za 12 mutov in eno merico, pri robotnini pa za 65 gld. in 47 kr.

Selški župan dobiva vsega skupaj eno leto po 27 gld., 34 kr, in 2 peneza, drugo leto pa po 29 gld., 58 kr. in 2 p. Med tem je 32 petakov, ki jih ob cerkvenem posvečenju dajejo vasi Dolenja vas, Češnjica in Studeno kakor tudi 32 kr., ki jih plačuje Mihael Kodermac od svojega mlina v Smoljevi. Od tega daje župan na leto gospostvu po 28 gld.

Selška županija nima sodnijskih mej.

II. Županija Strmica.

V tej županiji imajo kmetje lepe sadne vrtove, a tudi po več glav živine. Županija nima sodnijskih mej. Kar se tiče lesa, si ga hočejo prebivalci Kranja lastiti.

Laz.

V tej vasi sta dva kmeta, ki spadata pod podružnico sv. Klementa in sv. Trojice v Bukovščici v Selški fari. Župniku dajeta vsak po eno polovico rži, eno polovico ovsa in dva sira; podružniškemu cerkovniku po eno polovico rži, eno polovico ajde in dva sira; selškemu cerkovniku po en sir in eno povesmo prediva. Lovski mojster dobiva od vsakega po en petak lovščine, selska sodnika pa po eno polovico ovsa in eno povesmo prediva. Desetino od Pogačnikove kmetije dobiva vdova Marta Schreiber, od Žanove kmetije pa polovico ista vdova Schreiber, polovico pa Loško gospostvo. Les imata vsak posebej, pašo pa skupaj. Logar v Selcih dobiva od vsakega vsako drugo leto po 15 kr.

1. Gregor Žan plačuje od svoje kmetije po 6 gld., 20 kr. in 1 p. davka. — 2. Jakob Potočnik plačuje po 6 gld. in 18 kr. Na leto proda za 20 grošev oglja.

Poziren.

Tu je 6 kmetij in en kajžar, ki spadajo pod podružnico sv. Mohorja. Vsak kmet daje selškemu župniku po pol polovice pšenice, ravnotoliko ovsa ter en sir, selškemu cerkovniku po en sir, podružniškemu cerkovniku po 1 polovico pšenice in eno polovico soržice („Sorschiza"), selskima sodnikoma nič, lovskemu mojstru po pol polovice pšenice stare mere, županu na njegov račun po 10 kr. in 1 p., če ima planinsko kmetijo; če ne, pa po 20 kr. in 2 p. Desetino od dveh kmetij pobira Loško gospostvo, od štirih pa vdova Marta Schreiber. Paša in les sta skupna.

1. Urša, hči Jurija Erzena, plačuje po 5 gld. in 17 kr. davka. — 2. Matevž Leben plačuje po 5 gld. in 31 kr. — 3. Tomaž Lavtar je dobil kmetijo po zameni, ko je še dodal 260 ogrskih cekinov. Plačuje od nje po 5 gld. in 31 kr. — 4. Neža Rihtaršič. Njen davek znaša 5 gld. in 8 kr. — 5. Gol, alt Simona Vrhovca, plačuje od planinske kmetije in enega dela občinskega pašnika po 7 gld. in 15 kr. Robote ne opravlja, ker ima planinsko kmetijo. — 6. Matevž Benedik je dobil kmetijo po zamenu in pridal še 200 ogrskih cekinov. Njegov davek znaša 5 gld. in 58 kr.

Zabrekovje.

Tu je 5 kmetov in 2 kajžarja, ki spadajo pod podružnico sv. Mohorja. Od naturalnih pridelkov dajejo ti kmetje toliko kot pozirenski.

Od desetine pobira po en snop vdova Marta Schreiber, po enega Andrej Večer, po enega pa Loško gospostvo. Les in paša sta skupna.

1. Urban Luznar plačuje po 5 gld. in 37 kr. davka. — 2. Matija Veber ravnotoliko. — 3. Matevž, sin Jurijev, daje po 5 gld. in 4 kr. — 4. Matevž Bertoncelj plačuje po 5 gld. in 47 kr. Imel je mlin, ki ga pa sedaj ni več. — 5. Jakob Bertoncelj. Ves njegov davek znaša 5 gld. in 30 kr.

Potok.

Tu sta dve kmetiji, ki spadata pod sv. Mohorja in sta last Ivana Okorna. Dolžnosti so iste kakor v Zabrekovju, davka je pa od obeh z mlinom za 9 gld. in 53 kr.

Bezovnica.

Tu sta dva kmeta, ki spadata pod podružnico sv. Mohorja. Kolekture selškemu župniku in desetine so iste kakor v Zabrekovju. Lovskemu mojstru daje vsak od njih po dve polovici ovsa stare mere. Županu dajeta na njegov račun po 39 kr. Les in pašo imata skupno. Prebivalci mesta Kranja jima delajo v gozdu mnogo škode.

1. Matija Duša plačuje po 5 gld. in 26 kr. davka. — 2. Urban Eržen daje po 7 gld. in 36 kr. davka.

Hrib.

Tu sta dve kmetiji in štirje kajžarji, ki spadajo pod podružnico sv. Klementa in sv. Trojice v Selški župniji (v Bukovščici). Župniku, obema cerkovnikoma, selskima sodnikoma in logarju plačujeta oba kmeta isto, kakor kmetje drugod. Županu dajeta vsak na njegov račun po 21 kr. Desetino pri prvi kmetiji pobira Loško gospostvo, pri drugi pa vdova Schreiber. Les in paša sta skupna.

1. Jernej Tomažin plačuje po 4 gld. in 56 kr. — 2. Gregor Tomažin daje po 4 gld. in 45 kr.

Laško.

Tu so trije kmetje, ki spadajo pod podružnio sv. Klementa in sv. Trojice v Selški župniji (v Bukovščici). Selškemu župniku daje vsaka kmetija po pol polovice pšenice, po pol polovice ovsa in en sir; selškemu cerkovniku po en sir; podružniškemu cerkovniku po eno polovico pšenice in ravnotoliko soržice. Selska sodnika ne dobivata nič, a lovski mojster dobiva po pol polovice pšenice. Desetino pri prvi in drugi kmetiji pobira Loško gospostvo, pri tretji pa Matija Mercol, fužinar v Kropi. Les in paša sta skupna. Prva kmetija daje županu na račun po 20 kr. in 2 p., drugi dve pa kot planinski kmetiji le po 12 kr. in 1 p.

1. Matija Sorčan plačuje od kmetije in mlina po 5 gld. in 49 kr. — 2. Jernej, sin Ulrihov. To je kupil kmetijo od Ožbolta Eržena za 500 ogrskih cekinov in plačuje od nje ter od hisnega mlina po 6 gld. in 47 kr. — 3. Kocijan Podlipnik plačuje od kmetije in hišnega mlina po 7 gld. in 7 kr. davka. Je trden kmet ter ima mnogo sadja in sena.

Bukovščica.

Tu sta dve kmetiji in ena kajža, ki spadajo pod podružnico sv. Klementa in sv. Trojice v Selški župniji (v Bukovščici). Župniku daje vsak kmet na leto po pol polovice pšenice, po pol polovice ovsa ter po tri sire. Selškemu cerkovniku daje vsak po en sir, domačemu pa po 2 polovici žita in po 2 sira, a logarju vsako drugo leto po 15 kr. Lovski mojster dobiva po pol polovice ovsa in eno povesmo prediva, župan pa po eno južino. Desetino pobira Matija Mercol, fužinar v Kropi. Les ima vsak kmet posebej, paša je skupna. Županu na račun daje vsak po 22 kr. in 2 p.

1. Špela Miheljač plačuje od kmetije po 5 gld. in 45 kr„ a od mlina po 29 kr. davka. — 2. Marjeta Bertoncelj. Ta je umrla. Mlajši sin Jakob je prepustil pravico do nasledstva starejšemu bratu Juriju. Davek znaša 6 gld. in 8 kr.

Strmica.

V tej vasi je 6 kmetov in 1 kajžar, ki spadajo pod podružnico sv. Klementa v Bukovščici. Kolekture imajo iste kot kmetje v Bukovščici. Desetino pri kmetiji Urše Koflerjeve pobira Loško gospostvo, pri ostalih pa Matija Mercol, fužinar v Kropi. Les in paša sta skupna. Županu na račun daje vsak po 20 kr. in 2 p.

1. Urban Koblar. Njegovega davka je 5 gld. in 14 kr. — 2. Jernej Pogačnik. Davka ima na leto po 4 gld. in 12 kr. — 3. Ivan Lungar plačuje po 5 gld. in 38 kr. davka. — 4. Urša Kofler. Davka plačuje na leto po 5 gld. in 44 kr. — 5. Matevž Okoren daje po 3 gld. in 59 kr. davka. — 6. Jernej Pogačnik. Isti posestnik kot pod štev. 2. Od svoje druge kmetije plačuje po 5 gld. in 23 kr. davka.

Štibernica („Prapratisch").

1. Lenart Eržen plačuje od zapuščene kmetije po 4 gld., 25 kr. in 2 p. davka. — 2. Jakob Korada plačuje po 6 gld. in 17 kr. davka. Ta kmet spada pod podružnico sv. Gabriela in ima iste kolekture kot kmetje drugod. Desetino od treh njiv pobira Loško gospostvo, a ostalo Matija Mercol, fužinar v Kropi. Lovskemu mojstru daje po eno merico pšenice in eno ovsa. Kmetiji uskrbuje Lenart Korada, ker je Jakob pri vojakih.

Kras.

1. Nikolaj Kuntar spada s svojo kmetijo, ki plačuje od nje po 5 gld. in 24 kr. davka, pod podružnico sv. Gabriela v Selški fari. Kolekture imata iste kakor kmetje drugod.

Kajžarji v Strmiški županiji.

Lucija Mohorič, ki spada pod sosesko sv. Klementa, je kupila kajžo za 100 cekinov; Tomaž Rihtaršič; Mihael Jemšek v Zabrekovju; Fortuna Luznar; Ivan Pogačnik; Hilarij Bertoncelj; Marko Kofler; Lovro Dolinar; Jurij Tomažin.

Novinarji v Strmiški županiji.

Tomaž Pogačnik; Lovro Brdnik; Gol Vrhovec; Valentin Podobnik. Robotnina znaša v Strmiški županiji 3 gld. in 4 kr.

III. Županija Stirpnik.

V tej županiji je že od nekdaj navada, da morajo tisti podložniki, ki prebivajo po gorah, za vse štiri mline Loškega gospostva v Loki in zunaj nje dovažati potrebne mlinske kamne in sicer od tam, kjer so bili ti kamni narejeni ali pa kupljeni. Razen tega morajo opravljati še običajno roboto. Če pa omenjenih kamnov sami ne pripeljejo se morajo pobotati zaradi voznine z drugimi vozniki.

Ševlje.

Tu so štiri kmetje in 13 kajžarjev, ki spadajo pod podružnico sv. Klementa v Bukovščici. Desetino pri treh kmetijah pobira Matija Mercol, fužinar v Kropi, desetino pri Ivanu Lavtarju pa Loško gospostvo k desetini Dragobaček. Selškemu župniku daje vsak po pol polovice pšenice stare mere, pol polovice ajde, en sir in eno povesmo prediva. Kaplan in cerkovnik dobivata vsak po en sir. Cerkovnik pri podružnici dobiva po eno polovico pšenice, ravnotoliko mešanega žita stare mere in dva sira. Selska sodnika dobivata po pol polovice ajde in po eno povesmo prediva. Lovski mojster dobiva po pol polovice pšenice in od kmetov po dva, od kajžarjev po en petak lovščine. Županu daje na njegov račun vsak kmet po 20 kr. in 3 p., vsako tretje leto po eno kokoš, ob cerkvenem posvečenju pa po eno južino. O Veliki noči daje vsak kmet po 7 jajec, ki se razdele med uradnike. Logarju v Selcih se mora v njegov račun plačevati vsako drugo leto po 15 kr. Gmajna in paša sta skupni; les imajo Ševljani okoli Bukovice in njihove cajnarice. Senožeti ima vsak posebej. Razen druge robote morajo tudi selškemu župniku ajdo sejati.

1. Matevž Lavtar. Za to kmetijo je dal Jurij Leben 700 ogrskih cekinov. Davka mora plačevati po 6 gld. in 24 kr. — 2. Marko Žagar je dobil kmetijo z mlinom po zameni od Ivana Lavtarja. Ves davek znaša 12 gld. in 45 kr. — 3. Neža, sestra Gregorja Šorna, je žena Urbana Podreke na Bukovici. Plačuje po 6 gld. in 30 kr. davka. — 4. Matija Ambrožič je kupil kmetijo pred več leti in daje od nje po 6 gld. in 30 kr. davka.

Bukovica.

V tej vasi je 7 kmetov in 8 kajžarjev; tudi je tu podružniška cerkev, posvečena sv. Florijanu. Desetina pri kmetijah Ivana Kalana in Klementa Drmote gre Loškemu gospostvu k desetini Dragobaček, pri drugih petih kmetijah pa Matiju Mercolu, fužinarju v Kropi. Selški župnik dobiva od vsakega kmeta po pol polovice pšenice, ravnotoliko ovsa ter dva sira; selški kaplan in cerkovnik dobivata vsak po en sir; podružniški cerkovnik dobiva po dve polovici mešanega žita in eno polovico pšenice stare mere, a od tega mora dajati selškemu cerkovniku po tri polovice in pol. Vsaka kmetija daje nadalje selskima sodnikoma po pol polovice ajde in po eno povesmo prediva, lovskemu mojstru po pol polovice pšenice in po en petak lovščine. Županu na njegov račun daje vsak po 20 kr. in 3 p., o cerkvenem posvečenju po eno južino in vsako tretje leto po eno kokoš. Robota je raznovrstna. Les in paša sta skupna. Logar dobiva vsako drugo leto po 15 kr.

1. Urban Podreka plačuje po 6 gld in 9 kr. davka. Gl. Ševlje št. 3. — 2. Ivan Žagar. Začasno preskrbuje kmetijo njegov očem Marko Kalan. Davka je po 7 gld. in 25 kr. Voda napravlja na zemljišču veliko škodo. — 3. Simon Kalan plačuje od planinske kmetije po 8 gld. in 19 kr. davka. — 4. Klement Drmota daje od kmetije, ki jo je kupil na dražbi za 600 cekinov, po 7 gld. in 19 kr. davka. — 5. Ivan Kalan. Ta je umrl.. Sin in naslednik je Boštjan. Ves davek znaša 7 gld. in 19 kr. — 6. Jakob Notar plačuje od kmetije, ki mu jo je prepustil brat, po 6 gld. in 29 kr. — 7. Marko Kalan daje od kmetije, ki jo je dobil po zameni, po 8 gld. in 37 kr. davka.

Praprotno.

V tej vasi je 6 kmetov, ki spadajo pod podružnico sv. Tomaža v Selški župniji. Desetino pri obeh kmetijah Ivana Žagarja in pri kmetiji Blaža Groharja pobira Ivan Žagar sam, desetino pri kmetijah Simona Ranta in Nikolaja Hafnerja Matija Mercol, fužinar v Kropi, pri kmetiji Filipa Žagarja pa Loško gospostvo. Selški župnik dobiva od vsakega kmeta po eno merico rži in eno merico ajde, skupaj je to ena polovica stare mere, potem po dva sira in eno povesmo prediva. Domači cerkovnik dobiva po eno polovico rži, po eno polovico ajde stare mere in po en sir, selški kaplan in cerkovnik dobivata vsak po en sir, a loški

cerkovnik — ker v Loki imajo Praprotničanje pokop — dobiva tudi po en sir. Selska sodnika prejemata po pol polovice ajde in eno povesmo prediva, lovski mojster dobiva po pol polovice ajde stare mere ter po en petak, selški logar pa vsako drugo leto po 15 kr. Županu daje vsak kmet v njegov račun po 20 kr. in 3 p. in vsako tretje leto po eno kokoš, ravno tako daje vsak kmet po 7 jaje, ki se razdele med uradnike. Gmajno in les imajo kmetje skupno. Robota v tej vasi obstoji v tem, da morajo kmetje voziti drva s Hrastnika v apnenico, v mline in v grad (loški). Tudi oskrbujejo most na Praprotnem ter ceste in mostove v Luši. Tisti pa, ki stanujejo v hribih, vozijo mlinske kamne.

1. Filip Žagar je prepustil kmetijo hčeri Jeri. Davek znaša 5 gld. in 9 kr. — 2. Filip Žagar. Njegovo kmetijo je dobil na dražbi Nikolaj Hafner in plačuje od nje po 5 gld. in 22 kr. davka. Ker daje po 2 gld. 9 kr. in 2 p. krčmarine, mu ni treba opravljati robote. — 3. Simon Rant. Njegov davek znaša 5 gld. in 55 kr. Voda mu je odnesla travnik, na katerem je pridelal okoli 20 voz sena. — 4. Blaž Grohar je podedoval kmetijo z mnogimi dolgovi vred. Njegov davek znaša 5 gld. in 37 kr. Tudi njemu je vzela voda travnik, na katerem je pridelal okoli 12 voz sena. — 5. in. 6. Ivan Žagar. Eno kmetijo je podedoval, drugo pa dobil od svojih svakinj. Od vsake plačuje po 5 gld. in 37 kr. davka.

Kozlov hrib.

Tu so tri kmetije, ena zapuščena kmetija in ena kajža; tudi je tukaj podružniška cerkev sv. Tomaža. Župnik v Selcih dobiva od vsake kmetije po pol polovice ajde, ravnotoliko ovsa in po dva sira. Selški kaplan in cerkovnik ter loški cerkovnik dobivajo po en sir. Selska sodnika dobivata po pol polovice ovsa in po en sir. Lovski mojster ne dobiva nič. Logar v Selcih dobiva vsako drugo leto po 15 kr. Podružniški cerkovnik dobiva po eno polovico rži in isto množino ajde. Desetino pobira bolnišnica v Kranju. Les imajo s Praprotničani v Trvišah in Vodečah („in Teruischach und Vodetschach“) skupaj, ravno tako tudi pašo, le senožeti so posebej. Vsako tretje leto daje vsak kmet županu po eno kokoš. Robota je ista kakor na Praprotnem.

1. Marko Godovič. Ta plačuje po 6 gld. in 14 kr. davka. Pomaga vzdrževati brv ter seka les za jezove in apnenico. — 2. Lovro Benedičič. Smatra se njegovo posestvo za dve kmetiji, ki imate pa le eno stanovanje in je le eno obdelovanje. Od ene plačuje po 6 gld. in 31 kr., od druge pa po 58 kr. davka. — 3. Ivan Okoren plačuje od kmetije, ki mu jo je izročil mlajši brat, po 4 gld. in 49 kr. davka.

Rantovše („Sualie“).

Urban Rant plačuje od dveh kmetij po 9 gld. in 20 kr. davka. Spada pod sosesko sv. Tomaža. Župniku, kaplanu, cerkovnikom, lovskemu mojstru, selskima sodnikoma, županu in logarju daje še enkrat

toliko kakor drugje po dva kmeta. Desetino pobira Matija Mercol, fužinar v Kropi. Obe kmetiji se obdelujeta kot ena skupna celota.

Rovte.

Tu je sedem kmetij, ki pa ne leže skupaj, ampak raztreseno. Vse spadajo pod podružnico sv. Lenarta. Kolekture so iste kot drugod. Desetino pri šestih kmetijah pobira Marks Per, fužinar v Železnikih; pri kmetiji Matija Vidmarja dobiva po dva snopa rečeni Per, tretji snop pa Loško gospostvo. Les ima vsak posebej, paša je predpoldnem skupna, popoldne pa posebej. Le Marko Grošelj ima vse posebej.

1. Jurij, sin Gregorja Vidmarja, plačuje od planinske kmetije in mlina po 7 gld. in 27 kr. davka. — 2. Marko Grošelj. Ves davek znaša 5 gld. in 45 kr. — 3. Jernej Debeljak daje tudi po 5 gld. 45 kr. — 4. Matija, sin Avguština Vidmarja, je kupil kmetijo pred 18 leti za 338 ogrskih cekinov. Plačevati mora po 5 gld. in 57 kr. davka. — 5. Lovro Vidmar. Plačuje isto svoto. — 6. Matija Trojar plačuje tudi po 5 gld. in 45 kr. — 7. Urban Šuligoj ima 5 gld. in 39 kr. davka.

Črnovec.

Tu je ena obdelana in ena zapuščena kmetija. Obe spadata pod podružnico sv. Lenarta. Župnik prejema od njiju po eno merico pšenice, ravnotoliko ovsa ter po eno povesmo prediva. Duhovniki in cerkovniki dobivajo po štiri sire. Domači cerkovnik dobiva po eno polovico pšenice in isto množino ječmena stare mere. Desetino pri obeh kmetijah pobira Marks Per, fužinar v Železnikih. Selska sodnika dobivata po pol polovice ovsa ter po eno povesmo prediva. Županu v račun se daje po 20 kr. in 3 p. Logar dobiva toliko kot drugod.

1. Katarina Smole plačuje od ene obdelane in ene zapuščene kmetije po 6 gld. in 21 kr. davka. — 2. Ivan Smole, brat zgoraj omenjene Katarine, plačuje od zapuščene kmetije po 2 gld. in 21 kr. davka. Ta zapuščena kmetija in pa prej omenjena veljate za eno celoto.

Dragobaček.

Tu so tri kmetije, ki spadajo pod podružnico sv. Lenarta. Desetino pri prvih dveh pobira Marks Per, fužinar v Železnikih, pri tretji pa Loško gospostvo. Les in senožeti ima vsak posebej, paša je pa skupna. Kolekture so iste kot drugod.

1. Filip Oblevek daje po 4 gld. in 56 kr. davka. — 2. Jernej Oblevek plačuje od kupljene kmetije po 5 gld. in 34 kr. davka. — 3. Marjeta, hči Gašperjeva. Njen davek znaša 5 gld. in 16 kr.

Rastovke ali Na Logu.

Tu sta dve kmetiji, ki spadata pod podružnico sv. Nikolaja. Desetina je tako urejena, da pobira po dva snopa Matija Mercol, fužinar v Kropi, po enega pa Loško gospostvo. Les ima vsak kmet posebej. S kuhanjem oglja si veliko prislužita. Kolekture so iste kakor drugod.

1. Urban Fajtel plačuje po 6 gld. in 9 kr. davka. — 2. Jernej Fajtel plačuje po 5 gld. in 17 kr. davka.

Stirpnik.

Tu sta dve kmetiji, ki spadata pod sosesko sv. Lenarta. Les in senožeti ima vsaka kmetija posebej, pašo pa skupaj. Kolekture so enake onim v drugih vaseh. Desetino pri prvi kmetiji pobira že večkrat omenjeni Mercol, desetino pri drugi si pa delita Loško gospostvo in bolnišnica v Kranju.

1. Andrej Rant. Ta je umrl, a kmetijo je zapustil hčeri Školastiki. Davek znaša 5 gld. in 56 kr. — 2. Ivan Šinek daje po 5 gld. in 36 kr. davka.

Ravne.

Tu so tri kmetije s podružniško cerkvijo. Kolekture so iste kakor po drugih krajih. Desetino pobira Loško gospostvo. Les in senožeti imajo kmetje posebej. Paša je skupna. Županu dajejo tako kakor drugod, tudi dobiva ta ob cerkvenem posvečenju po eno južino.

1. Florijan Vidmar. Ta je dobil kmetijo od brata in plačuje od nje po 4 gld. in 29 kr. davka. — 2. Marko Okoren plačuje od svoje kmetije, ki jo je pred 20. leti kupil za 400 ogrskih cekinov, po 5 gld. in 39 kr. davka. — 3. Lenart Šifrar. Ta je dobil kmetijo po zameni in sicer za eno kajžo ter še 80 gld. povrhu. Davek znaša 4 gld. in 59 kr. Robote ne opravlja, ker daje županu na dan cerkvenega blagoslovljenja neko svoto kot krčmarino.

Zgornja Luša.

V tej vasi je sedem kmetov. Pet jih spada pod podružnico sv. Lenarta. Desetino pri vseh kmetijah pobira Loško gospostvo. Kolekture so enake onim po drugih krajih. Les, pašo in senožeti ima vsak posebej.

1. Mihael Rant. Ta je umrl. Njegov sin in naslednik je Ivan. Davek znaša od hiše in mlina, ki pa ne melje vedno, 5 gld. in 3 kr. — 2. Špela Benedik. Njen davek znaša 4 gld. in 56 kr. — 3. Urban Kralj plačuje po 5 gld. in 10 kr. davka. Kmetija je lepa in pridela se na njej mnogo sadja. — 4. Kocijan Drobovnik. Kmetija, katere davek znaša 4 gld. in 45 kr., mu je bila izročena od bratov. Les ima skupaj s kajžarjem Mihaelom Topličarjem, a senožeti ima posebej. Ta in sledeči Starman spadata pod podružnico sv. Tomaža. — 5. Jurij Starman plačuje po 4 gld. in 9 kr. davka. — 6. Luka Ambrožič. Ves

njegov davek znaša 5 gld. in 1 kr. — 7. Marko Tomažin je dobil kmetijo po zameni za neko drugo in še 250 ogrskih cekinov ter plačuje od nje po 4 gld. in 40 kr. davka.

Spodnja Luša.

V tem kraju sa štiri kmetije, ki spadajo pod podružnico sv. Tomaža na Kozlovem hribu. Selškemu župniku daje vsaka na leto po eno merico rži, ravnotoliko ovsa, eno povesmo prediva in dva sira; selškemu cerkovniku po en sir in po pet povesem prediva, a domačemu po eno polovico rži in isto množino prosa. Selska sodnika dobivata po pol polovice ovsa in 16 povesem prediva. Županu na njegov račun daje vsak kmet po 20 kr. in 3 p., a južin mu doslej še ni dajal nihče. Logarju v njegov račun daje vsak vsako drugo leto po 15 kr. Kmeta Bergant in Ambrožič bivata skupaj, a kmeta Benedik in Sušnik zopet skupaj. Les in senožeti ima vsak kmet posebej, a paša je skupna.

1. Mihael Bergant plačuje od hiše in mlina po 6 gld. in 7 kr. davka. Desetina gre v Tržič. — 2. Primož Benedik daje od hiše in domačega mlina po 5 gld. in 23 kr. davka. Desetino pobira Matija Mercol, fužinar v Kropi. — 3. Lenart Sušnik. Davek od mlina in hiše znaša 6 gld. in 12 kr. Desetino pobira bolnišnica v Kranju. — 4. Jurij Ambrožič ima 5 gld. in 2 kr. davka. Desetina gre v Tržič.

Kajžarji v Stirpniški županiji.

Jurij Savič; Ivan Lavtar, Ivan Žan; Gregor Ambrožič; Matevž Tavčar; Urša Sajovic; Ivan Tavčar; Gregor Okoren; Lenart Ambrožič; Jurij Podreka iz Ševelj; Jakob Tavčar; Andrej Lavtar na Mlaki; Boštjan Podreka, Ivan Bertoncelj; Lovro Okoren; Jera Bernard; Avguštin Bertoncelj, Pavel Formaher in Matija Hafner, Matevž Eržen; Peter Potočnik; Neža Debeljak; Mihael Žan; Ahacij Rant; Matevž Tomažin; Luka Kralj; Martin Pogačnik; Matija Pogačnik, Jurij Podreka v Luši; Mihael Toplicar; Jakob Šoštar, Jurij Vidmar; Marko Grohar; Jernej Žagar; Andrej Potočnik v Huficah; Matija Okoren pod Ravnami; Valentin Jesenko; Primož Benedik pod Ravnami, Kocijan Šinek; Lovro Vilfan; Jakob Šoštar; Jernej Demšar; Gregor Ferlan; Matevž Ambrožič; Valentin Flenč; Mihael Okoren, Matija Eržen; Martin Ambrožič.

Novinarji v Stirpniški županiji.

Mohor Okoren; Jakob Ambrožič; Tomaž Novinec; Ivan Podobnik; Matija Tomažin; Skolastika Kankelj; Jernej Balantič; Štefan Megušar; Gregor Sušnik; Marko Golovaja; Pavel, sin Simonov; Primož Rant; Marko Kalan; Lenart Rant; Ivan Rebernik.

Naslednji novinarji so bili leta 1621. od stolnega dekana (freisinškega) sprejeti in pomiloščeni: Martin Benedik, Matija Rant, Andrej

Rant; Ivan Žagar; Simon Starman; Jakob Tomažin; Andrej Lavtar; Mohor Okoren.

Ivanu Smoletu je Loško gospostvo dovolilo zidati hišo na njegovem travniku. Zato pa mora varovati štiri travnike Loškega gospostva v Luši („in der Leybs") in včasih na nje napeljati vodo. Od hišice plačuje po 47 kr. davka.

Imenovani štirje travniki v Luši se navadno po slovensko imenujejo Pustote („V pustatach"). Dohodke prvega travnika dobiva protipisar, drugega žitničar, tretjega in četrtega pa oba selska sodnika. Seno morajo ti gospodje na svoje stroške pokositi in domov peljati; vsak travnik daje po 6 ali 7 voz sena. Po košnji imajo bližnji kmetje pašo na teh travnikih. Ker so pa travniki od Loke oddaljeni dobro miljo, stanejo omenjene gospode košnja, vožnja in druge stvari včasih več, kot je seno vredno.

Peti travnik, ki je tudi v Luši, je spadal k Stirpniški županiji. Tega se je polastil rajnki Matevž Smole kot stirpniški župan. On in njegov sin Ivan sta ga zelo zadolžila.

Robotnina in svota, za katero naj bi se ta pomnožila, znaša v Stirpniški županiji 24 gld. in 23 kr.

Župan v Stirpniški županiji ne dobiva nič prebitka v svoj račun, pač pa ima, ako se natančno vse prešteje, še celo par krajcarjev izgube.

Županija nima sodnijskih mej.

IV. Županija Rudno.

Rudno.

V tej vasi je devet slabih in malih kmetij, ki spadajo pod sosesko sv. Križa. Desetino pobira Loško gospostvo, ki jo je pa za leta 1630. 1631. in 1632. dalo v zakup Jakobu Varlu za 43 gld. na leto. Vsaka kmetija daje selškemu župniku po pol polovice pšenice, pol polovice rži stare mere ter po dva sira; domačemu cerkovniku daje vsaka kmetija po eno polovico pšenice, ravnotoliko mešanega žita stare mere in dva sira; selškemu cerkovniku daje po en sir in po eno povesmo prediva. Županu gre na njegov račun od vsakega kmeta po 22 kr. in 2 črna peneza. Ker pa mora župan gospostvu dajati neko določeno svoto, dobiva zato od vsake kmetije, razen planinskih, ki plačujejo v njegov račun po 12 kr., po 24 kr., da nima izgube. Vsako tretje leto, ko je poklon, daje vsak kmet županu po eno kokoš, o cerkvenem blagoslovljenju pa po eno južino, izvzete so le planinske kmetije. Selškemu logarju daje vsak kmet v tej županiji v logarski račun vsako drugo leto po 15 kr., a po štirje kmetje, ki so na vrsti, mu morajo zaradi tlake dajati po 20 kr. Selskima sodnikoma daje vsak kmet (razen planinskih) po pol polovice ovsa in eno povesmo prediva. Les in pašo imajo kmetje skupaj, le senožeti so razdeljene. Vsako tretje leto je poklon. Takrat daje vsak

kmet po 10 kr. za oves, kar dobiva oskrbnik v Loki kot nekak upravniški dohodek.

1. Školastika Ambrožič plačuje od plan. kmetije po 7 gld., 9 kr., 1. p. in 1 vinar davka. — 2. Marko Prevec plačuje od svoje zadolžene kmetije in od hišnega mlina po 6 gld. in 45 kr. davka. — 3. Jakob Kunstelj Davek od te kmetije znaša 6 gld. in 46 kr. To kmetijo je zaradi dolga gnal na dražbo Jurij Plavec, fužinar v Železnikih, ki ima še tri druge kmetije na Rudnem. — 4. Gašper Mlinar plačuje od svoje zelo zadolžene planinske kmetije po 7 gld. in 18 kr. davka. — 5. Jurij Plavec plačuje od hiše in mlina po 6 gld., 17 kr. in 2 p. — 6. Ivan Semen. Ves njegov davek znaša 6 gld. in 19 kr. — 7. Ivan Kunstelj. Njegovo kmetijo je dobil po zameni Jurij Plavec in plačuje od nje po 6 gld., 15 kr. in 2 p. — 8. Jurij Plavec. Od te kmetije daje po 6 gld., 15 kr. in 2 p. — 9. Jakob Varl. Davka mora plačevati od te kmetije po 6 gld., 15 kr. in 2 p.

Novak („Hrib").

Tu je le en kmet, namreč Tomaž Gortnar, ki plačuje od svoje kmetije, spadajoče pod sosesko sv. Lucije (v Dražgošah) in ležeče visoko v gorah, po 5 gld. in 52 kr. davka. Desetina gre Juriju Plavcu. Kolektura so iste kakor pri kmetih v Dražgošah. Pašnike ima kmetija okoli hiše. Lesa in senožeti je dovolj.

Dražgoše ali Smrečje.

V tej vasi je osem kmetij in ena kajža. Tudi je tu podružniška cerkev sv. Lucije, ki leži precej visoko in pri kateri se vrši dvakrat na leto velik shod. Desetina gre Loškemu gospostvu, ki jo je pa dalo v zakup Štefanu Mercolu. Zakupnina znaša 47 gld. in eno kunino kožo.

Selškemu župniku daje vsak kmet po pol polovice pšenice, ravnotoliko ovsa stare mere, od ene ovce volno ali eno povesmo prediva in po dva sira. Kaplan in cerkovnik v Selcih dobivata vsak po en sir. Podružniški cerkovnik dobiva po eno polovico pšenice, eno polovico mešanega žita stare mere, dva sira, dve jajci, eno potico („Poticzen"), eno klobaso in po eno skledo boba. Lovski mojster dobiva po en repar lovščine („Jägerrecht auf Crainerisch Louschina genant"). Župan, logar in selska sodnika dobivajo od dražgoških kmetov isto kot od rudenskih. Les, paša in senožeti, katerih je pa tukaj jako malo, so skupni.

1. Martin Pfajfar. Njegov brat Jurij je dobil to kmetijo na svoj račun. Davek znaša 5 gld. in 51 kr. — 2. Ivan Kunstelj plačuje od zelo zadolžene kmetije po 6 gld. in 3 kr. davka. — 3. Jakob Šmid. Njegov davek znaša 5 gld. in 31 kr. — 4. Jakob Pintar daje po 5 gld. in 54 kr. davka. — 5. Marko Veber plačuje od planinske kmetije po 6 gld. in 44 kr. Sedaj ima kmetijo njegov sin Jurij. — 6. Jurij, sin Klemenov, plačuje od kmetije, ki jo je kupil od Jurija

Rovtarja za 220 ogrskih cekinov, po 5 gld. in 55 kr. davka. — 7. Matevž Šmid. Ves njegov davek znaša 5 gld. in 45 kr. — 8. Matevž Klemen daje po 5 gld. in 36 kr. davka.

Na Pečéh.

V tej vasi je devet kmetov, ki spadajo pod podružnico sv. Lucije. Polovico desetine dobiva Marta Schreiber, polovico pa Andrej Vešter. Kolekture so iste kot v Dražgošah. Les in pašo imajo kmetje skupno.

1. Pavel Miheljač. Ta je umrl. Davek znaša 5 gld. in 51 kr. — 2. Primož Miheljač. To kmetijo je Matija Mercol, fužinar v Kropi, gnal na dražbo; kupil jo je Ivan Lotrič za 400 ogrskih cekinov. Davek znaša 5 gld. in 51 kr. — 3. Jurij Kavčič plačuje po 5 gld. in 51 kr. davka. — 4. Matija, sin Ivana Jelenca, plačuje tudi toliko. — 5. Gregor Frakelj. Kmetijo ima zdaj njegov sin Matija in daje od nje po 5 gld. in 24 kr. davka. — 6. Lenart Pešec daje od kmetije, ki jo je kupil pred 40 leti, po 5 gld. in 31 kr. davka. — 7. Urban Lotrič. Ta je zamenjal kmetijo za eno kajžo. Davek znaša 6 gld. in 10 kr. — 8. Mihael Moré plačuje po 5 gld. in 31 kr. davka. — 9. Andrej, sin Veštrov, plačuje po 5 gld. in 51 kr.

Jelenčice.

Tu sta dva kmeta, ki spadata pod sosesko sv. Lucije. Desetina gre Juriju Plavcu. Kolekture so iste kot v Dražgošah, le lovskemu mojstru daje vsak po en petak. Les in paša sta skupna.

1. Peter Pegam. Njegov davek znaša 5 gld. in 31 kr. — 2. Peter, sin Ahacijev, plačuje po 5 gld. in 51 kr. davka.

Zgornje Lajše.

Tu so štiri kmetje, ki spadajo pod sosesko sv. Jere. Desetina gre Gregorju Dežmanu na Brdih pri Radovljici. Župnik, oba cerkovnika, selska sodnika, župan in logar dobivajo isto kot od kmetov v Dražgošah, razen južin županu, zaradi katerih so si še navskriž. Lovščine daje vsak kmet po dva petaka. Les in paša sta skupna.

1. Matija Bertoncelj. Njegov davek znaša 5 gld. in 41 kr. — 2. Simon Kos. Vsega davka plačuje po 5 gld. in 48 kr. — 3. in 4. Matevž Bezjak. Pri eni kmetiji znaša davek 5 gld. in 49 kr., pri drugi pa 5 gld. in 41 kr. Te dve kmetiji je dal Matija Mercol na dražbo.

Jamnik ali Zajčja ravan.

Tu so štiri kmetije, ki spadajo pod sosesko sv. Primoža. Desetina je tako urejena, da dobiva po dva snopa Mihael Papler, po enega pa Loško gospostvo. Selškemu župniku dajejo na leto po pol polovice pše-

nice in po pol polovice ovsa. Oba cerkovnika, lovski mojster in selska sodnika dobivajo isto kot od dražgoških kmetov. Les in gmajno imajo skupno.

1. Primož Pegam je dobil kmetijo od svojega brata in plačuje od nje po 6 gld. in 21 kr. davka. — 2. Jakob, sin Petra Šolarja. Njegov davek znaša 5 gld. in 54 kr. — 3. Peter Šolar je dobil kmetijo po zameni za neko drugo. Od nje plačuje 5 gld. in 34 kr. davka. — 4. Peter Silvester je kupil kmetijo za 500 gld. in plačuje po 5 gld. in 48 kr. davka.

Log.

Tu sta dve kmetiji, ki spadata pod sosesko sv. Primoža na Jamniku. Desetina je istotako urejena kot na Jamniku. Župnik, kaplan in cerkovnik v Selcih dobivajo na leto vsak po pol polovice pšenice, ravnotoliko ovsa, štiri sire in eno povesmo prediva. Podružniški cerkovnik dobiva po eno polovico pšenice ali kakega drugega boljšega žita, po eno polovico mešanega žita in po en sir. Les in paša sta skupna. Oba kmeta imata kopišča v Besnici.

1. Urša, hči Ahacijeva[2], plačuje od planinske kmetije po 6 gld. in 38 kr. davka. Kmetijo ji je izročil brat. Kot planinska kmetija je robotnine prosta. — 2. Jurij Zupančič[3] plačuje po 5 gld. in 38 kr. davka.

Podblica.

V tej vasi je pet kmetov, ki spadajo pod podružnico sv. Primoža na Jamniku. Desetina je enako urejena kot ona na Jamniku. Kolekture so iste kot drugod.

1. Boštjan Kocijančič. Davek od te kmetije, ki jo ima pa zdaj Stefan Mercol, znaša 5 gld. in 28 kr. — 2. Primož Bezjak. Ta je umrl. Sedaj je posestnik kmetije Gregor Zupanec, ki jo je dobil po zameni od Valentina Žana, ki jo je dal na dražbo. Davek znaša 5 gld. in 23 kr. — 3. Peter, sin Jakoba Pegama. Davek znaša 4 gld. in 45 kr. — 4. Nikolaj Vidic. Njegovega davka je 5 gld. in 25 kr. — 5. Ivan Primic. Od svoje kmetije daje po po 5 gld. in 31 kr. davka. — 6. Gol Eržen plačuje po 5 gld. in 27 kr. davka.

Nemilje.

1. Boštjan Kunstelj. Davek od te kmetije znaša 5 gld. in 35 kr. Ima jo Ivan Pešec, ki jo je zamenjal z Valentinom Žanom za eno kajžo in pa 117 gld. — 2. Luka Šolar je kupil kmetijo od svojega pastorka in plačuje po 5 gld. in 22 kr. davka. Ima tudi mlin. — 3.

[2] Pozneje je nekdo to pripisal „Gegenwärtig Georg Pegatschnig“ II. Nro. 14 et 15.

[3] Pozneje je nekdo to pripisal „Gegenwärtig Anton Schedlin“, II. Nro. 17.

Pavel Kropivec daje od kmetije po 5 gld. in 41 kr. davka. — 4. Hilarij Potočnik plačuje po 4 gld. in 55 kr. davka. Mlajši sin je Andrej, srednji pa Peter.

Tu omenjene štiri kmetije spadajo pod sosesko sv. Primoža na Jamniku. Desetina je tako urejena kot v Dražgošah. Tudi kolekture so enake onim v rečenih krajih.

„Sredniczi"?

Tu sta dva kmeta, katerih kmetiji ste nekako tako veliki, kakor kmetije v Dražgošah. Kar se tiče desetine, pobira po dva snopa Mihael Papler, enega pa Loško gospostvo. Les imata v gozdu na Malem vrhu, gmajno tudi v onem kraju okoli svojih zemljišč.

Te dve kmetiji je stolni dekan (freisinški) leta 1623. objezdil in opisal pri priložnosti, ko je obhodil županijo Poljšica.

1. Tomaž Debeljak. Od te kmetije je 5 gld. in 53 kr. davka. Debeljak je umrl. Sedaj ima kmetijo Jurij Šolar. Ta kmetija ima eno senožet („Senaschett") blizu štirih kajžarjev na Njivici, potem senožet imenovano „murkhouizi", dalje eno njivo „Sa mostam", eno njivo „per Luschi", eno njivo ima pod hišo in eno v Bleku („Wleckho"). — 2. Jurij, sin Lovretov, daje po 5 gld. in 53 kr. davka. Pri tej kmetiji sta lepa hiša in vrt. Takoj pri hiši leži ena senožet; potem se nahaja tukaj ena senožet, obstoječa iz dveh delov, eden imenovan Veliki kos („das grossze Stuckh"), drugi Mali kos („das khlaine Stuckh"), pri tem je tudi mala njiva. U kosu, imenovanem „na Werdi" ste dve njivi, v kosu „Kreulach" tudi dve, ena njiva je „proti Schupano" in druga majhena „V niuizi".

Kališe.

V tem kraju je sedem kmetov in dva kajžarja, ki spadajo pod sosesko sv. Križa. Desetino je treba dajati v Puštal. Župnik v Selcih dobiva od vsakega kmeta na leto po eno merico rži, eno merico ovsa, dva sira in po eno povesmo prediva. Selški cerkovnik dobiva po en sir in sedem povesem prediva, podružniški pa po eno polovico rži, eno polovico mešanega žita stare mere, dva sira, dve jajci, eno klobaso in po en krof. Lovski mojster dobiva od vsakega po dva petaka lovščine. Selska sodnika dobivata po pol polovice ovsa in po eno povesmo prediva. Župan dobiva na svoj račun po 24 kr., logar pa vsako drugo leto po 15 kr. Les in paša sta skupna, senožeti pa posebej.

1. Lenart Lotrič plačuje od svoje kmetije, ki jo je kupil od Ivana Paplerja za 350 ogrskih cekinov, po 5 gld. in 34 kr. davka. — 2. Matija Notar. Njegov davek znaša 5 gld. in 31 kr. — 3. Marko Sajovec. Davek od te kmetije, ki jo je sedaj kupil Matija Demšar za 390 ogrskih cekinov, znaša 5 gld. in 40 kr. — 4. Jernej Notar. Ta je umrl. Njegova hči in naslednica Marjeta je žena Martina Pfajfarja.

Ves davek znaša 5 gld. in 50 kr. — 5. Matija Viltan daje od kupljene kmetije po 5 gld. in 39 kr. davka. — 6. Jakob Pogačnik. Davek znaša 5 gld. in 34 kr. — 7. Jera, hči Klementa Varla, ima po 5 gld. in 30 kr. davka. Matevž Vuti ima namesto obresti od te kmetije užitek.

Dolenje Lajše.

Tu so štiri kmetije, ki spadajo pod podružnico sv. Jere. Desetino pri kmetijah Andreja Trpina in Jurija Rovtarja pobira Jurij Plavec, pri drugih dveh pa Dežman pri Radovljici. Kolekture so iste kot drugod. Paša je skupna, les ima pa vsak posebej pri svojih senožetih.

1. Andrej Trpin plačuje po 5 gld. in 54 kr. davka. Ima tudi mlin. Les ima „Sa Plenauuam“ in „Sa Malnam“. — 2. Marjeta Brce. Njen davek znaša 5 gld. in 47 kr. Les ima „Sa Senaschetam“ in „Sa Kleniem“. — 3. Jakob Vidic plačuje po 5 gld. in 53 kr. davka. Kupil je kmetijo pred 20 leti od Luke Štefana za 200 gld. Vidic je pogorel. Les ima „V loitternikhi“ in „Kerschitschi“. — 4. Jurij Rovtar. Ta je umrl; sin in naslednik je Matevž. Davek od obdelane in puste kmetije skupaj znaša 6 gld. in 55 kr. Les ima „Sa Rudinkhi“ in „pod Senascheto“.

Kajžarji v Rudenski županiji.

Ivan Bogataj; Adam Asnol; Matevž Mihelač; Martin Jelenec; Martin Bogataj; Lovro Lotrič; Ivan Lotrič; Primož Žagar; Gregor Semen; Gregor Zupanec; Lovro Feman; Ivan Bezjak; Jurij Notar, Anica („Aniza“), hči Tomaževa in žena Boštjana Vidica; Jakob Bertoncelj; Filip Štefančič, Agata Modre; Jernej Lotrič; Matija Debeljak; Kocijan Jerala na Njivici; Ožbolt Markelj; Mihael Pintar na Njivici[4], Lenart Notar; Marjeta Pfajfar; Peter Jemšek; Gol Eržen; Jakob Pegam; Jurij Gortnar; Boltežar Martinšek, Felicita Zupanec na Njivici[5]; Tomaž Lotrič; Jernej Rovtar; Jernej Zupanec; Ivan Martinšek na Njivici[6]; Urban Jelenec; Jakob Gortnar.

Novinarji v Rudenski županiji.

Neža, hči Nikolajeva; Jakob More; Matija Benedik; Peter Bezjak; Anton, sin Lovretov; Anton Mihelač; Matevž Notar.

Anton Eržen v Podblici in Matevž Debeljak imata vsak po eno novo hišico, ki jih je jima leta 1627. vpisal komisar Morhart.

Skupna svota sobotnine znaša v Rudenski županiji 9 gld. 40 kr.

V tej županiji je razen županove 60 kmetij. Od teh dajejo štiri po 12 kr. v županov račun. Od ostalih 56 daje vsaka po 22 kr. in 2 p.,

[4] Pozneje je nekdo tu pripisal „Gegenwärtig Ursula Scholler H. Nro 12“.
[5] Pozneje je nekdo tu pripisal „Gegenwärtig Simon Katraschigg H. Nro 9“.
[6] Pozneje je nekdo tu pripisal „Gegenwärtig Matthäus Bertonzel H. Nro 7“.

skupaj torej 25 gld. 37 kr. in 1 p. Ker pa župan od nekdaj ne daje gospostvu več kot 20 gld., ostaja drugo v njegovih rokah.

Sodnijska meja.

Od Ratitovca („Radkitouiz“) gre meja na „Jesenouiz“ nad Podlongom, odtod proti Kamenici („Kamenizi“) zraven gozda Rastovke („Rastoukach“), ki leži še popolnoma na zemlji Loškega gospostva. Odtod gre meja na Visoki vrh („Vissoki Verch“). Tu se stekajo meje Blejske in Radovljiške sodnije. Od Visokega vrha gre meja „na Jagodeschi“, dalje „na Sleme“. Tu leži Jelovica („Jelouiza“), za katero se potegujeta in prepirata Loško in Radovljiško gospostvo. Za časa bivšega oskrbnika (loškega) Jakoba Fankla[7] so se izdale o tej stvari razne dvorne razsodbe. Meja gre dalje na Črni vrh („Tscherni Verch“), kjer naj bi bila po mnenju mož sodnijska meja, vendar jo zahteva Radovljiško gospostvo do Gore nad Jamnikom („Perg nad Jambnikham“). Dalje se vleče meja od Črnega vrha na goro „na Skockh“ do Golega brda („Kalou Werdo“) in proti Kropi.

V. Županija Sorica.

Podložniki v županiji Sorški ne plačujejo nič pojezdnega davka („Poieszden“), temveč samo navadne davke, hišni davek in novo doklado. Sicer je rečeno v urbarjih, da plačujejo nekateri po eno marko šilingov, nekateri pa po pol marke šilingov, a ta denar zahteva le župan od vsakega, kakor je pri vsaki vasi zapisano; in to dela tako, kakor župani v drugih vaseh in ga potem izplačuje gospostvu. Svota znaša 37 gld., 45 kr. in 1 p.

V Sorici je cerkev sv. Nikolaja, ki spada pod Selško župnijo. Vsak kmet po Sorški županiji daje župniku v Selcih vsako leto po pol polovice pšenice, po polovice boba stare mere, po dva mala sira in po en funt masti. Cerkovnikoma pri sv. Nikolaju in pri sv. Marku v Spodnjih Danjah daje vsak na leto po poldrugo polovico pšenice, po poldrugo polovico ovsa, po en funt masti in po en sir, vendar se imenovana cerkovnika pri pobiranju kolekture vsako leto menjavata.

Sorica („zu Nidern“).

Tu je 15 kmetij. Županu daje, razen svote v njegov račun, vsaka po en funt masti. Prva, peta, šesta, sedma, deseta, enajsta, dvanajsta, trinajsta, štirnajsta in petnajsta kmetija daje vsaka po 1 gld. in 10 kr. županu v račun, druge mu dajejo pa le po 1 gld. in 4 kr. Desetina prve, sedme, desete in petnajste kmetije se odrajtuje Loškemu gospostvu, desetina ostalih pa v Puštal.

Osem kmetov ima les na bohinjskih tleh in sicer ne, da bi zato kaj plačevali, vendar se morajo pobotati z bohinjskim županom,

[7] Jakob Fankel je bil od leta 1604—1621. oskrbnik Loškega gospostva.

kadar potrebujejo kaj lesa za sobe ali poslopja. Ostalih sedem kmetov in dva kajžarja v Dolini imajo les v Sorici. Pašo imajo vsi kmetje skupaj.

1. Ivan Heberl plačuje po 5 gld. in 55 kr. davka. Pri hiši ima mlin. — 2. Matevž Kestner. Njegov davek znaša 4 gld. in 49 kr. Ima tudi mlin. — 3. Marjeta, hči Andreja Koflerja, daje toliko davka kot omenjeni Kestner. — 4. Tomaž Prezelj ima tudi 4 gld. in 49 kr. davka. — 5. Marko Kemperle. Davek znaša 4 gld. in 55 kr., krčmarina pa 1 gld. Ta in Jakob Kofler imata skupaj mlin. — 6. Jakob, **sin Pavla Koflerja, plačuje po 4 gld. in 55 kr. davka. — 7. An**drej, sin Jurija Koflerja. Ta je umrl. Mlajši sin je Anton. Davek znaša 4 gld. in 55 kr., krčmarina pa 40 kr. Ta kmet ima skupaj z Jakobom Pegamom mlin. — 8. Ivan Grohar mora dajati po 4 gld. in 49 kr. davka. Ta, Tomaž Prezelj in Marjeta Kofler imajo skupen mlin. — 9. Jakob Pegam je umrl. Naslednica se imenuje Jera in je žena Gola Heberla. Davek znaša 4 gld. in 49 kr. — 10. Simon Gasser plačuje po 4 gld. in 55 kr. davka. Ta in Jakob Kemperle imajo skupen mlin. — 11. Jakob Kemperle daje po 4 gld. in 55 kr. davka. Ima žago, od katere daje po 12 kr. davka. — 12. Boštjan Šerl plačuje isto svoto kot Jakob Kemperle. Ima lasten mlin. — 13. Gregor, sin Mihaela Kejžarja, plačuje ravnotoliko davka. Kmetijo je Gol Prezelj dal na dražbo. Kejžar in Lenart Gasser imata skupen mlin. — **14. Le**nart Gasser plačuje po 5 gld. 15 kr. davka. — **15. Štefan Frö**lich ima tudi po 5 gld. in 15 kr. davka. Ima lasten mlin.

V Dolini.

Tu sta dve kmetiji, ki spadata pod sosesko sv. Nikolaja in imata iste dolžnosti, kakor kmetije v Sorici.

1. Andrej Taler plačuje po 4 gld. in 55 kr. davka. Županu v račun daje po 1 gld. in 10 kr. ter en funt masti. Desetino pri tej kmetiji, katero je Taler z dolgovi vred podedoval, pobira Loško gospostvo. Andrej Taler, Štefan Frölich, Štefan Prezelj in Gol Kofler imajo skupaj hišni mlin. — Štefan Prezelj daje 4 gld. in 45 kr. davka. Županu v račun daje po 1 gld. in po en funt masti. Desetina gre v Pušta1.

Spodnje Danje („Zu Nider Hueben").

V tej vasi je deset kmetov in podružniška cerkev sv. Marka. Kar dajejo cerkovniku, je bilo že prej omenjeno. Županu v račun dajejo po 45 kr. in po pol funta masti. Blejskemu gospostvu plačujejo od planine Hrna („auf dem Hiern") po 12 kr. Zatadi paše dajejo tudi po 12 kr. Les je skupen, toda v oddaljenih krajih.

1. Gol Šerl je umrl. Hči je naslednica in se imenuje Neža. Davek znaša 4 gld. in 20 kr. Desetino pobira eno leto Loško gospostvo, drugo leto pa Puštal. Gol Šerl, Peter Kejžar, Jakob Erhardt, Brigita Kofler, Gol Jakur in občinski sluga („Pieter") imajo skupaj mlin. — 2.

Peter Kejžar („Kheszer“) plačuje od kmetije, ki jo je kupil pred 40 leti za 400 gld., po 1 gld. in 20 kr. davka. Od nekdaj gre desetina eno leto Loškemu gospostvu, drugo leto pa v Puštal. — 3. Brigita Kofler plačuje po 4 gld. in 20 kr. davka. Desetina gre v Puštal. — 4. Jakob Erhardt je umrl, naslednik se imenuje Ožbolt. Davka je ravno toliko, kot pri Brigiti Koflerjevi. Desetina gre v Puštal. — 5. Gregor Kejžar plačuje po 4 gld. in 20 kr. davka. Desetino odrajtuje v Puštal. Ta, Mihael Kejžar, Jakob, sin Simonov, Štefan Torkar in Neža Jenšterle imajo skupaj mlin. — 6. Štefan Torkar je umrl. Naslednik se imenuje Simon. Davka odrajtuje toliko kot drugi. Kar se tiče desetine, pobira po dva snopa Puštal, tretjega pa Loško gospostvo. — 7. Jakob, sin Simonov. Davka plačuje po 4 gld. in 20 kr. Desetino pobira Loško gospostvo. — 8. Neža Jenšterle daje tudi po 4 gld. in 20 kr. davka. Od desetine gresta po dva snopa v Puštal, tretji pa Loškemu gospostvu. — 9. Mihael Kejžar. Davek je ravno tako visok kot drugod. Desetino plačuje v Puštal. — 10. Gol Torkar. Davek od kmetije, ki jo je kupil od Jerneja Marklja za 300 gld., znaša toliko kot pri drugih. Desetina gre Loškemu gospostvu.

Zgornje Danje („Zu ober Hueben“).

Tu so štiri kmetije, ki leže visoko v gorah. Vsaka daje županu na račun po 40 kr. in 1 p. ter po pol funta masti, izvzeta je le druga kmetija, ki daje le po 36 kr. in 1 p. ter po en funt masti. Desetina se daje eno leto Loškemu gospostvu, drugo leto pa v Puštal. Paša in les sta skupna.

1. Brigita Pegam plačuje po 4 gld. in 46 kr. davka. Pri tej kmetiji ni sedaj (1630. leta) ne hiše, ne skednja, ne hleva ter nobenega poslopja, ker je sneženi plaz pred nekaterimi leti hišo in hlev z ljudmi in živino vred odnesel in uničil. Kmetijo je podedovala sesta Jera. — 2. Lucija Trojar. Njen davek znaša 3 gld. in 52 kr. — 3. Jakob Kejžar. Je umrl in kmetijo je podedovala Marina Kejžar. Davek znaša 4 gld. in 6 kr. Ta kmetija in pa kmetiji Štefana Heberla ter Lucije Trojarjeve imajo skupen mlin. — 4. Ulrik Gajgar daje po 4 gld. in 46 kr. davka. Ima tudi mlin, ki pa melje redkokdaj.

Trojar.

Tu sta dve kmetiji, katerih desetina gre vsako prvo leto Loškemu gospostvu, vsako drugo pa v Puštal. Les imata obe kmetiji deloma posebej, pašo pa skupaj. Prva kmetija daje županu v račun po 34 kr. in 1 p., druga pa po 38 kr., a vsaka tudi še po pol funta masti.

1. Ožbolt Trojar plačuje po 4 gld. in 20 kr. davka. — 2. Gol, sin Jakoba Trojarja, daje po 4 gld. in 43 kr. davka. Obe kmetiji imata skupaj mlin.

Zabrdo („Vnter Hochen Eckh").

Tu so trije kmetije. Desetina je tako urejena, da dobiva po dva snopa nunski samostan v Loki, tretjega pa gospostvo. Vsaka daje županu v račun po 37 kr. in 1 p. ter po pol funta masti. Les in paša sta skupna.

1. Urban Pegam plačuje od kmetije, ki jo je kupil od Petra iz Zabrda, po 4 gld. in 23 kr. davka. Ta in Ivan iz Zabrda imata skupaj mlin. — 2. Štefan Heberle ima toliko davka kot Urban Pegam. — 3. Avguštin Pekel. Kmetijo je kupil Ivan iz Zabrda za 300 gld. Davek znaša 4 gld. in 23 kr.

Torka.

Tu sta dve kmetiji. Desetina je ravno tako urejena kot Zabrdom Županu v račun daje vsaka po 38 kr. in 1 p. ter po pol funta masti. Les in paša sta skupna.

1. Gregor Torkar je kupil kmetijo pred več leti za 200 ogrskih cekinov in plačuje od nje po 4 gld. in 24 kr. davka. — 2. Jurij Torkar plačuje za davek isto svoto kot Gregor. Oba imata skupaj mlin.

Ravne („Im Ewendtlein").

Tu so štirje kmetje, ki odrajtujejo desetino istotako kot oni Zabrdom in v Torki. Od prvih treh daje županu vsak v račun po 42 kr. in 1 p., četrti pa le po 37 kr. in 1 p., vsak daje pa še po pol funta masti. Les in gmajno imajo v kraju proti Prtovču.

1. Ivan Ebner plačuje od kmetije, ki jo je kupil za 700 gld., po 4 gld. in 28 kr. davka. — 2. Gregor, sin Andrejev, ima tudi 4 gld. in 28 kr. davka. — 3. Urban Grohar ima tudi toliko davka kakor omenjena kmeta. On in pa Gregor, sin Andrejev, imata skupaj mlin. — 4. Neža, hči Lenarta Javha. Njen davek znaša 4 gld. in 13 kr. Od neke nove senožeti, katera se ji je leta 1628 milostno dovolila, plačuje po 15 kr. Ima tudi mlin.

Prtovč („Am Priettach").

Tu so štiri kmetije, ki spadajo pod podružnico sv. Marka v Spodnjih Danjah. Desetina je enaka n. pr. onI v Ravneh. Les in pašo imajo prtovški kmetje skupaj. Prva, tretja in četrta kmetija daje županu v račun 40 kr., druga pa 34 kr., vsaka pa še po pol funta masti.

1. Jakob Koller. To kmetijo ima sedaj Jurij Gortnar in plačuje od nje po 4 gld. in 5 kr. davka. — 2. Jakob Koller. Tu je poslopje popolnoma propadlo, ni ne hiše, ne hleva. Davek znaša 3 gld. in 50 kr. — 3. Jurij Šmid. To kmetijo je dobil Jurijev brat Marko Šmid na dražbi. A ta je umrl in kmetijo je dobil njegov očim Nikolaj Kemperle. Davek znaša 4 gld. in 5 kr. — 4. Matija Vrhovec ima tudi 4 gld. in 5 kr. davka.

Sorška županija plačuje na leto v urbar po 20 mark šilingov ali 33 gld., 24 kr. in 2 p.

V tej županiji ste dve zapuščeni kmetiji, imenovani „Michaell Thall“. Te imajo Zaliložani v posesti in plačujejo od njiju županu v račun po 3 gld., 18 kr. in 3 p.

A od imenovanih dveh kmetij, ki so zapuščene in imenovane „Michaell Thall“, ne dobiva župan po 3 gld., 18 kr. in 3 p., temveč le po 2 gld. in 1 kr., kakor je razvidno iz popisa šestih kmetij na Zalem logu v Selški županiji.

Kajžarji v Soriški županiji.

Med kajžarji v Soriški županiji nekateri ne plačujejo nič davka v urbar, a dajejo namesto tega nekaj županu v račun. Oni pa, ki plačujejo v urbar, ne odrajtujejo županu nič.

Desetino od kajžarjev dobiva Loško gospostvo.

Peter Pintar; Marko Kemperle; Jurij Majerle; Tomaž, sin Ožbolta Prezlja; Jera Kejžar; Helena Pintar; Peter Grohar; Mihael Šoštar; Mihael Tavš; Jurij Tavš; Gol Kofler; Boštjan Tavš; Gregor Pintar; Gregor Šmid; Tomaž Torkar; Martin, sin Štefana Groharja; Urban Kramar; Peter Koritnik; Tomaž Ošterman.

Davek od Tolminske planine.

Soseska vasi Gorje, ki spada pod Tolminsko gospostvo, je že od nekdaj dajala na leto od planine Porezen („Poresen oder windt Alben“), ki leži v kraju proti Sorici, po 32 funtov sira, ali pa plačevala vsak funt po štiri groše v zlatu, kar je dobival žitničar (Loškega gospostva). Sedaj ne plačuje nič, ker je več ne upotrebuje.

Ker jo pa sedaj uživajo Soričani, plačujejo od nje po 2 gld. in 8 kr. Ta urbarščina je bila prej vpisana pod Osliško županijo, a leta 1628. je bila zaradi večje natančnosti vpisana pod Soriško županijo.

Planine Porezen pa ne uživajo in rabijo vsi kmetje v Soriški županiji, temveč le 15 kmetov v Sorici, 2 v Dolini in 10 v Spodnjih Danjah. Na planini pasejo svoje vole in od teh daje vsak kmet županu po 5 kr., kar znaša 2 gld. in 15 kr. Tako bi torej imel župan 7 kr. odveč, a ker gospostvo ne sprejema od njega drobiža, nima vseeno nič dobička.

Zgoraj je bilo omenjeno, da daje župan gospostvu po 37 gld., 45 kr. in 1 p. Ako se k temu prišteje še oni davek, ki ga plačuje 6 kmetov na Zalem logu od dveh pustih kmetij v Grobljah („Michael Thall“), znaša skupna svota 42 gld., 22 kr. in 2 p. Župan bi imel tako 4 gld., 37 kr. in 1 p. ostanka. Nasprotno pa ne sme dajati gospostvu drobiža. Masti dajejo podložniki županu na leto za 31 funtov in pol.

V Soriški županiji ima Loško gospostvo dvovrstno desetino. K prvi vrsti spadajo štiri kmetije v Sorici, ena v Dolini, dve v Spodnjih Danjah

ter ravno tu od dveh kmetij po tretji snop. K drugi vrsti spada osem kmetij, namreč štiri v Zgornjih Danjah, dve pri Trojarju ter v Spodnjih Danjah prvi dve v urbarju. Kar se tiče teh osmih kmetij, se pobiranje vrši med Loškim gospostvom in Puštalom tako, da dobiva Loško gospostvo eno leto desetino od štirih kmetij, od drugih štirih pa Puštal, kakor je razvidno iz popisa vsake kmetije. Ta desetina je sedaj dana v najem za 70 gld. in eno kunino kožo.

Kar se tiče desetine od kmetij Zabrdom, v Torki, v Ravneh in na Prtovču, pobira Loško gospostvo le tretji snop, druga dva pa ženski samostan v Loki. Desetina je sedaj v najemu za 50 gld. in eno kunino kožo.

Sodnijska meja v Soriški županiji.

Meja gre od gore Lajnarja („Lainer Perg") na goro „Skor". Tu se stika Tolminsko in Blejsko gospostvo. Potem se vleče meja na mesto, imenovano Ožboltov laz („Oszwaldt Schwandt"). Tu je od davnih časov sem postavljen mejnik. Nato gre meja na goro Črni vrh („Schwarz Khuppel") in na Veliko brdo („Grossze Eckh"). Od Velikega brda se vleče meja na „Sakhorast", odtod na planino, imenovano Hirn („Hiern"), od Hirna v dolinico, imenovano „Raizirast". Odtod gre meja na planino, imenovano „Ledini Perg" in nato na Ratitovec („Ratkitouiz").

VI. Županija Davče.

V tej županiji ne bivajo kmetje, ki so se že pred davnim časom sem naselili, temveč le rovtarji, ki so se še pred 60. ali 70. leti polagoma sem priselili. Prebivajo jako visoko v gorah tako, da jim včasih zaradi mraza ali pa predolgo ležečega ali prezgodnjega snega žito ne dozori. Sejejo večinoma le oves. Da je to res, se je prepričala komisija, ki je leta 1630., dne 1., 2. in 3. julija objezdila in popisala županijo. Za živinorejo imajo še precej lepe pašnike in senožeti.

Razen urbarščine in davkov, ki so jih do zdaj plačevali, imajo še druga bremena 18 posestnikov, ki spadajo pod Cerkensko faro, odrajtuje ondotnjemu župniku, kaplanu in cerkovniku vsakemu po sedem velikih druzinskih skled žita, po štiri sire in tri povesma prediva. Teh sedem skled drži več kot dve polovici.

Osem posestnikov, spadajočih v Poljansko župnijo, plačuje tamkajšnjemu župniku, kaplanu in cerkovniku po eno polovico in pol pšenice in ječmena.

Ostali spadajo pod Selško faro. Vsak izmed njih daje selškemu župniku po eno polovico pšenice stare mere in po en sir. Dvanajst izmed njih daje soriškemu cerkovniku posebej po pol polovice pšenice in po pol polovice ovsa stare mere. Selskima sodnikoma daje vsak po pol polovice ovsa in eno povesmo prediva, obstoječe iz 16 pesti.

Robota je ista kot v Osliški županiji, to je, treba je sekati drva za grad, za apnenice, jezove, mline in druga poslopja, in kar je drugega enakega. Ko gredo na roboto, zamude včasih, ker stanujejo daleč, tri do štiri dni.

Desetino v tej županiji, kakor tudi v Farškem potoku („Pfaffenbach"), dobiva le Loško gospostvo. Leta 1630. je bila desetina dana v najem za 150 gld. in tri kunine kože. Davek za tintnik plačujejo posestniki tudi in sicer nekateri po 4, nekateri pa po 6 kr.

Tu slede imena posestnikov.

Jezero.

1. Jakob Prezelj ima za 1 gld., 27 kr. in 2 p. davka. Njegov oče je prvi napravil laz za posestvo. — 2. Križe Prezelj plačuje po 1 gld., 30 kr. in 2 p. Njegov ded je napravil laz. So lepe rovte. — 3. Uršula Prezelj daje po 2 gld. in 5 kr. davka.

Davško brdo? („Alsz Ekh").

1. Peter Šoštar plačuje od posestva, ki ga je kupil od Jurija Kejžarja za 311 ogrskih cekinov, po 1 gld. in 38 kr. davka. — 2. Peter Šoštar. Oče je izročil to zemljišče sinu Matiju. Davek znaša 1 gld. in 23 kr. — 3. Mihael Sorčan. Tega posestvo je kupil Boštjan Ambrožič za 500 cekinov, a je hotel nato kupčijo preklicati. Davka je za 1 gld. in 38 kr.

Davče („Allsz").

1. Simon Tušek. Njegov davek znaša 1 gld. in 26 kr. Ima tudi mlin, ki pa melje le po močnem deževju. Od njega plačuje po 3 kr. Njegov oče je začel obdelovati rovte. Gmajno ima kot drugi posebej, le les ima skupaj s svojim sosedom Hilarijem Vičekom. V Tolminskem gospostvu ima zemljišče ali senožet, ki se smatra kot rovte in leži na meji. V Tolmin plačuje od nje po 2 gld. — 2. Hilarij Vičck je kupil zemljišče pred 17. leti od Matije Tuška. Davek znaša 1 gld. in 47 kr. — 3. Špela Pominik ima 1 gld. in 55 kr. davka. Takoj pri hiši sta loška in tolminska sodnijska meja. — 4. Uršula Prezelj plačuje od puste senožeti po 27 kr. — 5. Anica („Aniza") Bešter („Beschtlin") daje po 1 gld. in 30 kr. davka. — 6. Tomaž Prezelj plačuje od zemljišča, ki ga je kupil pred 12. leti od Lovreta Tuška za 250 ogrskih cekinov, po 1 gld. in 38 kr. davka. Ta, Ivan Mihelič ter Boštjan Peternel imajo skupaj mlin, od katerega plačuje vsak po 20 kr. — 7. Valentin Peternel ima 1 gld. in 41 kr. davka. Njegov oče je posestvo prvič obdelal. Tu je tudi sodnijska meja pri gori Črni vrh („Tscherni Verch"). Del senožeti ima Peternel onostran meje pod Tolminsko sodnijo in ne plačuje od nje nič.

Jastro brdo.

1. Ivan Mihelič ima 1 gld. in 38 kr. davka. Zemljišče je kupil njegov oče leta 1570. — 2. Gregor Peternel. To je pusto posestvo, katerega gospodar stanuje na Tolminskem. Davek znaša 1 gld. in 23 kr. — 3. Jurij Jemec („Homiz") daje po 1 gld. in 23 kr. davka. Jemec je sedaj (leta 1630.) župan in zato naj se mu z višjo milostjo davek izpregleda. — 4. Matija Šturm plačuje po 1 gl. in 23 kr. — 5. Štefan Frölich. Njegov davek znaša 1 gld. in 19 kr. — 6. Matija Frölich daje po 1 gld. in 9 kr. davka. — 7. Simon Tušek. Ima tu le pašnik in ga rabi pri že opisanih rovtih v Davči.

Kajžarji v Davški županiji.

Tomaž Bohinjec („Vochiniz"); Boštjan Ambrožič; Ivan Miklavec; Blaž Mohorič; Lenart Jemec; Štefan Čemažar; Matija Frölich; Lenart Mohorič; Boštjan Peternel; Urban Grahli; Lenka Lavtar; Jurij Jemec; Grehor Grahli; Jakob Razvozda; Mihael Peternel; Andrej Razvozda.

Novinarji v Davški županiji.

Ivan Šturm; Ivan Šturm; Urban Kenda („Köndta"); Matija Čemažar; Jakob Kos; Ivan Tušek; Neža Prezelj; Lenart Tavš; Andrej Šerl. Leta 1625. je bil na novo sprejet Andrej Sredinšek, leta 1626. Mihael Šturm in leta 1627 Marko Ferlan, Andrej Šturm, Ivan Ferlan, Matija Košir in Štefan Peric.

Jakob Kremžar ima male rovte, ki še niso bile vpisane v noben urbar. Je sicer ubog revček („armer Schlukher").

Križe Peternel, tolminski podložnik, ima v Loškem gospostvu veliko senožet v Črnem vrhu in ni od nje nekatera leta nič plačeval; je zatorej zapadlo posestvo. Zagrozilo se mu je, ako hoče imeti senožet, naj se o njej razgovori z gospostvom, v nasprotnem slučaju se mu senožet kot zapadlo posestvo odvzame.

V Davški županiji naj bi se povišale davščine: pri ovsu za 30 mutov, pri vsem mlinu za 1 gld. in pri robotnini za 42 gld. in 10 kr. Davščina naj bi se ne pobirala od župana in občinskega sluge („Pieter"), ako to dovoli knez (freisinški škof).

Sodnijska meja.

Meja, ki gre od Sorice proti Davški županiji, deli tudi Loško in Tolminsko gospostvo. Meja se vleče od visoke gore, Lajnar („Läiner") imenovane, navzdol proti Petrovemu brdu („an das Eckh oder Pfichele Petro Wezdo genant"). Vendar imajo Soričani tudi na tolminski strani

Lajnarja svoje senožeti. Od Petrovega brda gre meja na goro Hoč („Veliki Hatsi"), nato na planino Porezen, ki je na tej strani last Soričanov, na drugi pa Tolmincev, od Porezna na goro „per Vidiky". Tu se začenja Davška županija. Od gore „per Vidiky" se vleče meja na goro „Tschartl" tik hiše, ki jo ima Špela Pominik, nadalje pa na Črni vrh („Schwarzenperg od Tscherni Verch"), ki leži še v Davški županiji. Nato se meja zavije proti Robidnici („Rubidnizi") ter dalje v Hotaveljsko in Osliško županijo, kakor je to razvidno iz popisa Osliške županije.

O nakladama nekih slovenskih protestantskih knjiga.

Priopčio dr. Franjo Bučar, Zagreb.

U Tübingenu u sveučilišnoj knjižnici nalazi se u trećem fascikulu spisa „Slavischer Bücherdruck" popis naklade hrvatske protestantske tiskare u Urachu-Tübingenu, u kojemu se nalazi i popis naklade dviju slovenskih knjiga, i to od slovenskih „Artikula", o kojima smo račune donijeli u prvanjoj svesci Carniole (p. 44), i Psalmama, te crkvenim pjesmama: „Ene duhovne peisni", koje je god. 1563 izdao pod Trubarovim imenom Hrvat Juraj Juričić, i koju je knjigu opširnije prikazao Dr. Elze u „Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich", god. 1884, p. 10.

Ti popisi nalaze se u aktima pod naslovom: Beschreibung was für windische, crabatische cirulische vnnd wellische büecher getruckht, verschickht, verkaufft vnd verschenckt worden inn den dreyen Jahren 1561, 1562, 1563. (Sub. Nr. 5. III.)

Prijepis popisa pod br. I. nalazi se i u Urachu u arkivu tamošnjeg župnog dekanata, a takovi su se popisi slali sa strane Ungnada raznim velmožama i gradovima, od kojih se je tražila pomoć za hrvatsku tiskaru. Koliko je do tada bilo jur naštampano tih knjiga, toliko su ih stavili u popis. Dočim se u popisu, koji se nalazi u Urachu spominje 17 knjiga, koje su gotove, a 18., koja je u štampi, imade u popisu, koji se nalazi u aktima u Tübingenu spomenuto 25 knjiga, a spominju se još druge dvije knjige, koje se nalaze u štampi. Osim toga se napominju još i druge neke knjige, koje će se još izdati, no koje se uistinu sve nisu nikada izdale, pošto je to čitavo poduzeće doskora poslije smrti staroga Ungnada (god. 1564) prestalo postojati. Popis naklade, koji se nalazi u Urachu jest od

godine 1563, dočim onaj koji se nalazi u Tübingenu jest od godine 1564. — Taj potonji ne spominje ni jednu slovensku knjigu više nego li ovaj ovdje priopćeni. Trubar je u ono vrijeme boravio u Ljubljani, i tako su te knjige izašle u njegovom odsutstvu, prva god. 1562 a druga god. 1563, te su računi pripojeni ostalim hrvatskim knjigama hrvatske tiskare u Urachu, kojom je onda sam Ungnad uz pomoć Stjepana Konzula Istranina upravljao. Na taj način su nam se i ti računi sačuvali.

Iz br. II. i III. vidi se, kako su se te dvije knjige raspačale a njihovo raspačavanje sasvim je jednah raspaćavanju i ostalih hrvatskih knjiga. Knjige su se raspačavale poglavito na jug kroz Ljubljanu i Beljak, a osim toga nadareni su njima svi oni gradovi i velmože, koji su u tu svrhu šta darovali ili bar obećali dati, a u prvom redu sam kralj Maksimilijan i vojvoda Krištof od Wirtemberga.

I.

Verzeichnuß was für windisch, crabatisch, cirulisch und wölsche Bücher getruckt worden.

1. Erstlich hat man gedruckt crabatisch Probzedl darauf alle crabatische Alphabet, groß und klein, samt dem Vaterunser und dem I. Capitel Pauli zun Römern, auch der 117. Psalm . . . . 200 Ex.

2. Item cirulische Probzedl, worauf alle cirulische Alphabet samt dem Vaterunser und dem 117. Psalm . . . . 300 „

3. Item crabatische Tafel- oder Abecedaria . . . . . 2000 „

4. Item cirulisch auch . . . . . 2000 „

5. Item crabatische Katechismi mit der Auslegung und einer Predigt von dem rechten Glauben an Khristum . . . 2000 „

6. Item cirulische Katechismi auch mit der Auslegung und vorgenannter Predigt . . . . . 2000 „

7. Item der ganze neue Testament mit crabatischen Buchstaben . . . . . 2000 „

8. Item die Loci communes crabatisch . . . . . 1000 „

9. Item die augspurgisch Confession in windisch oder crainerisch Sprach mit lateinischen Buchstaben . . . . . 1000 „

10. Item die augspurgisch Confession mit crabatischen Buchstaben . . . . . 1000 „

11. Item die augspurgisch Confession mit cirulischen Buchstaben . . . . . 1000 „

12. Item die Postile, welche Herr Primus Truber vor der Zeit in crainerisch Sprach drucken lassen, mit crabatische Buchstaben . . . . . 1000 „

13. Item dieselbe Postill auch mit cirulischen Buchstaben 500 „

14. Item die augspurgisch Confession in wölsch oder italienischen Sprach mit lateinischen Buchstaben . . . . 1000 Ex.

15. Item der kleine Katechismus Lutheri auch in wölisch Sprach . . . . . 1000 „

16. Item Psalmen und Kirchengesang crainerisch mit lateinischen Buchstaben . . . . . 1000 „

17. Item eine Summa etlich Predigten von Hagel mit crabatischen Buchstaben . . . . . 1000 „

18. Itzt trukht man das ganze neue Testament mit cirulischen Buchstaben welches inner neun Wochen fertig wird . . . . . 1000 „

Und hinfür soll man die Hauspostill Lutheri, die Postill Veiti Dieterichs, die Postill Spangenbergii und wirtenbergisch, der Ordinanden Examen, Repetition der Augspurgisch Confession und anderer christlicher Kirch nach Rath des christlich Herzog von Wirtenberg Herrn Brenntii und Jakob Andre transferiren und truken.

II.

Die augspurgisch Confession inn windischer oder crainerischer sprach mit lateinischen buchstaben, seind getruckht . . . 1000 Ex.

Davon hiebey . . . . . 1 „

Der röm. Khay. Maj. geschickht . . . . . 1 „

Hertzog Christoffen zue Würtemberg . . . . . 1 „

Philipsen landtgraffen zue Hessen . . . . . 1 „

Pfalzgraff Fridrichen Churfürsten . . . . . 1 „

Albrechten hertzogen inn Preussen . . . . . 1 „

Der Statt Ulm . . . . . 1 „

„ „ Augspurg . . . . . 1 „

„ „ Khempten . . . . . 1 „

„ „ Khauffpeuern . . . . . 1 „

„ „ Lindaw . . . . . 1 „

„ „ Meiningen . . . . . 1 „

Fabian Khirchperger einer ersamen landtschafft inn Crain Kriegsecretaryen . . . . . 290 „

Herr Steffan[1] zue Villach verkaufft, so er in raittung eingestellt . . . . . 4 „

Mehr gedachten Khirchperger . . . . . 20 „

Nicola Büchler burger zue Vilach geschickht. von dannen weiter zuefürdern . . . . . 233 „

Mehr ime Büchler . . . . . 20 „

Mehr ime Büchler . . . . . 190 „

Herrn Christoffen Vngnaden[2] . . . . . 34 „

[1] Konzul.

[2] Sin Ivana Ungnada u Varaždinu.

Dem Herrn Ban in Crabaten[3]	34	Ex.
Einer ersamen landtschafft inn Crain verordneten geschickht	1	„
Der löblichen Vniuersitet zue Tübingen hat herr Primus Truber überantwort	1	„
Herrn Dr. Jacob Andreę brobst vnd cantzler zue Tübingen	1	„
Herrn Francisco Barbo, haubtman zue St. Veit am Pflaumb	1	„
Herrn Wolf. Schreiber	1	„
Graff Vlrichen zue Helffenstein	1	„
Josephen Chostych, herrn Christoffen Gruebers diener	1	„
Herrn Gregor Vlachowitsch predicanten in der Metling	1	„
Herrn Stephano Consulj	1	„
Mehr ime geben, so er Sebastiano Khrelio predicanten zue Labach geschickht	1	„
Herrn Anthoni[4] vnd herr Stephan zue sich genomen, daraus sy crabatisch vertiert	2	„
Suma dieser Sort buecher verschickht und verschenkht	850	„

III.

Seind noch zue Vrach	130	„
Psalmen vnd gaistlichen lieder oder Kirchengesang. Crainerisch seind getruckht	1000	„
Davon hiebey	1	„
Marggraff Carln zue Baden	1	„
Nicolaj Radziuilis fürsten inn der Litaw sun gen Staßburg geschickht	1	„
Der stat Reuttlingen	1	„
Fabian Kirchperger einer ersaman lanndschafft inn Crain Kriegssecretarien	500	„
Nicola Bühler bürger zue Villach	200	„
Ambrosien Fröhlich gen Wien	40	„
Herrn Christoffen Vngnaden	80	„
Sonil seind deren verschickht vnd verschenckht. Vnd noch zue Vrach	176	„

[3] Peter Perčić.
[4] Anton Dalmatin.

Verzeichnis

der bisher in Krain beobachteten Großschmetterlinge.

Von J. Hafner. Fortsetzung.

873. calligraphata HS. Neuming in der Wochein, 2. Juni 1907 ein Stück (Stauder-Görz det. Wagn.); Črna Prst, 20. Juni 1908 ein großes, scharf gezeichnetes ♀ (Ing. Kautz.); Črna Prst, Untere Alm, bei 800 *m*, aus Steinhaufen, dann aus Gebüschen, die um diese Steinhaufen wachsen und aus Sennhütten gescheucht, 31. Mai 1909, zwei Stücke frisch (Hafn.); ebenda, am 19. und 20. Juni in Mehrzahl, jedoch meist schon abgeflogen (Dob., Hafn., Spl.); auch bei 1400 *m* an Felsen, dort jedoch sehr scheu, 20. Juni (Spl.). An den Felsen des Nanos bei Gradišče zwei ♀ ♀ gefangen, Juni (Mn.); ebenda, an Felsen, 16. Juni, abgeflogen (Dob.); Wippach, Lichtfang, 10. Juni 1909 (Hafn., Preiss.).

Abraxas Leach.

874. grossulariata L. In Hecken und Gebüschen hie und da. Feistenberg und Gorjancigebiet (Tisovec), selten; Möttling; St. Anna bei Preserje, ziemlich häufig, Sovič bei Adelsberg; Ende Juni, Anfang Juli (Hafn.); Slap ob Wippach (Mn.).

875. sylvata Sc. Stein (Doll.); Preska, Feistenberg und Gorjancigebiet (Pondirjevka), selten, Juli und Anfang August (Hafn., M. H.).

876. marginata L. Umgebung von Laibach, im Weidengebüsch, Mai bis August, nicht selten. Weitere Fundorte: St. Katharina, Blegaš, 1000 *m*, Stiege in der Wochein, Črna Prst (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juli (teste Schwing.); daselbst in den Bistrica-Auen nicht selten (Galv.); Pišnicatal, 3. Juli (Schwing.); Belcagraben, 31. Juli (Galv.); Landstraß, 10. Mai, 1. August (M. H.); Feistenberg und Gorjancigebiet (hier sehr häufig), Juni, Anfang Juli (Hafn.); Rudolfswert (Buč.); Loitsch, 2. Juli (Hafn.); bei Wippach an Bächen und Wiesen Abends häufig um Weiden (Mn.). — Übergänge zu ab. pollutarria Hb. nicht selten. — Im Gebirge wahrscheinlich nur eine Generation.

a) ab. nigrofasciaria Schöyen. Wippach, Policawiese, 8. Juli (Preiss.).

877. adustata Schiff. Überall ziemlich häufig, in Hecken und an Zäunen, in der zweiten Aprilhälfte, im Mai und wieder Ende Juli August.

Bapta Stph.

878. bimaculata F. In der Umgebung von Laibach in Gebüschen und auf verschiedenen jungen Bäumen, Mai, Anfang Juni, nicht selten; Črna Prst, 800 *m*, 31. Mai, defekt (Hafn.); Landstraß (M. H.); wohl auch anderwärts.

879. temerata Hb. Seltener als die vorige. Umgebung von Laibach 11. Mai, 20. Juni, St. Katharina, 24. Mai, Wocheiner Feistritz, 17. Mai (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Anfang Juli (Schwing.); Landstraß 10. April (M. H.); Feistenberg, 11. Juli (Hafn.)

Stegania Dup.

880. trimaculata Vill. Bei Wippach, insbesondere bei Maria-Au in Ahornhecken in der Nähe von Pappeln, nicht selten, vom zweitem Maidrittel an bis Anfang Juni und wieder gegen Mitte Juli bis Anfang August. Durch die (sehr leichte) Zucht ab ovo die zweite Generation bereits Ende Juni erhalten. Ab. cognataria Ld. wurde bisher noch nicht gefunden.

881. cararia Hb. In der Zeit vom 25. Juni bis 8. Juli bei Feistenberg und an den Abhängen des Gorjanciberges aus Espen und Birken gescheucht (fünf Stücke, Hafn.).

Deilinia Hb.

882. pusaria L. Überall ziemlich häufig, insbesondere im Erlengebüsch, Mai, Juni und einzeln wieder im August. Im Gebirge später und wahrscheinlih in nur einer Generation.

883. exanthemata Sc. Auch überall und zu gleicher Zeit, jedoch nicht so häufig wie die vorige.

Numeria Dup.

884. pulveraria L. Laibach, Tivoliwald und Golovec, selten, bisher nur zwei Stücke der ersten Generation Ende Mai gefangen (Hafn.), Lancovo bei Radmannsdorf, 15. Juli (M.), Črna Prst, zirka 1000 *m*, ein kleines ♀, 29. Juni (Hafn.); Krma und Vratatal, 28. und 29. Juni (Fleischm., Schwing.); Pišnica und Kottal, 1. und 5. Juli (Schwing.), nur in hellen, braungelb gefärbten Stücken. Sava an der Südbahn, 11. Juli, ♂ (Dob.); Ratschach in Unterkrain, 1. Mai (M. H.).

a) ab. violaceraria Graes. Feistenberg, in der zweiten Julihälfte (H. Gen.) in Gebüschen nicht selten (Hafn.).

885. capreolaria F. Großkahlenberg, 22. und 26. Mai, aus Fichten gescheucht (Hafn.), Radmannsdorf, 28. Juli (M.), Črna Prst, erste Terasse (1100 *m*), in Anzahl aus Fichten und Buchen gescheucht, 7. August (Hafn. M. H.); auch am 30. August noch frische ♂ ♂ ange-

troffen (M. H.), Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Ortenegg, 13. Juni, Innergoritz, 20. Mai, Menišija, 20., 24. August, auf Fichten und Tannen (Hafn.). Außer auf den Alpen Oberkrains sicher in zwei Generationen.

Ellopia Tr.

886. prosapiaria L. Mojstrana, Lichtfang (Schwing.).

a) ab. prasinaria Hb. Auf Föhren. In der Umgebung von Laibach, nicht häufig, im Juni; Stein (Doll); St. Katharina, 30. Juni (Hafn.); Suša am Fuße des Blegaš, 23. Juni (Dob.); Wocheiner Feistritz, 25. Juni (Hafn.); Wocheiner See, 26. Juni, (Flschm., Schwing.); Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Vratatal, 23. Juli (M. H.); Krmatal, 28. Juni (Flschm., Schwing); Karawanken, nicht selten (Galv.); St. Anna bei Preserje, 4. Juli, Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.).

Metrocampa Latr.

887. margaritata L. Laibach ein ♀ der zweiten Generation, 23. August, Billichgraz, 12. Juni, Feistritztal bei Stein, 5. Juli (Hafn.); ebenda, 29. Juni (Spl.); Veldes, 24. Juni (Flschm., Schwing.); Črna Prst, 600—700 *m* und bei 1200 *m*, 31. Juli, 7. August (Hafn.); Pišnicatal, 13. Juli (Schwing.); Landstraß, 23. Mai (M. H.); Gorjanci mit Pondirjevka, in der zweiten Junihälfte auf Weißbuchen, häufig, Feistenberg, 10. Aug. (II. Gen.), Nanos, 30. Juli, aus Weißbuchen gescheucht (Hafn.).

Ennomos Tr.

888. autumnaria Wernb. Laibach, Tivoliwald, Ende August, September, selten (Hafn.); Laibach, Lichtfang, September (Spl.); Mojstrana, Lichtfang, Herbst (Winz.); Stein (Doll.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Gorjanciberg, 18. September (Buč.).

889. quercinaria Hufn. In der Umgebung von Laibach nicht häufig, auf Laubbäumen und an Baumstämmen sitzend, Juli, August; Prevalnik bei Podvtik, 5. August (Hafn.); Stein (Doll.), Altlack bei Bischoflack (Tavč.); Feistenberg und Družinska vas, ziemlich häufig (Hafn.); Landstraß (M. H.); Gorjanci nicht selten (Hafn.).

a) ab. infuscata Stgr. Laibach, 1. August, Feistenberg, mehrfach (Hafn.).

890. fuscantaria Hw. Laibach, Ende Juli bis Anfang September 1898 und 1899 am elektrischen Licht in Mehrzahl erbeutet (Hafn., M. H.); Mojstrana, Lichtfang, ein großes ♀ (Winz.).

891. erosaria Hb. In der Umgebung von Laibach nicht häufig, Ende Juni, Juli. Ebenda, ein sehr dunkles Stück noch am 20. Oktober gefangen (Bohatsch). Stein (Doll.); Mojstrana, Lichtfang (Winz.); Landstraß (M. H.); Feistenberg, 21. Juni (Hafn.).

a ab. tiliaria Hb. Mojstrana, Lichtfang (Winz.), Präwald, 11. Juli (Preiss.).

892. quercaria Hb. Hinter Oberfeld bei Wippach Mitte Juni ein frisch ausgekrochenes ♀ an einer Eiche gefunden (Mn.).

Selenia Hb.

893. bilunaria Esp. In der Umgebung von Laibach im April an Zäunen und auf Heidekraut sitzend, fliegt auch zum Licht, nicht häufig. Andere Fundorte: Stein (Doll.), Črna Prst, 1200 *m*, 19. Juni, abgeflogen (Hafn.), Ratschach in Unterkrain (M. H.); Feistenberg (Hafn.); Senožeče (M. H.).

a) gen. aest. juliaria Hw. Im Juli.

894. lunaria Schiff. Laibach, in Hecken, Ende April, Mai, nicht häufig; Črna Prst, zirka 700 *m*, 29. Juni, ein abgeflogenes ♀ (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Winz.); Feistenberg, (Hafn.); Landstraß (M. H.); Wippach, 5. und 14. Mai (Hafn.).

a) gen. aest. delunaria Hb. In der zweiten Julihälfte. Bei einer Zucht aus Wippacher Eiern einige Stücke bereits Ende Juni erhalten (Hafn.).

895. tetralunaria Hufn. In der Umgebung von Laibach, an Zäunen und in Hecken in der zweiten Aprilhälfte, und Anfang Mai, nicht häufig. Mojstrana, Lichtfang (Rgr. Kautz und Winz.), Ratschach in Unterkrain (M. H.); Feistenberg (Hafn.); Wippach (Mn.).

a) gen. aest. aestiva Stgr. In der zweiten Julihälfte, bei Mojstrana noch am 10. August.

Hygrochroa Hb.

896. syringaria L. Überall ziemlich selten. Bischoflack, e. l, 28. Juli (M. H.); Stein (Doll.), Radmannsdorf, Juli (M.), unterhalb der Voßhütte (zirka 1400 *m*) bei Tage fliegend gefunden, 5. Juli (Schwing.), Feistenberg, Ende Juni ein zerfetztes Stück und am 6. August ein kleines, frisch geschlüpftes ♂, welches sicher einer zweiten Generation angehört (Hafn.), ebenda, 14. Juni (Buc.), Möttling (Cvetko); Wippach, 19. Juni, Lichtfang, ein ♀ (Preiss.).

Therapis Hb.

897. evonymaria Schiff. In der Umgebung von Laibach, insbesondere in der Kolesia, Ende Mai erwachsene Raupen auf Evonymus in Anzahl zu finden, Die Falter erscheinen in der zweiten Augusthälfte und Anfang September. Sonstige Fundorte: Tacen unter dem Großkahlenberge (Hafn.), Stein (Doll.), Ratschach, Landstraß und Feistenberg (M. H.).

a) ab. fuscaria Wagn. und Übergänge ziemlich häufig unter der Stammform.

Gonodontis Hb.

898. bidentata Cl. Laibach, Golovec und Tivoliwald, Ende April Mai, nicht häufig. Die meisten Stücke aus Fichten gescheucht. Darunter auffallend dunkle Exemplare. — Podutik, 23. Mai (Hafn.); Stein (Doll.); Mojstrana, Mai (Winz.); Voßhütte, 1. Juli, stark verflogen (Schwing.); Rudolfswert, 16. Mai (Hafn.); Wippach, 1. Juni, abgeflogen (Preiss.).

Himera Dup.

899. pennaria L. Laibach, Tivoliwald, an Baumstämmen; im Laufe der Jahre nur 2 ♂ ♂ und 1 ♀ erbeutet, 14., 24. Oktober, 18. Nov. (Hafn.). Stein (Doll.); Mojstrana, Lichtfang, Herbst (Winz.). Landstraß, Raupen von Eichen geklopft, die Falter schlüpften im Herbst (M. H.).

Crocallis Tr.

900. tusciaria Bkh. Laibach, Lichtfang, Ende September bis Mitte Oktober, nicht häufig (Dob., Hafn.). Eine im Juli am Stamme einer Linde gefundene Raupe ergab den Falter, ein ♀, am 19. Oktober.

901. elinguaria L. In der Umgebung von Laibach, in Hecken nicht häufig, Ende Juli August. Stein (Doll.); Altlack bei Bischoflack, 19. August (Tavč.); Mojstrana 20. Juli (Rgr. Kautz); Senožeče (M. H.).

Angerona Dup.

902. prunaria L. In Gebüschen und auf Bäumen. In der Umgebung von Laibach von Mite Juni bis Anfang August, nicht selten. — Großkahlenberg, St. Katharina (Hafn.); Stein (Doll.); Feistritztal bei Stein, einige Stücke, 5. Juli, Wocheiner Feistritz, 25. Juni (Hafn.); Mojstrana, Vrata und Krmatal, 28., 29. Juni, 20. Juli (Galv., Flschm., Schwing.); Feistenberg und Gorjancigebiet, häufig (Hafn.); Möttling (Cvetko); Reifnitz, 18. Juni, Birnbaumer Wald 6. Juli (Hafn.). Slap ob Wippach im Juni (Mn.).

a) ab. sordiata Fuessel. Ziemlich selten unter der Stammform, ein Stück wurde auch in Wippach am Licht gefangen, 6. Juni (Preiss.).

Ourapteryx Leach.

903. sambucaria L. Überall selten. — Stein (Doll.); Mojstrana, Lichtfang, 15. Juli (Schwing.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Feistenberg, Ende Juni, Juli (Hafn.); Gradišče ob Wippach, 29. Juni an einem Ahornbaum ein frisch geschlüpftes Stück gefunden (Mn.); Wippach, Lichtfang, 9. Juni (Hafn.).

Eurymene Dup.

904. dolabraria L. Laibach, Tivoliwald und Golovec, ziemlich selten, Mai, Anfang Juni und wieder im August; Ljubnik bei Bischoflack, 3. Juni (M. H.), Lees, Juni (M.); Črna Prst, 29. Juni, zirka 1000 *m*, ein frisches ♂ (Preiss.), Krmasattel, 28. Juni (Flschm., Schwing.), Landstraß, 25. April (M. H.); Feistenberg, Anfang August (II. Gen. Hafn.).

Opisthograptis Hb.

905. luteolata L. In Gebüschen und Hecken, nicht häufig. Stein (Doll.), Ljubnik bei Bischoflack, 3. Juni (M. H.); Radmannsdorf (M.); Wocheiner Feistritz, 11. Juni (Hafn.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Ratschach und Landstraß, Anfang Juni (M. H.); Feistenberg, 22. Mai, Gorjanci (Sv. Jera), 25. Juni, abgeflogen, Trauerberg bei Preserje, 27. Mai, Sovič bei Adelsberg, 18. Juni, Wippach, 14. Mai, 1. Juni (Hafn.); Wippach, 19. Juni (Karl.); Nanos ob Präwald (Scop.); ebenda, 13 Juli (Hafn.).

Epione Dup

906. apiciaria Schiff. Laibach, selten, Lichtfang, Juli, September und Oktober, (Dob., Hafn., Spl.), Stein (Doll.); Mojstrana, 12. Juli (Rgr. Kautz); Ratschach, Landstraß und Senožeče (M. H.); Wippach, 27. Juni, 3. Juli (Preis.).

907. parallelaria Schiff. Mojstrana, 1. August (Ing. Kautz).

908. advenaria Hb. Von Mitte Mai bis Ende Juni überall häufig, in Wäldern und Gebüschen, nahe am Boden fliegend. Scheint jedoch im Gebirge zu fehlen.

Venilia Dup.

909. macularia L. Überall häufig, auf Waldwiesen, in Waldlichtungen und um Hecken; Mai, Juni, im Gebirge noch im Juli.

a) ab. meridionalis Hafn. (Verh. zool. bot. Ver. 1908 p. 158). Ein typisches ♂ fing ich bei Gradišče ob Wippach am 14. Mai 1907. Sonst wurden in der Umgebung von Wippach nur Stücke der Stammform und einige Übergänge angetroffen.

Semiothisa Hb.

910. notata L. In der Umgebung von Laibach in Gebüschen, Ende April, Mai nicht selten; die zweite Generation Ende Juli, August, weniger häufig. Andere Fundorte: Feistritztal bei Stein, St. Katharina, Feistenberg, Loitsch (Hafn.); Oberfeld ob Wippach (Mn.); Rudolfswert (Buč.).

911. alternaria Hb. Wie die vorige.

912. signaria Hb. Auf Fichten, ziemlich selten. Laibach, 25. Juli, Zwischenwässern, 3. Juli, Feistritztal bei Stein, 29. Juni (Hafn.); Wocheiner See, 26. Juni (Flschm., Schwing.); Vratatal (Aljažhaus), 20. Juni (Galv.); Voßhütte, 1. Juli (Ing. Kautz); Birnbaumer Wald, 6. Juli, Sovič bei Adelsberg, 18. Juni, (Hafn.).

913. liturata Cl. Auf Fichten. In der Umgebung von Laibach nicht selten, von Ende April bis gegen Ende Juni. Wocheiner Feistritz, 17. Mai, 11. Juni, Črna Prst 900 *m*, 28. Juni (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (Schwing.); Voßhütte, 1. Juli (Ing. Kautz); Gorjanci, 3. Juli (Buč.); Reifnitz, 18. Juni, Loitsch, 2. Juli, Birnbaumer Wald, 6. Juli, Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.).

Hybernia Latr.

914. rupicapraria Hb. Laibach, Golovec, am 15. März 1904 am Fuße eines Kastanienbaumes ein ♂ gefunden (Hafn.); Laibach, Lichtfang, 11. März 1911 (Spl.).

915. bajaria Schiff. Laibach, Lichtfang, 2. November 1909 (Hafn.).

916. leucophaearia Schiff. Laibach, Tivoliwald, Ende Eebruar, März, an Baumstämmen, nicht häufig. Nur die Stammform gefunden.

917. aurantiaria Esp. Laibach, Tivoli, ein ♂ an einem Baumstamme gefunden, Oktober (M. H.); Mojstrana, Lichtfang, Herbst, ein Stück (Winz.); Opatova gora bei Landstraß, 18. Oktober ein frisches, stark gezeichnetes ♂ am Stamme einer Buche angetroffen (Hafn.).

918. marginaria Bkh. In der Umgebung von Laibach in Wäldern an Baumstämmen nicht selten im März, April; fliegt auch gern zum Licht. Radmannsdorf, 30. März (M.); Landstraß (M, H.).

919. defoliaria Cl. Laibach, Tivoliwald, ein ♂ am 5. November 1896 gefunden, einige ♂ ♂ Anfang November 1910 am Licht beobachtet (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, ein Stück (Winz.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Landstraß, Raupen von Eichen geklopft, die Falter schlüpften im Herbst (M. H.).

Anisopteryx Stph.

920. aceraria Schiff. Laibach, Tivoliwald, vorzugsweise hinter dem Wasserleitungsreservoir. Das Tier erscheint im zweiten Novemberdrittel und ist noch gegen Ende des Monates zu finden. Die ♂ ♂ sitzen gern auf der Oberseite der Zweige junger Tannen; nicht selten. Ratschach in Unterkrain (M. H.).

921. aescularia Schiff. Laibach, Tivoliwald und Golovec, im März und im April an Baumstämmen, nicht selten. Radmannsdorf, 24. März (M.); Ratschach in Unterkrain (M. H.).

Phigalia Dup.

922. **pedaria** F. Laibach, Tivoli, am Waldrande an Baumstämmen, nicht häufig. Februar (9. II., 11. II.) und März je nach der Witterung. Fliegt auch gern zum Licht. Stein (Doll.); Mojstrana, Lichtfang, 21. März (Winz.).

Biston Leach.

923. **alpina** Sulz. Črna Prst, ♀ (Ganglb.); ebenda, bei 1400 *m*, am 21. August 1910 eine erwachsene Raupe am Boden gefunden (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, zwei ♂♂ (Winz.); Krmasattel, am 6. Juli 1909 ein ♀ gefunden (Ing. Kautz).

924. **graecarius** Stgr. In der Umgebung von Laibach manches Jahr ziemlich häufig an Zäunen und an Baumstämmen, Ende März, April; bei einer Zucht schlüpfte ein ♂ bereits am 3. November (Bul.). Das Tier fliegt gern zum Licht und setzt sich an Pfähle, an denen elektrische Lichter angebracht sind, wo es tags darauf anzutreffen ist. Die hier vorkommende Form ist im allgemeinen etwas heller als der Typus. Die Raupe wurde längs der Unterkrainerbahn auf jungen Weiden in Anzahl gefunden (Mitte Juli, Bul., Hafn.). Am Nanosabhange bei Oberfeld ist dieselbe Anfang Juli bei der Nacht an einer Grasart in Menge zu finden (Hafn., Preiss.). Weitere Fundorte: Radmannsdorf (M.); Lees, am 2. August erwachsene Raupen gefunden (Bul.); Weißenfels., zwei große ♂♂, 21. April 1898 (Hafn. vid. Rbl.); auf den Karstwiesen ober Illyrisch Feistritz, erwachsene Raupen, 14. Juli 1911 (Hafn.); Senožeče, häufig (Hafn., M. H.). Die ♀♀ pflegen die Eier in Ritzen und Spalten von Weiden, Pappeln, frischen Pfählen, Straßenrainsteinen u. s. w. abzulegen. Bei Senožeče, längs der nach Divača führenden Straße sind zwei ♀♀ an Straßenrainsteinen in großer Menge zu finden.

a) ab. **istrianus** Stgr. Die Stücke von Wippach gehören größtenteils dieser Abart an. Auch bei Senožeče gefunden.

925. **hirtaria** Cl. In der Umgebung von Laibach, Ende März, April, an Zäunen und Baumstämmen, nicht selten; im allgemeinen heller als Exemplare aus nördlichen Gegenden. Die ♀♀ erreichen eine Spannweite von 48 *mm*. — Stein (Doll.); Radmannsdorf (M.); Mojstrana, Raupen Ende Juni (Schwing.); ebenda, Lichtfang; die Stücke (♂♂) sind durch ihre bedeutende Größe (42—46 *mm*) sehr bemerkenswert (Galv.). — Rudolfswert (Buč.); Idria, am 30. April an der Mauer einer Kirche gefunden (eremita Scop. p. 201).

926. **strataria** Hufn. In der Umgebung von Laibach, Ende März, April, an Baumstämmen; fliegt auch gern zum Licht; nicht häufig, die ♀♀ selten. — Stein (Doll.); Radmannsdorf, 3. April (M.); Mojstrana, Lichtfang (Winz.); Wippach, 7. April (Hafn.).

a) ab. **testaceae** Weymer. Laibach, Lichtfang (Doll., Hafn., Högl.).

Amphidasis Tr.

927. betularia L. In der Umgebung von Laibach im Juni, Juli an Baumstämmen, nicht häufig; fliegt auch zum Licht. Stein (Doll.); Radmannsdorf, 7. Juni (M.); Wocheiner Feistritz (Penth.); Obergörjach, Lichtfang, Ende Juli (teste Schwing.); Dobrava bei Jauerburg, eine erwachsene Raupe gefunden, 8. September (Hafn.); Gorjanci (St. Niklas), 25. Juni (Hafn.).

Nichiodes Ld.

928. lividaria Hb. Spuler, Schmett. Eur. Geometridae p. 102. Berge-Rebel, Schmetterlingsbuch, p. 400. Jedenfalls bei Wippach; Näheres mir nicht bekannt.

Synopsia Hb.

929. sociaria Hb. An den Nanosabhängen bei Wippach (Burg) und bei Gradišče, an Felsen und an Steinen sitzend; Ende Mai (Wagn.), 10. Juni (Karl.), 19. Mai und 18. Juni (Hafn.); Anfang Juni (Mn.). Die Falter der zweiten Generation (Ende Juli bis Anfang September) sind etwas kleiner. Zwei Raupen fand ich im Juli an einer mir unbekannten Pflanze; die Falter schlüpften am 24. Juli und am 2. August. — Ein ♂ habe auch am Köder gefangen.

Boarmia Tr.

930. perversaria B. Im Juni auf dem Nanos um Juniperus inige verflogene gefangen (Mn.).

931. cinctaria Schiff. In der Umgebung von Laibach an Zäunen, an Baumstämmen, nicht selten, April bis gegen Mitte Mai. Godešič bei Bischoflack, ein sehr helles Stück von einer Birke geklopft, 16. April (Hafn.); Stein (Doll.); Radmannsdorf, 25. April, 19. Mai (M.); Wippachtal April, Anfang Mai, öfter gefangen, sehr variable Stücke (Hafn.).

932. gemmaria Brahm. In der Umgebung von Laibach an Baumstämmen, nicht häufig, Juni bis Anfang September, wahrscheinlich zwei Generationen. Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Ratschach und Landstraß (M. H.); Feistenberg (Hafn.); Rudolfswert, 1. Juni (Buč.); Möttling (Cvetko); Sonožeče, häufig (M. H.); Wippachtal, von Mitte Mai bis September, häufig.

Die Raupe ist im April an Rebenknospen fressend zu finden, an denen sie viel Schaden verursacht (Ratschach, M. H.).

933. secundaria Esp. Črna Prst, untere Waldregion, 600—700 *m*, aus Fichten gescheucht, 31. Juli frisch, 7. August bereits abgeflogen (Hafn.). Kronau (Keissler-Wien Juli 1908).

934. ribeata Cl. Feistritztal bei Stein, 26. Juni, Weißenfelser Seen, 19. Juli, aus Fichten gescheucht (Hafn.); Kouk, 9. August, verflogen (Preiss.). Selten.

935. repandata L. In der Umgebung von Laibach in Wäldern ziemlich häufig an Baumstämmen, im Juni, Juli. Sonstige Fundorte: Großkahlenberg, ziemlich häufig, St Katharina (Hafn.); Stein, (Doll.); Feistritztal bei Stein, 29. Juni, 5. Juli (Hafn.); Bischoflack, 6. August (Tavč.); Blegaš, 700 *m*, 23. Juni (Hafn.); Radmannsdorf, 25. Juli, 14. August (M.); Wocheiner Feistritz (Penth.); Črna Prst, 1500 *m*, an Felsen, 31. Juli (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Vratatal, 29. Juni (Hafn.); 23. Juli (M. H.); Voßhütte, 8. Juli (Schwing.); Karawanken (Galv.), Ratschach in Unterkrain (M. H.); Gorjanci und Feistenberg, häufig, Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.); Birnbaumer Wald, 6. Juli (Hafn.), hinter Oberfeld ob Wippach in Eichengebüsch und auf dem Kouk (Mn.); Sturje, 7. Juli (Hafn.).

a) ab. destrigaria Hw. Bei Laibach gefangen (Hafn.).

936. roboraria Schiff. Laibach, Tivoliwald und Golovec, im Juni an Baumstämmen, nicht häufig (Hafn., Spl.); St. Katharina, 21. Juni (Dob.), Stein (Doll.); Neumarkt, 16. Juni (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (Schwing.), Landstraß, e. l. 10. Juni und 15. Juli (M. H.); Möttling (Cvetko).

937. consortaria F. Wohl überall an Baumstämmen. Stellenweise nicht selten. Mai bis August, in zwei Generationen. Ein aberratives Stück mit zeichnungslosem Mittelfeld wurde bei Wocheiner Feistritz gefangen, 11. Juni, (Hafn.).

938. angularia Thnbg. Ziemlich selten, in Buchenwäldern. Ljubnik, 21. Juli (M. H., Spl.); Blegaš, 1000 *m*, 22. Juni (Dob.); St. Katharina bei Neumarkt, 16. Juni (Hafn.), Črna Prst, 1600 *m*, 3. Juli (Schwing.); Vratatal (Aljaž-Haus), 27. Juli (Galv.); Landstraß, 1. August (M. H.) Gorjanci, Ende Juni an Buchenstämmen einige Stücke angetroffen, bei Feistenberg am 28. Juli ein ♂ und bei St. Anna ob Preserje am 4. Juli ein nicht mehr reines ♂ gefangen (Hafn.); Nanos ob Präwald, 1200 *m*, 19. Juni (Preiss.), ebenda, 13. Juli, Nanos ob Wippach, 8. Juli, Kouk, 7. Juli (Hafn.);

935. lichenaria Hufn. Radmannsdorf, 500 *m*, 29. Juli 1890, ein großes ♂ (M.), Feistenberg, ein ♂ aus einer Fichte gescheucht, 9. Juli (Hafn.).

936. (jubata Thnbg. Vratatal, 29. Juni, aus Fichten gescheucht (Flschm., Schwing.); ebenda, am 23. Juli 1910. (M. H.).

937. selenaria Hb. In der Umgebung von Laibach an Zäunen und an Baumstämmen, Ende April, Mai und wieder Ende Juli, August. Gewöhnlich nicht häufig, manches Jahr jedoch nicht selten. Andere Fundorte: Stein (Doll.), Altlack bei Bischoflack, 8. August (Tavč.), Radmannsdorf (M.), Ratschach und Landstraß, Mai und Juli, August (M. H.), bei Feistenberg war das Tier in der zweiten Julihälfte und im August 1900 häufig (Hafn.), Rudolfswert 18. Juli (Buč.), Möttling (Cvetko), in der Umgebung von Wippach, an Weiden (Mn.), an Pappelstämmen und in Hecken, ziemlich häufig, Mai und Juli, August (Hafn.).

938. crepuscularia Hb. In der Umgebung von Laibach in Wäldern ziemlich häufig an Baumstämmen, Ende März, April und wieder im Juli. Einzelne Stücke schlüpften Ende Oktober als partielle dritte Generation. Weitere Fundorte: Stein (Doll.); St. Katharina bei Neumarktl, 16. Juni (Hafn.); Radmannsdorf (M.): Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (Schwing.); Obergörjach, Ende Juli (teste Schwing.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Feistenberg (Hafn.); Rudolfswert, 30. Juli (Buč.); Reifnitz, 25. Mai (Hafn.); Nanos im Mai um Buchen (Mn.); Illyrisch Feistritz, 14. Juli (Högl.).

a) ab. defessaria Frr. Laibach, je ein Stück (Hafn. und Spl.).

939. consonaria Hb. In Wäldern bei Laibach an Baumstämmen nicht selten, Ende April, Mai. — Ratschach in Unterkrain (M. H.).

940. luridata Bkh. Laibach, Golovec, nicht selten, am Baumstämmen im Juni. Einmal bereits am 19. Mai gefangen. — Großkahlenberg, 28. Juni (M. H.); St. Katharina, 7. Juni (Hafn.); Ratschach in Unterkrain (M. H.); Feistenberg und im unteren Teile des Gorjanciberges, häufig, Ende Juni, Anfang Juli, Reifnitz, 18. Juni, Loitsch, 2. Juli, Sovič bei Adelsberg, 18. Juni (Hafn.)

941. punctularia Hb. In der Umgebung von Laibach an Baumstämmen, hauptsächlich an Erlen, Ende April bis Juni, nicht selten. — Am Fuße des Großkahlenberges, an Erlenstämmen, nicht selten, 22., 25. Mai, Želimlje, 23. Mai (Hafn.); Ratschach in Unterkrain, 10. Juni (M. H.).

Gnophos Tr.

942. stevenaria B. Staud. Reb. Cat. p. 344.

943. furvata F. Laibach, Tivoliwald, August, ein abgeflogenes Stück (Hafn.); Stein (Doll); Podvtik, im Wäldchen ober dem Steinbruche, mehrfach, 1. und 15. August (Hafn., Winkl.); St. Katharina, zwischen Topol und Toško čelo, aus Gebüschen gescheucht, Juli, August (Hafn.); Grmada, 30. Juli (Dob.); Altlack bei Bischoflack, Köderfang, August (Tavč.); Polič bei Vigaun, 4. August (Spl.); Savica, 30. Juli (Galv.); Mojstrana, an Felsen, 13. Juli (Schwing.); Ratschach in Unterkrain und Gorjanciberg (M. H.); Feistenberg, nicht selten, Juli (Hafn.); ober Franzdorf an Felsen, im August (Hafn.); Adelsberg, 19. August, (Preiss.); Senožeče (M. H.); am Nanosabhange bei Wippach und bei Gradišče, an Felsen und in Hecken, fliegt auch gern zum Licht, Juli, August (Hafn., Preiss.).

944. sartata Tr. Im Juni bei Gradišče ob Wippach aus Brombeerhecken gescheucht (Mn.).

945. obscuraria Hb. Nicht häufig. Laibach, 16. August (M. H.); Podvtik im Wäldchen ober dem Steinbruche, 1. August (Hafn.); Preska (Dob.); Mojstrana, Lichtfang (teste Schwing.); Velika Planina, 21. August und Ratschach in Unterkrain, 25. August (M. H.); Rudolfswert, 18. September, 2. Oktober (Buč.); Senožeče (M. H.)

a) ab. argillacearia Stgr. Laibach, Tivoliwald, 17. August, ober Franzdorf an Felsen, 22. August (Hafn.); Adelsberg, 19. August, Nanos, 5. August, Gradišče, 7. August, Lichtfang, Šturje, 9. September (Preiss.).

946. ambiguata Dup. Steiner Alpen (Doll.); Krmatal, 28. Juni, (Flschm. Schwing.).

947. pullata Tr. Feistritztal bei Stein, an Felsen, 29. Juni (Hafn.); Zelenica, 18. Juli (Dob.), Mojstrana, Lichtfang, Ende Juli, Kottal, Pišnicatal (Schwing.); Vratatal, 23. Juli (Spl.), Belca, 15. Juli, ein ♀ (Galv.); Mangart, Ende Juli, (Horn.); Hl. Berg bei Littai, 11. Juli (Spl.); Wippach, Lichtfang, ein großes ♀, 9. Juli (Hafn.). Ziemlich selten.

a) ab. impectinata Gn. Kumberg, ein Stück an einem Felsen gefunden, 23. Juli 1905 (Spl. det. Wagn.); Wippach, Lichtfang, 10. Juli (Preiss.). Außerdem Staud. Reb. Cat. p. 345.

948. glaucinaria Hb. In tieferen Lagen in zwei Generationen, Ende Mai, Juni und wieder im August; auf den Bergen Oberkrains jedenfalls in nur einer Generation. Laibach, nur wenige Stücke am Licht gefangen (Dob., Hafn.). Altlack bei Bischoflak, im August (Tavč.); Radmannsdorf, 15. August (M.), Neuming in der Wochein, 9. Juni in Anzahl (Hafn.); Črna Prst, 13. Juli und 30. August (M. H.); Konjščica Planina, 1500 *m*, 12. Juli (Dob.); Mojstrana (Galv.), Mojstrovka, Südseite, 1650 *m* an Felsen, 10. Juli (Schwing.), Mangart, Ende Juli (Horn); Stol (Valvasorhaus), Juli (Galv., Ing. Schwing.), in der Umgebung von Neumarktl (St. Anna und Butterhof), an Felsen und an Häusern, 16. Juni (Hafn.); Feistritztal bei Stein, 5. Juli (Hafn.), an den Felsen ob Franzdorf, häufig, im Juni und wieder im August. Ober Illyrisch Feistritz an Stemen, 14. Juli (Spl.). An den Nanosabhängen bei Wippach, im Mai, Juni und im August (hier jedoch fast durchwegs zu supinaria gehörig).

a) ab. falconaria Frr. Die Stücke aus den Gebürgstälern und von den Bergen Oberkrains gehören meist dieser Form an.

b) v. supinaria Mn. Die Wippacher Form. Mann hielt diese Form für eine gute Art; er fand sie bereits Anfang Mai an der Straße hinter Oberfeld nach Zoll an Felsenwänden. — Die zweite Generation (August) etwas kleiner. — Ein Stück fing ich auch in Laibach am Licht (30. Mai 1910 det. Rbl.)

949. variegata Dup. Senozece, August, 1 Stück (M. H.). Anfangs Mai hinter Oberfeld, an den Felsen des Kouk, dann an dem südlichen Abhange des Nanos an Felsenwänden (Mn., false *mucidaria*!) Wippach (Burg), an Felsen, 7. und 11. Juni (Preiss.), ebenda fand ich am 11. Juni 1909 eine erwachsene und am 26. Juni 1910 eine halb erwachsene Raupe; die letztere fütterte ich in Laibach mit Asplenium ruta muraria. Die Falter schlüpften am 2. bzw. am 31. Juli nach einer 17—20 tägigen Puppenruhe. Das Tier wurde Ende Juli und im Laufe des August mehrmals in Wippach an Häusern angetroffen (Hafn., Wagn.).

Die Art soll nur eine Generation haben (?)

950. asperaria Hb. Anfang Mai bei Gradišče ob Wippach ein verflogenes Weib an einem Stein gefunden (Mn.).

951. serotinaria Hb. Steiner Alpen (Doll.); Vratatal, 29. Juni (Hafn.); 23. Juli 1905 (Galv.); Voßhütte, 1. Juli, Krmatal, 6. Juli an Baumstämmen (Ing. Kautz); bei Kronau an Felsen, 11. Juli (Schwing.).

952. sordaria Thnbg. v. mendicaria HS. Črna Prst, 25. Juni (Flschm., Schwing.); Aufstieg zur Voßhütte am 25. Juni 1909 in Anzahl auf Steinen, vereinzelt auf Baumstämmen sitzend (Rgr. Kautz). Mojstrovka, Südseite, an Felsen, 8. Juli (Schwing.); Mlincagraben, 18. Juli, Stol, 29. Juli (Galv..).

953. dilucidaria Hb. Velika Planina (Steiner Alpen) am 21. Aug. 1910 in Menge angetroffen (Dob., M. H.); Črna Prst, Untere Alm, 800—900 *m*, von Mitte Juni bis Ende August, in Gebüschen und an Steinen, nicht selten (Hafn., M. H., Penth., Winkl.); bei Jauerburg und Dobrava, 4. September, abgeflogen (Hafn.); Triglav (Penth.); Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Vratatal, 29. Juni (Hafn.); 23. Juli (M. H.); Mojstrovka, 8. Juli (Schwing.); Pišnicatal, 19. Juli, mehrfach (Hafn.); Mangart, Ende Juli (Horn.); Schneeberg, 1500 *m*, 15. Juli (Spl.).

954. myrtillata Thnbg. Belcagraben, 18. Juli (Galv.).

a) v. obfuscaria Hb. Velika Planina (Dob.); St. Peter ob Vigaun, 10. Juli (Spl.); Črna Prst, 1400—1500 *m*, an Felsen, 28. Juni, 31. Juli, 7. August (Hafn.); Vratatal, 29. Juni (Hafn.), 23. Juli (M. H.); Triglav, 15. Juli ♀ (Penth.); Voßhütte, 12. August (Galv.); Mojstrovka, Südseite, an Felsen, 10. Juli (Schwing.); Pišnica bei Kronau, 19. Juli (Hafn.) Mangart, Ende Juli (Horn.).

955. zelleraria Frr. Črna Prst, 11. Juli, Mojstrovka, Nordseite, 1800 *m*, ein sehr kleines ♂, 10. Juli (Schwing.); Voßhütte, 1. Juli 1907 beim Licht 3 ♂ ♂ und am 4. Juli 1908 1 ♀ erbeutet (Ing. Kautz).

956. caelibaria HS. Triglav 2300 *m*, 14. Juli, je ein ♂ an Felsen und im Schutzhause (Schwing.); Maria-Theresienschutzhütte, 20. und 21. Juli und bei 1900 *m* ein ♀ am 27. August (Ing. Schwing.); Deschmannhaus, 23. Juli (Spitz); Voßhütte, 1. Juli, ein ♂ beim Lichtfang (Ing. Kautz.).

Dasydia Gn.

957. tenebraria Esp. Triglav 2400 *m*, der häufigste Falter in der Nähe des Deschmannhauses, 23. Juli (Spitz); Krmasattel, 6. Juli (Ing. Kautz); Mangart, Ende Juli, einzeln mnd verflogen (Horn.); Grintovec, 3. August (Galv.).

a) ab. innuptaria HS. Maria-Theresienschutzhaus, 2300 *m*, 15. Juli (Schwing.); Kredarica, 27. Juli (Galv.); ebenda, gegen Velopolje zu, 5. August (M. H.); Deschmannhaus, einzeln unter der Stammform, 23. Juli (Spitz); Grintavec, unter der Stammform (Galv.).

Psodos Tr.

958. alticolaria Mn. Triglav, Kredarica gegen Velo polje zu, am 5. August 1911 ein kleines ♂ gefangen (M. H.).

959. alpinata Sc. Auf den höchsten, grasreichen Stellen der Wocheiner Berge, häufig (Scopoli, p. 228); Črna Prst, 1800 *m*, 8. August, in Anzahl (M. H.); Triglav, 20. Juli (Ing. Schwing.); Voßhütte, Krmasattel, 6. Juli (Ing. Kautz.); Baba, 18. Juli, Stol, 29. Juli, Grintavec, 3. August (Galv.); Zelenica, 17. Juli (Dob.).

960. noricana Wagn. Triglav, 22. Juli (Wagn.); Mojstrovka, 3. Juli, ein frisches ♀, Prisanig, auf einer Halde, zirka 1700 *m*, 9. Juli (Schwing.).

961. spitzi Rbl. Triglav, 2400 *m*, ein Paar, 25. Juli (Spitz); Golica, 7. September, ein ♀ (Ing. Schwing.).

962. coracina Esp. Črna Prst, 1800 *m* (Penth.); Triglav, Maria-Theresienschutzhütte, 25. bis 31. Juli (Galv., Spitz); Prisanig, zirka 1700 *m*, 9. Juli Schwing.); Baba, 18. Juli (Galv.).

963. trepidaria Hb. Auf der Höhe des Mangart, einzeln und bereits verflogen, Ende Juli (Horn.).

964. quadrifaria Sulz. Črna Prst, ober dem Mallnerhause, 1400—1500 *m*, häufig, von Mitte Juni an, Anfang Juli jedoch oft bereits abgeflogen. — Weitere Fundorte: Mojstrovka, Prisanig (Schwing.); Baba, 18. Juli, Golica, 8. August, Stol, 29. Juli, Grintavec, 3. August (Galv.).

Pygmaena B.

965. fusca Thnbg. Grintavec, 3. August (Galv.).

Fidonia Tr.

966 fasciolaria Rott. Im Juni auf dem Nanos um Alpenhecken (Mn.).

967. limbaria F. Črna Prst, 23. Juli bis 7. August (Penth.); Mojstrovka, ein ♂ (Schwing.)

a) v. (ab.) rablensis Z. Črna Prst, 1500 *m*, 20. und 28. Juni (Hafn.), ebenda, 25. Juni und Krmatal, 28. Juni (Elschn., Schw.), Kottal, 5. Juli, Mojstrovka-Voßhütte 1500—1760 *m* in Anzahl, morgens auf der Futterpflanze sitzend, später fliegend getroffen, 8.—10. Juli (Schwing.).

Ematurga Ld.

968. atomaria L. Nirgends selten, auf Waldlichtungen, an sonnigen Lehnen, hie und da auch auf Wiesen. Von Mitte April[1] bis Anfang Juni und wieder Ende Juli, August.

a) ab. unicoloraria Stgr. Golica und Stol (Galv.)

[1] Auch schon Ende März beobachtet (Rudolfswert, Bol.).

b) v. (ab.) orientaria Stgr. In der Umgebung von Wippach die vorherrschende Form. Von Anfang April bis Anfang Juni und wieder von Anfang Juli bis Ende August.

Bupalus Leach.

969. piniarius L. Laibach, Golovec, ziemlich häufig, Ende Mai, Juni; die ♂ ♂ schwärmen im Sonnenschein um Föhren, die ♀ ♀ sitzen auf den Zweigen. Andere Fundorte: Rašica ob Gamling, bereits am 7. Mai 1911 (Hafn.); Črna Prst, 29. Juni und Kronau, 2. Juli (Ing. Kautz); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (Schwing.); Hl. Berg bei Littai, 11. Juli, abgeflogen (Hafn.); Treffen (Cvetko); Sovič bei Adelsberg, in Anzahl beobachtet, 14. und 18. Juni (Hafn., Preiss.); am Nanosabhange oberhalb der Burgruine Wippach einige gesehen, 1. und 6. Juni (Hafn. Preiss.).

a) v. mughusaria Gmppbg. Kottal, 28. Juni 1908 ein ♂ und ein ♀ und im Großen Pišnicatale am 30. Juni 1909 zwei ♂ ♂ gefangen; diese zwei Stücke sind insoferne abnormal gezeichnet, als der dunkle Apikalfleck der Vorderflügel fehlt und eine parallel zum Saume verlaufende Binde, welche auch bei normalen Stücken oft im Apikalflöcke sichtbar ist, scharf hervortritt (Ing. Kautz.).

Selidosema Hb.

970. ericetaria Vill. Stein? (Doll.) Die Provenienz des Stückes ist nicht sicher.

Diastictis Hb.

971. artesiaria F. Stein (Doll.); Wocheiner Feistritz, Lichtfang, 28. Juni (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Galv.); Ratschach, 20. August, Landstraß, 17. Juli (M. H.); Wippach in Hecken und am Licht, 27. Juni, 10. Juli, 3. September (Hafn.).

Phasiane Dup.

972. petraria Hb. Laibach, Golovec und Tivoliwald, an mit Heidekraut bewachsenen Stellen, von Ende April bis Anfang Juni. — Großkahlenberg, Mai (Hafn.); Mošnje bei Radmannsdorf, 14. Juni (M.); Neuming, 9. Juni (Hafn.) Wocheiner See, 26. Juni (Flschmn., Schwing.); Möttling (Cvetko); Wippach, Lichtfang, 3. Juni, abgeflogen (Preiss.)

973. clathrata L. Nirgends selten, auf Wiesen, vorzugsweise in der nähe von Hecken. Von Mítte April[2] bis Juni und wieder Ende Juli, August.

974. glarearia Brahm. Nicht überall und gewöhnlich nicht häufig. Podutik, 16. Mai, Kumberg, 29. Juli, Ratschach, 24. Juli, Landstraß, 7. Juli (M. H.); Feistenberg, im Mai, Juni und wieder im Juli, August,

[2] Bei Rudolfswert schon Ende März beobachtet (Buč.).

nicht häufig Hafn.. Senožeče M. H.. In der Umgebung von Wippach auf Wiesen und an den Nanosabhängen sehr häufig, von Mitte April bis gegen Mitte Juni und wieder Ende Juli, August.

Scodiona B.

975. conspersaria F. v. raunaria Frr. An den Nanosabhängen bei Oberfeld, Wippach und Gradišče, manches Jahr ziemlich häufig, an Felsen und an Steinen sitzend. Ende August, Anfang September.

Die im allgemeinen viel größere erste Brut erscheint Mitte Mai und ist noch Anfang Juli zu finden.

Die Art kann mit Löwenzahn gezogen werden.

Weitere Fundorte: ober Illyrisch Feistritz an Steinen und Felsen mehrfach angetroffen, 14.—16. Juli 1911 (Hafn.); Raunach (Ravne)[3], wo diese Form, die für eine gute Art gehalten wurde, entdeckt worden ist und den Namen nach dieser Ortschaft erhalten hat.

a) ab. splichali Hafn. (nov. ab.. Vorderflügel braungrau mit einem Stich ins Grünliche. Der vordere und der hintere Querstreifen, welche bei normalen Stücken aus dunklen Punkten bestehen oder auch gar nicht vorhanden sind, heben sich hier als helle Linien deutlich ab, der hintere Querstreifen setzt sich auch auf die Hinterflügel fort, ist dort jedoch weniger sichtbar. Der Vorderrand ist von der Basis bis etwa ⅔ Flügellänge weiß, und zwar ist die weiße Färbung an der Basis 1 *mm* breit und wird gegen den Apex zu immer schmäler. Die Hinterflügel sind schwächer dunkel bestäubt als die Vorderflügel. Die Vorderflügelunterseite dunkler als bei normalen raunaria. Die Hinterflügelunterseite normal. Die Fransen rötlichgrau; Fühler, Torax und Hinterleib weiß. Das übrige wie bei raunaria.

Nach einem ♀ beschrieben.

Prof. Dr. H. Rebel erklärte diese schöne Form für namensberechtigt. Ich benenne sie daher nach dem Entdecker Herrn J. Splichal in Laibach.

Cleogene B.

976. niveata Sc. Scopoli E. C. p. 217 Staud. Reb. Cat. p. 356. Mir ist kein Fund dieser Art aus Krain bekannt geworden. Es ist nicht sicher, ob Scopoli die Art gemeint hat, welche wir darunter verstehen. Die Abbildung sowie die Angabe „in pratis" (Wiesen in der Ebene) lassen die Identität fraglich erscheinen.

Scoria Stph.

977. lineata Sc. Auf Waldwiesen hie und da häufig Kumberg, 9. Juli, Ratschach in Unterkrain u. Landstraß, im letzten Maidrittel M. H., Gorjanci, im Juni (19. VI. bereits abgeflogen) Buc., Hafn.), Gottschee,

[3] Es handelt sich jedenfalls um Raunach bei St. Peter am Karst.

auf Wiesen, 26. Juni, abgeflogen (Hafn.); Idria? (Scop.); Wippach, 23. Juni (Karl.).

Aspilates Tr.

978. ochrearia Rossi. Im Juni auf Hutweiden am Kolk (Mn.).

Perconia Hb.

979. strigillaria Hb. Laibach, Tivoliwald und Golovec in der zweiten Junihälfte auf Heidekraut, ziemlich selten.

Cimelia Ld.

980. margarita Hb. Von Streckfuß (Berlin) bei Wippach gefangen. Sehr selten.

Nolidae.

Nola Leach.

981. cucullatella L. Laibach, an Baumstämmen, an Zäunen und auch am Licht, ziemlich selten, Ende Juni, Juli (Hafn.); Ratschach in Unterkrain, 4. August, Landstraß, 26. Juni (M. H.).

982. cicatricalis Tr. Laibach, Tivoliwald, an Eichenstämmen, im April, Anfang Mai, nicht selten. — Ratschach in Unterkrain (M. H.); Gradišče ob Wippach, in einem Eichenwäldchen im April (12./4., 21./4.) in Anzahl angetroffen (Hafn.). — Die Stücke sind im allgemeinen heller als die mir vorliegenden Exemplare aus Niederösterreich.

983. strigula Schiff. Laibach, Tivoliwald, an Baumstämmen, hauptsächlich Eichen, nicht selten, Ende Juni, Juli. — Mojstrana, 3. Juli 1909, 1 ♀ (Rgr. Kautz); Feistenberg, Köderfang, 18. Juli (Hafn.); hinter Oberfeld an Mauern, im Juni (Mn.).

a) ab destrigata Rebel (n. ab.)[4] Vorderflügel im Wurzel- und Mittelfeld zeichnungslos weißgrau, die Querstreifen fehlen. Die Wellenlinie ist wie bei normalen Stücken nach innen dunkel angelegt; das Außenfeld normal.

Nach zwei bei Laibach gefangenen ♀ ♀ beschrieben (23./VII. 1903, 27./VI. 1904 Hafn.).

984. confusalis HS. Laibach, Tivoli, Ewiger Weg und Golovec, an Baumstämmen, manches Jahr ziemlich häufig, April, Anfang Mai. — Wochein, Raupe an Umbellifern gefunden, 11. Juli (Schwing.); Landstraß (M. H.)

985. cristatula Hb. Im Juni an den Bachufern des Oberfelder Baches (bei Wippach) auf Wassermünze einige gefangen (Mn.).

986. centonalis Hb. Bei Wippach im August einige am Köder erbeutet (13. und 20. August Hafn.); Landstraß, 20. Juli 1909 (M. H.).

[4] In litteris.

Cymbidae.

Sarrothripus Curt.

987. revayana Sc. Lokal und selten. Črna Prst, 21. Juni (Spl.); Landstraß, 14., 20., 24., 25. Juni (M. H.); Gradišče ob Wippach, anfangs Mai ein Weib von einer Eiche gescheucht (Mn.).

a) ab. dilutana Hb. Wippach, Lichtfang, 25. Juni, 1. Juli (Preiss.);

b) ab. ramosana Hb. Laibach, 15. Juni (Spl. det Bohatsch).

988. degenerana Hb. Ebenfalls selten. Laibach, Ewiger Weg, ein abgeflogenes Stück aus einer Hecke gescheucht, 18. Mai 1902 (Hafn.); Lancevo bei Radmannsdorf, 31. Juli (M.); Ratschach in Unterkrain (M. H.).

Earias Hb.

989. clorana L. Ziemlich selten. Laibach (Spl.); Wocheiner Feistritz, 17. Mai (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (Schwing); Landstraß, im Juni (M. H.); bei Log und Notranje Gorice am 28. Juli frische Stücke der zweiten Generation an Weidenstämmen gefunden (Hafn.); im Mai um Wippach von Weiden gescheucht (Mn.); ebenda Ende Juli und im August gefangen und auch am Köder beobachtet (Hafn.).

Hylophila Hb.

990. prasinana L. Laibach, Tivoliwald und Golovec; fliegt auch zum Licht; Mai bis Juli. — St. Katharina, 24. Mai, Blegaš, 1000 *m*, 23. Juni (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (Schwing); Landstraß, 19. Juni (M. H.); Feistenberg, Köderfang, im Juli (Hafn.), Nanos ob Präwald, 1200 *m*, 4. und 19. Juni (Preis.).

Erwachsene Raupen sind im Herbst an Eichensämmen zu finden; sie sind vielfach angestochen.

991. bicolorana Fuessl. Laibach, Tivoliwald und Golovec, von der zweiten Junihälfte bis gegen Mitte Juli, ziemlich selten. Erwachsene Raupen könen in der zweiten Maihälfte von Eichen geklopft werden. Weitere Fundorte: Ratschach und Landstraß (M. H.), Feistenberg, Köderfang, 2. Juli (Hafn.); Gradišče ob Wippach, 12. Juli (Preiss.), Oberfeld ob Wippach, erwachsene Raupen, 18. Mai (M. H.).

Syntomidae.

Syntomis O.

992. phegea L. In Waldlichtungen, auf Waldwiesen, an Berglehnen, um Gebüsche u. s. w. stellenweise häufig, in der zweiten Junihälfte und im Juli, bei Wippach bereits im ersten Junidrittel.

ab. pflumeri Wacquant wurde einigemale gefangen. — Bei Črnuče nächst Laibach wurde ein schönes, oberratives ♂ gefangen, bei

welchem die weißen Flecke auf der Oberseite von der Grundfarbe verdrängt erscheinen und von denselben nur die Umrandungen als feine weiße Ringe übrig geblieben sind. Die Unterseite ist noch dunkler und die weißen Ringe sind nur schwach angedeutet (3. Juli 1910 M. H.)

Dysauxes Hb.

993. ancilla L. In Gebüschen. Großkahlenberg, 24. Juli, Črnuče, 17. Juli, Prevalnik bei Podutik, 5. August (Hafn.); Ljubnik, 21. Juli, in Anzahl (Spl.); Dobrava bei Jauerburg, 2. August, (Galv.); Želimlje, 16. Juli, Feistenberg, Anfang Juli, nicht selten (Hafn.); Landstraß, von Ende Juni bis August (M. H.); Pogorelec, 26. Juli (Buč.); Treffen (Cvet.); Notranje Gorice und Trauerberg, im Juli, nicht selten (Hafn.); Ende Juni am Nanos auf Brombeerblüten einige gefangen (Mn.).

994. punctata F. An den Nanosabhängen bei der Burgruine und bei Gradišče ob Wippach, in Gebüschen und im Grase; fliegt auch gern zum Licht; nicht selten; von Anfang Juni bis Anfang Juli und wieder von Mitte August bis Mitte September. Die Zucht mit Löwenzahn ist sehr leicht.

Alle mir bis jetzt zu Gesicht gekommenen, sowohl gezogenen als auch im Freien gefangenen ♂ ♂ der I. u. der II. Generation aus Wippach haben auf den Hinterflügeln in der Flügelmitte von der Wurzel bis zum dunklen Außenrand einen glasigen Streifen, der Innenrand ist gelb: ab. hyalina Fr. Nur sind die Vorderflügel oft hellbraun. Bei den ♀ ♀ ist vom glasigen Streifen nur eine kleine Spur vorhanden, und sind die Vorderflügel nie so hellbraun, wie bei manchen ♂ ♂. Die Vorderflügel sind stets vierfleckig, wobei Fleck 1 und Fleck 3 immer kleiner sind als Fleck 2 und 4.

a) ab. juncta Hafn. (nov. ab.) Fleck 3 und 4 mit einander verbunden.

Arctiidae.

Spilosoma Stph.

995. mendica Cl. In der Umgebung von Laibach nicht gerade selten, an Zäunen; fliegt auch zum Licht. Von Ende April bis Juni. — Radmannsdorf, 19. Mai (M.); Mojstrana, Lichtfang (Winz.); Rudolfswert, 16. Mai (Buč.); bei Oberfeld ob Wippach auf Hutweiden (Mn.). Bei einer ab ovo-Zucht keine zweite Generation erhalten.

996. lubricipeda L. Laibach, Tivoliwald und anderwärts, oft an niederen Pflanzen sitzend, nicht selten; Ende Mai bis Ende Juli. — Wocheiner Feistritz, 29. Juni (Ing. Kautz); Mojstrana, Lichtfang, Ende Juni (teste Schwing und Galv.); Landstraß (M. H.); Feistenberg, 28. Juni (Hafn.); am Nanosabhange, im Juni (Mn.) — Bei einer ab ovo-Zucht im Juli die II. Generation erhalten (Spl.).

997. menthastri Esp. Ist wohl im ganzen Lande verbreitet; sitzt an Zäunen und im Grase und fliegt auch gern zum Licht. Von Ende April bis Ende August. Bei Zimmerzucht liefern etwa 50% bei 13—14 tägiger Puppenruhe die II. Generation, die zweite Hälfte der Puppen überwintert. Das Gleiche wird jedenfalls auch im Freien der Fall sein.

a) ab. paucipuncta Fuchs. Nicht häufig unter der Stammform.

998. urticae Esp. Laibach, Lichtfang, 28. Juni 1909 (Hafn.); Mojstrana, Lichtfang (Winz).

Phragmatobia Stph.

999. fuliginosa L. Nirgends selten, von Ende April bis Juni und wieder im Juli, August; bei Wippach bereits Anfang April. Die Art fliegt gern zum Licht. Die Raupen sind an Zäunen in Anzahl zu finden, sie kommen bei Sonnenschein oft mitten im Winter zum Vorschein.

1000. luctuosa HG. Auersperg ein frisches ♀ an einer Mauer gefunden, 23. Mai (Hafn.); Ratschach in Unterkrain, aus Raupen gezogen, bei Landstraß am 1. Mai gefangen (M. H.); Möttling, gezogen (Cvet.); Luegg bei Rudolfswert, 25. Mai (Buč.).

Parasemia Hb.

1001. plantaginis L. Blegaš, 1100 *m*, 22. Juni, Raupe (Hafn.); Jelovca, 1200 *m* (M.); auf den Wocheiner Alpenwiesen (Scop., p. 205); Črna Prst, von 1100 *m* ab aufwärts, manches Jahr nicht selten; die ♂♂ im Sonnenschein schwärmend, die ♀♀ gewöhnlich im Grase sitzend; auch bei 800 *m* gefunden (Hafn.). Ende Juni bis August. — Krnatal, 28. Juni (Flsch., Schwing.); im Golicazuge im Juli nicht selten (Galv.); bei Reifnitz am Fuße der Velika Gora am Waldesrande und auf Waldlichtungen am 18. Juni 1911 in Anzahl beobachtet (Hafn.); Nanos ob Präwald, 1200 *m*, 19. Juni, 11. Juli (Preiss). Folgende Aberrationen wurden gefunden:

a) ab. nigrociliata Schaw. Črna Prst (Ing. Kautz); Reifnitz, 18. Juni (Hafn.).

b) ab. subalpina Schaw. Črna Prst, 1400 *m* (Hafn. Högl.); Golica (Högl.); Nanos 1200 *m* (Preiss).

c) ab. matronalis Frr. Mojstrovka, 1600 *m*, 5. Juli (Schwing.).

d) ab. hospita Schiff. Črna Prst (Hafn., Preiss., Schwing.); Golica (Galv.).

e) ab. luteo-obsoleta Tutt. Črna Prst, 20. Juni 1908 (Ing. Kautz); Nanos ob Präwald, 1200 *m*, 19. Juni (Preiss.), ebenda, 13. Juli (Hafn.).

f) ab. bicolor Rätzer. Črna Prst (Högl., Preiss.).

g) ab. borussia Schaw. Golica (Galv.).

h) ab. elegans Rätzer. Črna Prst, 2800 *m*, 8. August (M. H.).

i) ab. ♀ lutea Tutt. Črna Prst, 1500 *m*, 31. Juli (Hafn.).

k) ab. ♀ lutea subalpina Schaw. Stol (Galv.).

Einiges über krystallisierten Gyps von Idria.

Von Prof. Kajetan Stranetzky in Idria.

Aus der Abhandlung Schrauff's[1] ist schon ersichtlich, daß man Gyps im Bergwerke zu Idria selten krystallisiert vorfindet. Er bemerkt darüber folgendes: „Bezüglich dieses Minerales stimme ich Tschebull bei, nach welchem Gyps sich immer in sehr kleinen Krystallen findet. Ich sah in den verschiedensten Gesteinsarten im Lagerschiefer der Nordwestgaube, in der Kalkbreccie von IX. Josephi, im inneren der Wengenerschiffer Josephi VI. u. s. w. aber immer nur in 2—3 *mm* langen Säulchen der einfachsten Form. Größere Krystalle des Gypses habe ich weder in der Grube noch in der Grubensammlung gesehen, was bei der großen Häufigkeit des Minerales auffallend ist. Gyps scheint daher in Idria ein sehr labiles Mineral zu sein, welches durch die in den Gesteinsfissuren zirkulierende Feuchtigkeit sowohl gebildet, als auch wieder gelöst weitergeführt und neu abgelagert wird".

Im nachstehenden will ich einige Funde deutlich auskrystalisierten Gypses näher beschreiben.

In der Grubensammlung habe ich auf der oberen und unteren Seite einer Stufe von Wengenerschiefer vom IV. Laufe, Lager *C*, nahe Leithner Gesenk, Gyps angetroffen. Es sind lauter stern- und büschelförmige Gruppen, nadelförmiger, dünner 1—13 *mm* langer Krystalle einfacher Form und Zwillingsbildungen nach (100) mit der Kombination (010) (110) (101)[2].

Desgleichen wurden vor kurzer Zeit am VIII. Laufe (Petri) auf den Oberflächen der Tafeln einer konkordanten Schicht Lagerschiefers solche Bildungen gefunden. Doch sind hier die Krystalle fast durchwegs nach der *c* Axe gestreckte Durchkreuzungszwillinge nach (100). Die Kombination wäre als (010) (110) (001) oder (101) aufzufassen. Die Flächen (110) (001) (101) konnten als solche nur annähernd bestimmt werden, da die Kryställchen sehr dünn sind.

Alle sind weiß und teilweise durchsichtig.

[1] Gesteine und Sulfate von Idria, Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt, Wien 1892, pag. 381.

[2] Die Fläche (101) wurde durch Heben und Senken des Mikroskop-Tubuses bestimmt.

Am VIII. Laufe sind weiters mehrere schöne büschel- und sternförmige Gruppen sitzend auf Lagerschiefer in einer Kluft gefunden worden. Die Krystalle sind wasserhell mit sehr vollkommen ausgebildeten Flächen, bis 16 *mm* lange, 2—3 *mm* dicke, nadelförmige Berührungszwillinge nach (100), mit sehr deutlicher Zwillingsnaht und deutlich ausgebildetem auspringendem Winkel. Sehr schön ausgebildet ist die Prismenzone. Die Kombination ist (010) (110) (101). Unter diesen habe ich einen Durchkreuzungszwilling von der Form X nach (101) mit derselben Kombination beobachtet.

Sowohl der Form als auch der Ausbildung nach unterscheiden sich jene Individuen, die man lose im Schiefer gefunden hat. Es sind 0·5—2·6 *cm* lange, nach der *c* Axe gestreckte, 0·4—0·7 *cm* breite, 0·2—0·4 *cm* dicke Berührungs- als auch Durchkreuzungszwillinge nach (100). Alle zeigen eine gut ausgebildete Prismenzone mit stark entwickelten Flächen (010) (110). Bei den Berührungszwillingen ist die Zwillingsnaht deutlich sichtbar. Die Kombination ist (010) (110) (101). Den einspringenden Winkel bildet die Fläche (101). Die Penetrationszwillinge zeigen eine den Karlsbaderzwillingen ähnliche Form. Die Prismenzone besteht aus (010) (110). Der einspringende Winkel wird entweder von gut ausgebildeten Flächen (101) oder von den in der Zone (010) $(0\bar{1}0)$ liegenden nicht bestimmbaren Flächen gebildet. Da sie gekrümmt sind und mit der schwach angedeuteten Pyramide (111) verfließen, stellen sie fast eine kugelrunde Fläche dar. Solche Krystallflächen habe ich besonders häufig an den Krystallen von Hall[3] beobachtet. Alle Krystalle sind bis zur Hälfte gut ausgebildet, sie sind weiß, durchsichtig, haben jedoch viele Einschlüsse. Größere Individuen zeigt uns eine im Liegendschlage unter dem Dolomit in der unteren Nordwest-Grube am VII. Laufe gefundene Druse. Die Krystalle sind auf einer Kalzit-Dolomit-Unterlage teilweise sitzend oder liegend ausgebildet und sind von honiggelber Farbe. Alle sind undurchsichtig. Die Druse weist sehr viele nach der *c* Axe, ebenmäßige und nach der *a* Axe gestreckte Krystalle, verschiedener Größe auf. Die letzteren konnten wegen ihrer Größe nicht gemessen werden, da sie in Gruppen verwachsen sind. Unter den gut meßbaren Individuen sollen folgende angeführt werden:

1. Fünf einfache nach der *c* Axe ausgestreckte Krystalle. Es wurde an ihnen gemessen[4]:

[3] Die Druse befindet sich im mineralogischen Institute der k. k. Universität in Wien. Ihre Individuen sind bis 4·0 *cm* lang, bis 2 *cm* breit, bis 0·40 *cm* dick und wasserhell, meistens Zwillinge.

Beim 1. Individuum die Höhe 16 *mm*, Breite 6 *mm*, Länge [5] 11 *mm*
„ 2. „ „ „ 11 „ „ 3 „ „ 5 „
„ 3. „ „ „ 11 „ „ 5 „ „ 8 „
„ 4. „ „ „ 14 „ „ 4 „ „ 7 „
„ 5. „ „ „ 22 „ „ —[6] „ „ 10 „

2. Einfache nach der *c* Axe ausgestreckte Krystalle mit der Höhe bis 3 *mm*, Breite bis 4 *mm*, Länge bis 7 *mm*.

3. Ein fast ebenmäßiges Individuum, dessen Höhe und Länge 1 *cm* und 0·5 *cm* Breite beträgt.

4. Ein Zwilling nach (100) mit der Form der Karlsbaderzwillinge, mit sehr gut ausgebildetem einspringendem Winkel, gebildet von den Flächen (101).

Alle Flächen zeigen eine starke Riefung und Streifung, manche viele Vizinalflächen. Die Kombination ist bei allen Krystallen (010) (110) (101). Der Flächeninhalt der Druse beträgt beiläufig 20 cm^2; scheint jedoch größer gewesen, doch abgebrochen worden zu sein.

Alle Krystalle zeigen dieselben Formen wie man sie bei der mikrochemischen Analyse in saueren, teilweise neutralen und schwach alkalischen Lösungen beobachtet[7]. Dasselbe gilt auch für die Bildungsweise der Krystallisation.

Slovstvo.

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Spominu Stanka Vraza. Časopis za zgodovino in narodopisje. Urejuje Anton Kaspret. VII. letnik, 3. in 4. snopič.

Mariborsko „Zgodovinsko društvo“ je lani praznovalo Vrazovo stoletnico v Mariboru z veliko svečanostjo, udeležilo se je svečanosti na Vrazovem domu v Cerovcu, a najslavnejši in zato najtrajnejši spomenik je ob tej priliki Vrazu postavilo s pričujočo publikacijo, ki je formalno sicer le 3. in 4. snopič „Časopisa“, faktično pa je knjiga zase, posvečena vsa spominu programskega Stanka Cerovčana. Sodelovali so: dr. Ivan Prijatelj z uvodno razpravo „Vrazovo popotovanje po Slovenskem“ in s člankom „Nekaj Vrazovih slovenskih dopisnikov“. Dr. Fr. Kidrič: „Paberki o Vrazu“ (n. pr. „Vrazove študije“, „Vraz in Grün“), „Herzog kot

[4] Die Messungen konnten mangels andeter Instrumente nur mit Zirkel und Maßstab vorgenommen werden.

[5] Abstand zwischen der vorderen und hinteren Prysmenkante.

[6] Konnte nicht gemessen werden, da der Krystall auf (010) aufgewachsen liegt.

[7] Siehe „Carniola“ 1911, Heft 3, pag. 193—212.

srednik med Vrazom in Grünom". „Bibliografija Vrazovih spisov in korespondenc". Dr. M. Murko: „Vrazove za tisk pripravljene slovenske pesmi". „Stanko Vraz v Solčavi". Beranič Dav.: „Vrazovi zapisi narodnih melodij". Dr. Štrekelj K.: „Drobnosti o Vrazovem delovanju (zlasti o nabiranju nar. pesmi in melodij)." — In v tej knjigi nahajam prekrasno potrdilo za mnenje, ki sem ga naglašal že tolikokrat, namreč za mnenje, da Vraz (slovanskim stremljenjem one dobe) „ni mogel dati slovenskega odgovora," zato ne, ker je kot sin svoje ožje domovine stal malo v slovenskem življu; z drugimi besedami: slovenske ideje v smislu današnjega obsega in današnje enotne slovenske zavesti takrat sploh še ni bilo — manjkal ji je vsaj en del. Zato pa je bil tudi Prešernov odgovor slovanskim stremljenjem one dobe ne slovenski v današnjem pomenu te besede, ampak individualen, recimo kranjski ali gorenjski. Prim. celjskega okrožnega glavarja Waldheima izjavo, da vidijo (štajerski) Slovenci v Kranjcih tujce (str. 183. Prim. tudi str. 272.) — O priliki sem izrekel misel, da je „Novice" rodil, kolikor se njih nastanek tiče vlade, morebiti strah pred ilirizmom; t. j., da bi zatrli sumljivi ilirizem, nas razdrobili in s tem na videz oživili, faktično pa uničili, so dali „Novicam" „rasti veselo". Ta moja slutnja se mi množi sedaj, ko čitam, da si je dal Sedlnitzky akte o Vrazovih potovanjih nanovo predložiti l. 1842., ko je postalo ilirsko vprašanje tako akutno, da se je (začetkom 1843) ilirsko ime prepovedalo. Škoda, da o tem ne čujemo več v tej publikaciji. — V knjigi čitamo take-le besede: „Potujoči literat" bi se mogel imenovati Stanko Vraz. Zakaj ni ga bilo pred njim in tudi za njim slovenskega pisatelja, ki bi bil slovensko domovino tolikokrat prepotoval kakor on. Liki pravljični princ se je pojavljal v svoji za Slovence eksotični obleki (rdeče podšiti surki in crven-kapi) letos na tem, drugo leto na onem koncu Slovenije, iz spanja budeč spečo lepotico . . . In Vraz je postal največji slovensko-hrvatski preporoditelj . . . V Vrazu se je slovanska solidarnost odzvala v polni meri, v drugih, zlasti kranjskih delavcih, samo v odlomkih . . . (Dr. Prijatelj, str. 145). Preporoditeljske ideje ni nihče bolj razširjal med Slovenci nego Vraz na svojih popotovanjih." [Dr. Prijatelj, str. 190]. Svoji ožji domovini, kjer se toliko poje, pa je Vraz ostavil „neminljiv pomnik" **v narodnih melodijah (Beranič, str. 235)**

Šele v zvezi s temi dejstvi dobe Vrazove besede: „Mit Slovenien habe ich es abgetan" svoj pravi pomen, opustil je slovenski kranjski knjižni jezik, ki se ga itak ni mogel nikjer priučiti, tudi ne pri malo marljivih in malo uslužnih korespondentih Čebelarjih, a delo svoje je posvetil predvsem ti-temu delu naše domovine, ki jo imenuje „Slovenija". Uverjen je bil, da se da za Slovenijo bolje delati, če se v vsem, kar je le sredstvo (in knjižni jezik je le sredstvo), spoji s Hrvatsko. To je njegova ideja. G. dr. Kidrič v svoji razpravi o Vrazovih študijah (str. 204. 205.) vidi glavni vzrok njegovega prestopa k Hrvatom v slabem napredku Vrazovih juridičnih študij, ces. v takih razmerah mu je prav prišla po-

mudba Gajeva (1838), „naj ostane v Zagrebu in vstopi v njegovo službo“. Oprt na izvajanja dr. Kidričeva, je dr. Prijatelj v polemiki (v „Naših zapiskih“ 1910, str. 231 sl., „Ob ilirizmu“) zatrdil, da je Vraza do njegovega ilirskega koraka privedla skrb za kruh. Tega, namreč skrbi za kruh kot odločujega faktorja mu „danes noben pameten Slovenec ne bo štel v zlo“, pravi dr. Prijatelj, a nam se zdi, da za idejo samo, ki jo predstavlja Vraz pred bodočnostjo našega naroda, ni vse eno, k a k o se utemeljuje njegov korak. Že radi tega (in pa seveda, da se dožene istina sama na sebi), hočemo tu reproducirati repliko dr. Branka Drechslerja[1]: Vraz ni bil nikdar v „službi Gajevi“; tisto, na kar snuje dr. Kidrič tozadevno svojo trditev, je neresnično, ad hoc sestavljeno policijsko poročilo, ki ga je potreboval „veleizdajnik“ Vraz — opisovala ga je politična oblast kot „ein gewisses Individuum, das sich (in Steiermark etc.) herumtreibt —“, da se ne bi zdel brezposlen skitalica. Pa ako bi Vraz tudi bil kdaj v kaki službi Gajevi, „od tega ne bi bil mogel živeti; Gaj je samo enkrat honoriral pesem in to Mažuraniću, kar pa je najbrž bila bolj podpora dijaku, ki je živel izven domovine“. „Vraz v Hrvatski ni našel službe niti zaslužka, pač pa je našel gostoljuben dom“, pravi dr. Drechsler z Markovićem, so ga pa v Ljubljani direktno odbijali. Glavni povod k Vrazovemu prestopu je bila torej vendar ideja, a ne lastna eksistenca in materialne koristi.

V jezikovnem in stilističnem oziru v knjigi ni vse v redu. Na pr. čitamo na str. 169.: „k bornem kosilcu“; ozir. zaimek „kateri“ se stilistično krivo rabi, tako v stavku (str. 168.): „Povedal jima je imena nabravših se . . . deklet in žensk, katere sta izpraševala od 4.—9. ure.“ V pravkar navedenem stavku je nerodno rabljen deležnik; slično na str. 173.: „Bolj mu je bila všeč, pripeljavšemu se na koroško stran“; stilistično neslovenski (nekako latinski) je deležnik v stavku na str. 171.: „Pišoča gosta je prekinil . . .“ Ni gladek izraz „sorazmerna malenkost“; logično glaje je reči: „stvar, ki je sorazmerno malenkost“. Neumljivo radi besedice „vsled“ je to-le (na str. 172.): „Prišel je bil k njemu pač zaradi njegove zbirke narodnih pesmi, v s l e d česar je želel priti že l. 1838.“ (tri leta prej!). Na str. 164. pa čitamo celo: „K a r osebno ni mogel . . .“ To niso le p r a v o p i s n e posebnosti niti t i s k o v n e napake; to sega globlje.

Končno naj še opozorimo, da se Vrazovo pismo Smoletu z dne 3. dec. 1840 („Časopis“ str. 363.) sedaj faktično ne nahaja v Rudolfinu, ampak v ljubljanski licejski knjižnici in da izide v okviru dr. Kidričeve studije o korespondenci Vrazovi—Prešernovi v „Zborniku Matice Slov.“ za 1911. Na str. 210. je tiskovna pomota: „Vraz Kastelcu 10. IV. 1837.“ mesto 10. VI. *Dr. Fr. Ilešič.*

[1] „Savremenik“, „Mjesečnik društva hrvatskih književnika“ VI. (1911), br. 8, str. 489.—491. Dr. Drechsler imenuje Vrazovo številko „Časopisa“ „lepo tudi v svoji strogo znanstveni obliki“, a posebno še poudarja Beraničevo študijo.

Dr: Walter Schmid, Emona im Lichte der neuesten Ausgrabungen. Vortrag, gehalten im militärwissenschaftlichen Verein am 3. März 1911 (Laibacher Zeitung 6.—9. III. 1911). — Ausgrabungen in Emona: Das Haus der zwölf Hypokauste (Laibacher Zeitung 22. V. 1911); Das Haus des L. Dindius Priscus (Laib. Ztg. 13. VII. 1911); Das Haus des C. Decius Avitus (Laib. Ztg. 29./VII. 1911); Das territoriale Verhältnis Emonas zu Italien (Laib. Ztg. 24. III. 1911); Die Töpferofen von Emona (Laib. Ztg. 29. III. 1911); Emona im Lichte der neuesten Ausgrabungen. (Adria III. Jhrg., 9. und 10. Heft, s podobami).

Že tretje leto je kopal dr. Schmid po naročilu nemškega viteškega reda na Mirju. Lani je dognal, da je stalo na tem ozemlju 15 rimskih hiš, ki jim je obseg tudi določil; nato se je lotil podrobnega dela; letos je od 1. marca do 1. avgusta natanko preiskal hiše XII, XI in X na severni strani Mirja.

Hiša XII je po obsegu 62·05 × 53·95 *m*) največja v tem delu Emone; zato je gotovo, da je to hišni sklop, ne pa posamezna hiša. V severnem in vzhodnem pročelju so našli velika vrata, ob zahodnem pa sedmero pravokotnih podpornih slopov iz kamna in rimskega betona. Značilno za hišo XII je veliko število hipokavstov — nič manj ko dvanajst —, tako da jo imenujemo „hišo dvanajstih hipokavstov." Vsi so iz pozne dobe, po obliki so pravokotni, le dva imata podobo velike črke T; ob straneh so prizidane kamrice, ki so najbrž služile kot kopeli.

Nenavadno veliko je število kanalov v tej hiši; izlivi dovodnic v kanale so včasih pokriti s svinčenim omrežjem. Na severni strani hiše XII je velika kloaka, po kateri je do 80. let minulega stoletja tekla pitna voda, ki so se je posluževali prebivalci sosednjih hiš na Rimski cesti.

Znamenita najdba je 7·2 *m* dolga svinčena vodovodna cev ovalnega proreza, obstoječa iz več delov, ki so kakor mufi vtaknjeni drug v drugega. To je del rimskega vodovoda iz Kamne gorice pri Dravljah. Po tej cevi je tekla voda v korito, ki je bilo 1·20 *m* dolgo in 80 *cm* široko. Razen vodovoda je še dvoje vodnjakov preskrbljevalo hišo z vodo; eden od njiju je ograjen s širokim obzidjem iz skrbno obsekanega podpeškega apnenca in s kamenitim tlakom. Vodnjaka se nahajata v južnozahodnem oglu hiše, ki je obsegal shrambe; tu so našli pšenice, rži in veliko zalogo neke vrste zaogljenelega graha. Prof. Paulin je v njem spoznal peček (Cicer arietinum, Kichererbse), ki je v južni Evropi zelo razširjen in služi posebno na Španskem („garbanzos") že danes kot vsakdanja zelenjad. Na Kranjskem ga sade le še po Notranjskem, sosebno pri Trnovem in na Premu. Peček je bil priljubljena jed starih

Rimljanov, zlasti ubožnih ljudi. V severozahodnem oglu hiše XII so bila stanovanja in reprezentacijski prostori; tu so našli pet mozaikov; najlepšega so spravili za Emonski muzej: črn kvadrat obdajajo pleteni motivi, cvet, kupa z ročajema („cantharus“) in bršljanova veja, oboje Bakhova pridevka.

Med najdbami zbujajo pozornost nekateri znaki krščanstva: Tri poznorimske svetiljke s Kristovim monogramom in ploščnat bronast okras s Kristovim monogramom starejše vrste. Podobne okraske poznamo iz Ptuja; o njih se je izreklo mnenje, da so morebiti znaki, kakršne je dal Konštantin Veliki pritrditi na zastavah l. 312.; novec cesarja Licinija, ki je bil najden nedaleč odondod, potrjuje to domnevanje. V južnozahodnem oglu hiše so našli dvoje lepo izdelanih masivnih levjih glav iz pozlačenega brona; služili sta kot pohištvena okova. Našli so nadalje železen meč s 36 *cm* dolgo nožnico, bronasto ploščico z Meduzino glavo, svetiljko z redko znamko „Probus“, bronast pozlačen pokrov z vzboklim kimatijem (Eierstab), svinčene in kamnene uteži, kalup za pogače z boginjo zmage, ki žrtvuje ob oltarju, več križastih fibul in tudi dva predmeta, ki oznanjata novo umetniško smer: okovno ploščo z bogatim ornamentom na rovaš ter germansko locnato fibulo (Bügelfibel), ki jo je menda kak German prinesel s severa v Emono.

XI. hiša, ki jo imenujemo po najdenem napisu hišo L. Dindija Priska, je brez dvoma hišni sklop (insula); ta pravokotnik (53·95 *m* × 50·25 *m*) je obsegal 4 ali 5 samostojnih hišnih gospodarstev. Znamenita je zato, ker ima več dvorov (atrium). Iz veže na južni strani vstopimo skoz dva vhoda z ohranjenima pragoma v prostoren dvor, čigar streho nosijo stebri, ki so zvezani po železnih drogih. Okoli impluvija iz katerega je tekla dežnica v cestno kloako, je bil tlak iz mogočnih kamenenih plošč; apnenec je iz Podpeči. Nekdaj je tekla Ljubljanica bolj proti zahodu. Rimljani so strugo reke približali Podpeči in odondod do Emone uravnali, da bi laže prevažali stavbni kamen iz Podpeči.

Hipokavstov je v hiši enajst; nekateri imajo prav čudno obliko; ob zahodni strani dvora je popolnoma ohranjen hipokavst z opornimi slopiči iz sipnate ilovice; ker pa je bil ta hipokavst pozneje premajhen, so pritegnili sosednjo sobo, postavili tam slopiče iz opeke in jih pokrili z ilovnatimi ploščami. Za slopiči vidimo še sledove starih stenskih slik: bela podlaga je poškropljena z rdečimi, okrasto-žoltimi in zelenimi lisami; ta način slikanja je bil običajen od začetka 3. do 4. stoletja; pozneje so, kakor v 1. in 2. stoletju, zopet stene enotno poslikavali v raznobarvnih progah. V več slučajih vidimo, da so prvotne slike odpraskali ter stene nanovo ometali in poslikali. Drugi hipokavst v južnovzhodnem kotu je skozinskoz zidan, v zvezi je s kamricami in žlebovi; najbrž je to kopel.

Severno od dvora sta dve livarni z bronovo žlindro; to je kotlarska delavnica; tu so našli dvojnato tvorilo, kalup za velike in male zapestnice, poznorimske rombske in okrogle ploščnate fibule z

vloženim barvanim emajlom. Meduzino glavo in krinko. Sploh so stanovali v Dindijevi hiši razni rokodelci, ker so našli v vzhodnem in zahodnem delu hiše dvoje ognjišč z nizkim obzidjem, v bližini pa najraznovrstnejše železne predmete, očividno kovaško zalogo. Na vzhodni strani hiše so odkrili čudno napravo: 9·60 *m* dolg, 1·32 *m* širok in 60 *cm* visok obokan, iz lomljenega kamena in opeke zgrajen kanal se zavije pravokotno v 5·4 *m* dolg in 70 *cm* širok rokav. Tále krajši kanalov rokav nosi v oboku dvoje vrst tubulov (kurilne opeke), po katerih so greli navpično steno in odvajali dim. Kanal sam je tlakovan. Najbrž je ta naprava služila suknostrižcu ali barvarju za prevajanje toplote.

K posameznim oddelkom hiše so spadala majhna dvorišča s kamenitimi podlogami, na katerih so stali leseni slopi, ki so nosili streho; na enem dvorišču je bil 1 *m* širok vodnjak, preprosto narejen iz velikih lomljenih kamnov. V severozahodnem oglu hiše označuje majhen, toda solidno zgrajen dvor samostojno stanovanje: Na četverooglatih, masivnih kamenitih podstavkih so stali sedaj prevrnjeni stebri z okroglimi atiškimi kapitelji. Tla so iz kamenitih plošč, v sredi je četverooglata plošča impluvija z okroglim lijakom. V zvezi z dvorom, a ne ločeno po steni, je bilo majhno svetišče s tremi oltarji; eden je brez napisa, drugi pa je posvečen Jupitru, tretji Larom, hišnim zaščitnikom; nosi namreč napis: Laribus augustis) sac(rum). L. Dindius Priscus mini(ster) et L. Dindius Priscianus (h e res)[1]. Iz dvora držé stopnjice in prag k višjemu prostoru, od katerega so se ohranile samo močne kamenite podlage; tu je bila morda kapelica (aedicula), kjer so stale podobe prednikov.

Hiša XI. nam kaže provincialni hišni slog poznorimske dobe. Med posameznimi najdbami so omeniti poleg prej imenovanih še poznorimske fibule drugačne oblike, kakor dozdaj na Kranjskem najdene, tako križne in z emajlom vložene ploščnate fibule. Nadalje so našli bronast tintnik, omegaste fibule in posrebreno, dobro ohranjeno in fino izdelano bronasto ponvo, najbolj dragoceno najdbo te hiše. Med novci so zastopani: starejša Faustina, Julia Mammaea in Julij Krisp, sin Konstantina Velikega.

Hiša X. (54 *m* × 50 *m*) ima tako dobro ohranjen vhod, kakor ga dozdaj v Emoni še niso zasledili: 1·56 *m* dolg in 45 *cm* širok prag z dvokrilnimi vratmi, ki se odpirajo na znotraj, drži na vzhodni strani hiše, nekoliko metrov daleč od južnovzhodnega ogla, skozi ozko vežo, ki je bila tlakovana s šesterokotnimi ploščicami iz opeke, v dvor. Tu je stal hišni vodnjak, zadnji ostanek nekdanjega dvorskega okrasa je korintski kapitelj iz peščenca. V tej hiši spoznavamo najbolje razvoj stenskega slikanja v Emoni, kakor zgoraj omenjeno, ločimo tri

[1] Češčenje Larov (Lares augusti) je bilo po rimskih provincijah zelo razširjeno; po raznih mestih nahajamo višje (magistri) in nižje (ministri) duhovnike Larov, tak je bil tudi L. Dindij Prisk. (Glej Roscher, Lexikon der Mythologie, pod besedo „Lares“.)

dobe: starejšo z horizontalnimi in vertikalnimi barvnimi progami, škropilno dekoracijo 3. stoletja in naposled zopet povratek k progasti dekoraciji 4. stoletja. Našli so tudi mnogo kosov zidca (Gesimse) iz štuka z jajčastim, palmetnim in astragalnim vzorcem, nadalje obrazno spako kot okras ob zidu; štukature so iz apna. Najlepši vzgled emonske dekorativne umetnosti je slavnostna soba, ki je bogatejše opremljena: Stene imajo rdeč obtalni pas (Sockel), ki je žolto in črno poškropljen, nad njim je siva ploskev, predeljena z žoltimi in zelenimi progami; tla so pokrita z izvrstno ohranjenim črnobelim mozaikom, v čigar sredini so koncentrični krogi in sferični trikotniki, v oglih pa kupe z dvema ročajema in z bršljanom. To je najlepši mozaik, kl je bil dozdaj najden v Emoni.

V enem hipokavstov so našli 16 *cm* visok oltarček, ki sta ga posvetila Larom sužnja gospodarja G. Decija Avita, Lalet in njegov sin Dorifor [Lar(ibus) aug(ustis) Laletus et fil(ius) Doryphoru(s) C. Deci Aviti serv) d(e)d(icaverunt)]. Hišo imenujemo zato „hišo G. Decija Avita". Blizu hipokavsta je bila mala kovačnica. Med najdbami v hiši X, je posebno omeniti: reliefne svetiljke s podobama krilatega leva (Greif) in nosača, ostanek ploščnatega okrasa s Kristovim monogramom ter manjše bronaste in kamenite uteži.

Sredi marca t. l. so začeli kopati temelj hiše gospoda lekarnarja Mayrja ob Franc Jožefovi cesti na dvorišču nekdanjega vojaškega oskrbovališča. Tedaj so odkrili dvoje rimskih lončarskih pečnic; lastnik stavbišča je poveril nadaljnje prekopavanje dr. W. Schmidu in prepustil vse najdbe prihodnjemu „muzeju Emonense". Lončarska delavnica je ležala med obema pečnicama ravno v severozahodnem oglu nove stavbe in je bila 3·75 *m* dolga in 3·30 *m* široka; na severu in zahodu jo je obdajal zid, proti jugu in vzhodu je bila odprta. Tu so bivali lončarji le, kadar so delali, drugače so stanovali v mestu. V delavnici so ležale velike zaloge neobdelane ilovice, odlomki različne lončenine, več modelov svetiljk in trije izredno veliki tubuli (kurilne opeke), polni nežgane lončarske gline; kakšnemu namenu da so služili tubuli, ni jasno. Na južni strani so našli prevrnjeno bradato hermo lončarja. Na severni strani delavnice je bila pečnica; njena konštrukcija se dá še danes natanko spoznati, čeravno je slop vojaškega oskrbovališča ravno v sredino pečnice vzidan. Pečnica obstoji iz kurilnega in žgalnega prostora. Kurilni prostor je bil 1·50 *m* širok in 1·77 *m* dolg; obstranske stene so bile 65 *cm* visoko zgrajene iz opek in ilovice, ki je dobila v ognju in pepelu že neko vrsto glazure, deloma pa je bila pobeljena. Kurilni prostor je bil popolnoma vzidan v gramozna tla, tako da je bil njegov obokani strop ravno v višini gramoznih tal; vsled tega vročina ni hitro izpuhtela. Obok kurilnega prostora je bil 5 do 6 *cm* na debelo zgrajen iz ilovice; nad njim pa je bil žgalni prostor, ki je bil s kurilnim v zvezi po luknjah, takozvanih lončarskih „piščalkah". Žgalni prostor je bil 1·70 *m* dolg, 50 *cm* širok in 65 *cm* visok ter

obokan z opeko. Druga pečnica pa je imela cevkast, proti severu se zožujoč kurilni prostor; njen žgalni prostor je bil ves porušen.

V pečnicah in v njih bližini se nahaja obilo lončenih črepinj, vmes so pa tudi celi kosi. Poleg opeke, tubulov, vodovodnih cevi, loncev, vrčev, amfor in zdelic iz navadne gline so delali tudi posode iz fine gline s črnim pokostom (Firnis), belordeče marmorirano svetlo blago. Tudi svetiljke so izdelovali; našla sta se po dva kalupa zgornjih in spodnjih delov; nosita imeni tvrdk C. Dessi in Faor (najbrž Favorinus). V Ptuju so našli poleg svetiljke z napisom Faor tudi novec Marka Avrelija (161—180); iz tega smemo sklepati, da spada tudi ta lončarija nekako v začetek 3. stoletja; s tem se ujemata tudi značaj posod in lepa Erosova glava, od katere kalup je bil najden. Mogoče so porušili to lončarijo, ko se je bližal cesar Maksimin mestu in so meščanje prostovoljno zažgali Emono, t. j. l. 238.

Že jeseni lanskega leta so našli v bližini nove Kubelkove hiše v Knezovi ulici nedaleč od Mayrjeve hiše lončarsko pečnico, ki so jo pa delavci podrli, preden jo je kdo preiskal[2]. Torej v tem delu nekdanjega vojaškega oskrbovališča je bil emonski lončarski okraj; ležal je zunaj mestnega obzidja radi neprijetnega dima in nevarnosti ognja. Lončarijo so svoj čas tudi odkrili blizu rimske ceste pri Brezovici; njeni ostanki se vidijo še danes.

Emonska izkopavanja so izpodbudila dr. Schmida, da se je lotil težavnega problema, teritorialnega razmerja Emone k Italiji. Po imenu soditi, je bila Emona keltska naselbina. Keltski Tavriski so se polastili Hrušice, Gorenjske in ljubljanske okolice; njih glavni kraj je bil Nauportus (Vrhnika), ki je bil važnejši kakor Emona; obe mesti z okolico sta pripadali Noriku. Blizu Devina je bila takrat meja med Italijo in Norikom. Noriški Kelti so bili izza Cezarjevih časov rimski zavezniki; ko se je Oktavijan l. 35. bojeval z ilirskimi Panonci, je šel skozi Norik in povzdignil Emono v kolonijo, Navport pa v municipij. L. 16. pr. Kr. so Rimljani združili Norik z rimsko državo, Navport in Emona sta ostala del Norika. To se je pa pozneje izpremenilo. Okoli l. 15. po Kr. je dobila Emona zidove in stolpe. Najbrž je cesar Klavdij ločil Emono od Norika in združil z Zgornjo Panonijo; v začetku 2. stol. pa je postala Emona z okolico poseben okraj med Italijo in Panonijo. Tako piše Ptolemaj v svojem zemljepisu (sredi 2. stol.): „Med Italijo in Panonijo leži mesto Emona“ (*Μεταξὺ δὲ Ἰταλίας καὶ Παννονίας ὑπὸ τὸ Νορικὸν πόλις Ἡμῶνα*). Podobno vlogo je igral okraj Julium Carnicum (sedaj: Zuglio) med Norikom in Italijo. Najbrž je Emoni to posebno teritorialno vlogo namenil cesar Hadrijan, ko je l. 123. in 124. potoval po Noriku in Podunavju. Emonski mestni okraj je bil zelo obsežen, kar ni v rimski državi nič nenavadnega; spadalo je k njemu

[2] Junija t. l. so odkrili zopet pečnico na Kubelkovem svetu med Mayrjevo in zgoraj imenovano Kubelkovo hišo.

selo (vicus) blizu Iga neznanega imena, sedanja Gorenjska in pokrajina proti Adrantu (Trojanam). Na vzhodu je mejil ob teritorij Nevioduna blizu Drnovega (v Zgornji Panoniji). Naravno, da so emonski okraj združili z Italijo; kedaj, ne vemo; zanesljivo je spadal k Italiji l. 238., ko je prišel cesar Maksimin Traks na potu iz Sirmija proti Ogleju pred Emono, „prvo mesto v Italiji“ (Herodian 7, 2, 9). Tudi v 4. stol. je spadala Emona k Italiji; „Itinerarium Hierosolymitanum“ zaznamuje pri Adrantu (Trojane) „fines Italiae et Norici“. V začetku 8. stol. so imenovali obližje Ljubljane in Gorenjsko „Carniola“ (Paulus Diaconus, Historia Langob. VI, 52 k letu 738.). Emone takrat ni bilo več, le ime „Atamine“ (Kosmogr. Ravenn. 4, 20, C. I. L. III, 496) spominja na to mesto.

Spomladi l. 1912. bo nadaljeval dr. W. Schmid svoja izkopavanja.

Temu poročilu je priložena tab. VIII: Koščen pokrovček, Amor beži pred zajcem (Carniola 1911 str. 113); Železen vrč za vodo (Carniola 1911 str. 113); Mozaik z meandrovo črto (Carniola 1910 str. 115); Pigmej ob kandelabru (Carniola 1911 str. 113). *M. Pajk.*

Dr. Walter Schmid und Direktor I. Šubic, Vorschlag zur Konservierung der römischen Stadtmauer auf dem Deutschen Grunde. Dem Deutschen Ritterorden, der Stadtgemeinde Laibach und der k. k. Zentralkommission für Kunst- und historische Denkmale unterbreitet (Laib. Ztg. 14./VI. 1911).

En del rimskega mestnega obzidja je sedaj last nemškega viteškega reda; ta ostane v parku, ki bo obdajal nove stavbe nemškega viteškega reda z muzejem Emonense. Vzhodni del obzidja pa je last mestne občine, ki ga je prvotno nameravala združiti z vrtom nove c. kr. obrtne šole. Ker pa preide obrtna šola z vrtom v državno last, ta del rimskega obzidja pa je mesten, stavita ravnatelj Šubic in dr. W. Schmid nastopni predlog: Mestni občini pripadajoči del rimskega obzidja naj se ne pritegne k državni obrtni šoli, temveč naj se po ograji loči od nje. Na nasprotni (južni) strani pa naj se konservira tako, kakor je običajno v Franciji in Švici: kamni, ki so padli z zidú, naj se zopet vzidajo, med prvotne ostanke naj se vrine opeka, da se vidi, kaj je prvotno. Zgornji rob naj se pokrije z rušo proti vlagi. Vrata naj se očistijo in pokrijejo z zdrobljenim lesnim ogljem, da jih ne poraste trava. Na južni strani naj se zgradi široka cesta, ob kateri bi se rimski zid veličastno reprezentiral.. En stolp in kos sosednjega obzidja naj se kolikor mogoče verno po prvotni sliki restavrira, kakor se je to zgodilo na Saalburgi blizu Hamburga na Nemškem. Primerni bi bili tudi napisi na obzidju, ki bi opozarjali občinstvo na pomen tega starodavnega spomenika.

M. Pajk.

1. Koščen pokrovček: Amor beži pred zajcem.

2. Železen vrč za vodo.

3. Mozaik z meandrovo črto.

4. Pigmej ob kandelabru.

Tab. VIII.

Fot. dr. Cerk-B. Brinšek.

Ing. Karl Pick und Dr. Walter Schmid. Die römische Savebrücke bei Črnuče. (Laib. Ztg. 4. u. 5./V. 1911).

Von Emona führte in der Richtung der heutigen Wiener Straße die uralte Bernsteinstraße nordwärts; ihr Verlauf ist durch zahlreiche Funde gesichert. Die römische Straße selbst wurde voriges Jahr gelegentlich einer Kanalisierung in der Wienerstraße gegenüber dem „Café Europa" in der Tiefe vo 1·57 *m* angeschnitten. Auch die mittelalterliche und die heutige Straße verlaufen genau in der gleichen Richtung. Die Reste der römischen Brücke traten dadurch zu Tage, daß infolge der Saveregulierung im Jahre 1901 sich das in mehrere Arme verzweigte Flußbett um beinahe 2 *m* vertiefte und infolgedessen die Fundamente eines Tages bei Niederwasser sichtbar wurden; Baurat B. Bloudek stellte damals die Reste der römischen Brücke fest. Knapp daneben sehen wir die Überreste jener Brücke, die nach 1728 gebaut wurde. Während des Mittelalters und bis zum genannten Jahre mußte man an dieser Stelle die Save in Fähren übersetzen. So erzählt das slovenische Volkslied „Ravbar", das bald nach dem Siege bei Sissek 1593 entstand, wie der Türkenheld bei Črnuče von Fergen hinübergeführt wurde; zuletzt hören wir, wie im Jahre 1728 Karl VI. gelegentlich der Erbhuldigung an dieser Stelle in die Fähre tritt und am jenseitigen Ufer vom Hofwagen erwartet wird, der ihn nach Steiermark bringt.

Die römische Brücke wurde im J. 14 n. Chr. von römischen Soldaten erbaut, die aus Pannonien in die Umgebung von Emona geschickt worden waren, um Brücken und Straßen zu bauen; Tacitus berichtet nämlich in den Annalen I. 20: „Manipuli Nauportum missi ob itinera et pontes et alios usus." Wahrscheinlich wurde auch die Stadtmauer Emonas in diesem Jahre errichtet.

Von den Pfeilern dieser Brücke waren in der regulierten Saverinne im Jahre 1901 und dann beim Abbrechen der alten hölzernen Brücke nach Ausbau der derzeit bestehenden Eisenbahnbrücke im Jahre 1906 noch 4 Pfeiler bei den niedersten Wasserständen 40 *cm* unter dem Wasserspiegel zu sehen. Infolge der fortschreitenden Vertiefung der Flußsohle wurden die Pfeilerreste unterwaschen und bei dreien die Roste vom Hochwasser stromabwärts getrieben. Da im März l. J. auch der vierte Rost in Gefahr war, wurde er vom Ing. Pick und Dr. Schmid noch rechtzeitig geborgen, er ist jetzt auf dem Deutschen Grunde unter einem Schutzdache verwahrt und soll später im Museum Emonense aufgestellt werden. Die Brücke reichte höchstwahrscheinlich über das ganze Überschwemmungsgebiet und war ungefähr 320 *m* lang. Ihre steinernen Pfeiler waren fünfeckig, wobei der eigentliche Pfeilerteil ein Rechteck bildete, das flußaufwärts zu einem Vorkopfe zugespitzt war. Der Pfeiler war 9·7 *m* lang, wovon 8 *m* auf den eigentlichen Pfeilerkörper ohne Vorkopf entfielen. Der Pfeiler lagerte auf einem Rost aus Eichenholz, um der Unterwaschung Widerstand zu leisten. „Der Rost

besteht aus 12 Querbalken, senkrecht zur Richtung des Wasserlaufes gelegt. Zwischen den Hauptbalken sind noch kürzere, gleich starke Hölzer eingeschaltet, dem Vorkopfe entsprechend zwei Balken gegeneinander gerichtet, und das ganze durch 6 *cm* starke eicherne Bohlen, die auf dem schottrigen Flußgrunde liegen, in der Längsrichtung mit starken Eisennägeln zusammengehalten. Am Ende der Hauptquerbalken sind Zapfenlöcher ausgestemmt, in die längs des ganzen Umfanges des Rostes Ständer eingelassen waren. Diese waren in einer jetzt nicht mehr bestimmbaren Höhe zangenartig verbunden, so daß ein zusammenhängender Kasten gebildet wurde. Auf diese aus Querbalken und Bohlen gebildete Unterlage wurde ein 35 *cm* breiter Kranz aus 40 *cm* hohen behauenen Steinen gelegt, wobei je zwei Nachbarquadern mit bleivergossenen Eisenklammern ohne Mörtel verbunden waren. Die Steinfüllung im Steinkranze, die den Pfeilerkern bildet, wurde im sogenannten ungewissen Mauerwerk — opus incertum — ausgefüllt, bei welchem die Steine ohne Ordnung über- und nebeneinander in Mörtel eingelegt wurden."

„Die einzelnen Pfeiler waren voneinander, von der Achse zur Achse gemessen, 11·67 *m* entfernt, so daß auf das ganze Inundationsgebiet 26 Flußpfeiler und 2 Landpfeiler entfallen. Ob die 8·22 *m* breiten Öffnungen zwischen den Pfeilern mit einem gewölbten Bogen oder mittelst eines hölzernen Oberbaues verbunden waren, läßt sich schwer mit Bestimmtheit behaupten. Das Verhältnis der lichten Öffnung zur Breite des Brückenpfeilers, das ist 2. 4 : 1, und die geringe Öffnungsweite weisen auf die Ausführung eines gewölbten Bogens hin . . . Auch läßt die ganze Ausgestaltung des Flußprofiles und des angrenzenden Terrains die Möglichkeit einer gewölbten Brücke zu . . . Für die Konstruktion des Oberbaues aus Holz spricht andererseits der Umstand, daß weder im Flußprofile, noch im Bereiche der Brücke genügend Steinquadern für die Überwölbung des ganzen Inundationsgebietes gefunden wurden.

Der für den Bau der Brücke verwendete Kalkstein stammt aus dem Bruche bei Trzin."

Die hohe Bedeutung der römischen Savebrücke bei Črnuče erkennt man aus dem Umstande, daß in Österreich-Ungarn sonst nur noch an zwei Stellen Reste römischer Brücken aufgedeckt wurden: die berühmte Trajansbrücke an der Donau im Eisernen Tore und eine zweite am Flüßchen Trebižat in Vitaljina bei Narona (Dalmatien). *M. Pajk.*

Dr. W. Schmid, Die prähistorische Forschung in Innerösterreich 1905—1910. (Prähistorische Zeitschrift, Berlin 1911 Heft $^1/_2$)

Iz tega pregleda prazgodovinskih raziskavanj po Štajerskem, Kranjskem in Koroškem v zadnjih petih letih hočem tu le ono navesti, kar se tiče Kranjske.

V mlajšo paleolitično dobo spada rogovje severnega jelena, ki je bilo najdeno v opekarni na Vrhniki; to je prvi slučaj, da so našli to žival južno od Alp (prim. Carniolo 1908 str. 62).

Iz starejše neolitične dobe je mostišče v Notranjih goricah (prim. letošnjo Carniolo str. 110—111); med izkopinami se nahaja posoda z vrvičastimi ornamenti okrašena, prva te vrste, ki so jo dozdaj našli južno od Donave. Posamezne najdbe iz mlajše kamnene dobe dokazujejo, da so bile v Notranji Avstriji naseljene predvsem ravnice ob rekah, na Kranjskem sosebno doline Krke in Kolpe.

V bronasti dobi je prebivalstvo, kakor sodimo po najdbah, globlje prodiralo v gorovje; ravnice pa so bile gosteje naseljene. Na Kranjskem je bila posebno gosto obljudena okolica Novega mesta, kar sodimo iz dveh večjih založnih najdb, v Jurki vasi in v Črmošnjicah (O bronasti dobi na Kranjskem prim. Carniolo 1909 str. 112—139). Do najpoznejše bronaste dobe so v Notranji Avstriji mrliče le pokopavali.

Iz hallstatske dobe imamo v zadnjih pet letih na Kranjskem — kolikor je bilo dozdaj publicirano — sosebno dvoje najdišč: založno najdbo v Tržišču pri Cerknici (prim. letošnjo Carniolo str. 111) in konjski okras iz gomile pri Novem mestu (glej Carniolo 1908 str. 202 in nasl.); ta konjski okras je najlepše delo te vrste, ki so ga dozdaj sploh našli v prazgodovinskih grobiščih (glej tab. XV. v Carnioli 1908).

Pisatelj omenja potem še nakratko rimska izkopavanja v Emoni in grobišča izza narodnega preseljevanja v Kranju. O staroslovanskih grobovih v alpskih deželah hoče pisatelj o drugi priliki posebej poročati. Poročilu so pridejane slike, ki so bile razun ene natisnjene v Carnioli 1908 in 1909 ter v „Mitteilungen des Musealvereines“ 1905.

M. Pajk.

Dr. Ljudevit Pivko, Zgodovina Slovencev. 2. snopič. Doba 1276 do 1800. Izdaja Slovenska Šolska Matica v Ljubljani.

Drugi zvezek Pivkove zgodovine obsega 104 strani v osmerki in vendar razpravlja o dolgi dobi petih stoletij v življenju našega naroda. Ves pozni srednji vek in še večji del novega veka je obdelan na teh skromnih straneh. S par stavki ali nekaterimi imeni se odpravijo dolge časovne periode bogate vsebine. Ni čuda, če se giblje vsa pripoved v nekih splošnih reklih in sodbah, ki si jih je pisatelj često sam ustvaril, ne da bi imel za nje trdno zgodovinsko podlago. — Najboljši sta še poglavji „Turški navali“ in „Kmetiški upori“, o Habsburžanih, celjskih grofih ali drugih važnih svetnih in duhovskih oblastnikih pa je v knjigi najti jako malo, ali celo nič. Vrhutega je v njej še mnogo napačnih trditev n. pr. „Rudolf Habsburški je naše dežele prepotoval dvakrat“ (str. 113). Cesarja Rudolfa ni bilo nikdar na Kranjsko ali Koroško, mudil se je le na Zgornjem Štajerskem l. 1279., kjer je v Judenburgu sprejel kranjske in koroške stanove. Prav tako ni resnično: „Velika posestva raznih škofov na Štajerskem je (Rudolf I.) izročil svojima sinoma

voma Albrechtu in Rudolfu, ki sta postala na ta način največja posestnika na Štajerskem" (istotam). Vsakdo bode iz tega stavka povzel, da je Rudolf ugrabil cerkveno premoženje in vendar ga ni bilo kmalu vladarja, ki bi bil cerkvam in samostanom bolj naklonjen, kakor prvi habsburški cesar, še manj, da bi se bil dotaknil cerkvene lastnine. Mnogokje si pisatelj sam nasprotuje n. pr. str. 163 pravi: „Protestantsko plemstvo na Slovenskem je snovalo višje šole, v katerih je bil slovenski jezik poleg latinskega in nemškega glavni predmet (!)" — Nekoliko pozneje (str. 191.) pa sodi: „Tudi v šolah bi protestantje ne bili poučevali slovenski, ko bi bili mogli izhajati brez tega jezika. V višjem razredu (3.) ljubljanske šole so bili prepovedali slovenščino". Bodi teh par zgledov dovolj. Svojo sodbo o rabnosti Pivkove zgodovine za šole, katerim jo je „Šolska Matica" pred vsem namenila, smo izrekli že v poročilu o prvem zvezku. Drugi snopič tega mnenja ni nič izpremenil. *Dr. Jos. Gruden.*

Janko Barlè, Povijest Turopoljskih župa.

Marljivi pisatelj, ki je obogatil tudi slovensko domovinoznanstvo z mnogimi zanimivimi razpravami, zadnji čas neutrudno obdeluje hrvaško cerkveno zgodovino. Za župnijami mesta Zagreba so prišle zdaj na vrsto razne župnije po deželi. Najnovejša knjiga podaje župnijsko zgodovino Turopoljskega okraja. V uvodu razpravlja o stari sisački biskupiji za dobe Rimljanov in o cerkveni desetini. Potem prihajajo na vrsto posamezne župnije (Dubranci, Odra, Stare Ciče, Velika Gorica), k sklepu še razna samostanska posestva v Turopolju. Knjigo krase čedne slike. V posameznosti se tu ne moremo spuščati. Le mimogrede bi omenil, da Aprijan ni bil škof emonski (str. 5.) temveč ptujski. Imenuje se „Aprianus de Pentabione". Založništvo na ovitku ni imenovano. *Dr. J. Gruden.*

Mathias Ljubša, Die Christianisierung der heutigen Diözese Seckau. Verlagsbuchhandlung „Styria".

Knjiga nudi mnogo več, nego naznanja naslov. Pisatelj obširno razpravlja o prihodu Slovencev v alpske pokrajine in tolmači podatke znanega spisa „De conversione Carantanorum". Važnejšim stvarem so posvečena posebna poglavja n. pr. „Die Chronologie von Borut bis Vladun"; „Ad Undrimas"; „Die Rupertusfrage". Enako obsežno in temeljito je opisan razvoj krščanstva v Panoniji in spor nadškofa Metoda s solnograškim metropolitom. V zadnjem delu (IV. Abteilung) je rešenih nekaj vprašanj, ki so za lokalno zgodovino zelo pomenljiva (Wer baute die Kirchen? Das Alter der Kirchen in Steiermark. Das Verzeichniss der ältesten Kirchen.) Spis se končuje z delovanjem nadškofa Gebharda, znanega ustanovitelja krške škofije in admontskega samostana, ki je v Karantaniji mesto nedoločenih okrožij vpeljal redne župnije z določenimi mejami. S tem je bila cerkvena organizacija dovršena.

Avtor v svojem delu vpošteva drugo znanstveno literaturo iz starejše in novejše dobe in nasproti mnenju drugih pisateljev skrbno ute-

meljuje svoje nazore. Vsled tega je skoraj preveč polemike. Zlasti bi lahko opustil malo kritične in nezanesljive trditve nekaterih starejših pisateljev. Namesto Rettbergove zgodovine naj bi bil n. pr. raje upošteval najnovejše znamenito delo Hauckovo (Kirchengeschichte Deutschlands). — Posameznosti naj le nekatere omenim. Govoreč o tiburnijskem škofu Leonianu pravi pisatelj (str. 32): „Bischof Leonianus ist aus den gefälschten Konzilsakten von Grado anno 579 bekannt. Daraus kann man allerdings schliessen, dass Bischof Leonianus noch am Leben war, aber nicht, dass Tiburnia zu Grado gehörte". Tak sklep je popolnoma upravičen, ker se v ponarejeni listini naštevajo akvilejski oz. gradeški sufragani. Isto potrjuje tudi pristna listina iz l. 591, ki navaja Tiburnijo med cerkvami akvilejske nadškofije. — Da je Pustriška dolina (Pustertal — Pusti dol) dobila svoje ime zato, ker so Slovenci l. 611 tisto pokrajino opustošili (str. 40.) ni gotovo. — V Karantaniji smemo pač govoriti o pokrajinskih škofih (Modest in nasledniki) pa ne o pokrajinski škofiji (Landbistum), ker je dežela pripadala solnograški diecezi in so bili pokrajinski škofje (Landbischöfe, chorepiscopi) le pomožni škofje brez določenega okrožja. — Napačno je pisateljevo mnenje o vojvodu Gorazdu, ako piše (str. 76.) o njem: „Von seiner Arbeit zu Gunsten der christlichen Lehre wird uns nichts berichtet; wir können daher eine solche gar nicht annehmen, da sie die „Conversio" ganz bestimmt festgestellt hätte". O napredku krščanstva med Slovenci za Gorazdove vlade smemo sklepati iz nekega drugega dogodka. Okoli l. 752. je papež Caharija določil, da naj spada Karantanija v cerkvenem oziru pod solnograško škofijo. To priča, da je bila dežela takrat deloma že pokristjanjena, ker se popolnoma paganske pokrajine ne podrejajo škofijam. — Po nekem mojem spisu („Akvilejska cerkev med Slovenci") omenja pisatelj, (str. 102) da se je patriarh Pavlin l. 777 mudil v Karantaniji in ondi oznanoval krščanstvo. To poročilo je povzeto po furlanskem kronistu Nicolettiju in se opira na podmeno, da je Pavlin l. 776. postal patriarh. Zame je bilo pred vsem merodajno mnenje Dümmlerjevo, ki v „Monumenta Germaniae historica" navaja isto letnico. Pozneje sem se pa prepričal, da je omenjeno število tiskovna pomota in da je skoraj gotovo Pavlin II. l. 787. nastopil svojo službo. S tem seveda pade Nicolettijevo poročilo.

Lubšev delo je zelo temeljito in skrbno sestavljeno. Pomenljivo ni le za sekovsko škofijo, temveč sploh za staroslovensko zgodovino. Zato jo priporočamo. *Dr. Jos. Gruden.*

Dr. Eduard Traversa, Das Friaulische Parlament bis zur Unterdrückung des Patriarchates von Aquileia durch Venedig (1420). I. Teil. 1911, Wien, Deuticke. Str. XI. — 143. K 3·60.

Na podlagi listin, zadevajočih politično in pravno zgodovino oglejskega patriarhata, razpravlja pisatelj o političnem ustroju starega parlamenta svoje ožje domovine. Začetek te naprave se mu zdijo langobardski ljudski zbori, kojih spomin naj bi bil živel še dolga stoletja v pravnem

mišljenju ter naziranju narodovem. Do te trditve ga je prejkone zapeljalo dejstvo, da je zborovanju parlamenta navadno sledilo ogledovanje vojske, kakor se je to redoma godilo na starih ljudskih zborih. V svojem bistvu pa ni furlanski parlament nič druzega kakor so nemški državni in deželni zbori, samo da so na hitrejši razvoj in sestavo prvega ugodno vplivali še različni drugi momenti: narodna različnost, geografična lega v sredi med Nemčijo in Italijo ter ne najnazadnje razmeroma zelo zgodaj razvito denarno gospodarstvo, vsled česar je bila vstvaritev take stanovske institucije veliko preje mogoča kot v Nemčiji, toda podobno kakor se je završil proces tudi v ostalih italijanskih mestih. Začel pa se je proces s prepustitvijo grofovskih pravic patriarhu Sieghartu (l. 1077, oz. 1093), s čimer se je zveza z Nemčijo vedno bolj slabila. Novi teritorialni gospod je zahteval od svojih podanikov prispevkov ter se posluževal pri tem sveta svojih fevdnikov. Ti svetovalci so postali kmalu edino merodajni: consilium se je izpremenil v consensus, kar je bilo z državnim zakonom iz l. 1231 (statutum in favorem principum) končno sankcionirano. Sredi 13. stoletja so vsled velicega pomena denarnega gospodarstva prišla tudi mesta do zastopstva in šele tu imamo pravzaprav iskati začetek parlamenta, ki je imel doslej aristokratični in fevdalni značaj, ki se je v 14. stoletju omejil še bolj z načelom, da more postati član parlamenta le tisti, ki ima na Furlanskem fevd (zajem). Zato so bili avstrijski vojvode, celjski in goriški grofje iz njega izključeni. Patriarh je bil navezan na sodelovanje vseh 3 stanov, ki so se vtikali tudi v strogo cerkvene zadeve, dokler se ni l. 1391. določila še odgovornost patriarha ter njegovih uradnikov nasproti parlamentu ter tako prešla suvereniteta na parlament. Poslednji si pa v notranjih sporih in bojih ni znal ohraniti samostojnosti, trgovski ter politični vpliv Benetk pa je rastel. Iz te onemoglosti si furlanski parlament ni opomogel nikdar več, ponižan je bil do navadnega nesamostojnega deželnega zbora, v katerem se je pod predsedstvom benečanskega namestnika delala le politika Markove republike.

Traversa govori dalje o poimenovanju: prvotno ime je bilo colloqium generale (zastopstvo vseh 3 politično vpoštevanih stanov); l. 1290 najdemo prvikrat ime „parlamentum“. Pravico sklicanja je imel patriarh, oz. vikar in vicedom. Sestal se je navadno štirikrat na leto, razentega so bile ob potrebi še izredne seje parlamenta, ki je imel tudi že natančen poslovnik. Najprej je podal patriarh natančno poročilo o svojem vladanju ter razvil nato svoj delovni program, nakar je sledila splošna diskusija. Glasovalo se je po številu, ne pa po kurijah kakor v nemških deželah. Edino le o dovoljevanju davkov se je glasovalo po kurijah (interesno zastopstvo), kateri sklep je moral biti sprejet v vseh treh kurijah, dočim je sicer zadostovala navadna večina. Vse govore je protonotar protokoliral. Trditev nekaterih furlanskih zgodovinarjev (Nicoletti), da je bil razen furlanščine razpravni jezik tudi slovenski, zavrača Traversa kot neverjetno in nedokazano. Obregnil se je tudi ob Rutarjevo razpravo o slovenskih furlanskih

naselbinah, češ da je tendenciozna in se ne opira na vire, ki jih pa on sam po Rutarju citira.

V 13. stoletju so bili člani patriarhovega svetovalstva dolžni (vsled fevdalnega razmerja) seje obiskovati, v 14. dolžnost in pravica obenem. Razen rednih članov (c. 70), ki so se dali lahko tudi od sovrstnikov ali notarjev zastopati, so prisostvovali sejam, ki so bili javne, tudi izredni, od patriarha povabljeni in določeni člani-gostje, zlasti če je šlo za interese poslednjih. — Vsled vedno rastočih agend in pravic parlamenta, je le-ta redko završil ves svoj delovni program, radi česar so za gotove funkcije iz kurij izvolili posebne odbore (odseke, commissarii), ki pa ne pomenjajo nikakega ponižanja parlamenta kakor na Nemškem, kjer so se dež. knezi na ta način izognili neprijetnih deželnih zborov. V drugem delu razprave govori pisatelj o pravicah parlamenta na znotraj in na zunaj: predvsem torej o vojaških, financialnih, judicialnih ter diplomatičnih (razmerje do tujih držav) pravicah. Vse to pa je imelo pravno veljavnost le v furlanski grofiji, kranjska in štajerska posestva, Istra in Primorje so izvzeta zato, ker je tu patriarh že zgodaj odstopil teritorialne pravice avstrijskim vojvodom oz. Benetkam. Legislativni pomen in zakonodajsko delavnost parlamenta pa je obljubil pisatelj te marljivo po tiskanih in pisanih virih sestavljene razprave obelodaniti v posebni knjigi, ki izide kot drugi del predležeče. Da se bo vsled tega marsikaj ponavljalo, v bistvu ne bo motilo. Tudi zadevne listine (okrog 1500 po številu) izidejo v kratkem v posebnem diplomatičnem zborniku. Če se je v imenovani razpravi morda katerikrat predaleč sklepalo, se zato vsled pomanjkanja natančnega besedila iz citiranih odlomkov ne da z gotovostjo konstatirati.

Dr. Mal.

Fr. Komatar, Die neue Türkenhilfordnung für Krain vom J. 1557. (Laibacher Zeitung 2.—17. I. 1911).

Mejna obramba proti Turkom je zahtevala od Štajerske in Kranjske ogromnih denarnih žrtev. Raditega so morali stanovi teh dežel vpeljati nove davke in naklade. Dne 8. febr. 1557. l. je sklenil kranjski deželni zbor nov davčni zakon pod imenom „Newe Thürckhenhilff Ordnung in Chrain", in sicer sprva le za eno leto (od 14. aprila 1557. do 14. aprila 1558 l.). Ta zakon se je ohranil samo v enem tiskanem izvodu, ki ga hrani c. kr. dvorna knjižnica na Dunaji, opisal ga je dr. Fr. Ahn v „Mitteil. d. Musealver." XVIII, 205—206. Tu v „Laib. Zeitung" je Komatar dobesedno ponatisnil knjižico, iz katere izvemo dosti novega o davčnih razmerah in o trgovini na Kranjskem v 16. stol. Dodal je opazke o kranjskih trgovskih potih, posebno popisuje ono važno cesto (deloma slezo), ki je držala po soški dolini do Sv. Lucije, ob Bači v Podbrdo in čez Petrovo brdo v Sorico in Loko. Po njej so izvažale fužine v Kropi, Kamni gorici in Tržiču svoje izdelke, dokler ni okrog l. 1540. avstrijska vlada zaukazala, da morajo preko Ljubljane in Hrušice trgiti s Primorjem. Ta cesta je namreč državi več nesla. *M. Pajk.*

P. v. Radics, Alte Häuser in Laibach. VI. Das Haus Nr. 9 in der Križevniška ulica (1658). — VII. Das Haus Kavčič, Poljanska cesta 12 (1740). — VIII. Die Deutsche Ritterordens-Kommenda. — IX. Das Haus Hamann (vormals Zeschko), Mestni trg 8. — X. Das Haus Tschada, Zvezdarska ulica 4. — XI. Die ehemalige „Bürgerliche Kaserne" (Tirnau, Cerkvena ulica 21). (Laibacher Zeitung 18./I., 23./I., 30. in 31./I., 24./II., 10./III., 17./III. in 18. III., 27./III. in 28./III., 3./IV. in 4./IV. 1911). — Alte Häuser in Laibach. Geschichtserinnerungen. Dritte Serie mit 2 Illustrationen, 116 S. Laibach 1911.

Letos je gospod P. pl. Radics nadaljeval svoje študije o starih ljubljanskih hišah. Ena najstarejših je Hamannova na Mestnem trgu; zgradil jo je okrog l. 1506. prvi ljubljanski župan Hans de Lanthieri, ki je imel v tej hiši trgovino z železnino. — Vseh 11 popisov starih hiš, ki jih je omenila „Carniola" na tem mestu in na str. 108., je ponatisnil pisatelj v posebni knjižici. Naj bi to z navdušenjem sestavljeno delo našlo v Ljubljani obilo zanimanja in pospeševalo historični čut, ki ga pri mnogih Ljubljančanih še pogrešamo! *M. Pajk.*

Fr. Komatar, Kostanjeviške mestne pravice (Jahresber. d. k. k. Kais.-Fr.-Jos. Gymn. in Krainburg 1911).

Prve mestne pravice je podelil Kostanjevici koroški vojvoda in odstavljeni češki kralj Henrik. Njih izvirnik se ni ohranil, pač pa nepopoln prepis iz l. 1772. (rokopis št. 15.211 c. kr. dunajske dvorne knjižnice). Tega je objavil Komatar v nemškem izvirniku ter mu dodal prevod in pojasnila. Kdaj jih je podelil Henrik, ne vemo; najbrž v letih 1295, do 1307. V tem slučaju ima torej Kostanjevica izmed vseh kranjskih mest najstarejše mestne pravice, v kolikor so se ohranile. Dozdaj so veljale za najstarejše ljubljanske mestne pravice, ki jih je dal isti koroški vojvoda Henrik l. 1320. *M. P.*

Dr. J. Polec, Krain und das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch. Zur Jahrhundertfeier (Laibacher Zeitung 1./VI. 1911).

Pri končni redakciji občnega državljanskega zakonika, čigar stoletnico praznujemo letos, sta sodelovala tudi dva moža iz Kranjskega, sloveči kanonist Tomaž Dolinar iz Dorfarjev pri Škofji Loki in tajni svetnik Anton Pfleger vitez Wertenau iz Železnikov. Ker je l. 1811. Kranjska še pripadala Napoleonovi Iliriji, je stopil tu splošni državljanski zakonik šele pozneje v veljavo; vpeljali so ga na Kranjskem z dekretom dvorne pisarne štev. 104 z dne 4. februarja 1815. l. s pravomočnostjo od 1. maja 1815. *M. P.*

Dr. Richard Marek, Waldgrenzstudien in den österreichischen Alpen. Ergänzungsheft 168 der Petermanns Mitteilungen.

Omenjena razprava govori o vseh skupinah naših avstrijskih Alp in omenja tudi Julske-Kamniške planine in Karavanke. Pisatelj pride do

nekaterih prav važnih zaključkov, ki veljajo tudi za naše planine, opozori na nekatera važna dejstva, o katerih imamo še premalo opazovanj in raziskavanj; in šele potem, ako ta dobimo, bodemo dobili vpogled **v vzroke zakaj da sega planinski gozd tu više tam niže.**

Pisatelj podaja v začetku lep pregled literature, ki se nanaša na planinski gozd in gozdno mejo v Alpah. Takoj nato preide na posamezne alpske skupine. Opiše vsako posamezno natančno od gore do gore, seveda ga zanima pri tem popisu samo gozdna meja. Ker govori pisatelj v naslednjih odstavkih veliko v isohylah, naj omenim, da so to črte, ki vežejo **enakovisoko gozdno mejo.**

V zapadnem delu Karnskih Alp sega gozdna meja še 2100 *m* visoko, počasi pa pada višina gozdne meje proti vzhodu; v vzhodnih delih je višina gozdne meje le še 1700 *m*. (Zahomska planina — Achomitzerberg 1816 *m*, ima gozd samo nekaj nad 1700 *m*; tudi Gorjanska planina 1695 je na vrhu gola, bila bi pa do vrha obgozdena ali ljudje so tu gozd **posekali, da imajo planinske pašnike**).

Zapadni del Karavank je prenizek za gozdno mejo, tu gre gozdna meja višje kot so vrhovi, zato imamo povsod bujno razvit gozd, ki sega do vrhov. Gozdna meja je tu kakih 1700 *m* visoko, a proti vzhodu se gozdna meja kmalu dvigne na 1800 *m*. Blekova gora 1759 *m* in Srednji vrh 1931 *m*, sta do vrha obgozdena. Severno od Mornovca gre gozdna meja 1868 *m* visoko, a kmalu pade na 1700 *m*. Pri Kepi je točka 1823 *m* gola, vrh Resmanica 1721 *m* pa še obgozden, Kepica 1745 *m* je gola, Baba, Rožica, Golica imajo gozd že pod 1700 *m*. Na Stolu imamo samo par točk, kjer se gozdna meja vzdigne nad 1800 *m*, dasi velika višina Stola vzdigne gozdno mejo (kar se sploh opaža) precej visoko. Prelaz Belščica (1715 *m*) je gol, na Zelenici gre gozd samo do 1700 *m*. Ob Begunjščici in Košuti (nad 2000 *m*) gre gozdna meja samo do 1600 *m*, isohyla 1700 gre torej severno od imenovanih vrhov. Vzhodno od Ljubeljskega prelaza gre gozdna meja 1700 *m*, tudi na velikem Obirju gre gozd do 1700 *m* visoko. Južni greben Košute pa ima gozd samo do 1600 *m*. V vzhodnem delu Karavank je le malo vrhov tako visokih, da se ob njih lahko določi gozdna meja. Ob Ovčevi gre gozd nad 1600 *m*, Raduha ima deloma do 1700 *m* gozd. Pri vrhovih Veliki Travnik, Kameni vrh in dr. smo že v krajih, kjer sega gozd samo 1600 *m* visoko. Više pa leži gozdna meja med Mislinjo in Belo, tu gre skoro gotovo gozdna meja 1700 *m* visoko. Ob Pecnu se vzdigne gozdna meja celo 1800 *m* visoko. Najvzhodnejši deli gorovja pa imajo gozdno mejo zopet 1600 *m* visoko.

Julske Alpe. Raccolanska skupina spada le deloma k Avstriji. Ob dolini gorenje Bele gre gozdna meja 1700 *m* visoko. Na Višarjih gre gozdna meja skoro do vrha (1764 *m*), ravno tako visoka je meja v Zajzeri.

Trentska skupina. Ob Zilici in blizu Radeč gre gozdna meja 1700 *m* visoko. Savo dolinko spremljajo pobočja, ki so od Kranjske gore —

Mojstrane do 1800 *m* visoko z gozdovi poraščene. Če gremo v posamezne doline, ki drže v osrčje Julskih Alp, se gozdna meja precej vzdigne. Prelaz Vršič je nad 1800 *m* poraščen, vrh Travnik do 1909 *m*. Vzhodno od Pišenice naletimo še redno na gozd v višini 1900 *m*. Še le pod Mojstrano proti Klečici imamo gozd zopet 1800 *m* visoko. Isohyla 1800 *m* obkroži najvišje vrhove skupin Mangarta, Jalovca in Triglava. Od te sredine pa meja proti jugu in vzhodu hitro pada, isohyla 1700 *m* gre blizu one 1800 *m*. V bohinjski kotlini gre višina gozdne meje 1700 *m* visoko, ob bohinjskem predoru imamo višino gozdne meje že samo 1600 *m* visoko, ta višina velja tudi skoro za celo planoto Jelovice, ob Poreznu pa gre isohyla 1500 *m* severno od imenovanega vrha.

Skupina Mte. Maggiore sega le deloma v Avstrijo. Matajur (1743 *m*) ima gozd samo do 1400 *m*. Kamniške planine imajo na zapadu gozd do 1600 *m* visoko. Med Bistrico in Kokro pa se vzdigne meja že na 1700 *m*. Tudi ob Storžiču gre gozdna meja v višino 1700 *m*. V glavnem grebenu Kamniških planin gre na severu gozdna meja pod 1700 *m*. Proti vzhodu pade meja celo pod 1600 *m*. Drugačne pa so razmere južno in zapadno od glavnega grebena. Že predgorje Grintavca kaže do 1700 *m* visoko gozd. Na Dolgi njivi naletimo na drevesa v višini 1900 *m*; na Velikem Zvohu gre gozdna meja 1964 *m* visoko, proti Krvavcu pa že pade na 1853 *m*. Ti osrednji deli imajo gozd še v višini 1800 *m*. Ali tik pri isohyli 1800 *m* gre ona 1700 *m*. Na Menini planini gre gozdna meja že zdatno niže, tu naletimo na gozd šele pod 1500 *m*.

Zanimivi so naslednji oddelki, kjer govori pisatelj o vzrokih, zakaj da gre gozdna meja zdaj više, zdaj niže. Najprej pokaže pisatelj da na višino gozdne meje ne vpliva samo eden faktor, ampak da je višina gozdne meje produkt prav različnih večinoma klimatičnih faktorjev.

Pisatelj pokaže, da povsod tam, kjer imamo v Alpah večje skupno v zračno višino štrleče gorske mase, višina gozdne meje poskoči. Potom različnih računov in statističnih datov pokaže, da se vzdiguje gozdna meja sorazmerno kakor se vzdigujejo Alpe same od periferije v notranjost, vendar se vzdignejo gore za trikrat toliko, za kolikor se vzdigne gozdna meja. Tudi temperatura vpliva na gozdno mejo; tam kjer gozdna meja ni zavarovana, gre primeroma nizko in ima visoko srednjo zračno temperaturo, v zavarovanih krajih pa se gozdna meja visoko dvigne in doseže prav nizke zračne temperature. Srednja temperatura dobe, ko drevje raste (to je od meseca maja—septembra) znaša $8{\cdot}26^0$ C Izoterma $8{\cdot}26^0$ C gre tam, kjer je lega gozda nezavarovana nad gozdno mejo, v zavarovanih legah pa pade pod njo.

Na samem stoječe gore imajo nizko ležeče izoterme, in tudi gozdna meja gre nizko. Obe črti se dvigujeta bolj ko gremo v notranjost gora. V globoko zajedenih dolinah naših najvišjih skupin dosežejo izoterme in črte gozdne meje najvišje točke. Različni razlogi pa kažejo, da vplivajo poleg zračne temperature še drugi klimatični faktorji na višino gozdne meje, to so posebno različni hydrometeori in vetrovi.

Na podlagi statističnih podatkov pokaže pisatelj, da množina dežja ponižuje gozdno mejo. Čim več pade dežja, tem niže leži gozdna meja. Vsota padavin ima velik pomen, pokaže namreč, da tam v vzhodnih Alpah, kjer pade veliko padavin, tudi čestokrat dežuje, zato je tu nebo večkrat pooblačeno, ti kraji imajo torej manj solnca, solnčna svetloba pa zopet **vpliva na rastlinstvo.**

Tudi sneg vpliva na gozdno mejo. Vegetativno življenje drevja se prične v trenutku, ko sneg pod njim skopni in se konča, ko sneg zopet zapade. To dobo takozvano aperno dobo moremo zračunati. Pisatelj zračuna dobo na 107 dni, (toliko časa je treba, da naredi drevo novo letnico) toliko časa tudi ne sme ležati sneg ob gozdni meji, ako naj drevje sploh uspeva. Dokaže pa, da je ta doba ob gozdni meji $1—1^1/_2$ mesec daljša kot 107 dni. Gozd bi mogel torej glede aperne dobe uspevati tudi 300 *m* više. Tu se pokaže, da imajo obrobne skupine Alp debelejše snežne plasti in zato krajšo aperno dobo kakor skupine v notranjosti Alp, in v resnici gre gozdna meja v obrobnih skupinah nižje kakor pa v **centralnih.**

Končno vplivajo na gozdno mejo tudi ledeniki. Sneg in led niža zračno temperaturo dotičnega kraja, ta pa vpliva zopet na gozdno mejo. Ako se ledeniki končajo v bližini gozdne meje, opažamo prav lepo, kako tudi gozdno mejo potisnejo navzdol. In slednjič vpliva na gozdno mejo še veter. Mnogoštevilne suhe veje na onem kraju, kjer je drevje vetru izpostavljeno, kažejo, da veter drevje naravnost mori in uničuje. Ker drevje v višavah slabeje uspeva je manjše, in da se laže brani vetrovom se stisne skupaj. Gozd se zato ne konča s posameznim visokodebelnim drevjem, ampak drevje je nizko, se tišči skupaj in se naenkrat konča. Tako se konča gozd v onih pogorjih kjer gore le malo štrle nad gozdno mejo. V visokem pogorju pa se gozd konča drugače. Gozd postaja redkejši, pašniki se večajo, kmalu stoje le še posamezne skupine dreves skupaj, končno izginejo tudi te, in le posamezna debla kipe kvišku in krase planinske pašnike. Gotovo imajo oni deli, ki so zelo vetrovom izpostavljeni, tako n pr. prelazi in izhodi dolin, ravno vsled vetrov gozdno **mejo niže, kot bi jo drugače imeli.**

Gorenja gozdna meja, meni pisatelj, je prav gotovo odvisna od treh faktorjev, temperature, padavin in vetrov; v kakšni meri pa vpliva vsak teh faktorjev, to naj dožene prihodnost. Čim več tozadevnih opazovanj bodemo imeli, tim hitreje in natančneje bodemo spoznali tudi vpliv teh **treh faktorjev na gorenjo gozdno mejo.**

Vpliv množine dežja na višino gozdne meje, bodemo dognali, ko bodemo imeli dovolj meteorologičnih opazovanj; želje metereologa in geografa so tu skupne, več metereologičnih stacij posebno višje o gorovju.

Vpliv vetra doženemo, ako bodemo lahko primerjali različne skupine, ki so približno enako masivne in imajo enake toplinske in padavinske razmere. Treba pa je take posamezne skupine, kolikor se le da natančno raziskati.

Ob gozdni meji je treba natančnih raziskavanj glede temperature gorenjih zemeljskih plasti. Dognati je treba, kako vpliva na temperaturo gorenjih plasti različna lega, ali leže proti severu ali jugu, višina, itd. Treba je iskati podatkov ali je bila gorenja gozdna meja vedno enako visoka, ali se je zvišala ali znižala.

Velikega pomena je, ako doženemo gorenjo mejo žita, sadnega drevja, trte itd. In ko smo enkrat vse to dognali potem nam bo lahko dognati od kakšnih različnih faktorjev in v koliki meri od vsakega posameznega so te višinske meje odvisne. Tako Marek. Jaz mislim da imajo tu v prvi vrsti besedo planinci. Kdor ima odprte oči za naravo, ki ga obdaja, ta bo našel po prejšnih navodilih dovolj zanimivega. Treba je samo beležiti, da se posamezna opazovanja ne izgube. Čaka pa tudi naše Planinsko društvo zanimiva naloga, vse njene planinske koče naj bi bile obenem tudi metereologične postaje, vsaj nižje vrste. *Dr. Jos. Cerk.*

F. Teller, Geologie des Karawankentunnels. Mit 3 Tafeln und 29 Textfiguren. Denkschriften der math.-naturw. Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien 1910, 4⁰, 108 S.

Auf Anregung der Akademie der Wissenschaften wurde dafür vorgesehen, daß die reichen Aufschlüsse, welche beim Bau der großen Alpentunnel der neuen Staatsbahnlinie nach Triest für die Wissenschaft wie für die Praxis zu gewärtigen waren, der Verwertung zugeführt werden konnten. Die in diesem Sinne ins Auge gefaßten geologischen Aufgaben, welche bei der Tunnelierung der Karawankenkette sich boten, wurden dem Chefgeologen der Geologischen Reichsanstalt in Wien, Bergrat Dr. Fr. Teller anvertraut. Dessen ausführlicher Bericht liegt nun vor[1]. Die textliche Darstellung wird in vornehmer Ausstattung durch 3 Tafeln, darunter eine polychrom ausgeführte geologische Karte der Westkarawanken im Maßstabe 1 : 75000 und 29 Textfiguren erläutert.

Die vorbereitenden Bemerkungen des Berichtes S. 1—7 haben in der Hauptsache eine kurze Darstellung der Vorstudien zum Gegenstande, welche zum Ziele hatten, in der schwierigen Frage der Karawankenverquerung die günstigste Trasse ausfindig zu machen. Nachdem die Wahl getroffen worden war, ging man bekanntlich sofort an die Ausführung. Diese definitive Linie enthält den gegenwärtigen Karawankentunnel. Er besitzt eine Länge von 7976 *m* und ist in der Zeit vom April 1902 bis Juni 1906 erbohrt worden.

Bergrat Teller hatte schon für die im Jahre 1902 geplante öffentliche Bauausschreibung ein geologisches Längenprofil des Tunnels im Maßstabe 1 : 10000 auf Grund bloß obertägiger Untersuchung entworfen. Das Profil sollte über die zu durchfahrenden Gesteinsarten, deren

[1] Über die Geologie des Wocheinertunnels liegt die Studie von Prof. Dr. F. Kossmat vor. Hierüber berichtete die „Carniola“ im Jahrgange 1908 auf S. 220—222.

Mächtigkeitsverhältnisse, ihren tektonischen Verband und ihre Wasserführung orientieren, ferner die Möglichkeit bieten, eine Prognose für die Arbeitsausführung zu stellen und schließlich auch die Grundlage abgeben für den Kostenvoranschlag, da für diesen die Rücksicht auf die Beschaffenheit des Gebirges eine unbedingt notwendige Voraussetzung war.

Es leuchtet ein, daß für die Beantwortung solcher maßgebender Fragen die eingehende Kenntnis des geologischen Baues des zu durchörternden Gebirgsdurchschnittes und seiner Umgebung die natürliche Voraussetzung ist. Daher erläutert der Verfasser die „Grundzüge des geologischen Baues der Westkarawanken", das ist der Gruppe des Mittags-Kogels (Kepa) 2143 *m* und der Golica 1835 *m* bis zum Veliki Stol 2236 *m* in einem längern Abschnitt (S. 7—40), welcher die naturgemäße sachliche Einleitung zu der darauf folgenden Tunnelstudie bildet.

Die Westkarawanken sind seit der flüchtigen Übersichtsaufnahme vom Jahre 1855 nicht mehr Gegenstand einer systematischen geologischen Untersuchung gewesen. Es fiel daher dem Bergrate Teller die Aufgabe zu, das Terrain im Detail neu aufzunehmen nach den Gesichtspunkten der modernen Stratigraphie und Tektonik. Als einer der hervorragendsten Fachgeologen, welche unser geologisches Reichsinstitut besitzt, hat Bergrat Teller im vorliegenden Falle seine reiche Erfahrung und geniale Beobachtungsgabe in den Dienst einer theoretisch ebenso wie praktisch bemerkenswerten Aufgabe gestellt.

Die Grundzüge des geologischen Baues der Westkarawanken stellt Teller in acht Kapiteln dar, die wir hier anführen, um den Stoff anzudeuten, welcher behandelt erscheint: 1. Eine Tonalitintrusion am Nordrande der Westkarawanken. 2. Die Silur-Devonbildungen der nördlichen Gebirgsbasis und die übergreifende permische und triadische Schichtfolge. 3. Die tektonische Fortsetzung des Hochwipfelbruches und jüngere Querdislokationen. 4. Nordüberschiebungen in der triadischen Schichtfolge des Rosenbachgebietes. 5. Die palaeozoischen Aufbruchzonen östlich vom Rosenbach. 6. Der nordalpine Faziesbezirk der obern Trias in den Westkarawanken. 7. Die geologischen Strukturlinien an der Südabdachung des Gebirges. 8. Eine Überschiebungszone am Nordrande der Julischen Alpen.

Es ergaben sich überaus bemerkenswerte Verhältnisse, welche unter anderem Anlaß bieten zu weiten Ausblicken. Vor allem überrascht die Auffindung posttriadischer Intrusionen von Tonalit („Adamellogranit") mit ihrem krystallinischen Schichtenmantel am drauseitigen Fuße der Westkarawanken. Es wird hiedurch die Lücke überbrückt, welche zwischen den Tonalitintrusionen von Eisenkappel und jenen Osttirols bestand. Jetzt, nach Tellers Auffindung erscheint die von Suess in dessen epochalem Werke „Das Antlitz der Erde" III. Bd., erste Hälfte, S. 422 als „Tonalitlinie" bezeichnete alpine Strukturlinie in ihrer Erstreckung vom gewaltigen Gebirgsstock des Adamello angefangen in ihrem Verlaufe über Meran bis zum Bachergebirge bei einer Länge von über 420 *km*

als eine der großartigsten Erscheinungen im Aufbau der Alpen. Sie ist eine Zone tiefgreifender Brüche und ausgedehnter Intrusionen von Tonalit.

In den Westkarawanken gelangt der Tonalitbogen an die Oberfläche innerhalb eines Gebirgssockels, welcher aus in Schuppen übereinander geschobenen altpalaeozoischen Gesteinen besteht. Darüber liegt gleichwie in der Karnischen Hauptkette die jüngere Schichtfolge. Diese beginnt mit den Sedimenten des obern Karbons. Auf diesen liegt das Perm mit seinen beiden Gliedern, dem Grödner Sandstein und dem Bellerophon-Dolomit, und über diesen lagern die Sedimente der Triasformation in reicher Entfaltung bis zum Dachsteinkalk. Zu nicht geringer Überraschung erscheinen im Süden des Kočna-Sattels (1560 *m*) transgredierende Sedimente des Oligocaen in einer Seehöhe von 1000—1100 *m*, ähnlich wie in den Steiner Alpen.

Der zweite große Hauptabschnitt von Tellers Studie schildert als Hauptgegenstand die „Aufschlüsse im Tunnel" auf S. 41—91. und bewertet sie in geologischer und bautechnischer Hinsicht. Im Anschlusse daran wird die Wasserführung der durchörterten Gesteine S. 92—96, und das Auftreten von Grubengas im Tunnel auf S. 96—99, besprochen und hierauf werden die Ergebnisse der Beobachtungen der Gesteinstemperaturen auf S. 99—103 zusammengestellt. Den Schlußabschnitt bildet ein „Rückblick auf das Gesamtbild des Tunnelprofils und die geologische Prognose". S. 103—108.

Der Karawankentunnel liegt im Süden des oben erwähnten altpalaeozoischen Gebirgssockels und durchschneidet die vom Oberkarbon bis zu den Wengenerschichten reichende Schichtenserie. Das Profil, welches in der Tunnelachse durch das Gebirge gelegt wird, verläuft über den Rožica-Sattel (1594 *m*).

Bergrat Teller hat es auf einer besondern Tafel im Maßstabe 1 : 25000 dargestellt. Die genannte Schichtenfolge erscheint im Profil in steile Falten zusammengepresst und diese sind durch den Druck der gebirgsbildenden Kräfte überkippt, durch Längsbrüche zerschnitten und durch eine vordrängende Kraft überschoben. Die Richtung der Überschiebungen weist sonderbarerweise auf der Nordseite des Profils nach Nord, auf der Südseite nach Süd. Auch der mittlere Teil des Profils, in der Durchschlagsregion des Tunnels, ist durch zwei überschobene Brüche kompliziert. Die Schichtenstörungen, welche durch die Tunnelierung enthüllt wurden, sind von ganz ungewöhnlicher Art. Im Verlaufe der Bohrarbeit sind von den Ingenieuren Beobachtungen gemacht worden, welche zeigen, daß die Druckkräfte, welche das großartige Bild der Schichtenstörungen geschaffen haben, noch in der Gegenwart fortdauern.

Der Stollenvortrieb hatte in den zerrütteten („gebrächen") oberkarbonischen Schiefern durch einen Zeitraum von $1^3/_4$ Jahren mit schier unüberwindlichen Schwierigkeiten (Druck, Schlagwetter, Wasserandrang) zu kämpfen.

Die geologische Vorhersage, welche Teller an seinen, vor dem Bahnbau skizzierten Profilentwurf geknüpft hatte, hat sich als vollkommen zutreffend erwiesen.

Wenn demnach die geologische Wissenschaft in der Lage war, das kühne Unternehmen der Durchtunnelung der mächtigen Gesteinsmassen der Karawanken mit guten Hoffnungen und zutreffenden Voraussichten zu fördern, so ist es dank den Fachkenntnissen und der Tatkraft der Ingenieure mit den Hilfsmitteln der modernen Technik gelungen, den harten Kampf mit den Naturgewalten glücklich durchzuführen.

Möge das Unternehmen des großen Bahnbaues, welches das zielbewusste und kraftvolle Zusammenwirken mächtiger Faktoren erfordert hat, die Hoffnungen erfüllen, die es geweckt hat, und den Ruhm derer verkünden, die es durch ihr Wissen und Können ermöglicht und geleitet haben! *F. S.*

Dr. B. Zarnik, Über abnorme Lage und Ausbildung der hintersten Gonaden vom Amphioxus. Separatum aus den „Anatomischen Anzeiger" 1911, Bd. XXXVIII., pag. 224—230.

Dr. B. Zarnik, Über den Entwicklungszyklus von Dicrocoelium lanceatum (Distomum lanceolatum). Separatum aus den Sitzungsberichten der Physikal.-med. Gesellschaft zu Würzburg, Jahrg. 1910.

Dr. B. Zarnik, Über den Chromosomenzyclus bei Pteropoden. Vortrag, gehalten auf der 21. Jahresversammlung der Deutschen Zoologischen Gesellschaft in Basel. Sep. aus „Verh. d. Deutsch. Zool. Ges. 1911".

Vorliegender Vortrag bildet eine vorläufige Mitteilung der Resultate, welche Verfasser mit der Essigkarminmethode an den Chromosomen der Geschlechtszellen einiger hermaphroditen Pteropoden gewonnen hatte.

Die Entwicklung der Spermien und Eier aus den Urgeschlechtszellen weist bei dieser Gruppe einen sehr interessanten Zyklus auf, der durch die Befruchtung abgeschlossen und auf das Ausgangsstadium wieder zurückgeführt wird. Bemerkenswert ist das Vorhandensein von zweierlei Chromosomenformen in den Urgeschlechtszellen von Creseis, 18 große und 2 kleine. Die Verteilung und Ausbildung dieser Chromosomen verläuft nun, je nachdem aus der Zelle ein Spermium oder ein Ei sich entwickelt, verschieden. Indem bei den Spermatozyten II. Ordn. das nach der Reduktion in der Einzahl vorhandene kleine Chromosoma ungeteilt bleibt, resultieren zwei Arten von Spermien, von denen nur die mit dem kleinen Chromosoma, welches durch die unterdrückte Teilung zu einem vollen ausgebildet, ausgezeichneten befruchtungsfähig sind.

Im Oogonium hingegen verwandeln sich durch Diminution und Chromatinabgabe noch zwei große Chromosomen zu kleinen, was

einen Bestand von 16 großen und 4 kleinen Elementen ergibt, die nach erfolgter Reduktion gleichmässig auf die einzelnen Teilungsprodukte verteilt werden, so daß die reife Eizelle 8 große und zwei kleine Elemente aufzuweisen hat.

Eine logische Überlegung zeigt, daß es nur ganz spezivische Chromosomen sein müssen, die in einem Falle (Spermien) voll bestehen, im anderen hingegen (Ei) diminuiert werden. Das Schicksal dieser Chromosomen, Verfasser nennt sie Geschlechtschromosomen, entscheidet die Zukunft der indifferenten Urgeschlechtszellen bei diesen hermaphroditen Formen.

Dadurch daß Verfasser vorliegende Studien an Vertretern der Molluskengruppe angestellt hatte, hat er eine bestehende Lücke ausgefüllt; mit Interesse sehen wir seiner ausführlicheren Arbeit entgegen und hoffen, daß es ihm gelingen werde,[1] auch auf das interessante Stadium der Chromosomendiminution mehr Licht zu werfen.

Dr. P. Grošelj.

Dr. Karl von Keissler, Planktonuntersuchungen in einigen Seen der Julischen Alpen in Krain. Sonderabdruck aus dem Archiv F. Hydrobiologie u. Planktonkunde Bd. V. 1910.

Der Verfasser führte im Veldeser-, Wocheiner-, im unteren und oberen Weißenfelsersee eine größere Anzahl von Planktonfängen aus und bestimmte die Arten der im Fange enthaltenen Phytoplanktons. Aus dem Veldesersee notiert er insgesamt 16 Spezies, wobei das Fehlen von Ceratium hervorgehoben wird, dessen Vorhandensein der Verfasser unter den 10 aufgezählten Arten im nahen Wocheinersee konstatiert. Die mit großer Sorgfalt ausgeführten Speziesdiagnosen und die beigegebenen Literaturnachweise werden dem Forscher, der sich eingehender mit dem Plankton unserer Seen befassen wird, gute Dienste leisten. Es wäre übrigens längst an der Zeit, daß unsere einheimischen Forscher unseren Alpenrandseen eine größere Aufmerksamkeit zuwendeten; es wäre dies nicht nur im Interesse vieler wichtigen tiergeographischen Fragen, die sich derzeit aus dem Studium des Planktons der „Randseen" der Alpen, im Sinne Rütimeyers, ergeben haben, auch die allgemeinbiologische Seite, die Periodizität der Planktonlebewesen, Artbildung, Anpassung u. a., könnte eine Bereicherung und Beleuchtung erfahren, insbesondere, weil uns zum Studium auch die hochalpinen Seen und die Seen unserer unterirdischen Höhlen zur Verfügung stehen.

Dr. P. Grošelj.

Mali zapiski.

Hofrat Arnold Luschin von Ebengreuth zum siebzigsten Geburtstage.

Terret labor, aspice praemium! Diesen Spruch der Umschrift der Chrönmedaillen hat der Meister der Numismatik mir zugerufen, als er, mit den Zeichen der höchsten akademischen Würde geschmückt, mir den akademischen Handschlag gab und das Doktordiplom überreichte. Das Wort scheint er sich auch selbst als Leitspruch für sein Leben gewählt zu haben, denn alle, die wir als Schüler seiner Lehre lauschten, sahen den Preis seiner Mühen, das Ergebnis seiner tiefgrabenden und weitausholenden Forschung, das er eindrucksvoll seiner Hörerschar übermittelte. Wer das Glück hatte, in seiner Gesellschaft zu weilen, sei es in seinem traulichen zirbengetäfelten Studio in der Stadt, oder auf seinem altertümlichen Sommersitze am Rosenberg, in dem er sich so gerne aufhält und in dem Vöglein das Privatissimum des Meisters keck mit der Bitte um ein Futterkorn, das sie sich aus seiner Hand holen, zu unterbrechen pflegen, ein jeder wird sich von dem geliebten Lehrer angeregt und gefördert gefühlt haben und wird bereichert von ihm geschieden sein.

Am 26. August 1841 in Lemberg geboren, verlebte der Jubilar die entscheidenden Jünglingsjahre in Krain im Hause seines Vaters, der in Rudolfswert die Stelle eines Kreisgerichtspräsidenten bekleidete und später in Laibach das Amt eines Landesgerichtspräsidenten inne hatte. In Laibach schloß er innige Bekanntschaft mit dem evangelischen Pfarrer Dr Theodor Elze, die sich zu einer Freundschaft fürs Leben vertiefte. Elze war es, der Luschin für numismatische und historische Studien begeisterte. In einem tiefempfundenen Nachruf in der Sammlung anhaltischer Münzen, die er aus dem Nachlasse Elzes herausgab, hat Luschin erzählt, was ihm der feingebildete Laibacher Pfarrer geworden ist.

Die Vorliebe für historische Hilfswissenschaften war es, die ihm bewog, die gerichtliche Laufbahn zu verlassen und am Landesmuseum Joanneum einzutreten, dem er nun seit fast 25 Jahren als Präsident des Kuratoriums vorsteht. Die Fortschritte, die das Landesmuseum unter seiner einsichtsvollen Führung gemacht, sind am sichtbarsten im großartigen Neubau kenntlich. Als Lehrer der deutschen und oesterreichischen Rechtsgeschichte hat er seit dem Jahre 1869 eine ganze Generation von Juristen erzogen.

Das Ergebnis seiner Forschungen hat der Gelehrte in mehreren gehaltvollen Werken niedergelegt. Auf eingehende Untersuchungen gestützt, hat Luschin die Lehre von den österreichischen Münz- und Preis-

verhältnissen vor allem in den Arbeiten über das Münzwesen der Stadt Wien und die Wiener Pfennige auf ganz neue Grundlagen gestellt und seine Einzelforschungen mit dem klassischen Handbuche der Münz- und Geldgeschichte gekrönt. Volle Meisterschaft zeigt dieses Buch, in dem jede Seite von der Liebe zeugt, mit der der Forscher seit seiner Jugend dieses sein Lieblingsfach gepflegt hat. Nicht minder erfolgreich war sein Wirken auf dem Gebiete der Reichsgeschichte und weit verbreitet ist sein klassisches Lehrbuch der österreichischen Reichsgeschichte.

Obwohl der Jubilar sich in Graz seine Heimat gegründet hatte, hat er der Heimat seiner Vorfahren und dem Lande seiner Jugend stets treue Anhänglichkeit bewahrt und die Liebe zu Krain in mancher gediegenen Arbeit zur heimatlichen Geschichte bezeugt. Seine Aufzätze sind in den Mitteilungen des historischen und des Musealvereins sowie in den Mitteilungen der Zentralkommission niedergelegt. Seine letzte Arbeit in der Trubernummer der Carniola vom J. 1908 war dem Andenken seines Freundes Elze gewidmet.

So wünscht denn der Musealverein für Krain seinem Ehrenmitgliede, der diesen Tag zwar im silbergrauen Schmuck des Hauptes, doch in ungebrochener Rüstigkeit begeht, ein herzliches

Ad multos annos!

Q. B. F. F. F. Q. S. *Dr. Walter Schmid.*

Kako se je godilo ljubljanskim kadilcem v francoski dobi. — Dne 12. maja 1813. leta je moral izdati na ukaz kranjskega intendanta ljubljanski župan baron Codelli nastopni razglas v francoskem in nemškem jeziku:

„Avis de police.[1]

L'usage de fumer du tabac dans le rues et places de la Ville et des faubourgs est devenu depuis quelque temps mode générale. Le plaisir de fumer du tabac, que les amateurs peuvent se donner suffisament dans leurs logements, dans les auberges, ou dans les champs, leur fait oublier, toute bienséance autre ils ne regardent pas le péril, qu'il y à relativement aux incendies sur tout, quand les pipes ne sont pas fermées et aux grands vents. Plusieurs incendies résultant de cet usage contraire à la police, ne suffisent pas à les remaner au regard et à la précaution, qu'ils doivent aux biens et propriétés de leurs concitoyens. Pour satisfaire à la bienséance et à la police relativement aux incendies il est donc défendu de fumer du tabac surtout les cigaros dans les rues et places de cette Ville et les faubourgs sous peine de perdre la pipe, quand l'ayant à la bouche ou sera attrapé par les agents de police. Dans les cas reiterées la peine sera plus grave."

[1] Fasc. 4, act. 15.

Ker se nemški tekst nekoliko razlikuje od francoskega, naj postavim semkaj še nemški razglas:

„Polizey-Anordnung.

Das Tabakrauchen an öffentlichen Plätzen auch Strassen der Stadt, auch der Vorstädte ist seit einiger Zeit fast zur allgemeinen Mode geworden. Man vergisst über das Vergnügen des Schmauchens, welches doch zu Hause bey Wein- und Biergelagen, auch selbst auf freyem Felde genug genossen werden kann, allen Wolstand und sieht sogar die Gefahr nicht, welche dasselbe, besonders, wenn es bey herrschenden Winden aus offenen Pfeifen geschieht, verursachen kann, obwol die Erfahrung hundert Beyspiele liefert, dasz leichtsinniges Tabackrauchen die Ursache der fürchterlichsten Feuersbrünste war. Um nun die Feuersgefahr in dieser Rücksicht soviel wie möglich zu entfernen, auch zugleich den grössern Teil des Publicums vor der Belästigung des Tabakrauchens zu sichern, so wird hiemit alles öffentliche Rauchen, besonders der sogenannten Cigaros, in der Stadt auch den Vorstädten mit dem Bemerken untersagt, dass jeder, welcher von der Polizeywache mit der Pfeifen oder mit dem Cigaros im Mund angetroffen wird, seiner Pfeife verlustig, auch bey wiederholten Falle noch einer schärferen Ahndung unterzogen werden wird.

Fait à l'hôtel de Ville à Laybach, le 12. may 1813.

Le maire de la commune de Laybach

Codelli m. p.“

A. Aškerc.

Raab Anton, doslej neznan župan ljubljanski. V neki magistratni listini, ki nosi datum 14. decembra 1739. je podpisan „Antoni Raab, Bürgermeister“ prav razločno čitljivo. Ta župan je bil doslej neznan. Rajni profesor Vrhovec, ki je bil sestavil imenik ljubljanskih županov, da se ovekovečijo v sejni dvorani na magistratu na marmornatih ploščah z zlatimi črkami, za Raaba še ni vedel. Po kronologiji spada župan Raab med tovariša: Christiana Matijo in pa Kappuša Jurja. *A. Aškerc.*

K kronologiji ljubljanskih županov. Gosp. stud. phil. Stelé, ki je letos o Veliki noči študiral v mestnem arhivu, pa je iz nekaterih aktov, priloženih knjigovodskim žurnalom iz 17. stol., slučajno zapazil, da sta bila Preiss in Bernardini vsak po dvakrat župana. Preiss Mihael je bil župan l. 1605. in zopet l. 1622. meseca junija in julija. Bernardini Janez pa je županoval l. 1614. do 1616. ter bil nanovo izvoljen za župana l. 1622. meseca avgusta. *A. Aškerc.*

„Veda“. Dr. Prijatelj dvomi v 5. št. letošnje svoje „Vede“ na str 430. odspodaj v opomnji, da bi bil „Etat des écoles“ iz l. 1810., kakor sem ga bil objavil v „Carniolі“ lanskega leta, na str. 222., sestavil kanonik Jožef Walland. Dr. Prijatelj naj mi brez skrbi verjame, ker je na dotičnem citiranem aktu Walland sam podpisan, o čemer se lahko vsakdo vsak čas prepriča! *A. Aškerc.*

Dodatek k „Beiträge zur Geschichte Krains“.

1416 März 18.

Hans Schiltel, Bürger zu Laibach, beurkundet, daß er an Jacob dem Phreslein, Bürger zu Meran 352 Ducaten schuldig sei, für die er Kleidungsstücke von demselben gekauft habe.

Siegler: Chlaws der Stainpekch, Bürger zu Lienz.
Orig. Pap. Siegel vorne aufgedrückt. — Abt. Schatzarchiv, II. Serie, Nr. 1369.

c. **1430**

Der Prior des Karthäuserklosters Pletriach klagt über Verfolgungen von Seite des Grafen Friedrich von Cilli, dessen Zorn er durch seine, auf die Aufforderung des Vizedoms von Krain hin, unternommenen Bemühungen, denselben zur Herausgabe von Landstrass, Neustadt, Weichselberg und Stettenberg sowie zur Lehenshuldigung um die Schlösser Tüffer, Hohenegg, Feistritz, die Stadt Siebenegg und um Gratschan zu bewegen, zugezogen habe, und der ihn mit allen Mitteln von seiner Stelle verdrängen wolle.

Ungefähr gleichzeitige Copie auf Papier ohne Unterschrift und Adresse und unbesiegelt. — Abt. Schatzarchiv, II. Serie, Nr. 1553.

c. **1430**

Niklas Matt, Bürger zu Laibach, bittet (H. Friedrich d. Ä.) ihm zu dem Zehent zu Kaltenveld in Zeltschacher Pfarre, den er in einem Streite mit -ten[1] von Lug zugesprochen bekommen hatte, zu verhelfen, ihm einen weiteren Zehend „in dem Dorff zu Keyss (Šiška) vor der statt Laybach gelegen“; der durch den Tod des Sumerekchērs frei geworden, zu verleihen und ihn in seinen Ansprüchen auf den Zehend zu Pyaweczpühel gegen Herbart Auersperger zu schützen.

Orig. Pap. mit Unterschrift des Bittstellers, unbesiegelt. — Abt. Schatzarchiv, II. Serie, Nr. 1549.

Karl Kovač.

Poročila c. kr. centralne komisije na Dunaju o Kranjski. Obhod projektirane železniške proge Rudolfovo-Metlika. Muzejski ravnatelj Dr. Mantuani, ki se je kot zastopnik centralne komisije udeležil obhoda imenovane proge, stavi nasvete, kako se naj varujeta pri

[1] Papier beschädigt.

zgradbi železnice pokrajinska slika in domači hišni slog; navaja tudi posamezne zglede.

Breg v fari Šmartno pri Kranju, poprava zvonika podružnice. Kons. Franke poroča, da se mora s hrastovimi skodljami kriti baročni stolp prepleskati, ker se drugače ne bo les konserviral.

Golo pri Želimljah, restavriranje oltarja in prižnice v farni cerkvi. C. kr. ministrstvo za bogoč. in uk dovoljuje v ta namen 526 K podpore.

Ljubljana, izkopavanja na Mirju. Centralna komisija dovoljuje nadaljnih 500 K podpore.

Godešiče pri Škofji Loki, freske v podružnici. Generalni konservator poroča, da so lani odkrili v prezbiteriju gotske slikarije kmetskega značaja izza časa krog l. 1500., ki kažejo apostole; na pročelju pa so odkrili delo spretnejše roke, ostanke poslednje sodbe približno iz l. 1460. Centralna komisija odreja, naj se freske odkrijejo.

Meniška vas pri Toplicah. Centralna komisija ugovarja temu, da bi se leseni pevski kor nadomestil z novim, ker je stari kor izvrstno ohranjen in se dobro ujema z notranjščino cerkve.

Sv. Primož nad Kamnikom, freske v podružnici. Centralna komisija odobrava načrt za restavriranje poznogotskih fresk.

Radovljica, Grajski vrt. Centralni komisiji poročajo, da so podrli dva pred vhodom na vrt stoječa strebra v baročnem slogu, ki sta ustvarjala z gradom vred lepo arhitektonično sliko, in da so zid, ki veže vhod v grad z vrtom, deloma pokrili s cementom.

Radomlje, freske v podružnici. Generalni konservator poroča, da se je od nekdanje gotske cerkve ohranil le še prezbiterij, ki je kot kapela prizidan novi cerkvi. Ta kapela je okrašena s freskami; generalni konservator nasvetuje, kako bi se te dale deloma rešiti.

Žužemberk, restavriranje cerkve sv. Miklavža. Ta mala cerkev je vsa okrašena s srednjeveškimi freskami iz različnih časov, te nam kažejo na malem prostoru ves razvoj kranjskega nastenskega slikanja. Ker pa je zgradba tako slaba, da bo treba severno steno nanovo zidati, nasvetuje centralna komisija, naj se snamejo freske s severnega zidu; nato naj se zid znova zgradi in vanj naj se vzidajo stare freske.

Selo pri Ljubljani, restavriranje štukatur v državni kobilarni (prim. letošnjo Carniolo str. 229) se je pričelo.

Studenčice pri Radovljici, freske v podružnici. Kons. Franke poroča, da se ne splača popravljati freske, ker so v zelo slabem stanju.

Toplice na Dolenjskem, izpovednice v farni cerkvi. Centralna komisija ne ugovarja temu, da se nadomestita obe stari izpovednici z novima.

Črnuče, rimski most (glej str. 321 Carniole).

Št. Vid nad Ljubljano, poškodovano znamenje iz začetka 16. stol. Cent. komisija nasvetuje, kako se naj popravi znamenje.

Bodešiče pri Bledu, freske in oltarji v cerkvi (s sliko). Generalni konservator poroča, da so freske v prezbiteriju brez hibe odkrili. Na prezbiterijski strani slavoloka je naslikan 12 letni Jezus v templju; ob stenah in v okenskih obočjih so odkrili podobe apostolov, v ločnih kotih nad njimi podobe svetnic. Svod je okrašen z Zveličarjevo podobo v mandorli in z angeli. Freske pripadajo kranjski slikarski šoli v dobi od l. 1470.—1480. Postranski oltarji iz 18. stol. se morajo restavrirati.

5. številka letošnjih „Mitteilungen“ prinaša dalje dvoje večjih poročil od tajnika centralne komisije, dr. Pavla Hauserja. V enem popisuje podružnico Sv. Petra na Vrhu blizu Sv. Ahacija na Dolenjskem (s sliko). Cerkev je vsa okrašena s freskami; tako vidimo na notranji strani slavoloka prizor 12 letnega Kristusa med pismouki, ki se ujema z enako fresko v cerkvi v Bodešičah. Slikarije spadajo v 60ta leta 15. stoletja, v prehodno dobo od bolj risarske in idealistične šole Beljačana Ivana (prim. freske na Visokem, v Brdu, Crngrobu in v Mačah) k bolj naturalistični in bolj slikajoči šoli (prim. freske v Suhi in pri Sv. Janezu v Bohinju). — V drugem poročilu popisuje grad Luknjo pri Rudolfovem, o katerem pravi: „es dürfte wenige Schlösser in der Monarchie geben, die es an wilder Romantik der Lage mit Luegg aufnehmen können.“ A v kakšnem stanju je sedaj! Tekom zadnjih 50 let je postal skoro razvalina. Bil je zidan l. 1585. Ima dvorišče z lepimi arkadami, v pritličju je velika obokana dvorana, okrašena s freskami, ki kažejo galerije z marmornatimi stebri, ob katerih slone godci in njih poslušavci. Izrazovite freske so iz dobe od l. 1720.—1730. Popisu je dodanih 5 slik. Poročevalec zahteva, da se grad restavrira.

Ig, podružnice v Pijavi gorici, na Visokem in v Iški vasi, freske. Generalni konservator poroča o freskah v imenovanih cerkvah; le one Ivana iz Beljaka iz l. 1443. na Visokem imajo umetniško vrednost in se morajo rešiti.

Češnjice pri Trebelnem, rimski kamen. Kons. Pajk poroča, da je v hlev poleg hiše štev. 2 „pri Kotniku“ vzidan zgornji del rimskega nagrobnega spomenika z vencem.

Zagradec, streha farne cerkve. Centralna komisija nasvetuje, naj se streha pokrije z opeko ali s hrastovimi skodljami.

Iz „Mitteilungen der Zentralkommission für Kunst- u. historische Denkmale“. April, maj, juni 1911. *M. Pajk.*

Resselova spominska plošča v Pleterjih. Na kartuzijanskem samostanu v Pleterjih pri Št. Jerneju je dne 17. junija t. l. odkrilo „kranjsko-primorsko gozdarsko društvo“ spominsko ploščo izumitelju vijaka za ladje, Jožefu Resselu. Ta slavni mož je kot c. kr. distriktni logar od l. 1817.—1820. upravljal pleterske gozde, ki so bili tedaj državna last.

M. Pajk.

O nekaterih imenih livad in krajev.

Spisal prof. R. Perušek.

1. Bodešče.

Josip Dostal je objavil v 1. in 2. sešitku XIX. letnika „Izvestij Muz. društva za Kranjsko", str. 31. d. spis: „Slike v Bodeščah in legenda sv. Jakoba". Dosledno piše tako pisatelj v tem spisu; pa tudi druge novine in „Laibacher Zeitung", ki so poročale, da popravlja znani slikar Sirnen presne slike, rabijo vedno obliko *Bodešče*. Ako pomislimo, da se glasi nemško ime te vasi ‚Bodesich', potem ne bodemo dvojili, da je pravilna oblika ‚*Bodešiče*'; če ima namreč nemško ime ‚i', potem ga je imelo prvotno tudi slovensko. Tako se piše ‚v Adlešičah' ne ‚v Adleščah' od nom. *Adlešiče*. Tako bi trebalo pisati tudi *Kotoriče, Petroviče, Pletroviče, Brasloviče, Pavloviče*, ne pa Kotorče, Petrovče, Pletrovče, Braslovče, Pavlovče. In kakor pišemo ‚Vinica', Weinitz, tako bi morali pisati *Glinice* (ne Glince), ker slove nemško ime Gleinitz; *Stičina* (ne Stična) itd.

Končnice ‚-čь' ne poznajo slovenski jeziki pri deblih, ki se končujejo na soglasnike, torej tudi ne ‚šč', nego samo na vokalska debla se pritika ta končnica, n. pr.: brisača, vejača, vrtača, igrača (od glagolov brisa-ti, veja-ti, vrta-ti, igra-ti), bič, drač, kožuhač, natakač, orač (od glagolov biti, drati [drěti], kožuhati [lupiti], natakati, orati); mlati-č, slavi-č, ribi-č, povabi-č. Za primarno rabo tega sufiksa nova slovenščina nima primerov, ako izvzameš *frkoč*, m. nekaj zvitega od *frkota-ti* (*vrьtьkot-ati); pa tukaj stoji ‚č' mesto ‚štь', nastalo iz ‚tj' — *frkotь — frkoštь — frkoč. — Vse druge končnice na -ač *brad-ač*, grbač, kosmač, -ača, robača, (rob-a) = srajca, slamjača (Strohsack), solenjača (sôlnica), in -ič, bel-ič; jegliči (puls) itd., so sekundarne.

Imena Pletroviče, Brasloviče so postala ženska, kakor *Gorjane*, ki se sklanjajo po ženski a-sklanji, čeprav je imenovalnik množine -‚ane' končnica za moški spol onih imen, ki so imeli v stari slovenščini imenovalnik na -in. Rimljanin — Rimljanec, pl. Rimljane. Tako so tudi Petroviče nastala iz moške oblike Petroviči, kakor so še sedaj v navadi pri Srbih in Hrvatih, n. pr.: *Bratonožići, Bjelopavlići, Vlahovići* itd. (ta imena imajo končnico itь = ištь, ić, slov-ič). Imen na soglasnik +če in na soglasnik +ce, mesto na soglasnik +či (če) in soglasnik +ci (ce), bi naštel lahko še celo kopo, a ti zgledi naj zadoščajo za vzorce vsem napačnim oblikam.

2. Kačja rit.

V Janeza Trdine zbranih spisih, v 9. knjigi na str. 202.—204. se pogovarjajo meščan, duhoven (pravilno duhovnik), profesor, uradnik (pravilno urednik) in pisatelj o tem imenu. „Kačja rit" se imenuje cesta, ki vodi na zmerni višini iz Novega mesta v Mirno (pravilno

Medno) peč. Duhovnik misli, da je beseda ‚rit' nastala iz nemške besede: *das Ried.* (srvn. das riet. gen. rietes in riedes.) Schilfrohr: Sumpf-Riedgras; damit bewachsener Grund. Učeni profesor odgovarja, da je v srbskem jeziku beseda *rit, rita* (Vuk: rît, ríta. m. das Rohr, Röhrig, arundinetum) in misli, da je to morebiti ‚Kačje močvirje'. Urednik pravi: ‚Ried' pomenja tudi ‚del'; ‚Kačja rit' torej ni nič drugega nego ‚Kačji del'. ‚Del' pa da Nemcem ne pomenja samo ‚Teil'. nego tudi ‚Waldteil'.

Gospod duhovnik se je motil, kakor gospod profesor. Kakor se vidi, pomenja ‚riet, -des, -tes' eine sumpfige, moorige Gegend. (Heinsins Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache. III. str. 602. a. b.) Kje pa je na Kačji ridi kako močvirje? Ali morebiti kače rade prebivajo v močvirjih? — Beseda srbska, ‚rit, rita' je brez vsake dvojbe izposojena iz nemščine. Ta beseda je ista, kar pomenja v slovenščini ‚črèt'. V stari nemščini je slovela ta beseda: hriot, hrëod, riot, rëot, riet, ried. n.; v anglosaščini ‚hreód, hreád'; angl. read; stnn. ried; nhol. riet. m. — kar po jezikovnih zakonih odgovarja povsem slovenskemu ‚črèt' (ruski *čerёtъ, o-čerётъ*, malor. *čerét, o-čerét; o-čerétyna* jezerski lôček, *čeretnjc'a,* rogoz. shrv. (v narečju) *črẽt, črèta,* močvirni gozd. *slov.: čret* m., *črẽta* f. *črẽtina, črẽtnik,* močvirno telo; č. st. Střitež, Třitež, novo Střitež, krajevno imé. — Prav pa je imel urednik ki trdi, da se pravi v nemščini ‚ried' tudi ‚eine Flur'; ein Strich von Weinbergen, ne pomenja pa naprosto ‚Teil', nego: ‚Wald-, Weinberg-, Flur-anteil'.

Pisatelj razlaga potem, da imajo Hrvatje besedo rt, (srbski Vuk rt), m. vrh od kakvoga brda, a u Hrvatskoj i od noža., in rat (rât), râta. Punta. Pravi, da dela težavo ženski spol. Tudi Slovenci imamo *ŕt, ŕta* m. die Spitze des Messers, des Schwertes, die Felsenspitze, Bergspitze, Gipfel. Landspitze, Kap, (it. Punta): Schiffsschnabel. *ŕtast,* adi. spitzig, *rtič, íča* der Gipfel, Hügel. *rtína.* eine große Bergspitze; die Hügelfläche. *rtinják,* m. der Hügelbewohner.

Zdaj se zopet oglaša učeni profesor in razlaga, da pomenja ‚Kačja rit' ‚Schlangenwald'. Res se imenuje ‚Hart' v nemščini: überhaupt ein waldiges Gebirge ‚die *Hard,* der *Hart*' ist der Name mehrerer gebirgiger Wälder. (Heinsius II. 252. o. v. Harz.).

Kar pa trdi, da je Slovenec ponaredil besedo ‚rt' v ‚rit' in da pomenja ‚Kačja rit' — ‚Kačjo hosto', tega mu pa ne verujemo. Slovenec besede ‚rt' ne izpreminja meni nič tebi nič v ‚rit'. On si pač pomaga tako, da postavlja pred ‚r' a, n. pr.: art, artič, artiče, nikakor pa ne ‚rit'. In tudi v slovenščini ‚rt' nikdar ne pomenja ‚gozda' nego samo vrh, višino, ostrino. Torej je razlaga kačja hosta kriva, če prav je morebiti v hosti dosti kač. To besedo imajo tudi Italijani: ‚l'erto' in ‚l'erta', un luogo, per lo quale si va insù: l'eminenza del luogo semplicemente.

Priprosti meščan je pravo zadel, ki pravi: Po moji misli se ne bi smelo reči ‚Kačja rit', ampak ‚Kačje ride'. Cesta se zavija tod, dasi ne

gre tako semtertja, kakor nad notranjsko Planino, kjer pravijo tudi ‚ride'.

Pot se res vije kakor ‚kača' in zato se imenuje ‚Kačja rida'. Primeri v Pleteršnikovem slovarju: *rida — rajda:* die Wendung, Krümmung, *cesta z ridami:* eine Zickzackstraße. *ride:* Serpentinen. 2. Zug, Schaar, Reihe. 3. sprednji oplen. *rídast.* adi. serpentinenartig. *rídati.* am vb. impf. wenden, lenken = rajdati. V srvnemščini je beseda *‚ride':* f. Reihe, Wendung. *‚riden':* winden, durchwinden, seihen; drehen, wenden; intr. sich rühren, fortbewegen. Poleg te oblike pa je v srednji visoki nemščini tudi oblika ‚reide' f. Drehung, Wendung, Krümmung; Um-, Rückkehr; Wiederkunft; das Gedrehte, Gelockte; etwas sich drehendes. ‚rida' je torej nastala iz **oblike ‚rîde', ‚rajda' pa iz oblike ‚reide'.**

Tako smo dognali, da je ‚Kačja rida' pravilna oblika in da jo je narod po svoje izpremenil v kačjo ‚rit' ali ‚rito'. Kačja rida je torej prevod besede ‚serpentina' (sc. via), od serpens, -ntis = kača, t. j. pot, ki **se vije kakor kača.**

3. Kolezija.

V Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko, v letniku 15. na strani 173.—174. pripoveduje g. Iv. Vrhovnik, da je prodal *Peter Kollesia*, mlinar ob Gradaščici poleg mestnega loga, z dovoljenjem kranjskega vicedoma 4. vel. travnja l. 1518. svoj mlin Ahcu Petschacherju za 24 ogerskih goldinarjev. — Iz leta 1496. se je ohranila vest, da je imela Ljubljana tedaj dva mlina; enega poleg Šenklavža, enega ob Gradaščici: die (Mühl) des *Kolesa* gewesen. Iz konca 18. stoletja sta obliki na ***Kolesje* in ‚v Kolefije', sedaj pa se pravi v Koleziji.**

Nobene dvojbe ni, da je najstarejša oblika iz l. 1496. najbližja pravilnemu imenu. Ako pomislimo, da so bili takratni pisarji v Ljubljani večinoma tujci, se ne bodemo čudili, ako niso znali pravilno napisati imena. Jaz sem namreč mnenja, da se je dotičnik pisal Peter *Koleša*. Takih imen je na slovenskem dosti in v Ljubljani stanuje neki ‚A. Koleša' v Hrenovi ulici, in neki igralec slovenskega gledališča je nosil tudi to ime. — Tudi Mali Rusi poznajo to ime. Neki profesor v Lvovu se piše A. Koleša. Druga oblika je Kollesia. ‚si' po mojem mnenju tu pomenja ‚š', ker ga dotičnik, morebiti Talijan, ni znal drugače zapisati. Italijani namreč glas ‚š' v tujih besedah transkribujejo z ‚sj' ‚si' n. pr.: Ljubič, Listine št. IX. str. 85, iz l. 1465. *Negusi* subdsiti Surasevich = Negušь. Pa tudi v nemških knjigah nahajamo poljska in ruska imena tako pisana. Marusia = Maruša. Anisia = Anisa, itd.

Ko so ljudje videli ime pisano Kollesia, so seveda po slovenski čitali Kolesja. Ker pa se jim je to čudno zdelo, so pritekli med ‚i' in ‚a' glas ‚j', tako, da je nastala končnica ‚ija'. ‚Kolesija' in potem so omehčali ‚s' v ‚z'. ‚Kolezija'.

Ni dvoma, da je pravilna oblika imenu tega moža bila ‚Peter Koleša'.

4. Ukance.

Pred nekaj časa je razložil v jedni številki „Slov. Naroda“, g. I. Koštiál iz Gorice ime ‚Ukance‘ iz ‚u koncě‘.

S to razlago se ne ujemam. Gorenjci nikdar niti naglašenega niti nenaglašenega ‚o‘ ne izpreminjajo v ‚a‘; zatorej je ta razlaga neverjetna. Jaz sem vže lani ob priliki, ko se je govorilo o končni redakciji zemljepisnih imen za zemljevid slovenskih dežel, kterega namerja izdati Slov. Matica, pisal g. predsedniku dr. Fr. Ilešiću, ter ga opozoril na to ime. Gorenjci izpreminjajo ‚l‘ v ‚v‘ in ta ‚v‘ se v mnogih slučajih tako netačno izgovarja, da ga navadno uho niti ne sliši. Oni pravijo celo (cvo): ‚*co*‘, biló (bvo): ‚*bo*‘.

Ako pomislimo, kje da ležé tako imenovane ‚Ukance‘, na skrajnem koncu ravnine, kjer se začenja dvigati zemljišče proti Julijskim planinam, potem se ne bodemo časa pomišljali, da je to krajevno ime nastalo iz ‚V klancě‘. — ‚V‘ se izgovarja, kakor ‚U‘; in ‚Klancě‘ — kakor Kvancè — Kancè. ‚Ukance‘ so potem iz mestnika jedninskega postale sedanjik ženske množine, ker se ljudje niso več zavedali pomena. Da izgovarjajo Bohinjci mestnik moških in srednjih o-debel in ženskih a-debel še sedaj s končnico ‚ě‘, se lahko vsakdo prepriča, ako posluša stare ljudi, ki se niso v šoli odučili pravilni stari končnici, ktero je nadomestila v moških in srednjih imenih končnica ‚u‘, v ženskih pa ‚i‘.

Corrigenda. Str. 177, 12. vrsta od spodaj čitaj puristi m. juristi; str. 231[1], 3. vrsta od spodaj čitaj der Aschen m. Dereschen; str. 232, 19. vrsta od spodaj čitaj ganz m. lang.

Društvene vesti.

Novi člani „Muzejskega društva“ od 15. junija t. l. Domicelj Silvester, c. kr. okrajni glavar v Črnomlju. — Lovšin Franjo, nadučitej na Vinici. — Oblak dr. Josip Ciril, odvetnik v Ljubljani. — IV. mestna deška ljudska šola v Ljubljani. — Slovensko akad. društvo „Slovenija“ na Dunaju.

Imenik članov 1911 Mitgliederverzeichnis.

A. Častni člani — Ehrenmitglieder:

Anton Globočnik pl. Sorodolski, c. kr. vladni svétnik v p. na Dunaji.
Dr. Franc Kos, profesor na c. kr. ženskem učiteljišču v Gorici.
Dr. Arnold Luschin Ritter v. Ebengreuth, k. k. Hofrat und Universitätsprof. in Graz.
Alfonz Paulin, šolski svétnik in c. kr. profesor v p. v Ljubljani.

B. Dopisujoča člana — Korrespondierende Mitglieder:

Dr. Walter Schmid, dopisnik c. kr. centralne komisije in arheolog v Gradcu.
Dr. Matthias Ritter von Wretschko, k. k. Hofrat in Wien.

C. Redni člani — Ordentliche Mitglieder:

Abram Anton, kurat v Št. Petru na Krasu.
Andoljšek Bernard, nadučitelj v Litiji.
Andrejka dr. Rudolf pl. Livnogradski, c. kr. okr. komisar v Ljubljani.
Apfaltrern Otto, Freiherr von, Gutsbesitzer auf Schloß Kreuz bei Stein.
Arko Mihael, dekan v Idriji.
Avsec Franc, župnik v Št. Jurju pod Kumom.
Bamberg Ottomar, Buchhändler, Präsident der „Krain. Sparkasse".
Barlè Janko, nadškof. tajnik v Zagrebu.
Belar Albin, k. k. Landesschulinspektor in Laibach.
Bercè dr. Jožef, licejski prof. v Ljubljani.
Bernik Frančišek, župnik v Domžalah.
Betriani Božidar, učitelj v Trstu.
Binder Dr. Jos. Jul., k. k. Prof. u. Leiter der deutschen Privat-Lehrerinnenbildungsanstalt in Laibach.
Bizjan Janez, dekan v Moravčah.
Blahna Marija, nadučiteljica v Ribnici.
Bock Dr. Emil, Primararzt in Laibach.
Böhm dr. Ludovik, profesor na c. in kr. mornarski akademiji na Reki.
Bohinjec Peter, župnik v Dupljah.
Brezník Jos., realni suplent v Ljubljani.
Bučar Josip, c. kr. profesor v Ljubljani.
Bulovec Mihael, špiritual pri uršulinkah v Ljubljani.
Capuder dr. Karol, c. kr. prof. v Kranju.
Cerè dr. Jos., gimn. suplent v Ljubljani.
Chertnekv Rudolf, Graf, k. k. Hofrat in Laibach.
Cirheimb zu Hopffenbach, Alfons von, Freih. auf Guettenau, k. u. k. Oberst d. Ruhestandes in Marburg.
Ciuha Viktor, magistr. urad. v Ljubljani.
Čekal dr. Ferd., kanonik v Ljubljani.
Čerin Karol, župnik na Bohinjski Beli.
Čuk Karol, kaplan na Jesenicah.
Debevec dr. Jos., c. kr prof. v Ljubljani.
Dekleva Janko, posestnik v Vremskem Britofu.
Detela dr. Fran, c. kr. vladni svétnik v Ljubljani.
Detela Oton plem., dež. glavar kranjski v p. na gradu Ehrenau pri Škofji Loki.
Detela Otto Edl. v., k. k. Landesregierungsrat in Laibach.
Dobovšek Franc, muzejski preparator v Ljubljani.
Dolenec dr. Jožef, profesor bogoslovja v Ljubljani.
Domicelj Silvester, c. kr. okr. glavar v Črnomlju.
Dostal Jožef, dvorni kaplan v Ljubljani.
Drischel Richard, Buchhänd. in Laibach.
Drnovšek Janko, profes. kandidat v Zagorju ob S.
Engelsberger Rupert, stud. tech. in Wien.
Eppich Josef, Pfarrer in Mitterdorf bei Gottschee.
Erker Josip, kanonik v Ljubljani.
Finžgar Franc Ser., župnik v Sori.
Flis Janez, genet. vikar in kanonik v Ljubljani.
Gabet Ante, umetn. zgodov. v Ljubljani.

Gantar Lovro, dekan na Vrhniki.
Firma Giontini Rafael, Buchhandlung in Laibach.
Gliebe Josef, Pfarrer in Göttenitz.
Goetz Bertram. k. k. Rechnungsrevident in Laibach.
Grafenauer Ivan, c. kr. prof. v Ljubljani.
Grasselli Peter, vitez, ravnatelj užitn. davka v Ljubljani.
Grašić Jos., župnik v Beramu pri Pazinu.
Gratzy Dr. Oskar, Edler von Wardengg, k. k. Professor in Wien.
Gregorič dr. Vinko, ravnatelj deželne bolnice v Ljubljani.
Grivec dr. Franc, naučni prefekt v bog. semenišču v Ljubljani.
Gruden dr. Josip, kanonik in arhidiakon v Ljubljani.
Gutmansthal Nikolaus, Ritter v., k. k. Legationssekretär auf Schloß Weixelstein bei Ratschach.
Hafner Ivan, c. kr. poštni nadkontrolor v Ljubljani.
Herle dr. Vladimir, c. kr. prof. v Kranju.
Hieng Ernest, trgovec v Ljubljani.
Hiersche Fr., župnik v Radečah ob Savi.
Hinterlechner dr. Karol, sekcijski geolog na Dunaji.
Hribar Ivan, ravnatelj „Banke Slavije“ v Ljubljani.
Hubad Franc, c. kr. dež. šolski nadzornik v Ljubljani.
Ilešič dr. Fran, c. kr. prof. v Ljubljani.
Ivanić dr. theol. Josip, prefekt v Terezijanišču na Dunaji.
Janesch Johann, Privatier in Laibach.
Janežič dr. Ivan, prof. bogosl. v Ljubljani.
Jarc Evgen, c. kr. prof. in drž. poslanec v Ljubljani.
Jeglič dr. Anton Bonaventura, knezoškof v Ljubljani.
Jeglič Josip, šolski vodja v Selcih pri Škofji Loki.
Jenko Ljudevit, župnik v p. na Skaručini.
Jeraj Franc, c. kr. profesor v Ljubljani.
Jeretin Martin, c. kr. okr. tajnik v Litiji.
Jermann Max, Hausbesitzer in Laibach.
Jerše dr. Jožef, c. kr. prof. v Ljubljani.
Jug Anton, licejski profesor v Ljubljani.
Jugovič Franja, voditeljica dekliške šole v Kranju.
Justin Rajko, nadučitelj v Trnju pri Št. Petru na Krasu.
Kadivec Antonija, posestnica v Ljubljani.
Kadunc Franc, župnik v Krašnji.
Kajdiž Tomaž, kanonik v Ljubljani.
Kaindl Dr. R. F., k. k. Universitätsprof. in Czernowitz.
Kalan Andrej, kanonik v Ljubljani.
Karlin dr. Andrej, knezoškof v Trstu.
Karlin Jurij, župnik v Sorici nad Železniki.
Kaspret Anton, c. kr. profesor v Gradcu.
Kimovec dr. Franc, kaplan v samostanu avgušt. korarjev v Klosterneuburgu.
Klinar Anton, stavb. svétnik v Ljubljani.
Kljun Janez, župnik v Šmartnem v Tuhinju.
Knific Josip, župnik v Tomišlju.
Koblar Anton, dekan v Kranju.
Komatar Franc, c. kr. prof. v Kranju.
Komljanec dr. Josip, profesor v Ptuju.
Kosler Dr. Josef, Realitätenbesitzer in Laibach.
Kozina dr. Pavel, c. kr. prof. v Ljubljani.
Kožuh Josip, c. kr. profesor v Celju.
Krajec Janko, gimn. suplent v Kranju.
Kraut dr. Alojzij, odvetnik v Kamniku.
Krek dr. Bogomil, odvetnik na Dunaju
Krek dr. Janez Ev., drž. posl. v Ljubljani.
Krisper dr. Valent., odvetn. v Ljubljani.
Kušar Franc, župnik v Mengšu.
Ladstätter Chrysanth, Fabriksbesitzer in Domžale.
Lampe dr. Evg., dež. odborn. v Ljubljani.
Lavtižar Jožef, župnik v Rátečah.
Lazarini Ludwig, Freiherr von, Gutsbesitzer in Weienstein.
Lederhas Ludovik, c. kr. prof. v Ljubljani.
Lekše Franc S., župnik v Lučah pri Ljubnem (Štajersko).
Lésar dr. Jožef, semeniški ravnatelj v Ljubljani.
Levec Frančišek, c. kr. dež. šol. nadzornik v Ljubljani.
Levičnik Albert pl., c. kr. dež. sodišča predsednik v p., v Ljubljani.

Liechtenberg Leopold, Freih. v., Landeshauptmannsstellvertreter in Laibach.
Lokar dr. Janko, c. kr. prof. v Ljubljani.
Lovšin Franjo, nadučitelj na Vinici.
Luckmann Ant., Fabriksbes. in Laibach.
Maister Rudolf, c. kr. stotnik v Przemyślu.
Mal dr. Jos., muzejski adj. v Ljubljani.
Mantuani dr. Josip, prof., ravnatelj dež. muzeja v Ljubljani.
Mejač Andrej, trgov. in pos. v Komendi.
Mejač Ivan, trg. in posest. v Ljubljani.
Mervec Janez, župnik v Št. Rupertu.
Mlakar Janko, licejski prof. v Ljubljani.
Modic Izidor, c. kr. prof. v Ljubljani.
Molè Rudolf, licejski prof. v Ljubljani.
Možina Ivan, župnik v Podlipi.
Mrkun Anton, župnik na Homcu.
Müller Ivan, župnik pri D. M. na Polju.
Murnik Ivan, ces. svétnik v Ljubljani.
Napotnik dr. Mih., knezoškof v Mariboru.
Novak Mihael, c. kr. deželnosod. svétnik v p. v Gradcu.
Oblak Janez, župnik na Bledu.
Oblak dr. Josip Ciril, odvet. v Ljubljani.
Orožen Franc, c. kr. prof. v Ljubljani.
Pajk Milan, c. kr. profesor v Ljubljani.
Pavšlar Helena, posestnica v Kranju.
Pečjak dr. Gregor, c. kr. prof. v Ljubljani.
Pernè dr. Franc, c. kr. profesor v Kranju.
Perušek Rajko, c. kr. prof. v p. v Ljubljani.
Petrovčič Ant., c. kr. rač. svét. v Ljubljani.
Pettenegg Eduard G., Graf, k. u. k. wirkl. geheim. Rat auf Schloß Hölzenegg bei Horjulj.
Plck Karel, c. kr. deželnovladni inžener v Ljubljani.
Pilgram Jos., mestni mat. v Wolfsbergu.
Pintar Luka, kustos c. kr. štud. knjižnice v Ljubljani.
Pirc Ciril, deželni poslanec v Kranju.
Pirc Matija, c. kr. profesor v Mariboru.
Pirnat Makso, c. kr. profesor v Kranju.
Plantan Ivan, c. kr. notar v Ljubljani.
Pleiweiss Karol, c. kr. notar v Vrhniki.
Pleteršnik Maks, c. kr. profesor v p. v Ljubljani.
Poč Martin, župnik v p. v Kamniku.
Podkrajšek Fran, oficial juž. želez. v p. v Ljubljani.
Pokorn Frančišek, župnik v Besnici.
Povše Frančišek, komerc. svétnik in drž. poslanec v Ljubljani.
Premrl Stanko, korni dirig. v Ljubljani.
Prossinagg Dr. Robert, prakt. Arzt in Laibach.
Račič Dr. Jos., Edl. v., k. k. Hofrat i. R. in Laibach.
Radics Peter v., kais. Rat in Laibach.
Rahnè Janko, c. kr. notar na Brdu.
Rant dr. P. Gvid., frančiškan v Kamniku.
Renier Ivan, župnik v p. v Krškem.
Rieger Simon, Direktor d. kärntn. Eisen- u. Stahlwerksges. in Ferlach.
Robida Ivan, mestni pol. nadkomisar v p. v Ljubljani.
Rohrmann Jožef, c. kr. notar v Kostanjevici.
Rohrmann Viktor, trgovec v Ljubljani.
Sabothy dr. Beno, odvetn. koncipient v Ljubljani.
Sadnikar Josip Nikolaj, c. kr. okr. višji živinozdravnik v Kamniku.
Sajovic dr. Gvidon, c. kr. zač. gimnaz. učitelj v Ljubljani.
Sajovic Janez, stolni prošt v Ljubljani.
Sajovic Josip, c. kr. poročnik računovodja v Ljubljani.
Sbrizaj Iv., dež. stavb. svét. v Ljubljani.
Schmidinger dr. Karol, c. kr. notar v Ljubljani.
Schoeppl Dr. Anton, Ritt. v. Sonnwalden, Direktor d. „Kr. Spark." in Laibach.
Schollmayer-Lichtenberg, Heinr., Edl. v., Wald- u. Domänendirektor in Schneeberg bei Rakek.
Schwarz Theodor, Freiherr v. Karsten, k. k. Landespräsident in Laibach.
Schwegel Josef, Freih. v., k. u. k. geheim. Rat in Wien.
Schwentner Lavoslav, knjigotržec v Ljubljani.
Sedej dr. Fr. B., knez in nadšk. v Gorici.
Seidl Ferdinand, c. kr. profesor v Gorici.
Senekovič Andrej, c. kr. vladni svétnik in ravnat. mest. plinarne v Ljubljani.
Sila Mat., šest kanonik in dek. v Tomaju

Singer Štefan, župnik v Logi vesi na Koroškem.
Sinkovič Davorin, c. kr. prof. v Ljubljani.
Sitar Valentin, kaplan v Kranju.
Skabernè Viktor, dež. stavbni komisar v Ljubljani.
Sket dr. Jakob, c. kr. vl. svétnik v p. v Celovcu.
Smičiklas Tade, predsednik „Jugoslovenske akademije“ v Zagrebu.
Smrdelj Anton, učitelj v Ljubljani.
Souvan Ferdinand, veletržec v Ljubljani.
Souvan Fr. Ks. ml., veletrž. v Ljubljani.
Starè Anton, posestnik v Mengšu.
Starè dr. Josip, c. kr. adjunkt finč. prokurature v p. v Ljubljani.
Stegenšek dr. Avgust, prof. bogoslovja v Mariboru.
Steska Viktor, ravnatelj knezoškofijske pisarne v Ljubljani.
Stranetzky Kajetan, c. kr. prof. v Idriji.
Stroj Alojzij, špiritual v bogoslovnem semenišču v Ljubljani.
Summerecker Ferdinand, kais. Rat, Ing., Eisenbahninspektor a. D. in Mödling.
Svetec Luka, c. kr. notar v Litiji.
Svetina dr. Ivan, častni kanonik in c. kr. profesor v Ljubljani.
Svoboda Dr. Heinrich, k. k. Professor in Laibach.
Šašelj Ivan, župnik v Adlešičih.
Šavnik Karol, ces. svétnik v Kranju.
Šerko dr. Milan, c. kr. prof. v Rudolfovem.
Šinkovec Avguštin, župnik v Škofji Loki.
Šiška Josip, kanonik v Ljubljani.
Škrabec P. Stanisl., frančiškan v Gorici.
Šlebinger dr. Janko, c. kr. profesor v Ljubljani.
Štrekelj dr. Karol, c. kr. vseučil. prof. v Gradcu.
Štrukelj Janez, župnik v Zgor. Tuhinju.
Šubelj dr. Ivo, c. kr. sekc. svét. na Dunaju.
Šubic Albert, profesor na c. kr. moškem učiteljišču v Gorici.
Šubic Ivan, ravnatelj c. kr. drž. obrtne šole v Ljubljani.
Šuklje Franč. pl., dvorni svétnik, dež. glavar kranjski v Ljubljani.
Tavčar dr. Ivan, odvet. in dež. odbornik v Ljubljani.
Texter Konrad, župnik v Višnji gori.
Tiller dr. Vikt., c. kr. prof. v Rudolfovem.
Tominšek dr. Jos., ravnatelj c. kr. gimn. v Gorici.
Trček Mih., dekan v Šmarju na Dolenj.
Tršan Jakob, c. kr. profesor v Ljubljani.
Tuma dr. Henrik, odvetnik v Gorici.
Turk Ivan, posestnik v Ložu.
Turner dr. Pavel, velepos. v Mariboru.
Ušeničnik dr. Aleš, monsig., prof. bogoslovja v Ljubljani.
Valenčič Ivan, posestnik v Trnovem na Notranjskem.
Vavpotič dr. Ivan, c. kr. višji okrajni zdravnik v Rudolfovem.
Vok dr. Franz, k. k. Notar in Laibach.
Vončina Iv., magistr. ravnat. v Ljubljani.
Vrhovnik Iv., župnik trnov. v Ljubljani.
Wessner Marija, licej. učit. v Ljubljani.
Wester Jožef, c. kr. profesor v Ljubljani.
Wirgler Marija, licejska učit. v Ljubljani.
Wurzbach Alfons, Freiherr v., Gutsbes. in Laibach.
Zabukovec Janez, župnik v Križah pri Tržiču.
Zajec Rudolf, dež. stavbni nadkomisar v Ljubljani.
Zeschko Albert, Kaufmann in Laibach.
Zorec Frančišek, župnik v Novi Oslici.
Zorko Franc, kaplan pri Sv. Petru v Ljubljani.
Zupan Ivan, župnik v Hrenovicah.
Zupan Tomo, monsignore, Nj. Sv. tajni komor. in ravnatelj v p. v Okroglem pri Kranju.
Zupančič Anton, monsignore, profesor bogoslovja v p. v Ljubljani.
Zupanec Jernej, župuik v Goričah pri Kranju.
Zupanec Vrban, trgovec v Ljubljani.
Žakelj Friderik, c. kr. šol. svétnik, prof. v p. v Ljubljani.
Žitnik dr. Ignacij, drž. posl. v Ljubljani.
Žmavc dr. Jakob, c. kr. prof. v Ljubljani.
K. k. Universitätsbibliothek in Graz.
C. kr. vseučiliška knjižnica v Pragi.
Slavisches Seminar der Wiener Univers.
„ „ „ Grazer „

Učit. knjiž. c. kr. I. drž. gimn. v Ljubljani.
„ „ „ „ II. „ „ „ „
Lehrerbibliothek der k. k. Staatsoberrealschule in Laibach.
Učit. knjiž. c. kr. mošk. učit. v Ljubljani.
„ „ mest. dekl. liceja „ „
„ „ zas. gimn. v zav. sv. Stanisl. v Št. Vidu.
Učit. knjiž. c. kr. Ces.-Fr.-Jož. gimnazije v Kranju.
Učit. knjiž. c. kr. gimnaz. v Rudolfovem.
„ „ c. kr. mošk. učitelj. v Gorici.
Lehrerbibl. der k. k. Lehrerbildungsanstalt in Marburg.
Učit. knjižn. meščanske šole v Postojni.
„ „ III. mest. deške ljud. šole v Ljubljani.
Učit. knjižn. IV. mestne deške ljud. šole v Ljubljani.
Učit. knjižn. dekl. osemrazrednice pri Sv. Jakobu v Ljubljani.
Okrajna učitelj. knjižn. ljubljan. mesta.
„ „ „ ljublj. okolice.
„ „ „ v Kranju.
„ „ „ „ Radovljici.
„ „ „ „ Gor. Logatcu.
„ „ „ „ Postojni
„ „ „ „ Litiji.
„ „ „ „ Krškem.
„ „ „ „ Ribnici
„ „ „ „ Rudolfovem.

Mestni arhiv v Ljubljani.
K. k. Bergdirektion in Idria.
K. k. steierm. Statthaltereiarch. in Graz.
Kmetijsko-kemično preizkušališče za Kranjsko v Ljubljani.
Frančiškanski samostan v Ljubljani.
Misijonska hiša pri cerkvi Srca Jezus. v Ljubljani.
Frančiškanski samostan na Brezjah.
Karthäuserkloster Pleterje.
Zisterzienserstift Sittich.
Narodna čitalnica v Ljubljani.
„ „ „ Kranju.
„ „ „ Celju.
„ „ „ Gorici.
Ljud. knjižn. „Nar. čit.“ v Škofji Loki.
„ „ „ „ „ Ribnici.
Simon Gregorčičeva javna ljud. knjižn. v Ljubljani.
Ljudska knjižn. telovad. društ. „Sokol“ v Kranju.
Knjižnica bogoslovcev v Ljubljani.
„ „ „ Mariboru.
„ „ „ Gorici.
„ slov. „ „ Celovcu.
Slov. akad. društvo „Adrija“ v Pragi.
Slov. kat. akad. dr. „Danica“ na Dunaju.
Slov. akad. društ. „Slovenija“ na Dunaju.
Slov. kat. akad. društ. „Zarja“ v Gradcu.
„Društvo sloven. tehnikov“ na Dunaju.

»Carniola« izhaja štirikrat na leto. Člani »Muzejskega društva« plačajo letnih 6 kron in dobivajo »Carniolo« brezplačno. Članarina naj se vplača v prvem četrtletju vsakega leta.

Upravništvo in uredništvo »Carniole« je v Ljubljani (deželni muzej).

Korekture, ki jih povzročijo pisatelji s poznejšimi dostavki, se vračunajo pri honorarju.

Za obliko in vsebino so odgovorni pisatelji sami. — Ponatis je dovoljen le s privoljenjem pisatelja in uredništva.

Izdaja in založi „Muzejsko društvo za Kranjsko“ v Ljubljani.
Tisk J. Blasnika nasl.

07424

1-9/R

DR 1352 .C37 v.2 IMS
Carniola 47077379

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO 5 CANADA